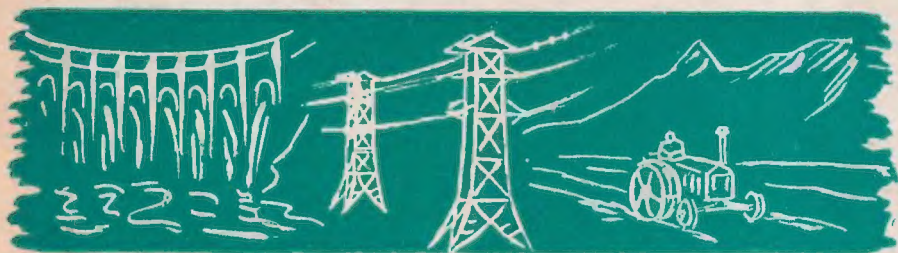

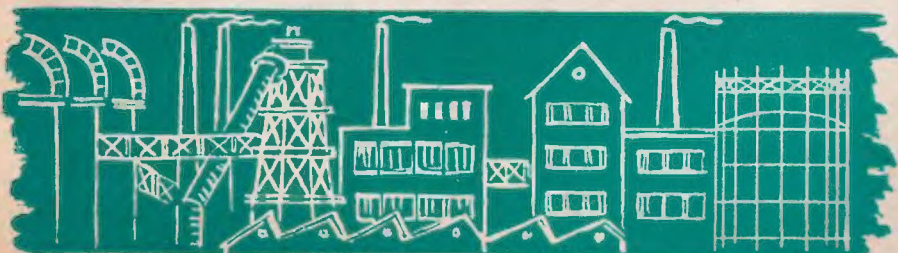
N. N. BARANSZKIJ

A SZOVJETUNIÓ

GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

SZIKRA

N. N. BARANSZKIJ

A SZOVJETUNIÓ GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

SZIKRA

BUDAPEST 1950

A mű eredeti címe :

Н. Н. БАРАНСКИЙ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ СССР

учпэдгиз 1949

Fordította :

AUER KÁLMÁN

és

VÖLGYI TIBOR

A Szovjetunió gazdasági földrajza — nagy szocialista országunk gazdaságának földrajza. A gazdasági földrajz fő feladata a termelőerők földrajzi megoszlásának tanulmányozása, vagyis tanulmányozása mindannak, ami a termeléshez szükséges — tanulmányozása a termelési eszközöknek és az embereknek, termelési tapasztalatuk és munkagyakorlatuk alapján.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megdöntötte Oroszországban a kapitalisták és földesurak uralmát és ezzel megvetette a munkások és parasztok hatalmának az alapját. A szovjet országban az egész föld, a föld méhének kincse, valamennyi gyár és üzem az állam tulajdonában van, ellentétben a kapitalista országokkal, ahol ezek a termelési eszközök a kapitalisták magántulajdonát képezik. A szovjet állam a nép érdekében készített terv alapján irányítja a gazdaságot. A népgazdasági terveknek megfelelően, a szocialista gazdaság állandóan nő és fejlődik s állandóan emelkedik a néptömegek jóléte is. A kapitalista országokban ezzel szemben a munkások munkájukkal mérhetetlen vagyonokat halmoznak fel a kapitalisták számára, míg ők maguk ellátatlanok és szegények maradnak.

Ez a könyv azt a feladatot tűzte ki maga elé, hogy a szovjet gazdaság szervezetét és szocialista átépítését megismertesse.

„A szocializmust milliók építik” — mondotta a nagy Lenin. Az építés sikeréhez valóban szükséges, hogy mindenki megértse annak értelmét és jelentőségét. Mindenkinél meg kell értenie és ismernie azt a tervet, amelynek alapján ez az építés a szovjet ország minden részében folyik.

Ehhez ismerni kell az építés anyagát, az ország természeti körülményeit és természetes anyagforrásait általában és minden nagyobb területét külön-külön;

ismerni kell magának az építésnek a menetét és soronlevő feladatait az egész országban általában és minden egyes nagyobb kerületében külön-külön ;

ismerni kell a cári Oroszország hagyatékát ;

ismerni kell az egyes kerületek termelési kapcsolatait, azaz ismerni és érteni kell, hogyan hozzák összhangba, hogyan forrasztják egységes egésszé a gazdaság különböző ágait egy kerületen belül, milyen módon segítik egymást a különböző ágak nyersanyaggal, fűtőanyaggal, segédanyagokkal, termelési eszközökkel és hogyan egészítik ki egymást úgy, hogy egészükben egyetlen egységes termelési kombináttá olvadnak össze.

A gazdasági építőmunka a lehető legnagyobb mértékben számol a természeti különbségekkel, nem szorítkozik csak a természeti kincsek felhasználására, hanem ugyanakkor gyökeresen át is alakítja a természetet.

„A diktatúrát gyakorló proletariátus akaratával egyesült értelem kiszárítja a mocsarakat, fűtőanyagot termel belőlük, megöntözi az aszályos sztyeppéket, megváltoztatva a folyók irányát, felhasználja a vízierőt villanyerő fejlesztésére, utakat vág a járhatatlan hegyekbe, megváltoztatja a szocialista köztársaságok hatalmas országának fizikai földrajzát.” (Gorkij.)

A Szovjetunió gazdasági földrajza aktív földrajz, amely a természet tudatos és tervszerű átalakításáról szól, oly átalakításról, amelyet a haladó tudomány alapján Lenin és Sztálin Kommunista Pártjának vezetésével a szocialista társadalom erői végeznek.

A SZOVJETUNIÓ ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

*Első fejezet*A SZOVJETUNIÓ NÉPGAZDASÁGÁNAK
ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

1. A cári Oroszország nemzetgazdaságának szerkezete

A cári Oroszország, természeti kincsei ellenére is szegény és elmaradott ország volt. Az egy személyre jutó nemzeti jövedelem a cári Oroszországban jóval alacsonyabb volt, mint Németországban, Angliában és az Egyesült Államokban. (1. ábra.)

A cári Oroszország agrárország volt. Lakosságának 5/6-a a mezőgazdaságban dolgozott; a kivitel több mint 70%-a és a nemzeti jövedelemnek — az ország valamennyi gazdasági ágában újonnan teremtetett anyagi értékek összegének — 2/3-a jutott a mezőgazdaságra.

A cári Oroszország, mely területét tekintve az első, a lakosság lélekszáma tekintetében pedig a harmadik helyet foglalta el a világon — ipari össztermelés tekintetében az ötödik helyre szorult az Egyesült Államok, Németország, Anglia és Franciaország mögött. Ennélfogva nem meglepő, hogy a cári Oroszország, bár a nagyhatalmak közé számított, gazdasági vonatkozásban mégis erősen függött a nagy kapitalista országoktól, adósuk volt és nagy összegeket törlesztett az adósságok kifizetésére. A külföldi tőke sokat fektetett a cári Oroszország iparába, az ebből származó jövedelem külföldre ment. Ennélfogva a cári Oroszország kénytelen volt hátrányos kereskedelmi szerződéseket kötni a külföldi országokkal.

A mezőgazdaság, a cári Oroszország gazdasági alapja, rendkívül

elmaradott volt: a háromnyomásos rendszer,¹ a faeke, a műtrágyának csaknem teljes hiánya, alacsony és ingadozó terméshozam, ez jellemezte ezt az elmaradottságot.

Bár a föld óriási kiterjedésű volt és a lakosság túlnyomó része falun élt és mezőgazdaságban dolgozott, — a cári Oroszországban az alacsony terméshozam folytán kevés volt az egy személyre jutó kenyér mennyisége. A tiszta terméseredmény, a vetőmag leszámításával, személyenként mindössze kb. 4 q volt — vagyis a fele vagy harmada annak, ami Kanadában és az Egyesült Államokban. És ha a cári Oroszország mégis szállított gabonát külföldre — ez nem azért történt, mert feleslege volt, hanem azért, mert adósságot kellett fizetni. Az egyik cári miniszter meg is mondta: „Nem eszünk eleget, hanem exportálunk.”

A cári Oroszország *ipari elmaradottsága* rögtön szembe-tűnik, ha megnézzük, mennyi jutott egy személyre a fontos ipari nyersanyagokból — kőszénből, vashból és gyapotból a cári Oroszországban, az Egyesült Államokhoz, Angliához és Németországhoz viszonyítva. (2. ábra.)

Gépierő tekintetében 100 személyre az európai Oroszországban 1,6 lóerő jutott, Németországban 12,8 és Angliában 24 lóerő. Ez a cári Oroszország rendkívül gyenge technikai felszerelését mutatja, vagyis azt, hogy a munka termelékenységéé rendkívül alacsony volt.²

Ipari szerkezet szempontjából a cári Oroszország ipara a gyarmati és félgyarmati országokéhoz hasonlított.

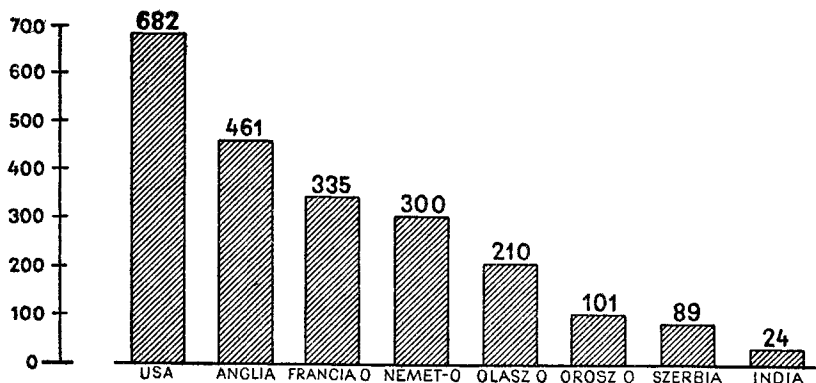
Az ipar szerkezetében mindennél fontosabb a nehéz- és a könnyűipar egymáshoz való viszonya.

A nehéziparhoz tartozik a termelési eszközök, vagyis különféle gépek és felszerelések gyártása az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés, továbbá a fűtőanyag (szén, olaj stb.) és a nyersanyag (fém, vegyi, építő) termelés számára, amiből a felszerelés és mindaz készül, ami a termeléshez szükséges.

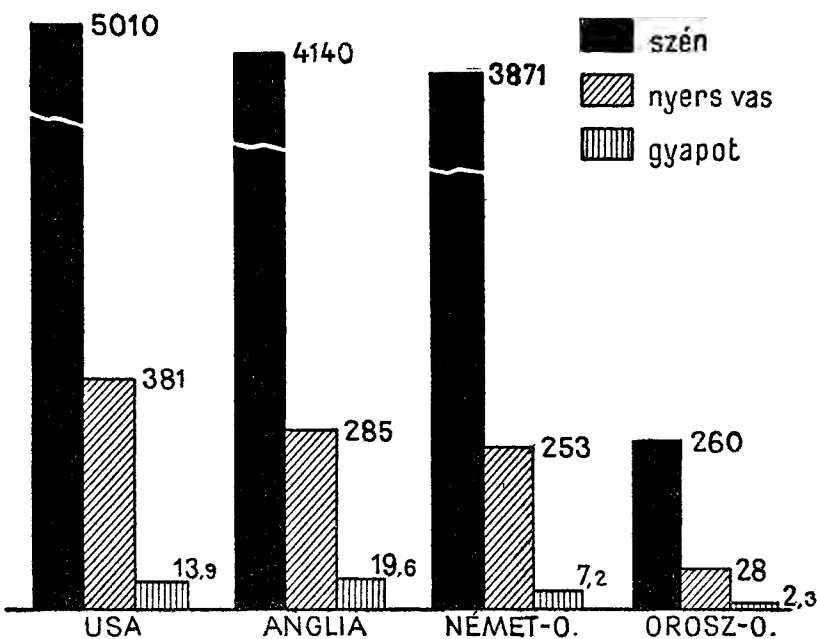
A könnyűiparhoz a fogyasztási cikkek — vagyis az élelmiszer, ruha, házi használati tárgyak és általában mindannak a ter-

¹ A háromnyomásos rendszer a földművelés olyan módja, amelynél a szántót nagyjából három egyenlő részre osztják — őszi, tavaszi vetésre és ugarra. E rendszernél a következő évben az őszi a tavaszi vetésre megy, a tavaszi ugarra kerül (parlagon hever, vagyis pihen) és az ugarba őszt vetnek. Ennek a rendszernek az a hátránya, hogy a föld egyharmada parlagon hever és a talaj termőképessége rosszul regenerálódik.

² A munka termelékenységét az időegység alatt létrehozott termék mennyiségével mérik.

1. ábra. Az egy személyre jutó nemzeti jövedelem 1913-ban, rubelben

2. ábra. Az egy személyre jutó legfontosabb ipari nyersanyag- és fűtőanyagfogyasztás 1913-ban kg-ban.

melése tartozik, ami közvetlen fogyasztásra kerül, és nem a további termelést szolgálja. Gazdaságilag önállónak azt az országot nevezhetjük, amely saját maga állítja elő a számára szükséges felszerelést és nem külföldről hozza be. A nehézipar egyúttal az ország védelme szempontjából is szükséges. Ha egy országnak nincs fejlett gépipara, nem tud sem ágyúkat, sem tankokat, sem repülőgépeket gyártani és általában semmi olyat, ami napjainkban a külső ellen-séggel szembeni védekezéshez szükséges. A gyarmati, félgyarmati és általában függő helyzetben levő országokra éppen nehéziparuk gyengesége jellemző.

Míg a fejlett kapitalista államokban, mint például Angliában, Németországban és az Egyesült Államokban éppen a nehézipar volt a legfejlettebb, a cári Oroszország fő iparága az élelmiszeripar — ami a mezőgazdaság közvetlen folytatását képezte — és a textilipar volt. A nehézipar hátul kullogott és több mint fele a külföldi tőke kezében volt. A mezőgazdaság, különösen pedig a bányaipar és ffeldolgozóipar gépeltatása, főleg külföldről történt.

A cári Oroszország elmaradottsága a nyugati kapitalista országokkal szemben, az ország társadalmi-politikai berendezésében — melyben egész sor kapitalizmus előtti, hűbéri csökevény maradt fenn — találja magyarázatát. E csökevények közül a legnagyobb a cári önkényuralom volt, amely lényegében az 1905-ös forradalom után is megmaradt és a földbirtokos-nemes-ség uralmából állott. A cár maga a legnagyobb földbirtokos volt.

Igen erősek voltak a hűbériség csökevényei a mezőgazdaságban. Ennek alapja a földesúri földtulajdon volt, ami különösen európai Oroszország Központi Feketeföld-övezetében maradt erősen fenn.

A legjobb földek továbbra is a nemesi földbirtokosok magánbirtokai voltak. Amikor a jobbágyokat 1861-ben fölszabadították, a parasztok föld-használatából a legszükségesebb földeket, főleg az erdőket és a réteket — vagyis Középoroszország legértékesebb, leghasznosabb területeit *levágták*. Az a tény, hogy ezek a levágott földek, a „szeletek”,¹ a földbirtokosok kezén voltak, arra kényszerítette a parasztokat, hogy a földbirtokosoktól béreljenek földet — amiért vagy a termés felével,² vagy az urasági földön végzett munkával, „otrabotká”-val³ fizettek. A bérbevett földek nem voltak nagyok (néhány gyeszjatyin),⁴ és nem is hosszú időre vették őket bérbe — hanem egy nyárra — nem is nyereszkedési célból, hanem, hogy legyen mit enni. A földeket saját paraszti szegényes fölszerelésükkel művelték meg. Az ilyen „árendát” „hűbéri” árendának nevezték, mert a hűbéri idők maradványa volt, vagy másként „inség” bérletnek, mert még arra sem volt elegendő a parasztnak, hogy jóllakjék. De nevezték „szolga” bérletnek is, mert az a paraszt, aki egyszer belekeveredett, többé már nem tudott kilábolni belőle, akárcsak a szolgaságból. A jobbágyrendszer maradványaihoz tartoztak még a

¹ Oroszul: otrezki; otrezaty — leszelni, levágni. — Szerk.

² Ezt „iszpolu”-nak (feles munkának) hívták. — Szerk.

³ Otrabotka — robot, ledolgozás. — Szerk.

⁴ 1 gyeszjatyin = 1.092 ha. — Szerk.

„levágott földeken” és az inségarendán kívül a földmegváltási részletek is,¹ valamint a kölcsönös kezesség és a parasztságnak, mint különleges „adózó rendnek” teljesen megalázó helyzete. Ezek a hűbéri maradványok akadályozták és rendkívül nehézkesé, betegessé tették a kapitalista fejlődést.

Az ipar gyenge fejlettsége az ipari célokra szolgáló mezőgazdasági nyersanyag-kereslet gyengeségét és a mezőgazdaság szegényes gép- és műtrágya ellátását eredményezte. Az ipar gyenge fejlettsége miatt a falvak zsúfolva voltak tönkrement szegényparasztokkal, akik egy darabka kenyérért is hajlandók voltak dolgozni. A bőségesen rendelkezésre álló olcsó munkaerő a kapitalista viszonyok között, gátja lett a technikai haladásnak: minek gépeket alkalmazni, amikor a kézi munkaerő olyan olcsó. Így az ipar gyengesége a mezőgazdaság fejlődését is akadályozta. Másfelől a nagy paraszttömegek nyomorúságos helyzete, akiket a kizsákmányolók, a régiek (a földbirtokosok és hivatalnokok) és az újak (a „hazai” és a külföldi kapitalisták) egyaránt kiraboltak, a parasztság vásárlókéességét majdnem nullára csökkentette. A szegényparasztság a város iparcikkeiből úgyszólván semmit sem vásárolt gyufán, petróleumon és nagyritkán — „nagy ünnepek alkalmával” — vodkán kívül. A szükségletek túlnyomó része kielégítetlen maradt, vagy „saját eszközeikkel” elégitették ki — háziszőttes vászonnal, magukkészítette faedényekkel, lábbelikkel (faháncs-bocskor, gyujtószerszám, csizma stb.).

Igy a parasztság nyomora összezsugorította az ipar belső piacát — a külső piacot pedig jórészt azok a nyugati államok foglalták le, melyek előbb léptek a kapitalista fejlődés útjára.

A forradalomelőtti Oroszország nemzetgazdaságában a cári kincstár improduktív kiadásai (a hivatalnokhad, a rendőrség, csendőrség stb.), továbbá a „nemesei rend” és az újonnan kialakult burzsoázia ugyanilyen kiadásai, valamint a külföldi adósságok törlesztése képezték a legnagyobb terhet. Hozzávetőleges számítások szerint ezekre az improduktív kiadásokra több mint 2 milliárd aranyrubel ment — oly összeg, mely a cári Oroszország egész nemzeti jövedelmének egytizedét alkotta.

Külkereskedelem *A legfőbb kiviteli cikk a gabona volt.* Gabona és különféle nyersanyagok kivitelével fedezték a külföldi adósságok törlesztését és a gépbehozatalt. A kivitel feleslege tehát a külföldi adósságok törlesztésére ment. Ilyen volt a külkereskedelem összetétele.

A cári Oroszország a fejlett nyugati államokkal szemben mint gabona- és nyersanyageladó és iparcikkvásárló lépett fel. A keleti elmaradott országokkal — Törökországgal, Iránnal, Afganisztánnal, Mongóliával, Mandzsuriával szemben éppen megfordítva, nyersanyagvásárló (állat, gyapjú, gyümölcs) és készárú (főleg szövet) eladó volt.

Igy a cári Oroszországnak mintegy kettős arculata volt: a nyugattal szemben félgymati és a kelettel szemben imperialista.

¹ A megváltási részleteket 1861-ben állapították meg a földbirtokosok javára, a föld megváltása fejében. Az összeg magasabb volt a föld eladási áránál, s ezért ez tönkretette a parasztságot.

Anyaország és gyarmatok

Míg az egész cári Oroszország a nyugateurópai kapitalizmus adófizetője volt, addig a belföldön az ország gyarmati határvidékei voltak az anyaország — vagyis az ország Moszkva körül elterülő és teljesen oroszok lakta törzsökös részének — adófizetői.

Az anyaország kizsákmányolta a gyarmatokat, melyek ipara számára nyersanyagot szolgáltatottak és készárut fogyasztottak. A feldolgozó ipar majdnem egészen a „törzsökös” Oroszország határain belül összpontosult, a gyarmati határvidék — Szibéria, Középázsia, Kaukázusontúl — ipari fejlődését pedig az uralkodó orosz burzsoázia érdekében minden eszközzel megakadályozták.

Igy például gyapotfeldolgozó üzemek sem Középázsiaiban, sem a Kaukázusontúlon nem épültek (jóllehet a gyapot kéznél volt), és ha kivételesen ezt mégis megengedték (pl. a bakui gyár), ez azzal a feltétellel történt, hogy gyártmányait külföldre szállítják (Perzsiába — a mostani Iránba). Csak az anyaországból a gyarmatokba vezető vasutakat építettek (nyersanyag szállítására), de az egyes gyarmatok között nem, hogy ne adjanak lehetőséget számukra az önálló fejlődésre. (A Turkesztán—Szibériai vasút terve húsz évig porosodott a cári hivatalokban.)

A cári Oroszország fő iparvidéke a Központi Iparvidék volt — textiliparával — (gyapot, len, gyapjú és selyem iparával). Ezenfelül kitűnt fejlett iparával a déli és urali bányavidék, valamint Pétervár (a mai Leningrád). Ezen a négy iparvidéken volt az egész ipar kétharmada. A gyarmati határvidékek ipari tekintetben rendkívül elmaradottak voltak. Csupán a bányaiparnak voltak egyes telepei. Az egész állam szempontjából csak a bakui olaj és a szibériai arany volt jelentős.

2. A Szovjetunió népgazdaságának szerkezete; a Szovjetunió helye a többi ország között

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom elsöpörte a kizsákmányoló osztályok uralmát, kikiáltotta a proletariátus diktatúráját és lehetővé tette az egész társadalmi rend gyökeres átalakítását.

A nagyipar, közlekedés és a föld társadalmasítása (vagyis a szocialista állam tulajdonába vétele) után a kiskézműves ipar és a kisparaszti mezőgazdaság társadalmasításának sokkal lassúbb és bonyolultabb folyamata következett.

A sztálini ötéves tervek következtében ez a folyamat a szocializmus teljes győzelmével végződött.

Országunk alapjában befejezte a szocialista társadalom felépítését és fokozatosan halad előre a kommunizmus útján.

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége a világ első szocialista állama. Három évtizeden át országunk volt az egyetlen szocialista állam.

Ez országunk legjellemzőbb sajátossága, s ez minden más országtól megkülönbözteti.

A termelőerők viharos fejlődése A proletariátus diktatúrája és a szovjet rendszer előnyei lehetővé tették a szovjet állam részére, hogy véget vessen annak az óriási adózásnak, amit a dolgozók a „hazai” és külföldi kapitalistáknak évről-évre fizettek. Sikerült viszonylag gyorsan, felszámolni az első világháború és a polgárháború pusztításait és hozzáfogni az új építéshez, e jelszóval: „utólélni és túlszárnyni” a technikailag fejlett kapitalista államokat.

Ugyancsak a szocialista rend előnyei következtében most is rendkívül gyorsan és sikeresen gyógyítja be a Szovjetunió azokat a sebeket, melyeket a fasiszták okoztak az országnak; a népgazdaság helyreállításának és fejlesztésének háborúutáni ötéves terve sikeresen és határidő előtt valósul meg.

A Szovjetunió szocialista társadalma nem ismeri a magántulajdont, nem ismeri a konkurenciával és a munkanélküliséggel terhelt válságokat. A Szovjetunióban semmi sem akadályozza az előrehaladott technika bevezetését, és minden eredmény az ország termelőerőinek fejlődésében, magában rejtji a további fejlődés alapját és előfeltételét. Figyelembe kell venni a szovjet gazdasági rendszer többi előnyét is, és mindennek előtt azt a tényt, hogy a Szovjetország munkásosztálya nem a kapitalistáknak dolgozik, hanem magának, és a szocialista munkaverseny és az élmunkás mozgalom formájában megteremti saját kollektív munkamódszereit. A Sztahanov-mozgalom erősen emelte a munka termelékenységét és minden azelőtti normát megdöntött. Egy munkás termelése a forradalomelőtti időkhöz viszonyítva legalább a négyszeresére emelkedett, a munkanap egyidejű megrövidítése mellett.

A fejlett technika alkalmazása a Szovjetunió szocialista tervgazdaságában a termelőerők olyan viharos növekedését eredményezte, aminőt soha egyetlen egy ország sem élt át.

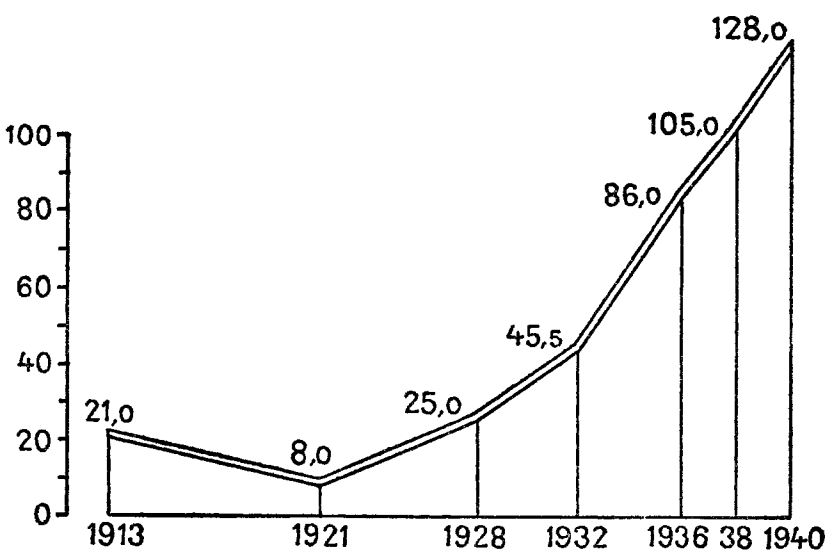
Az ország népgazdaságának fejlődését legjobban a nemzeti jövedelemnek, a népgazdaság minden ágában — a mezőgazdaságban, iparban és a közlekedésben egyaránt létrehozott új értékek összegének növekedése mutatja.

Attól kezdve, hogy a polgárháború befejeződött, a nemzeti jövedelem szüntelenül emelkedett. (3. ábra.)

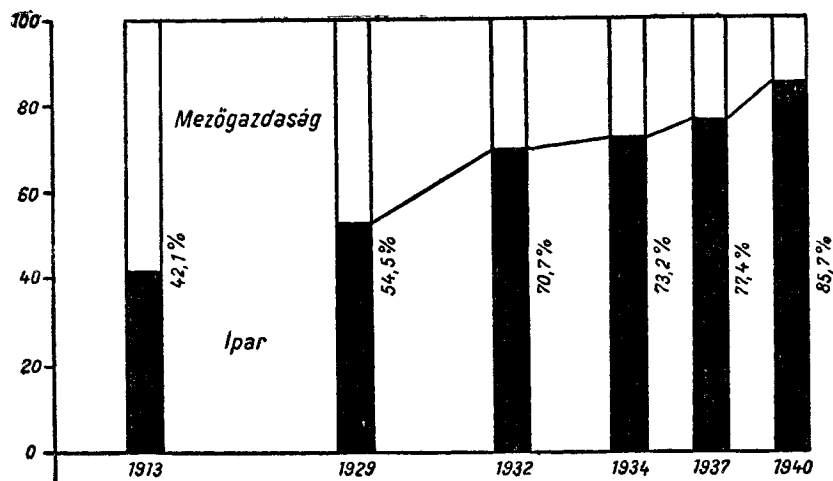
1940-ig a nemzeti jövedelem a cári Oroszország nemzeti jövedelméhez viszonyítva (1913-ban) több mint hatszorosára és az első ötéves terv megkezdésének időpontjához (1928) viszonyítva több mint ötszörösére emelkedett.

A nemzeti jövedelemnek ilyen nagyarányú növekedése egyetlen egy ország történelmében sem ismeretes.

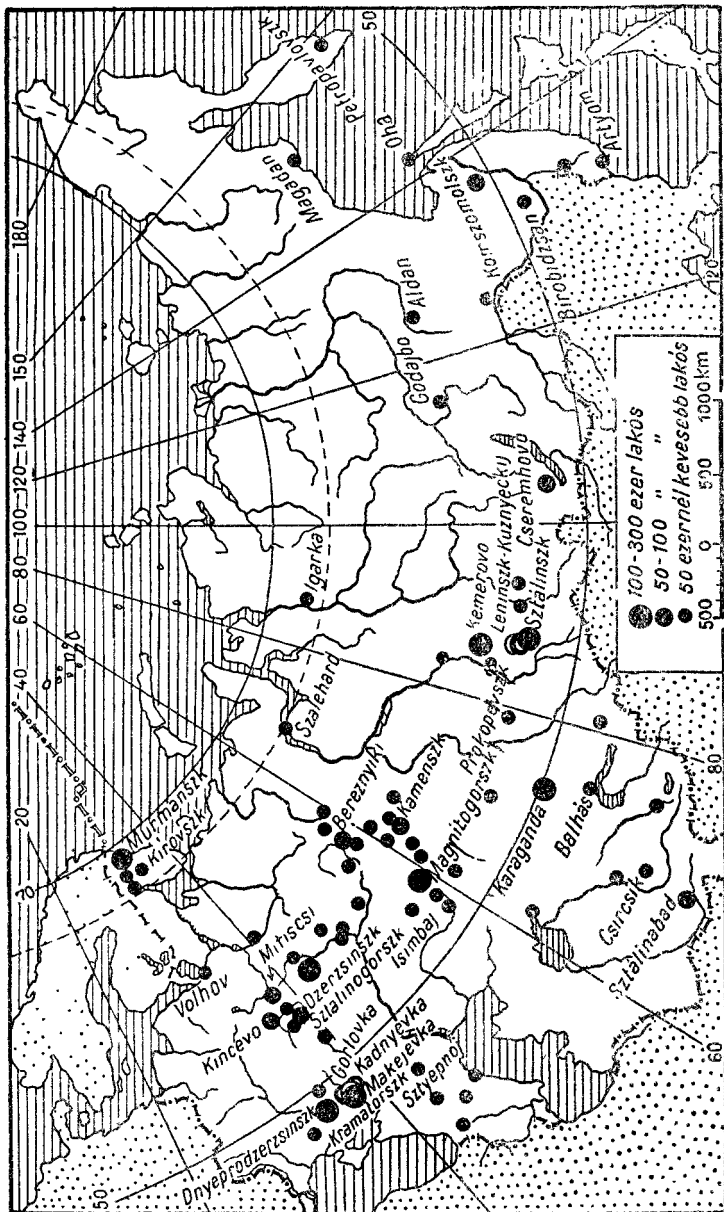
A népgazdaság szerkezeti változása. Iparosítás A népgazdaság fejlődésével egyidejűen szerkezete is megváltozott. A cári Oroszországban a mezőgazdaság, méreteit tekintve, messze meghaladta az ipart, és az iparon belül az élelmiszeripar és a könnyűipar jóval megelőzte a nehézipart.

3. ábra. A Szovjetunió nemzeti jövedelme (milliárd rubelben, az 1927—29. évi rubelérték szerint).

4. ábra. Az ipar és a mezőgazdaság százalékaránya a termelésben, ha az össztermelést 100-nak vesszük.

5. ábra. A legfontosabb új városok (azok is, melyek a szovjet időben több mint tízszeresükre növekedtek).

A sztálini öt éves tervek éveiben a mezőgazdaság igen gyorsan haladt előre, de az ipar fejlődése még gyorsabb volt.

A Szovjetunió fejlődése az iparosodás felé halad: *az ipar növekedése túlszárnyalja a mezőgazdaságét és a nehézipar sokkal gyorsabban fejlődik mint a könnyűipar.*

Az ipar és a mezőgazdaság részarányának megváltozása a népgazdaság össztermelésében, a következő ábrából látható. (4. ábra.)

„Ez azt jelenti, hogy országunk szilárdan és véglegesen ipari országgá vált.”¹

A Szovjetunió iparosításának sikerét a sztálini öt éves tervek idején, közvetve, a városi lakosság 1926 és 1939 közötti növekedésével mérhetjük le. A városi lakosság száma ebben az időközben 26,3 millióról 55,9 millióra emelkedett. A városi lakosság abszolút számát tekintve, csak az Egyesült Államok áll a Szovjetunió előtt, ahol azonban a városi lakosság számának ilyen nagyméretű növekedése annak idején kétszer annyi ideig tartott mint a szovjet országban. (5. ábra.)

A Szovjetunióban a nehézipar és a nehéziparon belül a gépipar vezető iparággá vált.

A nehézipar, de különösen a gépipar erős fejlesztése biztosította a Szovjetunió függetlenségét a kapitalista államokkal szemben, lehetővé tette már a második öt éves terv idején, hogy a mezőgazdaság, az élelmiszer- és a könnyűipar termelését fel-emeljék és biztosította végül véderejének erős fokozását.

Az a tény, hogy a Nagy Honvédő Háborúban olyan hatalmas erővel tudták visszaverni a német fasizmust, mely Nyugateurópa nagyobb részének erőit mozgósította ellenük, teljes egészében a szovjet kormány bölcs politikájának köszönhető, amely szilárdan folytatta az iparosítás politikáját, és elsősorban a nehézipart és a gépipart fejlesztette.

Különösen szemléltetően láthatók a Szovjetunió gazdasági sikerei, külkereskedelme megváltozásán. A cári Oroszországban a készárúk a kivitelben mindössze 5—6%-ot, az összes ipari áruk pedig — a bányaiipar és a faipar termékeivel együtt — kb. 32%-ot tettek ki. A második öt éves terv végére az ipari árukra (nemcsak a feldolgozó, hanem a kitermelő ipar termelését is figyelembe véve) már kb. 70% jutott. Új kiviteli cikkek jelentek meg — az apatit, káliműtrágya, traktorok, gépkocsik és másfajta gépek.

1913-ban a gépszükségletnek majdnem felét kellett kül-

¹ Sztálin. A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 525. old.

földről behozni. A második ötéves terv végéig a gépszükséglet 18-szor nagyobb lett és azt majdnem teljesen saját gyártásával tudta fedezni. A szén, traktorok, gyapot, gépkocsik, amelyeket azelőtt külföldről hoztak be a Szovjetunióba, kiviteli cikkeké váltak.

A második ötéves terv végéig a Szovjetunió a termelés általános méretei szempontjából Európában az első helyre, és a világon a második helyre került. Csak az Egyesült Államok előzte meg.

Ez óriási eredmény, de még nem elég a kommunizmus felépítéséhez.

Ha a termelés méreteit nem egészében vesszük és nem az egész országra vonatkoztatjuk, hanem egy személyre, akkor kiderül, hogy a szovjet ország még mindig elmarad a főbb kapitalista országoktól, ámbár már nem annyira, mint a forradalomelőtti időben. Hogy a kommunizmust felépíthessük, utól kell érnünk és túl kell szárnyalnunk a kapitalista országokat, az egy személyre jutó termelés mennyisége szempontjából is.

Ezt a feladatot tűzte ki a SzK(b)P XVIII. kongresszusa 1939-ben. A feladat teljesítésének biztosítékául szolgálnak:

1. az ország hatalmas természeti kincsei;
2. a sztálini ötéves tervek eredménye: fejlett műszaki alap;
3. a szovjet rendszer óriási előnyei, melyeket a Sztálini

Alkotmány rögzített;

4. a Szovjetunió népeinek magasfokú öntudata, szervezettsége és testvéri egysége, Lenin és Sztálin nagy Pártjának vezetésével;

5. az ország szilárd nemzetközi helyzete, melyet a háborúban aratott győzelmével vívott ki.

3. Alapvető változások a Szovjetunió termelésének elhelyezésében

**A termelés
egyenlőtlen
elhelyezkedése a
cári Orosz-
országban**

A cári Oroszország területének még fele sem volt gazdaságilag kiaknázva. Az európai részben is voltak még jelentős kihasználatlan területek: a zord északon — a Kola-félsziget, a Pecsora-vidék és az aszályos Délkelet. Az Uralon túl, Nyugat-szibéria vidékén, csak az erdős-sztyeppe és a sztyeppe-övezet volt teljesen kihasználva, amelyet északon a tajga, délen pedig Közép kazahsztán félsivatagjai határolnak, és amely az Ob és Jenyiszej vízválasztójában csúcsosodik ki. Délen, Délkazahsztán és Középázsia vidékén tartósan kiaknázottnak — akár csak mezőgazdaságilag is — csak az öntözött oázisok egyes foltjait

tekinthetjük, amelyek az egész terület nem egészen 1/20-át képezik. Nyugatszibéria és Távolkelet vidékén a kihasznált sáv csak keskeny csíkot képezett a fővasútvonal mentén.

Az új területek megművelése a cári Oroszország társadalmi felépítése mellett rendkívül nehéz volt. A Szibériába áttelepített parasztokat magukra hagyták és alig felerészük rendezkedett be úgy-ahogy az új lakóhelyen, nagyjából teljesen tönkrement.

Kevesen akadtak olyanok, akik a még járatlan vidékeken ipari vállalatokat építettek volna. A cári kormány, amely a régi ipari kerületek orosz burzsoáziájának érdekeit képviselte, még akadályozta is az ipar fejlesztését a nemzetiiségi vidékeken.

Változások a gazdaság elhelyezésében

A Nagy Októberi Szocialista Forradalommal az új területek meghódításának körülményei teljesen megváltoztak. Az új területek kiaknázása most már nem magánügy, hanem szervezeten, tervszerűen, állami erővel és eszközökkel folyik. A korábbi gyarmatok ipari fejlődése nemcsak nem ütközik nehézségekbe, ellenkezőleg, minden eszközzel gyorsítják. A szovjet hatalomnak létérdeke a határterületek ipari fejlesztése. A munka termelékenységeinek növekedése, amely elválaszthatatlan a szocializmustól, megköveteli az ipar közelségét a nyersanyaghoz és az új, még kiaknázatlan természeti források bekapcsolását a gazdasági forgalomba. Egészen természetes, hogy a szocialista újjáalakítás nemcsak a termelékenység általános növekedésével jár együtt, hanem jelentős földrajzi eltolódásokkal is.

A termelés területi eloszlásában bekövetkezett alapvető változás a „Keletre tolódás” és mindenek előtt az Ural—Kuznyeck Kombinát építése, az Ural, a Kuznyeck-medence és a kettő között elterülő nyugatszibériai és kazahsztáni folsáv területén.

Ennek a kombinátnak az alapvető váza, mely összekapcsolja az urali vasat a kuznyeck-i szénrel, az első két öt éves terv során már létrejött. A XVI. Pártkongresszus határozata egy második szén és kohászati bázis létesítéséről, megvalósult. Új ipari kerület létesült olyan helyen, amely azelőtt majdnem pusztaság volt.

Az Ural-Kuznyeck Kombinát keretein belül nemcsak vas-, hanem szénfémkohászat, vegyi és gépgyártó ipar is létesült. Az Ural-Kuznyeck Kombinát területe, mely az Októberi Forradalomig csak nyersanyagot, fát, kismennyiségű nyersvasat és rezet adott, most az új építkezés befejezésekor teljesen önállóan, saját féméből és saját energiajának felhasználásával, a nehéz gépgyártás teljes termelési ciklusát képes megteremteni: mozdonyokat, vagonokat, hajókat, bányászati felszerelést, kohászati uzemfelszerelést, mezőgazdasági gépeket, traktorokat és elektromos felszerelést. Ilyen módon

az Ural-Kuznyeck Kombinát területe önellátó lett, és a továbbiakban önállóan fejlesztheti a közlekedést, mezőgazdaságot, bányaipart, kohászatot és villamosítást is.

Az Ural—Kuznyeck Kombinát, Szovjetunió európai részétől keletre fekvő hatalmas gazdasági bázisa, a tőle északra, délre, de főleg keletre fekvő területek továbbfejlesztésére. Nem szabad elfelejteni, hogy a Kuznyeck-medencétől keletre terül el Kelet-szibéria és a Távolkelet, melyek a szovjet ország felét képezik. A Kuznyeck-medencének óriási jelentősége van. A nehézipar fejlesztése a keleti járásokban — az Uralban, Nyugatszibériában és Kazahsztánban — a böles sztálini politika eredménye, amely nagymértékben emelte a szovjet ország véderejét is. Ékesen bizonyította ezt a Nagy Honvédó Háború tapasztalata.

Rendkívül nagy eltolódások történtek déli irányban is, a Kaukázusban és Középázsiában. Különösen nagymértékben szaporodtak e kerületek jellemző iparágai — a kőolaj (a Kaukázusban) és a gyapot (Középázsiában és a Kaukázusban). A forradalomelőtti időkhöz képest azonban a feldolgozóipar százalékokban mérve, mindkét kerületben még gyorsabban nőtt, mint a kőolaj és gyapottermesztés. Így az egyes iparágak külön-külön megizmosodtak és a fejlődés egyoldalúsága jelentősen csökkent. A feldolgozóipar ágai közül legerősebben a textil- és élelmiszeripar fejlődött, mely helyi nyersanyaggal dolgozik. Ezenkívül a Kaukázusban és Középázsiában jelentős nehézipari központok is létesültek.

A többi nemzeti köztársaság és terület, a volt cári gyarmatok, amelyeket a szovjet hatalom szabadított fel az évszázados elnyomás alól, még az ország átlagos ütemét is meghaladva fejleszti iparát.

A távoli Észak gazdasági kiaknázásában is komoly eredményeket értünk el. Az északitengeri út hajózhatóvá tétele, Észak kis népeinek területi nemzeti berendezkedése (nemzeti körzetek szervezése), az ősi gazdasági ágak fellendülése (rénszarvastenyésztés, halászat és vadászat) és egész sor új ipari központ létesítése a fafeldolgozás és bányászat terén, már komoly kezdeti lépéseket jelentenek ezeknek a távoli és azelőtt szinte teljesen lakatlan és kiaknázatlan vidékeknek a bekapcsolására a szocialista építésbe.

A mezőgazdaságban hatalmas fejlődést jelentenek Északkaukázusban és Ukrajnában az új gyapottermő területek, valamint az új textilipari növények (kenáf, rami¹ stb.) Középázsiában és a Kaukázusban.

¹ Egyéves mályvafélékhez tartozó. Előázsiában élő, jutát helyettesítő rostonvények. — Szerk.

Az ukrajnai és a Központi Feketeföld-övezetben levő régi cukorrépát termesztő vidéken kívül, egész sor új cukorrépát termesztő vidék jött létre, egészen a Kirgiz Szovjet Szocialista Köztársaságig és a Távolkeletig.

Igen fontos eredmény: a földművelés előnyomulása északra.

A forradalomelőtti földrajzi megoszláshoz képest, a legalapvetőbb változást a szovjet gazdaság földrajzában, az egész gazdaság, de különösen az ipar keletre tolódása jelenti.

Az ipar eltolódása nyugatról keletre, amely már a Nagy Honvédő Háború előtt, az Ural—Kuznyeck Kombinát felépítésével határozott tervszerűség alapján történt, a Nagy Honvédő Háború folyamán méginkább erősödött, mert a nyugati kerületek gyári felszerelését az Uralba, Nyugatszibériába s részben Kazahsztánba és Középázsziába szállították át. Ezekben a kerületekben a háborús években nagy erővel folyt az új ipari építkezés is.

A háború éveiben az ipari termelés az Uralban, Szibériában és a Volgamentén 3—4-szeresre nőtt.

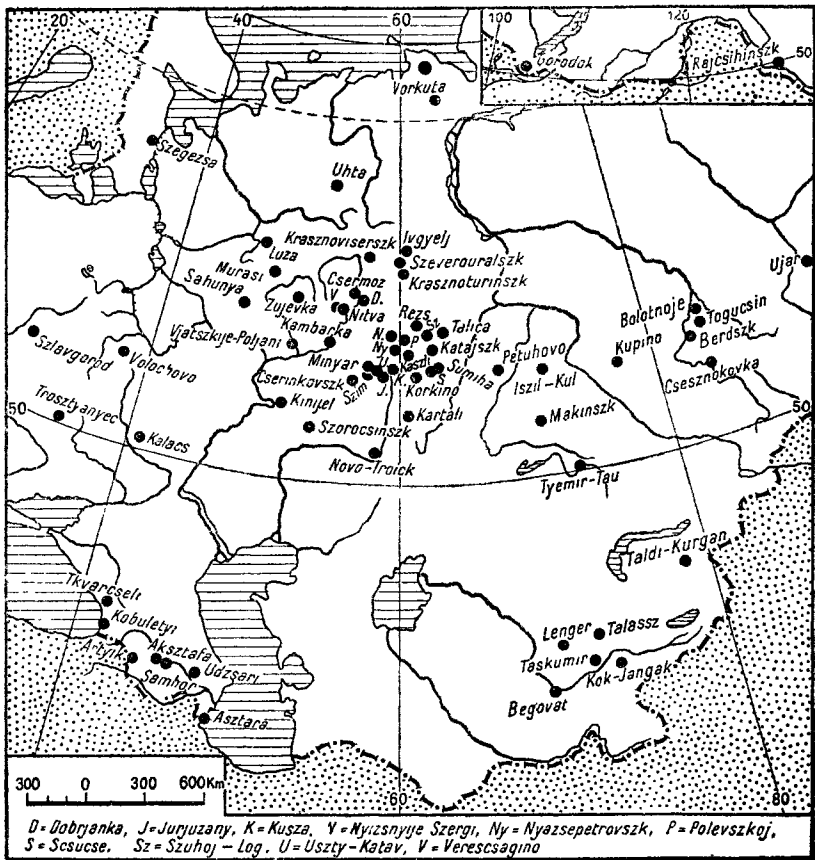
Az 1942—45 között létesült 67 új város közül 53, azaz a túlnyomó többség, az ország keleti részén, a Volgán túl és a legtávolabbi keleten épült. (6. ábra.)

A háború győzelmes befejezése után a nyugatról áttelepített üzemi felszerelések csaknem mind új helyükön maradtak, ahol bőséges energia- és nyersanyagforrások vannak: a kuznyeckei és karagandai szén, vas és „útítársai” a színesfémek teljes sorozata az Uralban és Kazahsztánban, valamint fa is. Ilyen módon a keleti ipari telepítés, amelyet már a háborúelőtti sztálini ötéves tervek kijelöltek, a háborús évek folyamán szükségszerűen meggyorsult, s a háborúutáni időben is folytatódik.

Csak a szocializmus feltételei mellett lehetett megvalósítani a kuznyeckei szén termelésének összekapcsolását a tőle 2000 km-re fekvő urali vasérckészletekkel. A nagy Sztálin utasítása: második szén- és kohászati telep létesítése az Ural—Kuznyeck Kombinát felépítésével Keleten, hihetetlen gyorsasággal teljesült. A távoli Szibériában, amely a cári Oroszországban „Mucsának” számított, a nehézipari ágak teljes sorozata létesült a legrövidebb időn belül. Ez még a szovjet ország ellenségeinek beismerése szerint is, az utóbbi idők leghatalmasabb ipartelepítése volt az egész világon.

Kérdések

1. Mi jellemzi a cári Oroszország szegénységét, mezőgazdasági és ipari elmaradottságát, és melyek ennek a szegénységnek és elmaradottságnak az okai?
2. Mi jellemzi a cári Oroszország behozatalának és kivitelének összetételét? (Lásd a 3. ábrát.)

6. ábra. A Szovjetunió új városai, melyek a Nagy Honvédő Háború idején keletkeztek.

3. Mi az alapvető különbség a szovjet ország és a világ többi országa között?
4. Miért sikerült a Szovjetunióknak viszonylag gyorsan helyreállítani gazdaságát olyan romlás után, mint amilyent az első világháború és a polgárháború okozott?
5. Hogyan növekedett a nemzeti jövedelem a háborúelőtti időkhöz viszonyítva?
6. Hogyan változott az ipar és mezőgazdaság egymáshoz való viszonya?
7. Milyen vidékeken összpontosult a nagyipar a cári Oroszországban?
8. Miért nem fejlődött az ipar a gyarmati határvidékeken a cári Oroszországban?

9. Mutassanak rá a szocialista építés következtében végbement alapvető gazdasági eltolódásokra.

10. Milyen fő feladatot tűzött a Párt XVIII. kongresszusa az ország elé?

11. Milyen hatással volt a Honvédő Háború a szovjet ipar elhelyezkedésére?

Második fejezet

A SZOVJETUNIO IPARI FÖLDRAJZA

1. Az ipar általános jellege

A Szovjetunió ipari termelése európai viszonylatban első, világviszonylatban pedig a második helyen áll. (Az Egyesült Államok után.)

A nagyipari termelés 1939-ben az 1913-as színvonal tízszeresére emelkedett, míg a kapitalista országok ipara ebben az időszakban csak másfélszeresre.

Ez nemcsak a szovjet ország gazdasági, de véderejének is óriási megerősödését jelenti.

A Szovjetunió üzemének többsége „fiatal”, nemrégén épült és ezért felszerelésük is új, korszerű. Az ipar minden ágában a legújabb, legfejlettebb termelési módot alkalmazzák. A Szovjetunió fiatal szocialista ipara egységes állami terv alapján dolgozik, mentes a konkurenciától és mindenféle maradiságtól, s ezért hamar fejlődik; a technikai javításokat és tökéletesítéseket sehol sem hajtják végre olyan gyorsasággal mint éppen ebben az országban.

A Szovjetunió ipara nemcsak nagyot fejlődött, de összetétele is megváltozott. Az új építkezés főleg a nehéziparra, azaz a termelési eszközök termelésére, és azon belül elsősorban a gépgyártásra irányult.

Az ipar szerkezeti változása az 1928—1940-es években a következő táblázatból látható:

Össztermelés.

(milliárd rubelben)

	1928	1940
Az egész ipar	21,4	138,5
Ebből a		
Termelési eszközök gyártása	8,5	84,8
Fogyasztási cikkek gyártása	12,9	53,7

A cári Oroszországtól örökölt textil- és élelmiszeriparral szemben a gépgyártás került túlsúlyba. A szovjet időben a gépgyártás mutatta fel a legnagyobb eredményeket.

Új termelési ágak bevezetése Főképpen a gépgyártásban vezettek be a Szovjetunióban tízével és százával olyan új gépeket, amelyek gazdaságunk függetlenségét és önállóságát biztosították a kapitalista országokkal szemben. A legfontosabb új termelési ágak: az autók, traktorok, textil, nyomdai-, papíripari gépek, hengerművek, óriási kapacitású víziturbinák, exkavátorok, repülőgépek, motorok stb. gyártása.

A technikai eredmények közül ki kell emelni a tőzeg új termelési módját, a tőzeggel fűtött nagy villamos erőművek építését, a szén földalatti gázosítását, a műgumi* és a tökéletesített motoros mozdonyok gyártását.

Az ipar növekedése és további fejlődésének perspektívái A Kommunista Párt még a szocialista építés fejlődésének legkezdetén azt a feladatot tűzte az ország minden népe elé, hogy utólérje és túlszárnyalja a fejlett kapitalista országokat. Az ország általános ipari termelése a második sztálini ötéves terv végén, az Egyesült Államokat kivéve, valamennyi kapitalista országot túlszárnyalta.

Az ipar fejlődésében a legfontosabb mutatószámok növekedését az egyes időszakokban, a forradalomelőtti színvonallal összehasonlítva, a három ötéves terv végéig, a következő táblázat mutatja:

	1913	1940	1950	Megközelítőleg a 3 ötéves tervben
Nyersvas (mill. t.)	4,2	15,0	19,5	50
Acél (mill. t.)	4,2	18,3	25,4	60
Szén (mill. t.)	29,0	166,0	250,0	500
Ásványolaj (mill. t.)	9,0	31,0	35,4	60

Sztálin elvtárs, 1946-ban tartott választói beszédében a szovjet nép elé nagyszerű célt állított: „a párt a népgazdaság

* A műgumit vegyi úton állítják elő, ellentétben a „természetes” kaucsukkal, amit kaucsuknövényből nyernek. — Szerk.

újabb hatalmas fellendülését szándékszik megszervezni, amely lehetővé teszi számunkra iparunk színvonalának emelését a háborúelőtti színvonalnak körülbelül háromszorosára.”*

2. Energetika**

Az energetika jelentősége a nép-gazdaságban

Minden ország termelési kapacitása közvetlen összefüggésben áll az általa fogyasztott energia-mennyiséggel. Energiafogyasztás nélkül semmit sem lehet termelni. A lakosság bizonyos állandó száma mellett a felhasznált energia mennyisége, csak a gépi-erők kapacitásának növelésével bővíthető, tehát a természeti energia-források széleskörű és tökéletesebb kihasználásával.

Az alapvető energiaforrások és értékelésük

A fő energiaforrások jelenleg a szén, olaj, tőzeg, bitumenpala, fa és a víz esésének ereje (a fehér szén).

A víz esésének erejét vízikerek segítségével már nagyon régen felhasználták. A víz esésének felhasználása turbinán keresztül, elektromos energia előállítására, csak a XIX. század végén kezdődött. A „fehér szén” tehát fiatal energiaforrás, melynek szerepe az előállított energia összességében, folytonosan növekszik.

A szén, olaj és pala készletektől eltérően, a vízi-energiakészletek állandók, mert természetes úton szüntelenul megújulnak (a párolgás és a csapadék útján). A vízierőművek energiája olcsóbb a hőenergiával mukodo telepeknél.

A fűtőanyagforrások közül a legrégebbi a fa. A kőszén a XVIII. századtól kezdve, az olajat pedig csak a XIX. század hetvenes éveitől — a fűrészteljesítményének elsajátítása óta alkalmazzák nagy mértékben.

A tőzeg és a pala, minőség tekintetében jelentékenyen elmarad a szén és az olaj mögött. Szelesebb korban csak az utolsó évtizedben, a fűtési technika és villamosítás sikerével kapcsolatban alkalmazzák.

A különböző fűtőanyagok hőtermelése nagyon különböző. A donyeci kőszén kilogrammja 7000, az antracit 7300, és még több, a legjobb moszkva-környéki szén 3500, az olaj 10 000, a fa 4000, a tőzeg 3150 és a pala 3000—4000 kalóriát ad. Fűtőanyagegységül a donyeci szenet veszik, melynek hőtermelése 7000 kalória. Minden 1000 tonna donyeci szén 1000 tonna egység fűtőanyagot jelent és ezt eggyel vesszük egyenlőnek. A moszkvaalatti szénre vonatkozóan ez a koefficiens 0,5, az olajé pedig 1,43. Másszóval 1000 tonna moszkva-környéki szén 500 tonna egység fűtőanyagnak felel meg és 1000 tonna olaj pedig 1430 egységtónnának.

A fűtőanyag szállítására, meghatározott energiát kell fordítani, mely-

* *Lenin—Sztálin.* A munkáról. Szikra 1950. 436. old.

** Energetika (vagy energetikai gazdálkodás) — mindaz, ami az energia-készletekkel, energiatermeléssel és az energiafogyasztással kapcsolatos.
— Szerk.

nek előállítására a mozdony tüzelőterében bizonyos mennyiséget kell az adott fűtőanyagból elégetni. A fűtőanyaggal megrakott vonat e fűtőanyag felhasználásával annál nagyobb távolságot tesz meg, minél több a kalória értéke annak a fűtőanyagnak, amivel fűtik. Világos, hogy nagy távolságra, csak kiváló minőségű, nagy fűtőképeségű fűtőanyagot, mint a donyeci szén és az olaj, érdemes szállítani: a moszkva-kornyéki szenet, tőzeget, fát és palát nagy távolságra szállítani veszteséget jelentene. Ezeket tehát kitermelésük helyén kell felhasználni. Az olajtól és a (donyeci és kuznyeck) széntől eltérően, helyi fűtőanyagnak nevezik őket.

A Szovjetunió energiaforrásainak területi meg- oszlása

A gépi energia sokrétű alkalmazásán alapuló modern gazdaság számára, rendkívül fontosak a fűtőanyag- és az ú. n. „fehérszén” készletek.

Az ország gazdaságának szempontjából nemcsak az energiatartalékok általános mennyisége fontos, hanem területi elhelyezkedésük is, különösen olyan hatalmas országban, mint a Szovjetunió. *Az energiaforrások egyes fajtái nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a Szovjetunió területén:* az Uralon túl pl. az eddigi adatok szerint, kevés a kőolaj, délen nagyon kevés az erdő és a tőzeg stb. De ha összegezve valamennyi energiaforrásról beszélünk, akkor az egész Szovjetunióban nem található olyan nagyobb vidék, terület vagy kerület, amelynek területén ne lenne valamilyen energiaforrás.

Szibériában, az Uralon túl hatalmas kőszéntartalékok összpontosulnak — a kuznyeck, cseremhovói és más medencékben. Ugyanott találhatók a legnagyobb vízienergiaforrások is: — az Ob, a Jenyiszej az Angarával, Léna, Amur és végül ugyanott van az erdők legnagyobb része is. Az Uralon túl, főleg Nyugat-szibériában — tőzeg, a Távolkeleten — Szahalinban és Kamcsatkában — kőolaj van.

Kazahsztánban és Középázsiaiban csaknem teljesen hiányzik az erdő és a tőzeg, de jelentős széntartalékok vannak (Karaganda) kőolaj (Emba, Nebit-Dag, Fergána) és főleg vízienergia (Szir-Darja és Amu-Darja felső folyása, valamint az Irtis).

A Szovjetunió európai részén a leggazdagabb energiaforrások a déli széleken (a donyeci szén, a kaukázusi kőolaj, a Dnyepr és a Kaukázus hegyi folyóinak „fehérszene”), és a távoli Északon találhatók (a pecsora szén, tőzeg és a Tóvidék folyóinak vízi-energiája).

Energiaforrásokban szegényebb az európai rész középső övezete: ahol csak olyan viszonylag kevésbé értékes szénfajták vannak, mint a moszkvamelletti medence barnaszene, tőzeg és tűzifa. A Szovjetunió európai részének középső részén összpontosul az egész ipari, technikai energiaszükségletnek körülbelül a fele.

Ez azért van, mert főleg Moszkva, Ivanovo és Gorkij vidékén van az üzemek és gyárak fele. E vidékek fűtőanyagszükségletének csak egyharmadát látják el a helyi források, kétharmada másfél-kétezer km-ről ideszállított fűtőanyagot használ.

Igy tehát, a nálunk használt fűtőanyag jelentős részét hatalmas távolságokra kell szállítani, ami nagy költséggel jár és súlyosan terheli a közlekedést.

Ennek alapján világos, hogy az európai rész középső övezetében levő helyi fűtőanyag maximális kihasználása, azaz a moszkva-melletti szén- és tőzegkitermelés állandó emelése, valamint helybeli villamoserőművek létesítése, a szovjet gazdaság egyik legfontosabb feladata.

Az európai rész középső övezetének energetikája jelentős erősítést kap a Felső- és Közép-Volgán épített vízierőművek útján, valamint egész sor új kőolaj-lelőhely kihasználása révén a Közép-Volga medencében és az Uralban („Második Baku”).

A szén „A szén igazi kenyere az iparnak.” (Lenin.)

A Szovjetunió fűtőanyagának kétharmada szén. A forradalomelőtti időkhöz viszonyítva a széntermelés 1940-ig öt és félszeresre nőtt, 1950-re pedig nyolc és félszeresre emelkedik.

A széntermelés ily rendkívüli növekedésének okai :

1. a széntermelés valamennyi folyamatának nagyfokú gépesítése, kezdve a vájatok kiépítésétől egészen a szén kiszállításáig a bányából. A gépesített kitermelés folytán a kapacitás az 1913-i 1,7%-ról 90,1%-ra emelkedett 1938-ban, úgy, hogy a gépesítés színvonalát tekintve, a Szovjetunió az első helyre került ;

2. az ország egész területén fekvő új szénlelő helyek bekapcsolása a termelésbe.

A szénmedencék jelentősége tartalékaik nagyságától, a szén-rétegződés körülményeitől, a szén minőségétől, a fűtőanyag és a felhasználási hely fekvésének viszonyától és a szállítástól függ.

A tartalékok nagysága szerint a különböző szénlelőhelyek erősen különböznek egymástól. Vannak néhány millió tonnát tartalmazó és néhány százmilliárd tonnát tartalmazó lelőhelyek. A kis lelőhelyeknek csak helyi jelentőségük lehet, a legközelebbi környezet számára. A nagy lelőhelyek — országos jelentőségűek, azonban rendkívül fontos a kis, helyi jelentőségű lelőhelyek kiaknázása is, mert ez kiküszöböli a drága szénszállítást nagy távolságra.

A rétegződéssel kapcsolatban legfontosabb a rétegződés mélysége és a rétegek kapacitása. Mennél közelebb van a felülethez a szén, annál kisebb az önköltsége. A rétegek kapacitása nagyon ingadozó: a Donyec-medencében jónak számít már 0,5 m vastagságú réteg. A Kuznyeck-medencében sok 10 méteres, sőt annál vastagabb réteg is akad. Világos, hogy a szén feldolgozása annál biztosabb és olcsóbb, minél vastagabbak a rétegek.

A kitermelt szénfajták és minőségük teljesen különböző. Az egyik

legfontosabb szénfajta a kokszosítható szén, amelyből a kohászatban használt kokszt nyerjük (kohászati szén), és a kokszosításra nem alkalmas szén, amely nem alkalmazható a kohászatban, hanem csak energia termelésére (energetikai-szén). Különösen értékes természetesen a kokszosítható szén. Jelentős még a vegyészeti vagy gázosítható szén is, amely nagyszázalékú gázt tartalmaz, és amelyet a vegyiüzemekben használnak fel. Minőségi szempontból fontos az idegen anyagoktól mentes tiszta szén. A kohászati szén kísérő anyagai közül különösen azok károsak, amelyek, mint pl. a kén, rontják a fémét.

A szén, mint teherszállítmány, nagyon nehézkes, s nagyobb távolságra szállítani nem gazdaságos. Ezért az iparvállalatok, vasutak, városok szén-ellátása céljából előnyben kell részesíteni a közelebbi lelőhelyeket, amelyek szállítási eszközökkel (vasút, víziút) is jobban vannak ellátva. Ezért a legjelentősebbek a sűrűn lakott központokhoz és a közlekedési központokhoz közel fekvő lelőhelyek. A szocialista gazdasági rendszer azonban lehetővé teszi a lakott területektől távolos lelőhelyek kihasználását is azáltal, hogy tervszerűen fejleszti az ipart és közlekedést, a széntartalékokban gazdag területeken. Erre legjobb példa a Kuznyeck-medence fejlesztése a sztálini öt éves tervek során.

A Szovjetunió legfontosabb szénmedencéje a Donyec-medence. A Donyec-medence nagyjából egybe esik a donyeci hegylánccal, amely a Don egyik mellékfolyama, az Északi-Donyec, Ukrajna határa és részben az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSzFSzK) Rosztov-területe között fekszik.

A donyeci szén országunk népgazdaságában a legfontosabb szerepet játssza, és pedig:

1. kohászati fűtőanyaggal látja el az egész Dél koházatát és nyersanyagot ad Ukrajna vegyi üzemeinek;
2. energetikai fűtőanyaggal látja el a Szovjetunió európai részének déli szélét, és jelentős mértékben a Központ és Volga vidékének nagy iparát;
3. ellátja Ukrajna valamennyi és az OSzFSzK-hoz közeleső területek és járáások vasútvonalait.

A német fasiszták a Donyec-medence feldúlásával nagy kárt okoztak gazdaságunknak. A helyreállítási és újjáépítési munkálatok teljes gőzzel folynak, és a termelés már elérte a háborúelőtti színvonalat.

Jelentőségét tekintve második helyen a Kuznyeck-medence áll. A Kuznyeck-medence az Ob mellékfolyója, a Tomi folyó medencéjében fekszik. Területének nagysága azonos a Donyec-medencével, de készletei jóval nagyobbak. Szénkészletei a Szovjetunió összes készleteinek 3/10-ét képezik. A Kuznyeck-medence készletei szempontjából a Szovjetunió első, és a világ második (az Egyesült Államokban levő appalachi medence után következő) kőszénmedencéje.

A Kuznyeck-medence szénkitermelése a nagy előnyök ellenére

egészen az első ötéves tervig rendkívül csekély volt, mert az ország fejlett ipari központjaitól távolosott, és szénét a szibériai vasútvonalakon kívül seholsem használták.

Az Ural—Kuznyeck Kombinát területén azóta végbement hatalmas építkezés óriási követelmények elé állítja a Kuznyeck-medencét. A Kuznyeck-medence lett az Ural—Kuznyeck Kombinát legfontosabb szénforrása. Fogyasztóinak és felhasználásának köre állandóan növekszik. A Kuznyeck-medencében új, óriási bányák létesültek, a termelést gépesítették és villamosították.

A háborús években a Kuznyeck-medence jelentősége, a szén-kitermelés országos viszonylatában, erősen megnövekedett, s a termelés a háborúutáni ötéves tervben továbbra is erősen növekszik.

A Szovjetunió harmadik széntelepe a Kazahsztánban levő karagandai medence, amely a szibériai fővonaltól, Petropavlovszknál délkeletre eltérő vasútvonal mellett fekszik. A karagandai szén kokszosítható. Karaganda fele távolságra van az Uralhoz, mint a Kuznyeck-medence. A karagandai szén fontos Kazahsztán színes-fémkohászata és közlekedése számára. Karagandában nagy építkezés folyik, s a széntermelés évről-évre növekszik.

A Szovjetunió többi szénmedencéi közül kiemelkedik a fővároshoz való közelsége miatt, a moszkvamelletti medence. Szene azonban csekély hőkalóriájú, nem kokszosítható és gócszerű rétegezésű. Ezért a forradalom előtt a moszkvavidéki medence nem bírta ki a versenyt a donyeci szénnel. Most megváltoztak a körülmények. Az égetés új módszerei jóval gazdaságosabbá teszik a moszkvavidéki szenet. A termelés szempontjából negyedik helyen áll a Szovjetunióban. A forradalomelőtti idők termelésének 25-szörösére emelkedett.

A nemrég feltárt pecsorai szénmedence jelentősége állandóan növekszik. Fontos Leningrád számára is, amellyel már vasút-összeköttetése van, s fontos az urali bányauzemek számára is. Fontosak az urali szénlelő-helyek (Kizelovszk és Cseljabinszk), az értelepekhez való közelségük miatt.

A Donyec-medencétől független helyi széntermelés fejlesztésének feladata — a nagytávú szénszállítások kiküszöbölése és az ipar szélesebb és egyenletesebb fejlődésének biztosítása — már az ország szocialista építésének kezdetén felmerült.

Az 1946—50-es ötéves tervben ez a feladat különös jelentőséget nyer. A Donyec-medence helyreállításával és a termelés további fejlesztésével egyidőben, hatalmasat fejlődik a Kuznyeck-medence, az Ural, Karaganda, a moszkvavidéki medence és

pecsorai medence szénipara, valamint a kaukázusi, baskirföldi, kirgizföldi és a Távolkeleten fekvő kőszéntermelő kerületek.

1950-ig a széntermelést 51%-kal kell emelni, a háborúelőtti színvonalhoz viszonyítva. A széntermelés országos statisztikája, valamint a távoli szénmedencék kiaknázásának növekedése (kivéve a donyecit) a következő számokból látható :

	1913		1932		1937		1950	
	millió tonna	%	millió tonna	%	millió tonna	%	millió tonna	%
Az egész szénkitermelés	29	100	65	100	128	100	250	100
Ebből a Donyec-medence	25,3	87	45	70	77,5	61	88	35
A többi medence	3,7	13	20	30	50,5	39	172	65

A kőolaj A kőolaj fontos, mint különleges fűtőanyag, szükséges a robbanómotorok számára, amelyek elengedhetetlenek a repülőgépek, autók és traktorok gyártásánál. Ezek a gépek rendkívül nagyjelentőségűek a hadiiparban. A korszerű haditechnika mellett kőolaj nélkül háborút viselni nem lehet. Ezért folyik a kapitalista világban oly késhegyig menő harc a kőolaj-források birtokáért.

A Szovjetunió a világ első helyén áll a kőolajkészletek szempontjából. A szovjet időkben erősen megnőtt a kőolaj termelése. 1940-ben az 1913-as színvonal három és félszeresére emelkedett.

Az olajipar a szovjet országban teljesen újjáépült. A rotoros- (forgó) fűrés bevezetése az olajkutak fűrésésénél a régebbi ütő-eljárás helyett, olcsóbbá tette s jelentékenyen meggyorsította a kutak fűrését. Ezenkívül növelte a mélységet is. Így a mélyebbenfekvő olajrétegeket is ki lehet aknázni, ami gyakorlatilag olajtartalékaink növekedését jelenti. A régebbi meritőeljárás helyettesítése mélyszivattyúval és kompresszorokkal, lehetővé tette a kisebb hozamú kutak kiaknázását is és a kiszivattyúzott olaj mennyiségének növelését. A régebben gyakorlatban volt szőkőkút kihasználási rendszert most nem engedik meg, különleges felszereléssel „fékezik” őket, ami szabályozza az olaj nyomását, és az olajat zárt csővezetéken keresztül közvetlen a feldolgozóhelyre irányítja. Az olajfeldolgozás módszereinek tökéletesítése értékesebb ásványolaj termékek kitermelését biztosította, így a többi között benzin előállítását a nyersolajmaradékokból. Az üzemek villamosítása jelentékenyen csökkentette az üzemek önfogyasztására szükséges olaj mennyiségét. Mindezek a javítások és különösen a légmentesen záró armatúra bevezetése teljesen megváltoztatta a munkások munkaviszonyait az olajüzemekben.

Az olajipar, szocialista viszonyok között minőségileg minden tekintetben erősen javult, és már alig hasonlít a cári Oroszország régi olajiparához.

A kitermelés legfőbb területe a Kaukázus: *a bakui, grozniji, kubáni, feketetengeri (másképp majkopi) lelőhelyek.*

A Szovjetunióban kőolajat a Kaukázuson kívül az Ural nyugati lejtője mentén, a Volgamellék számos helyén, az Emba folyó medencéjében, Középázsiában, s Szahalin szigetén termelnek.

Az Ural és a Volga közötti új lelőhelyeken új kőolaj járás létesült, „*Második Baku*” néven. A második kőolaj kerület létesítése a fogyasztó központok közvetlen közelében, nagy jelentőségű, gazdasági és honvédelmi szempontból egyaránt. A „*Második Baku*” megkönnyíti a keleti kerületek kőolaj ellátását.

1950-ig a kőolaj termelést 35,4 millió tonnára kell emelni. Emellett különös figyelmet kell fordítani az új termelési területek fejlesztésére és főleg a „*Második Baku*” (Ural, Baskiria, Volgamellék) területeire, Középázsiára (Turkmen SzSzk és Üzbek SzSzk), Szahalinra és az Ukrán SzSzk-ra. A keleti részek jelentőségét a Szovjetunió általános kőolaj termelésében, növelni kell.

A tőzeg Egyetlen országnak sincs akkora tőzegkészlete, mint a Szovjetuniónak. A Szovjetunió összes energiaforrásainak csak 3%-át képezi, de a Szovjetunió európai részében, egyes vidékeken, a tőzeg a legfontosabb energiaforrás. Tekintettel arra, hogy a tőzeget nagy távolságokra szállítani nem előnyös, a helyszínen kell a villamos erőműveket építeni, ahol a tőzeget elektromos energiává lehet átalakítani és vezetékeken továbbítani a fogyasztóhelyekre.

A Szovjetunió első helyen áll nemcsak a tőzegtartalékok mennyisége, hanem technikai kitermelésük szempontjából is. 1913-hoz viszonyítva a tőzegtermelés 18-szorosra nőtt. A legtöbb tőzeg az OSzFSzk-ban található (Moszkva, Ivanovo, Jaroszlavl, Leningrád). Legfőbb fogyasztói a villamos erőművek.

A gázok Az égethető gáz igen értékes, mint jóminőségű és olcsó fűtőanyag, amely csővezetéken keresztül könnyen szállítható nagy távolságra is. A Szovjetunióban hatalmas gáztartalékok találhatók, részben kőolajjal együtt, részben külön. Az első két ötéves tervben a kőolajjal együtt a kitermelt gázokat is felhasználták (a cári időkben elpocsékolták), de az önállóan található gázok felhasználása csak a Nagy Honvédó Háborúban kezdődött el. A Buguruszlán-Kujbisev, Szaratov-Moszkva, Dasava-Kiev gázvezetékek már megépültek.

A gáztermelést fejleszteni fogják a Kaukázusontúlon, Észak-kaukázusban, Középázsiában, az Uralban (délen és északon) és Pecsora kerületében. Különösen fontosak, nemcsak a készletek, hanem az elhelyezkedés szempontjából is a volgamenti gáz-lelőhelyek, tekintettel arra, hogy ez a vidék viszonylag szegény más fűtőanyagfajtában.

A bitumen palák A bitumen (égethető) palából motorfűtőanyag és gáz készül. A bitumen pala csekély kalóriatartalma és a szénhez viszonyítva kis készletei ellenére is nagy jelentőségre tett szert, mert lelőhelye olyan területeken van, ahol másfajta fűtőanyag aránylag kevés található. Lelőhelyei: az Észti SzSzk, Leningrád-terület és a Volgamellék.

Az ötéves terv egész sor olyan üzem létesítését jelölte ki az Észti SzSzk-ban és Leningrád-területen, amelyek nyersolajat, motor üzemanyagot és gázt állítanak elő. Tervbe vették az észti-orosz—leningrádi gázvezeték építését is.

A vízi energiaforrások A Szovjetunió „fehér szénben” a világ leggazdagabb országa, területén a világ készletének 36%-a összpontosul. A vízi energiaforrások összkapacitása

csak a legnagyobb folyókat figyelembe véve, 350 Dnyeprogesznek¹ felel meg. A legtöbb energiát a hegyi folyamok tartalmazzák. A Kaukázusban van a Szovjetunió európai vízi energiaforrásainak több mint a fele. De az egész európai részen és a Kaukázusban a Szovjetunió egész vízi energiaforrásainak csak 1/6-a található. A többi 5/6 rész, ázsiai területen van. A Szovjetunió déli határainak mentén, a Középázsiában, Kazahsztánban, Szibériában és Távolkeleten húzódó hegygerincek a legnagyobb vízi energiakészletek övezetét alkotják. A legtökéletesebb energiaforrásnak, a „fehér szénnek” ez a földrajza újra alátámasztja azt a politikát, amelyet a Párt követ a termelési eszközök fejlesztésével az ország keleti részén.

A cári Oroszországban csak kis kapacitású, 1000 kw-nál kisebb vízierőművek épültek. A vízi energiát főleg a primitív vízikerek útján nyerték. Most már tucatjával létesültek hatalmas vízierőművek. Legtöbbjük a Kaukázusban, s Északnyugaton, Leningrád-területen és a Karél-Finn SzSzk-ban található. Számos vízierőmű van a Volgán.

Az elektromos energiatermelés A villamosság számtalan és különféle előnye közül különösen fontos, hogy nagy távolságra vezethető. Ebből következik az a lehetőség, hogy elektromosság előállítására a gyengeminőségű fűtőanyagot is fel lehet használni, anélkül, hogy

¹ Dnyeprogesz (Dnyepri vízierőmű) — a Szovjetunió legnagyobb vízierőműve. — Szerk.

természetes alakjában kellene továbbszállítani. Ha a fűtőanyagot a villanytelep kazánjában elégetjük, villamosenergiát kapunk és azt vezeték segítségével több száz kilométerre szállíthatjuk a gyárakhoz.

Az elektromos energiát mindezek az előnyök különösen értékesé teszik az ipar és a fűtőanyagkészletek földrajzi megoszlásának már előbb ismertetett sajátosságai, valamint e készletek összetétele folytán.

Az elektromos energia előnyeit a legteljesebben csak a szocialista tervgazdálkodásban lehet kihasználni. A kis villanytelepek, melyek egyes üzemek ellátására létesültek, vagyis az üzemi villanytelepek, viszonylag kevés előnnyel járnak. A villamosság fő előnyei a gőzzel szemben, a nagyteljesítményű, úgynevezett körzeti telepek felállításánál jutnak kifejezésre, melyek egy járáson belül egész rendszerbe egyesülnek. Az ilyen nagyarányú villamosítás tervszerűséget követel, és nehezen egyeztethető össze a termelésnek a kapitalista társadalomban uralkodó anarchiájával (a tervszerűtlenséggel és rendszertelenséggel).

A Szovjetunió, fennállása óta óriási munkát végzett nagy kerületi villanytelepek építése terén, melyek különféle energiaforrásokkal működnek.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a föld, a vasútvonalak, a gyárak és üzemek államosításával szétrombolta a tervszerű villamosítást gátló akadályokat, melyek olyan erősen érezhetők a kapitalizmusban. A villamosítás, a szocializmus építésének technikai alapja. Nem hiába mondta Lenin, hogy „a kommunizmus: szovjet hatalom plusz az egész ország villamosítása”.

Az elektromos erőművek szempontjából legfontosabbak a fejlett iparú kerületek: a Központi Iparvidék, Ukrajna, Ural, Leningrád, Baku. A cári Oroszország az elektromos energiatermelés szempontjából egyike volt a legelmaradottabb országoknak. 1938-ig a Szovjetunió az elektromos energiatermelést majdnem 40 milliárd kw-ra emelte, (szemben az 1913-ban termelt 2 milliárddal) és a világ harmadik helyére került (az Egyesült Államok és Németország után).

1950-re az elektromos energiatermelés 82 milliárd kw-ra emelkedik.

A vízi elektromos energiatermelés részaránya is nagyobb lesz: helyreállnak a németek által elpusztított vízierőművek (a Dnyeproszst már helyreállították), befejezés előtt áll 30 épülőfélben levő elektromos erőmű. Ezenkívül egész sor új erőmű építését irányozták elő.

3. A vaskohászat

A vaskohászat

A kohászat, azaz a fémgyártás, az egész népgazdaság és honvédelem alapja. „A fém, iparunk alapjainak alapja” (Sztálin):

A kohászat, azaz a vas (nyersvas, acél) kitermelése vasércből, három egymást követő folyamatból tevődik össze: az olvasztásból (így áll elő a nyersvas), az acélöntésből (így nyerjük az acélt) és a hengerlés folyamatából

(hogy az érc meghatározott formát öltse). Az acélöntés folyamatában a nyersvasal együtt használjuk fel az ócskavasat is.

A kohászathoz a vasércen kívül még kohászati fűtőanyag (koks vagy faszén), homok és víz is szükséges.

A kohászat első területe történelmileg a Központi Iparvidék volt. Az első, faszénnel fűtött kohók Tula közelében 1632-ben létesültek. A XVIII. sz. elején az Uralban is elkezdődött a nyersvas olvasztása, szintén faszénnel. Csak a XIX. században, amikor a Donyec-medencét összekötötték vasútvonalakkal a Központi Iparvidékkel és a Krivoj Roggal, kezdett idegen tőkével gyorsan fejlődni a déli kohászati terület, amely kokszot alkalmazott, és az első helyre került az országban.

A cári Oroszország elmaradt ország volt a nyersvas kiolvasztása terén is.

A forradalomelőtti időkhöz képest az ország óriási sikereket ért el.

A vasgyártás általános fejlődésével egyidőben különös gyorsasággal nőtt a gép- és hadiiparban nélkülözhetetlen minőségi fémek és különleges acélfajták termelése.

A nyersvasolvasztás 1913-as színvonalát (4,2 millió tonna) 1930-ban érte el az ország, a következő évtizedben pedig (1940-ig), a nyersvas olvasztás 15 millió tonnára emelkedett, azaz majdnem megkétszereződött.

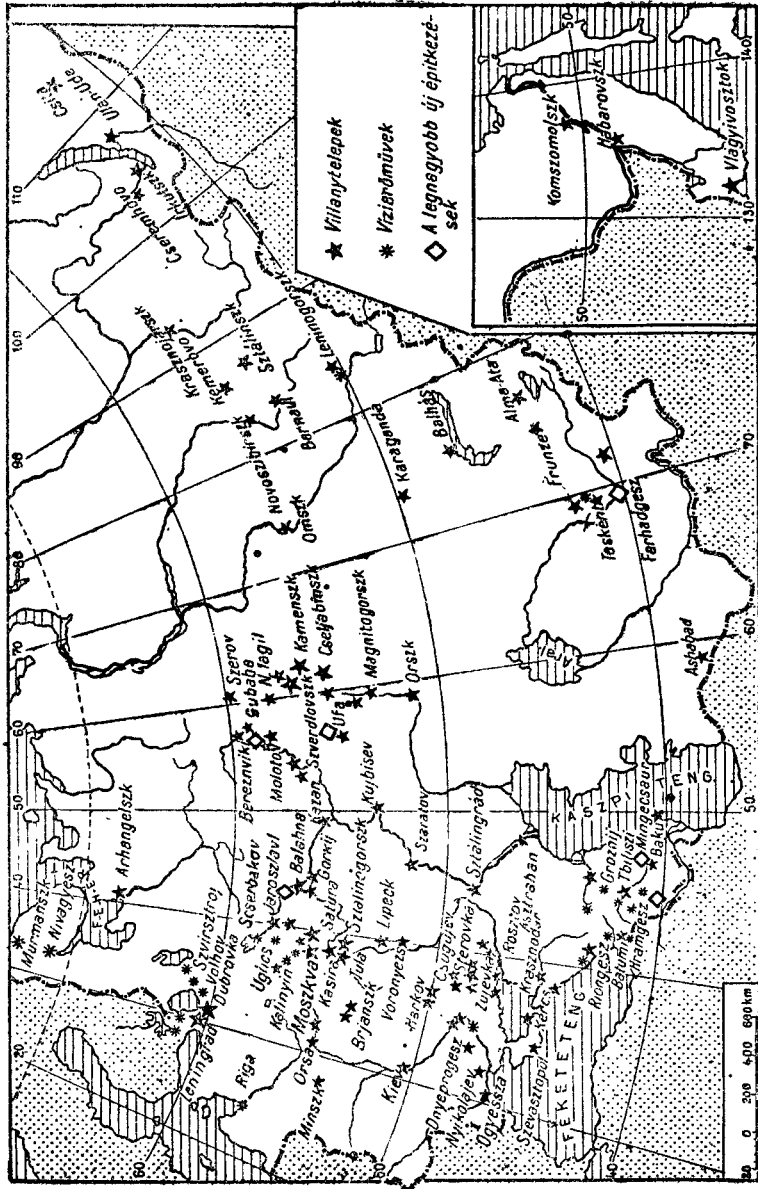
Az Egyesült Államok, ahol a kohászat gyorsabban fejlődött mint az összes többi kapitalista országokban, ugyanez a fejlődési út (azaz 4 millió tonnáról 15 millióra) nem 10, hanem 20 évig tartott, azaz kétszer annyi ideig.

Ebből az összehasonlításból látható, hogy a Szovjetunió szocialista rendszerének fölénye folytán lényegesen gyorsabban fejlődik, mint a technikailag előrehaladott kapitalista országok.

A vaskohászat fejlődése először is gyökeres technikai átépítésnek, az új típusú gyáraknak köszönhető, másodsor pedig annak, hogy a kohászat új, még érintetlen, kiváló minőségű nyersanyaggal és fűtőanyaggal rendelkező kerületekbe, az Uralba és a Kuznyeck-medencébe nyomult előre.

A Szovjetunió legfőbb kohászati vidékei: a Dél, a Központ és a Kelet (Ural-Kuznyeck-medence).

Délen vannak az OSzFSzK Rosztov-területének és Ukrajnának kohászati üzei. A háború kezdetekor a Dél adta a nyersvas termelés kétharmadát és az acéltermelésnek több mint a felét. Dél fűtőanyag bázisa a Donyec-medence. Délen két vasérc-központ van: Krivoj Rog és Kercs. Dél legtöbb üzemét a szén közelében a Donyec-medencében építették.

8. ábra. A Szovjetunió villamosítása.

Az üzemek másik csoportját a krivojrogi érc közelében építették.

Az üzemek harmadik, legkisebb csoportja részben a keresi érc közelében a Krim Kercsi félszigetén, részben az Azovi-tenger északi partján épült.

A *kohászat központi területe* a moszkvai és leningrádi üzemeket, amelyek főleg fémtörmeléket dolgoznak fel és kohászati üzemeket foglal magába, amelyekben helyi ércekből (Lipeck és Tula kerületekben) öntésre szolgáló nyersvasat dolgoznak ki. A központ nagy szerepet játszik a minőségi acél termelésében.

A *Kelet*, vagy az *Ural-Kuznyeck-medence* az Uralnak és a Kuznyeck-medencének az összekapcsolását jelenti: habár 2 000 km választja el a kettőt, az anyagforrások összetétele alapján kiegészítik egymást és jelenleg termelési kapcsolatban állnak egymással. Az Uralban sok és jóminőségű vasérc van, de nincs megfelelő mennyiségű kohászati fűtőanyag. A Kuznyeck-medencében fordított a helyzet — a legjobb szénből óriási tartalékok vannak, de ugyanakkor kevés az érc.

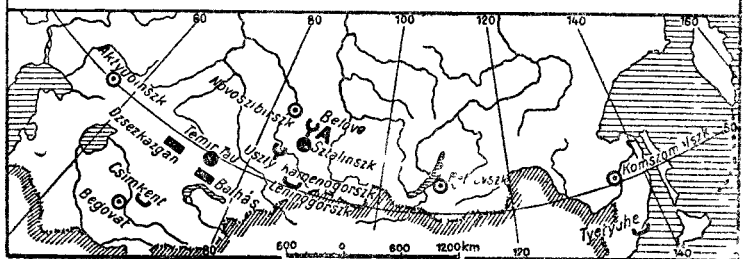
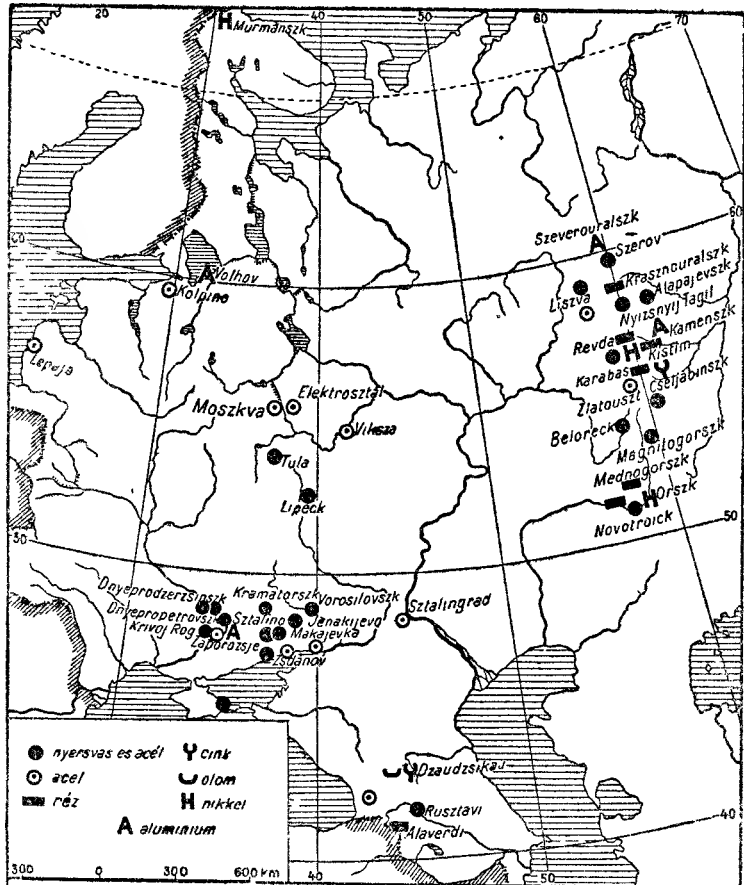
Az Ural és a Kuznyeck-medence összehasonlításából született az az ötlet, hogy összekapcsolják az urali értékes vasércet a Kuznyeck-medence gazdag szénkészleteivel. Ezen az elven két hatalmas gyártelep épült fel — a magnitogorszki az Uralban, és a kuznyeck-i a Kuznyeck-medencében. Mindegyikük jóval felülmúlja a forradalomelőtti összes urali gyárakat együttvéve termelékenység tekintetében. Még egy harmadik hatalmas gyár is, az urali Novotagilban, csatlakozott hozzájuk.

Az urali régi faszénnel működő üzemek közül kiválogatták és újjáépítették a legjobbakat. Ezek az üzemek minőségi fémeket termelnek, amit az ottani jóminőségű érc, faszén és a vas „társainak” (mangán, nikkel, króm stb.), valamint a színesfémek jelenléte biztosít.

A háborús években a keleti kerületek termelése (Ural- és Kuznyeck-medence) másfél-kétszeresére emelkedett.

A Szovjetunió népgazdasága helyreállításának és továbbfejlesztésének ötéves tervéről (1946—1950) szóló törvény értelmében a háborúelőtti színvonalhoz viszonyítva 1950-re 35%-kal emelkedik a nyersvas- és acélolvasztás, valamint a hengerelt vas termelése.

Teljes mértékben helyreáll a vaskohászat a Délen, és továbbfejlesztik az Uralban (új üzemek létesítése Cseljabinszkban és másutt), Szibériában és Távolkeleten. Ismét megindul a vaskohászat a Kaukázusban, Kazahsztánban, Középázsiaiában, Távolkeleten és Leningrád-területen.

9. abra. A fobb vas- és színesfémkohászati központok.

4. A színesfémkohászat

A színesfémek: a réz, horgany, ólom, nikkel, alumínium stb. Valamilyen sajátos tulajdonságával mindegyikük felülmúlja a vasat (nem oxidálódik, jó áramvezető, tartós, könnyű stb.) és némelykor még helyettesíti is. A színesfémeknek különös jelentősége van az elektrotechnikában, az autó- és repülőgépgyártásban, a hadiiparban.

A cári Oroszországban a színesfémkohászat egyike volt a legelmaradottabb területeknek. Évente többtízmillió rubelért hoztak be külföldről színesfémeket, tekintet nélkül az ország gazdag színes érctartalékaira.

Rézben Kazahsztán a leggazdagabb. De a termelés tekintetében egyelőre még az *Ural* áll az első helyen. A Balhas melletti rézkombinát teljes kihasználásával és az épülő dzsezkazgani kombinát üzembehelyezésével Kazahsztán réztermelés terén is első helyre kerül. Az érc-kitermelésben és a réztermelésben harmadik helyen *Örményország* áll. Új rézolvasztó ipari bázis épül Középázsiában.

A *cink* és *ólom* rendszerint együtt található az ércekben, gyakran ezüsttel, arannyal és más fémekkel vegyítve (ezek az ú. n. „tarka” ércek).

Az *ólomtermelésben* első helyen *Kazahsztán* áll, utána *Északkaukázus* és *Távolkelet* következik.

A *cinktermelés* *Északkaukázusban*, az *Uralban*, *Nyugat-szibériában* és *Ukrajnában* összpontosul.

A többfémű ércek gazdag lelőhelyei alapján fejlődik az *Altájban* az új cink- és ólomgyárak építése.

Az *alumínium* az új fémek sorába tartozik. A cári Oroszországban egyáltalán nem termelték. Az alumínium tartós és egyben könnyű fém, ezért rendkívül fontos a repülőiparban. Az alumíniumtermelés energiaszükséglete nagy, sok energiát fogyaszt a termékegységre vonatkoztatva. Ezért az alumíniumüzemeket főleg vízierőműveknél építik, ahol a villamosenergia a legolcsóbb.

A *nikkel* az alumíniumhoz hasonlóan igen jelentős fém a népgazdaságban, főleg a hadiiparban.

A világ nikkeltermelésének főhelye Kanada. A világ nagyipari országai közül a Szovjetunió az egyetlen ország, amely saját nikkellel rendelkezik.

Az első nikkelüzem a Szovjetunióban 1934-ben nyílt meg, az *Uralban*. Ezután az ország más kerületeiben is építettek üzemeket.

A sztálini ötéves tervek során a *ritka fémek* (ón, higany, antimon stb.) felkutatása és kitermelése érdekében mindent meg-

tettek. E fémek szempontjából a legjelentősebb lelőhelyek a Bajkálontúl, Középázsia, Altáj, Északkaukázus és az Ural.

A háborúutáni ötéves tervben különös figyelmet fordítottak a színesfémekre. 1950-ig a színesfémek termelését két-két és félszeresére, sőt még többszörösére kell emelni. Egész sor új üzem — réz, cink, ólom, nikkel, alumínium — létesül az ország különböző helyein, főleg az Uralban és Kazahsztánban, a Kaukázusban, Középáziában és Szibériában.

5. A gépgyártás

A népgazdaság technikai felszerelésében a legfontosabb szerepet a gépgyártás játssza. A gépgyártás szerkezeti felépítése és fejlettsége mutatja legjobban egy ország termelőképességét.

Ugyanakkor a gépgyártás — inkább, mint bármely más iparág — elősegíti a termelesi kapcsolatok erősítését minden egyes kerületen belül, az ipar különböző ágai között, valamint az ipar és a mezőgazdaság között. Így például a mezőgazdasági gépgyártás, a helyi nyersanyag- és energiaforrásokra támaszkodva erősíti a nyersanyag és az energia kitermelő ágak kapcsolatát a mezőgazdasággal.

A cári Oroszországban a gépgyártásnak csak gyenge csírái voltak. Oroszország „modern termelési eszközökkel, négyszerre gyengébben volt felszerelve mint Anglia, ötszörre gyengébben mint Németország, tízszerre gyengébben mint Amerika.” (Lenin.)

Sztálin elvtárs a Párt XIV. kongresszusán az egész népgazdaság újjáépítésében a legfontosabb feladatként azt tűzte ki, hogy a Szovjetuniót „felszerelést importáló országból olyan országgá kell átalakítani, amely maga termeli ezt a felszerelést”. Ezt a feladatot megoldottuk.

1913-hoz viszonyítva, a gépgyártás 1940-ig több mint harmaszeresére nőtt. A legfontosabb gyártási ágak egész sora — autó, traktor, szerszámgép, repülőgépgyártás és más iparágak — újonnan létesültek.

A gépgyártás legfontosabb ágai a mozdony, vagon, hajó, autó, traktor, szerszámgép és nehéz gépgyártás, elektromosgép, mezőgazdasági gépgyártás stb.

A gépgyártás különböző ágai különbözőképpen helyezkednek el. Így például a nehéz gépgyártás, amely a bányai ipar felszerelését készíti és amelynek sok fémre van szüksége, a bányai ipari vidékekre húzódik mind nyersanyag, mind pedig termékeinek fogyasztása szempontjából (az urali gépgyár Szverdlovszkban, a kramatorszki

gyár a Donyec-medencében). A gépgyártás többi ágai, főleg a bonyolult és finom gépgyártás, a régi gépgyártási központokkal vannak kapcsolatban, ahol jól képzett műszaki és munkáskáderekre, valamint különféle segédvállalatokra támaszkodhatnak.

A legnagyobb gépgyártási központok a forradalom után is Moszkva és környéke, valamint Leningrád maradt, de egész sor új nagy gépgyártó kerület létesült Ukrajnában, az Uralban és a Volga mentén.

Moszkva és Leningrád, mint a gépgyártás régi központjai és mint nagyvárosok, a gépgyártás számára sok előnyt nyújtanak: különböző, fejlett technikájú üzemek jelenléte (amelyek segítik egymást), speciális műszaki tudományos kutatóintézetek, jólképzett káderek és általában nagyfokú műszaki képzettség lendítik fel nagymértékben a fejlődést.

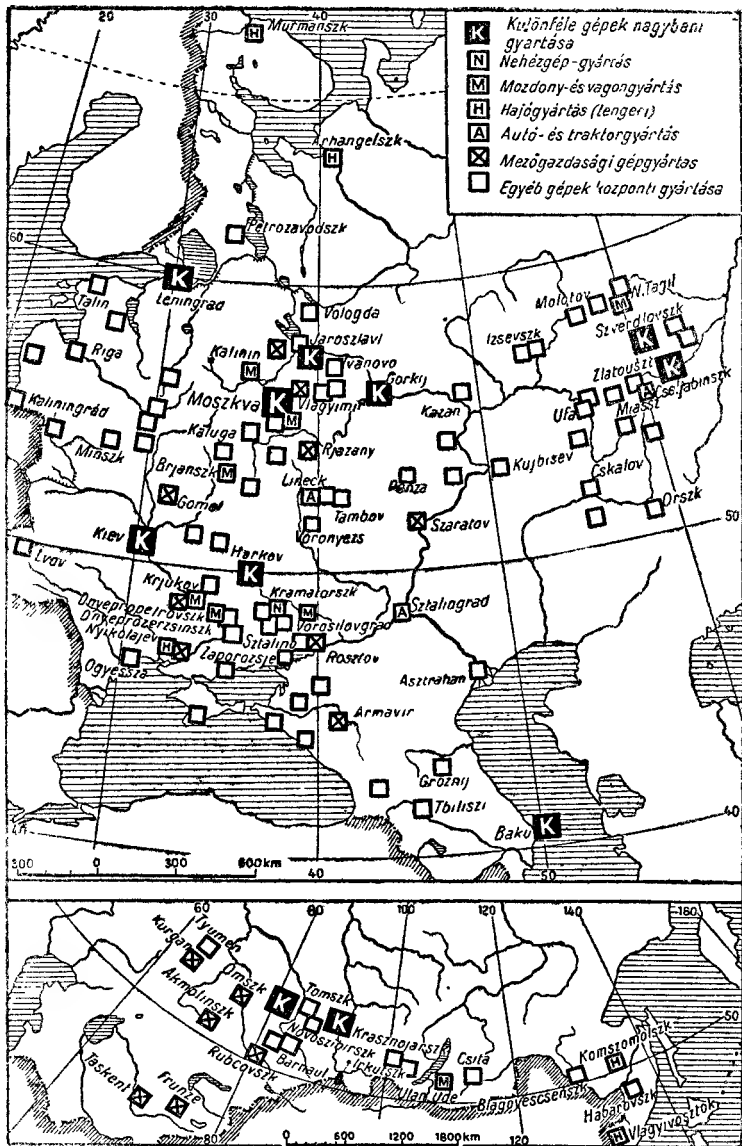
Ezek a városok különösen nagy szerepet játszanak a bonyolult és finom gépgyártásban és az új termelési ágak bevezetésében: ipari laboratóriumokként szolgálnak, ahonnan az új termelési módszereket más kerületek is átveszik.

Ukrajnában azelőtt a gépgyártás erősen elmaradt a kohászat-tól. A forradalomelőtti időkben a mezőgazdasági és közlekedési gépgyártás csak csírájában létezett. A sztálini ötéves tervek során Ukrajna gépgyártása egész sor új termelési ággal gazdagodott, amelyek nemcsak a mezőgazdaság és közlekedés szükségleteit látták el, hanem a kohászat, bánya, a vegyészeti ipar és villamosítás szükségleteit is. Ukrajna legnagyobb gépgyártási központja *Harkov*.

Az Uralban, a gépgyártás, a forradalomig még visszamaradottabb volt mint Ukrajnában. A sztálini ötéves tervek során ott is nagy gépgyártási központ, és sok fémet felhasználó iparág létesült, amely akárcsak Ukrajnában, a közlekedést, a bányaipart, a kohászatot, a mezőgazdaságot szolgálja. Az utolsó években (a háború kezdete óta) az Ural gépgyártása igen erősen fellendült, egyfelől a Nyugatról ide áttelepített üzemek, másfelől új építkezés következtében, úgyhogy jelenleg az Ural hatalmas és sokrétűen fejlett gépgyártási terület. A legfontosabb gépgyártási központok az Uralban: *Szverdlovszk, Cseljabinszk, Nyizsnijj-Tagil, Ufa*.

Majdnem valamennyi *volgamenti* városban (a Volga a legfontosabb vízi út) létesültek a sztálini ötéves tervek során hatalmas gépgyárak (autó, szerszámgép, hajó, traktor, elektrotechnika stb.). A legfontosabb központok: *Gorkij, Kujbisev, Szaratov, Sztálingrád*.

Az említetteken kívül, az utóbbi időben gépgyártási köz-

10. ábra. A főbb gépgyártási központok.

ponttá nőtt ki *Novoszipirszk* (Nyugatszibéria), *Taskent* (Közép-ázsia), *Baku* és *Tbiliszi* (Kaukázusontúl).

Ezenkívül egyes gépgyártási ágak kisebb göcai létesültek minden kerületben, számbavéve sajátos termelési feltételeit, hogy a termelés mennél gazdaságosabbá váljék.

Igy pl. az Ivanovo- és Kalinin-területen, ahol sok tőzeggel fűtő textilgyár van, létrejött a textilgyári és tőzégfeldolgozó üzemi felszerelés gyártása; a Krimben, ahol fejlett a konzervipar, konzervgyári gépek gyártása indult meg; Középázsiaiban, ahol sok a gyapot, mezőgazdasági gépeket gyártanak a gyapotmezők számára stb.

Az 1946—50-es ötéves terv során a gépgyártás színvonalát a háborúelőtti kétszeresére kell emelni: elsősorban a kohászati felszerelések (hengerek, síneket és vasgerendákat hengerlő gépek, dróthúzó-gépek helyreállítására és fejlesztésére: az energetikai [gőzturbinák, vízturbinák, kazánok stb.], a szénkőolaj, közlekedési felszerelések (mozdonyok, vagonok, autók, hajók stb.), a mezőgazdasági felszerelések (traktorok, vetőgépek, kultivátorok) gyártására kell a figyelmet fordítani.

6. A vegyészeti ipar

Egy ország műszaki fejlettségének legjobb bizonyítéka a vegyészet széleskörű alkalmazása az iparban.

A vegyészet segítségével az ipar sokkal tökéletesebben tudja a nyersanyagokat felhasználni. Ami azelőtt hulladék volt, most fel lehet használni („a kémia nem ismer hulladékot”). Új nyersanyagfajták és új termelési ágak keletkeznek, rendkívül megnő a kombinált termelés lehetősége.

A vegyészet segítségével felhasználják az illó anyagokat, amelyek a szén koksosításakor keletkeznek, a réz és egyéb ércet feldolgozásakor elillanó kénes gázokat, a favágáskor és fűrészeléskor keletkező hulladékokat, amelyek az egész faanyag kétharmadát képezik.

A vegyészet segítségével nyerjük a fából a papír készítéshez szükséges cellulózt, a farostból a műrostot, a műgyapjút, szintetikus gumit, folyékony fűtőanyagot a szénből és palából, a műanyagokat a különböző hulladékokból stb. Óriási jelentősége van a mezőgazdaságban a műtrágya-gyártásnak. Döntő jelentőségű a vegyészet a hadiiparban is.

A forradalomelőtti Oroszországban a vegyészeti ipar még egészen kezdetleges volt. Az akkori vegyészeti ipari vállalatok többsége külföldi nyersanyagokkal és félkész árukkal dolgozott: a külföldi cégek leányvállalata volt. Mivel a vegyészeti árucikkek főként Moszkva és Leningrád fejlettebb iparának volt szüksége, a vegyészeti ipar nagyobb részét odateleptették.

Országunk rendkívül gazdag vegyészeti nyersanyagokban. Elsősorban számba kell venni:

a) hatalmas fűtőanyag forrásait: szén, kőolaj, pala, tőzeg, amelyek vegyészeti nyersanyagként használhatók fel;

b) valamennyi iparág, az erdő- és mezőgazdaság mindenféle hulladékait és melléktermékeit;

c) a speciális vegyészeti nyersanyagkészleteket: foszforitokat (a Káma és Vjatka vízválasztóinál, Kazahsztánban és más vidékeken), az apatitokat (a Kola-félszigeten Kirovszknál), a konyhasót, a kálisót (Szolikamszk), mirabilitet (Káspi-tenger, Kara-Bogaz-Gol öble), a ként (Középázsia), krómérceket (Ural).

Ami az apatitot, kálisót és a többi nyersanyagot illeti, a Szovjetunió a világ első helyén áll.

A szovjet hatalom idején a vegyészeti ipar komoly sikereket ért el. A bánya-vegyészeti nyersanyagok, valamint a kokszosítás hulladékai és a színesfémkohászat alapján a legmodernebb technikai felszereléssel ellátott gyárkombinátok létesültek. Sok új termelési ág keletkezett: a műgumi, a műrost, a műanyag stb.

A régi moszkvai és leningrádi vegyészeti ipari központok továbbfejlesztésével párhuzamosan újak is keletkeztek: az Uralban, Ukrajnában, a Volgamentén, valamint Szibériában, Kazahsztánban és Középázsiaiban.

Az 1946—50-es ötéves tervtörvény értelmében a vegyészeti ipar termelése 1950-re a háborúelőtti másfélszeresére emelkedik. Különleges figyelmet fordítanak a műtrágya, festékek és műanyagok termelésére.

7. Az építőanyagipar

A világ egyetlen országa sem élt át még olyan lázas építkezési korszakot, mint a hatalmas szovjet ország a sztálini ötéves tervek kezdete óta. Nemcsak gyárak és üzemek, bányák és tárnák, tengeri és folyami kikötők, autótutak és vasutak épülnek nagy számban, hanem egész nagy városok is. Ezekhez az építkezésekhez a legkülönbözőbb építkezési anyagok szükségesek: fa és ásványanyagok, nyersanyagok (kő, agyag, homok, mész stb.), valamint feldolgozott anyagok (tégla, cement, üveg stb.).

A Szovjetunió nagyon gazdag építkezési anyagkészletekben, fa- és ásványanyagokban egyaránt. A különböző építkezési anyagok az ország különböző területein mind megtalálhatók.

Ennek ellenére, a cári Oroszország jelentős mértékben, még az építőanyag tekintetében is a külföldtől függött (importálták a

tűzálló téglát, s még a fővárosi utcák kövezéséhez szükséges gránitkockákat is).

Az építőanyagipar rendkívül elmaradott volt a cári Oroszországban. Csak a legegyszerűbb anyagokra szorítkozott és a legprimitívebb technikát alkalmazta. Az építőanyagipari vállalatok gyakoribb formája kis, gépnélküli, téglagyártó üzemek voltak. A vállalatok rendkívül egyenlőtlenül is oszlottak meg és néhány kerületben összpontosultak, így a készanyagot óriási távolságokra kellett elszállítani.

Az építőanyagipar fejlesztése vörös fonalként húzódik végig a sztálini öt éves terveken. A szovjet hatalom kezdete óta az építőanyagipar új kerületei, új termelési ágak és új feldolgozó kerületek keletkeztek. A *cement* legfontosabb termelési központja: Novorosz-szijszk (Északkaukázusban), Volszk (a Volgán, Szaratov-területen).

A *tűzálló anyagok* nagyobb termelési központjai: a Donyec-medence, az Ural, a Kuznyeck-medence, valamint Tula-terület (Sztálinogorszk). Az építkezéshez szükséges követ a Karél-Finn SzSzk-ban (gránit, bazalt, márvány stb.), az Uralban (márvány stb.), Örményországban (vulkanikus tufa, bazalt stb.), Távol-keleten és más helyeken nyerik. Belgorod és környéke már régen híres krétájáról.

A háborúutáni öt éves (1946—1950) terv megvalósításánál különös figyelmet kell fordítani az építőanyagiparra, tekintettel a nagyméretű helyreállítási munkálatokra, amelyeket a fasiszta rombolások tettek szükségessé. Így például: a cement és ablaküveg termelését kétszeresére kell emelni.

Különösen nagy, új építőanyagipar létesítését tervezik a német megszállást szenvedett területeken: Ukrajnában, Belorusszijában, a Balti Szövetségi Köztársaságokban és az OSzFSzK nyugati részén.

8. Az erdőkitermelő és fafeldolgozó ipar

A faanyag alkalmazásának rendkívül tág tere van a szovjet népgazdaságban: nemcsak mint fűtőanyagot, építőanyagot és kikészítésre szolgáló anyagot használják fel. Vegyészeti feldolgozás révén számos új és legkülönbözőbb alkalmazási lehetősége van: felhasználják szesz-, olaj-, papír-, farostból készített műselyem és gyapjú, valamint műgumi és robbanóanyagok gyártására. Az erdő jelentősége azonban a népgazdaságban nemcsak a faanyag ipari feldolgozására korlátozódik. Az erdők enyhítik az éghajlatot, megvédik a talajt az árvizektől, megvédik a gabonaföldeket a száraz-

ságtól, lassítják a hóolvadást és ezáltal védelmet nyújtanak a pusztító árvizek ellen, javítják a levegőt.

Ezért a helyes erdőgazdálkodás nemcsak a faanyagszükséglet kielégítését jelenti, hanem az erdők és erdőövek ápolását is, elsősorban azokon a helyeken, ahol az erdők különösen fontosak és pedig: a folyók forrásainál, a hegylejtőkön, nagyvárosok közelében stb. Az erdőgazdaság ilyen észszerű irányítása csak a szocialista tervgazdálkodásban lehetséges.

Az ország hatalmas területének majdnem egyharmada erdős vidék. *Az erdőterületet illetően a Szovjetunió a világ első helyén áll.*

A Szovjetunió nemzeti vagyonának jelentős részét képezik az erdők. Az erdőségek nagyobb része (70%) az Uralon túl terül el.

Az európai és ázsiai területek északi, gyéren lakott övezetében összpontosul az erdő nagy része. A cári Oroszországban rablógazdálkodással irtották az erdőt. A távolabb eső vidékre nem gondoltak, a közelebb fekvőkön pedig teljesen kiirtották az erdőket. Az erdő kitermelését főként kézierővel végezték. A fafeldolgozás a fűrészeléssel be is fejeződött. A fát nyersanyagként kiszállították, a papírgyártáshoz szükséges cellulózt pedig külföldről hozták be.

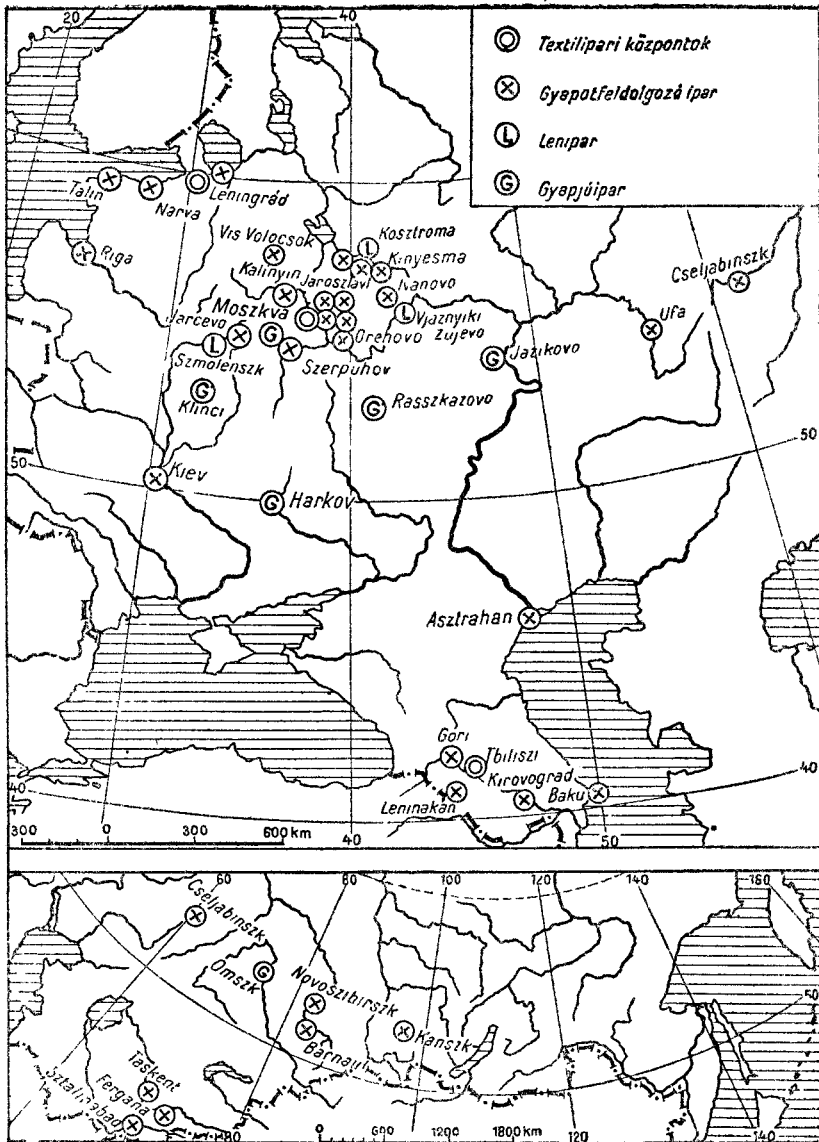
Az erdők védelméről nem gondoskodtak. A szovjet ország a cári Oroszországtól nagyon elmaradt erdőgazdálkodást örökölt.

Az ország nyugati részén, amelyet a németek a Nagy Honvédő Háború idején ideiglenesen elfoglaltak, erdőink sokat szenvedtek a fasiszta garázdálkodástól.

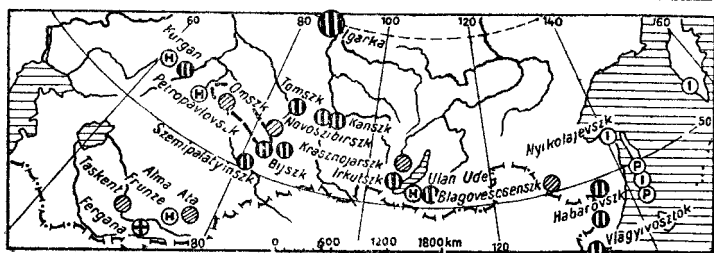
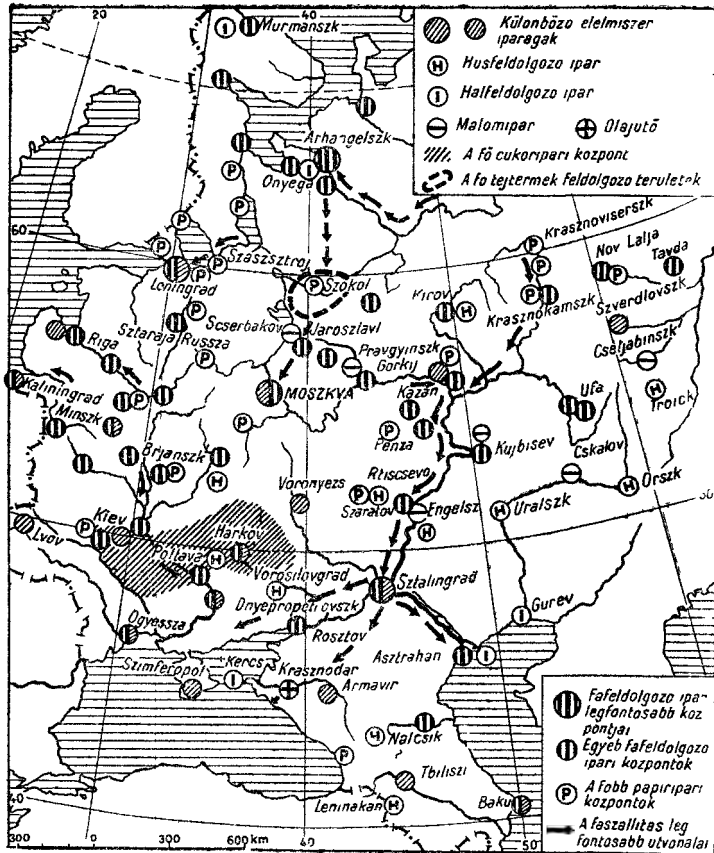
Jelenleg a fakitermelést gépesítették. Többtízezer kilométer út épült a fa elszállítására, megtisztították a fausztatásra alkalmas folyókat, több mint 200 fűrésztelep épült, főleg új, nagy fakészletekkel rendelkező területeken (a Szovjetunió északeurópai részén, Szibériában, Távolkeleten). Ezzel nagymértékben egyenletesebbé vált a faipar eloszlása. Furnír, favegyészeti és cellulóze-papíripari üzemek létesültek. A *fakitermelés* legfontosabb vidékei: *az európai rész északi területe, az Ural, a Volga felső folyásának vidéke, Szibéria és Távolkelet.* A legnagyobb fűrészközpontok: *Arhangelszk, Leningrád, Sztálingrád, Igarka.*

A fakitermelés méretei többszörösen meghaladják a forradalomelőtti. Nagy gondot fordítottak az erdőgazdálkodás rendbehozatalára is; az erdők számontartása, az erdővédelem megszervezése, erdőültetések stb. terén.

A Szovjetunió komoly eredményeket ért el az erdő- és fafeldolgozó iparban, de ezeknél az eredményeknél nem áll meg. Tovább dolgozik, hogy az erdők kitermelését még helyesebben oldja meg, teljesen kihasználja a faanyagot, a belföldi szükség-

11. ábra. A főbb textilipari központok.

12. ábra A főbb fafeldolgozó és papíripari, valamint élelmiszeri központok

leteit faanyagokban, favegyészeti termékekben és főleg papírban tökéletesen elláthassa. Különösen nagy a faanyagszükséglet a fasiszta német hordák által lerombolt városok helyreállításánál.

A háborúutáni öt éves tervtörvény értelmében az ipari faanyagok kitermelését 59%-kal, a papírtermelést pedig 35%-kal emelik a háborúelőtti színvonalhoz képest. A fűrésztelepek, furnír-, gyufa- és bútorgyárak termelését erősen növelik. E célból a terv nagyfokú gépesítést ír elő minden termelési munkánál (a munka egész terjedelmének 75%-áig), a folyóhoz szállításnál és úsztatásnál. Erősen fejlődik a favegyészeti ipar is.

A fakitermelés teljes mennyisége 1950-ben 280 millió m³ lesz. Ez hatalmas szám, de az erdők évi fanövekedésének még felét sem képezi.

A főfeladat: a fakitermelés súlypontját áthelyezni a kevésbé kihasznált vagy még egyáltalán érintetlen erdőségekre az európai részen, Észak-szibériában és Távolkeleten. Ezt a feladatot a háborúutáni öt éves terv jelentős mértékben meg is valósítja.

Ezenkívül fontos feladat, hogy helyreállítsák az erdőket nyugaton, fejlesszék az egész erdőgazdaságot az eddigi kevés erdejű övezeteken, és különösen fontos a mezővédő-erdősávok fejlesztése a szárazság elleni harcban. Végül racionalizálni kell a faanyagok felhasználását az erdőtlen és ritka erdejű vidékeken.

9. A textilipar

A lakosság szükségletét közvetlenül ellátó iparágak közül a textilipar a legfontosabb. A forradalomig, amikor a nehézipar még rendkívül elmaradott volt, a textiliparnak uralkodó szerepe volt a cári Oroszország egész nagyiparában. Részben kivitelre is dolgozott. Külföldi piacai: Irán, Afganisztán és Kína volt.

A pamutipar a legnagyobb textiliparág, amely a textil-munkásoknak mintegy felét foglalkoztatja. A pamutipar a *Központi Iparvidéken és Leningrádian* összpontosul. A forradalom előtt a gyapotot részben külföldről hozták be (az Egyesült Államokból), részben pedig Középázsziából és a Kaukázusontúlról. Jelenleg a gyapottermelés teljesen ellátja a pamutipart nyersanyaggal. A Szovjetuniónak saját textiltéglépgyártása van. Új pamutipari központok keletkeztek a nyersanyagvidékeken (Középázsziában, a Kaukázusontúlön), valamint Nyugatszibériában.

Azelőtt a *lenipar* az ország európai részén összpontosult — a *Központi Iparvidéken, Nyugaton, Északnyugaton* — de ezeken a vidékeken nem volt elég lenfeldolgozó gyár, s a meglévők egyen-

lőtlenül oszlottak meg. A kezdetleges lenfeldolgozás kézierővel, a parasztgazdaságokban történt. A sztálini ötéves tervek során kiépült a lenfeldolgozó üzemek széles hálózata, nemcsak a régi lentermesztő vidékeken, hanem újakon is.

A forradalomelőtti időben a *gyapjú* feldolgozása a *moszkvai és leningrádi* finomposztó-gyárakban, a *Központi Feketeföld-övezetben* és a *Közép-Volga* vidékén durvaposztó-gyárakban történt. Nagymennyiségű gyapjút hoztak be külföldről. A szovjet hatalom egész sor posztógyárat létesített a nyersanyaghoz közelfekvő vidékeken, *Ukrajnában, Grúziában* és más helyeken.

Az 1946/50-es ötéves terv során mintegy 3 millió fonóorsót helyeznek üzembe, különösen nagymértékben emelkedik — öt-tízszeresen — a műselyem és a műrost termelése. Továbbfejlődik a textilipar az új iparvidékeken is: Középázsiaiban, Kazahsztánban, valamint Nyugat- és Kelet-sibériában, a Távolveleten.

10. Az élelmiszeripar

Az élelmiszeripar a legszorosabb kapcsolatban áll a mezőgazdasággal. Ez a kapcsolat kétoldalú: nemcsak függ a mezőgazdaságtól, mint nyersanyagforrástól, hanem erősen befolyásolja is a mezőgazdaság fejlődését: bizonyos növénytermesztési ágak és állattenyésztési fajok fejlesztését elősegíti és meghatározott követelményeket állít a nyersanyag minősége szempontjából.

Mint a „leginkább mezőgazdasági iparág”, az élelmiszeripar a textiliparral együtt (össztermelés tekintetében) vezetőhelyen állt a cári Oroszország iparában. Ez nem jelenti azt, hogy az élelmiszeripar fejlett volt, hanem a többi iparág volt gyenge. Akkoriban gépesített vállalatok csak három élelmiszeriparágban voltak: a cukor-, malom- és pálinkafőzőiparban. Az összes többi iparág a legkezdetlegesebb háziipari állapotban volt. Nagyarányú élelmiszeripar csak a sztálini ötéves tervek idején alakult ki. Hatalmas hús- és halkombinátok, hűtőházak, kenyérgyárak stb. épültek.

A malomipar és a répacukor termelés tekintetében a Szovjetunió a világ első helyén áll.

Az élelmiszeripar üzeleinek egyik része elsősorban a nyersanyag, a másik része a fogyasztás szerint helyezkedik el. Az első kategóriához azok az iparágak tartoznak, amelyekben a nyersanyag, a feldolgozás során, súlyának oly nagy részét veszti el, hogy előnyösebb, ha a nyersanyagforráshoz mennél közelebb dolgozzák fel (pl. pálinkafőzés, konzervkészítés és különösen a cukorgyártás

cukorrépából, amelynél a nyersanyagot egyáltalán nem lehet messzire elszállítani).

A második kategóriához tartoznak azok az iparágak, amelyekben a nyersanyag a feldolgozás közben keveset veszít súlyából, sőt a nyersanyag feldolgozása közben a súly még „növekszik” is, mint pl. a kenyérsütés, vagy végül olyan iparágak, amelyeknek a termékei nem alkalmasak a szállításra (pl. a makaróni), vagy amelyek nem állnak el (pl. a cukrászkészítmények).

Olyan élelmiszerek közül, amelyeket a XVIII. Pártkongresszus határozatainak megfelelően elegendő mennyiségben kell lenni minden köztársaságban, minden területen, a tejet, húst, lisztet, cukrászkészítményeket, sört kell elsősorban megemlíteni.

Az élelmiszeripar legfontosabb ágai: a malom-, hús-, pék-, cukor-, cukrász-, pálinkafőző-, konzerv-, olajütő- és halipar.

Az élelmiszeripar legnagyobb kerületei: *Ukrajna, a Kozpont, a Volgamellék, Északkaukázus*. A szükségletekhez igazodó üzemek fő központja: *Moszkva és Leningrád*.

Az új építkezés jelentős mértékben megváltoztatja az élelmiszeripar elhelyezését. Így pl. a cukorgyártásban az Ukrajnában és a Központi Feketeföld-övezetben levő régi vidékek fejlesztésével együtt új cukorgyártó központok létesültek a cukorrépa-termesztéssel párhuzamosan — a Volgamelléken, a Kaukázusban, Középázsiaiban, Nyugatszibériában és a Távolkeleten.

Hatalmas húskombinátorok épültek részben a húsállattenyésztés vidékein (Kazahsztán, Volgamellék, Szibéria), részben a nagyvárosokban (Moszkva, Leningrád, Gorkij, Szerverdlovsk stb.).

A konzervipar legnagyobb kerületei az Északkaukázus és az Alsó-Volgamellék, ahol a legkülönbözőbb nyersanyagok vannak a konzervipar számára: főzelékfélék, gyümölcs, hús, hal, növényolaj stb.

Az 1946/50-es ötéves terv során helyreállítják és továbbfejlesztik az élelmiszeripar valamennyi termelési ágát, főleg a hús-, tej-, hal-, gyümölcs-, főzelék- és gyümölcskonzervek gyártását.

11. Változások az ipar területi megoszlásában

A cári Oroszországban az ipar csak kis területre összpontosult:

A bányaipar az Uralban, a Donyec-medencében, Bakuban; A feldolgozóipar Moszkva és Pétervár környékén.

Az új építkezés főleg új területeken történik, ahol azelőtt semmiféle ipar nem volt.

Állandóan létesülnek új helyeken szén-, kőolaj-, tőzeg-, pala, égethető gáz-, vas- és különböző színesfém-kitermelőhelyek, új kohászati-, gépgyártási-, vegyészeti-, ipari-, élelmiszeripari- és textilipari stb. központok.

Most már mindenütt megtalálhatók az egyes iparágak: a Volgamelléken, a Központi Feketeföld-övezetben, Északon, a Pecsora medencéjében, a Kola-félszigeten, egész Szibériában az Ural-tól a Csendes-óceánig, Kazahsztánban, valamint Középázsiaiában.

Nincs most már egyetlen olyan jelentősebb vidék sem, ahol valamilyen iparág ne volna.

Az új ipari építkezés szigorúan tervszerűen folyik — közelebb a nyersanyaghoz és közelebb a fogyasztóhoz. Leggyakrabban a már meglevő nyersanyagforrásnál új nyersanyagfeldolgozóüzem indul meg, ahol a nyersanyagot teljesen feldolgozzák. Előfordul azonban az is, hogy a nyersanyagfeldolgozás eleinte távolról oda-szállított nyersanyaggal történik és csak később keresnek és készítenek elő helyi nyersanyagbázist. Így történt pl. a kuznyecki gyárban, amely eleinte a távoli magnitogorszki ércre támaszkodott, később pedig a Kuznyeck-medencében közeli vasércbázist kapott.

Gyakran előfordul az is, hogy az előzetesen elkészített terv szerint egyszerre létesül a feldolgozóipar és a megfelelő nyersanyagbázis.

Mindezekben az esetekben megerősödnek a termelési kapcsolatok, azaz a feldolgozóipar kapcsolata nyersanyag és fűtőanyag bázisával, a segédanyagaival, a hulladékokat feldolgozó vállalatokkal; a távoli kapcsolatokat közelié váltják fel, a helyi kapcsolatok bővülnek és elágazódnak.

A helyi termelés ilyen megerősödése és fejlődése következtében egész ipari területek keletkeznek, iparágak többé vagy kevésbé úgy csoportosulnak, hogy a legszorosabb kapcsolat jön létre közöttük.

Az ilyen új ipari vidékek kialakulásában döntő jelentőségű a helyi kohászat létesítése.

Az iparvidék, saját fém birtokában, különböző gépgyártási ágakat létesíthet. A gépgyártás lehetőséget ad az iparvidéknek, hogy saját nyersanyag- és energiakészletének felhasználásával állítsa elő a felszerelést, amely az ásványfeldolgozóipar, a mezőgazdaság és a közlekedés számára szükséges.

Ilyen módon a kerület saját kohászatával és saját gépgyártásával a szó szoros értelmében önellátó lesz.

Ilyen új ipari vidékek az utolsó években az Ural-Kuznyeck-medence keretében létesültek, olyan hatalmas gépgyártási köz-

pontokkal, mint Szverdlovszk, Cseljabinszk, Nyizsnyij-Tagil, Novoszibirszk stb.

Ugyanilyen irányban halad a fejlődés Keletszibériában (Krasznojarszk, Irkutszk, Ulan-Ude), a Távolkeleten (Blagovescsenszk, Habarovszk, Komszomolszk, Vlagyivosztok), Kazahsztánban (Karaganda), Középázsiában (Taskent), a Kaukázusontúlon (Baku, Tbiliszi); ugyanez áll az Északra, a Volgamellékre és a Központi Feketeföld-övezetre.

Most már *minden* gazdasági kerületnek az a feladata, hogy saját kohászatát és ennek alapján saját gépgyártását kifejlessze és így a kerület különleges szükségleteit kielégítheti.

Az a tény, hogy a hatalmas szovjet ország *valamennyi* kerülete az iparosításnak már ilyen magas fokán áll, döntő gyakorlati és elméleti jelentőségű, mert az ország hatalmas gazdasági és honvédelmi erejéről tanúskodik. Ékes bizonyítéka ez a szocialista tervgazdaság tökéletességének, hiszen a kapitalizmusban ilyen döntő sikereket, ilyen hatalmas területen és ilyen hamar sohasem értek el.

Kérdések

1. Hogyan fejlődött a Szovjetunió ipara a szocialista építkezés következtében?

2. Hogyan változott az ipar összetétele a forradalomelőtti időkhöz képest?

3. Hogyan változott a szovjet ország helyzete a többi országokkal összehasonlítva szocialista építkezésünk következtében, az ipar fejlődését tekintve?

4. Miben különbözik az ország ipara a kapitalista országok iparától?

5. Mivel magyarázható az ipar egyenlőtlen fejlődése a cári Oroszország különböző részeiben?

6. Miben különböznek egymástól a fűtőanyagfajták, kalória szempontjából?

7. Milyen helyen áll a Szovjetunió a fő energiaforrások szempontjából?

8. Hogyan oszlik meg a Szovjetunióban: a) a fűtőanyagkészlet; b) a fűtőanyagkitermelés; c) a fűtőanyagfelhasználás?

9. Melyek a szén legfontosabb lelőhelyei? (Hasonlítsák össze egymás között, készítsenek térképet mind erről, mind pedig a kőolaj- és vízienergiaforrásokról.)

10. Milyen fölényben van a villamos-energia a többi energiafajtával szemben?

11. Miért valósult meg a Szovjetunióban a nagyarányú villamosítás sokkal könnyebben, mint a kapitalista országokban?

12. Milyen rendszabályokkal szüntetik meg a fűtőanyagkitermelés és a fogyasztás földrajza közötti különbséget?

13. Melyek a vaskohászatban elért legfontosabb eredmények?
14. Melyek a fő vaskohászati kerületek és mi jellemzi őket?
15. Mi a színesfémek jelentősége és miért olyan fontos a szovjet ország részére a színesfémkohászat fejlesztése?
16. Melyek a színesfémkohászat legfontosabb kerületei?
17. Mi a jelentősége a gépgyártásnak és fejlesztése miért központi feladata az egész népgazdaság technikai újjáalakításának?
18. Milyen eredmények vannak a gépgyártás terén?
19. Milyen gépgyártási ágak találhatók Ukrajna és az Ural—Kuznyeck-medence területén — és milyenek a Központi Iparvidéken?
20. Miért fontos a vegyészeti ipar?
21. Sorolják fel a vegyészeti nyersanyagok legfontosabb fajtáit és elhelyezésüket!
22. Milyen eredmények vannak a vegyészeti ipar terén?
23. Miért volt a cári Oroszország erdőkitermelése észszerűtlen és hogyan segítenek ezen?
24. A faipar megoszlásában milyen szerepet játszanak a víziutak?
25. Melyek a textilipar legfontosabb központjai? (Régiek és újak.)
26. Milyen eredményeket ért el a textilipar?
27. Az élelmiszeripar mely ágai törekszenek a nyersanyagterületek közelébe — és melyek a fogyasztási központokhoz?
28. Az élelmiszeripar eredményei?
29. Hogyan változott az ipar területi megoszlása a forradalomelőtti időkhöz képest?
30. Mi az ipar elhelyezkedésének jellemző fejlődési vonala az új öt éves terv során?

Harmadik fejezet

A SZOVJETUNIO MEZŐGAZDASÁGI FÖLDRAJZA

1. A mezőgazdaság általános jellemzése

A Szovjetunió óriási területén a természeti viszonyok nagyon változatosak. Ennek következtében alig néhány, tisztán trópusi növény kivételével, a legkülönbözőbb növényeket lehet termesztetni és nagyon különbözők az állattenyésztési ágak is. A legutóbbi évek során a Szovjetunió területén sok, azelőtt alig ismert növény kezdett elterjedni, így például a narancsfa-félék, tea, kaucsuknövények stb.

A Szovjetunió teljesen el van látva a fő mezőgazdasági termékekkel, sok nagyfontosságú növényben pedig, mint például a búza, a rozs.

az árpa, a zab, a len és a cukorrépa, a Szovjetunió első helyen áll a világon. Ugyancsak nagy mennyiségben termesztnek burgonyát, napraforgót, gyapotot és több más növényt is.

A Szovjetunió területének valamivel kevesebb mint egyharmadrésze mezőgazdasági haszonterület (nem számítva az erdőterületet). E terület

10%-a szántóföld, 2,5%-a kaszáló, több mint 15%-a legelő. Az egész terület kétharmadrészét még nem hasznosították mezőgazdasági célra. Ezek a ki nem aknázott területek legnagyobb részét erdők, tundrák, sivatagok, hegyek és mocsarak. A legnagyobb részét erdőirtással, mocsárlecsapolással és a sivatagok öntözésével mezőgazdasági termelésre alkalmassá lehet tenni. A legkönnyebben a legnagyobb terület: az erdő-övezet déli része hasznosítható.

A Szovjetunióban a megművelt területek legnagyobb része az európai részen van. Itt a mezőgazdasági célra nem hasznosított területek jelentős része csak északon (erdők, tundrák, mocsarak) és a délkeleti sávban (száraz sztyeppék és félsivatagok) található. Kaukázus meg nem művelt területét jobbra hegyek és ezenkívül (keleten) száraz sztyeppék képezik. A legnagyobb parlagon heverő terület (őserdő, tundra, délen — hegység) Szibériában van, ahol a mezőgazdaságilag megművelt területek legnagyobb része a transz-szibériai vasútvonal mentén húzódik és csak egy sávot képez kelet felé.

Kazahsztánban és Középázsiaiában a meg nem hódított területeket főképpen a sivatagok, száraz sztyeppék és ugyancsak (délkeleten) hegyek alkotják.

A talaj minősége szerint a legjobban használható a feketeföld, amely 60%-ban szántóföld. A szomszédos területeket sokkal kisebb mértékben hasznosítják. A szántó 10%-nál is kevesebb: a föld jelentős része a podzolföld¹ övezetben erdő, a gesztenyés övezetben pedig legelő.

A mezőgazdaság, a Szovjetunió fennállása óta, igen sok új területet művelt meg, amelyek azelőtt parlagon heverték. Ennek következtében a mezőgazdaságilag értékesített terület jóval nagyobb lett a cári időkhöz képest. Új tért hódított kelet felé (Kelet-szibéria és a Távolvelet), észak felé az erdőövezetben és dél felé az aszályos sztyeppék és sivatagok övezetében.

¹ podzol: fakó erdeitalajnem; melyet a felső réteg szurke színe és a talpanyagokban való szegénység jellemez. — Szerk.

A mezőgazdaság szocialista újjáalakítása A cári Oroszországban 367 millió hektár mezőgazdasági földből a földesurak, a cári család és az egyház kezén több mint 150 millió hektár, a kulákok tulajdonában pedig több mint 80 millió hektár volt. A Szovjethatalom megszüntette a föld magántulajdonát, megsemmisítette a földesúri osztályt és földjüket a dolgozó parasztság kezébe adta.

Az első ötéves terv kezdetén az uralkodó mezőgazdasági forma az egyéni kisparaszti gazdaság volt, 4,5 hektár átlagos vetésterülettel. Több mint 20 millió ilyen gazdaság volt. A Szovjetunió mezőgazdaságának szocialista újjáalakítása már az 1930-as évek vége felé befejeződött.

A mezőgazdaság uralkodó formája a kolhoz lett, körülbelül 500 hektár és a szovhoz 2700 hektár átlagos vetésterülettel.

A Szovjetunió a kis- és törpemezőgazdaságok országából a legnagyobb mezőgazdasági ország lett az egész világon.

A kolhozok élenjáró géptechnikával rendelkeznek. A föld örök használatra a kolhozé és a kolhozgazdaság sikerrel építi jólétét és boldog jövőjét.

Ez az átszervezés a mezőgazdaság fejlődése és virágzása szempontjából igen nagy jelentőségű. A nagy szocialista gazdaságnak módjában van sok olyan feladatot megvalósítani a mezőgazdaság gépesítése és a föld megjavítása érdekében (például: öntözés, szállítás stb.), melyeket az egyéni gazdák felaprózott gazdaságai nem voltak képesek megoldani.

A műszaki felszerelés Első helyen áll a mezőgazdaság gépesítése. Az első gépeket a mezőgazdaságban már a XIX. század közepén alkalmazták. Ezek lóvontatású arató-, kéveköto-, cséplő- és vetőgépek voltak. Ezeknek a gépeknek az alkalmazása 1 hektár gabona elvetését az eddigi 20—30 munkanapról 8—10-re csökkentette. De a legnagyobb átalakulást a mezőgazdaság termelékenységében a traktor megjelenése hozta. Ebben az időben a traktor lett a mezőgazdaság gépesítésének legfontosabb eszköze. A traktor alkalmazási foka jellemzi a mezőgazdaság gépesítése terén elért sikereket is.

A teljesen gépesített szovhozokban 1 hektár elvetésére alig 6—9 órai emberi munka, míg az egyéni gazdaságban 1 hektár elvetéséhez 230—280 órai emberi munka szükséges. A gépesített gazdaságban a fő termelési költségek nem munkabérekéből, hanem gépfenntartási és a géphez szükséges üzemanyagköltségekből adódnak. Ahhoz, hogy a gépet a gazdaság teljes mértékben ki tudja használni, feltétlenül szükséges, hogy a gazdaság nagykiterjedésű legyen.

Ezen a téren a Szovjetunió nagy előnyben van az Egyesült Államokkal szemben, mert kolhozai elég nagyok ahhoz, hogy a traktort gazdaságosan használhassák: ezzel szemben az Egyesült Államokban a farmok leg-

nagyobb része nem éri el azt a mértéket, mely mellett a traktor használata kifizetődő lenne.

A mezőgazdasági termelés technikai színvonalának általános emelése érdekében gép- és traktorállomásokat szerveztek a Szovjetunióban, amelyek az ország egész területét behálózzák. Míg az Egyesült Államokban a traktort alkalmazó gazdaságok száma, az egész mezőgazdaságot figyelembe véve, 28%, a Szovjetunióban 1937-ben az összes kolhozok vetésterületének 91,5%-át traktorok segítségével művelték meg.

A traktor- és gépállomások nagyszámú traktorral, kombájnnal és egyéb mezőgazdasági géppel rendelkeznek. Az egyes állomások nem egy gazdaság, hanem a nagy kolhozgazdaságoknak a traktorállomás körzetében levő csoportját szolgálja. Ez lehetővé teszi a traktor olyan gazdaságos kihasználását, melyre a kapitalista gazdaságok nem képesek, mert ott a gépek magántulajdonban vannak. Így például 1937-ben az Egyesült Államok traktorállománya nagyobb volt, mint a Szovjetunióé, ennek ellenére a Szovjetunió traktorai három és félszer több munkát végeztek el, mint az Egyesült Államok összes traktorai. Ez is a mezőgazdaság szocialista szervezésének egyik előnye.

A Szovjetunió mezőgazdasága ilyenformán most egészen más lett.

A mezőgazdaság jellegzetes formája most már nem az erőtlen egyéni kisparaszti gazdaság, a maga sovány gebéjével, amely a parasztgazdaság egyetlen és univerzális „motorja” volt, hanem a hatalmas gépesített szovhoz, vagy pedig a gép- és traktorállomások által kiszolgált, a korszerű technika és agronómia minden vívmányát élvező kolhoz.

A Szovjetunió mezőgazdasága az egyes mezőgazdasági egységekre (kolhoz, szovhoz) jutó vetésterület és háziállat tekintetében a legelső helyen áll a világon.

„Földművelésünk — mondotta Sztálin elvtárs 1939 elején, a XVIII. Pártkongresszuson — nemcsak a legnagyobb üzemű és a legjobban gépesített, vagyis egyben a legtöbb árut piacra bocsátó mezőgazdaság, hanem jobban van felszerelve korszerű technikával, mint bármely más ország mezőgazdasága.”¹

Természetesen a különféle javítások bevezetése sokkal könnyebb a nagygazdaságokban, mint a kisgazdaságokban.

Felemlítünk néhány fontos javítást, melyeket a mezőgazdaság szocialista újjáalakításánál alkalmaztak. A szovhozokban és a kolhozokban a füvesítés és a fekete ugar alkalmazásával helyes *vetésforgót* vezettek be. A füves vetésforgó ilyen formája — amelynek úttörője és előharcosa V. R. Viljamsz akadémiкус volt — a legjobban képes visszaadni a föld termőképességét és ezenkívül növeli a takarmányterületet, előmozdítja az állattenyésztés fejlődését és a helyes egyensúly fenntartását a földművelés és az állattenyésztés között. 1940-ben 60 000, 1946. év végéig pedig már 116 000 kolhozban, az összes kolhozok felében alkalmaztak sokváltású vetésforgót. További javítási módszer: magas minőségű és nemesített, kiválogatott *vetőmag* alkalmazása. 1940-ben a gabona-vetésterületek majdnem 80%-át, az ipari növények vetésterületének pedig majdnem 100%-át minőségi vetőmaggal vetették be. A vetés minősége is nagymértékben megjavult. A forradalomelőtti 10%-kal szemben most a vetést 80%-ban soros vetőgéppel végezték. Hatalmas jelentősége van a műtrágyázás széleskörű alkalmazásának. Egész sor gyár létesült, melyek műtrágyát gyártanak. A talaj javítására évenként felhasznált műtrágya mennyisége az 1913. évben felhasznált 150 000 tonnával szemben az 1937. évben

¹ Sztálin. A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 686. old

már 3 150 000 tonnára, azaz 21-szeresére emelkedett, 1950. évben pedig eléri az 5 500 000 tonnát.

Nagy lendülettel folynak a következő intézkedések teljesítése: a hó és hólé tárolása, hogy a szántóföldek eléggé nedvesek legyenek, *erdőtelepítés* a talaj védelmére a lefolyó vizek és a vetések védelmére a száraz szelek ellen, *harc a mezőgazdasági növények megbetegedései és kártevői ellen.*

A talajjavító munkálatok nagy méreteket öltöttek. Az 1913-as év óta 1940-ben az öntözött területek (különösen Középáziában, a Kaukázusontúlon és Kazahsztánban) 4 millió hektárról 7 millió hektárra, a lecsapolással nyert területek pedig (főleg Belorussziában) 1,3 millió hektárról 3,2 millió hektárra emelkedtek.

Míg az 1913-as évhez viszonyítva a gabonafélék vetésterülete 10%-kal növekedett, az ipari növények, valamint a főzelékfélék és dinnyés növények vetésterülete két és félszeresére, addig a takarmánynövények vetésterülete majdnem hétszeresére növekedett.

Az 1946-os aszály bebizonyította, hogy a mesterséges öntözést nemcsak Középáziában és a Kaukázusontúlon, hanem más területeken is alkalmazni kell. A SzK(b)P Központi Bizottságának 1947 februárjában tartott teljes ülése megállapította:

„Középázsia és a Kaukázusontúl köztársaságaiban az új öntözőművek létesítésével és a termőterület kibővítésével kell biztosítani az öntözés jelentékeny fejlődését a Középoroszországi Felföld egyes vidékein (Kurszk-, Voronyezs-, Orlov-, Tambov-terület), a Volgamentén, Északkaukázusban, a Krim-félszigeten, Ukrajnában, Nyugatszibériában és a Kazah Köztársaság aszályos vidékein abból a célból, hogy a gabonafélék, az ipari és a többi mezőgazdasági növények bő termésére megfelelő területeket teremtsenek.”

Termelési sikerek A mezőgazdaság terén eddig elért fő termelési eredmények:

1. 1928 és 1940 között a vetésterületek 113 millió hektárról 150 000 000 hektárra, a gabonatermés pedig 74 millió tonnáról 120 millió tonnára emelkedett.

2. A nem-gabonanövények részarányának nagyarányú növekedése az egész vetésterületen, a gabonafélék egyidejű fejlődésével.

A nem-gabona növények: az *ipari növények*, melyek főleg az élelmszer és a textilipar részére adnak nyersanyagot, továbbá a *takarmánynövények*, melyek az állattenyésztés fejlődésének alapját adják és a zöldség- és dinnyefélék.

Az ipari növények általában több munkát és a föld különlegesebb megművelését igénylik, mint a gabonafélék, ezzel szemben jobban jövedelmeznek. Ennélfogva az ipari növények termesztését fejleszteni egyet jelent a mezőgazdaság általános színvonalának és ezzel együtt jövedelmének emelésével.

3. A mezőgazdasági gépek új típusainak a feltalálása (magánjáró kombájn, gyapothetakarítógép, répaszedő-kombájn, lenkombájn, burgonyaszedőgép stb.) új ipari növények termesztése és új igrás- és hásonállatfajták kitenyésztése.

4. Az új növények meghonosítása — melyeket azelőtt nálunk nem termesztettek: textilnövények, rami-rost, kenáf, kaucsuknövények, tungafa,¹ etherikus olajnövények, narancsfafélék stb.

5. Régi növények meghonosítása az új területeken, pl. Észak-kaukázusban és Ukrajnában a gyapot és a szójabab, Kazahsztán déli részén a rizs, Északon a Központi Iparvidéken és Leningrád-területen a búza, Kazahsztánban, Kirgiziában, Nyugatsibériában, Távolkeleten és a Kaukázuson túl a cukorrépa meghonosítása.

6. A terméshozam nagyfokú emelése.

A Szovjetunió mezőgazdaságában az 1946/1950-es ötéves terv 27%-os terméshozam-növekedést irányzott elő az 1940. évhez viszonyítva.

2. A Szovjetunió földművelési földrajza

A mezőgazdaság legfontosabb ága a gabonatermesztés. Ez biztosítja a lakosság egyre növekvő kenyérszükségletének a kielégítését, szilárd alapja az állattenyésztés fejlesztésének és megteremti a szükséges feltételeket az ipari növények termesztésére berendezkedett járások számára.

A Szovjetunió legnagyobb gabonatermő vidékei a Központi Feketeföld-övezetben terülnek el. Négy ilyen vidék van:

1. Az *Ukrán és Moldova Szovjet Szocialista Köztársaság*, főképpen őszi búzavetésekkel.

2. *Északkaukázus*, délnyugati részén (Kubánban) őszi búza, a többi helyeken tavaszi búzavetésekkel.

3. A *Volgamente*, túlsúlyban tavaszi búzavetésekkel,

4. A keleti járások: az *Uralontúl*, *Nyugatsibéria* és *Észak-kazahsztán*, a világ legacélosobb tavaszi búzával.

A Szovjetunióban a főgabonatermő vidékek hatalmas területen fekszenek, melyeknek különböző természeti viszonyuk van.

Ez igen fontos abból a szempontból, hogy aszály vagy egyéb elemi csapás nem sújthatja egyidőben az összes vidékeket.

Az ötéves terv folyamán a búza nagymértékben előrenyomult észak és kelet felé.

A fent felsorolt gabonatermő vidékeken kívül más távolfekvő vidékeken is erősen tért hódít a gabonatermesztés. Ezeken a területeken a gabonaféléket egyrészt azért termesztik, hogy a vidék egyre növekvő kenyérellátását biztosítsa, másrészt pedig azért,

¹ Szubtropikus, Kínában és Japánban honos fa. Olajtartalmú termése az olajfészek alapanyagát adja. — Ford.

hogy elkerüljék nagy távolságról a gabonaszállítást. Ebből a szempontból különösen Távolkeletet kell kiemelnünk.

Az ipari növények földrajzában is nagy eltolódások történtek. Meghonosodtak az összes vidékeken, ahol kedvező természeti feltételeket találtak.

A legfőbb *cukorrépa*-termő területek a Központi Feketeföld nyugati övezete — az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság, az OSzFSzK, Kurszk- és Voronyezs-terület, ahol az egész cukorrépa-termésnek mintegy 90%-át termesztik. Cukorrépa-termesztés, és vele kapcsolatosan cukorgyárak keletkeztek a fő cukorrépaterületeken kívül még sok más vidéken is, különösen a Volga jobbpartján (Szaratov-területen), Baskir-földön, a Kaukázus, Altáj és Tien-San előhegységeiben és a távolkeleti Hanka-tó körül elterülő lapályon. Az utóbbi időkben *Délkazahsztánban* és *Középázsiaiban* kezdett a cukorrépa-termesztés különösen fejlődni.

A Szovjetunió fő *gyapottermő* vidékei: *Középázsia, Délkazahsztán és a Kaukázusontúl*. A hatalmas öntözési munkálatok, melyeket ezeken a vidékeken végeznek (csatornázás, gátak és vízgyűjtők építése) igen nagy vetésterületet és jó gyapottermést eredményeznek. Új gyapottermő területeket létesítettek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság déli részén, a Krim-félsziget északi részén és Északkaukázusban. A középázsiai és kaukázusi gyapotültetvényektől eltérően itt nem öntözéssel termesztik a gyapotot, s ezért itt kevesebb termést is ad.

A vetésterületek, de méginkább a gyapothozam növelése azt eredményezte, hogy a gyapottermés a Nagy Honvédő Háború kezdetén, összehasonlítva a forradalomelőtti időkkel, a többszörösére emelkedett.

A *rostlen* (fonallen) főleg a Szovjetunió európai részének nyugati területén, az erdős podzolföldön honosodott meg, amely legjobban felel meg termesztésének. Ebben a kerületben vannak a Balti Szövetséges Köztársaságok, a Belorussz Szovjet Szocialista Köztársaság északi része, az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság, a Leningrád-, Kalinin-, Szmolenszk- és Jaroszlavl-területek. Az utóbbi években az Uralban és Szibériában is megindult a len termesztése.

A *kender* sokkal több meleget igényel, mint a rostlen. A kender vetésterülete délebbre van, mint a lené, és pedig a Szovjetunió európai részének Feketeföld-övezetében, a podzolföld-övezet határán. Az első kendertermesztő vidék az Orlov-területet, Belorusszija déli részét és az ukrainai Erdővidéket öleli fel. A második nagy kendertermesztő vidék a Volgamentén van, és a

Mordvin köztársaságot, a vele határos Gorkij- és Kujbisev-területeket foglalja magába.

Az olajnövények közül a *napraforgó* a legfontosabb. Leginkább a Szovjetunió európai részének száraz és napos délkeleti területén — Északkaukázusban, az alsó Volgán, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság délkeleti részén és az OSzFSzK Voronyezs-területén termelik.

Az ipari növények vetésterülete és termésének betakarítása még nagyobb mértékben emelkedett, mint a gabonaneműeké.

A legfontosabb ipari növények termesztése (len, gyapot, cukorrépa, napraforgó) 1940-ben az 1913-as évhez viszonyítva annak 2—4-szeresére emelkedett.

1950. évre a vetésterületek nemcsak teljesen rendbejönnek, hanem észrevehetően meg is nagyobbodnak (159 millió hektárra).

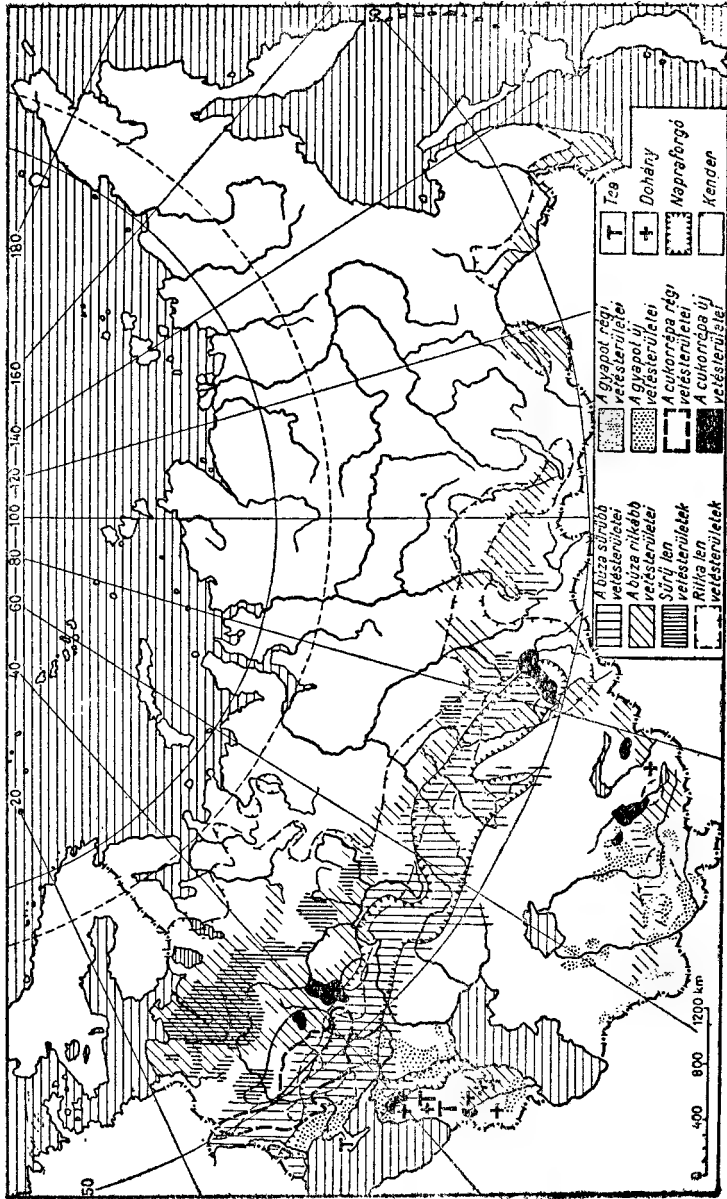
Az 1946/50-es ötéves terv folyamán az ipari növények és a gabonafélék terméshozama a következőképpen emelkedik:

	Begyűjtött mennyiség, millió tonnában	Termés hektáronként, mázsában
gabona	127	12
cukorrépa	26	190
nyersgyapot	3,1	18,4
rostlen	0,8	4
napraforgó	3,7	10

A mezőgazdaság legfontosabb feladata — a terméshozam emelése. Ez a feladat a földművelés színvonalának emelésével, a füves vetésforgó alkalmazásával, a vetőmagvak nemesítésével, gazirtással, a helyi szerves- és műtrágya széleskörű alkalmazásával, valamint talajjavítással, szárítással (Belorusszijában és más helyen) és öntözéssel (Középázsiában, Délkazahsztánban és több más helyen) érhető el.

3. Az állattenyésztés földrajza

Az állattenyésztés jelentősége A mezőgazdaság másik igen fontos ága az állattenyésztés. A mezőgazdaságban az állattenyésztésnek igen nagy jelentősége van. Megkülönböztetünk *igás állatokat*, melyeket a mezőgazdasági munkában igavonásra és szállításra használnak fel (ló, szamár, ökör, teve) és *haszonállatokat*,

13. ábra. A búza, a rostlen, a gyapot, a cukorrépa és az ipari növények vetésterületei.

melyek pl. húst, tejet, gyapjút adnak (sertés, juh, kecske, szarvasmarha stb.). A mezőgazdaság és a szállítás gépesítésének fejlődésével az igásállatok száma csökken, a haszonállatok száma nő.

Mit nyújt a népgazdaságnak az állattenyésztés, szemléltetően kitűnik a következő táblázatból:

Mit kapunk	Mely háziállat adja	Mivel helyettesíthető
A) A mezőgazdaságban és a szállításban végzett munkát	Ló, ökör, teve	Emberi munka, vagy gépmotor
B) Élelmiszert } húst, tejet	Sertés, szarvasmarha, juhok, tehén, kecske	Vadhús, hal, növényi eledel
C) Ruházatot } bőrt, gyapjút	Minden állat Juh	Növényi rostok
D) A föld javítására: istállótrágyát, csontot	Minden állat	Műtrágya

A technika fejlődésével az igavonó állatokat a földművelésben egyre inkább a traktorok, a szállításban pedig a gépkocsik váltják fel. Ugyanígy az istállótrágyát a műtrágya egészíti ki teljes sikerrel. Az állati eredetű táplálék azonban nehezebben pótolható növényi eredetű táplálékkal, mert az állati eredetű táplálék és a növényi eredetű táplálék között igen nagy tápértékkülönbség van, különösen fehérjében és zsírban.

A háborút megelőző években az állatállomány nagymértékben növekedett. De a takarmánylehetőségekhez és az ország élelmezési szükségleteihez viszonyítva, az állatállomány még most sem elegendő.

Az állatállomány, valamint a vetésterület legnagyobb része a Szovjetunió európai részében van. A sertésállomány inkább nyugat felé, a tejelő állatok az északi részén, a juhállomány pedig délkeleten van nagyobb számban. Az egyes állatfajták elterjedése a többi között a takarmánytól, az állattenyésztés termékeinek keresletétől, a szállítási viszonyoktól stb. függ.

A nomád állattenyésztést a szovjet időkben a rideg legeltetés váltotta fel, amelynél nem az egész nép járja a legelőket az állatokkal együtt, hanem csak a pásztorok; a többi letelepedetten él és földműveléssel foglalkozik. Ilyen módon a nomád állattenyésztéstől eltérően, a rideg legeltetésen alapuló állattenyésztés a földműveléssel párosul, ami a gazdaság állandó-

ságát nagyobb mértékben biztosítja. Rideg legeltetésen alapuló állattenyésztés van Kazahsztánban, Középázsiaiban, a Kaukázusontúlon, valamint az Altájban, a Bajkálontúl és a távoli Északon.

A tejelő állattenyésztés főleg az ország európai részének középső és északi övezetében, továbbá Szibéria nyugati részén fejlődött ki.

Nagyobb városok közelében a tejelő állatokat a friss tejért tenyésztik. A városi piacoktól távolos területeken a tejet vajjá és sajttá dolgozzák fel.

A húsnak való nagy szarvasmarhát legnagyobbreszt a sztyeppék övezetében tenyésztik; itt, a nyugati részen az állatok takarmányát a földművelés és az élelmezési ipar melléktermékei szolgáltatják, a keleti részen ezenkívül természetes takarmány is van.

A sertést leginkább az OSzFSzK és Belorusszija Központi Feketeföld-övezetének burgonyáján, valamint az ukrainai és az északkaukázusi élelmiszeripar melléktermékein hizlalják.

A hús- és a gyapjútermelő juhtenyésztés főképpen Kazahsztán és Középázsia aszályos területein, továbbá Szibériában, különösen a Bajkálontúl terjedt el.

A ménesek legnagyobb része a Szovjetunió sztyeppés járásaiiban, valamint az OSzFSzK Központi Feketeföld-övezetében és Ukrajnában van.

Az 1946/50-es ötéves terv szerint a lóállomány 46%-kal, a szarvasmarhaállomány 39%-kal, a juh- és kecskeállomány 75%-kal, a sertésállomány az 1945. évhez viszonyítva háromszorosra nőtt.

1949 elején a Szovjetunió Minisztertanácsa és a SzK(b)P Központi Bizottsága elfogadta „Valamennyi kolhoz és szovhoz haszonállattenyésztése fejlesztésének hároméves (1949—1951) tervét”.

Tehát a mezőgazdaságra az a feladat vár, hogy 1951-re az 1949 évhez viszonyítva az állattenyésztést másfélszeresre növelje.

Ezt a feladatot a kolhozok és a szovhozok állattenyésztésének nagyarányú fejlesztésével kell elérni. Minden kolhozban négy telepet kell létesíteni: szarvasmarha-, juh-, sertés és baromfitermesztőtelepet. A határozat előírja mindazokat az intézkedéseket, melyek az állattenyésztés fejlődését: az állatok takarmányozását, istállózását és fajállatok tenyésztését stb. szolgálják.

Az 1949—1951-ig terjedő három év döntő fordulatot jelent az állattenyésztés terén. E fordulatot a mezőgazdaság e fontos ágában további állandó fejlődés követi.

4. A mezőgazdaság többi ága

Vadászat

A vadászattal kapcsolatos ipar természetszerűen oly helyeken fejlődött a legjobban, amelyek lakatlanok vagy ritkánlakottak, főképpen a távoli Északon, ahol nincs földművelés, részben pedig a sivatagi sztyeppéken és a hegyvidéken. A vadászat legfontosabb terméke a szőrme. A szőrme Oroszország ősi gazdagsága és már régen is nagy szerepet játszott kivitelében. A telepítés és Oroszország európai részében végzett erdőirtások következtében a prémvadászat az Ural mögé, a szibériai tajga óriási térségébe vonult át. A prém utáni hajszában hódították meg Szibériát és a leigáztak az adót is prémmel fizették.

A szovjetország prémkivitele első helyen áll a világon. Ehhez járul még a külkereskedelmi monopólium előnyei, s ennek eredményeként a Szovjetunió uralkodó helyzetet foglal el a szőrme-kivitel terén.

A prémvadászat legjelentősebb területei: Kelet-szibéria, az európai rész északi része, Távolkelet, ezután következik az Ural, Nyugatszibéria és Kazahsztán. Szibéria számos tajga-vidékén a vadászat a fő jövedelmi forrás.

Halászat

A hal húsa éppen olyan fehérjedús és zsírban gazdag, mint a háziállatok húsa. A halászat azonban, a népgazdaság részére sokkal előnyösebb, mint az állattenyésztés: azt a „mezőt”, amelyen a hal „legel”, nem kell művelni. A halak tápláléka a szervesanyagok maradványa és ezekkel a maradványokkal táplálkozó alsórendű szerves lények (az ú. n. planktonok).

A Szovjetunió halászatának központja a Káspi-tenger és a Távolkelet.

A Káspi-tengerben kivételesen kedvezőek a feltételek a hal szaporodása szempontjából: óriási területről sodorja le a szerves hulladékot a Volga, az Ural, a Tyerek, a Kura és sok kisebb folyó. A tenger is igen sekély a partoknál, és így alkalmas az ívásra. A Káspi-tenger a leggazdagabb „haltartály”.

A káspitengeri halászatnak a fogyasztási központok, a munkaerő és a sósószükséglet (Baszkuncsak-tó) szempontjából itt kedvezőbb feltételei vannak mint a többi iparnak. A halászat fő szervezési központja: *Asztrahan*.

A Távolkelet halgazdasága felmérhetetlen, de nincs még teljesen kihasználva. A legfőbb akadály az, hogy távol fekszik a fogyasztási központtól, kevés a munkaerő és nincs helyben só.

Az utóbbi években azonban itt is gyorsan fejlődik a halászat. Hatalmas lökést adott a halászat fejlődésének a Távolkeleten a japánok felett aratott győzelem eredménye, a Kurili-szigetek és Dél-Szahalin visszaszerzése. A fő halászati helyek: Kamszatka partjai, különösen a nyugati partok és az Amur torkolata. Az ott fogott halak főfajtái: hering és lazac-félék. A távolkeleti halászatnak nagy jelentősége van a kivitel szempontjából is.

Az *Északi Jegestenger* halászatának központja *Murmanszk*. A murmanszki partvidék a főhalászkerület. A legfontosabb hal-fajták: a tőkehal és a hering. A halzsákmány méreteit tekintve, a Fekete-tenger és az Azovi-tenger következik. A többi, halban gazdag hely közül még meg kell említeni az Aral tengert, a szibériai folyók, az Ob, Jenyiszej, Léna torkolatait, a baltitengeri és a fekete-tengeri limánokat (partmenti öblök és sóstavak).

1950. évben a terv szerint a háborúelőtti színvonal másfélszeresét kell elérni a halászatban. A kitűzött feladat teljesítésében főleg az Észak és a Távolkelet halásztelepei — Dél-Szahalin, a Kurili-szigetek és Kamszatka — játszanak nagy szerepet.

5. A mezőgazdaság vidékek szerinti specializálódása

A mezőgazdaság A mezőgazdaság különböző ágazatait vizsgálva meg-
vidékek szerinti állapíthatjuk, hogy nem mindenütt ugyanazt termesztik,
specializálódásának de ez helyes is. A mezőgazdaság vidékek szerinti specializá-
fogalma, előnyei lásának az az előnye, hogy emeli a munka termelékeny-
és előfeltételei ségét. Ilyenformán lehetővé válik:

1. a vidék természeti adottságának teljes kihasználása;
2. a gépesítés széleskörű alkalmazása;
3. a munka szakosításának teljes kifejlesztése;
4. vetésterületek tőmörítésével munkamegtakarítás, a mezőgazdasági

nyersanyagoknak a feldolgozási helyre szállításánál.

Azonban az ilyen elhelyeződésnek nem kell kizárólagosnak és mérték-telennek lennie.

Abban az esetben feltétlenül előnyös, ha csökkennek a termelési és szállítási költségek a termelőhelytől a fogyasztóig. Tehát a mezőgazdaság vidékek szerinti specializálásánál minden esetben figyelembe kell venni a szállítást is.¹ Méginkább kell számolni a különböző ágazatok és növények térbeli összeegyeztetéséből származó előnyökkel. Az ilyen összeegyeztetés előnye, hogy teljes egészében fel lehet használni a nyersanyagokat és a hulladékot, és a helyes vetésforgó alkalmazásával növelni lehet a termés hozamot (pl. a len-termesztés, fuvesítés, tejgazdaság, sertés tenyésztés összeegyeztetése). A mezőgazdaság vidékek szerinti specializálása a gyakorlatban nem egy növény

¹ Ez különösen katonai szempontból nagy jelentőségű. A távoli vidékeknek törekedni kell arra, hogy a legfontosabb élelmiszerek helyben is meglegyenek.

meghonosítását jelenti, hanem több ágazat és növény tervszerű összeegyeztetése.

A Szovjetunióban négy nagy mezőgazdasági övezet van: északi, középső, déli és keleti. Mindegyik övezet zónákra oszlik.

Észak (tundra és tajga) A legészakibb övezet a *vadászat* és a *szarvastenyésztés* zónája — a tundrákon és a tajga északi részén. A gazdaság legfőbb ágazata a rénszarvastenyésztés. A szarvas nyáron a tundrákon, télen pedig az erdőben legel. A szarvas húst és bőrt ad, és szállításra is használják. A szarvastenyésztés mellett a halászat és vadászat is divik. A földművelés csak a legutóbbi időben indult meg és csak igen kismértékben.

A szarvastenyésztés zónájától délre terül el a tajga vadászati zónája, mely az állattenyésztés és földművelés központjaival együtt alarendelt jelentőségű az erdei, a bánya, a halászati és a vadászati iparral szemben. A mezőgazdaság itt csak a legutóbbi évek során kezdett fejlődni.

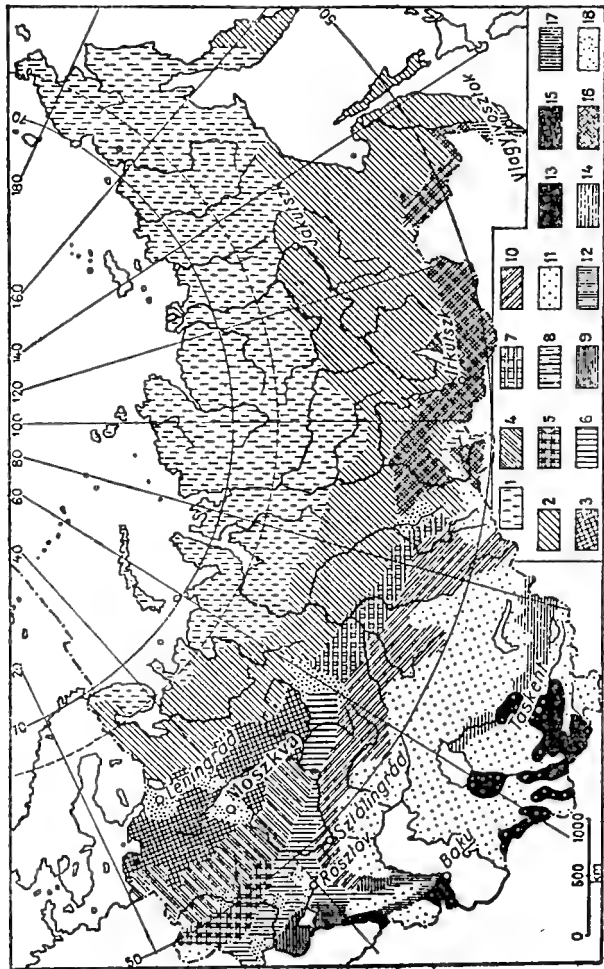
Középső övezet (erdő és erdős-sztyeppe) Messzebb, délfelé a vegyes erdők övezetében terül el a *lentermesztés és a tejgazdaságok* széles zónája. Itt vannak a legjobb természeti viszonyok: nedves és hűvos éghajlat a len és a takarmányfűvek termesztésére. Sok a kiváló rét és legelő. Ez a zóna a régi ipari központokkal határos. A lentermesztés szoros kapcsolata a tejtermeléssel a következőkben leli magyarázatát: a len nagymértékben kimeríti a földet, ezért fűves vetésforgót kell alkalmazni. A fűnövények készítik elő legjobban a talajt a len részére, visszaadják a talaj termőképességét, és ezenkívül takarmányt is biztosítanak a háziállatok részére. Ebben a zónában igen fejlett a burgonyatermesztés. E zóna mezőgazdaságának egyik legfontosabb feladata: kihasználni a különféle, kevésbé használt területeket és ezeket gabona, főleg búza termesztésére előkészíteni.

A következő zóna, mely nyugatról, a Balti-tengertől, kelet felé, az erdős-sztyeppén keresztül a Volga középső folyásáig húzódik, a *gabona, a kender, a burgonya és a sertésenyésztés zónája*. Egyes részeiben kenderre, burgonyára, cukorrépára, tejelőállattenyésztésre és sertésenyésztésre rendezkedtek be, de a gabona mindennapi nagy jelentőségű. Ez a zóna ezeknek az ágazatoknak igen kedvező természeti feltételeket nyújt, közel van az ipari központokhoz és a lakossághoz. Az állattenyésztésnek itt főleg hústermelő jellege van (sertés- és baromfienyésztés). Az állatok takarmányozása majdnem teljes egészében a szántóföldi takarmányokra támaszkodik: kevés a rét és a legelő, mert a föld majdnem teljes egészében szántóföld.

Az erdős-sztyeppe nyugati szélét a *cukorrépa és gabona* zóna foglalja el. A cukorrépa termesztésére itt van a legkedvezőbb időjárás: sok a csapadék, a nyár hosszú és meleg. A cukorrépa mellett nagy jelentősége van a gabonának. A búza, különösen a téli búza termése igen bőséges és allandó. Az állattenyésztés igen fejlett, takarmányozását a cukorrépa és feldolgozásának hulladékai, továbbá a takarmánygabona és a burgonya termesztése biztosítja (szarvasmarha, sertés és baromfienyésztés).

Az erdős-sztyeppe volgántúli részén kevesebb az igényesebb növény, több a gabona. Az állattenyésztés kevésbé fejlett. Első helyen a szarvasmarhatenyésztés áll.

Az erdőövezet déli részén és az erdős-sztyeppén az Uraltól az Altájig elterülő vidéket a *nyugatsibériai tej és gabona zóna* foglalja el. A gabona részaránya itt még nagyobb, és sok a búza. Van len és kender. E zóna földjét még nem szántottak fel egészen, ezért sok a legelő és a kaszáló, ami fejlett szarvasmarhatenyésztést biztosít.

14. ábra. A Szovjetunió mezőgazdasági övezeti és zónái.

DÉL

A déli sztyeppék nyugati részét a *gabona és napraforgó fejlett állattenyésztéssel* párosult zónája foglalja el.

A gabonafélék itt — téli búza, árpa, tengeri és más gabonafélék — iparnövényekkel, főképpen a napraforgóval együtt fordulnak elő. Ennek a zónának a földje majdnem teljes egészében szántó: a természetes takarmány kevés. Intenzív állattenyésztés folyik: sertés, baromfi, valamint hústermelő és tejelő szarvasmarha.

A déli sztyeppé keleti részét a *gabonatermő mezőgazdaság és az állattenyésztés zónája* foglalja el. Az állattenyésztés főleg tejelő és gyapjúállatokra irányul. Területén főleg hatalmas gabonavetések és takarmányfélék vannak. Ebbe a zónába tartoznak a volgántúli és az északkaukázusi aszályos gabonatermő területek. Sok a szabad és felszántatlan sztyeppés föld. A természetes legelőkön sok szarvasmarhát és juhot tenyésztnek. A zóna mezőgazdaságának egyik legfontosabb feladata az aszály leküzdése.

A déli terület pusztái és hegyilegelőknek kerületei alkotják a *hús- és a gyapjú-állatok tenyésztésének zónáját*. A zóna egyes területein, a legelők jellegének megfelelően, juhot, tevé, vagy szarvasmarhát tenyésztnek. Ennek a vidéknek az a főjellemvonása, hogy az állatokat természetes legelőn tenyésztik. A földművelés itt kisegítő, mellékgazdaság jellegű.

A Kaukázusban, főleg a hegyilegelőkön, intenzív, helyenként tejelő állatok tenyésztésével foglalkoznak.

A Kaukázus és a Krim előhegységében nagyon enyhe és meleg az éghajlat, de domborolata olyan, hogy nem alkalmas a mezőgazdaságra, annál inkább a gyümölcs, szőlő és dohány termesztésére. Más déli növényeket is termesztnek. Az állattenyésztés fejlett ott, ahol a közelben jó hegyilegelő van.

A Fekete-tenger kaukázusi partvidékének télen is enyhe, fagymentes, szubtrópusi éghajlata van, és így igen alkalmas olyan évelő növények termesztésére, melyek szeretik a meleget: ilyenek a tea, a narancsfafélék és a tungafa.

Délkazahsztán és Észak-Kirgizföld hegylejtői teljes egészében az *ipari növények, a gabonafélék fejlett állattenyésztéssel párosult zónáját* képezik. Az öntözött területen intenzív földműveléssel (cukorrépa, déli kender, rizs stb.) gabonatermesztéssel, és a hegyilegelőkön, valamint a pusztai legelőkön állattenyésztéssel foglalkoznak.

Középázsia, Délkazahsztán és a Kaukázusontúl öntözött területein vannak a *gyapottermő* kerületek, a gyapotnövény nagy túlsúlyával. A gyapot lucernával együtt fordul elő. Az állattenyésztés takarmányozása részben a lucernán, részben a hegyi és a pusztai legelőkön alapul.

Kelet (Kelet-szibéria és Távolkelet) A *gabonatermesztés és a fejlett tejelő és húsállattenyésztés zónájához* tartoznak Kelet-szibéria és a Távolkelet völgyeiben a meghódított erdős-sztyeppék és erdős területek. Sok a természetes rét és legelő.

Távolkelet déli részét, meleg és párás nyári éghajlatával még csak kis mértékben használták fel. *Szójabab és rizstermő vidék*. A rizs itt csak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után jelent meg. A vidéknek óriási fejlődési lehetőségei vannak.

6. Az aszályelleni támadás sztálini terve

A szovjet ország európai részének délkeleten elterülő sztyeppés és erdős-sztyeppés része már régóta szenved az időközönként ismétlődő aszálytól. Az aszály óriási területeket sujtott a Volga

alsó és középső folyásán, Északkaukázusban, a Központi Fekete-föld-övezetben, valamint a Krimben és Ukrajna délkeleti részén. Az aszály terméketlenséget és — a cári időkben — a parasztok éhínségét hozta magával. A forradalomelőtti Oroszország nem tudta ezt a veszedelmet leküzdeni. A parasztság nem kapott megfelelő segítséget, koldusbotra jutott, és sokan éhen pusztultak.

Az aszályok a Szovjetunióban is kárt okoznak a termésben. Az 1946. évi nagy szárazság például egész vidékeket tett tönkre és ez az egész termés eredményét is befolyásolta. A szovjetrendszerben azonban kivédik az ilyen csapásokat. Az 1946-os aszálytól sújtott vidék lakossága élelmiszer és vetőmag segítséget kapott a szovjet kormánytól.

A forradalomelőtti Oroszországban a kapitalista és kis-parashti mezőgazdaság nem küzdött és nem is küzdhetett az aszály ellen. Ezeket a területeket állandóan az a veszedelem fenyegette, hogy terméketlen sivatagokká válnak. Az a harc a természet ellen, melyre a régi rendszernek nem volt elég ereje, az új, szocialista rendben lehetséges és megvalósítható.

A szovjet tudomány a legkiválóbb orosz agronómusok, *V. V. Dokucsjev*, *P. A. Koszticsev*, és *V. R. Viljamsz* útmutatásai alapján, az agronómiai rendszabályok egész rendszerét dolgozta ki. A földművelés füves vetésforgó rendszere lehetővé teszi — mint ezt a fent leírt övezet legjobb kolhozainak és szovhozainak tapasztalatai is bizonyítják — bő és állandó termés elérését, és egyben állandó takarmányállományt biztosít az állattenyésztés számára.

1948 őszén a Minisztertanács és a SzK(b)P történelmi jelentőségű határozatot hozott: „A mezővédő erdőövezetek létesítéséről, a füves vetésforgó bevezetéséről, tavak és vízgyűjtők építéséről a bő és állandó termés biztosítása céljából, a Szovjetunió európai részének sztyeppés és erdős-sztyeppés kerületeiben”. Ez a terv egész sor különféle intézkedést ír elő, amelyek egy és ugyanazon célra irányulnak: biztosítani az állandó és magas terméshozamot.

A legfontosabb rendszabály nagy állami védő erdőövezetek létesítését írja elő, melyek főfeladata, hogy a Kazahsztánból és Középázsziából jövő száraz szelek pusztító hatását a termésre, legyőzzék.

Nyolc ilyen övezet lesz, ebből négy a folyók mentén húzódik.

A négy övezet iránya: 1. az Ural folyó mentén a Visnyovaja (Orszk várostól északra) hegységtől egészen a Káspi-tengerig; 2. a Volga mentén Szaratovtól a folyó torkolatáig; 3. az Északi-

Donyec mentén Belgorodtól kiindulva; 4. Voronyezstől kiindulva a Don partján.

A fenti négy övezeten kívül még a következő négy övezetet vették tervbe:

5. a Volga balpartjával párhuzamosan Csapajevszktől Vlagyimirovkáig; 6. a Volga jobb partjával párhuzamosan Kamisintől Sztálingrádig; 7. Sztálingrádtól délre Sztjepnáján keresztül Cserkesszkgig és 8. Penzától Kamenszkgig, az Északi-Donyec irányában.

Az övezetek teljes hossza körülbelül öt és fél ezer kilométer.

A nagy állami védő erdőövezeteken kívül az egész fentemlített óriási területen a kolhozok és a szovhozok földjének erdősítését is tervbe vették; ezeknek az erdőültetéseknek nemcsak az a feladatuk, hogy a földet megvédjék a száraz szelektől, hanem az is, hogy megakadályozzák a vízmosásokat (lejtőkön és szakadékok mentén), továbbá, hogy a vízgyűjtőket megvédjék.

A terv foglalkozik a futóhomok megkötésével, fásítással. A tervezett állami védőerdőövezet körülbelül 1 200 000 hektár. A szovhozok és kolhozok fásítása újabb 6 millió hektár területet tesz ki. Ehhez több mint harminc milliárd facsemete szükséges.

A terv előírja állami, valamint kolhoz és szovhoz faiskolák létesítését, facsemeték nevelésére. Ezt a hatalmas parkot, nagy műszaki felszereléssel (traktorok, ekék, talajművelő és ültetőgépek) hozzák létre. A terv nagy gondot fordít az új erdők fafajtainak összetételére. Figyelembe veszik a vidék talajviszonyait, hogy melyek legyenek a fő, melyek a kiegészítő fák fajtái, milyen cserjéket ültessenek. A fásításra ajánlott fő fafajták közül a legtöbb vidéken a tölgy, a „puszták királya” szerepel, nemcsak értékes fája miatt, hanem azért is, mert ez a fa a legellenállóbb, ez viseli el legjobban a sztyeppe viszontagságait, s ez a leghosszabb életű.

Az erdősítés és a füves vetésforgó a mezőgazdasági növények terméshozamát emeli és az évelő füvekkel együtt biztosítja az állatok takarmányát.

A füves vetésforgó bevezetésével kapcsolatban intézkedés történt az évelő füvek meghonosítására, a talaj gondos előkészítésére, a gaz és a károkozók irtására, a szerves és a műtrágya alkalmazására és magasabb hozamú vetőmagvak biztosítására.

Különösen nagy gondot fordít a terv az öntözésre, a tavak és a vízgyűjtők építésére. A terv e részének nemcsak a terméshozam emelése a célja, hanem egyúttal fejleszti a tőgazdaságot és a vízienergiával biztosítja a mezőgazdaság villanyáramszükségletét.

Hogy megkönnyítsék és meggyorsítsák a fent leírt mezőgazdasági erdőültetések, tavak és víztárolók építésének munkáit, 570 erdővédő állomást állítanak fel, köztük 270-et a Földművelésügyi Minisztérium, 300-at pedig az Erdőgazdasági Minisztérium. A terv intézkedik az állomások műszaki típusfelszereléséről is (traktorok, ekék, gépkocsik, faültetőgépek stb.).

Minthogy e gigászi terv részleteinek végrehajtásában több minisztérium, valamint a köztársasági és területi szervek is résztvesznek, munkájuk egybehangolására és ellenőrzésére a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Mezővédő Erdősítési Főigazgatóságot szerveztek. Az összes munkák végrehajtására 1965. évi határidővel, 15 évet szabtak meg. Ez alapvonalaiban az aszály elleni stratégiaileg összpontosított támadás nagyszerű sztálini terve, amely nagyobb területet fog át, mint Franciaország és Németország együttvéve.

A szárazság elleni küzdelemnek hosszú története van. Ez az emberiség egyik legfontosabb feladata, a természet ellen vívott harcában.

A sztyeppék övezetében már I. Péter cár ideje óta végeztek egyes elszigetelt jellegű erdősírtési kísérleteket. Az első tudományos tapasztalaton felépülő sávós erdősírtés V. V. Dokucsajev professzor érdeme. Dokucsajev vezetésével a Volga és a Don vízválasztóján fekvő Kamennaja-sztyeppen és néhány más helyen kezdtek erdősírteni.

Az erdősírtés jelentőségét az aszály elleni harcban a füves vetésforgó kezdeményezője, Viljamsz akadémikus tudományosan megalapozta: „A füves vetésforgó bevezetésének feltétlen szükségességét a következők indokolják: minden magasabban fekvő hely, melyeken akár évelő, akár egyéves fűféléket termesztünk, nem tud állandó maradni: feltétlenül erdősírteni kell. A vízválasztókat helyi jellegű erdőkkel kell borítani. A helyi jellegű erdő automatikusan szabályozza a környező mezőgazdasági terület nedvességét. A helyi jellegű erdők az erdősávokkal együtt, melyeknek minden sztyeppénket övezni kell, nagy jelentőségük van az aszály, a száraz szelek elleni harcban. Ezek segítenek a kolhozoknak az aszályt egyszersmindenkorra leküzdeni. A helyi jelentőségén kívül, a vízválasztókon elterülő erdőknek és az egész sztyeppén levő erdősávoknak még egy nagy jelentőségük van a nép gazdaságban. Nagy tömegüknél fogva az egész ország vízgazdaságát szabályozzák.”

A sztyeppék erdősávjai egyidejűen több vonatkozásban is hasznosak:

1. védik a vetéseket a száraz és általában erős szelek ellen;
2. feltartják a mezőn a hóolvadást;
3. feltartják a hólét, az esővizet és gyökérrendszerükkel megakadályozzák, hogy lejtős helyen ezek a vizek lemossák a talajt;
4. csökkentik a kipárolgást és elősegítik a talajvíz szintjének emelkedését;

5. csökkentik a vetésnek káros nedvesség és hőmérséklet ingadozását mind a talajban, mind pedig a levegőben.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a szocialista rendszer az emberiség történetében elsőnek tette lehetővé az agronómiai és talajkutatási tudomány széleskörű alkalmazását az országos méretű, tervszerű harcban a szárazság ellen és az állandó, bő termés biztosításaért.

Sztálin elvtárs még 1924-ben kijelölte a feladatot: minden lehető el kell követni, hogy a szovjet országot az aszály ellen biztosítsák. 1934-ben, a Párt XVII. kongresszusán Sztálin elvtárs a terméshozam emelésére részletes programot adott, a program különösen a volgántúli terület erdősítését emelte ki. A program kimondta: „Óriási jelentősége van annak, hogy a volgántúli vidék keleti kerületeiben erdőket ültessünk és mezővédő erdőövezeteket létesítsünk”.¹ Ezt a vezérgondolatot a kutató- és tudományos állomások, az élenjáró kolhozok és szovhozok széleskörű tapasztalatai igazolták, és jelenleg oly nagyszabású a szárazság elleni harc, amilyent eddig nem ismert az egész világ mezőgazdasági története.

Ez a terv gyökeresen megváltoztatja a természetet. A védőövek és mezővédő erdősítések rendszere a futóhomok megkötése és erdősítése, tavak, vízgyűjtők építése és a füves vetésforgó alkalmazása végleges győzelmet arat a szárazság felett, megteremti a fogyasztási javak bőségét, ami szükséges az átmenethez a szocializmusból a kommunizmusba.

Ez a terv történelmi jelentőségű, azért is, mert megmutatja, hogyan alakítja át a szocialista társadalom embere a természetet tudatosan és gyökeresen.

Az emberi társadalom történetében példátlan ez a természet-átalakítás, ilyen hatalmas területen. A kapitalista rendszer nem tudja megakadályozni a természeti erők pusztítását és még kis mértékben sem tudja megszervezni a természet átalakítását. Csak a szocialista rendszer nyitott lehetőséget a nép jólétének emelésére, ilyen nagyméretű, tervszerű természet-átalakítás útján.

¹ Sztálin. A leninizmus kérdései. Szikra 1949. 542. old.

Jelenleg mindenütt folyik a munka a nagyjelentőségű tervben megjelölt óriási területen.

Kérdések

1. Hogyan oszlik meg a Szovjetunió földje?
2. Mit jelent és milyen előnyei vannak a mezőgazdaság szocialista újjáalakításának?
3. Hogyan emelkedik a gépesítés következtében a munka termelékenysége a mezőgazdaságban?
4. Milyen eredményei vannak a mezőgazdaság gépesítésének?
5. Milyen eredményei vannak a mezőgazdaság fejlesztésének?
6. Miért kell a gabonatermesztést a mezőgazdaság legfontosabb ágazatának tekinteni?
7. Mely területeken van búzatermesztés?
8. Milyen a többi gabonafélék megoszlása?
9. Mely növényeket neveznek ipari növényeknek? Milyen sajátosságuk van a gabonafélékkel összehasonlítva?
10. Milyen éghajlatot kíván a gyapot? Melyek a térképen a régi és az új gyapottermő vidék határai?
11. Milyen éghajlatot kíván a rostlen? Melyek a térképen a lentermesztés határai?
12. Melyek a térképen a cukorrépa, a kender, és a napraforgó régi és új határai?
13. Milyen kapcsolatban van az állattenyésztés a földműveléssel?
14. Melyek a vetések elhelyezkedésének főbb helyei, és mi azok sűrűségének és ritkaságának az oka?
15. Melyek a térképen a tejelő- és húsállattenyésztés, sertés-, juh-, valamint a rénszarvastenyésztés fő területei?
16. Milyen előnyökkel jár a mezőgazdaság vidékek szerinti specializálása?
17. Melyek a térképen a Szovjetunió mezőgazdasági zónái?
18. Melyek az új öt éves terv főfeladatai a mezőgazdaság terén?
19. Az intézkedéseknek milyen rendszerét írja elő a terv a szárazság megakadályozására? Milyen kapcsolat van az egyes intézkedések között és hogyan egészítik ki egymást?
20. A sztyeppés övezet erdősítése milyen haszonnal jár?
21. Melyek a térképen az állami mezővédő erdőövezetek irányai?
22. Milyen történelmi jelentősége van a szárazság elleni sztálini tervnek?

Negyedik fejezet

A SZOVJETUNIO KÖZLEKEDÉSÉNEK FÖLDRAJZA

1. A közlekedés jelentősége

A közlekedésnek a munka földrajzi elhelyezkedésében döntő jelentősége van. A munka megosztása olyan területek között, amelyek egymás részére dolgoznak fontos, mert a vidékek beállítása

egy mezőgazdasági ágra attól függ, ki tudják e termékeiket egymás között cserélni. Így például Középázsiában a gyapot kizárólagos termesztése attól függ, hogy Középázsiába kenyérgabonát, onnan pedig gyapotot szállíthassanak.

A szovjet államban a közlekedésnek több oknál fogva különösen nagy jelentősége van. Jellemző az országra a fontos gazdasági elemek szétszóródása és ez kihat a közlekedésre is.

A gabonában gazdag, de fában szegény Délnek szüksége van a gabonában szegény Észak erdőire. A szén és az olaj főlelőhelyei a Donyec-medencében és Baku környékén vannak, a főfogyasztó, a nehézipar pedig, mely főleg Moszkva és Leningrád környékén összpontosul, 1500—2000 kilométerre van a kitermelés helyétől. Az Uralnak és a Kuznyeck-medencének több mint 2000 km távolságról kell kicserélni termékeit. Ezenkívül figyelembe kell venni a Szovjetunió területének kiterjedtségét, az alacsony átlagos népsűrűséget, a település egyenetlenségét, a telepítés folyamatának és az új területek meghódításának még mindig tartó folyamatát.

Mennél olcsóbb a szállítás, azaz mennél kisebbek a szállítási költségek, annál nagyobb mennyiségű árut lehet nagy távolságra szállítani. Így a munka földrajzi elhelyezését szélesebb körben és megalapozottabban lehet megvalósítani.

A különféle szállítási eszközök között, költségek tekintetében igen nagy különbség van. A cári Oroszországban 1 tonnakilométer költsége, azaz 1 tonnának 1 km-re szállítása harmadosztályú műúton mintegy 60 kopekbe, elsőosztályú műúton 6 kopekbe, vasúton 1 kopekbe, folyami hajón $\frac{1}{2}$ kopekbe, tengeri hajón $\frac{1}{16}$ kopekbe került. Megfordítva: egy és ugyanazon 60 kopek költséggel 1 tonna rakományt a harmadosztályú műúton 1 kilométerre, elsőosztályú műúton 10 km-re, vasúton 60 km-re, folyami tehergőzhajón 120 km-re és a tengeri teherszállítóhajón pedig 960 km-re lehetett szállítani. Ebből világosan kitűnik, hogy az olcsó közlekedés mennyire tágitja a szállítás lehetőségét.

A szállítás tökéletesítésének és olcsóbbodásának óriási jelentősége van a földrajzi munkamegosztás fejlődése szempontjából. A régi időkben (gőzhajó és a gőzmozdony megjelenése előtt), nagyobb távolságra, különösen pedig a sivatagokon keresztül, csak az értékesebb árukat szállíthatták, mint például a nemesfémeket, selymet, szöveteket stb. A nagytömegű árukat, mint pl. a gabonát, szálfákat, ércet, építési anyagokat, csak igen kis távolságra szállíthatták. A tökéletesített, olcsó közlekedés eredményeként ma már igen nagy távolságra — különösen a tengeren — még a legnagyobb terjedelmű árukat is lehet szállítani. Ez egyúttal az egymástól távol fekvő vidékeknek és országrészeknek is lehetővé tette, hogy kölcsönösen kicseréljék termékeiket, és kiegészítsék egymás munkáját. A közlekedés tökéletesítése, gazdasági jelentősége mellett még a kultúra terén is közelebb hozza a népeket egymáshoz.

A közlekedés tökéletesítése egyre fokozódik. A vízi és vasúti összeköttetés egyre gyorsabb lesz; különösen nagy jelentőségű az új közlekedési eszközök — a gépkocsi és repülőgép — fejlesztése.

A vasút és a gőzhajó megjelenéséig, a múlt század elejéig csak az igás-

állat vagy a víziközlekedés között lehetett választani, mely utóbbi a folyón lefelé, a víz sodrának segítségével, felfelé pedig vontatással közlekedett. Akkoriban, a vízi közlekedésnek a szárazföldi igásállat közlekedéssel szemben határozott előnye volt. Kis merülésű hajókkal még a kisebb folyókon is lehetett közlekedni. A vízi közlekedésnél pl. egykor az egymáshoz közel fekvő folyókon a csónakokat az árukkal együtt átvontatták a másik folyóra. Abban az időben a közlekedés alapja a vízi közlekedés volt. Ott, ahol víziút nem volt, még nagy távolságra szállításhoz is az igás szállítást alkalmazták s arra törekedtek, hogy amennyire csak lehet, kihasználják a szánutakat. Az igásállat-közlekedés történelmi útjai nyomán keletkeztek az első vasútvonalak.¹

A vasúthálózat és a folyami hajók térfogatának nagyobboddásával, a kis folyók hajózása apró hajókon, kezdett eltűnődni. A kisebb folyók egykori jelentőségének emlékei a partjukon keletkezett kereskedelmi városok.

A legnagyobb teherforgalom főleg a kerületek közötti közlekedésnél képződik, ahol nagy távolságra, az egyik vidékről a másikkra nagymennyiségű árut szállítanak. Ilyenek például a gabona- és a faáradatok, amelyek a Volgán egymással szemben folynak, továbbá az érc- és a szénáradatok, amelyek az Ural és a Kuznyeck-medence között találkoznak egymással.

Az ilyen kerületközi szállításokra a vízi utakat és a fő vasútvonalakat használják fel.

A kerületenbelüli helyi szállításra, a helyi árucseré céljából, és az árunak a főutakhoz szállítására az országutak, a keskeny-vágányú vasutak és a kisebb folyók is alkalmasak.

Tehát a jó munka érdekében a korszerű közlekedés minden formáját egységes rendszerbe kell foglalni, amelyben az egyes közlekedési ágak kiegészítik egymást.

A kapitalista társadalomban a közlekedés tervszerű építését gyakran zavarja az egyéni érdek és a konkurrencia; a nagy tőkebefektetést igénylő vasutak konkurrenciája némely vidéken teljesen háttérbe szorította a vízi közlekedést. E konkurrencia legszembetűnőbb példáit találjuk az Egyesült Államokban. Hasonló volt a helyzet a forradalomelőtti Oroszországban is.

A közlekedés ilyen nagyarányú fejlődése csak szocialista országban lehetséges.

A cári Oroszországtól teljesen elmaradt és rendkívül elhanyagolt közlekedést örökölt a szovjet ország.

¹ Érdekes megjegyeznünk, hogy a vasútépítés az első időkben a víziutak összekötését tűzte ki egyik fontos feladatául. A Kalacs-Caricin (a mostani Sztálingrád) vasútszakasz, amely a Volgát és a Dont összekötötte, egyike volt a legelső vasútvonalaknak. Viszonylag korán épült a Perm (most Molotov) —Tyumen vasútvonal, amely az Ob és a Volga medencéjét köti össze. Ilyenformán a vasútvonalakat kezdetben a víziközlekedés kiegészítő részének tekintették.

Ezért a Szovjetunió közlekedése sokáig igen szűk keresztmetszetnek bizonyult és zavarta a gazdaság különböző részeinek gyors előrehaladását. A vasútnál egész sor nagyjelentőségű vívmány (új vonalak építése, régi vonalak szállítóképességének emelése villamosítás útján, második sín pár lefektetése és egyéb tökéletesítések, a közlekedés szabályozása stb.) alkalmazásával ezt a szűk keresztmetszetet sikerült legyőzni és elérni azt, hogy a vasúti közlekedés teljes egészében teljesítse azokat a feladatokat, melyeket a rohamosan fejlődő népgazdaság eléje állít. *A Szovjetunió vasúti nagyhatalom lett.*

A termelés fejlődése a mezőgazdaság és az ipar minden ágában, valamint a távoli területek gazdasági kiaknázása, új gazdasági területek teremtése tömeges gabona-, fa-, fém- stb. termeléssel, nagy követelményeket támasztott a közlekedéssel szemben és így a közlekedés minden ága megizmosodott. Az 1920-as évhez viszonyítva, amikor a szovjet ország gazdasága a polgárháború következtében visszaesett, a különféle közlekedési ágak teherforgalma így emelkedett:

a vasúti szállítás	36-szorosra
a vízi szállítás	7-szeresre
a tengeri szállítás	11,6-szeresre
a gépkocsin szállítás	89-szeresre

A szállítás fejlesztésének nemcsak gazdasági, hanem honvédelmi jelentősége is igen nagy.

A tökéletesített, magas szállítóképességű közlekedés sűrű hálózata szükséges a hadsereg gyors mozgósítására, és nagyjelentőségű a hadsereg utánpótlása szempontjából is.

„A front támogatásában nagy szerepe volt a közlekedésünknek, mindenekelőtt a vasúti, továbbá a folyami, tengeri és gépkocsiközlekedésünknek. A közlekedés mint ismeretes, a hátszország és az arcvonal közti összeköttetés legfontosabb eszköze.”¹

2. Vasúti közlekedés

Általános jellemzés *A vasútak a korszerű szárazföldi közlekedés ő és igen fontos eszközei. A vasútvonalaknak igen nagy jelentősége van a szovjet országban.*

A vasútak biztosítják a nagy szovjet ország egyes részei között a legéletbevágóbb kapcsolatot.

¹ *Sztálin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 112. old.

„A Szovjetunió, mint állam, elképzelhetetlen lenne elsőrendű vasúti közlekedés nélkül, mely egységes egészbe foglalja nagyszámú területeit és kerületeit. Ebben rejlik a Szovjetunió vasúti közlekedésének hatalmas állami jelentősége.” (Sztálin)

A cári Oroszországtól kb. 60 000 km vasúthálózatot örökölt a szovjet állam. Új építés eredményeként a Honvédó Háború kezdetéig a használatban levő vasúthálózat hossza elérte a 100 000 kilométert; a háborúban a vasútépítés tovább folytatódott és a mostani vasúthálózat hosszúsága meghaladja a 110 000 km-t.

Az 1940 után újonnan épült vasutak közül a következőknek van a legnagyobb jelentőségük.

1. A vorkutai vasút, mely a Pecsora-medence szenét és olaját köti össze Leningráddal.

2. Az Uralontúl vasútvonalainak egész sora, mely a Kandagacs—Gurev-vonallal együtt Észak-Uralt összeköti a Káspitengerrel.

3. A Volga jobb partja mentén haladó vasútvonalak, melyek az Asztrahan—Kizljár-vonalakkal együtt az Uralt és a Volga-mentét kötik össze a Kaukázussal.

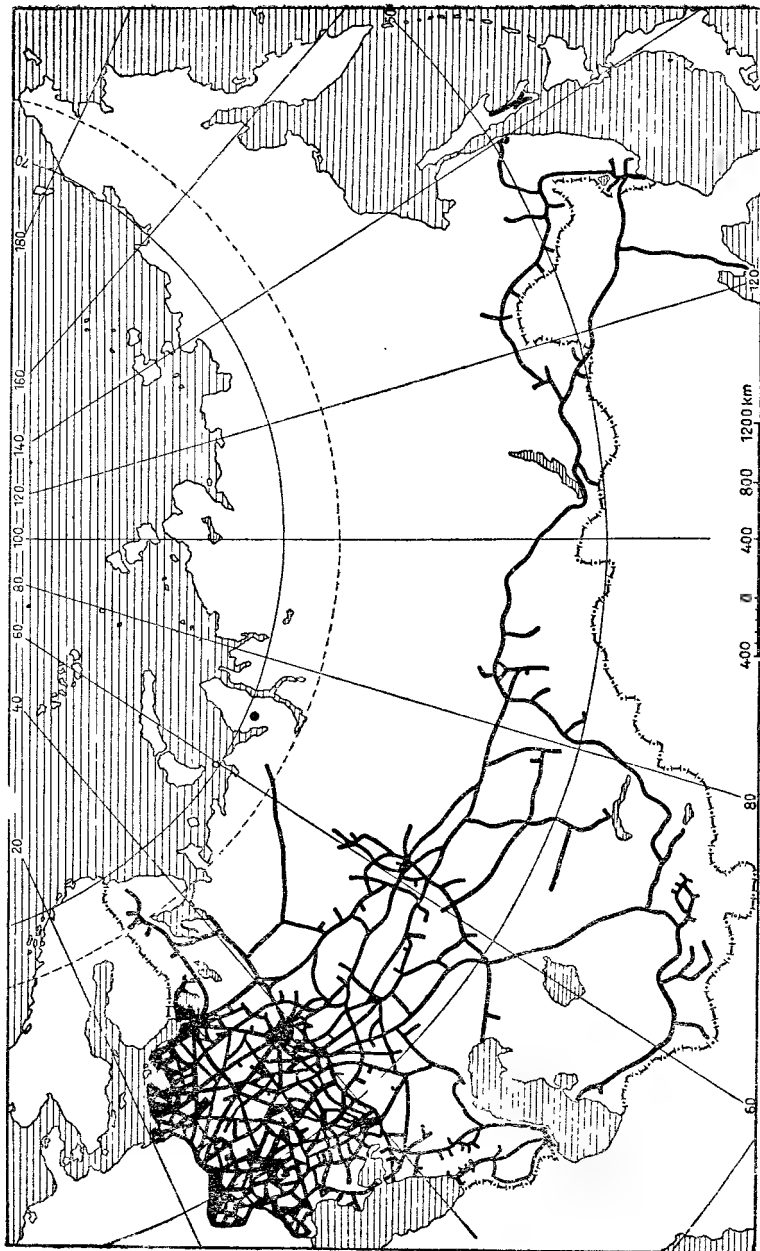
4. A feketetengeri Tuapsze—Szamtredi közötti vasútvonal igen nagy mértékben csökkenti az európai rész központi vidékei és a Kaukázusontúl nyugati része között a távolságot.

A vasutak teherforgalma (azaz a szállított rakományok összege), a forradalomelőtti időkhöz viszonyítva nagyobb mértékben növekedett, mint a vasúthálózat ugyanebben az időben. 1940 elejéig a vasút teher- és utasforgalma az 1913-as évi színvonalhoz viszonyítva körülbelül annak hétszeresére emelkedett. A szovjet állam vasútai szállítóképességének ilyen páratlan fejlődését kizárólag a vasúti közlekedés gyökeres átépítése tette lehetővé.

Újjáépültek a mozdonygyárak, a mozdonyparkokat újtípusú hatalmas mozdonyok és hazai eredetű és gyártmányú Diesel-lokomotívok ezreivel egészítették ki, amelyek mind fűtőanyag, mind pedig víz tekintetében nagy megtakarítást jelentenek és 800, sőt ennél több kilométert is futnak le üzemanyagpótlás nélkül.

Az új és erős mozdonyok és a nagy rakterületű vagonok a tehervonatok szállítmányának összsúlyát többszörösre emelték és ezzel a vasút szállítóképessége is növekedett. Ezzel együtt meg kellett erősíteni a pályafelépítményt (új talpfák, nehezebb típusú sínek stb.) is.

A nehéz, erősen megterhelt vonalak egész sorát villamosították, így az Ural és a Kuznyeck-medence közötti, s a Kaukázuson-

16. ábra. A Szovjetunió vasútvonalai.

túl túlterhelt vonalait, valamint Moszkva és Leningrád helyi-érdekű vasútjait. Ezenkívül a szűk keresztmetszet felszámolására, egész sor fontosabb vasúti csomópontot és rendező pályaudvart átépítettek és bevezették az önműködő fékek és önműködő kapcsolószerkezet használatát is.

Szállítási megterheltség (azaz 1 km-re eső tonnakilométerek száma) tekintetében a Szovjetunió első helyen áll a világon.

A vasúthálózat csoportosítása A vasútépítés Oroszországban a Nyikolajevszkaja (most Oktyabrszkaja) vasút építésével kezdődött, mely a két fővárost kötötte össze: Pétervárat (a mostani Leningrádot) — „az Európára néző ablakot” — Moszkvával, mely a kereskedelem és az ipar legfontosabb központja.

Közvetlenül azután megindult a többi vasút építése, melyek a Moszkva felé irányuló összeköttetést biztosították.

A Volga felé (Jaroszlavl, Nyizsnyij-Novgorod, Szaratov) kifutó vonalak révén Moszkva összeköttetést kapott a messze fekvő vidékekkel.

Ezzel lefektették a vasúti hálózat vázát, mely *mintegy pókháló formában, egy középpontból — Moszkvából indul ki.*

A vasútépítésnek a következő feladatai voltak:

a) a gabona kiszállításának biztosítására a Fekete-tenger és a Balti-tenger kikötőihez vezető vasútak építése;

b) biztosítani a bányavidékek nyersanyagellátását, főleg a délvidéken, a Krivoj Rog és Donyec-medence közötti vasútak és részben az urali vasútvonalak építése;

c) összeköttetés a határvidékekkel — kaukázusi, szibériai és középázsiai vasútak építése.

A vasúti összeköttetés foka a Szovjetunió egyes részei között A vasúthálózat éppen olyan egyenlőtlenül oszlik meg, mint a lakosság. Ez a cári időkben épült hálózat magánviseli a központ, a főváros önző érdekeinek a bélyegét — a határvidékek rovására.

A Szovjetunió határvidékei közül csak a Kaukázus nem marad el a Szovjetunió európai részének sűrű vasúthálózata mögött. Szibériának és Középázsiaának, területükhöz viszonyítva, sokkal kevesebb vasútvonaluk van.

Szibériának csak egy fő vasútvonala van, mely nyugatról kelet felé halad. Szibéria egész óriási északi részének mind a mai napig egyáltalán nincs vasútvonala. Középázsiaát az európai résszel két vonal köti össze: Cskalovtól (volt Orenburg) — Taskent felé és a Krasznovodszkától Szamarkand felé haladó vonalak, amelyeket a Szamarkand—Taskent vasútvonal köt össze. A szibé

riai és a középázsiai vonalak közötti összeköttetés hiányát csak 1930-ban, a Turkesztán—Szibériai vasút megépítésével szüntették meg.

A Szovjetunió európai része vasúthálózatának a sűrűsége megközelítőleg sem egyenletes: ha Leningrádtól Scserbakovig vonalat húzunk, Scserbakovtól a Volga mentén Szaratovig és Szaratovtól Rosztovig, akkor kitűnik, hogy az így megjelölt terület belsejét sokkal jobban biztosították vasútvonalakkal, mint azokat a területeket, amelyek e vonalakon kívül esnek.

A vasúthálózat térképe már az első pillantásra világosan mutatja, hogy ezen a területen kívül a vasúthálózat még gyér és emellett a határvidékeken lévő vasútvonalakat csak az utolsó években fektették le.¹

A fenti tört vonalon túl fekvő területen nincsenek fővonalak, melyek ezzel a választó vonallal párhuzamosan haladnak.

A vasúthálózat a legsűrűbb Ukrajnában (főleg a Donyec-medencében) és a Központi Iparvidéken (különösen Moszkva-területen).

**A legfontosabb
vasútvonalak és
azok teheráru-
forgalma**

A Szovjetunió legfontosabb vasútvonalai azok a fővonalak, melyek a Szovjetunió európai részének Központi Iparvidékét a Fekete-, a Balti- és a Fehér-tenger kikötőivel, továbbá a Donyec-medence szenével, Ukrajna gabonájával, a Volga kikötőivel, Urallal és Szibériával kötik össze; a szibériai fővasútvonal, a Cskalov—Taskent fővasútvonal; Turkesztán—Szibériai vasút; a kaukázusi és kirovszki (murmanszki) vasútvonal.

A Központi Iparvidék és Ukrajna közötti fővasútvonal teherforgalmát főképpen kőszén, fém és gabona képezi.

Az Októberi Forradalom után új kőszénáradatok indultak a Donyec-medencéből Leningrád felé (Harkovon—Brjanszkon—Vityebszken keresztül), a Donyec-medencéből Zsdanov (Mariupol) felé (onnan tovább tengeren a kercsi-gyárba, részben pedig exportra). A Donyecmedence szénáradata Krivoj Rog felé is megerősödött, a krivojrogi érc pedig a Dnyeprmellék és a Donyec-medence felé.

¹ Itt figyelembe kell venni, hogy a cári kormány azért építtetett a gyarmati végeken vasútat, hogy onnan nyersanyagot szerezhessen és egyáltalán nem azért, hogy ezeken a vidékeken elősegítse a termelőerők fejlődését. Ezért építettek csupán a központból a határvidékek felé vezető útvonalakat, de a határvidékeket nem kötötték össze egymással, mert félő volt, hogy ez elősegíti a határvidék önállóságát és a központtól függő helyzetüket gyengíteni fogja. Nem hiába „várta” a Turkszib (Turkesztán—Szibériai vasútvonal) a szovjet rendszert.

Nagy jelentősége van a Sztálingrád—Donyec-medence vasútnak, amely a felülről a Volgán Sztálingrádba érkező faanyagot szállítja a Donyec-medencébe.

A Volgamentét és a Központi Iparvidéket összekötő vasútvonal teherforgalmát legnagyobb részét a Volgamentéről jövő gabona és a Volgán felszállított olaj-szállítmányok képezik, melyeket a Volga hajóiról a Szaratov, Szizrany, Gorkij és Jaroszlavl felé induló vasutakra raknak át.

A Cskalov—Taskent fővonalon észak felé gyapotot és gyümölcsöt, dél felé pedig gabonát és fát szállítanak.

Nagymennyiségű gabonát és fát szállítanak Középázsiaa a Turkesztán—Szibériai vasútvonalon. Egyre nagyobb és egyre fokozódó teherforgalom veszi igénybe az Uraltól—Novoszibirszkig terjedő szakaszát a szibériai fővasútvonalnak, melyen az Uraltól kelet felé ércet, a Kuznyeck-medencéből nyugatra kőszén, egész Nyugatszibériából gabonát szállítanak. Különösen gyorsan nő a kőszénszállítás a Kuznyeck-medencéből nyugat felé.

Az alapvető feladat

Az ország gazdaságának fejlődésével együtt igen gyorsan növekszik a teherforgalom és sokkal gyorsabban, mint a vasúti hálózat. A vasutak meg-

terheltsége erősen emelkedett.

A vasúti forgalom intenzitása terén a szovjet ország első helyen áll a világon. Hogy lépést tudjanak tartani a vasúti szállítás egyre fokozódó feladataival, mindenekelőtt erősíteni kell a szállítóképességet a főirányokban. Ez villamosítással, második sín pár lefektetésével, erős mozdonyok beállításával, a mozdony és vagonpark növelésével, önműködő jelzőberendezések beállításával és több más eszközzel érhető el.

A jelenlegi ötéves terv (1946—1950) a vasúti szállításra különösen nagy, hatalmas feladatokat ró. Az 1950-es évre nemcsak a német fasiszták által lerombolt valamennyi vasútvonal újjáépítését kell teljes mértékben befejezni, hanem ezenkívül összesen 7 230 km hosszúságú új vasútvonalat kell építeni és ezenkívül 7 360 km vasútvonalat kell villamosítani. Az új útvonalak közül a legnagyobb a délszibériai fővonal, mely Abakantól (a Krasnojarszki vidék déli része) a Kuznyeck-medencén, Akmolinszkon, Magnitogorszkon keresztül Kujbisevig tart. A villamosítandó vasutak közül a legnagyobb a szibériai fővasút Novokuznyeck—Inszkaja—Omszk—Cseljabinszk—Gyoma (Ufa mellett) irányában.

3. Vízi közlekedés

**A Szovjetunió
belvízi közlekedé-
sének hálózata**

A szovjet országot maga a természet látta el hatalmas vízhálózattal. A Szovjetunió nagy folyói — az Amur, Léna, a Jenyiszej az Angarával, az Ob az Irtissel, a Volga — hosszukat, a meder nagyságát és bővízűségüket tekintve a világ legnagyobb folyói közé tartoznak. A Volga — Európa legnagyobb folyója. A Szovjetunió európai részének többi folyói is, mint például a Dnyepr, az Északi-Dvina, a Pecsora és a Don, méretüknél fogva, egy szinten állnak Nyugat-európa legnagyobb hajózható folyóival.

A Szovjetunió víziútainak összes hossza több mint 400 000 km, melyből több mint 100 000 km hajózható.

A hajózható folyók közül 1938-ban 91 000 km-t használtak, ilyenformán a hajózható folyók hálózata majdnem egyenlő a vasút-hálózattal.

Újabban 10 000 km-nél is hosszabb folyómedret tettek hajózásra alkalmassá. Észak-Szibériában a Pjaszina, Hatanga, Anabar, Olenyok, Jana, Indigirka és Kolima folyókat kapcsolták be a vízi forgalomba.

A Szovjetunió európai folyóinak legnagyobb része, mint a Volga, Don, Dnyepr és Nyugati-Dvina eredete a középorosz-országi felföldön van, innen folynak különböző irányba: a Kaspi-, a Fekete- és a Balti-tengerbe.

Az Északi-Dvina és a Tó-medence folyói, amelyeknek a Néván keresztül a Finn-öbölbe hömpölyög a vízük, forrásvidékük-nél közel vannak egymáshoz és a Volga vízrendszerének a forrásához. A keleteurópai síkság folyói is közel vannak egymáshoz és ez lehetővé teszi, hogy az egyes folyókat csatornákkal kössék össze és így vízi összeköttetést létesítsenek a Szovjetunió európai partjait övező tengerekkel.

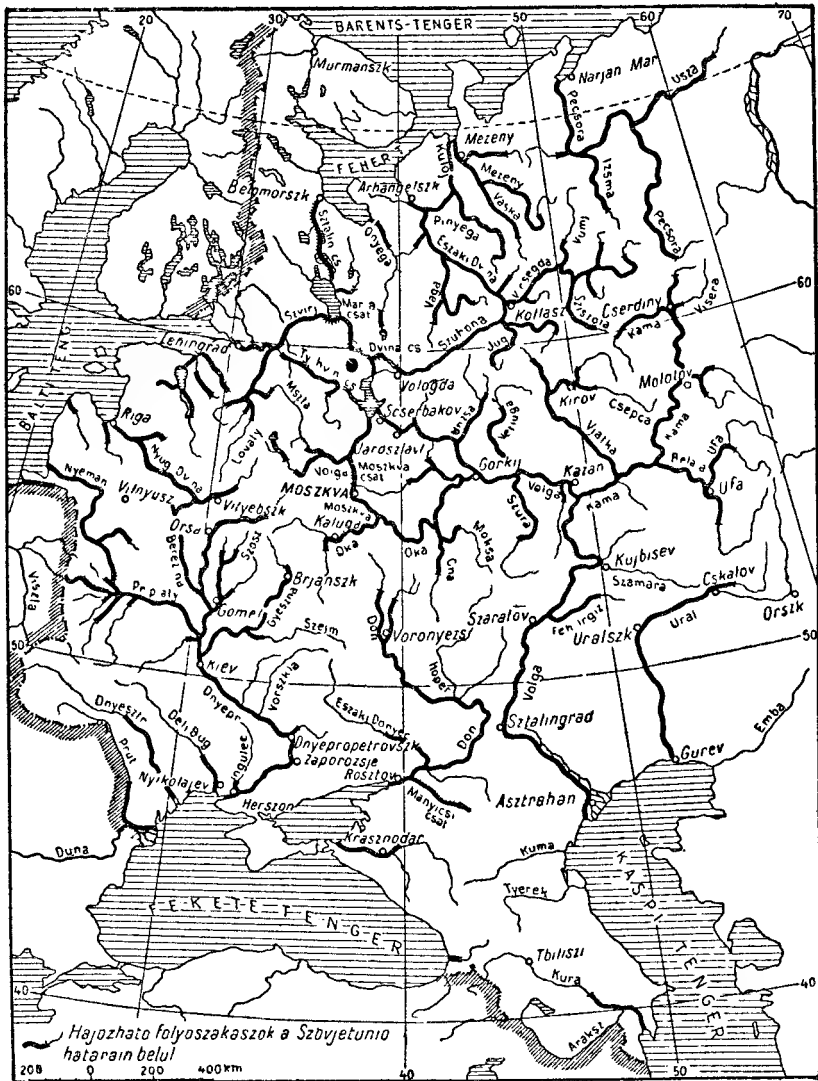
A legfontosabb csatornák:

1. A régi Mária-csatornarendszer, mely Leningrádot (a Néván, a Ladoga, Onyega és Beloje tavakon és a Sekszna folyón keresztül) Scserbakovnál a Volgával kötötte össze. A Szovjetunió fennállása óta épült csatornák:

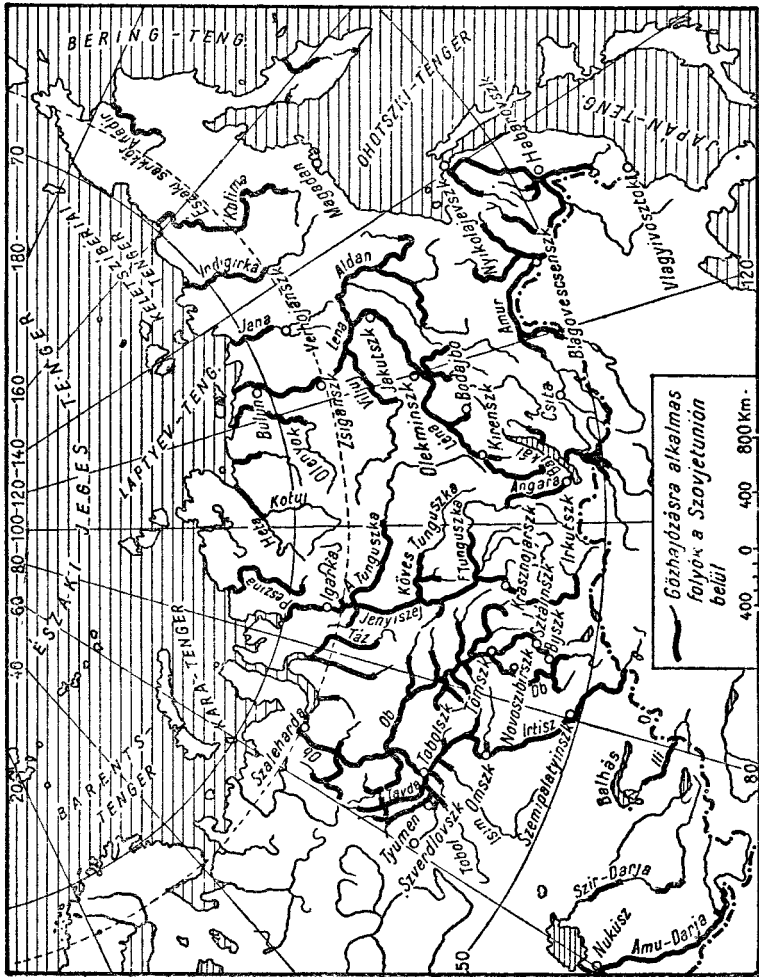
2. A Moszkva-csatorna.

3. A fehértengeri—baltitengeri Sztálin-csatorna, amely Leningrádot Belomorszknál köti össze a Fehér-tengerrel.

Szibéria folyóhálózatának egészen más képe van. Az Ob az Irtissel, a Jenyiszej és a Léna is Szibéria déli részén ered és északi irányban, a hosszúsági kör mentén egymással párhuzamosan foly-

17. ábra. A Szovjetunio európai részének belvizi útjai.

18. ábra. A Szovjetunión ázsiai részeinek belvízi útjai.

nak és az Északi egestengerbe ömlenek. Ezért a szibériai folyamok mellékfolyói, melyek a szélességi körök mentén egymáshoz közel folynak, lehetővé teszik, hogy Szibéria teljes hosszában nagy víziútakat építsenek ki. Sokkal alkalmasabb a hajózásra az Amur, amely nagyrészt nyugatról keletre folyik és a Csendes-óceánba torlik. A hajózás szempontjából a legkisebb jelentőségük van a Kaukázus és Középázsia folyóinak, egyrészt hegyi jellegüknél és rendszerüknél fogva, másrészt pedig azért, mert a legnagyobbaknak (Középázsia és Keletkaukázus összes folyóinak) nincs kifolyásuk a nyílt tengerre.

A folyami közlekedés gazdasági értékelése a vasúti közlekedéssel összehasonlítva

A víziutak előnye a vasútvonalakkal szemben a következő: 1. Összehasonlíthatatlanul kevesebbe kerül a vonal kiépítése és annak fenntartása. 2. Sokkal nagyobb a járművek befogadóképessége. 3. Kevesebb a vontatási költség.

A költségek ilyen csökkenése a folyón szállítást (eltekintve a hajózás téli szüneteltetésétől, amely a folyami közlekedés költségeit emeli) olcsóbbá teszi, mint a vasúti szállítást.

A vasúttal szemben a folyami útnak az a legnagyobb hátrányuk, hogy irányukat maga a természet szabja meg, míg a vasút mindenhová elvezethető, ahol szükség van rá. Ezeket a hátrányokat csatornákkal, mindenféle hidrotechnikai munkával, folyó-szabályozással, nem-hajózható folyók hajózhatóvá tételével lehet kiküszöbölni.

Általában a vízi-szállítás a vasúti szállítással összehasonlítva olcsóbb, de jóval lassúbb. Éppen ezért az értékesebb és sürgős rakományokat vasúton szállítják, a kevésbé sürgős és nagytérfogatú rakományok szállítása pedig vízi úton történik.

És valóban, az olyan nagytérfogatú áruk, mint a fa, gabona, só és olaj szállítása a folyami teherforgalom több mint 90%-a, a vasúti teherforgalomban pedig 60%-nál kevesebb.

Míthogy a forgalomban a nagytérfogatú rakományok, nagy távolságra szállítása igen fontos szerepet játszik, a folyami közlekedésnek a szovjet államban igen nagy jelentősége van. A folyami utakon szállított rakományok több mint felét a fa, faárúk és tüzelőfa képezi, azután következnek az olajszállítmányok, az ásványi építőanyagok (cement, kő, stb.) a gabona, só és kőszén.

A vízi-szállítás földrajza

A Volgán és mellékfolyóin történik a folyami teher-szállításnak mintegy a fele. A Volga és a Néva egyesített vízrendszerén, amelynek hossza a hajózható hálózat egy negyedénél kevesebb, bonyolódik le az egész áru-

forgalom 7/10-e,

A Szovjetunió folyami teherforgalmában a Volga kimagasló jelentősége azzal magyarázható, hogy a Szovjetunió európai részének, a legsűrűbben lakott és gazdaságilag leginkább fejlett részének ez a legnagyobb folyója. A Volga medencéje a Szovjetunió egész európai területének mintegy egyharmadát képezi 50 milliós lakossággal. A kereszt, melyet a Volga folyó Oka és Káma mellékfolyóival képez, nyugatról keletre összeköti Moszkvát és Molotovot, észak-nyugatról délkeleti irányban Leningrádot és Asztrahant: a Káspi-tenger útát biztosít a Kaukázus, Irán és Ázsia felé. A teherforgalom hatalmas fellendülését már az átfogott terület természeti kincseinek változatossága is biztosítja.

A Volga-víziút fő szállítmányai a fa, (fentről lefelé) és az olaj (lentől felfelé). Sztálingrádtól kezdve a fa nagyobb részét vasútra rakják és a Donyec-medencébe szállítják (bányafának). A Volga, mellékfolyóival együtt útrendszert képez, amelyen az olaj a népgazdaság szervezetébe felszívódik, és elhatol Leningrádba, Moszkvába és az Uralhoz (a Kámán keresztül).

A *gabona áramlása* a Volgán, Sztálingrádnál kezdődik, ahonnan a gabona kisebb része Asztrahan felé, nagyobb része pedig egyre jobban növekedve, a folyón felfelé megy (egészen Kujbisevig) és vasutakon még tovább megy a gabonában szegény vidékekre.

A *hal* Asztrahannál kerül a Volgára, felfelé megy, majd vasutakon tovább halad a fogyasztás felé.

A *só* a Baszkuncsak-tóról érkezik a Volgához, kisebb része Asztrahanba kerül (halsózásra), nagyobb részét pedig felfelé szállítják a folyón.

A Káma folyón lefelé fán kívül *fémet* és *ércet* szállítanak, a legutóbbi időkben ehhez járultak még Bereznjiből a *műtrágya* és a Felső-Káma *foszforsz*-szállítmányai. Az Oka folyó Moszkva részére szállít terhet: olajat, gabonát és építési anyagokat. A Tó-medence áruforgalmát nagyobbbrészt fa-termelvények képezik és a Mária-csatornarendszeren keresztül kerülnek Leningrádba.

A Volga és Néva vízrendszerének legfőbb kikötői — amelyek egyúttal a fentemlített kereszt végpontjai is — Asztrahan, Leningrád, Molotov és Moszkva, az átrakó állomások közül pedig azok, amelyek a Volgához befutó vasútvonalak mentén fekszenek: Sztálingrád, Szaratov, Kujbisev, Kazán, Gorkij, Jaroszlavl, Scserbakov (a Mária-csatornarendszer átrakóhelye) és Kalinin.

Észak legfontosabb víziútja az Északi-Dvina, amelyen rengeteg fát úsztatnak Arhangelszkbe.

A Dnyepri legfontosabb szállítmányai: fa, mely lefelé megy,

a gabona, amely a folyó középszakaszától felfelé, alsó szakaszától pedig lefelé megy, kivitel céljára.

A Szovjetunió ázsiai részének legjelentősebb folyója az Ob az Irtissel együtt, melyek Szibéria leginkább meghódított és a most különösen gyorsan fejlődő nyugati részén folynak keresztül. Ezenkívül ez a két folyó mintegy ívet képezve lehetővé teszi, hogy az árut mind észak-dél, mind kelet-nyugat irányába lehessen szállítani. A legfontosabb szállítmány a fa és a gabona. Az Ob az Irtissel, valamint a Jenyiszej és a Léná, amellet, hogy biztosítják a belső terület közlekedését, az Északi-tengerhez vezető utat is biztosítják. Távolkelet általános fejlődésével a közlekedés az Amur folyón is rohamosan növekszik. Szibéria nagyobb folyói közül a Lénának van a legkisebb teherforgalma, de az útnélküli Jakutföld szempontjából mégis nagy jelentősége van.

A teherforgalom legnagyobb kikötője *Asztrahan* (olajszállítás a Volgán felfelé), *Arhangelszk* (az Északi-Dvinán felülről úsztatott fa végállomása) és *Leningrád* (a Tó-rendszerből a Néván érkező fa és egyéb teheráru rendeltetési helye).

A vasúti közlekedés hálózatában igen nagy jelentősége van az átrakó helyeknek, amelyeken a terhet a vízről vasútra rakják át, és fordítva. A Volga legnagyobb átrakóhelyei: Kalinin, Jaroszlavl, Kinyesma, Gorkij, Kujbisev, Szaratov és Sztálingrád. Az Ural és Volga közötti kapcsolatban nagy jelentősége van a Káma melletti Molotovnak, az Ural és Szibéria között pedig a Tura partján lévő Tyumennek. A Tura a Tobolba az Irtis mellékfolyójába ömlik. A szibériai fővonal legnagyobb átrakóhelyei: az Irtis melletti Omszk, az Ob melletti Novoszibirszk, a Jenyisze melletti Krasznojarszk és az Amur mellett Habarovszk.

4. Tengeri közlekedés

A föld valamennyi nagy országa közül a Szovjetunió a leginkább szárazföldi. Ennek ellenére a Szovjetunió külkereskedelmében a tengeri szállítás van túlsúlyban, a külkereskedelmi szállítások $\frac{9}{10}$ része tengeren történik. Ez a tengeri szállítás olcsóságával magyarázható, amely a kivitel szempontjából igen nagy jelentőségű, továbbá azzal, hogy nagyon sok ország, amellyel külforgalmi összeköttetése van a Szovjetuniónak, a tengeren túl van, mint pl. Anglia és az Egyesült Államok, vagy pedig több országon keresztül

A főbb átrakó pontok

A vasúti közlekedés hálózatában igen nagy jelentősége van az átrakó helyeknek, amelyeken a terhet a vízről vasútra rakják át, és fordítva. A Volga legnagyobb átrakóhelyei: Kalinin, Jaroszlavl, Kinyesma, Gorkij, Kujbisev, Szaratov és Sztálingrád. Az Ural és Volga közötti kapcsolatban nagy jelentősége van a Káma melletti Molotovnak, az Ural és Szibéria között pedig a Tura partján lévő Tyumennek. A Tura a Tobolba az Irtis mellékfolyójába ömlik. A szibériai fővonal legnagyobb átrakóhelyei: az Irtis melletti Omszk, az Ob melletti Novoszibirszk, a Jenyisze melletti Krasznojarszk és az Amur mellett Habarovszk.

A föld valamennyi nagy országa közül a Szovjetunió a leginkább szárazföldi. Ennek ellenére a Szovjetunió külkereskedelmében a tengeri szállítás van túlsúlyban, a külkereskedelmi szállítások $\frac{9}{10}$ része tengeren történik. Ez a tengeri szállítás olcsóságával magyarázható, amely a kivitel szempontjából igen nagy jelentőségű, továbbá azzal, hogy nagyon sok ország, amellyel külforgalmi összeköttetése van a Szovjetuniónak, a tengeren túl van, mint pl. Anglia és az Egyesült Államok, vagy pedig több országon keresztül

közelíthetők meg, mint pl. Franciaország. Így a tengeri szállítás sokkal megfelelőbb, mint a szárazföldi, vagy a vegyes szállítás.

A Szovjetunió külkereskedelmi tengeri szállításai főként a Fekete-tengeren történik, amelyen főleg olajat, gabonát és szenet szállítanak külföldre. A Balti-tengeren, az Északi-tengeren és a Csendes-óceánon a kivitel legnagyobb része a fa. A forradalomelőtti időkkel összehasonlítva a tengeri külkereskedelem erősen megnőtt az északi tengereken, ahol új kikötő — Murmanszk létesült, továbbá a Csendes-óceánon.

Kis és nagy partmenti hajózás

A külszállításokon kívül honi kikötők közötti partmenti tengeri hajózás is folyik. Kis és nagy partmenti hajózást különböztetünk meg. A nagy partmenti hajózás, azaz hajózás a különböző tengereken fekvő hazai kikötők között, a nagy távolság miatt, a Szovjetunióban nem nagy jelentőségű. A legnagyobb ilyen szállítások a Fekete-tengeren keresztül történnek (cementszállítás Novorosszijszkból Leningrádba és Arhangelszkbé, cukorszállítás Odesszából Vlagyivosztkba és Arhangelszkbé stb.).

A kis partmenti hajózás, azaz hajózás ugyanazon tenger egyes kikötői között nagyobb jelentőséget kapott a Fekete-tengeren, különösen pedig a Káspi-tengeren, ahol a flottának nagyarányú munkát jelent az olajszállítás Bakuból Asztrahanba. Ez összes tengeri szállításainknak körülbelül a felét képezi. A közeljövőben fokozott jelentőségre emelkedik a baltitengeri kisebb partmenti hajózás, tekintettel arra, hogy a partvonal ezen a tengeren igen meghosszabbodott.

Egyes tengerek és kikötők

A Fekete- és az Azovi-tenger. Ezeknek a tengereknek főleg az a nagy előnyük, hogy télen nem fagynak be, s a gabonatermő vidékekhez (Ukrajnához és Északkaukázushoz), a legnagyobb fémipari bázisokhoz és a kaukázusi olajhoz is közel vannak. Csak gyakoriak a téli viharok a Fekete-tengeren. Zavarják néha a hajózást.

A Fekete- és az Azovi-tengeri közlekedés a partjaikon fekvő Ukrajna, Krim és Kaukázus járásait, a kivitelt és belföldi árucserét látja el. A legfontosabb kikötők: Odessza, Nyikolajev, Zsdanov (Mariupol), Novorosszijszk, Batumi.

A Káspi-tenger. Itt a hajózást a tenger zártsága és a tenger északi részének sekélyes vize korlátozza.

A Káspi-tengeren bonyolódik le a Kaukázus, az Alsó-Volga-vidék, Kazahsztán és Középázsia parti járásai közötti árucseré. A Perzsia felé irányuló külkereskedelem jelentéktelen. A fő szállítmányokat — a Kaukázusból a Volgához — az olaj képezi.

A Káspi-tenger kis partmenti hajózása egyúttal az egész tengeri szállítás fontos munkája.

Nagyobb kikötők: Baku és Asztrahan.

A *Balti-tenger* fő jelentősége, hogy a legközelebbi út az Atlanti-óceán felé.

Nagyobb kikötői: *Leningrád, Tallin, Lepaja, Ventszpilsz, Kaliningrád.*

Az Északi Jegestenger hajózási viszonyai szélsőségesen változnak: Murmanszknál a Golf-áram következtében egyáltalán nem fagy be, de kelet felé, a Novaja Zemljánál évente 9 hónapra befagy. Az északitengeri utak hajózhatóvá tétele az utóbbi években az Északi Jegestenger jelentőségét nagy mértékben növelte. Fő kikötői: *Arhangelszk és Murmanszk* (az utóbbi nem fagy be).

A Csendes-óceán tengerei: Japán-, Ohotszki- és Bering-tenger. Legnagyobb hátrányuk, hogy hosszú ideig vannak befagyva — kivéve Vlagyivosztokot, amely csak rövid időre fagy be. Ezenkívül távol vannak a gazdasági központoktól. A termelőerők fejlődésével azonban, a cári időkkel összehasonlítva — e tengerek távolkeleti teherforgalma erősen megnőtt.

A legnagyobb kikötő: *Vlagyivosztok.*

A Japán felett aratott győzelem határozott javulást hozott a távolkeleti helyzetbe. A Kurili-szigetek és Dél-Szahalin visszakérültek. A Szovjetunió történelmi joga a Mandzsuriában és a Ljaodun félszigeten levő vasútra — beleértve Port-Arthurt és Dalnijt — elismerést nyert. Mindez rendkívül nagy lehetőséget tár fel a tengerhajózás és csendesóceáni tengeri kereskedelem előtt, ugyanakkor azonban hatalmas feladatokat is állít a szovjet állam elé: a hajópark növelése és a távolkeleti tengeri kikötők kiépítése terén.

Az 1946—1950-es ötéves tervtörvényben nagy figyelmet fordítottak a tengeri flotta és a tengerhajózás fejlesztésére. A terv kimondja: „Minden módon fejleszteni a hazai hajógyártást. A hajógyártást úgy kell növelni, hogy 1950-ben kétszerese legyen az 1940 évinek. Biztosítani kell erős és hatalmas flotta építését a Szovjetunióban. A Szovjet flotta részére új hajókat és új tengeri támaszpontokat kell építeni.”

5. Gépkecsi közlekedés

A sínpályától független közlekedés a kisebb belforgalmi szállítást bonyolítja le: biztosítja a vasút és a víziút felé a közlekedést, az állomások és kikötők teheráruit ki- és beszállítja. Ott, ahol vízi és vasúti közlekedés nincs, a sínpályától független köz-

lekedésnek a távolsági, járások közötti szállításokat is el kell látnia.

Még sok olyan terület van a Szovjetunióban, ahol nincs vasúthálózat: a távoli Észak, ezenkívül jelentékeny járások Szibéria déli részén, Kazahsztánban és Középáziában. Ezért ennek a közlekedésnek a távolsági szállításban még nagy szerepe van, jelentősége a gazdasági élet szempontjából óriási.

A gépkocsi közlekedés, amely az igás szállítást felváltotta, nagy előnyt jelent gyorsaságánál fogva és egyes helyeken a szállítási költség tekintetében is.

Az igásállat szállítást felváltó gépkocsi, mely független a sínpályától, versenyezhet a vasúti közlekedéssel, jelentős távolságnál, 500 kilométerig és azonfelül. A gépkocsi azonban összehasonlíthatatlanul jobb útviszonyokat kíván, mint az igásállat közlekedés.

A fentiekből kitűnik, hogy a sínnélküli közlekedésnek és az utak állapotának a szovjet ország szempontjából igen nagy jelentősége van.

A cári Oroszország elmaradottsága egyik közlekedési ágban sem jelentkezett oly szembetűnően, mint a sínnélküli közlekedésben. A cári időkben a Szovjetunió területén mindössze 24 300 km műút volt. 1937-ben pedig már 87 500 km-re nőtt az elsőrendű műutak hossza.

A helyi közlekedés elmaradottságát csak a közlekedés és az útépités gépesítésével lehet megszüntetni (gépkocsik alkalmazása lovak helyett, illetve útépitő gépek beállítása). A gépkocsi közlekedés nagy fejlődésnek indult.

Az 1946—1950-es ötéves terv különös gondot fordít a gépkocsi közlekedés további fejlesztésére. A már működő autógyárakat kibővítik (gorkiji, jaroszlavli stb.) és újakat építenek (Uljanovszkban, Kuttaiszban, Dnyepropetrovskban, Minszkben, Novoszibirszkben). 1950-re az autógyártás eléri az évi 500 ezret, a gépkocsipark a háborúelőttivel összehasonlítva, megkétszereződik, a speciális gépkocsiutak hálózata eléri a 11 500 km-t.

6. Légi közlekedés

A légi közlekedés valamennyi szállítási eszköz közül a legfiatalabb és a leggyorsabb, de egyelőre még a legdrágább.

Ezt figyelembevéve, a légi közlekedést különleges közlekedési eszköznek kell tekintenünk, melyet sürgős személyközlekedésre, értékes küldemények és sürgős posta továbbítására használnak fel.

Igen nagy jelentőségű a légi közlekedés a távolfekvő, közlekedést nélkülöző vidékek összeköttetésében.

Különösen nagy szerepet játszik a repülés az Északi Sark meghódításában, mint ezt a legutóbbi expedíciók történetéből és különösen azokból a sarki repülésekből ismerjük, amelyeket a hős szovjet repülők hajtottak végre. (Cskalov, Gromov és mások.)

A repülés fejlődésének igen nagy a honvédelmi jelentősége is.

Szárazföld felett a Szovjetunióknak van a legnagyobb légiút vonal hálózata.

1950-re a polgári légiforgalom gépállományát növelik, és a légiutak hossza eléri a 175 ezer km-t.

Kérdések

1. Milyen összefüggés van a közlekedés és a munka földrajzi elhelyezkedése között?

2. Az ország szempontjából a közlekedésnek miért van különösen fontos jelentősége?

3. A Szovjetunió és egyes vidékei milyen mértékben rendelkeznek vasútvonalakkal?

4. Milyen a Szovjetunió vasúthálózatának általános képe?

5. Hol érintik és hol szelik át a Volga folyót vasútak?

6. Milyen nagyobb folyók és mely ponton szelik át a Szibériai fővasútvonalat?

7. Melyek a fontosabb vasúti fővonalak és melyiken mit szállítanak?

8. Melyek a víziközlekedés előnyei és hátrányai a vasúttal szemben?

9. Melyek a Szovjetunió európai részének, a Kaukázusnak, Szibériának és Középázsának olyan folyói, amelyek a közlekedés szempontjából tekintetbe jönnek?

10. Milyen jelentősége van a Volgának a szállítás szempontjából? Mutassák meg a Volga fontosabb teherforgalmának irányát és állítsák össze térképvázlatát.

11. A szovjet ország szárazföldi helyzete ellenére miért játszik a tengeri közlekedés olyan nagy szerepet a külkereskedelemben?

12. Mi a kis és a nagy partmenti hajózás? (Magyarázzák meg példákkal.)

13. Melyik az északitengeri út és mi a jelentősége?

14. Milyen tényezők jellemzik a sín nélküli közlekedés elmaradottságát és mi történik ennek kiküszöbölésére?

15. Milyen szerepet tölt be a légi közlekedés és a Szovjetunió mely vidékein van különösen nagy jelentősége?

16. Mutassák meg a fontosabb vasútvonalakat, amelyek a legutóbbi években és a háború utáni öt éves terv folyamán épültek.

A SZOVJETUNIO TERÜLETI FELOSZTÁSA

A SZOVJETUNIO ALAPVETŐ POLITIKAI FELOSZTÁSA

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségébe 16 szövetségi köztársaság tartozik:

1. Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság.
2. Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság.
3. Belorussz Szovjet Szocialista Köztársaság.
4. Üzbek Szovjet Szocialista Köztársaság.
5. Kazah Szovjet Szocialista Köztársaság.
6. Grúz Szovjet Szocialista Köztársaság.
7. Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaság.
8. Litván Szovjet Szocialista Köztársaság.
9. Moldva Szovjet Szocialista Köztársaság.
10. Lett Szovjet Szocialista Köztársaság.
11. Kirgiz Szovjet Szocialista Köztársaság.
12. Tadzsik Szovjet Szocialista Köztársaság.
13. Örmény Szovjet Szocialista Köztársaság.
14. Turkmen Szovjet Szocialista Köztársaság.
15. Észt Szovjet Szocialista Köztársaság.
16. Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság.

Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSzFSzK) a Szovjetunio európai részének több mint $\frac{4}{5}$ -ét foglalja el és ezenfelül a Kaukázus északi részét, Nyugat- és Kelet-szibériát és a Távolkeletet is felöleli.

A Szovjetunio nyugati határa mentén (észak-déli irányban) fekszik a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság, a három

Balti Köztársaság — Észtország, Lettország és Litvánia — valamint Belorusszija, Moldva és Ukrajna.

Az Azerbajdzsán, Grúz és Örmény Szovjet Szocialista Köztársaságok a Kaukázusnak a kaukázusi hegygerinctől délre eső részét, az úgynevezett Kaukázusontúlt foglalják el.

A többi 5 szövetségi köztársaság — a Turkmen, Üzbek, Tadzsik, Kirgiz és a Kazah Szovjet Szocialista Köztársaság Közép-Ázsiában és az északról hozzácsatlakozó sztyeppéken terülnek el egészen északig, a Szibériai vasút fő vonaláig.

Ötödik fejezet

AZ OROSZORSZÁGI SZOVJET FÖDERATÍV SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság (OSzFSzK) — a szövetségi köztársaságok közül terület és lakosság szempontjából egyaránt a legnagyobb. Területe a Szovjetunió területének majdnem $\frac{4}{5}$ része, amelyen a Szovjetunió lakosságának kb. $\frac{3}{5}$ -e él.

A köztársaság határa északon és keleten teljesen egybeesik a Szovjetunió határával.

Az OSzFSzK nyugatról keletre a Balti-tengertől a Csendes-óceánig 8 000 kilométerre, észak-déli irányban pedig a Jeges-tengertől a Kaukázus hegységig, a Káspi-tengerig, az Altáj és a Szajan hegységig és az Amurig 2 500—4 000 kilométerre húzódik.

Az OSzFSzK területén van teljes egészében a tundra és a tajga övezet, majdnem teljes egészében az erdős-sztyeppés övezet, valamint a feketeföldi sztyeppék övezetének északi része. Az aszályos sztyeppék és félsivatagok övezete egyes szubtrópusi vidékekkel és a Tien-San és a Pamir-Alaj magas hegyvidékei majdnem teljes egészükben más szövetségi köztársaságokhoz tartoznak. Az OSzFSzK területén szubtrópusi „sarkok” csak a Krim déli partján és a Krasznojdar-terület feketetengeri partvidékén (a Kaukázusban) vannak.

A Szovjetunió legnagyobb folyói — a *Volga*, *Ob*, *Jenyiszej*, *Léna* és az *Amur* végig az OSzFSzK területén folynak.

A *kőszénmedencék* közül az OSzFSzK területén vannak a szibériai medencék, köztük a Szovjetunió két legnagyobb szénkészlettel rendelkező medencéje — a *Kuznyeck-* és a *Tunguszkamedence*, továbbá a moszkvavidéki szénmedence. A Donyec-

medence — amely szénbányászat tekintetében az első a Szovjetunióban — területének nagyobb része az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságban fekszik. Ennélfogva az OSzFSzK, mely a Szovjetunió szénkészletének 9/10 részével rendelkezik, az ország összes széntermelésének csupán mintegy felét adja.

A Szovjetunió legnagyobb és legfontosabb olajlelőhelye — a bakui, az Apseron-félszigeten — az Azerbajdzsán Szovjet Szocialista Köztársaságban van. De az OSzFSzK területén is sok gazdag olajvidék található: Északkaukázusban — Groznij és Majkop, az Uralban és a Volgamentén a „második Baku”, és a Távolkeleten — Szahalin.

Vasércből is, akárcsak kőszénből, a készletek nagyobb része az OSzFSzK területén van. A köztársaság területén olyan gazdag készletekkel rendelkező lelőhelyek vannak, mint a *kurszki mágneses vasérc* és *Kercs*, és olyan kiváló minőségű vasérc-lelőhelyek, mint az uraliak, különösen *Bakal* és *Komarovo-Zigazinszkoje*. Ezen felül a szovjet geológusok a köztársaságban egész sor vasérc-lelőhelyet fedeztek fel, mind Szibériában — Nyugat- és Kelet-szibériában — mind Távolkeleten. A legnagyobb kitermelésű vasérctelep — a krivojrogri azonban, az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területén van.

Az OSzFSzK területén *színes* és *ritkafém* lelőhelyek főleg az Uralban és Szibériában vannak, de a többi szövetségi köztársaság (különösen Kazahsztán) is igen nagy színes és ritkafém lelőhelyekkel gazdagítja a Szovjetunió kincsestárát.

Az OSzFSzK különösen gazdag vegyi nyersanyagokban: *apatitban* és *foszforitban* — a *Hibini hegyek* és a *Vjatka-Káma vízválasztó*; *konyhasóban* — az *Alsó Volgamente tavai*, a *Baszkcunsa* és *Elton-tó*; *kálisókban* — az urali *Szolikamszk*; *glaubersóban* — a *Kulundinszki sztyeppék tavai*; *króm- és kéntartalmú piritben* — az Ural.

Ezen felül az OSzFSzK erdeiben van a világ legnagyobb fakészlete és folyóiban a világ legnagyobb vízienergia-készlete.

Az OSzFSzK kiterjedése és lakosság szempontjából egyaránt a legnagyobb és egyúttal gazdaságilag is a leghatalmasabb a szövetségi köztársaságok közül. A Szovjetunió ipari és elektromos energiatermelésének 70%-a és vetésterületének mintegy 70%-a az OSzFSzK-ban van. Az OSzFSzK az ország gazdaságában mindenkeelőtt gépiparával, színes és minőségi fémkohászatával, továbbá vegyi-, textil-, bőr-, cipő-, hal-, erdő- és fafeldolgozó iparával tűnik ki.

Az OSzFSzK területén vannak a régi, még a cári uralom

idején kialakult iparvidékek, például a Központi és a Leningrádi Iparvidék, melyek az első két ötéves tervben vezető szerepet játszottak az új gyártási ágak bevezetésében a bonyolult gépgyártás fejlesztésében. Szakmunkás káderekkel, felszereléssel, aktívan segítették a többi vidék iparosítását.

Az OSzFSzK területén van az Ural és a Kuznyeck-medence, az Ural—Kuznyeck Kombinát lényeges része, ahol az Ural vasércét a kuznyeck-i kőszénnel dolgozzák fel. Az Ural—Kuznyeck Kombinát páratlan az egész világon a tervszerű építkezés méreteit tekintve, amely oly óriási területen történt, mint egész Nyugateurópa, fél-szigetek nélkül. Az Ural—Kuznyeck Kombinát nagy szerepet játszott Kelet iparának fejlesztésében.

Az OSzFSzK területén fekszik végül az egész szovjet Sarkvidék az északitengeri úttal, ahol az elmúlt 10 esztendőben a szovjet nép a Kommunista Párt és Sztálin elvtárs, a népek vezérének irányításával a természet fölött a legjelentősebb győzelmeket aratta.

Az OSzFSzK jelentőségét a Szovjetunióban nem pusztán területének, lakosságának és gazdaságának részaránya határozza meg, hanem a nagy orosz nép vezetőszerpe is a nagy Októberi Szocialista Forradalomban, a polgárháborúban, a szocialista építésben és a haza védelmében a Honvédő Háború idején.

Az OSzFSzK a legszorosabb kapcsolatban áll a többi szövetségi köztársasággal, a közlekedés egysége és a már régen kialakult földrajzi munkamegosztás folytán. Az OSzFSzK gazdasági kapcsolatai a többi szövetségi köztársaságokkal — abban a formában, ahogy ezek a kapcsolatok a Honvédő Háborúig kialakultak, óriási jelentőségűek mind a többi köztársaság, mind az OSzFSzK számára.

Az OSzFSzK a többi szövetségi köztársaságnak mindenekelőtt mindenfajta gépet és felszerelést (különösen gépkocsikat, repülőgépeket, gőzmozdonyokat, vagonokat, hengerek sorokat bonyolult önműködő gépeket, precíziós gépeket, szerszámokat stb.), vegyészeti termékeket (műtrágya, festékek, gumikészítmények stb.), szöveteket, fát és mindenfajta fakészítményt, papírt, könyveket és egyéb nyomdaterméket ad.

Az OSzFSzK viszont saját termésfeleslegei ellenében a többi szövetségi köztársaságtól kap különböző termékeket, e köztársaságok termelési feleslegeit. Így pl.: Ukrajnától szén, fém, gabonát, cukrot stb.

A Karél—Finn Szovjet Szocialista Köztársaságtól építőanyagokat, fa- és papíripari-készítményeket,

a Balti Szövetségi Köztársaságokból — Litvániából, Lettországból, Észtországból — állati termékeket (vaj, sertéshús és másokat), továbbá lent, furnírt, cellulózt és egyéb ipari termékeket,

a Kaukázusontúli Szövetségi Köztársaságoktól — Azerbajdzsántól, Grúziától, Örményországtól — ásványolajat és gyapotot, gyümölcsöt, bort és selymet,

a Középázsiai Szövetségi Köztársaságoktól — Turkmenisztántól, Üzbekisztántól, Tadzsikisztántól, Kirgíziától — gyapotot, gyümölcsöt és selymet,

a Kazah Szovjet Szocialista Köztársaságtól — állati termékeket (húst, gyapjút, bőrt, vaját), gabonát, továbbá ásványolajat, szenet, rezet és ólmot.

Az 1946—1950-es ötéves terv az OSzFSzK népgazdaságának erős fejlesztését és különösen a nehézipar — a fűtőanyagipar, energetika, kohászat, gépipar fejlesztését irányozza elő. Ennek eredményeképpen az OSzFSzK részaránya az ország gazdaságában erősen megnövekszik (a keleti kerületek — Ural és Szibéria fejlesztése következtében) túlszárnyalja az 50%-ot nemcsak a gépiparban, hanem a szénbányászatban, acélgyártásban és elektromos energiatermelésben is, amint ez az alábbi táblázatból kitűnik:

	1932	1937	1950 (terv)
Szén (millió tonnákban)	23,5	52,9	141,9
Szén %-ban az egész országhoz viszonyítva	36,4	41,3	56,7
Acél (millió tonnákban)	2,8	9,2	15,0
Acél %-ban az egész országhoz viszonyítva	47,1	52,1	63,0
Elektromos energia (milliárd kwo)	9,2	23,8	57,2
Elektromos energia %-ban az egész országhoz viszonyítva	68,2	65,4	70,0

Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság soknemzetiségű köztársaság. Területén az oroszokon kívül még sok különböző nép él: tatárok, baskirok, burjátok, csuvasok, udmurtok, komik, márik, jakutok, kabardinok, oszétek, evenkek, nyenyecsek és még sok más nép.

A cári Oroszországban ezek a népek elnyomásban éltek. „A cárizmus, a földbirtokosok és a burzsoázia politikája ezekkel a népekkel szemben az volt, hogy elfojtsa náluk bármilyen államiság csiráit, megfojtsa kultúrájukat, kiszorítsa nyelvüket, tudatlanságban tartsa és végül lehetőség szerint eloroszosítsa őket.” (Sztálin.)

A cári Oroszország Lenin szavai szerint: „a népek börtöne” volt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom szétzúzta ezt a börtönt és Oroszország népeit szabaddá tette. A lenini-sztálini nemzetiségi politika, a cári Oroszország minden eddig elnyomott

népe számára biztosította kultúrája szabad fejlődését, mely formájára nézve nemzeti, tartalmában pedig szocialista. Az OSzFSzK nagyobb népei autonóm köztársaságokba egyesültek és az orosz néppel együtt egységes föderációt, vagyis az egyenjogúság elvén alapuló állami egyesülést alkottak. Az OSzFSzK többi része, ahol a lakosság túlnyomó része orosz, területekre és járásokra oszlik. Azokon a területeken, ahol túlnyomórészt oroszok laknak, a nemzeti kisebbségek szintén külön területi szervezetet kaptak a járásokba tartozó autonóm területek formájában.¹

Az orosz nép tömegesen Moszkva körül, a keleteurópai síkság közepén, a nagy orosz folyók eredeténél helyezkedik el, ahol az orosz nép magva a történelem kezdetén letelepedett. Itt, a Központi Iparvidék, a Központi Feketeföld-övezet és Nyugat sűrűn lakott területein, továbbá Leningrád terület déli részén az összlakosság 90—95, sőt még nagyobb százalékát oroszok alkotják. Itt vannak a legrégibb orosz városok, itt van az orosz történelem és az orosz kultúra bölcsője. Innen széledtek szét az oroszok északra, egészen az Északi Jegestenger partjáig, délre — a kaukázusi hegyekig — és keletre a Csendes-óceán partjáig.

Sok orosz él az OSzFSzK határain túl, a Szovjetunió szövetségi köztársaságaiban is.

Az OSzFSzK felosztása gazdasági kerületekre

Ha az OSzFSzK autonóm köztársaságait, vidékeit és területeit könnyebb földrajzi tanulmányozás céljából a szomszédság, valamint természeti és a gazdasági jelleg szempontjából osztályozzuk, a következő csoportokat kapjuk:

I. Központi Iparvidék

1. Moszkva-terület
2. Vlagyimir-terület
3. Ivanovo-terület
4. Jaroszlavl-terület
5. Kosztroma-terület
6. Rjazan-terület
7. Tula-terület

II. Központi Feketeföld

8. Orlov-terület
9. Kurszk-terület
10. Voronyezs-terület
11. Tambov-terület

¹ A még kisebb nemzeti kisebbségek nemzeti körzetekben, vagy kerületekben szerveződtek.

III. Az OSzFSzK európai részének északnyugati része

12. Pszkov-terület
13. Novgorod-terület
14. Leningrád-terület
15. Murmanszk-terület

IV. Az OSzFSzK európai részének északkeleti része

16. Arhangelszk-terület
17. Vologda-terület
18. Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság

V. Az OSzFSzK európai részének nyugati része

19. Kalinin-terület
20. Velikije-Luki-terület
21. Szmolenszk-terület
22. Brjanszk-terület
23. Kaluga-terület

VI. Kaliningrád-terület

VII. A Volgamente

24. Gorkij-terület	} erdős rész
25. Kirov-terület	
26. Mária ASzSzk	} középső rész
27. Csuvas ASzSzk	
28. Tatár ASzSzk	
29. Uljanovszk-terület	
30. Penza-terület	
31. Kujbisev-terület	
32. Mordvin ASzSzk	
33. Szaratov-terület	} alsó rész
34. Sztálingrád-terület	
35. Asztrahan-terület	

VIII. Krim

36. Krim-terület

IX. Az Alsó-Don és Északkaukázus

37. Rosztov-terület
38. Krasznodar-vidék
39. Sztavropol-vidék
40. Groznij-terület
41. Kabardai ASzSzk
42. Észak-Oszét ASzSzk
43. Dagesztáni ASzSzk

X. Ural

44. Molotov-terület
45. Udmurt ASzSzk
46. Szverdlov-terület
47. Baskir ASzSzk
48. Cseljabinszk-terület
49. Cskalov-terület

XI. Nyugatszibéria

50. Kurgan-terület
51. Tyumen-terület
52. Omszk-terület
53. Novoszibirszk-terület
54. Tomszk-terület
55. Kemerovo-terület
56. Altáj-vidék

XII. Keletoszibéria

57. Krasznojarszk-vidék
58. Irkutszk-terület
59. Burját-Mongol ASzSzk
60. Csita-terület
61. Jakut ASzSzk
62. Tuva autonóm terület

XIII. Távolkelet

63. Tengermellék-vidék
64. Habarovszk-vidék
65. Szahalin-terület
66. Amur-terület

Hatodik fejezet

A KÖZPONTI IPARVIDÉK

**Moszkva-, Vlagyimir-, Ivanovo-, Jaroszlavl-, Kosztroma-, Rjazan-
és Tula-területek**

A Központi Iparvidéken volt a Nagy Honvédő Háborúig

a Szovjetunió egész területének mintegy	1,2%-a
„ egész lakosságának	„ 9,4%-a
„ városi lakosságának	„ 20,0%-a
„ nagyiparának	„ 30,0%-a

Az Ukrán SzSzK-gal összehasonlítva a Központi Iparvidék területét és a lakosság számát tekintve csak felényi, de ipara (az össztermelés) csaknem kétszerannyi, mint Ukrajnáé. A Központi Iparvidék ipari termelés tekintetében többszörösen túlszárnyalja az Uralt. A Központi Iparvidéken az ipari munkások a lakosságnak több mint 10% -át alkotják, Uralban és Ukrajnában pedig csaknem felét.

Ukrajna és az Ural azonban óriási ásványi kincsekkel rendelkezik és ez alapja az ipar fejlődésének is. Mit tud ezzel a gazdagsággal szemben a Központi Iparvidék felmutatni? Ásványi fűtőanyag tekintetében csak a moszkvavidéki szénmedence barnaszenét és a tőzeget. Vasérc sok helyen van elszórtan Kalugától Muromig. Jóllehet az egész készlet összegében jelentős, mégis különösebb jelentősége a kohászat szempontjából, mert a fészekszerű telepek kicsinyek és ércüknek kevés a vastartalma. Nincs kokszolható kőszene, mint a Donyec-medencének, nincs kőolaja, mint Bakunak, nincsenek hatalmas vízesései, mint a Kaukázus hegyeinek, nincsenek zuhatagjai, mint a Dnyeprnek, sem nagy vasérctelepei, mint Krivoj Rognak, Kercsnek, vagy az Uralnak, ahol egész vashegyek emelkednek. Ami ásványi kincse van, azt is csak a legutóbbi időben kezdték feldolgozni. Az ipar ezen a vidéken mégis több évszázaddal előbb indult fejlődésnek, mint a moszkvamelletti szénmedence első tárnájának megnyitása.

Itt nem a föld méhének gazdagsága vezetett az ipar fejlődésére, mint ahogy ez az Uralban és a Donyec-medencében történt. Ellenkezőleg, a már más alapon kifejlődött ipar indította meg a meglevő hasznos ásványok és különösen az ásványi fűtőanyag kiaknázását. E vidék ásványtelepeinek főleg azért van gazdasági

jelentősége, mert közelfekszenek a már kialakult ipari központokhoz. *A Központi Iparvidék ipari fejlődését nem saját nyersanyag- és energiaforrásainak, hanem a keleteurópai síkságon elfoglalt központi helyzetének köszönheti.* Ez segítette elő azt, hogy a szükséges nyersanyagok minden oldalról könnyen ide áramlottak.

A Központi Iparvidék a keleteurópai síkság közepén. **Fekvése és természeti viszonyai** terül el. Délen a Központi Feketeföld-övezet, északon a Szovjetunió európai részének északnyugati és északkeleti részei határolják. A Balti-tengertől Moszkva több mint 600 km-re, a Fehér- és a Fekete-tengertől 1000 km-re fekszik. Noha a Központi Iparvidék a szárazföld belsejében fekszik — távol a tengertől minthogy oly folyóknak az eredeténél terül el, melyek különböző irányban folynak — Kelet-európa minden tengeréhez utat találhatott magának. A vidék főfolyói, a *Volga* és az *Oka* a Káspi-tengerbe ömlenek, a *Don* pedig — mely Tulához közel ered — az Azovi-tengerbe. Az Ugrának — az Oka baloldali mellékfolyójának — forrásai a Dnyeprhoz és mellékfolyójához, a Gyesznához vezetnek és a Dnyepren keresztül kijáratot biztosítanak a Fekete-tengerre. A Volga baloldali mellékfolyói — a Tverca, Mologa és a Sekszna — a Tó-medence felső folyóihoz vezetnek, melyek kijárást biztosítanak a Finn-öbölhöz. Ugyancsak a Seksznán és Kubenszkoje-tavon keresztül kijárási van a Szuhona folyón és az Északi-Dvinán át a Fehér-tengerhez. A régmúlt időben a ladikokat folyóról-folyóra, csatornák nélkül, kötelekkel vontatták át.

A Központi Iparvidék felszíne általában sík. Helyenként morénás dombláncok emelkednek (közülük a legnagyobb a Klini-Dmitrov 230—250 m magas), délnyugaton pedig a középorosz fel-föld széle (több mint 300 m magas emelkedésekkel). A morénás láncolatok mellett vannak mélyedések is nagy mocsarakkal, közülük a legnagyobb a Mologa-Sekszna mocsár a Volga balpartján és a Mescsorai mocsár az Oka balpartján. A vidék felszíne kelet felé lejt, amerre a vidék főfolyói, a Volga és az Oka folynak.

A középhőmérséklet délnyugatról északkeletre, a csapadék északnyugatról délkeletre csökken (600 mm-től 500 mm-ig).

A Volga és az Oka a terület felszínét három részre osztja, amelyek mind természeti, mind gazdasági szempontból jelentősen különböznek egymástól.

A *Volgántúli* túlevelű tajgás erdők borítják, azaz fenyő-erdők, melyek helyenként, északon és északkeleten, még majdnem teljesen érintetlen őserdők.

Az *Oka* és a *Volga* folyó között erdők borítják. Legnagyobb

részük vegyes erdő (nyugaton fenyő- és tölgyfa, keleten főleg fenyő-erdő). A Volgántúltól eltérőleg az erdőket itt már erősen ritkították és megművelt jellegűek.

Az *Oka jobbpartja* túlnyomórészt már erdős-sztyeppe, feketeföld talajjal és csak kis erdőkkel, amelyek egyfelől vegyes, másfelől lombos fákból állanak.

A *hasznos ásványok* közül előfordul a tőzeg, mely Moszkvától északra és északkeletre található nagy mennyiségben, továbbá a moszkvavidéki szénmedence barnaszene, délre az Okától. A *vasérc* ugyanott van, ahol a kőszén, különösen Tulától délre. Voszkrészénél, Moszkvától délkeletre *foszforit* található és ezenkívül vannak még különféle építőanyagok is.

Történelmi földrajzi áttekintés

A vidék központi fekvése a keleteurópai síkságon megfelelő biztonságot nyújtott a külső támadásokkal szemben. A minden irányba futó víziutak pedig alkalmas összeköttetést biztosítottak a határvidékekkel. A Központi Iparvidék, központi fekvése következtében közvetítővé vált a határvidékek között, már a XIII. századtól kezdve vezetőhelyet foglalt el a többi terület között és *magva lett a kialakuló Orosz államnak és fővárosának*.

A biztonság a külső támadással szemben lehetővé tette, hogy a lakosság ezen a területen már igen korán tömörüljön. A lakosság tömörülése, a „menekülők” ideözönlése miatt történt, mind délről (a tatárok nyomására), mind északnyugatról (a németek és a svédek elől) és nyugatról (a litvánok és a lengyelek elől). Az Oka és a Volga közti területet nemcsak az védte, hogy távol volt a külső határoktól, hanem a Volga és az Oka is, valamint az akkoriban áthatolhatatlan erdők — a volgántúli, a mordvai, muromi és a mescsorai erdőségek. Ugyanakkor azonban a gabonatermesztésre viszonylag kedvezőtlen természeti viszonyok folytán (az erdők bősége, feketeföld hiánya és a kedvezőtlen csapadék-eloszlás a nyár végéig), az akkori idők fejletlen technikája mellett, a mezőgazdasági lehetőségek gyorsan kimerültek és a lakosság arra kényszerült, hogy vagy elvándoroljon, vagy táplálékát más módon, vagyis különféle ipari foglalkozással szerezze meg magának.¹ Az ipari foglalkozások közül a legfontosabb a lenipar volt (gyolcs, vászon), utána a bőr, a gyapjú, a fa és a vas feldolgozása követ-

¹ Ebben a tekintetben érdekes megjegyezni, hogy az úgynevezett „Vlagyimir mezőség”, melynek termékenyebb feketeföld talaja van, egész időn keresztül ipar nélküli sziget maradt, a moszkvai és az ivanovoi textilipari központok között.

kezett. Nyersanyag ezekhez a foglalkozásokhoz bőségesen volt a helyszínen, és fűtőanyagra a kézműipari technika alacsony színvonal mellett alig volt szükség. Az iparcikkek kicserélését nyersanyagra és gabonára a terület központi fekvése és egész sor víziút biztosította, melyeknek korábban a vasúti közlekedés előtt, összehasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségük volt, mint manapság.

Moszkva — Novgorodon, Pszkovon, majd később Arhangelszken keresztül — régóta kereskedett Nyugateurópával. A Dnyepren és mellékfolyóin keresztül kapcsolatban állt Litvániával és a kievi Oroszországgal, a Volgán keresztül Asztrahannal, Iránnal és Közelkelet más országaival, valamint Középázsiaival; a Volgán és a Kámán keresztül az Urallal, Szibériával, és Szibérián keresztül Kínával.

Az államterület terjeszkedésével egyre inkább növekvő gyarmati határterületek kizsákmányolása biztosította az eredeti tőkefelhalmozást, különösen a fővárosban.

Moszkva politikai és kereskedelmi jelentősége egész Oroszországból odavonzotta a legnagyobb földbirtokosokat és nagykereskedőket. Ennek következtében Moszkva az agrár- és kereskedelmi tőke központja lett, és ez hozzájárult az ipar fejlődéséhez is.

Moszkva és az egész Központi Iparvidék kereskedelmi tőkése, a központi, vezető helyzete által nyújtott előnyök kihasználása következtében, egyre gyarapodott. A későbbiek során az ipar szervezőjévé is vált, felhasználva a kézműiparosok kialakult szakmai ügyességét. A helyi nyersanyagon kívül felhasználták a határvidékekről odaszállított nyersanyagot is. Az első időkben a helyi fafűtőanyag elegendő volt.

Később a vasúthálózat fejlődésének arányában, amely a középpontból minden irányba kiinduló, már meglévő utak mentén ágazott el — a Központi Iparvidék ipara is megváltozott, főleg odaszállított nyersanyagra (gyapotra, gyapjúra, selyemre, fémre stb.), és odaszállított fűtőanyagra (a donyeci szénre és a bakui olajra) tért át és olyan iparágakat választott magának, amelyek mindenekelőtt képesített (vagyis tanult) munkaerőt és fogyasztási piacot igényeltek.

Rá kell mutatni, hogy a korai iparosodásnak fentebb vázolt feltételei: *a)* a mezőgazdasági lehetőségek elégtelensége a történelmileg kialakult népsűrűséghez viszonyítva és *b)* a központi fekvés, a minden irányba elágazó víziutak körül — teljes mértékben csak a Központi Iparvidék középső részére, az Oka és a Volga folyók közti területre vonatkozik — vagyis éppen arra a részre, ahol ez a korai iparosodás a legerősebben nyilvánult meg.

Az erdős Volgántól — Kosztroma-terület, valamint Ivanovo- és a

Jaroszavl-terület volgántúli része — a Központi Iparvidéket, mint „erdőbirtok”, az Oka erdős, sztyeppés jobbpartja pedig — amelyek a Tula és a Rjazan-területek nagyobb részét alkotják — mint mezőgazdasági függelék és munkaerőforrás, valamint szénlelőhely egészítik ki.

Másfelől egész sor, a Központi Iparvidékkel közvetlenül határos terület, amelyek ugyanazon okból, mint a folyók közti terület, korán iparosodtak, a hozzájuk tartozó gazdaságilag kevésbé fejlett területtel együtt, különleges együttesekként váltak ki. Idetartoznak a kalinini textilfémipari, a gorkiji, valamint a brjanszki fémipari gócek. Mindegyik góc vezető szerepet játszik saját területének iparosításában. Az így kijelölt határok legfőbb értelme tehát az, hogy elősegítse a központhoz tartozó terület iparosítását.

A Központi Iparvidék jóval korábban lépett az ipari fejlődés útjára, mint Pétervár vagy a Donyec-medence. Az ipar hosszan-tartó, szerves fejlődési folyamatában minden fejlődési fokot végigjárt, kezdve a háziipartól — a kézműiparon és a manufaktúrán keresztül — a gyáriparig. Innen származik az ipar forradalom-előtti szerkezetének tarkasága, hogy a nagyüzemek mellett a közép- és kisüzemeket is magába foglalja és óriási kézműves környezete van. Az ipar ezen a vidéken nem támaszkodott olyan meghatározott, szállításra különösen alkalmas központra, mint Pétervár ipara, vagy olyan különösen fontos nyersanyag- és fűtőipari telepekre, mint a Donyec-medence ipara, hanem az egész vidéknek és különösen középső részeinek az Oka és Volga folyók közének előnyös központi fekvésére. Az ipar itt nem kapcsolódik valamely meghatározott ponthoz (egyhez vagy többhöz), hanem az egész vidéket átfogja. Amikor az ipar e vidéken belül főleg olcsó és már tanult kézműves munkaerő után nézett, egyúttal azt is fel kellett fedeznie, hogy ezen a vidéken erős a hajlam a városokon kívüli terjeszkedésre. A Központi Iparvidék ipari intézményeinek fele, a cári időkben falun volt.

A Központi Iparvidék ipara földrajzi és történelmi sajátosságai folytán a pétervári ipartól más vonásokban is különbözött, és pedig abban, hogy jóval kevésbé függött a külföldtől (nyersanyag, technika és tőke tekintetében) és abban, hogy technikai elmaradottsága egészen a forradalomig megmaradt.

A Központi Iparvidék ipara csak a múlt század hatvanas éveitől kezdve indult erősebb fejlődésnek. Mindaddig még saját gabonájával látta el magát. A Moszkvát, Ukrajna, Északkaukázus és a Volgamente sztyeppéivel összekötő vasútvonalak kiépítése következtében e gabonatermő vidékek olcsó gabonájával a Központi Iparvidék piaci gabonája már nem vehette fel a versenyt. A gabonaműek termesztésétől felszabadult terület egy részén ipari növényeket (lent és burgonyát), továbbá takarmánynövényeket (tejelő álla-

tok számára) és zöldségféléket kezdtek termeszteni. A felszabadult terület egy része parlagon maradt. Így nemcsak a gabona-neműek vetésterülete csökkent, hanem a vetésterület is általában.

A Központi Iparvidéken tehát a forradalomelőtti időben az ipar növekedett, a mezőgazdaság pedig a határvidékek olcsó gabonájának versenye következtében átalakuláson ment keresztül. A vetésterület — különösen a gabonaneműek vetésterülete — erősen csökkent, a veteményesek, a kertészet, a tejelő állattenyésztés, az ipari növények termesztése és az elővárosi földművelési ágak pedig fejlődtek.

Lakosság A Központi Iparvidéken, az orosz nép és az orosz állam kialakulásának történelmi magvában, a lakosság majdnem teljes egészében oroszokból áll, akiknek számaránya 95 százaléknál magasabb. Mint a Központi Feketeföld-övezetben, itt sincs egyetlen egy nemzeti köztársaság, vagy autonóm terület sem.

Az átlagos népsűrűség igen magas — négyzetkilométerenként 72, ennél magasabb népsűrűség a Szovjetunióban csak Ukrajna nyugati részein, a Dnyepr jobbpartján van, ahol a lakosság azonban túlnyomóan a falvakban tömörül — itt pedig a városokban.

A Központi Iparvidék lakosságának több mint a fele városokban él. A városi lakosság arányszáma a Központi Iparvidéken másfélszer magasabb, mint a Szovjetunióban átlagosan, és kétszer magasabb, mint a délről szomszédos Központi Feketeföld-övezetben. Míg a Központi Feketeföld-övezetben a városok és különösen a kisvárosok lakossága főleg mezőgazdasággal foglalkozik, addig a Központi Iparvidéken az ipar a faluba is bevonul. A Központi Feketeföld-övezetre jellemzőek a „mezővárosok” — míg a Központi Iparvidékre a „gyári falvak” — vagyis az olyan falvak, munkástelepek, melyeknek lakossága túlnyomó részben a nagyiparban dolgozik.

A Központi Iparvidék különböző részei népsűrűség és a városi lakosság számaránya tekintetében nem egyformák.

Az Oka és a Volga folyók közén, mely a Központi Iparvidék magvát alkotja, a Központi Iparvidékre mindkét jellemző vonás — az átlagosan magas népsűrűség és a városi lakosság magas számaránya — jut leginkább kifejezésre. Itt a lakosság népsűrűsége négyzetkilométerenként a 100-at is eléri, a városi lakosság számaránya pedig a 70 százalékot. Különösen magasak a mutatószámok a folyóköz legjobban iparosított részein — Moszkva és Ivanovo körzetében. A mutatószámok a folyóközben csupán az erdős, mocsaras Mescsora-teknőben süllyednek le erősen.

Az erdős Volgántúlon a népsűrűség négyzetkilométerenként 30, sőt még kevesebb, ugyanakkor a városi lakosság arányszáma viszonylag magas színvonalon marad.

Az Okától délre fekvő erdős-sztyeppés részen éppen megfordítva, erősen csökken a városi lakosság százalékaránya, viszont a népsűrűség viszonylag magas színvonalon marad. Itt már a falusi lakosság és nem a városi van túlsúlyban.

A Központi Iparvidék régi és új városai között igen nagy a különbség.

A régi városok, melyek eredetüket még a feudalizmus idejére vezetik vissza, annakidején az egyes fejedelemségek fővárosai voltak és bennük a „régí nagyság nyoma”, a várkastély, fapalotáival és székesegyházaival megmaradt. Elég gyakran még a vár falai, vagy legalább maradványai is fennmaradtak. Az ilyen régi városok elválaszthatatlan tartozéka a vásártér is, az árus bódékkal. Egyes ilyen városok mint pl. Szerpuhov, Kolomna, és mindenekelőtt természetesen maga Moszkva, már régen ipari városokká alakultak át, és korszerű kulsőt oltottak, mert a régi idők nyomait az új építkezések eltüntetik. Más városok, mint pl. Vereja (Moszkvától nyugatra) vagy Szuzdal (Vlagyimirtől északra) elhaltak és bennük a régmúlt maradványain kívül semmi látnivaló nincs.

Az új városok, vagy ipari falvakból alakultak át (mint Ivanovo, vagy Orehovo-Zujevo), vagy újonnan épültek a legutóbbi években, (mint Sztálinogorszk). Ezekben a városokban nincs semmi régi emlék, a gyárak, az uzemek hatalmas, tágas és világos épuleteivel és különféle középületekkel tunnek ki.

A Központi Iparvidék lakossága, annál a különösen felelősségteljes szerepnél fogva, amelyet a Központi Iparvidék, élén Moszkvával, az egész ország életében többször játszott és játszik most is, továbbá a városok és az ipar fokozott fejlettsége folytán, magas kulturáltságával és politikai öntudatával tűnik ki. Lenin, „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” című művében még a múlt század végén kiemelte a Központi Iparvidék lakosságának kezdeményezőképességét, öntudatát és magasabb műveltségét Oroszország más vidékeinek lakosságához viszonyítva. Ma a városi lakosság jelentékeny részét a magas szakképzettségű munkásság és értelmiség alkotja.

Gazdaság A Nagy Októberi Forradalom idején a Központi

Iparvidéknek, a gyári nagyüzemi termelés legjelentékenyebb központjának proletariátusa volt a szocialista forradalom legfőbb mozgatója. A polgárháború éveiben a Központi Iparvidék óriási szerepet játszott abban, hogy az ország különböző részeit a szovjet hatalom egyesíthesse.

A Központi Iparvidék a forradalomban és a polgárháborúban játszott tevékeny szerepét a sztálini ötéves tervek éveiben a gazdasági építésben is megőrizte. Amikor az ország iparosítása — mindenekelőtt a gépgyártás fejlesztése útján — előtérbe lépett,

a Központi Iparvidék mint olyan terület, mely a legfejlettebb műszaki eszközökkel és a legképzettebb műszaki értelmiséggel és szakképzett munkáskáderekkel, valamint a közlekedési hálózatban a központi fekvés előnyeivel is rendelkezett, vezető szerepet vállalt ennek a nagy feladatnak a végrehajtásában, melytől az ország egész jövőendő sorsa függött.

Hogy az ország újjáépítésének ipari lendítőkerekévé válhassék, mindenekelőtt a Központi Iparvidéknek kellett újjáépülnie.

Az első ötéves terv megindulásáig, akárcsak a forradalom előtt is, a textilipar foglalta el a Központi Iparvidék iparában az első helyet. Az ipari munkások kétharmada ebben az iparágban dolgozott. A gépgyártás csak egytizedét, a vegyészeti ipar pedig még ennél is kisebb részét képezte az iparnak.

Az ötéves tervek idején az ipari építkezés a Központi Iparvidék minden területén — különösen pedig Moszkva-területen és magában Moszkvában — a gépgyártást és részben a vegyészeti ipart is szolgálta. A textiliparban jóval kevesebb új gyárat építettek.¹ A fő figyelmet a régi gyárak korszerűsítésének szentelték. A gépgyártás és a vegyészeti ipar fejlődésének üteme a Központi Iparvidéken annyira felülmúlta a textilipar fejlődését, hogy rövid időn belül — már az első ötéves terv végére — a *Központi Iparvidék, az ipar szerkezete szempontjából, az eddigi textilipari vidékből gépgyártó és vegyészeti ipari vidékké vált.*

A Központi Iparvidék gépgyártása, mint a leningrádi is, kizáróan bonyolult és precíziós gépek gyártására tért át. Ehhez mindenekelőtt magas szakképzettségű káderek kellettek, de viszonylag kevés fém szükséges. Idetartozik az egész precíziós gépgyártás: így az óragyártás, a mérőkészülékek stb., munkapadok, elektromos ipari felszerelés gyártása, továbbá az autóipar. Az ilyen típusú gépgyártás nagy része magában Moszkvában összpontosul.

Moszkván kívül helyezkedett el a közlekedési és mezőgazdasági gépgyártás, de ezeknek az iparágaknak sok üzeme szintén Moszkva közelében épült, így például a Ljuberec mezőgazdasági gépgyár vagy a Kolomna mozdonygyár.

A Központi Iparvidék többi területén a gépgyártás szintén alkalmazkodott a helyzethez, a nyersanyagforrásokhoz és a követelményekhez. Így például Scserbakovban, a Felső-Volga legnagyobb

¹ Ezek főleg fonógyárak voltak. Azért építették őket, hogy kiegyenlítsék a szövőgyárak és a kötszövő-üzemek kapacitását, mely régebben a Központi Iparvidéken lényegesen nagyobb volt, mint a fonógyárak kapacitása és ennek következtében nem volt elegendő fonal.

kikötőjében, mely a Volgát a Mária-csatornarendszerrel összeköti, hajógyártás folyik, Jaroszlavl-t, mivel a Volga mentén van és Moszkvával, valamint Leningráddal jó az összeköttetése, nagy teherbírású gépkocsik gyártására szemelték ki. Ugyanott helyezkedett el a gépkocsigyártás szempontjából fontos gumi-azbeszt-kombinát, mely a gépkocsik számára abroncsot állít elő, továbbá a műgumi-gyár. Ivanovóban, az Ivanovo-terület központjában, melynek fejlett tőzegkitermelése és textilipara van, tőzegkitermelő és textilgépeket gyártó üzemeket létesítettek.

A Központi Iparvidéken kevés fémét bányásznak. A Központi Iparvidék *kohászata* főleg kiskohászat — vagyis csak acélt gyárt, melynek nyersanyagát főképpen a gépgyártás és általában a fémfeldolgozás hulladéka és a különféle ócskafém (öreg, kikopott gépek, és egyéb fémgyártmányok) képezi.¹ A kohászat itt tehát a gépgyártáson alapszik és nem megfordítva, mint az Uralban és Ukrajnában.

A gépgyártáshoz szükséges fém oroszánrészét az Uralból és délről hozzák. Hogy valamennyire enyhüljön a Központi Iparvidék függősége a messziről odaszállított fémtől, a szovjet időben kibővítették a saját vasércen alapuló Tula-környéki fémkohászatot.

A Központi Iparvidék *vegyészeti ipara*, még a forradalom előtti idők maradványaképpen, főként a textilipart szolgálta ki festékekkel. A textiliparral együtt, két központban, Moszkvában és Ivanovóban összpontosult. A Központi Iparvidék vegyészeti iparának minden régi ága — a lakk- és a festékipar, az anilin-festékgyártás és a gumiipar — idegen és jelentős mértékben külföldi nyersanyagot használt fel.

Az új vegyészeti ipar, mely a szovjet időben létesült, leginkább helyi nyersanyagokat dolgoz fel — foszforitot, barnaszén és alkoholt (burgonyából) — foszfor- és nitrogéntartalmú műtrágya, illetve szintetikus kaucsuk termelésére.

A legfontosabb újonnan létesített üzemek: a voszkreszenszki vegyipari kombinát (a helyi foszforit-telepek kiaknázása alapján), a sztálinogorszki vegyipari kombinát (a moszkvavidéki barnaszén feldolgozására) és a jaroszlavli műgumi-gyár.

A *textilipar* minden fontos iparága — a gyapot-, len-, gyapjú- és selyemipar — képviselve van a Központi Iparvidéken. A lenipart teljesen, a gyapjúipart részben, helyi nyersanyag látja el.

¹ Nagy jelentősége van az elektromos kohászatnak. Elektromos energia segítségével fémhulladékból és odaszállított öntöttvasból minőségi acélt állítanak elő.

A szovjet hatalom megszünteti a textilipar kapitalizmus szülte helytelen összpontosulását a Központi Iparvidéken — és az új textilüzemeket nem itt, hanem a nyersanyaghoz és a fogyasztóhoz közel — Középázsiaiban, a Kaukázusontúlon és Szibériában építi fel. Ez az új építkezés már jelentős mértékben megváltoztatta a Szovjetunió textilipari földrajzát és a nyersanyag és a készárak szállításában jelentékeny megtakarítást eredményezett. A textilipar központja azonban még mindig a Központi Iparvidék. Annak arányában, ahogy a távoli nyersanyagvidékeken új textilipari központokat létesítenek, a Központi Iparvidék textilipara kizárólag finomabb, jobbminőségű szöveteket és a többi iparág számára szükséges technikai szöveteket állítja elő.

A Központi Iparvidéken erősen fejlett kötszövő- és konfekcióipar is van. Ezek a textiliparral szoros kapcsolatban állnak.

A szövetgyártás mellett nagy jelentősége van a könnyűipar másik fontos ágának — a cipőgyártásnak — is.

Az élelmiszeriparból a Központi Iparvidéken főleg azok az iparágak fejlettek, amelyek elhelyezésükben nem a nyersanyagra, hanem a fogyasztóra támaszkodnak. Ilyenek a cukrász-, sütő-, makaróni-, és hentesárú- stb. ipar. Ilyen üzemek a nagyvárosokban és mindenekelőtt Moszkvában vannak.

Az élelmiszeripar többi ága, melyek a nyersanyagra támaszkodnak, inkább az Oka jobbpartján lévő erdős-sztyeppés vidéken vannak, ahol erősen fejlett mezőgazdaság van. Itt sok a malom, hántoló, szeszfőző, olajütő, burgonyazúzó, keményítő- és szirupüzem stb.

A fafeldolgozó iparnak azok az ágai, melyek a nyersanyaghoz közel vannak — így mindenekelőtt a fűrésztelepek — főképpen az erdős volgántúli vidéken fejlődtek. Azok az iparágak, amelyek nyersanyaggal kevésbé, szakképzett munkaerővel és piaccal inkább vannak kapcsolatban — például a bútoripar — a nagyvárosokban, főként Moszkvában összpontosulnak.

A sztálini ötéves tervek során, a Központi Iparvidéken kifejtett óriási építkezésekkel — és pedig nemcsak ipari, hanem közlekedésügyi, kulturális és középítkezésekkel kapcsolatban is rendkívül nagy lett a szükséglet a különféle építőanyagokban. A Központi Iparvidéknek nagy, saját nyersanyagkészlete van — kő, homok és különféle anyag. A forradalomelőtti időhöz viszonyítva az építőanyag — téglá, cement, mészgyártás stb. megsokszorozódott. A helyi építőanyagipar azonban nem tudott az építkezések ütemével lépést tartani. Ennélfogva a Nagy Honvédó Háború előtt a Központi Iparvidék nagymennyiségű építőanyagot hozott be.

Az újonnan épült, legfontosabb építőanyagipari üzemeket Moszkva környékére, továbbá a moszkvavidéki medencébe telepítették. Itt az építőanyag előállítására azokat a szénnel együtt előforduló kőzetfajtákat

használják fel, amelyeket a bányákból a szénnel együtt bányásznak (sztálinogorszki kombinát).

Az ipar fejlődésével együtt nő az energiaszükséglet is. A sztálini ötéves tervek éveiben a Központi Iparvidék egyre bővülő ipara mellett hatalmas energiabázis, a nagy kerületi villanytelepek egész hálózata létesült, melyeket nagyfeszültségű távvezetékek kötnek össze. A villanytelepek helyi energiaforrások — moszkva-vidéki szén és tőzeg — felhasználásával dolgoznak.

A messziről szállított fűtőanyagra azonban — a donyeci szénre és a kaukázusi ásványolajra, még mindig igen nagy szükség van. Ennélfogva a nagyszabású villamosítás számára óriási jelentősége van az olyan fontos helyi energiaforrások felhasználásának, mint a Volga és az Oka, valamint a kisüzemi, „mezőgazdasági” villamosítás szempontjából a kis folyóknak.

A Szovjetunió népgazdasága helyreállításának és fejlesztésének ötéves (1946—1950) terve szerint: „Be kell fejezni a ribinszki¹ vízierőmű építését, hozzá kell fogni a Volgán és az Okán újabb vízierőművek építéséhez”.

A szocialista építőmunka folyamán a kézműves iparosok jelentékeny része felszívódott a gyári munkások közé, de a Központi Iparvidék területén még így is sok kézműves központ maradt, ahol a legkülönbözőbb szakmákat űzik. A legnagyobbak: Vjaznyiki mellett lencszövés, Alekszandrov mellett gyapotszövés, Sujában és Tutajevben a báránybórbunda készítés, Kinyesmban szőresizma készítés, a játékkészítés Zagorszkban és a művészi rajzokkal díszített lakkdobozok és fakészítmények kézműipara Palehban. Ez iparok legnagyobb része országos jelentőségű, készítményeik az ország minden részébe eljutnak, sőt kiviteltre is kerülnek.

A szovjet hatalom idejében a Központi Iparvidék *mezőgazdasága* is eredményesen fejlődött. Jóllehet a mezőgazdaság termelése itt sokkal kevesebb, mint az iparé, a mezőgazdaságnak mégis igen nagy jelentősége van a Központi Iparvidék lakosságának élelmiszer (zöldségfélék, tej, burgonya, gabona és részben hús) és az ipar nyersanyagellátásában (len, burgonya stb.).

A Központi Iparvidék mezőgazdaságának jellegzetessége a városkörnyéki művelési ágakban (zöldségtermesztés, tejgazdaság stb.), továbbá ipari növények termesztésében már a cárizmus idején elég világosan kifejezésre jutott. Akkor azonban, amint már láttuk, a takarmány, len, burgonya és zöldségfélék vetésterületének megnagyobbításával egyidejűen, a gabonafélék vetésterülete még gyorsabb ütemben csökkent, úgyhogy az egész vetésterület nem növekedett, hanem csökkent.

¹ Ribinszk — Scserbakov város korábbi neve. — Szerk.

A vidék természeti adottságai azonban lehetővé tették és teszik a vetésterület jelentékeny bővítését, a bozótok irtása és a talajjavítás (mindenekelőtt a mocsarak kiszárítása) útján. Sztálin elvtárs a Központi Iparvidék területéről a Párt XVII. kongresszusán ezeket mondotta:

„Ismeretes, hogy ennek az övezetnek az éghajlata nem rossz, nem kevés a csapadék és szárazság nem fordul elő. Ha ezeket a földeket a bozóttól megtisztítjuk és néhány szervezeti jellegű rendszabályt hajtunk végre, óriási területet nyerhetünk a gabonatermesztés számára, mely, annak a vidéknek rendszerinti nagy termelékenysége mellett, nem kevesebb piacra kerülő gabonát adhat nekünk, mint amennyit ma az Alsó- vagy a Középvolga-vidék ad.”¹

A kapitalizmusban a gabonatermesztés kibővítését itt a feketeföld sztyeppék szűz földjeiről jövő olesó gabona versenye akadályozta. A földbirtokosoknak nem állott érdekükben, hogy növeljék a vetésterületet ezen a vidéken, a parasztoknak pedig nem voltak megfelelő anyagi eszközeik.

Ma, a kollektív mezőgazdaságban, melyet az állam érdekei irányítanak, minden feltétele megvan annak, hogy ezt a vidéket fogyasztóból termelővé változtassák. A Központi Iparvidék területén az egész vetésterület 20—30 százalékkal, sőt még többel is növekedett. A vetésterület ilyen jelentékeny növekedése lehetővé tette, hogy az ipari növények (len és burgonya) vetésterületének megkétszereződése és a takarmánynövények vetésterületének meg-négyszereződése mellett egyidejűen a gabona és különösen a búza vetésterülete is valamennyire megnagyobbodjék.

A Központi Iparvidék mezőgazdasága a vetésterület növekedésével egyidejűleg jelentékenyen emelte a terméshozamot és a jövedelmezőséget, fokozta a gazdálkodás belterjességét és a vidékek szerinti specializálást.

Az állattenyésztés is igen jelentős eredményeket ért el. Vlagyimir- és Ivanovo-területen sikerült újfajta hazai igavonó lovat kitenyészteni, amely három-négy közönséges lovat helyettesít. A kozstromai területen új, bőven tejelő szarvasmarhát tenyésztettek ki, évi nyolc-tízezer literes tejhozammal.

A Központi Iparvidék területét a mezőgazdaság megosztásának szempontjából nagyjából a már előttünk ismert, három részre lehet osztani: az Oka és a Volga folyók közére, a Volgántúlra és az Oka jobbpartján elterülő vidékre.

¹ Sztálin. A leninizmus kérdései. Szikra 1950. 542. old.

Az *Oka és Volga folyók köze* nagyszámú ipari várossal — Moszkva fővárossal — a mezőgazdaság szempontjából is élen jár. A területre általában a városkörnyéki gazdálkodás jellemző. Ez leginkább természetesen Moszkva környékén — vagyis a Moszkva körüli 40—60 kilométeres körzetben jut kifejezésre. Itt nagy területet foglalnak el a Moszkvából sugárszerűen kiinduló vasutak, autó- és igásállat-utak és városok — Moszkva utitársai — ipari és nyaralótelepek, továbbá erdők, amelyekben nem folyik faki-termelés. A fennmaradó mezőgazdasági jelentőségű területet, veteményeskertnek, gyümölcsöskertnek, burgonyaföldnek, továbbá rétnak és takarmányfűfélék termesztésére használják fel, melyek a tejgazdálkodás takarmányalapját adják. Gabonafélék számára a vetésterületnek csak minimális százaléka marad fenn. Sok sertést és szárnyast is tenyésztene itt, különösen vízi szárnyast. A vidék fontosabb termékei: zöldségfélék, gyümölcsfélék, burgonya, tej, vágott baromfi és sertéshús. Mindezt Moszkvába szállítják. A belterjesség, a mezőgazdaság és állattenyésztés specializálása külön-külön területekre, itt maximális fokot ér el. Külön gazdaságok, költőgépekkel, tízezerszámba költik naponta a csibéket, míg máshol tyúktenyésztéssel foglalkoznak. Egyes gazdaságok olyan tömegben tenyésztene vízi szárnyasokat, hogy nyáron a többhektáros nagy tavak vizét teljesen ellepik a libák és kacsák. Moszkva környékén szélteben elterjedt a tőgazdálkodás.

Annak arányában, amint Moszkvától távolodunk, a mezőgazdaság városkörnyéki specializálása némileg gyengül és átalakul, de bizonyos fokig és bizonyos formában megmarad, különösen ott, ahol a városkörnyéki művelési ágakhoz a megfelelő természeti előfeltételek megvannak — például a folyók árterületén, ahol nagymértékben terjedt el a távolabbi vidékeken teljesen ismeretlen rétgazdálkodás. Itt, a réti kaszálás hozamának emelésére különböző rendszabályokat alkalmaznak, kezdve a különféle talajjavítási módszerektől a takarmánynövények vetéséig. A folyók és a tavak mentén fekvő tavaszi vízmosás lapályokat nemcsak rétgazdálkodásra lehet felhasználni, hanem kerteszkedésre is. Különösen kiterjedt konyhakertészet fejlődött ki a Jaroszlavl-terület Rosztov városánál, a Néro-tó környékén, ahol rothadt növénylerakódással telt, igen termékeny iszap van, mellyel a tó körül fekvő veteményes kerteket javítják. Itt, a part mentén, igen nagy területen csak zöldségféléket, (hagymát, uborkát stb.) zoldborsót, cikóriát termelnek. A tó körül sok falu kizárólag konyhakertészettel foglalkozik.

A folyóknak azokban a helységeiben, melyek a nagyipari központoktól távol fekszenek, a tejgazdálkodás — minthogy a nyers tej számára a piac hiányzik — vaját termel, a vetésterületen pedig a takarmányvetés mellett a burgonya (homokos talajon) vagy a len nagy jelentőségű.

A *Volgántól* a forradalom előtt tisztán erdős terület volt, igen gyér lakossággal, mely főként fakitermeléssel, faúsztatással és különféle kézműiparral foglalkozott, melynek nyersanyaga a fa.

A Volgántúl egész sor vidékén a gomba- és a gyümölcsbogyószedés jelentős helyet foglalt el a jövedelemforrások között. A szovjet időben, az erdőirtás és a bozótok kiirtása folytán, a vetésterület ott is jelentékenyen megnövekedett. A vidék sajátossága a len-termesztés és a vajtermelésre irányuló tejgazdálkodás. Egész sor mintagazdálkodást folytató nagy lenszovhozott létesítettek.

Az *Oka jobb partján* elterülő vidék — túlnyomórészen erdős-sztyeppe, nagy kiterjedésű feketeföld talajjal, sűrűn lakott és hatalmas felszántott földdel — a Központi Iparvidék legfőbb *gabona- és burgonyaszállítója*. A szovjet időben a vetésterület itt is növekedett, mert a hármass vetésforgóról a sokváltású vetésforgóra tértek át. Erősen nőtt a búzavetések, a nem gabonafélék közül pedig a takarmánynövények és a gyökértermesűek, a zöldségfélék és az ipari növények vetésterülete, melyek közül ezen a tájon a burgonyán kívül napraforgót, kendert és helyenként cukorrépát természetnek. Az állattenyésztés húst és tejet szolgáltat.

A *vasúti hálózat* sűrű pókhálója borítja el a Központi Iparvidék területét, amelyben Moszkva központi helyet foglal el. A vasúti hálózat fővázát a Moszkvából kiinduló 11 vonal alkotja, melyek közül az áru- és személyforgalom szempontjából egyaránt legjelentősebbek a következők:

1. Kalinin és tovább Leningrád felé.
2. Jaroszlavl, majd tovább Vologda—Arhangelszk és Buj—Kirov felé, mely megnyitja az utat az Uralba és Szibériába.
3. Rjazan felé és tovább: *a)* Kujbisev irányába (az Ural és Szibéria felé), Kinyeltől elágazással Kazahsztán és Közép-ázsia felé; *b)* Micsurinszk felé, mely megnyitja az utat az Alsó-volga vidékére. (Szaratov és Sztálingrád felé) és a Kaukázus irányába (Rosztovon keresztül).
4. Tula felé és onnan Orelen keresztül Harkovba és a Krimbe.
5. Vjazma — Szmolenszk — Minszk irányába a nyugati határ felé.

A legnagyobb teherforgalom a Donyec-medencébe vezető új vasútvonalon van. Ezen keresztül látják el Moszkvát donyeci szénnel.

Ezeket, a Moszkvából minden irányba sugárszerűen kiinduló vasútvonalakat, a Központi Iparvidék határain belül, egész sor vasútvonal szeli át, amelyek zárt gyűrűt alkotnak.

A Központi Iparvidéken belül kialakult sok vasúti csomópont közül természetesen maga Moszkva a legfontosabb. Moszkvának közvetlen vonatokkal (vagy legalább közvetlenkocsikkal) a Szovjetunió minden részével, majdnem minden nagyobb városával, közvetlen összeköttetése van.

A vasúti hálózatot az *országutak* sűrű hálózata egészíti ki, automobil-közlekedéssel, aminek a Központi Iparvidéken a személy- és áruforgalom szempontjából rendkívül nagy jelentősége van. Az autóutak nem csupán a vasutakhoz vezető utak szerepét töltik be, hanem kisebb távolságokon egyúttal helyettesítik is azokat. Moszkva élelmiszerellátása és összeköttetése a környékén fekvő gyárakkal, főleg gépkocsiszállítás révén bonyolódik le.

A *folyami közlekedést* a Volga és az Oka képviseli, melyek keleten Gorkijnál egyesülnek, továbbá az új Moszkva-csatorna, amely a Központi Iparvidék két főfolyóját Moszkván keresztül összeköti.

A Moszkva-csatorna uglicsi és cserebakovi zsilipei Moszkvát mélyvízi úttal kötötték össze a Volgával, úgyhogy most a Volga alsó folyásáról a nagytömegű rakományok, mint a só és hal — átrakodás nélkül mindvégig vízi úton jutnak Moszkvába.

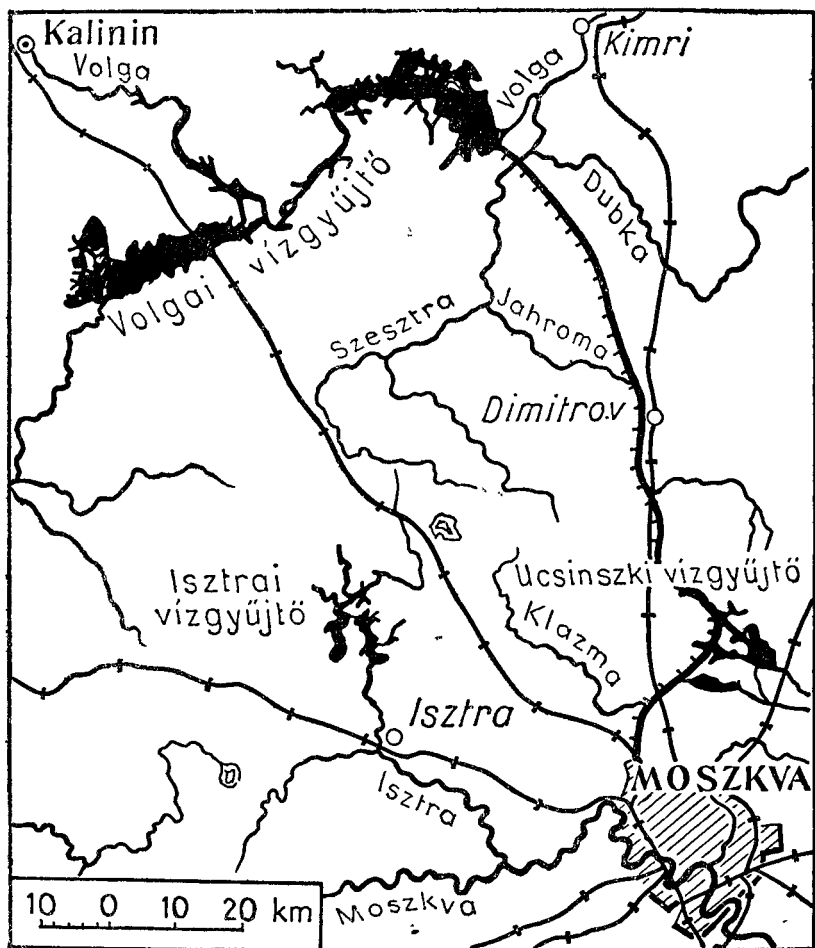
A Volga és az Oka a Moszkvából kiinduló vasútvonalakat a Központi Iparvidék határain belül több helyen szeli át. Ezeken a helyeken egész sor átkelő pont jött létre: a Volgán — Kalinin, Jaroszlavl, Kinyesma, az Okán — Szerpuhov, Kolomna és Rjazan.

A Központi Iparvidék sűrű és erősen elágazó közlekedési rendszere — a vasútvonalak, autóutak és víziutak — máris eléggé szemléltetően mutatják azoknak a közlekedési szálaknak a jelentőségét, melyek a Központi Iparvidékről a Szovjetunió minden részéig elnyúlnak.

A Központi Iparvidék a multban elsősorban a Központi Feketeföld-övezettel állt kapcsolatban.

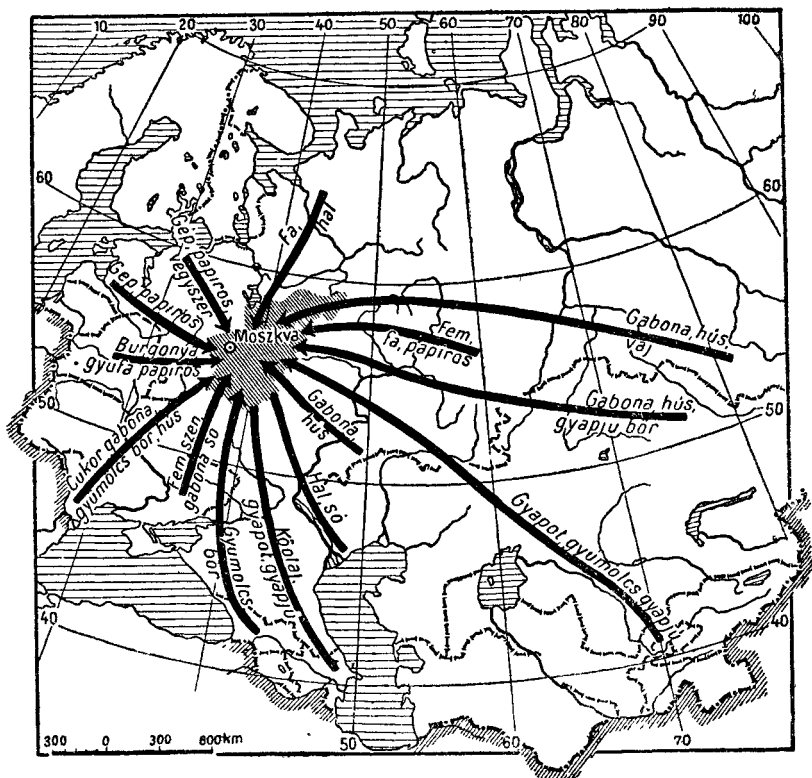
Ez a két vidék mintegy a két fele volt annak a csíranak, amelyből a népgazdaság egész területe kialakult. A köztük lévő földrajzi munkamegosztás, melynek során a Központi Iparvidékre az ipar és a Központi Feketeföld-övezetre a mezőgazdaság fejlesztése jutott, a forradalomelőtti időkig mintegy mintaképpül szolgált a további kerületközi munkamegosztásra, a szovjet országban.

A Központi Feketeföld-övezet közelsége, gabona- és általában mezőgazdasági termésfeleslegével, igen fontos szerepet játszott a Központi Iparvidék fejlődésében. A Központi Iparvidéket gabonatermésének elégtelensége — a történelmileg kialakult nép-sűrűségéhez viszonyítva arra kényszerítette, hogy iparra rendezkedjék be. A Központi Feketeföld-övezettel folytatott árucserre volt az, ami ennek lehetőségét biztosította.

20. A Moszkva-csatorna.

A vasútépítkezések a múlt század második felében és a jelen század elején lehetővé tették, hogy a Központi Iparvidék árucserkapcsolatai szélteben, minden irányban kifejlődjének, a szovjet ország egész hatalmas területére kiterjedjenek és rendkívül fontos jelentőségre tegyenek szert az egész népgazdaság és a Központi Iparvidék szempontjából.

21. ábra. A Központi Iparvidék kerületközi kapcsolatai. Ellenkező irányba gépek, szövevény, konyvek és egyéb teherszállítványok mennek.

A Központi Iparvidék *külső árucseréje* igen nagyméretű. Az egész Szovjetunió vasúti és víziúton történő tömeges teherszállítványából a Központi Iparvidékre mintegy 20 százalék jut, noha területe a Szovjetunió területének nem egészen 1,2 százaléka és lakossága a Szovjetunió lakosságának csupán körülbelül 10 százaléka.

A Központi Iparvidék árucseréje kapcsolatainak második jellemző vonása e kapcsolatok nagy területi kiterjedése. Érkező rakományok szempontjából ezek a messzeágazó kapcsolatok a nyugati határtól, a Jenyiszejig terjedő egész területet átfogják — áruszállítás szempontjából pedig egészen a Csendesóceánig érnek,

A harmadik jellemző vonása ezeknek a kapcsolatoknak az, hogy a behozatal (különösen súly tekintetében) erősen felülmúlja a kivittelt, ami a behozatal és a kivitel összetételével áll kapcsolatban. A Központi Iparvidék *behozatala nyersanyagból, fűtőanyagból és élelmiszerből* áll, ezek pedig mind „terjedelmes” áruk, vagyis olyan áruk (szén, olaj, fa, fém, kenyér, só stb.), melyeknek súlyegysége igen olcsó. A Központi Iparvidék *kivitele* majdnem kizárólag drága ipari készítményekből, gépekből (emellett éppen a legbonyolultabb és precíziós gépek, tehát különösen drága gépekből), továbbá szövetekből, könyvekből stb. áll. Súlyban kifejezve a Központi Iparvidék behozatala kétszeresen felülmúlja a kivittelt.

E mellett szem előtt kell tartani, hogy ez az árucsereforgalom mindkét irányban létfontosságú az ország többi vidéke és maga a Központi Iparvidék szempontjából egyaránt.

A Központi Iparvidék *belső kapcsolatai*, jóllehet méret és jelentőség szempontjából elmaradnak a külső mögött, mégis igen fejlettek és jelentősek, különösen ha az északnyugati terület és Leningrád-terület belső összeköttetésével hasonlítjuk össze. Itt figyelembe kell venni, hogy a moszkvai iparnak — mely belső nyersanyagon fejlődött ki — a mezőgazdasággal a forradalomelőtti időben is sokkal erősebb és többoldalú kapcsolata volt, mint a leningrádi iparnak, mely főleg külföldi nyersanyagon és fűtőanyagon épült fel. A Központi Iparvidék mezőgazdasága már a természeti viszonyok szempontjából is sokkal több lehetőséggel rendelkezik, mint az északnyugati terület mezőgazdasága. A Központi Iparvidék ipara és városai már a forradalomelőtti időben is a saját mezőgazdaságuktól kapták nemcsak az élelmiszerek nagy részét, hanem a nyersanyagok jelentékeny részét is (len, gyapjú, bőr stb.). Ezenfelül bőséges nyersanyagot és fűtőanyagot adott az erdőirtás és a bányászat (tőzeg, szén stb.). A szocialista építés éveiben sok intézkedés történt abban az irányban, hogy a Központi Iparvidéket még jobban ellássák saját területéről jövő élelmiszerekkel (a vetésterület megnagyobbítása, a búza meghonosítása, a konyhakertészet fejlesztése, az állattenyésztés belterjessé tétele stb.), fűtőanyaggal (a tőzegkitermelés és a moszkvavidéki szén kitermelésének fejlesztése) és nyersanyaggal (az ipari növények termesztésének, a Tula melletti vasérc, a voszkreszenszki foszforit és az építőanyag kitermelésének fejlesztése az egész területen stb.). A Központi Iparvidék áruforgalmi kapcsolatainak kibővülése a helyi közlekedés fejlesztéséhez, az országutak építéséhez és a gépkocsik elterjedéséhez is hozzájárult.

A Központi Iparvidék belső kapcsolatainak földrajzában a folyóköz — a legjobban iparosodott rész — fogyasztja el azt a nyersanyagot, fűtőanyagot és élelmiszert, amit a Volgántúl északi vidéke (fa, len, gomba és gyümölcsbogyó) és az okántúli déli vidék ad (kenyér, szén, fém és építőanyagok).

Német megszállást csak a vidék nyugati része szenvedett és azt sem sokáig — 1941 végéig. A Szovjet Hadsereg Moszkvánál aratott győzelme a németek felett — a fasiszták első nagy veresége volt a háborúban.

A Központi Iparvidék fő feladatai az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves tervben: a népgazdaság helyreállítása a fasiszta megszállás után, utána pedig energia- és fűtőanyagbázisok fejlesztése. Itt meg kell említeni Moszkva gázellátásának fejlesztését (a szaratovi gázvezeték útján), továbbá a moszkvavidéki szén és tőzeg kibányászásának gyors fejlesztését, villanytelepek építését — melyek részben hőenergiával működnek (a szén- és tőzeglelőhelyeknél és Moszkva mellett, odaszállított szénnel), részben pedig vízierő hajtja őket (a Volgán és az Okán). Az ötéves terv a saját élelmiszerbázisok fejlesztését is előírja, különösen a haltenyésztést a folyókban és a tavakban.

A KÖZPONTI IPARVIDÉK VÁROSAI

Moszkva-terület Moszkva — Moszkva-terület központja és egyben az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság és az egész Szovjetunió fővárosa. A lakosság száma szerint a Szovjetunió legnagyobb városa, az ország politikai és kulturális életének központja. Moszkva a világ egyik legnagyobb városa.

Moszkva a szovjet ország történelmi központja és így igen nagy jelentősége van. Moszkva a központositott állam „alapja és kezdeményezője Orosz földön”. (*Sztálin*) Moszkva a történelem folyamán több ízben vezette sikerrel az egész nép harcát a külső ellenség ellen.

Moszkva — már három évtizede a világ egyetlen szocialista államának fővárosa. „Zászló abban a harcban, amelyet a világ minden dolgozója, minden elnyomott faj és nemzet vív azért, hogy felszabaduljon a plutokrácia és az imperializmus uralma alól.” (*Sztálin*) Ezért volt Moszkva fennállásának 800 éves jubileuma 1947-ben az egész nép ünnepe, melyet az egész haladó emberiség rokonszenve kísért.

A város a Moszkva folyó partján fekszik, melyet 128 kilométer hosszú, hatalmas, széles csatorna köt össze a Volgával. Moszkvában 11 fő vasútvonal, sok országút és légi vonal fut össze, melyek a fővárost az ország minden részével összekötik.

Moszkvában van a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága, itt ülészik a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje és az OSzFSzK Legfelsőbb Szovjetje, a Szovjetunió Minisztertanácsa és az OSzFSzK Minisztertanácsa. Moszkvában jelenik meg a Pravda, az Izvesztija és tucatnyi más ujság, a folyóiratok száza és a könyvek milliói. Itt vannak a legnagyobb, világjelentőségű kultúrintézmények, köztük a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, körülbelül száz főiskola, 20 000 hallgatóval (körülbelül 20 százaléka az ország főiskolai hallgatóinak) és mintegy 200 tudományos kutatóintézet, a Gorkij nevét viselő Művész Színház, a Nagy és Kis Színház, tucatnyi más színház, filmszínház, a Lenin-Múzeum és egy sereg más múzeum, köztük a Tretyakov-képtár, mely az orosz festőművészek legtöbb képét őrzi.

Ahogy Moszkva-terület az egész Központi Iparvidék magva, Moszkva-területnek Moszkva a magva. Ennélfogva azok a vonások, melyek az egész Központi Iparvidékre a leginkább jellemzők, egész Moszkva-területre és még inkább Moszkvára is vonatkoznak.

A Szovjetunió ipari termelésének a Központi Iparvidékre eső 30 százalékából több mint 20 százalék jut Moszkva-területre, és ebből 16 százalék (vagyis az egész Központi Iparvidék ipari termelésének több mint fele) Moszkvára jut.

A moszkvai ipar legfontosabb ága a gépgyártás (bonyolult és precíziós gépgyártás, amely a leginkább igényel szakképzett munkást), utána az élelmiszeripar, a textilipar, a konfekcióipar és a vegyészeti ipar következik. Moszkva és környékének gépgyártása főleg precíziós gépgyártás, ami nem sok fémeket, de sok munkát, „kopekértékű fémeket és rubelértékű munkát” követel.

Az újonnan épült vagy korszerűsített moszkvai fém- és gépgyártó üzemek közül igen sokat ismernek az egész Szovjetunióban. Ilyen például a „ZISZ” gyár (Sztálin autógyár), a „Krasznyj Proletarij” gépgyár, a Kaganovics golyóscsapágy-gyár, a „Szerp i Molot” (Sarló és Kalapács) gyár, a minőségi kohászat óriása, továbbá a Dinamo, a legnagyobb elektromos felszerelést gyártó üzem, valamint a „Kalibr” és a „Frezer” szerszámgépgyárak.

A behozatal túlsúlya a kivitellel szemben, a nyersanyag túlsúlya a behozatalban és végül a készárúk túlsúlya a kivitelen, jellemző az egész Központi Iparvidékre és még nagyobb mértékben Moszkvára.

A harmadik ötéves terv kezdetéig Moszkva egész vasúti teherforgalma kereken 30 millió tonnára rúgott, amiből csak ötmillió tonna jutott a Moszkvából, és 25 millió tonna a Moszkvába szállí-

tott teherárura. A szerelvények többsége megrakottan megy Moszkvába és üresen jön onnan el.

A Moszkvába vasúton érkező teherszállítmányok közül az első három helyet a különféle építőanyagok (kő, téglá stb.), a fa és a szén foglalják el, azután következnek a fémek, a gabona és az ásványolaj. 1946-óta Moszkva a szaratovi új gázvezetéken keresztül kapja a gázt.

A feladott áruk között első helyen vannak a gépek, szerszám-
gépek, könyvek és újságok, általában azok az áruk, melyek kis
súlyban nagy értéket sűrítenek össze.

Moszkvából minden irányba mennek gépek, szerszámgépek,
gépkocsik, precíziós készülékek és mérőeszközök, szövetek, köny-
vek, újságok, illatszerek, cigaretták stb. Ugyanakkor Moszkva
nyersanyagot, fűtőanyagot és élelmiszereket kap mindenhol: ga-
bonát, húst és cukrot Ukrajnából; gabonát és húst Szibériából
és a Volgamentérről, fémeket az Uralból, Ukrajnából és a Tula-
területről, szén a Donyec medencéből, olajat a Kaukázusból, fát
a Felső-Volga vidékéről, gyapotot Középázsziából, halat és sót az
Alsó-Volga vidékéről stb. Moszkva és környéke szerelte fel gépek-
kel és látta el a város nagyszámú tanintézeteiből kikerülő fiatal
szakemberekkel a Szovjetunió többi területének sok gyárát.

Moszkva iparának össztermelése a Honvédő Háború kezde-
téig 1913-hoz viszonyítva 17-szeresre emelkedett, és az akkori
Oroszország egész ipari termelését másfélszeresen múlta felül.

A fémfeldolgozó üzemek építése a legnagyobb erővel folyt
Moszkvában. Ez az iparág 1913-tól 1938-ig megötszöröződött.

A város enyhén halmos helyen — a Moszkva-folyó partjain fekszik.
A folyó a városon belül több hurkot ír le. A város koncentrikusan épült a
Kreml — Moszkva régi erődítménye körül (a Moszkva-folyó balpartján,
a Jauza és a Nyeglinaja, a Moszkva-folyó két mellékfolyója között). A Kreml
falak veszik körül, szép bástya-kiszogelésekkel, melyeken vörös csillagok
ragyognak. A Kreml előtt van a Voros-tér, a Lenin-mauzoleummal. A Kreml
falától másfél-két kilométer távolságra van a második kor, a korutak vonala,
azon túl a harmadik kor — a Szadovoje Kolco és a negyedik — a Kamer-
Kolezsszkij-sánc és végül, még távolabb, korvasút övezi Moszkvát, melyet
azért építettek, hogy a teherárut egyik útvonalról a másikra átvihessék.
A város középpontjából a külváros felé sugárszerűen indulnak ki a főutcak,
melyek régebben más városokba vezető utak voltak és sokáig megőrizték
megfelelő elnevezésüket. A város, építkezésével, világosan utal történelmi
szerepére, melyet mint az ország központja játszott.

A Moszkva-csatorna olyan víztárolókat teremtett, amelyek a városnak
az új vízvezetéken keresztül olyan mennyiségű vizet adnak, hogy víz-
ellátottság szempontjából Moszkva az első helyen áll a világ fővárosai között.

Moszkvának is, mint minden rendkívül nagy vasúti csomópont számára
igen bonyolult feladat volt a teherárak továbbítása egyik útvonalról a másikra.

Ennek a feladatnak a megoldására épült Moszkva környékén a Körvasút. Kiegészítésül a Nagy Honvédő Háborúban, rohammunkával befejezték a Moszkvától már jelentékeny távolságra lévő második külső gyűrűt.

1935-ben a Párt és a kormány jóváhagyta Moszkva újjáépítésének általános tervét. Moszkvában a nagyszabású építkezések korszaka kezdődött el. Az újjáépítés legjelentősebb része a földalatti vasút, a Metro építése, amely a Szovjetunióban az első és egyben a világ legjobb ilyen vasútja. Szép folyópartokat, hidakat építettek és sok nagy épületet emeltek. Az építkezés a háború befejezésével újult erővel indult meg.

A lakosság növekedésével nemcsak a város, hanem közeli környéke is beépül. Itt épülnek az új uzemek, mert az ipari építkezést a városon belül megtiltották. Ennek eredményeképpen Moszkva körül már egész sor „testvér-város” épült fel, 20—30 000 főnyi állandó lakossággal, mint például Kuncovo, Ljublino, Perovo, Mitiscsi, Babuskin, Ljuberci és a többi „testvér”. Ezek hataraí máris összeolvadnak Moszkvával és egymással. Így alakult ki „Nagy-Moszkva”.

Moszkva környékét ezer szál kapcsolja a városhoz. A helyi vasút körülbelül félmillió munkást, tanulót és kolhozparasztot szállít reggelenként Moszkvába, és este vissza.

Moszkvára vonatkozóan az 1946—1950-es ötéves terv ezt mondja: „Moszkva további gazdasági és kulturális fejlődése, valamint a lakosság életviszonyainak javítása céljából folytatni kell a munkát a város újjáépítése általános tervének megvalósításáért, fel kell építeni egyebek között hárommillió négyzetméter lakóteret, folytatni kell a moszkvai földalatti vasút negyedik szakaszának építését és javítani kell a városi személyközlekedést.”

1949-ben a Szovjetunió Minisztertanácsának és a SzK(b)P Központi Bizottságának utasítása alapján 25 évre szóló munkatervet dolgoztak ki Moszkva további berendezésére.

A többi város közül a legnagyobbak:

Sztálinogorszk — új szocialista város, Tulától délkeletre. Egész sor nagy gyár körül épült fel, melyek a moszkvavidéki medence szenét és szénközti agyagját dolgozzák fel vegyi termékeknek és építőanyagoknak.

Orehovo-Zujevo — a Kljazma partján, nagy textilipari központ.

Kolomna — a Moszkva és Oka folyó találkozásánál, nagy mozdonygyárral.

Szerpuhov — az Oka partján, textilváros.

Ivanovo-terület *Ivanovo* — területi központ, a Kljazma nemhajózható mellékfolyója és az Alekszandrov-Kinyesma vasútvonal mentén, amely a Moszkva—Vologda—Arhangelszk fővonalától ágazik el.

Ősrégi faluból fejlődött várossá. Ivanovo a mezőgazdaságról már a XVII. század elején kereskedelemre és iparra tért át. A cárizmus idején a város a Vlagyimir kormányzóság városa volt, ahol még helyi hatóságok sem voltak, noha a város már akkor is nagy ipari jelentőségű volt és lakosainak száma elérte a 100 000-et. A lakosság majdnem teljesen munkásokból állott. A gyárak többsége moszkvai kapitalistáké volt, akik csak időnként utaztak oda. Így az

egész jövedelem Moszkvába ömlött, és Ivanovót teljesen elhanyagolták. Nem volt sem vízvezetéke, sem csatornázása, nem voltak járdái, városi villamosvasútja, sem pedig villanyvilágítása. A házak 9/10-e földszintes faépület volt. A falutól külsőleg csak a gyárkémények tömege különböztette meg.

A szovjet hatalom éveiben Ivanovo az ország legnagyobb pamutipari és a pamutipar segédágainak központjává fejlődött. A városban egész sor új gyár és üzem épült. A pamutipari üzemeken kívül sok új gépgyártó üzemet (textil- és tőzgefeldolgozó gépek) építettek Ivanovóban. Ivanovo nemcsak saját területét látja el ezekkel a gépekkel, hanem a szomszédos területeket is, melyeknek nagy szükségük van ilyen gépekre.

Ivanovo jelentős kultúrközponttá is vált, egész sor főiskolával és tudományos kutatóintézettel, melyek közül — a terület jellegének megfelelően — a textil- és vegyészeti ipari kutatóintézetek vezetnek.

Mint minden olyan városban, ahol a textilipar van túlsúlyban, Ivanovóban is nők alkotják a gyári munkások többségét. A város társadalmi és kulturális életében is a nőké a vezető szerep.

Az ipari és kulturális építkezéssel egyidejűleg a közmunkák is megindultak. A város járdákat, villamosvasutat, vízvezetéket, csatornázást, villanyvilágítást, színházakat, üzleteket, szállodákat kapott. Aki a régi Ivanovót ismerte, és már régen nem látta, nehezen ismerné fel, annyira megváltozott.

Ivanovo környékén fejlett textilipar van. Körülötte fekszenek: Suja, Kohma, Rodnyiki, Furmanovo (régebben Szereda) és Vicsuga.

Kinyesma — a Volga magas jobbpartján, az Alekszandrov-ból kiinduló vasútvonal végállomása. Kinyesma volgai kikötőül szolgál Ivanovo város számára, ahonnan Ivanovo egész textilipari környezetével együtt a Volgáról olajat, fát, sót, halat és más volgai rakományt kap.

Kinyesmának jelentős saját pamut- és vegyészeti ipara is van.

A Volga magas partjáról, amely itt nem széles, messze belátható a szemközti alacsony part egészen a látóhatárig terjedő sűrű erdőkkel.

**Jarovszlavl-
terület**

Jarovszlavl — területi központ, a Volga jobbpartján vasúti csomópont a Moszkva—Arhangelszk és a Scserbakov—Kosztroma vasútvonalon. Egyike a legrégibb orosz városoknak a Volga mellett (XI. század). Mint kereskedelmi gócpont alakult ki azon a helyen, ahol a Volga, a Moszkvából Vologda és a messzi észak felé vezető ígás teherszállító utat átszeli.

Jarovszlavl régi, forradalomelőtti ipara főleg a Volgával állt

kapcsolatban (hajójavítás, kötélgyárak, malmok, fafeldolgozó üzemek stb.), részben pedig lenfeldolgozással foglalkozott.

Jaroslavl új iparában, mely a Nagy Októberi Forradalom után épült ki, három, egymással szoros termelési összefüggésben álló üzem tölti be a vezető szerepet: a nagy teherbírású gépkocsikat gyártó autógyár, a mógumi-gyár és a gumikombinát, mely a gépkocsik számára abroncsot állít elő. (21. ábra.)

Jaroslavl ezeknek a nagy, új építkezéseknek köszönheti rendkívül gyors fejlődését az elmúlt években.

Scserbakov (azelőtt Ribinszk) — volgaparti város a Sekszna torkolatánál, a Mária-csatornarendszer kezdeténél. Az Október vasúti-fővonallal, valamint Jaroslavl-lal és Kosztromával is vasútvonal köti össze. Itt rakják ki és be a nagy volgai gőzösökről a rakományt a Mária-csatornarendszer kis bárkáira és a vasútra.

A nagy gabonaáradat az alapja itt a malomipar kifejlődésének (Ribinszk annakidején az ország egyik első malomipari központja volt). A fagazdaságon alapulnak a fűrésztelepek. A vízi közlekedés serkentően hatott a hajóépítő és kötélgyártó üzemek fejlődésére.

A legfontosabb új iparág a precíziós gépgyár, amely nyomdagépeket állít elő. A Volga vízirejére támaszkodó új hatalmas vízierőmű biztosítja Scserbakov és környéke iparának erőteljes fejlődését.

Vlagyimir — a Kljazma folyó mellett fekszik.

Vlagyimir-terület Vasúti csomópont, a Moszkva—Gorkij és Vlagyimir—Rjazan vasútvonalon. Régi város, mely egykor Moszkvával versengett az elsőségért. Számos történelmi emlék maradt itt fenn. Ipara főképpen gépipar, amely már a Nagy Októberi Forradalom után létesült. Új traktorüzeme van.

Kosztroma — a Volga balpartján, a Kosztroma-
Kosztroma-terület folyó torkolatánál, a Ribinszk—Jaroslavl—Kosztroma vasútvonal végállomása. Régi orosz város. Iparában a lenipar foglalja el a vezető helyet. Legnagyobb új ipari üzeme — a lenkombinát. A területen még fűrészfűrész-, cipő- és keményítőipar is van. A városban tudományos textilintézet létesült.

Tula a moszkvavidéki szénmedence központjában, a vasérc-lelőhelyekhez közel fekszik. Fontos vasúti csomópont (5 vonal találkozik itt), kohászata a XVIII. században az Ural versenye folytán lehanyaglott, a fémfeldolgozó-ipar azonban megmaradt. Tula egészen a forradalomig egész Oroszországban híres volt szamovárjairól és vasáruiról. Vasáru tekintetében Tula most is az első helyen áll a

Szovjetunióban. A sztálini öt éves tervek idején Tula közvetlen közelében helyreállították és az előbbinél sokszorta nagyobbra fejlesztették a helyi ércet feldolgozó kohászatot: a régi, most újjáépült Koszoja Gora-üzemet és az újonnan felépült Novoja—Tula-it.

Tula, az egyre fejlődő moszkvavidéki szénmedence szervezési központja. Az új öt éves tervben Tulához közel gázgyárat és Moszkváig tartó gázvezeték építenek, a helyi szénből nyert gáz alapján.

A várostól délre nem messze van *Jasznaja Poljana*, L. N. Tolsztoj, az orosz föld nagy írójának múzeumával, melyet a fasiszta németek barbár dúlása után már helyreállítottak.

1941 októberében Tula dicsőséget szerzett a németek támadásának hősiek visszaverésével.

Rjazan-terület *Rjazan* — területi központ és vasúti csomópont az Oka jobbpartján. Régi orosz város (XI. század). Jelentős ipara van — élelmiszer-, bőr-, cipő- és fáfeldolgozó ipar és mezőgazdasági gépgyártás. Legnagyobb új építkezése — az izzólámpa-gyár.

Kérdések

1. Miből látható, hogy a Központi Iparvidék a szovjet ország leginkább iparosított része?
2. Melyek a Központi Iparvidék fekvésének sajátosságai?
3. Mi jellemzi a Központi Iparvidék természeti viszonyait a mezőgazdaság és az ipar szempontjából?
4. Milyen okai vannak a Központi Iparvidék korai iparosításának?
5. Melyek a Központi Iparvidék sajátosságai a lakosság szempontjából?
6. Miért éppen a Központi Iparvidék jutott vezető szerephez a szovjet ország iparosításával kapcsolatos kérdés megoldásában?
7. Hogyan változott a Központi Iparvidék ipari felépítése a háborúelőttihez viszonyítva?
8. Milyen típusú gépgyártás fejlődött ki elsősorban a Központi Iparvidéken és hol?
9. Milyen vegyipari üzemek vannak a Központi Iparvidéken?
10. Hogyan változott a Központi Iparvidék textilipara a háborúelőtti időhöz képest?
11. Milyen élelmiszeriparágak fejlődtek ki a Központi Iparvidéken?
12. Hogyan változott a Központi Iparvidék mezőgazdasága a szovjet hatalom idején?
13. Jellemezzék röviden Moszkvát.
14. Milyen három rész különböztethető meg a Központi Iparvidéken belül? Hogyan különböznek ezek fekvésük és természeti viszonyaik, lakosság és gazdálkodás szempontjából?
15. Készítsenek térképvázlatot a Központi Iparvidék közlekedési útjairól és jelöljék meg a fontosabb közlekedési csomópontokat.
16. Készítsenek vázlatot a Központi Iparvidék külső kapcsolatairól.
17. Melyek a Központi Iparvidék fő feladatai az új öt éves tervvel kapcsolatban?

A KÖZPONTI FEKETEFÖLD-ÖVEZET

Orel-, Kurszk-, Voronyezs- és Tambov-terület

Fekvése és természeti viszonyai A Központi Feketeföld-övezet az Oka, a Don és a Szejm folyók felső folyásánál, északról a Központi Iparvidék és délről Ukrajna között jelentős távolságra a tengerektől terül el. Voronyezstől a Balti-tengerig a távolság több mint ezer kilométer, a Fekete-tengerig körülbelül hatszáz kilométer. *Felülete* síkság, amely nyugaton az Orel- és Kurszk-területen belül könnyen emelkedő és dombos: ez a *Középorosz Felföld*, keleten pedig Voronyezs- és Tambov-területen belül alacsony és egyenletes: ez az *Oka—Don Alföld*. Mindenütt, de különösen nyugaton a felszínt erősen szétágazó szakadékok teszik egyenlőtlennek, amelyek fejlődését egész sor természeti és társadalmi-történelmi körülmény mozdította elő: a hóolvadás és esőzések következtében könnyen kimosható altalaj, az erdők mértéktelen irtása és a rétek felszántása.

A Központi Feketeföld-övezet *folyói*: az *Oka*, a *Don* és a *Szejm* csupán felső folyásukban tartoznak ide; ezek a folyók mind sekélyvízűek és természetes állapotukban kevéssé alkalmasak a hajózásra és az energiagazdálkodásra.

A természeti viszonyok a mezőgazdaság szempontjából a terület legnagyobb részén igen kedvezőek. Az *éghajlat* aránylag enyhe és elég nedves. A vegetációs időszak tartama és az erre az időszakra eső hőmennyiség teljesen elegendő a mérsékelt övi növények számára, még a cukorrépának is.

A *talaj* feketeföld, közepén és délen átlagos, északon rosszabb minőségű, keleten kövér. A Központi Feketeföld-övezet tipikus orosz erdős-sztyeppe, elszórt nyír-, tölgy- és fenyőligetekkel és erdőkkel. A terület nagyrészen azonban az erdőt már régen kivágták „az utolsó ostornyélig”, úgyhogy a területnek csupán 7 százalékát borítja erdő. A megmaradt erdők nagyrésze északnyugaton és északkeleten terül el, a délkeleti területeken pedig már alig vannak erdők.

A tüzelőfa hiányát az ásványi fűtőanyag sem pótolja. Északkeleten (Tambov vidékén) *tőzeg* található, de jelentéktelen mennyiségben. Az utóbbi években Voronyezs-terület déli részében (a Donyec-medence folytatásaként) *szén* találtak, délkeleten égethető palára is bukkantak, de ezeket a lelőhelyeket még nem tárták fel eléggé. A Központi Feketeföld-övezet energetikai forrásai tehát nem nagyok.

Az *ásványi nyersanyagok* közül *vasérc* található Voronyezs-területen, régi lelőhely Lipecknél, és új lelőhely Kurszk-területen a kurszki mágneses anomália,¹ amelyből rendkívül nagy mennyiség van, de csak kis százalékban tartalmaz vasat. Ezt a lelőhelyet most kezdik kiaknázni. Ezenkívül vannak még foszforitok (Kurszk-területen Scsigri közelében) és különböző *építőanyagok*.

**Történelmi-föld-
rajzi áttekintés**

A régebbi időkben, amikor a déli sztyeppéket még nomád népek lakták, a Központi Feketeföld-övezet területe a nomádok Moszkva elleni portyázásainak útjába esett és lakatlan „vad területet” alkotott. Moszkva megerősödött és fokozatosan támadásba ment át. Megerősített vonalait egyre jobban dél felé tolta előre. Ezeket a vonalakat „katonai szolgálatot teljesítő emberekkel” telepítette be, földbirtokot és jobbágyságot adott nekik. Ennélfogva a földesurak hatalma itt volt a legnagyobb. Itt több jobbágyparaszt volt és jobbágyi függőségük erősebb volt, mint a hűbéri Oroszország más területein. A Központi Feketeföld-övezet régóta Moszkva és az egész Központi Iparvidék fő éléskamrája volt. Végtelen sorokban vitték innen szánokon a földesurak gabonáját északra, a téli szánutakon a Központi Iparvidék városaiba és biztosították számukra a további ipari fejlődés lehetőségét. A Központi Feketeföld-övezet földesurai keményen tartották kezükben a földet és jobbágyaikat, akiket egyáltalán nem engedtek ideiglenes bérmunkára máshova — miként ez északon történt — hanem saját gazdaságukban használták ki őket úrdolgára.

Amikor a parasztok a jobbágyrendszer alól felszabadultak, itt a legjobb földeket, különösen a réteket és az erdőket, a földesurak maguknak hasították ki, a meghagyott jelentéktelen parcellákért pedig óriási megváltást szedtek a „felszabadult” parasztoktól. A kihasított részek, a „szeletek” nélkül a parasztok nem boldogultak és kénytelenek voltak a földesúrnál árenda földért könyörögni. A földesúr számára végzett munkával kétszerannyit fizettek, mintha pénzzel fizették volna a földbért. Sok földesúrnak semmiféle mezőgazdasági felszerelése nem volt, de földjének egy részét bérbeadta, s így elérte, hogy a parasztok felszerelésükkel földjének többi részét is megművelték. A bérlet kicsi volt és csak rövid időre szóló, egy-egy gyeszjatyin² egy évre. Ilyen bérleti fel-

¹ A kurszki vaskvarcit olyan nagytömegű vasat tartalmaz, hogy kitéríti az iránytűt. Ezt nevezik mágneses anomáliának vagy mágneses rendellenességnek. — Szerk.

² 1 gyeszjatyin = 1,09 hektár. — Szerk.

tételek mellett a parasztnak egyáltalában nem állt érdekében, hogy javítsa a földet, amelyet csak egy évre kapott meg, de nem is volt semmiféle eszköze a föld megjavítására. A földesúr számára pedig így előnyösebb volt a szegényparaszság kizsákmányolása, mint gépek beszerzése. Ennek következtében a mezőgazdaság technikája elmaradt, nem javult, az évről-évre kiszipolyozott földnek pedig, miután műtrágyát nem kapott, csökkent a termés hozama.

A Központi Feketeföld-övezet mezőgazdasági helyzete még inkább romlott, amikor Moszkvából vasútvonalak indultak Ukrajna, a Volgántúl és Északkaukázus „szabad” sztyeppéi felé, és olcsó búzát szállítottak Moszkvába a szűz földekről. Ezek a területek minden talajjavító nélkül is gazdagabb termést adtak, mint a Központi Feketeföld-övezet rablógazdálkodással művelt területei.

Az új sztyeppés kerületek versenye arra készítette a Központi Feketeföld-övezetet, hogy hagyjon fel a búzatermesztéssel és saját szükségleteinek kielégítésére az olcsóbb „szürke” gabonafélék, a rozs- és zabtermesztésre térjen át. Ennek következtében a mezőgazdaság árutermelése és jövedelmezősége erősen csökkent. A Központi Feketeföld-övezet a teljes elszegényedés határára jutott. Az elszegényedett parasztság tömegesen vándorolt el nyári munkákra a déli sztyeppékre, sőt egészen áttelepült a Volgántúlra vagy az Uralontúlra.

Az évente földművelő munkára más vidékre elszegődő parasztok száma elérte az egy és negyed milliót, ami a dolgozó lakosság huszonöt százalékát jelentette. A Központi Feketeföld-övezet elszegényedett parasztsága munkájával nemcsak saját földesurait gazdagította, hanem az új gabonatermő kerületek: a sztyeppés Ukrajna, Északkaukázus és a sztyeppéi Volgántúl parasztburzsoáziáját is. Azoknak a száma, akik a Központi Feketeföld övezetről a forradalmat megelőző húsz évben elköltöztek, elérte az egymilliót.

A Központi Feketeföld-övezet városai nem tudták felvenni a falu felesleges lakosságát, mert iparuk igen gyenge volt és nem fejlődött, egyfelől a fűtőanyaghiány, másfelől pedig északon Moszkva, délen a Donyec-medence versenye következtében. A nagyipar nélküli városok inkább falvakhoz hasonlítottak. A városi polgárok egyharmada mezőgazdasággal foglalkozott — az utcák minden ősszel hangosak voltak a cséphadarók ütéseitől.

A Központi Feketeföld-övezet a cári Oroszországban az elsők között volt a parasztság földjének elaprózottsága tekintetében.

A kevert parcella¹ és a kisparcella rendszer már arra vezetett, hogy a földet lábban² mérték és az átjárással az egyik földről a másikra, több időt vesztegettek el, mint amennyit magára a munkára fordítottak. Mindenütt faekét és faboronát használtak. A szántóföldeknek több mint egyharmada ugaron hevert, délnyugaton pedig műveletlenül maradt.³ A vetés kilencven százaléka gabonafélékből, főleg „szürke” gabonából állott. Fűféléket nem vetettek. A földszegénység arra készítette a parasztságot, hogy a természetes réteket felszántsa és a jószágot szalmára fogja. Csökkent az állatállomány és a természetes trágya s ennek következtében pedig a termés hozam is.

A terméseredmény csökkenése újból arra kényszerítette a parasztokat, hogy felszántsák a réteket, elvegyék a földet a jószágoktól és ezzel aláássák az állattenyésztést. A szántóterülethez viszonyítva itt kevesebb jószág volt, mint európai Oroszország bármely más területén. A Központi Feketeföld-övezet nemcsak mezőgazdasági, hanem kizárólag földművelő területté vált. Annyira elszegényedtek, hogy sok helyen nemcsak az adók beszedése vált lehetetlenné, hanem az újoncok toborzása is. Az állandó koplalás következtében a nép elkorcsosodott, elsatnyult és az ifjúság nem felelt meg a katonai sorozás feltételeinek.

Az „elszegényedés”, a hűbériség csökevényeinek eredménye, nemcsak a Központi Feketeföld-övezet területére terjedt ki, hanem a szomszédos határterületekre is. De sehol sem volt olyan nagyfokú, mint a Központi Feketeföld-övezeten, és éppen ezért a mezőgazdaság szocialista újjáalakításának itt rendkívül nagy jelentősége volt.

Lakosság Nemzetiségi hovatartozását tekintve a Központi Feketeföld-övezet lakossága, akárcsak a Központi Iparvidék, tisztán orosz terület. Miként a Központi Iparvidéken, itt sincs egyetlen nemzetiségi csoport sem. Csupán

¹ Kevert parcella — a földbirtok vagy a földhasználat apró részekre daraboltsága, amikor a tulajdonos (vagy bérlő) birtoka több különálló parcellára oszlik és e parcellák között más birtokosok parcellái terülnek el. A kevert parcellák rendszere a forradalomelőtti időkben különösen kifejlődött a Központi Feketeföld-övezeten, és arra kényszerítette a föld megművelőit, hogy sok időt vesztegessenek az egyik parcelláról a másikra való átjárással. Ezenkívül a kevert parcellák következtében sok föld vált mezsgyévé, felburjázott a gaz. A keskeny területsávokat nehéz volt megművelni.

² 1 láb = 30,48 centiméter. — Szerk.

³ Műveletlenül hagytak hosszabb időre olyan földet, amelyet korábban műveltek. Az ilyen föld neve „zalez”. E rendszernél a szántóföldet három-öt évig egyhuzamban művelik, utána pedig tíz-húsz évig műveletlenül hever.

délen, Ukrajna szomszédságában laknak ukránok nagyobb százaléokban.

A Központi Feketeföld-övezeten a sztálini öt éves tervek idején helyi ipar fejlődött ki. A fölösleges falusi lakosság most már nem annyira Szibériába települt át innen, mint inkább a vidék gyorsan növekvő városaiba. A városi lakosság százalékaránya mintegy másfélszeresére emelkedett (16 százalékra), de a Szovjetunióban uralkodó átlagos százalékaránynak még a felét sem érte el.

A Központi Feketeföld-övezet lakossága azelőtt majdnem kizárólag földművelő volt. A lakosság csaknem teljesen gabona-termesztőkből, szántóvetőkből állott. Még a falusi lakosság mellékfoglalkozásra eljáró elemei is földművelő munkákra mentek. Csupán a sztálini öt éves tervek idején, az iparosítás eredményeként, a mezőgazdaság gépesítésének növekedésével és a technikai képzettség fejlődésével kapcsolatban kezdett a Központi Feketeföld-övezet lakossága egyre nagyobb számban a gépekhez szokni és így vált hasonlíthatatlanul változatosabbá foglalkozási köre is.

A lakosság és különösen a falusi lakosság népsűrűsége a Központi Feketeföld-övezetben az elsők között van a Szovjetunióban (egy négyzetkilométeren 60, helyenként még ennél is több ember él). A falusi lakosság népsűrűsége a Központi Feketeföld-övezetben csak az ukrainai, a Dnyepr jobbpartján elterülő erdős-sztyeppe népsűrűsége mögött marad el.

A legsűrűbben lakott a középső és a délnyugati rész (Kursz-terület cukorrépa termő kerületei). A nagy népsűrűség következtében a falvak legtöbbszörre mindössze 3—5 kilométerre fekszenek egymástól, úgyhogy bármely faluból három-négy szomszédos falut lehet látni. A lakóhelyek lakottsága észrevehetően növekszik északnyugatról — ahol sok az erdő és sűrűbb a folyók hálózata — délkelet felé, ahol a vidék már tiszta sztyeppe jellegűt ölt és a folyók hálózata gyérebbé válik.

Ugyanebben az irányban változik az építmények típusa is: a fakunyhókat téglavagy vályogból vert szalmatetősz kunyhók váltják fel.

Gazdaság

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom több mint egymillió hektár földet adott a dolgozó parasztságnak, melyet a földesuraktól és a kulákoktól vett el. Levette a parasztok vállairól az összes adósságokat is. A mezőgazdaság kollektivizálása megszüntette a kevert parcellák rendszerét, eltüntette a számtalan mezsgyét, amelyek a dudvák tenyésztelepei voltak, és a régi, hármas vetésforgó rendszert a sokparcellás

vetésforgóval cserélte fel, a vetésterületet a mezsgyék és az ugar felszántásával növelte. A traktorok és a kombájnok, az aratógépek és a cséplőgépek számúzték a faekét, a sarlót és a cséphadarót.

A mezőgazdaságban a munkatermelékenység erősen megnőtt. Megváltozott a növényfajták összetétele is. A gabonaneműeken belül erősen emelkedett a búza aránya a kevésbé értékes „szürke” gabonafélék rovására.

A *nem gabonaneműek* azelőtt csupán a termés tíz százalékát alkották, most vetésterületük több mint kétszeresre emelkedett. Bővült valamennyi régi *ipari növény*: a *cukorrépa*, a *napraforgó*, a *kender*, a *burgonya*, és a *mahorka-dohány* vetésterülete. A Központi Feketeföld-övezeten új növényfajtákat honosítottak meg: szóját, kukoricát, illóolaj- és gumitermő növényeket (kok-szagiz). Többszörösen kibővült a takarmánynövények, különösen a fűvek vetésterülete. Ezen az alapon, valamint az erősen kifejlődött élelmiszeripar hulladékainak felhasználásával, emelkedett a haszonállattenyésztés, különösen a *sertés* és a *baromfitenyésztés*, valamint a földművelésnek olyan belterjes és jól jövedelmező ágai, mint a *gyümölcs- és konyhakertészet*.

Az állattenyésztés terén elért eredmények közül említésre méltó, hogy Tambov-terület Kirszanov járásában új, bőven tejelő tehénfajtát, a „vörös tambovi tehenet” tenyésztették ki.

A Központi Feketeföld-övezetben legjobban elterjedt *iparág* az *élelmiszeripar*, melyben a Központi Feketeföld-övezet az első helyen áll a Szovjetunióban. Az élelmiszeripar a legkülönbözőbb ágakra oszlik. Mindenütt vannak malmok, olajütő üzemek, szeszégetők, keményítő-melász üzemek. Ezenkívül sok járásban vannak cukorgyárak, vágóhidak, hentesárugyárak, baromfi- és tojás-kombinátorok keltetőállomásokkal, konzervgyárak a főzelékfélék, gyümölcsök, tojás stb. feldolgozására.

Az egész élelmiszeripar, amely a helyi nyersanyagokra támaszkodik, nagyrészt a városokon kívül, a nyersanyag közvetlen közelében helyezkedett el.

Élelmiszeripar itt már azelőtt is létezett. Fejlődésével egyidejűen számos új, könnyű- és nehéziparág jött létre, köztük olyan iparág is, amelyek már nem elégszenek meg helyi nyersanyaggal.

A Honvédő Háború kezdetéig a *Központi Feketeföld-övezet hatalmas mezőgazdasági-ipari kerületté vált*, melynek nagy jelentősége van a Szovjetunió szocialista gazdaságában. A termékek értékét tekintve az ipar már elérte a mezőgazdaság színvonalát, Orel és Voronyezs-területen pedig meg is haladta. A Központi Fekete-

föld-övezet óriási vetésterületén¹ évről-évre emelkedik a szántó földek termelékenysége, és ezzel együtt gyors ütemben nő a mezőgazdaság és az élelmiszeripar termelése is.

Ami *külső kapcsolatait* illeti, a Központi Feketeföld-övezet északra, különösen Moszkvába és Leningrádba, óriási mennyiségű *búzát, zabot, rozst, tojást, baromfit. sertést. növényi olajat* és más mezőgazdasági termékeket szállít.

A Honvédó Háborút megelőző utolsó években a Központi Feketeföld-övezet nehéziparának fejlődése kivitelében is megmutatkozott. Nagymennyiségben szállítottak fémeket, műgumit stb. Az övezet *behozatalának* fő cikkei: gépek és textilárúk a Központi Iparvidékről, fa északról és északkeletről, szén a Donyec-medencéből, olaj a Kaukázusból.

Azon a nagymennyiségű teherárún kívül, amelyet a Központi Feketeföld-övezetbe a többi vidékekkel folytatott árucseret forgalom következtében szállítanak: a felesleg kivitele és a hiányzó áruk behozatala — a Központi Feketeföld-övezeten keresztül többirányú átmenő teheráruforgalom is van. Ezek közül a fontosabbak:

Délről észak felé: szenet a Donyec-medencéből és mezőgazdasági termékeket Ukrajnából, Északkaukázusból és a Volga alsó folyása mellől Moszkvába és Leningrádba;

északról dél felé: fát északról Ukrajnába, textilárut és gépeket a Központi Iparvidékről Ukrajnába, a Kaukázusba és az Alsó-Volga vidékére.

Minthogy a Feketeföld-övezet egész sor fontos és egymással szoros kapcsolatban álló terület között fekszik, az átmenő forgalomban elfoglalt helyzeténél fogva, fejlett *vasúthálózattal* rendelkezik, amely viszonylag régen kialakult.

A Honvédó Háborúban a Központi Feketeföld-övezet legnagyobb része (egészen Voronyezsig) a fasiszta németek megszállását szenvedte. A városok egész sorát majdnem teljesen újjá kell építeni. Ugyanitt, a Központi Feketeföld-övezet területén, a fasiszta hódítók 1943 nyarán egész sor nagyarányú vereséget szenvedtek (Belgorod, Orel stb.).

Az 1946—50-es ötéves terv azt a feladatot tűzi a Központi Feketeföld-övezet elé, hogy állítsa helyre a fasiszta megszállástól kárt szenvedett gazdaságot és városokat (Orel, Kurszk, Voronyezs), helyezze üzembe a kurszki mágneses anomália területén levő bányákat. Igen fontos feladat az aszály elleni küzdelem is, amely a Köz-

¹ A Központi Feketeföld-övezet vetésterülete több mint háromszorosan felülmúlja Északnyugat és Északkelet vetésterületeit együttvéve.

ponti Feketeföld-övezet déli részén, különösen a terület délkeleti, az Alsó-Volga felé eső sarkában fordul néha elő. 1950-re, egyedül Kurszk-területen 150 000 hektárt fognak öntözni.

Különbségek a területen belül A sík felület, a tengerektől elválasztó távolság, nagyobb folyók hiánya: mindez nagyjából egyforma természeti viszonyokat teremt a Központi Feketeföld-övezet legnagyobb részében. Az egyes helyek közötti változások rendkívül fokozatosan mennek végbe, úgyhogy alig észrevehetők.

A Központi Feketeföld-övezet területén előforduló különbségek között a legfontosabb az éghajlati. Északnyugatról délkelet felé haladva a csapadékmennyiség egyre csökken. Ugyanebben az irányban emelkedik a nyári hőmérséklet és — a csökkenő csapadékmennyiség és emelkedő párolgás együttes hatására — csökken a levegő nedvessége. Az éghajlati különbségekkel együtt járnak a növényzetben és a talajban mutatkozó különbségek is: a podzoltalajú erdőtől és az erdős feketeföldtől a félig aszályos sztyeppéig, déli feketefölddel és gesztenyeszínű talajjal.

A tél szigorúsága a legélesebben átlósírányban növekszik: délnyugatról északkelet felé. Ezzel együtt jár a vegetációs időszak csökkentése és a termelési viszonyok romlása a cukorrépánál és az őszi búzánál.

Ezekkel a különbségekkel jelentős mértékben függ össze a mezőgazdaság és a nyersanyagára támaszkodó mezőgazdasági ipar vidékenkénti változása.

A *délnyugati sarak* (Kurszk-terület déli része) cukorrépa és őszi búza termesztésével tűnik ki. A cukorgyártásban Kurszk-terület az első helyet foglalja el az OSzFSzK-ban.

Az állattenyésztési ágak közül itt különösen a sertésenyésztés nagy jelentőségű, amit a cukorrépa feldolgozó üzemek hulladékai nagy mértékben segítenek elő.

A *délkeleti sarak* főleg búzatermesztéssel (főleg tavaszi búza), napraforgó- és dinnyetermesztéssel tűnik ki. Az élelmiszeripar ágai közül itt legfejlettebb az olajútó ipar, amely a napraforgómag feldolgozásával foglalkozik.

A Voronyezs-terület aszályos délkeleti részében, a Volga és a Don közötti vízváltásztó gerincén, az úgynevezett Köves Sztyeppén van a Központi Feketeföld-övezet Dokucsajjevről elnevezett Földművelési Intézete. *Viljamsz* akadémikus vezetésével itt rendkívül értékes kísérleteket és megfigyeléseket folytattak a füves vetésforgó rendszerével. Itt bizonyították be a legmeggyőzőbb formában a mezővédő erdőövezetek rendkívüli hasznosságát. Széles erdőövezetek zárják el a perzselő szelek útját és lehetővé tették a búza terméshozamának megkettőzését, hektáronként 20—25 mászára.

Az *északnyugati sarak*, ahol főleg „szürke” gabonafajtákat (rozst és zabot) termesztnek, kender- és burgonyatermesztésével, továbbá kenderfonó üze meivel tűnik ki. A kendertermesztésben Orel-terület első helyen áll a Szovjetunióban.

Végül az *északkeleti sarak*, ahol szintén a „szürke” gabonafélék vannak túlsúlyban; burgonya, mahorka-dohány és köles termesztésével tűnik ki. A burgonya-nyersanyagot sok szeszegető és keményítő-meláshüzem dolgozza fel.

Azon iparágak közül, amelyek nem a helyi mezőgazdasági nyersanyag feldolgozásával foglalkoznak, mindenekelőtt a *Lipecki kerületet* kell megemlíteni, melynek vaskohászata a helyi érceket dolgozza fel.

Régi ipari kerület a Tambov-területen (Rasszkazovo, Morsanszk) fekvő durvapoztító gyártás kerülete is.

A feldolgozó ipar, a nehézipar (gépgyártás, fémfeldolgozó ipar, vegyé-

szeti ipar) és a könnyűipar (lábbeli-, textil-, konfekció-, kötszövőipar stb.) egyes gócpontjai a sztálini öt éves tervek éveiben alakultak ki a Központi Feketeföld-övezet minden nagyobb városában.

A KÖZPONTI FEKETEFÖLD-ÖVEZET VÁROSAI

Orel-terület *Orel* — területi központ, az Oka folyó felső, nem hajózható szakaszánál. Élelmiszer-, konfekció-, lábbeli-ipar, mezőgazdasági és textilgépgyártás.

Kurszk-terület *Kurszk* — területi központ a Szejm folyó felső, nem hajózható szakaszánál, a Moszkva—Szevasztopol és Voronyezs—Kiev vasútvonalak csomópontjában. Egyike a legrégebb orosz városoknak (IX. század). Élelmiszer- és könnyűipar.

Voronyezs-terület *Voronyezs* — területi központ és az egész Központi Feketeföld-övezet legnagyobb városa, a Voronyezs folyó partján, 18 kilométerre a Voronyezs és a Don találkozásától. A XVI. század végén alapították, védővárként a sztyeppei nomád-törzsek ellen. Később I. Péter idején Voronyezs a déli előnyomulás támaszpontjául szolgált. Itt építették a flottát, amely lehajózott a Donon az Azov ellen indított hadműveletekhez. Azov akkoriban török erődítmény volt.

A sztálini öt éves tervek éveiben a város nagy gépgyártási, vegyészeti- és élelmiszeripari, valamint kulturális központtá fejlődött.

Lipeck — Voronyezs folyó felső szakaszánál, a vasérclelőhely közelében, amelynek bázisán két vaskohászati üzem, egy régi és egy új dolgozik.

Tambov-terület *Tambov* — területi központ a Cna folyó és a Moszkva—Szaratov fő vasútvonal mentén, amely itt ágazik el a Volga melletti Kamisin felé. Új, vasúti felszerelést gyártó üzeme van, amely a voronyezsi üzemhez hasonlóan létesült, tekintettel a város kedvező központi helyzetére a vasúti hálózatban.

Micsurinszk (azelőtt Kozlov) — vasúti csomópont. A Moszkvából kiinduló fővasútvonal itt válik két ágra: a déli Voronyezs—Rosztov, és a délkeleti Tambov—Szaratov vonalra.

A város nevét Kozlovról Micsurinszokra Micsurin, a hírneves szovjet tudós tiszteletére változtatták meg, aki itt dolgozott.

Kérdések

1. Hasonlítsák össze a Központi Feketeföld-övezet fekvését és természeti viszonyait a Központi Iparvidékével.

2. Miért volt a Központi Feketeföld-övezetben a legnagyobb a földesúri hatalom és elnyomás?

3. Miben jutott kifejezésre a Központi Feketeföld-övezet elszegényedése a cári időkben?

4. Hogyan szüntették meg a szovjet hatalom éveiben ezt az elszegényedést?

5. Hasonlítsák össze a Feketeföld-övezet lakosságát a Központi Iparvidékével. Összetétel, népsűrűség megoszlása, a városi lakosság százalékaránya és a városok típusa szerint.

6. Milyen mezőgazdasági ágak és mezőgazdasági nyersanyag feldolgozóiparágak a legnagyobb jelentőségűek a Központi Feketeföld-övezetben?

7. Melyek a Központi Feketeföld-övezet területen belüli különbségei a mezőgazdaság jellege és iránya szempontjából?

8. Milyen ipari gócpontok vannak a Központi Feketeföld-övezet területén, amelyek nem kapcsolatosak a terület mezőgazdaságával?

9. Mit szállít ki a Központi Feketeföld-övezet és mit hoz be?

10. Milyen teherszállítmányok mennek a Központi Feketeföld-övezet területén keresztül?

11. Készítsenek térképvázlatot a Központi Feketeföld-övezet vasútvonalairól és jelöljék meg a legnagyobb csomópontokat.

Nyolcadik fejezet

AZ OSzFSZK EURÓPAI RÉSZÉNEK ÉSZAKNYUGATI TERÜLETEI

Leningrád-, Pszkov-, Novgorod- és Murmanszk-terület

Északnyugathoz tartoznak: 1. a Finn-öböltől keletre és délre elterülő Leningrád-, Pszkov- és Novgorod-területek, 2. a Kola-félszigeten fekvő Murmanszk-terület. Azelőtt, a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság 1940-ben történt megalakulásáig, idetartozott a Karél Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság is. Mint-hogy a szövetségi köztársaságokat külön gazdasági területeknek tekintjük és mindegyiket külön tanulmányozzuk, a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaságot is külön tárgyaljuk. Így az északnyugati részen belül két különálló rész marad, amelyeket nagy távolság választ el egymástól (Leningrádtól Murmanszkgig körülbelül ezer kilométer a távolság). Bár térbelileg ennyire távol vannak egymástól, ezeket a részeket mégis szoros kapcsolatok fűzik egymáshoz. Két útvonal köti őket össze: a Kirovszk-vasútvonal s a Fehér-tengert a Balti-tengerrel összekötő Sztálin-esatorna útja, amely a Fehér-tengeren folytatódik. Murmanszk-területnek Leningráddal jobb a kapcsolata, mint Arhangelszkkal.¹ Az „Észak-sarki

¹ A Nagy Honvédő Háború idején épített új vasútvonal Belomorszk-Obozjorszkaja között bekapcsolta a Kirovszk-vasútat a Moszkva—Arhangelszk vasútvonalba és megerősítette Murmanszk-terület kapcsolatát Arhangelszkkal.

nyíl" nevű vonaton Leningrádból nem is egészen huszonnégyszerig tart az út Murmanszkba.

A murmanszki kikötő fontos kiegészítése a leningrádi kikötőnek. Ugyanis a Golf-áram melegítő hatása következtében télen sem fagy be, átveszi a befagyott leningrádi kikötő munkáját.

Murmanszk-terület ásványi nyersanyaggal, mindenekelőtt a Hibini-hegyek apatitjával látja el Leningrád iparát. Az apatitot Leningrád vegyipari üzei dolgozzák fel. Leningrád-terület és főleg maga Leningrád, Murmanszk-területet különböző ipari készítményekkel, mindennemű felszereléssel és — ami még fontosabb — munkaerővel és szakképzett káderekkel látja el. Leningrád volt és ma is lényeges eleme mindannak az építőmunkának, amely a sztálini öt éves tervek idején a Kola-félszigeten kibontakozott és Murmanszk-területet mai fejlettségi fokára emelte.

Mindemellett a két északnyugati rész oly élesen különbözik egymástól természeti és gazdasági viszonyaiban egyaránt, hogy célszerűbb külön-külön vizsgálni őket.

AZ ÉSZAKNYUGATI VIDÉK DÉLI RÉSZE

Leningrád-, Pszkov- és Novgorod-terület

Fekvése és természeti viszonyai

Az északnyugati vidék déli része a Tó-vidéken fekszik. Fő jellegzetessége a morénás táj. A nagy tavak közül teljesen ezen a területen fekszik az *Ilmeny-tó*, részben pedig a *Ladoga*-, az *Onyega*- és a *Csud-tó*.

A tavak és folyók hálózatának sűrűségével ez a vidék a Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság mellett az első helyet foglalja el a Szovjetunióban. A folyók többsége szakadékos medrű és nagy vízienergia készleteket rejt magában (Volhov, Szvir, Msztá). A rövid, de bővízű *Néva*, kivezető víziút a tőrendszerből a Finn-öbölbe. A belső vizeknek igen nagy jelentőségük van közlekedési és energetikai szempontból egyaránt. A vidék éghajlatára észrevehető hatással van, különösen az északnyugati részben, a tenger közelsége.

Leningrádon, amely négy szélességi fokkal északabbra fekszik Moszkvánál, januárban a középhőmérséklet nem alacsonyabb, hanem magasabb, mint Moszkvában. Az évi csapadék 600 milliméter; hűvös nyár és nagy felhőzet esetén ez jelentősen hozzájárul a mocsárképződéshez.

A terület nagyobb részét — átlag a felét, sőt északkeleten még háromnegyedét is — erdő borítja. Az erdőkön és mocsarakon

kívül a földművelés számára jelentős akadály az egykori gleccserektől idehordott sziklatörmelékek tömege. A podzol talaj akár nehéz agyagon, akár könnyű homokon van, a túlnedves és nem elég meleg éghajlat mellett talajjavítást és gondos megművelést kíván.

A terület nem rendelkezik olyan értékes fűtőanyagokkal, mint az olaj és a kőszén. Mégis találhatunk itt *barnaszén*et (Borovicsi), *palát* (az Észti Szovjet Szocialista Köztársaság határán) és sok helyen *tőzeget*. Igen jelentősek a *vízierő* (villamos energia) készletek.

Az ásványi nyersanyagok közül találunk itt mocsári *vasércet*et, *bauxitokat* — az alumínium nyersanyagát (Tihvinnél). Vannak különböző építőanyagok és vegyészeti nyersanyagok (Borovicsinél barnaszénnel együtt).

Természeti kincsekben gazdag terület itt általában nincs. Emellett a természetes nyersanyagforrások közül például a víziergia kihasználásához, a pala, a bauxit feldolgozásához a legújabb technikai felszerelésre van szükség, és így korábban ezeknek semmiféle gazdasági jelentőségük sem volt.

Hogy Leningrád korai ipari fejlődésének okait megértsük, számításba kell venni fekvésének rendkívüli előnyeit. Ezek az előnyök: 1. az Atlanti-óceán a Balti-tenger Finn-öblén át éppen itt nyomul be legmélyebben a kontinensbe; 2. a Finn-öbölbe ömlő Néva folyó magába gyűjti az egész Tó-vidék folyóinak vizeit, amelyeknek felső folyása sok helyen egészen megközelíti a Dnyepr, az Északi-Dvina és — ami fontosabb — a Volga rendszerébe tartozó folyókat.

Ilymódon a Néva torkolata a Finn-öböl bemélyedésében olyan pont, amelyen át a legelőnyösebb kapcsolatokat lehetett megteremteni olcsó víziúton két irányba: az ország különböző részei és Nyugateurópa országai felé.

Történelmi-
földrajzi
áttekintés

Az itt végigvonuló víziutak előnyei már régóta jelentkeztek a vidék gazdasági fejlődésében. Ezen az útvonalakon alakultak ki az ősi kereskedő városok, Pszkov és Novgorod. Novgorod a Hanza-városok szövetségébe tartozott és nagy tengerentúli kereskedelmet folytatott. Hatalmát messzire kiterjesztette észak és északkelet felé, egészen a Fehér-tenger és a Barents-tenger partjáig. A XV. század végén Moszkva meghódította Novgorodot. A Finn-öböl partvidéke ebben az időben a svédek birtokában volt. Hogy közvetlen kereskedelmi kapcsolatba léphessen Nyugateurópával, Moszkvának szüksége volt arra, hogy kijusson a tengerhez és szilárdan megvesse a lábát a tengerparton. A háborúk a svédek ellen

már a XVI. században, Rettenetes Iván idején megkezdődtek. De csak a XVIII. század elején, I. Péter érte el a kitűzött célt. Megalapította Pétervárt (a mostani Leningrádot) a Néva torkolatánál, az „Európára néző ablakot”, fővárosává tette és kényszerítő intézkedésekkel ideterelte Arhangelszkből a külkereskedelmet. Pétervár megalapítása után azonnal megindultak a munkálatok, hogy a Névát csatorna útján összekapcsolják a Volgával. E kapcsolat megteremtése után Pétervár Oroszország legnagyobb tengeri kikötője lett és a városban megkezdődött az ipar fejlődése külföldi nyersanyag feldolgozásával. Vasútvonalak akkor még nem voltak, a donyeci szén és a bakui olaj kihasználatlanul hevert a föld mélyében.

Ilyen körülmények között Leningrád fekvésének sajátosságai rendkívül nagy jelentőségre tettek szert. A Néva torkolata a Finn-öböl sarkában olyan pont, amelyen keresztül halad a legrövidebb tengeri útvonal Nyugateurópa ipari országai felé. A Néva, miután csatornákkal összeköttetésbe került a Volgával, a Volga—Néva vízi főútvonal végső szakasza lett. Ez a főútvonal összeköti a Balti-tengert a Káspi-tengerrel és olcsó víziút a nyersanyagok szállítására a szárazföld olyan messzeeső vidékeiről, mint az Ural és a hozzá csatlakozó Nyugatszibéria, Középázsia, Kaukázus és Irán.

A Néva torkolatánál épült Leningrád, tehát rendkívül előnyös közlekedési pont, amely lehetővé tette, hogy olcsó víziúton egyfelől gépeket és kőszemet hozzanak be Angliából és Németországból, gyapotot az Egyesült Államokból, jutát Indiából, kaucsukot az ázsiai, afrikai, délamerikai tropikus országokból, másfelől pedig gabonát és lábasjószágot a Volgamentéről és Szibériából, fát az északi területekről, szenet az Uralból, olajat Bakuból és így tovább.

A cári időkben majdnem az egész leningrádi ipar külföldi nyersanyaggal és fűtőanyaggal dolgozott és Leningrád volt a terület egyetlen ipari központja. Egyetlen nagy ipartelepet sem építettek húsz kilométernél messzebbre Leningrád kikötőjétől. Ily módon Leningrád ipari fejlődésének alapját a város előnyös fekvése, és korántsem saját természetes nyersanyagforrásai alkották. Ugyancsak előnyös helyzete következtében a Nyugateurópával való alkalmasabb összeköttetés érdekében vált Leningrád (akkor Szentpétervár) fővárossá. Az a tény, hogy főváros volt, kedvezően mozdította elő ipari fejlődését, mert biztosította számára mind a fogyasztási piacot, mind az állami megrendeléseket, mind pedig — mint fővárosban kialakult — tudományos intézmények technikai segítségét.

Leningrád további ipari fejlődésének jelentős lendületet adott az első világháború, amikor a város, mint (felszerelésben és képzett

munkaerőben egyaránt) élenjáró ipari központ, a hadiipar legnagyobb központjává vált.

Lakosság A lakosság 90 százaléka orosz, a többiek főképpen észtek, finnek és karélok, a szomszéd szövetségi köztársaságok lakosságának képviselői.

A falusi lakosság átlagos sűrűsége: húsz ember négyzetkilométerenként; magasabb (harminc, sőt ennél is több) a népsűrűség délnyugaton, amelyet a legkorábban telepítettek be oroszokkal, s erősen megtisztítottak az erdőtől és felszántották. Legalacsonyabb a népsűrűség (tíz ember egy négyzetkilométeren, vagy ennél is kevesebb) északkeleten, ahol a feltételek a mezőgazdaság számára rosszabbak, mert sok a mocsár és az irtatlan erdő. A sűrű vízhálózat (folyók, tavak, források) következtében a települések itt nagyobbbrészt kicsinyek, sok a tíz-tizenöt, sőt még kevesebb házból álló település és új lakótelep. A falvak házai fából készültek, tágasak, nem ritkán kétemeletesek, amit a bőségesen rendelkezésre álló faanyag tesz lehetővé.

A városi lakosság az összlakosságnak több mint hatvan százaléka; emellett a városi lakosság öthatoda Leningrádban él. Leningrád (az 1939. évi népszámlálás alapján) több mint hárommillió lakost számlált, ami a terület összlakosságának a fele. Leningrádon kívül nincs itt egyetlen nagy város sem. Nem hiába nevezik néha Leningrád-területet „egy város területének” (és ez nemcsak most van így, hanem azelőtt is így volt, amikor Leningrád-területtől még nem választották el Pszkov- és Novgorod-területet).

Gazdaság *Iparosodásának fokát tekintve, Leningrád-terület egy színvonalon áll Moszkva-területtel.* Az első ötéves tervben Leningrád-terület ipara nemcsak a terület mezőgazdaságánál, hanem a Szovjetunió egész iparánál is gyorsabban fejlődött.

Ezt az a teljesen rendkívüli szerep magyarázza, amelyet Leningrád, mint *gépgyártásunk* legrégibb központja, játszott az első ötéves terv teljesítésében. Az új termelési ágak meghonosításához és az új, azelőtt nem gyártott bonyolult gépek gyártásához, különféle üzemek együttműködése szükséges, szükség van arra a „technikai kultúrára”, amely hosszú üzemi munka eredményeként fejlődik ki. Az első ötéves terv kezdetén mindezzel Leningrád rendelkezett a legnagyobb mértékben. Az első ötéves terv idején, gépgyártó üzemeiben száznál több olyan új termelési ágat honosított meg, amely azelőtt egyáltalában nem volt. Ilyenek: a traktorgyártás, turbinák, hengersorok, textilgépek, dohánygyári gépek, írógépek, számológépek, sokszorosítógépek,

géphajtású halászhajók (trawler), motorkerékpárok, fényképezőgépek, telefon- és rádiókészülékgyártás stb. Leningrád a gépgyártás új ágainak melegágya volt, innen terjedtek el ezek az új ágak az egész országban. A többi gépgyártó üzem felszerelésének jelentős részét Leningrádból kapta, és Leningrád technikai tapasztalatait használta fel. Egyes nagyjelentőségű, fejlett technikát igénylő gépgyártási ágakat egyedül Leningrád képvisel az egész Szovjetunióban.

Az északnyugati vidék déli részének igen nagy a jelentősége a *vegyészeti ipar* terén is. Ezen a téren is Leningrád vezet az új termelési ágak megszervezésében.

Például a műgumi előállítás burgonyaszeszből, a „Krasznij Treugolnyik” (Vörös Háromszög) hosszú laboratóriumi kísérleteinek az eredménye. Ezt az eljárásmódot később sok város műgumigyártó üzeme vette át. Az új nagy vegyipari vállalatok közül meg kell említeni a Névai Kombinátot Leningrád közelében, amely a hibinii apatitból foszfátos műtrágyát készít.

A többi iparág közül nagyjelentőségűek Leningrádban a *fémipar*, a *textilipar* (szövet-, pamut- és különösen a fonal- és kötszövőipar), valamint a nagy városokkal összefüggő iparágak, az *élelmiszer-, konfekció- és nyomdaipar*.

A leningrádi iparnak igen sok *energiára* van szüksége. A forradalomelőtti időben ezt az energiát főleg külföldről behozott szénből nyerték. A szovjet hatalom éveiben a külföldi szén felváltotta a donyeci szén, amelynek Leningrád üzemanyagellátásában a bakui olajjal együtt igen fontos szerepe van. A donyeci szén és a bakui olaj szállítása ilyen nagy távolságra nagy terhet jelent a közlekedés számára és növeli a termelés önköltségét. Ennélfogva elsőrendű fontosságú az a feladat, hogy a leningrádi ipart saját energiabázissal lássák el. Ha nem számítjuk a fát, amely a fafeldolgozó ipar nyersanyaga és amelyből még kivitelre is jut, akkor itt a következő helyi energiaforrások vannak: víz, tőzeg és pala.

A szovjet hatalom éveiben megindult a nagyarányú *villanyerőmű* építkezés a helyi energiaforrások felhasználására, és ez sokat lendített Leningrád energiaellátásán. A leningrádi ipar azonban a sztálini ötéves tervek éveiben oly gyorsan fejlődött, hogy energiaszükséglete meghaladja a helyi energiaforrások termelését. Ennélfogva a helyi energiaforrások alapján működő villanyerőművek építése továbbra is a terület legfontosabb gazdasági feladata marad. A külföldi nyersanyag kiküszöbölése és a helyi nyersanyagok felhasználása a szovjet uralom idején egész sor ipari központ

alapját vetette meg Leningrádon kívül is. *Volhov, Borovicsi, Tihvin, Boksztogorszk, Szjasztroj* stb. De Leningrád ipari fejlődése ezekben az években is oly gyors ütemben haladt, hogy vezető szerepe továbbra is megmaradt. Leningrádnak, mint közlekedési csomópontnak a jelentősége, a cári időkkel összehasonlítva, még jobban megnövekedett, mert fokozódtak kapcsolatai Északkal (a Kirovszk-vasút és a Fehér-tengert a Balti-tengerrel összekötő Sztálin-csa torna útján). Az ipar jelentősége sokkal nagyobb, mint a mezőgazdaságé, és főleg Leningrádon összpontosul. A terület többi része megőrizte mezőgazdasági vagy erdőipari jellegét.

Olyan nagy felvevőképességű piac hatására mint Leningrád, a város közelében a *mezőgazdaság* már régen kifejezetten városkörnyéki jelleget öltött. A városkörüli övezetben főleg konyhakertészet és tejelőállat-tenyésztés dívik. Ez utóbbi vetés útján termelt takarmányon alapul. Ezt az övezetet tejtermelő és burgonyatermesztő övezet veszi körül. Novgorod- és Pszkov-terület — melyek talaja: homokos, agyagos talaj, éghajlata: nedves — lentermesztésre alkalmas. Jelentős női munkaerő áll rendelkezésre és ezért a falvakban régóta vezető termelési ág a lentermesztés. Északkeleten, ahol sok az erdő és kevés az út, ha a folyókat nem vesszük számba, a mezőgazdaság háttérbe szorul az erdőgazdasággal szemben.

Az élelmezéshez szükséges gabonaneműek a vetésterületnek nem egészen egyharmadát foglalják el és jelentősen elmaradnak a takarmánynövények (zab, árpa és vetett füvek) mögött. A háborúelőtti években sikerült a búzát is meghonosítani.

Az itteni szovhozok elsősorban kertészkedő, tejtermelő és lentermesztő szovhozok. Különösen erősen megnövekedett a len és a takarmányfüvek vetésterülete, még a Leningrád körüli konyhakertészetekben is.

Az *erdőgazdaság* elsősorban északkeleten összpontosul. Az itt kitermelt fa Leningrádba kerül, ahonnan jelentős részét külföldre viszik. A rendelkezésre álló faanyag következtében a fűrészüzemek mellett itt olyan iparágak is létrejöttek, mint a papír-, a gyufa-, a fafeldolgozó- és favegyészeti ipar.

A *belső árucsereforgalomban* a legnagyobb fontossága Leningrád és a terület többi része közötti kapcsolatnak van.

Leningrád a környező területekről 1. tejet, zöldségfélét és egyéb élelmiszert, 2. ásványi építőanyagokat és fát kap.

Cserébe Leningrád gépeket, mindennemű felszerelést, könyvet és tömegfogyasztási cikkeket (textilt, kész ruhát, cipőt stb.) szállít.

A többi körzetbe irányuló *kivitel* főbb cikkei: fa, papír, könyv, elektrotechnikai ipari készítmények, különböző gépek, vegyi-anyagok, cérna, díszműáru.

A Honvédó Háború éveiben e vidék egész nyugati részét megszállták és feldúlták a németek. Nemcsak a városok és falvak, hanem még az erdők is megszenvedték (a tüzéségi tűz következtében) a német megszállást.

Az északnyugati vidék fő feladatait az 1946—1950-es ötéves terv így szabja meg: a gazdaság helyreállítása a fasiszta támadás után, mindenekelőtt Leningrád és iparának helyreállítása, majd kohászati üzem létrehozása a leningrádi járásban (a Vorkuta-, Pecsora-medence szénével), ami biztosítja a leningrádi gépgyártás ellátását saját fémmel.

AZ ÉSZAKNYUGATI VIDÉK DÉLI RÉSZÉNEK VÁROSAI

Leningrád-terület *Leningrád* — a Szovjetunió második (Moszkva után) legnagyobb városa. Kétszáz éven át a cári Oroszország fővárosa volt. A Néva partján és szigetein terül el. Itt ömlik a folyó a Finn-öbölbe. Hatalmas és jól felszerelt kikötő, amelyet tengeri csatorna köt össze a Kotlin-szigettel, ahol *Kronstadt* tengeri erődítmény emelkedik. Kronstadt Leningrád bejáratát védi a tenger felől.

Leningrád nagy vasúti csomópont. Moszkvához hasonlóan, igen fontos ipari központ, különösen jelentős a precíziós gépgyártás és elektrotechnikai ipar elsőrangú felszereléssel és kiváló szakképzett munkás- és műszaki káderekkel.

Leningrád iparát az jellemzi, hogy nagymértékben használja fel a saját, belső erőforrásaiból származó nyersanyagokat. A fémfeldolgozásból származó hulladékok (őcskavas, fémforgács stb.) az acéltermelés nyersanyagául szolgálnak, a lakk- és festékgyártás, valamint a textilgyárak melléktermékeit műbőr készítésére használják fel és így tovább.

Leningrád, mint főváros, elvesztette ugyan fontosságát, de mint Moszkva után a legnagyobb tudományos és kulturális központ, megőrizte jelentőségét. A leningrádi munkások óriási szerepet játszottak a forradalmi mozgalom történetében, élenjáró helyet foglalnak el a szocialista építés arcvonalaán is. Őket illeti meg az úttörők szerepe a szocialista munka élenjáró formáinak kidolgozásában (szocialista verseny, élmunkásmozgalom, védnökség az elmaradottabb ipari üzemek felett). A dolgozó lakosság minden

rétegének kulturális színvonalát tekintve Leningrád első helyen áll a Szovjetunióban.

A városban sok egyetem, főiskola, műszaki főiskola, tudományos kutatóintézet és múzeum van. Ez utóbbiak között van az Eremitage kiváló képmű- és szoborgyűjteménnyel; történelmi nevezetességű épület: a Péter-Pál erőd, az Izsák-székesegyház, melyet Vallásellenes múzeummá alakítottak át, az Admirálisok palotája, a Téli palota (most múzeum) stb.

Építészeti és a város különböző helyeihez fűződő történelmi emlékeivel egész Leningrád a „pétervári korszak” emléke Oroszország történelmében. Igen sok fontos emléke van itt az 1905-ös és 1917-es évi forradalmaknak. A városnak különleges szépséget kölcsönöz a vizek bősége, a parti területek és a Néván átvezető hidak, a Névából szétágazó számos mellékág és csatorna, valamint a júniusi „fehér éjszakák”.

A Honvédő Háború éveiben Leningrád világhírré tett szert a fasiszta hordák elleni hősi védekezésével.

A város sokat szenvedett a bombázásoktól és a tüzérségi lövedékektől, de a sebek nagyrészt már begyógyítottak. A város környékén a fasiszta barbárok sok igen értékes művészeti emlékművet, palotát és múzeumot pusztítottak el.

Az 1946—50-re szóló ötéves terv Leningráddal kapcsolatban a következőket írja: Leningrádot, mint az ország legnagyobb ipari és kulturális központját helyre kell állítani, biztosítani kell az ipari termelés háborúelőtti színvonalának elérését, magasabb technikai alapon. Különös figyelmet kell szentelni a leningrádi hajóépítés és minőségi gépgyártás fejlesztésének. Meg kell kezdeni a leningrádi földalatti vasút építését és annak első részlegét működésbe kell hozni.

Volhov — a Volhov folyó partján. Itt van a Szovjetunió első körzeti vízierőműtelepe, Zvanka állomás közelében, amely az észak felé (Murmanszkba) vezető Kirovszk-vasút kiindulópontja.

Viborg — a karéliai földszoroson, az egész karéliai földszorossal együtt az 1940-es évi háború eredményeként került Finnországtól a Szovjetunióhoz. Fontossága abban rejlik, hogy északnyugat felől fedezi Leningrádot. Mélyen, a Finn-öbölben fekvő kikötő, ide torkollik a Szajma szigetéről vezető csatorna. Fafeldolgozó- és fémipara van.

Novgorod-terület *Novgorod* — a Volhov folyó partján fekszik, ott, ahol a Volhov elhagyja az Ilmeny-tavat. A legrégebbi orosz városok egyike. Annakidején Oroszország északnyugati és északi részén nagy kiterjedésű terület politikai központja volt.

Pszkov-terület *Pszkov* — a Velikája folyó mellett van, közel ahhoz a ponthoz, ahol a folyó a Csud-tóba torkollik. Nagy vasúti csomópont. Egyik legrégebbi orosz város, nem egyszer szerzett dicsőséget az ellenséges támadások elleni védekezésével. Régi lentermő vidék központja.

AZ ÉSZAKNYUGATI VIDÉK ÉSZAKI RÉSZE

Murmanszk-terület

Fekvése és természeti viszonyai Murmanszk-terület a Sarkkörön túl, a Kola-félszigeten terül el, amelynek partjait a Barents- és a Fehér-tenger vizei mossák. A Barents-tenger a Kola-félsziget partvidékénél, a Golf-áram egyik erre haladó ágának melegítő hatása következtében nem fagy be. Á nyár a Kola-félszigeten hűvös (júliusban a középhőmérséklet $+ 12,5$ fok), a tél kevésbé hideg (januárban a középhőmérséklet $- 12$ fok). Ugyancsak a Golf-áram hatására télen a part mentén melegebb az idő, mint lejjebb, dél felé, a félsziget belsejében. A félsziget déli részét ritkás tajga (északi őserdő), északi részét pedig tundra borítja.

1945-ben a Finnország felett aratott győzelem után visszatért az azelőtt is Oroszországhoz tartozott Pecsenga járás, amelynek tágas, jégmentes kikötője van. Így a Szovjetunió a Barents-tenger partján most már nem Finnországgal, hanem közvetlenül Norvégiával határos.

Pecsengát a novgorodiak telepítették be a IX. században, akárcsak a Kola-félsziget partvidékének többi részét is. Mikor Finnország önálló állammá vált, a Szovjetunió 1920-ban önként átengedte ezt a területet Finnországnak, hogy önálló kivezető utat adjon neki a nyílt tengerre. Mikor azonban Finnországban a fasiszták jutottak uralomra, ezt az önkéntes engedményt a Szovjetunió ellen használták fel és a németek rendelkezésére bocsátották ezt a területet. A németek hatalmas támaszpontot létesítettek itt tengeri és légi flottájuk számára. Ennek alapján világos, hogy Pecsengát nem lehetett idegen kézben hagyni.

Pecsenga járás nem nagy terület (10,5 ezer négyzetkilométer). Keskeny földszáv, nyugatkeleti irányban 50—60 kilométer széles, északdéli irányban pedig körülbelül 200 kilométer hosszú. Kiterjedésének jelentéktelensége és zord éghajlata mellett azonban ez a darabka föld nemcsak stratégiailag, hanem gazdaságilag is nagyjelentőségű, mert 1. jégmentes kijáratot nyújt a nyílt tengerre és 2. gazdag réz- és nikkelérctelepei vannak, amelyeket Finnország a Nemzetközi Nikkeltársaságnak engedett át kiaknázás végett, most azonban a Szovjetunióhoz került. A bányák és üzemek már újjáépültek és működnek.

A Kola-félsziget óriási gránitfennsík. Meredeken lejt kelet felé. Átlagos magassága 150 méter, helyenként, nyugaton, különálló hegytömegek emelkednek, amelyek magassága eléri az 1200

mért. E hegyek csúcsai fátlanok, a helyi lakosság „tundráknak” nevezi őket. A legnagyobbak közülük: a Hibini-tundra, a Moncsse-tundra és a Lovozer-tundra. Sok festői tó van itt, különös rajzú partvonalakkal. A legnagyobb közülük az *Imandra*, ebből ered a rövid, rohanó folyású Nyiva folyó, amely a legerősebb fagyok idején sem fagy be. A Nyiva a Fehér-tenger kandalaksai öblébe torkollik és óriási vízienergiakészletet rejt magában. Murmanszk közelében ömlik a Barents-tengerbe az energetikai szempontból másik fontos folyó, a sebesvízű és szakadékos medrű *Tuloma*. A legkülönbözőbb ásványi nyersanyagok találhatók itt és ezért a Kola-félsziget a világ egyik leggazdagabb területe. Különösen nagy-jelentőségűek a foszforban gazdag *apatit*- és nefelintartalmú¹ kőzetek a Hibini-tundrákon; a Pecsenga körüli hegyekben gazdag *nikkel-érc* telepek vannak.

A Kola-félsziget hasznos ásványainak feltárása és kutatása a Szovjet Tudományos Akadémia dolgozóinak érdeme, élükön *A. J. Ferszman* akadémikussal. E természeti kincsek felhasználása körül sokat fáradoztak a leningrádi bolsevikok, *Sz. M. Kirov* vezetésével.

A Barents-tenger a murmanszki partvidék mentén igen gazdag *halban* (tőkehal, hering, tengeri harcsa stb.).

Lakosság A cári időkben a Kola-félsziget majdnem teljesen lakatlan volt. A 140 000 négyzetkilométeres területen mindössze húszezer ember lakott. Murmanszk partvidékén csupán elszórt telepek voltak, ahová nyár idején orosz halászok, „pomorok” utaztak, a félsziget belsejében pedig a nomád rénszarvastenyésztő *szaamok* (lappok) vándoroltak. A murmanszki vasútvonal megépítésével a murmanszki kikötő fejlődésével és a hasznos ásványok feldolgozásával egymásután három jelentékeny város alakult és fejlődött itt ki: *Murmanszk*, *Kirovsk* (azelőtt Hibinogorszk) és *Moncssegorszk*. A mezőgazdaság, noha el is ért figyelemre méltó és igen jelentős sikereket (egész sor új veteményes, hús- és tejtermelő szovhoz alakult), a nehéz természeti viszonyok következtében természetesen nem követhette az ipar és a közlekedés fejlődését. Ennek következtében a Szovjetunióban Murmanszk-területen van százalékos arányban (84 százalék) a legnagyobb városi lakosság.

Gazdaság A félszigeten a gazdasági élet fejlődéséhez az első lendületet a Murmanszk-vasút, a mai Kirovsk-vasút adta, amelyet a cári kormány az első világháború éveiben, 1914—1918-ban építtetett nagy sietve, hogy Pétervár blokádja

¹ nefelin: az alumíniumipar egyik nyersanyaga. — *Szerk.*

miatt ezen keresztül biztosítsa a szövetségesektől érkező hadianyag szállítását. A szovjet hatalom éveiben a murmanszki kikötő és a Kirovszk-vasút igen nagy jelentőségre tett szert. A vasútvonal északi részét Kandalaksától kezdve már villamosították. Kandalaksa állomástól nem messze, új vasútvonal ágazik el nyugat felé, amely Finnország és Norvégia északi részével biztosítja a kapcsolatot. A Kirovszk-vasút, mint gazdasági vállalat, amelynek érdeke a vidék benépesítése, nagykiterjedésű földterületet kapott és nagyszabású munkát végzett a terület felkutatásában, benépesítésében, fa- és ásványi kincseinek kiaknázásában.

A halászat terén nagymértékben alkalmaznak trawlereket (gépesített halászhajókat). A halászsákmány a többszörösére emelkedett.

A Kola-félsziget gazdasági életének fejlődéséhez a második lökést az adta meg, hogy a Hibini-hegyekben az Imandra-tó közelében igen gazdag, világgraszoló jelentőségű, nagy foszfortartalmú apatit- és nefelin-telepeket találtak. Az apatitot Leningrád közelében, a Néva Vegyészeti Kombinátban és számos más vegyészeti üzemben dolgozzák fel, meg Ukrajnában is. Az apatitbányászat nemcsak attól mentesít, hogy külföldről kelljen foszforitot behozni, hanem új kiviteli cikket is jelent.

Fő kiviteli cikkek: apatit, hal, fa.

Murmanszk — jégmentes kikötő a Szovjetunió északi részében, a Kirovszk-vasút utolsó állomása, nagy halászati, halipari és hajógyártási központ.

Murmanszk a nyílt tengertől 70 kilométerre a Kola-öböl — egy mély, hosszú és szűk, hegyes, erdőtlen partú fjord — keleti partján fekszik. A város magva, a kikötő. A kereskedelmi kikötőtől nem messze van a halászhajók állomása. A kikötőhöz csatlakozik a Kirovszk-vasút teherpályaudvara, ahonnan a vasúti kocsik egyenesen a hajók mellé juthatnak. A parton nagy épülettömbök emelkednek: a halkombinát, a hűtőház, a hajógyár. A város közelében fekszik a tulomai vízierőműtelep, amely a várost villamosenergiával látja el.

Murmanszk kétszáz kilométernyire van északra a sarkkörtől. Nyáron a nap három héten át nem nyugszik le, télen ugyanennyi ideig tart a sarki éjszaka. Ez azonban nem jelenti azt, hogy teljes sötétség van: két-három órán át elég világos van (olyan, mint Leningrádon, borús decemberi napon). A nap sötét részében gyakran felragyognak a téli égbolton az északi fény sokszínűben vibráló sugárkévéi.

A város 1915-ben, a Kirovszk-vasút építésével kapcsolatban keletkezett. A szovjet hatalom első éveiben Murmanszk a „téli fortocska”¹ szerepét játszotta Leningrád, az „Európára néző

¹ fortocska — szeliőztető ablakocska. — *Szerk.*

ablak" számára. Később azonban, mint a hibirü apatit külföldi kivitelét szolgáló kikötő önálló jelentőségre is szert tett. Ugyanakkor Murmanszk igen nagyjelentőségűvé vált, mint halászat és halipari központ a Barents-tengeren: ide helyezték a trawler flottila támaszpontját, itt összpontosult feldolgozásra az egész murmanszki partvidék halászsákmánya. Különösen emelkedett Murmanszk jelentősége az északitengeri út felhasználásával, amelynek a murmanszki kikötő a legnyugatibb támaszpontja. A tengerhajózás és halászat előbb a hajójavítást, majd a hajóépítést indította meg. Ennek eredményeként Murmanszk a világ legnagyobb Sarkkörön-túl fekvő városa. A Honvédó Háború éveiben Murmanszk hosszú ideig volt a fasiszták támadásának célpontja, szárazföldről és tengerről egyaránt.

Kirovszk — újonnan keletkezett város, a Vugyavr-tó mellett a Sarkkörön túl. A hegyek között, kisebb sík területen fekszik. Az új apatit és nefelin bányászati körzet központja. Szárnyvasút köti össze a Kirovszk-vasúttal. A város közelében fekszik az „Indusztrija” nevű zöldségtermesztő és állattenyésztő szovhoz.

Pecsenga — a XVI. században alapított pecsengai kolostor mellett épült. A Pecsenga-folyó balpartján fekszik, amely jégmentes öbölbe torkollik. Ebben az öbölben tengeri kikötőt lehet építeni, amely újabb kijáratot nyit a szovjet hatalom részére az óceánra.

Nyikel — új város, amely a leggazdagabb nikkellelőhelyek közelében épült.

Kérdések

1. Milyen közlekedési utak kapcsolják össze Murmanszk-területet Leningrád-területtel?

2. Melyek a gazdasági kapcsolatok az északnyugati vidék északi és déli része között?

3. Melyek Leningrád fekvésének sajátosságai?

4. Mi a magyarázata a leningrádi ipar korai kifejlődésének?

5. Miben rejlik Leningrád különleges jelentősége az ipar szempontjából?

6. Készítsenek térképvázlatot a leningrádi csomópont vasútvonalairól és határozzák meg minden befutó vasútvonal jelentőségét Leningrád szempontjából.

7. Milyen ipari központok vannak az északnyugati vidék déli részében Leningrádon kívül?

8. Milyen az északnyugati vidék déli részének mezőgazdasága?

9. Melyek az északnyugati vidék déli részének fő kiviteli cikkei?

10. Melyek a Kola-félsziget természeti kincsei?

11. Milyen változás ment végbe Murmanszk-területen a szovjet uralom éveiben?

12. Melyek a fő gazdasági ágak Murmanszk-területen?

13. Mi Murmanszk fő jelentősége?

AZ OSzFSzK EURÓPAI RÉSZÉNEK ÉSZAKKELETI TERÜLETEI

Arhangelszk- és Vologda-terület, a Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság

Fekvése és természeti viszonyai Az OSzFSzK európai felének északkeleti része az *Onyega*, az *Északi-Dvina*, a *Mezeny* és a *Pecsora* folyók medencéjében fekszik, amelyek északi irányban haladnak és az Északi Jegestengerbe a Fehér-tengerbe és a Barents-tengerbe ömlenek. Az északkeleti vidék részei: *Novaja Zemlja*, a *Vajgacs*, a *Kolgujev* és a *Ferenc József-föld* szigetek, amelyek Arhangelszk-területhez tartoznak.

Az északnyugati vidékhez képest az északkeleti vidék helyzete sokkal kevésbé előnyös. Míg az északnyugati vidék közvetlen érintkezésben van a gazdaságilag fejlett nyugateurópai országokkal, valamint Leningrádnál és Murmanszknál aránylag kedvező tengeri kijáratokkal rendelkezik, az északkeleti vidék keleten a kevésbé hozzáférhető Észak-Uralra támaszkodik, amely mögött Észak-szibéria kevésbé feltárt területei fekszenek. A legelőnyösebb kijáratot pedig, amely az Északi-Dvinán át a Fehér-tengerbe vezet, évenként hat hónapon át jég borítja. Az északkeleti vidék valamennyi kikötője az Északi Jegestenger partján fekszik és télen befagy.

Az északkeleti vidék éghajlata, minthogy távol fekszik az Atlanti-óceántól és a Golf-áramtól, sokkal zordabb, mint az északnyugati vidéké. A zord éghajlat Vologdától északkeleti irányban a Pecsora alsó folyása felé fokozódik.

Az alacsony hőmérséklet, valamint a sűrű növényi takaró akadályozza a párolgást s ez a sík területen erős mocsarasodásra vezet, különösen a rossz vízlevezetésű vízválasztókon.

Az északkeleti vidék egész területét egészen a Sarkkörig túlelvő erdő borítja. Nyugaton az erdei fenyő, keleten a jegenyefenyő van többségben. Az erdő alkotja az északkeleti vidék fő természeti kincsét.

A Sarkkörön túl kezdődik a tundrák övezete, amely a szárazföldhöz közelebb eső szigetekre is kiterjed. A távolabbi szigeteket — a *Novaja Zemlja* északi részét és a *Ferenc József-földet* — jégmezők borítják.

Az északkeleti vidéken igen fontos gazdasági szerepet játszanak a *folyók*. A hatalmas erdőségekkel borított és ráadásul jelentős

mértékben elnöcsarasodott térségeken a folyók a természetes közlekedési utakat és — más utak hiányában — az egyetlen közlekedési utat jelentik. A folyók mentén történt a vidék benépesedése is. Ma is a folyók a fő közlekedési utak. Felhasználásukra leginkább a faúsztatásnál kerül sor. A folyók mentén terülnek el a legjobb, az elnöcsarasodástól mentes földek. Nagykiterjedésű árterületek, gyönyörű, vízben gazdag rétekkel, lehetővé teszik a tejelő állattenyésztés fejlődését. A nagy folyók torkolatában sok a hal.

Ennek alapján nem csodálhatjuk, hogy az északkeleti vidék lakossága majdnem teljesen a folyók partján települt le (különösen északon).

Ásványkincsekben gazdagabb a keleti, az Észak-Uralra támaszkodó rész, amely a legkevésbé lakott és közlekedési utak hiányában egészen az utóbbi időkig a legkevésbé hozzáférhető volt. Itt, a Pecsora medencéjében szén is, olaj is van: szén a *Vorkuta*-folyó mellett, amely az *Uszába*, a Pecsora jobboldali mellékfolyójába ömlik. *Olajat*, fűtőanyagul szolgáló gázokkal együtt, az *Uhta* folyó mellett találunk. Az *Uhta* az *Izsmába*, a Pecsora baloldali mellékfolyójába ömlik.

Az északkeleti vidéken mindenütt sok a tőzeg, de nem aknázzák ki, mert a fűtőanyagszükségletet bőségesen fedezi a fa és különben is az északi csapadékdús nyár viszonyai között nehéz a tőzeget kiszárítani.

Történelmi-földrajzi áttekintés Az északkeleti vidék őslakossága karélok, komik és más népek, amelyeket még a XI. században leigáztak a novgorodiak, akik a Ladoga-, az

Onyega- és a Beloje-tavon át délnyugatról jöttek ide. Az északkeleti vidék Nagy-Novgorod gyarmatává vált. Moszkva, miután Nagy-Novgorodot a XV. század végén birtokába vette minden gyarmatával együtt, utat tört magának dél felől az Északi-Dvina medencéjébe. A két út — a novgorodi és a moszkvai — Vologdánál találkozott. A gyarmatosítók számára nagy vonzóerőt gyakorolt a szőrme, a hal és a só. A *Vicsegda*, a Pecsora és ennek mellékfolyója, az *Usza* mentén létrejött az első útvonal az Uralontúlra. Ezen az úton jártak Szibériába szörmevásárlásra, amíg Kazán meghódítása nem nyitott meg délre újabb, kedvezőbb útvonalakat. Az északkeleti vidék jelentősége Moszkva számára igen megnövekedett a XVI. század közepétől kezdve, amikor Anglia közvetlen kereskedelmi kapcsolatokat létesített Moszkvával a Fehér-tengeren keresztül, és amikor Arhangelszk a Moszkvai Állam első tengeri kikötője lett, amelyen keresztül lent, fát és más árukat

szállítottak Angliába. Ez a kereskedelem akkor a Moszkvai Állam számára jövedelmének több mint felét jelentette és a Moszkva — Vologda—Arhangelszk közötti szánút az egyik legfontosabb kereskedelmi útvonal volt. Vologda, amely ezen az útvonalon a fő lerakódó hely lett, igen nagy jelentőségre tett szert. Rettenetes Iván azzal a gondolattal is foglalkozott, hogy Vologdát teszi fővárossá. Északkeletnek ez az aranykora azonban nem tartott sokáig. A XVIII. század elején rövid idővel Pétervár megalapítása után I. Péter az új főváros fejlesztése érdekében a külföldi áruk behozatalát Arhangelszkbe a város saját szükségleteire korlátozta. Ezzel a külkereskedelmet Arhangelszktől elvonták és Pétervár felé terelték. A földművelő telepítések számára — a Krimnek a XVIII. század végén történt meghódításával — összehasonlíthatatlanul kedvezőbb terület nyílt a déli sztyeppék térségein. Az északkeleti vidék ezzel hanyatlásnak indult.

A forradalomelőtti időkben a vologdai és az arhangelszki kormányzóság, akárcsak a szomszédos vjatkai kormányzóság, eldugott területnek számított és a cári kormány a politikai száműzetés helyéül használta fel. Az erdőkitermelés kiviteli célokra szélesebb arányokban a XIX. század végétől indult meg. 1908-ban épült a Vologda—Arhangelszk vasútvonal.

Lakosság Az OSzFSzK európai részének valamennyi nagyobb járása közül az északkeleti vidék területe a legnagyobb, és lakossága a legkevesebb. A lakosság és a terület közötti arány szempontjából az északkeleti vidék leginkább a szibériai területekhez hasonlít.

Az északkeleti vidék igen gyéren lakott (egy négyzetkilométeren 2,7 ember él). A lakosság eloszlása igen egyenlőtlen. A két nyugati folyó, az Onyega és az Északi-Dvina medencéjében, melyek a területnek még a felét sem foglalják el, helyezkedik el a lakosság legnagyobb része.

Sűrűn lakott helyet csupán a délnyugati szögletben találhatunk. Ez a táj rendelkezik a legkedvezőbb éghajlati viszonyokkal a mezőgazdaság számára és közelebb fekszik Novgorodhoz és Moszkvához, ahonnan az orosz telepítés hullámai kiindultak. Itt a népsűrűség négyzetkilométerenként 15—20 emberig, sőt még efölé is emelkedik.

A többi területen a lakosság nem egymás mellett, hanem egyes „fészekben” él. A települések zsinórként a folyók mentén húzódnak el.

A folyóktól távolabb, a keskeny, mezőgazdaság számára megtisztított sávon túl, kezdődik az „erdősivatag”, ahol többtíz

kilométert lehet megtenni anélkül, hogy emberrel találkoznánk, kunyhóra akadnánk. A legkevésbé lakott hely a tundra.

Az északkeleti vidékre, akárcsak az északnyugatra, a kis falvak jellemzők, nagy, gyakran kétemeletes házakkal: a második emeleten a lakószobák mellett rendszerint fedett veranda van, ahová kívülről széles, lejtős feljáró vezet.

A lakosság több mint kilencven százaléka orosz, több mint nyolc százaléka *komi*, nem egészen egy százaléka *nyenyec*.

A komi nép régóta letelepült nép, amely saját köztársaságában, a Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban él, a Pecsora és a Vicsegda mellett, mezőgazdasággal, erdőgazdasággal és vadászattal foglalkozik.

A nyenyecok szarvastenyésztők, akik Arhangelszk-területen, saját nemzeti körzetükben, a Pecsora alsó folyásának mindkét partján élnek.

Mindkét nép a szovjet hatalom idején szabadult fel a cárizmus elnyomása és kizsákmányolása alól és saját területén önkormányzatot kapott.

Az orosz lakosság jelentős része különböző gazdasági ágakkal foglalkozik: erdőgazdasággal, fuvarozással, vadászattal, halászat-tal és tengeri vadászattal. Főleg a hideghez szokott északi lakosság közül toborozták az első szibériai telepeseiket. A lakosság jellegzetes részét alkotják a pomorok, a tengerpartvidék ősi lakói. Az északi tengerek hideg, zord éghajlatával folytatott küzdelemben megedzett pomorok közül százával kerülnek ki a sarkvidéket meghódító tengerészek. Közülük származott *M. V. Lomonoszov*, a hírneves orosz tudós is.

A városi lakosság százalékaránya, a sztálini ötéves tervek idején gyors fejlődésnek indult iparosodás következtében megkétszereződött (1939-ben 24 százalék volt az 1926-os évi 12 százalékkal szemben), de még mindig jelentősen alacsonyabb az országos átlagnál.

Gazdaság Az északkeleti vidéken a fő gazdasági ág az *erdő-gazdálkodás*. Az erdővel borított terület nagysága több mint ötven millió hektár.

Az északkeleti vidék erdői nagyobb területet foglalnak el mint Norvégia, Svédország és Finnország erdői együttvéve és a Szovjetunió európai részén levő erdőterületek több mint egyharmadát alkotják. Egy emberre körülbelül tizenhét hektár erdő jut, míg a Szovjetunió európai részének többi területe közül a legerdősebb területen, a szomszédos északnyugati vidéken, még öt hektár sem jut egy emberre.

Ilyen fakészletek, és az alacsony belfogyasztás, óriási felesleg kivitelét teszi lehetővé.

Az északkeleti vidék erdői, kiterjedésük és fakészleteik tekintetében, a Szovjetunió európai részének összes többi területét megelőzik. Ugyanakkor Szibéria erdővidékeivel szemben előnyösebb helyzetben van, mert a fontos nyugateurópai piacokhoz közelebb esik. Az északkeleti vidék folyói a belső piactól távoleső irányban a külső tengerek felé folynak. Az első két ötéves terv idején a szovjet országnak nagy szüksége volt külföldi valutára, a külföldi felszerelések vásárlása céljából és az északkeleti vidék vasúti kapcsolata a belső piaccal még igen gyenge volt. E feltételek együttevve okozták, hogy az északkeleti vidék teljesen a fakivitelre rendezkedett be.

Csupán a harmadik ötéves tervtől kezdve, amikor a valuta-szükséglet csökkent és a faanyag-szükséglet az országon belül emelkedett, az építkezés fejlődött és a központhoz közelebb eső erdők kimerültek — az északkeleti vidékre hárult az a feladat, hogy fával lássa el a belső piacot is, anélkül azonban, hogy csökkentené a külföldi kivitelt.

A fakitermelés és fafeldolgozás méreteit tekintve az északkeleti vidék az első helyet foglalja el a Szovjetunióban, messze maga mögött hagyva a Szovjetunió összes többi területét. A Honvédó Háború elején az északkeleti fűrésztelepek termékei az országos termelés egynegyedére rúgtak.

A szovjet uralom éveiben az erdőgazdálkodás nemcsak számszerűen fejlődött, hanem minőségileg is újjászerveződött, megjavult és megerősödött.

A cári időkben a fakitermelés rablógazdálkodás volt. A legjobb fákat szemelték ki kivágásra, az erdőt pedig beszemetelték, beszórták a fakitermelés hulladékaival. Rengeteg faanyag ment tönkre. A fát gömbfa alakjában feldolgozatlanul szállították ki. Az egész munkát idénymunkások végezték kézíerővel, akik nedves, füstös földkunyókban laktak.

A szovjet uralom idején a válogatott kivágásról a teljes kivágásra tértek át. Egyre nagyobb mértékben alkalmaztak gépi erőt a favágásnál, a szállításnál (külön utak a faanyag szállítására, hernyótalpas traktorok alkalmazása stb.), faúsztatásnál egyaránt. A faanyagot teljesen felhasználják és egyre nagyobb részét szállítják ki feldolgozott formában. Elegendő számú, állandó munkáskáderek alakultak. A fakitermelők a régi füstös földkunyók helyett ezrével kaptak új, világos lakóházakat. A nyersfaanyag *gépi és vegyi feldolgozása* sok iparág fellendülését segíti.

tette elő. Most már nemcsak fűrésztelepek működnek, amelyek kapacitása megkétszereződött, hanem favegyészeti-, falemez-készítő, típusházkészítő- és hajógyarak, valamint cellulóze- és papírgyarak. Erősen kifejlődtek az erdőgazdálkodással kapcsolatos kézműiparágak is: a gyantatermelés, a szán-, síkésítő-, a csónakkészítő ipar és így tovább.

Az északkeleti vidéknek majdnem egész területén, mindenütt van valamilyen formában, erdőgazdálkodás. A folyók és mellékfolyóinak felső folyása mentén télen fakitermeléssel foglalkoznak, utána a fát szánutakon (valamint ideiglenes jégutakon) a folyók partjára szállítják és előkészítik az úsztatáshoz, amely mihelyt a folyók jégmentessé válnak, megkezdődik. A kis, hajózhatatlan folyókon a fát szétszórta, fűrészelt tönkök formájában úsztatják. Ott, ahol a folyó már hajózható, vagy a mellékfolyó egy hajózható folyóba torkollik, fafelfogót létesítenek. Itt a tönköket osztályozzák és dróttal kotegbe, ú. n. tömbökbe kötik. Az egész munka a fafelfogó gerebnél, a vizen, a folyó közepén történik. Néhánszáz tömböt óriási tutajokká erősítenek össze és vontatógőzösök vontatják őket lefelé a folyók torkolatához. A folyó torkolatánál, a kikötővárosokban fűrésztelepek és egész fafeldolgozó kombinátok működnek. Itt a fát szétfűrészelik, feldarabolják, kiszáritják, tengeri hajókra rakják és külföldre szállítják. Az utóbbi években egyre több fát irányítanak az ország belsejébe. Most már ez a rész a túlnyomó. Egész sor új fűrésztelepet építettek azokon a helyeken, ahol a vasútvonalak a folyókhoz vezetnek, hogy a fát innen a belső piacra szállíthassák.

Az erdőgazdálkodás a legerősebben a két nyugati folyó, az Onyega és az Északi-Dvina medencéjében fejlődött ki. A Mezeny mentén és különösen a Pecsora mellett, ahol a lakosság gyéresebb és erdő is sokkal kevesebb van, az erdőgazdálkodás csak a szovjet uralom éveiben kezdett kifejlődni.

A mezőgazdaság legjobban délnyugaton, Vologda-területen fejlődött ki. Itt vannak a legkedvezőbb éghajlati viszonyok a mezőgazdaság számára és az erdőségek itt már alaposan megritkultak. Mennél tovább haladunk észak és északkelet felé, annál ritkábban találkozunk szántóföldekkel és egyre nagyobb jelentőséget nyer a mezőgazdaságban a tejelőállat-tenyésztés. Az északkeleti vidék gabonatermése a szükségletnek csupán felét fedezi. Különösen elégtelen Arhangelszk-terület és a Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság gabonatermése. A hiányzó gabonát Szibériából (a Kirov—Kotlasz vonalon) és a Volga mellől (a Jaroszlavl—Arhangelszk vonalon) szállítják ide.

Elterjedt mezőgazdasági ág a *tejelállat tenyésztés* (az Északi-Dvina medencéjében az árterületek rétein) vaj és kondenzálttej-gyárakkal, továbbá a *lentermesztés*: Vologda-területen, ahol lenfeldolgozó gyár is van.

Az északi erdős vidéken, különösen a Pecsora völgyében a *vadászat* kerül az első helyre, a tundrákon (Arhangelszk-terület nyenyec nemzeti körzetében) pedig a *szarvastenyésztés*. A tengerparton, különösen a Fehér-tenger partján és az Északi Jeges-tenger szigetein a *halászat* és *tengeri vadászat* (fókára, rozmárra, sarki delfinre) a fő foglalkozási ág.

Az utóbbi években erősen kifejlődött az ásványkincsek, a vorkutai szén és az uhtai olaj kiaknázása. Ennek óriási jelentősége van a közlekedés és az ipar fejlődése szempontjából a Szovjetunió északeurópai részében (egészen Leningrádig). Az uhtai olajtelepek és a vorkutai széntelepek mellett új városok keletkeztek: Uhta és Vorkuta, amelyeket a Nagy Honvédő Háború idején vasúttal kötöttek össze, az Arhangelszk—Vologda vasútvonallal (Kotlaszon át). Uhta és Vorkuta környékén sok új lakótelep keletkezett.

A Pecsora-medence szenének és olajának nagyobb a jelentősége az északkeleti határvidékénél. Ezek az ásványi kincsek Leningrádot látják el, melyet most már vasútvonal köt össze a Pecsora-medencével.

A *közlekedés* mindezideig leginkább vízen, tengeri utakon (Arhangelszk és Narjan-Mar kikötőkkel) és folyókon bonyolódik le. A folyami közlekedés főleg az Északi-Dvinán. A vasútvonalak közül a legfontosabbak: a Leningrád—Kirov vonal elágazása, amely átszeli Vologda-területet (délnyugaton), továbbá az Arhangelszk—Vologda közötti vasútvonal.

Ezenkívül van egy vasútvonal Kirovból Kotlaszba, amely az Északi-Dvina medencéjének összeköttetését biztosítja az Urallal és Szibériával. Nemrég építették a Belomorszk—Obozjorszkaja vonalat, amely az Arhangelszk—Vologda vonalból ágazik ki.

A faanyagon kívül (nyersen és fűrészelve) és a fafeldolgozás különböző termékein kívül (falemez, cellulóze, papír, gyanta, faszesz stb.) az északkeleti vidék vajat és tejkonzerv-féléket, lent, szőrmét, halat, őzbőrt, továbbá szenet és olajtermékeket *visz ki*.

Az 1946—50-es ötéves terv az északkeleti vidék főfeladatait így jelöli meg: 1. a faipar fejlesztése minden módon (majdnem háromszorosára), főleg a szovjet ország nyugati részében a fasisz-

ták által feldúlt városok helyreállításával kapcsolatos építkezések céljára; 2. a szén- és olajkitermelés fejlesztése, főleg Leningrád és ipara, de a közeljövőben az Észak-Ural számára is.

AZ ÉSZAKKELETI VIDÉK VÁROSAI

Arhangelszk- terület

Arhangelszk — területi központ az Északi-Dvina jobbpartján, ott, ahol a fehértengeri Dvina-öbölbe ömlik. A Moszkvából jövő vasútvonal az Északi-Dvinának a várossal szemközti balpartjáig megy.

Arhangelszk, a fűrészipar és a faexport legnagyobb központja a Szovjetunióban („az egész ország fűrésztelepe”). Arhangelszk a Szovjetunió legnagyobb északi kikötője és az északitengeri-út támaszpontja. Itt szerelik fel a sarkvidéki expedíciók nagyrésztét. A tengeri hajózás szükségleteinek kielégítésére hajójavítóműhelyek és kötélverő üzemek vannak itt, a hajógyártás nagy arányokban alakul ki.

Arhangelszkben van a Szovjetunió legnagyobb fűrésztelepe, a Molotov-fűrésztelep. Mellette cellulóze gyár épült, amely a fűrészelés melléktermékeit, a kéregfát dolgozza fel.

Az arhangelszki erdészeti iskola kádereket képez ki az egész északkeleti vidék erdőgazdasága számára.

Arhangelszk egyúttal a fehértengeri halászat és tengeri vadászat központja is és vannak olyan üzei, amelyek ezek termékeit dolgozzák fel.

A város igen gyorsan fejlődik: 1926-tól 1939-ig megnégyszerezte lakosságát. Arhangelszk a legnagyobb északi város, az Északi-Dvina mentén húzódik el, igen hosszú, keskeny sávban (két-három utcában). Hosszúságban órákig tart, míg bejárjuk, de keresztben öt-tíz perc alatt átszelhetjük a várost. A város mögött azonnal mocsár kezdődik, az erdős tundrára jellemző görbe, alacsonynövésvű fákkal. A fűrésztelepek nagyrésze az Északi-Dvina deltájának szigetein, a mély vízárak partján fekszik, ahova a tengeri hajók rakodásra feljönnek.

Arhangelszk már kétszer — az első és a második világháborúban játszott fontos szerepet hazánkban, mint tengeri kikötő, amelyet nem vettek blokádnak alá.

Molotovszk — új, gyorsan fejlődő város a tengerparton, Arhangelszktől nyugatra. A vasútvonalat, amely korábban Arhangelszkkal szemben az Északi-Dvina balpartján ért véget, idáig meghosszabbították.

Kotlasz — az Északi-Dvina mellett fekszik, ott, ahol a folyót

az új vasútvonal (Konosa—Vorkuta) keresztezi és a Vicsegda az Északi-Dvinába ömlik. A Kirov felől jövő vasútvonal végpontja. A fűrészipar új központja.

Narjan-Mar — a Pecsora alsó folyásánál fekszik. A nyenyec nemzeti körzet központja, fűrészteleppel.

Vologda-terület *Vologda* — a Vologda folyó mellett, amely a Szuhonának, az Északi-Dvina egyik eredeti ágának hajózható mellékfolyója.

Közlekedési szempontból nagy jelentőségű, mert két fontos fő vasútvonal keresztezi itt egymást: a Moszkva—Arhangelszk és a Leningrád—Kirov vasútvonal. Vologda, nagy tejipari vidék szervezeti központja. Itt van a Szovjetunió legrégibb tejipari intézete, mely kádereket képez ki a tejgazdaságok számára. Egész sor gépgyárral rendelkezik, amelyek a vasúti és vízi közlekedés, továbbá az erdőipar számára készítenek felszerelést. Vologdától nem messze van Szokol, nagy fűrész-, cellulóze- és papíripari központ.

Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság *Sziktivkár* (azelőtt Uszty-Sziszolszk) — a Komi Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság központja, ott fekszik, ahol a Sziszola a Vicsegdába torkollik. Folyami- és autóutak csomópontja.

Új erdőipari központ.

Uhta és Vorkuta — új városok, új bányaiipari, olaj- és szénipari körzetek központjai.

Kérdések

1. Hasonlítsák össze az OSzFSzK északkeleti vidékének fekvését és éghajlatát az északnyugattal.
2. Miben áll az északkeleti vidék folyóinak gazdasági jelentősége?
3. Hogyan helyezkedik el a lakosság az északkeleti vidék területén?
4. Mi a főfoglalkozási ág az északkeleti vidéken és mi ennek a magyarázata? Hogyan változott ez az utóbbi években?
5. Miért került az északkeleti vidék fája azelőtt főleg külfldre és miért jut most főleg az ország belsejébe?
6. Hogyan helyezkedik el az erdőgazdálkodás az északkeleti vidék területén?
7. Készítsenek vázlatot az északkeleti vidék közlekedési útjairól, jelöljék meg a közlekedési csomópontokat és a fő teherszállító útvonalakat.
8. Mi Arhangelszk fő hivatása és milyen kapcsolatban van ez a város fekvésével?
9. Mi a jelentősége az Uhta-Pecsora vidékének?

Tizedik fejezet

AZ OSzFSzK EURÓPAI RÉSZÉNEK NYUGATI TERÜLETEI

Szmolenszk-, Kalinin-, Velikije-Luki-, Brjanszk- és Kaluga-terület

Fekvése és természeti viszonyai Az OSzFSzK nyugati területei az európai rész legfontosabb vízvásztói gócéban fekszenek. A nyugati vidék területén erednek a kelet-európai síkság legnagyobb folyói: a *Volga*, a *Dnyepr* és a *Nyugati-Dvina*, melyek három tengerbe, a Káspi-, a Fekete- és a Balti-tengerbe ömlenek. Nem messze, Kalinin-terület északi felében, ered a Mszta, nyugaton pedig a Lovaty folyik. Mindkettő az Ilmeny tóba ömlik. Innen a Volhovon, a Ladoga-tavon és a Néván keresztül víziút vezet a Finn-öbölbe. E folyók forrásvidéke között elterülő alacsony, könnyen leküzdhető vízvásztókon a múltban a hajókat átvontatták.

A nyugati vidék területén vonult át az ókorban híres „a varégoktól a görögökhöz”¹ vezető út, amely mellett egész sor ősi város keletkezett. Szmolenszk ezen az útvonalon fejlődött ki, mint kereskedelmi közvetítő Kiev és Novgorod között.

Később e hajóvontató utak némelyikét csatornákkal váltották fel. Ilyen a Visnyij-Volocskok-csatorna, amely a Tvercát a Msztával köti össze, és megnyitja az utat Novgorodból és Pétervárról a Volgára és Moszkvába.

Ezen az útvonalon keletkeztek a következő városok: Visnyij-Volocskok, Torzsok és Tver (a mai Kalinin).

Egykor az orosz birodalomban az OSzFSzK nyugati része (akárcsak Belorusszija), jóformán csak átjáró volt keleten Moszkva, nyugaton a lengyel kormányzóságok (Lodz, Varsó), északnyugaton és északon a baltitengeri partvidék (Riga, Pétervár) iparvidékei között. Ez utóbbi vidékek közül helyzeténél fogva mindegyik kedvezőbb feltételekkel rendelkezett az ipari fejlődéshez, mint a nyugati vidék. A moszkvai iparvidékek, Lengyelország és a Balti országok iparvidékeinek közelsége és a burzsoá társadalom viszonyai között kialakult versengés következtében akadályozta a nyugati vidék ipari fejlődését. De elősegítette az ipari növények és az intenzív

¹ Varégok — a normannok neve a szláv népeknél. Jelentése: idegenek, vendégek. A varégok kereskedelmi kapcsolatot tartottak fent a IX. századtól az OSzFSzK területén lakó akkori népekkel. — *Szerk.*

állattenyésztés fejlődését, mert piacot biztosított a mezőgazdasági ágak számára.

A Szovjetunió nyugati vidékén, mivel közel fekszik az Atlanti-óceánhoz, az éghajlat (a Központi Iparvidékhez viszonyítva) kevésbé szárazföldi és ez Belorusszijában még jobban kifejezésre jut. A tél itt kissé enyhébb, a nyár pedig hűvösebb, ami indokoltá teszi, hogy a szárazföldi éghajlatból a tengeri éghajlatba való átmenetről beszélhessünk. A csapadék itt észrevehetően több (Szmolenszkben eléri a 650 millimétert), különösen a nyári hónapokban. A csapadék-mennyiség emelkedése, a nyári hőmérséklet csökkenése és a jelentős kiterjedésű erdőségek biztosítják a talajnedvesség észrevehető növekedését. Ha számításba vesszük még, hogy a talaj alsó része víz-át-nem-eresztő agyagos réteg és azt, hogy síkságokról van szó, amelyekről a víz nem folyik el eléggé, akkor érthetővé válik az is, hogy miért képződtek ezen a vidéken jelentős mocsarak.

A földművelés (különösen a búza) itt nem a nedvesség hiánya, hanem inkább bősége miatt szenved. A nedvesség azonban kedvező a természetes rétek és a vetett takarmányfűvek számára, a hűvös nyár (júliusban a hőmérséklet 17—18 foknál nem magasabb) és az agyagos talaj pedig a hosszúrostú lentermesztés számára.

Északon morénás a táj. Az északról jött hatalmas gleccsereket gyakran feltartóztatta a délebbre kezdődő Középorosz Felföld, és a gleccserek, morénás láncok formájában hagyták hátra a magukkal sodort hordalékanyagot. Ebből keletkezett nyugaton a nagy *Nyeveli-domblánc* és Kalinin-terület közepén a *Valdaji* hegyek.

A gleccserek nyomán keletkeztek itt a tavak ezrei is. Ezek a tavak néha elég mélyek (mélységük eléri a 40—50 métert), partjuk magas. A tavak közül a legnagyobb a rendkívül szétágazó *Szeliger-tó*, nagyszámú szigettel. A tavak sok lehetőséget nyújtanak a halászatra. A tavak közül sokat benőtt a nád és elmocsarasodott. A mocsarak helyenként többszáz, sőt ezer négyzetkilométert foglalnak el. Kalinin-terület az egykori gleccsereknek köszönheti túlnyomóan agyagos és homokos talaját, valamint a sziklagörgetegeket is, amelyek helyenként egészen nagy területeket elborítanak.

E vidékhez tartozik a Középorosz Felföld nyugati széle, amely keleten vízválasztóul szolgál a Volga és Oka, nyugaton pedig a Dnyepr és a Nyugati-Dvina mellékfolyói között. A Középorosz Felföldnek ez a nyugati széle kissé halmos síkságot alkot, észrevehető magaslat nélkül, sőt a keleti résszel ellentétben, különösebb szakadék képződés nélkül.

A nyugati vidék *erdőállománya* nem nagy (20—30 százalék). Emellett a vízvásztókon fekvő erdők jelentős részének víztárolási jelentősége van és ezért megkímélik a kivágástól. A kitermelés alatt álló erdő itt tehát nem sok, de gazdasági jelentőségük számos oknál fogva nagyobb. A főbb okok a következők:

1. Az itteni erdők különböző fajtájú fákból állanak, mert ez a terület átmeneti jellegű övezeten fekszik, ahol különböző típusú fák találkoznak: az északi jegenyefenyő, a keleti nyírfa, a déli tölgy és néhány széleslevelű fa (például a délnyugati juhar).

2. Az erdők itt, az északi vidékkel összehasonlítva, a kedvezőbb éghajlati viszonyok következtében sokkal nagyobb faanyagszaporulatot adnak.

3. A kereslet a fa iránt minden oldalról nagy.

4. A sok folyó nyugaton biztosítja a faúsztatást.

Ásványkincsekben a nyugati vidék nem gazdag. A Központi Iparvidékről idenyúló gyenge minőségű vasérc — és a moszkva-vidéki szénlelőhelyeket nem aknázzák ki. Nem régen Szelizsarovnál *barnaszén* találtak, amelyet Leningrád szénszükségletének fedezésére kezdtek kiaknázni.

A nyugati vidék ásványkincsei közül a fontosabbak: a tőzeg (ez a fő fűtőanyag), továbbá építőanyagok és foszforitok.

A tőzeg fő fogyasztói a nagy és kis *villamos erőtelepek*, amelyek a szovjet hatalom idején nagy számban épültek.

Lakosság

A lakosság nemzetiségét tekintve eléggé egynemű: 95 százalék orosz, a többiek: ukránok, zsidók, valamint lettek és lengyelek. Az átlagos népsűrűség jóval alacsonyabb, mint a kelet felől szomszédos Központi Iparvidéken és Központi Feketeföld-övezeten, ami azzal függ össze, hogy itt feketeföld nincs, de bőven van erdő és mocsár. A sűrű folyóhálózatnak megfelelően a lakott pontok hálózata szintén elég sűrű, de lakottságuk alacsony.

A munkaerőfelesleg a falun régóta arra kényszerítette a lakosságot, hogy nagyobb megmunkálást igénylő növényeket termeljen, amelyek viszont nagyobb jövedelmezőségűek. Ilyen például a len. Ugyanez a munkaerőfelesleg segítette elő a kézműipar különböző ágainak, helyenként pedig a vándoriparnak a kifejlődését is (Moszkvában és Leningrádon).

Gazdaság

A *mezőgazdaság* fő ága, amelyben már az Októberi Forradalom előtt is kitűnt, a lentermesztés. A lentermesztés fejlődését itt nem csupán a talaj és az éghajlat segítette elő. Fontos szerepet játszott a piac közelsége és a forradalom előtti idők társadalmi, történelmi viszonyai is.

A déli sztyeppés területek versenye olcsó gabonájukkal, amelyet a „szabad” szűz földek termettek, hátrányossá tette a gabonagazdálkodást, a földszegénység pedig jövedelmezőbb és nagyobb megmunkálást kívánó növényfajták termesztésére ösztönzött. A parasztok hozzászoktak a lentermesztéshez. A szovjet kormány az első ötéves terv elején azt a feladatot tűzte a terület elé, hogy „az OSzFSzK lentermesztésének és leniparának támaszpontjává” válják.

A kollektivizálás elsöpörte — különösen Szmolenszk-területen — a nagy mértékben elterjedt kulák majorokat, megsemmisítette a mezsgyéket, lehetővé tette, hogy a lentermesztés számára felszántsák a zsombékos területeket s más parlagon heverő és használaton kívül álló földeket, amivel a len vetésterülete a forradalomelőtti időkkel szemben megkétszereződött. Feltaláltak és a gyakorlatban meghonosítottak új gépeket, amelyek megkönnyítették és megrövidítették a len betakarításával és elsődleges feldolgozásával kapcsolatos munkát. A lentermesztő gép- és traktorállomások tucatjai gépesítették a mezei munkákat. A len elsődleges feldolgozásával foglalkozó új üzemek százai megszabadították a nőlakosságot az egykori kényszermunkától és egyúttal jelentősen emelték a rostok minőségét.

A len olyan növény, amely erősen kimeríti a talajt. Ennél fogva megkívánja, hogy a vetésforgóba veteményes takarmányfüveket vegyenek fel, amelyek a len után helyreállítják a föld termőképességét. A veteményes takarmányfüvek elterjedése, egyúttal alapja a tejelőállat-tenyésztésnek is, aminek a piaca a Központi Iparvidék és elsősorban Moszkva. A tejgazdaság hulladékein jól fejlődik a sertéstenyésztés. Így tehát a következő sorrend alakult ki: *len — veteményes füvek — tejelőállat-tenyésztés — sertéstenyésztés.*

A len vetésterületének százalékaránya Szmolenszk-területen eléri a tizenhárom, Kalinin-területen a tizenhat százalékot. *A lentermés terén a nyugati vidék az első helyen áll a Szovjetunióban.* A Honvédő Háború elején egyedül Kalinin-területen több lenrostot takarítottak be, mint egész Nyugat-Európában.

A lent kiegészíti a burgonya (főképpen a homokos talajon). A burgonya egyidejűen élelmezésre és takarmányozásra (sertések számára) szolgáló növény, részben pedig ipari növény is, mert szeszegető üzemekben is feldolgozzák.

A nem-gabona növények — a len, a burgonya, a veteményes füvek stb. — összesen a vetésterület 50 százalékát, sőt még nagyobb részét foglalják el.

A *gabonaneműek* közül a legjobban elterjedt a rozs és a zab. Harminc év alatt, hogy a nyugati vidék gabonában önellátó legyen, meghonosították a búzát és jelentősen emelték részarányát a vetésterületben. Az utóbbi években a bevetett területek nagysága és a termés hozam egyaránt erősen növekedett.

Állattenyésztés A nyugati vidéken eléggé intenzív haszonállattenyésztés folyik. A takarmány javarészét a földekről gyűjtik be, silózzák, felhasználják az élelmiszeripar hulladékait; vannak tenyészállatok, a gyakorlatban egyre inkább alkalmaznak fűtött helyiségeket a jóság számára és általában gondosabban bánnak a jószággal.

A fő jószágfajták a sertés, a szarvasmarha és a juh. Az állatokat itt főleg tejért és húsert tenyésztik. Helyenként, ahol a nagy erdőségek megmaradtak, melyek alkalmasak a kitermelésre, nagyjelentőségű az erdőgazdálkodás, amelyet itt hasonlíthatatlanul intenzívebben folytatnak, mint északon. Az erdőgazdálkodás igen értékes termékeket ad s az északnál nagyobb arányban ad olyan ipari faanyagot, amelyből bútort, faedényeket stb. készítenek.

A *kitermelő iparágak* közül a legjobban elterjedt a tőzegkitermelés, ezenkívül a különböző építőanyagok (agyag, homok, kő, mész) és végül a foszforitok kitermelése.

Különösen a *feldolgozó ipar* indult rohamos fejlődésnek a nyugati vidéken, a szovjet uralom évei alatt.

A legjobban azok az iparágak terjedtek el, amelyek a helyi nyersanyag feldolgozásával, a mezőgazdasági, részben pedig a fa és az ásványi nyersanyagok feldolgozásával foglalkoznak.

A *mezőgazdasági nyersanyag*ra támaszkodik az *élelmiszeripar* (olajütők, vaj- és sajtgyárak, szeszégetők, vágóhidak, húskombinátok, malmok, hentesárúgyárak stb.), a *bőr- és cipőipar*, a *lengfeldolgozóipar* (főleg a len elsődleges feldolgozásával foglalkozó üzemek, de vannak lengombolyító és lenszövő gyárak is).

A *nyersfa anyagot* fűrésztelepek és lemezkészítő üzemek, bognárműhelyek, bútorkészítő és asztalos műhelyek, valamint a papír- és gyufagyárak dolgozzák fel.

Az *ásványi nyersanyagok* alapján jelentős építőanyag ipar, üveg-, porcellán- és majolika-, ásványi műtrágyagyártás stb. jött létre.

Egész sor nagyipari üzem, melyek teljesen, vagy jelentős mértékben ideszállított nyersanyagot dolgoznak fel, még a forradalomelőtti időben alakult itt ki, szinte megrohanták a vidéket annakidején (a Központi Iparvidékről költöztek ide át), mert az

olcsó munkaerő és a tőzeg kihasználása vonzotta őket. Ilyenek mindenekelőtt a kalinini, visnyijvolocsoki és jarcevoi (Szmolenszk közelében) pamutgyárak és bizonyos fokig a kalinini nagy vagon-gyár, amely helyi faanyag és ideszállított fém alapján dolgozik. Nagy nehézipari körzet alakult ki Brjanszk körül: fémmegmunkálás és gépgyártás (mozdonyok, lokomobilok stb.), famegmunkálás (fűrésztelepek, lemezgyártó üzemek) és ásványi nyersanyag-feldolgozó ipar (üveg-, szuperfoszfátgyárak stb.). Van mezőgazdasági gépgyártás is (Bezsicában).

A falusi munkaerőfőlétszám következtében sok helyen már régóta kialakult kézműipar folyik: cipészet (Kimri), hálókészítés (Osztaskov), aranyhímzés (Torzsok) és famegmunkáló ipar (szekér, szán, kerékkészítés és a paraszti élet egyéb szükséges tárgyainak készítése).

A szovjet korszak legnagyobb vívmánya számos *tőzegfűtésű villanyerőmű* építése volt. A villanyerőművek építése energetikai bázist biztosított az ipar fejlődéséhez. A szovjet korszak legnagyobb vívmányai közé tartozik egész sor gépgyár létrehozása is, amelyek felszerelést adnak a nyugati vidék olyan fontos gazdasági ágaihoz, mint a tőzegkitermelés, a lentermesztés és a textilipar.

A nyugati vidék *közlekedése* jó. Minthogy a cári Oroszország idején Moszkva és az ország nyugati határa között terült el, a nyugati vidéket már régen meglehetősen sűrű vasúti hálózat borította. A vasútvonalakat itt nemcsak a fentebb jelzett fontos gazdasági területek közötti kereskedelmi kapcsolat érdekében, hanem stratégiai elgondolások alapján is építették. A szovjet időkben a nyugati vidék vasúti hálózatát egész sor új vonallal egészítették ki. Ezek, noha nagyrészt röviddek, mégis nagy jelentőségűek. A víziközlekedés, bár a folyóhálózat sűrű és itt számos nagy folyó van, csak kisegítő szerepet játszik, mert a nagy folyóknak csupán felső folyásuk tartozik a nyugati területhez. A nyugati vidéken a folyók közül csak a Volga hajózható. A Volga jelentősége a Moszkva-esatorna megnyitásával még fokozódott. A többi folyó csak fászfutásra szolgál.

Fő *kiviteli* cikkek: len és lenvászon, vasúti kocsik, mozdonyok, fémárúk, cipő, fa és fából készült cikkek, papír, gyufa, üveg, sertéshús, vaj.

A nyugati vidéket 1941 végén a fasiszta hordák elfoglalták és feldúlták.

Az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves terv alapján a nyugati vidék főfeladata a gazdaság helyreállítása, a falvak és városok, mindenekelőtt Kalinin, Szmolenszk, Velikije-Luki, Kaluga és

Brjanszk újjáépítése. Az óriási munka teljes gőzzel halad. Sok száz falvat tervszerű rendben újonnan építettek. A városok helyreállítási munkálatai tovább folynak.

A NYUGATI VIDÉK VÁROSAI

Kalinin-terület *Kalinin* (azelőtt Tver) — területi központ a Volga mellett, ott, ahol a Tverca a Volgába ömlik és a Volgát az Októberi Vasútvonal keresztezi. A visnyij-volocsoki vízrendszer és a rendszeres volgai hajózás kiindulópontja. Régi város (XII. század), mely a Volga és Oka folyóközből Novgorodba vezető ősi utak mellett fejlődött ki, és annakidején Moszkvával versengett az elsőségért.

A város legfontosabb iparvállalatai: a vagongyár és a nagy pamutüzemek. Fejlődésben van a tőzegkitermelő és a textilgépek gyártása. A forradalomelőtti időkkel összehasonlítva a város 1939-ig három és félszeresére nőtt meg.

Visnyij-Volocsok — a Mszta és a Tverca közötti vízváltástonál fekszik. A város régi hajóvontatási útvonal — majd csatorna — mellett alakult. Jelentőségét azonban a Mária-csatornarendszer és az Októberi Vasútvonal megépítésével elveszítette. A városban van egy pamut kombinát és számos fa-, vegyészeti-, üveg- és porcelán iparvállalat.

Szmolenszk-terület *Szmolenszk* — területi központ, a dnyepri hajózás kiinduló pontja, vasúti csomópont (négy elágazással). Egyik legrégebbi orosz város (a IX. század óta ismeretes), a Novgorodból Kievbe vezető út mentén alakult ki. A továbbiakban egészen a XVII. század végéig nagy szerepet játszott a Moszkvai Állam és Lengyelország közötti háborúban.

Velikije Luki-terület *Velikije-Luki* — területi központ, a Lovaty folyó hajózhatatlan része mellett, vasúti csomópont. Kisebb, helyi jelentőségű iparüzemei vannak.

Kaluga-terület *Kaluga* — az Oka felső folyása mellett (nem messze attól a ponttól, ahol az Ugra folyó az Okába ömlik) az első nagy kikötő. Vasúti csomópont. Ipára főleg fémfeldolgozó ipar.

Brjanszk-terület *Brjanszk* — az első kikötő a Gyeszna, a Dnyepri mellékfolyója mellett. Nagy vasúti csomópont (hat vasútvonal) és fontos nehézipari (fém-, fafeldolgozó-, cement- és üvegipar) körzet szervezeti központja.

Kérdések

1. Melyek az OSzFSzK nyugati vidékén a földrajzi fekvés és természeti viszonyok legjellemzőbb sajátosságai?
2. Milyen körülmények mozdították elő a nyugati vidéken a lentermesztést?
3. Milyen kapcsolatban vannak egymással az OSzFSzK nyugati részén a mezőgazdaság fő ágai: a lentermesztés, a vetett füvek, a burgonya, a tejelő-állattenyésztés és a sertésenyésztés?
4. Készítsenek térkép vázlatot a nyugati vidék vasútvonalairól és jelöljék meg a csomópontokat.
5. Melyek a nyugati vidék gazdasági építkezésének fő irányai és legfontosabb feladatai az új ötéves tervben?

Tizenegyedik fejezet

KALININGRÁD-TERÜLET

Kaliningrád-terület az OSzFSzK-hoz tartozó különálló terület. Az 1945-ben aratott győzelem eredményeként, a berlini értekezlet határozata értelmében Németországtól került a Szovjet-unióhoz. Kaliningrád-terület a Balti-tenger déli fagymentes része mentén elterülő sáv, amely északkeleten a Litván Szovjet Szocialista Köztársasággal, délen pedig Lengyelországgal határos.

Kaliningrád-terület nedves, alacsonyan fekvő síkság, enyhe téllal és nem forró nyárral, északkeleten a Nyeman folyó alsó folyása és délnyugaton a Pregel-folyó öntözi. Ezek a folyók a Balti-tenger öbleibe torkollanak, amelyeket a tengertől hosszú és keskeny földnyelvek választanak el. Ezeken keresztül csupán szűk átjárók vezetnek a nyílt tengerre.

Kaliningrád-területet, amely Keletoroszország történelmi területének egy része, ősidők óta litván eredetű porosz törzs lakta. A XIII. században a német Teuton Lovagrend leigázta, s a törzsközsökös lakosság nagyrésztét megsemmisítették, a földeket pedig a lovagok kerítették birtokukba. Keletporoszország Németország keretében mindig a nagy földesúri gazdaságok klasszikus területe volt.

A keletporosz földesurak — a „rablólovagok” leszármazottai — voltak mindig Németországban a reakció és a militarizmus fő támaszai. Vezető szerepet játszottak a Hitlerrel támogató katonai klikkben is.

A fasiszta Németország keretében ez a terület, egész Keletporoszországgal együtt, előretolt felvonulási terep volt a Szovjet-

unió és Lengyelország ellen a Kelet felé irányuló támadó politika számára. A Szovjetunió kebelében ez a terület előretolt védelmi állás a nyugat felőli támadások ellen.

A területet a hadműveletek erősen feldúlták, de most már nagyjából helyreállították. Elterjedt gazdasági ág a mezőgazdaság és az élelmiszeripar (burgonya, cukorrépa, rozs, árpa, tejelőállat, sertés), továbbá az erdőgazdálkodás, famegmunkáló ipar, cellulóze- és papírgyártással, valamint a hajó- és vagongyártás.

A terület gazdag vasútvonalakban és autóutakban egyaránt. Kaliningrád-terület fagymentes kikötőivel igen megszilárdítja állásainkat a Balti-tenger mellett.

Kaliningrád — a terület legnagyobb városa, a Pregel folyó torkolatánál, Európa egyik legjobban biztosított erődtímenye, amely az egész keletporoszországi erősítési kerület központja volt. Elő kikötője Baltijszk, mely a német hajóhad támaszpontja volt.

A terület többi városa közül nagyobbak: *Szovjetszk* a Nyeman, és *Csernyahovszk* a Pregel mellett (ahol a folyó hajózhatóvá válik).

Tizenkettedik fejezet

A VOLGAMENTE

A Volgamentéhez nem a Volga egész medencéje tartozik, hanem csak az a része — az Oka és a Volga találkozásától, azaz Gorkij városától kezdve — melynek táji szempontból a Volga a legfontosabb eleme és igen erős befolyást gyakorol gazdasági életére is.¹

A Volgamente, amely az Oka és a Volga vízútján kényelmes kapcsolatban van a Központi Iparvidékkel, az orosz telepítés első vidékei közé tartozott. A betelepítés már a XIII. században megkezdődött és azután, hogy Rettenetes Iván idején a (XVI. század közepén) meghódították Kazánt és Asztrahant, az egész kerületre kiterjedt.

¹ Azonban még ezek között a határok között sem esnek egybe távolról sem a Volgamentéhez tartozó politikai és közigazgatási egységek külső határai a vízválasztókkal, amelyek a Volga medencéjét a nyugati és keleti szomszédos medencéktől elválasztják. Szaratov- és Sztálingrád-terület a jobboldalon messze benyúlik a Don medencéjébe, a balparton pedig, ellenkezőleg, a Volga medencéjének jelentős része (a Káma és mellékfolyója, a Belaja mentén) az Ural területeihez tartozik.

A Volgamente meghódításának folyamán itt nemzeti birtokkeveredés alakult ki, amelyet a további orosz telepítés még inkább növelt. A Közép-Volga mentén fekvő számos autonóm köztársaság mindegyikében az oroszok mintegy felét alkotják a lakosságnak. Általában azonban a Közép-Volga vidékén aránytalanul nagyobb százalékban lakik nem orosz lakosság, mint például Szibéria déli részében. Ez azért van, mert a Volgamentén élő népek sokkal számosabbak voltak és sokkal magasabb fejlődési színvonalon álltak, mint Szibéria őslakói és ennél fogva jobban fennmaradtak.

A Volga fontos, természetes határt alkot. Jobbpartja magas, balpartja alacsony és a két part természeti viszonyai, a Volga egész folyása mentén észrevehetően különböznek. Jelentős távolságban a Volga határt képez a különböző növényövezetek között. A közlekedés a Volgán keresztül, különösen tavasszal és ősszel elég sok nehézséggel jár.

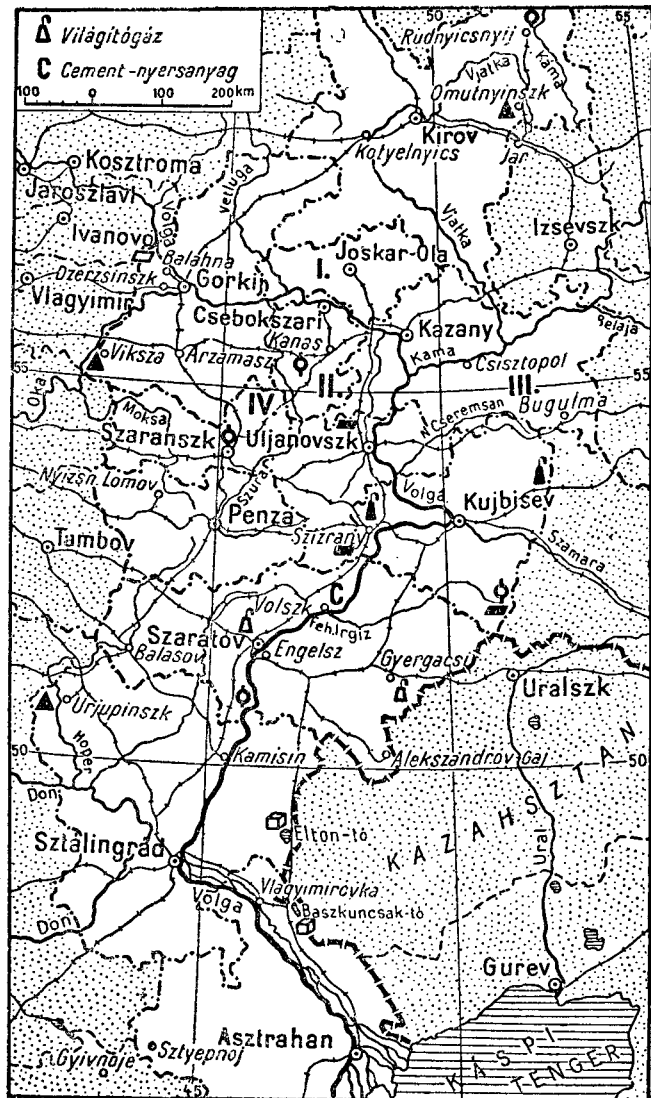
A Volga jobbpartja, amely az ország történelmi központjához viszonyítva mintegy belső ívet alkot, sokkal hamarabb benépesedett, mint a balpart és ezért a népsűrűség és a vasúti hálózat sűrűsége jelentősen felülmúlja a balpartét.

Több mint száz évvel ezelőtt, amikor még nem voltak vasútak és gőzhajók sem jártak a Volgán, a Volga balpartját még csak kis mértékben használták ki. „Szibéria” akkor közvetlenül a Volga mögött kezdődött. Földesúri birtokok ott nem voltak, a parasztok odamenekültek a földesurak elől. A jobbágyrendszer — egészen az 1861-ben történt eltörléséig — a Volga balpartján sokkal kevésbé volt kifejlődve, mint a Volga jobbpartján.

A Volga annakidején óriási szerepet játszott az orosz nép településében és államhatárai kiterjesztésében, valamint a nagy népmozgalmak (Razin, Pugacsov) történetében. Nem hiába nevezik a Volgát a nagy orosz folyónak.

A Volga hatalmas vízi útvonal, amely körülbelül öt-tíz vasúti fővonal forgalmát tudja lebonyolítani. A víziszállítás olcsósága a vasúttal szemben, meglehetősen kiegyenlíti az olyan hátrányokat, mint az út meghosszabbodása a kanyargós meder következtében, a téli forgalmi szünet stb. Messzenyúló „csápjai”: az Oka, a Káma és a Mária-csatornarendszer segítségével a volgai útvonal megszakítás nélküli víziközlekedést biztosít olyan egymástól messze fekvő pontok, mint Leningrád, Moszkva, Molotov (az Uralban) között. A tengeri úttal együtt pedig a Káspi-tenger bármelyik partjára egészen Iránig juthatunk el. Ennél fogva érthető, hogy a Volga, amely óriási szerepet játszott az orosz nép történelmében — amit az orosz népdalok is visszatükröznek — miért őrizte meg nagy jelentőségét a vasutak bevezetése után is mind a mai napig.

A Volga közlekedési jelentőségét fokozza az az új vasút-

23. ábra. A Volgamente (Gorkij- és Kirov-terület, a Mári (I), Csuvas (II), Tatór (III), Mordvin (IV), ASzSzK; Penza-, Uljanov-, Kujbisev-, Szarátov-, Sztálingrád- és Asztrahan-terület).

vonal, amelyet a Honvédő Háború éveiben építettek a Volga balpartja mentén, és amely a Kazán melletti Zeljonodolszket Sztálin-gráddal kapcsolta össze.

A Volga kétszáz kilométer, sőt ennél is nagyobb távolságról vonja magához a teherszállítmányokat. A hajózási időszakban a volgai közlekedés többszázezer embert foglalkoztat, rakodómunkásokat, matrózokat, kikötőmunkásokat stb. A Volgán mindkét irányban haladó hatalmas áradata az olyan terjedelmes nyersanyagoknak és különösen fűtőanyagoknak, mint a fa, a szén, az olaj, a Volgához vonják az ipart is. Annál is inkább ez a helyzet, mert a legutóbbi időkig, amikor a Volgamentén egész sor helyen olajat, gázokat, bitumén (égethető) palát fedeztek fel és kezdték kitermelni, ez az egész terület semmiféle helyi fűtőanyaggal nem rendelkezett. A Volgamentének minden nagy városa, Gorkijtól kezdve a folyó torkolatáig, közvetlen a Volga partján épült, azokon a pontokon, ahol a vasútvonalak a Volgát vagy átszelik, vagy a partjáig nyúlnak.

A teherárúk, a munkaerő, az ipar és a városok magához vonásával a Volga az a „tengely”, amely körül a gazdasági kerületek kialakulnak.

Az a körülmény, hogy a balpart és a jobbpart természeti viszonyai, népsűrűsége és vasútvonalhálózatának sűrűsége és általában gazdasági fejlettségi foka jelentősen különbözik egymástól, még erősebben kapcsolja őket egymáshoz. A Volgamentének minden gazdasági kerületében a jobbparti rész adja rendszerint a munkaerőt és technikai felszerelést, a balpart pedig földben és nyersanyagban (északon fában, délen gabonában) gazdag. Ezért a jobbpart és a balpart igen jól kiegészítik egymást.

A Volgamentének egészben véve számos közös fogyatékos-sága mintegy „betegsége” van, amelyeket közös eszközökkel, egységes terv alapján kell gyógyítani. Három ilyen fogyatékos-sága: 1. a Volga egyes homokpados helyeken nem elég mély a vízi közlekedéshez; 2. nem elegendők az energiaforrások; 3. nem elég a csapadék a mezőgazdaság számára (különösen délkeleten).

Ezek a hiányokon a meder kotrásával, egész sor gát és vízierőmű építésével, a délkeleti aszályos vidékeken mezővédő erdőültetvényekkel és a földtani kutatómunkálatok legújabb eredményeivel segítenek.

A szovjet uralom idején a Volgamentén (és a szomszédos urali előtérben) olaj-, természetes gáz- és palalelőhelyeket fedeztek fel. Az új olajtermő vidék, amelyet „Második Bakunak” neveztek el, jelenleg erősen fejlődik.

A Honvédő Háború éveiben a Volgamente ipara az ide köl-

töztetett iparüzemekkel erősen megnövekedett. Ezzel kapcsolatban az energia-szükséglet kérdésének megoldása még sürgősebbé vált.

A Volgamentén az 1946—50-es ötéves terv egyik fő feladata, hogy helyi energetikai bázist teremtsen. Ezt az olajkitermelés és a természetes gáz kiaknázásának fejlesztésével, továbbá vízierőművek építésével érik el. A háború éveiben (1941-től 1945-ig) a Volgamentén az olajkitermelés erősen emelkedett. 1950-re a 2—4-szeresére fog emelkedni.

Fejlődik a traktor-, automobil-, lokomobil-gyártás. Bővül a könnyűipar (textil-, cipőipar). Nagyszabású munkálatokat terveznek a Volgamentén a gabonaföldek helyreállítása és a tartós terméshozam biztosítása érdekében. A Volga-Ahtubinszki árterületen talajjavító munkák indultak meg. A Volgamente déli részén széleskörű mezővédő erdőültetési munkálatok folynak.

A Volgamente felosztása három részre

A Volgamente északdéli irányban mintegy ezer-ötszáz kilométerre nyúlik el. Természetes, hogy éghajlati viszonyai nagyon eltérőek.¹

Ezzel együtt változnak a talaj- és növényi övezetek is: északon Gorkij- és Kirov-területen tűlevelű (jegenyefenyő) erdők vannak podzol talajjal, amely a Káspi-tenger partjainál világosbarna talajú félsivatagba, homokpusztákba és szikes területekbe megy át.

A természeti viszonyok és a földrajzi fekvés, valamint a történelmi mult különbözőségével kapcsolatosak azok a jelentős eltérések, amelyek a mezőgazdaság termelési iránya és az ipar fejlődési viszonyai terén mutatkoznak.

Ezért, hogy a Volgamente területével közelebbről megismerkedhessünk, három, a szélességi körökkel párhuzamos övezetre kell felosztanunk. Mégpedig:

1. *A Volgamenti Erdővidék.* Idetartozik Gorkij- és Kirov-terület, valamint a Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság.

2. *A Volgamenti Erdős-Sztyeppe-vidék* (vagy a Közép-Volga vidéke). Ide tartozik a Tatár, a Csuvas, és a Mordvin Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, valamint Penza-, Uljanovszk- és Kujbisev-terület.

3. *A Volgamenti Sztyeppe-vidék* (vagy az Alsó-Volga vidéke). Ide tartozik Szaratov-, Sztálingrád- és Asztrahan-terület.

¹ Északon (Kirovban) a januári középhőmérséklet — 14,9 fok, délen pedig (Asztrahanban) — 7,1 fok. A júliusi középhőmérséklet megfelelően + 18,1 és + 25,2 fok. Az átlagos évi csapadékmennyiség a Kirovban mért 554 milliméterről Asztrahanban 162 milliméterre csökken.

A VOLGAMENTI ERDŐVIDÉK

Gorkij- és Kirov-terület,
valamint a Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság

Fekvése és természeti viszonyai

A Volgamenti Erdővidék a *Volga* mindkét partján fekszik (az Oka torkolatától a Szura torkolatáig terjedő szakaszon), nyugatról a Központi Iparvidék és keletről az Ural határolja. Északi határát (amely az északkeleti vidéktől elválasztja) az a vízválasztó alkotja, amely a Volga balparti mellékfolyói és az Északi Jegestengerbe ömlő folyók között fekszik.

Felülete enyhén halmos síkság, amely északkeleten kissé emelkedik (háromszáz méterig). Itt, északkeleten húzódik az *Észak-Ural domblánc*. Az éghajlat zordsága délnyugatról északkeleti irányban fokozódik. (Délnyugaton az évi középhőmérséklet + 4, északkeleten +1 fok.) Az *erdők* déli határa az Okától délre húzódik, azután pedig a Volga mentén, úgyhogy a terület fő része (az Oka mentén és a Volgántúl) erdős övezetben fekszik (60 százalék erdő). A Volga balpartján, a Vetluga és a Vjatka mentén, ahol Gorkij-terület nagyobb része, az egész Kirov-terület és a Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság terül el, túlelevelű fenyőerdők vannak túlsúlyban, podzol talajjal. A feketeföldű és tölgyerdővel borított erdős-sztyeppe az Oka és Volga jobbspártján fekvő területnek csak kis részét foglalja el. (Gorkij-terület déli részét.) Itt sokkal kevesebb az erdő (alig 25 százalék), viszont értékesebb fafajtákkal, amelyek feldolgozásra alkalmasabb faanyagot adnak.

Az *ásványi kincsek* közül *vas* található két helyen: az Oka mentén délnyugatra, továbbá a Vjatka és a Káma vízválasztóján északkeletre, Omutnyinszk városánál; *tőzeg* nagy kiterjedésben van Gorkij- és Kirov-területen; *pala* és *foszforit* északkeleten, ott, ahol vas. Ez a lelőhely a Szovjetunió legjobb foszforit lelőhelyei közé tartozik.

Történelmi-földrajzi áttekintés

A Volgamenti Erdővidék gazdasági fejlődésében vezető szerepet játszott és játszik továbbra is a vidék északnyugati sávja, Gorkij városával, amely a nagy volgai útvonal közepén fekszik, ott, ahol az Oka a Volgába ömlik és nem messze a Káma torkolatától. Az Oka az ország központjába, Moszkvába vezet, a Káma pedig az Uralba, az Ural hegység kincseihez.

Nyizsnyij-Novgorodot (a mai Gorkijt) még a XII. század végén alapították, erődítmény és támaszpont volt Moszkva keleti hódításai és telepítési

politikája számára. Nyizsnyij-Novgorodból szervezte Rettenetes Iván hadjáratát Kazán ellen. A város hamarosan nagy közlekedési és kereskedelmi jelentőségre tett szert, mint olyan pont, ahol két óriási víziútvonal, a volgai és az Oka-Káma találkozik, melyek keletet nyugattal, Ázsiát Európával kötik össze. A Nyizsnyij-Novgorod-i vásár a maga idejében óriási, világjelentőségű kereskedelmi piac volt. Nyizsnyij-Novgorod ipari fejlődése szintén a vízzel volt kapcsolatban. Nyizsnyij-Novgorod közelében a volgai gőzhajózás hajnalán (1849-ben), jött létre a Szormovo-gyár, a volgamenti első hajógyár, és csak a XIX. század végén egészítették ki a Szormovo-gyárat, amely addig gőzhajókat gyártott, mozdony- és vagongyártó műhelyekkel. Faanyag körös-körül bőségesen volt. Vasat az okamenti üzemek szállítottak. Ezeket az üzemeket még a XVII. században alapították, a helyi vasércet feldolgozására. Fűtőanyaguk a faszén volt. A munkaerőt a közeli járások szállították, ahol a folós számban lévő falusi lakosság, amely apró földdarabkájából nem tudott megélni, a mezőgazdaságról már régóta különböző iparágakra tért át. Ácsokat és asztalosokat a volga- és az okamenti falvak adtak, ahol már régóta készítették fahajókat. Lakatosokat és egyéb fémmunkásokat a pavlovói kézműves vidék szolgáltatott, amely Tula mellett az első helyen állt egész Oroszországban kisebb fémáruccikk gyártásában. Az első világháború éveiben Nyizsnyij-Novgorod iparát számos, a Balti-tengermellékről áttelepített gyár, még jobban erősítette.

Az okamenti ipari kerület mezőgazdasági kiegészítése a tőle keletre, a Volga jobbpartján elterülő feketeföldű erdős-sztyeppe volt, amelyet jól műveltek és sűrűn lakott volt.

Egészen másként alakult a Volgamenti Erdővidék északi-keleti, a Vjatka-folyó medencéjében fekvő részének fejlődése. Az első orosz telepítés (Novgorodból) a Vjatka medencéjébe észak felől, az Északi-Dvinán, a Vicssegdán és a Sziszolán át hatolt be. Az idevezető közvetlen utakat abban az időben már elzárták a Vetluga melletti erdőségekben élő tatárok és a harcias mári nép. A Vjatka középső folyása, mint elsődleges orosz telepítési járás, most is az erdőtől leginkább megtisztított, leginkább művelt és benépesített területhez tartozik.

A Moszkvai Állam keretében Vjatka távoleső, eldugott gyarmat volt. Természeti viszonyai következtében semmiféle érdeklődést nem keltett, sem mezőgazdasági, sem bányaiipari szempontból. A mezőgazdaság céljaira ott voltak akkor még a szabad feketeföld sztyeppék az ország déli részén, a bányaiipar számára pedig természetesen sokkal értékesebb volt az Ural. Ennélfogva Vjatka tisztán parasztjárás maradt. Itt igen kevés földesúr volt: olyan földeket, amilyenek itt vannak, jegenyefenyős, agyagos talajú erdőkkel, mocsarakkal borított úttalan végvidéken, a cárok nem ajándékoztak a földesuraknak. Ehelyett a cári kormány már régtől fogva és majdnem egészen a forradalomig politikai száműzötteket küldött ide.

A vasútvonalak építése igen későn kezdődött itt.

Először a Vjatkából (Kirov város régi neve) Permbe (a mai Molotovba) vezető vasútvonal épült meg, úgyhogy Moszkvából Vjatkába és vissza Permen keresztül vezetett az út. Utána, 1904 körül, építették a Vjatka-Kotlasz vasútvonalat, amelynek az volt a célja, hogy kiutat teremtsen a külföld felé a Fehér-tengeren át a szibériai paraszt gabonának, hogy az ne nyomja le a földesúri gabona árát az európai Oroszország belső piacain. Végül, nem sokkal a forradalom előtt, építették a Leningrád-Kirov és a Kazán-Szarapul-Szverdlovsk közötti vasútvonalakat, melyek célja az volt, hogy Leningrádot és Moszkvát az Urallal kapcsolják össze.

A mezőgazdaság fogyasztási jellegű volt, de a gabonatermés alig-alig elégítette ki a helyi szükségletet. Nagyipar egyáltalán nem volt.

A városi lakosság százalékaránya a vjatkai kormányzóságban volt a legkisebb. (Mindössze 6 százalék.)

Ezzel szemben a kézművesség legkülönbözőbb ágai fejlődtek ki, úgyhogy a kézművesek százalékaránya a falusi lakossághoz viszonyítva — a volt vjatkai kormányzóságban az első helyet foglalta el a cári Oroszországban. A kézműipar itt azért fejlődött ki olyan erősen, mert falun túlságosan sok felesleges munkaerő volt, amely sem a földből, sem a gyárakból nem tudott megélhetést szerezni. Ezenkívül a vjatkai kézművesek a moszkvai gyári készítmények versenyétől nagy mértékben védve voltak az utak hiánya következtében.

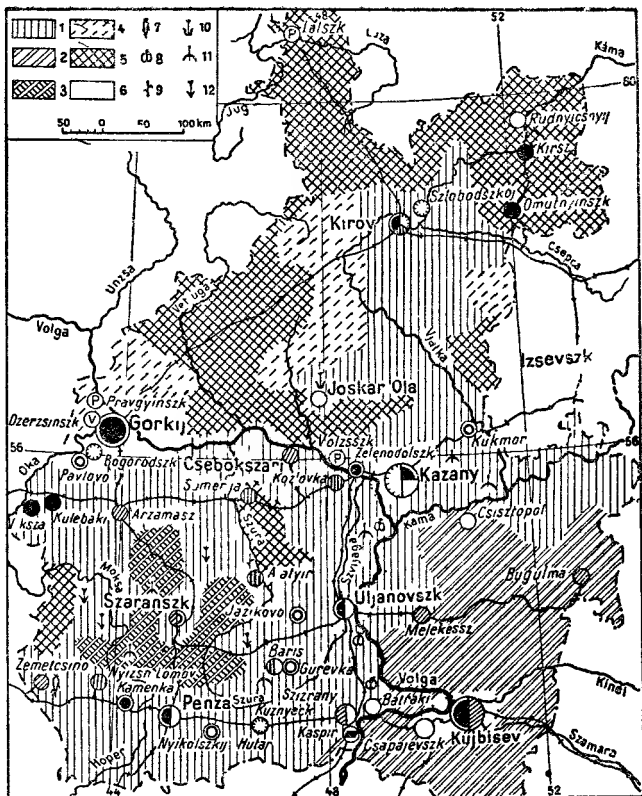
Lakosság

A lakosság 90 százaléka orosz, a többi közül a legtöbb a *mári*. Utóbbiak főleg saját köztársaságukban élnek. Ezenkívül a szomszéd köztársaságok népei — tatárok, csuvasok, udmurtok és mordvinok is — elég nagy arányban vannak képviselve. Az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként több mint harminc ember. A lakosság eloszlása igen egyenlőtlen. A legsűrűbben népesült be a Volga jobbpartja, mint régi orosz gyarmatosítási terület, amely ráadásul a legelőnyösebb fekvésű és természeti viszonyai a legkedvezőbbek az ipar és a mezőgazdaság számára. Itt a népsűrűség négyzetkilométerenként 40—60 ember, sőt ennél is több. A jobbpart nyugati részében ez a magas népsűrűség az ipar és a városok (Gorkij, Pavlov, Murom) erős fejlettségében, keleten, az erdős-sztyeppés részen (Arzamasz) pedig a szántók erős fejlettségében leli magyarázatát.

A népsűrűség terén a következő helyet (20—40 ember egy négyzetkilométeren) a Vjatka középfolyása foglalja el Kirov-területen, a Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság északkeleti részével együtt.

A terület többi része még gyérebben lakott.

A városi lakosság százalékaránya 1926-tól 1939-ig megkét-

24. ábra. A Volgamenti Erdővidék és Erdős-tyeppe-vidék ipari központjai és mezőgazdasági kerületei.

Mezőgazdasági kerületek: 1. gabona-burgonya terület sertés-tenyésztéssel és tejelőállat-tenyésztéssel, 2. gabona- és napraforgó terület hús- és tejirányzatú állattenyésztéssel, 3. kender- és gabona-termesztés hús- és tejirányzatú állattenyésztéssel, 4. lentermesztés és tejgazdaság, 5. erdőipar lentermesztéssel, gabonavetésekkel és állattenyésztéssel, 6. városkoruli gazdaságok. Legjobban elterjedtek: 7. cukorrépa, 8. kertészet, 9. dohány és mahorkadohány, 10. len, 11. huvelyesek, 12. kender (a kendertermesztő kerületeken kívül).

szereződött és átlag az egész területhez viszonyítva meghaladta a húsz százalékot, de még mindig jelentősen alacsonyabb a Szovjetunió országos átlagánál. Emellett, a különböző részekben, igen nagy eltéréseket mutat: legmagasabb a városi lakosság százalékaránya az okamenti vidéken Gorkij várossal együtt, a legalacsonyabb pedig a Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban.

Gazdaság A forradalomelőtti fejlődés eredményeként a Volgamenti Erdővidék különböző részeinek gazdasága különbözőképpen alakult.

A *Volga jobbpartján* kiemelkedett az erősen *iparosított okamenti fémipari kerület, élén Gorkijjal*, amelynek iparosítási foka nem marad el a Központi Iparvidék mögött.

A *jobbpart keleti része* (Arzamasz) falvai sűrűn lakottak és az ipar fejlettsége igen gyenge, a Központi Feketeföld-övezethez hasonlóan.

A *balparton*, amely általában erdős és földművelő vidék és az Északhoz hasonlít, két kerület emelkedik ki:

a) *Vjatka-kerület*, a Vjatka középső folyása mellett, fejlett földműveléssel, népes falvakkal és jelentős iparral, amely állati termékeket (bőrt, szőrmét stb.) dolgoz fel, Vjatka városa (a mai Kirov) környékén;

b) *Omutnyinszk-kerület* az északkeleti szélén, egész sor régi kis vasipari üzemmel, amely a helyi érceket dolgozza fel faszén fűtéssel.

A Volgamenti Erdővidék részeinek, különbözőségük mellett is, vannak közös jellemvonásai:

1. a Volga medencéjében, a Központi Iparvidékről az Uralba vezető útvonalak mentén fekszenek;

2. nagymértékben erdős vidékek és ezzel kapcsolatban fejlett faiparuk van, amelynek termékei a terület határán túl is messze eljutnak;

3. fejlett kézműiparuk van.

A sztálini ötéves tervek nagyszabású építkezése emelte a Volgamenti Erdővidék minden részének gazdaságát és fokozta a részek közötti termelési kapcsolatokat. A vezető láncszem ebben az átépítésben Gorkij és környéke volt. A „Krasznoje Szormovo” üzem, amelyet teljesen újjáépítettek, a munkások tízezreit foglalkoztatja és egyike az elsőeknek gépgyártásunk óriásai között. A gyár százával termel mozdonyokat, vasúti és villamoskocsikat, volgai gőzhajókat és a Káspi tengeren közlekedő árbócos vitorlás hajókat.

Előnyös fekvése lehetővé teszi, hogy olcsó víziúton különböző irányból, a legkülönbözőbb nyersanyagokat kaphassa és így

Gorkijban épült a Molotov autógyár, amely nemcsak a Szovjetunióban, hanem egész Európában a legnagyobb autógyár.

A mozdony-, vagon-, hajó- és gépkocsigyártás mind igen bonyolult termelési ág, amely egész sor különböző segédvállalatot, továbbá sok nyersanyagot — fémeket, fát stb. és üzemanyagot igényel. A *közeledési gépgyártás* óriási ipartelepeinek kiszolgálására egész sor szerszám- és szerszámgépgyártó üzemet létesítettek magában Gorkijban, Pavlovóban és Muromban, ahol az itt élő fémfeldolgozó kisiparosok köréből kész káderek álltak rendelkezésre. Az okamenti körzet kis fémiparüzemei, amelyek a helyi ércek elégtelensége miatt, odaszállított nyersanyagra tértek át, minőségi acéltermeléssel foglalkoznak a gépgyártás számára.

Egy másik fémipari központ jött létre Kirovban: nagy *közeledési felszerelési gyár*, amely az omutnyinszki kerület újjászervezett, faszénrel fűtött vaskohászati üremeiben előállított minőségi fémeket dolgozta fel.¹

Az okamenti gyárak fémek nem elegendő a gorkiji közlekedési gépgyártás számára, úgyhogy az Uralból kell behozni fémeket. Viszont fanyersanyag a környéken bőségesen áll rendelkezésre. Azelőtt a fát majdnem teljes egészében feldolgozatlanul úsztatták le a Volgán. Most a belső fafogyasztás erősen megnövekedett. A fát különböző fajta gyártmányokhoz, köztük hajó- és vagongyártáshoz használják fel. Sok különböző famegmunkáló iparvállalat jött létre, amelyek a faanyagot mechanikailag és vegyi úton dolgozzák fel, a fűrésztelepektől a fakombinátokig, amelyek a famegmunkáló ipar különböző ágait foglalják magukba és teljesen felhasználják a nyersanyagot.

A *fa vegyészeti* iparüzemeket főleg a Vetluga-folyó mellett építették. Gyantát, terpentint, faszeszt stb. gyártanak.

A fanyersanyagon kívül a Volgamenti Erdővidéken a vegyészeti iparnak nagymennyiségű ásványi nyersanyag is rendelkezésére áll: foszforitok, pala, tőzeg. A vegyészeti ipar legnagyobb központja szintén Gorkij és környéke. Gorkij vegyészeti gyárak a mezőgazdaság számára műtrágyát és a különböző iparágak számára vegyi anyagokat készítenek.

A *fém-, a fa- és a vegyészeti ipart szoros termelési kapcsolatok fűzik egymáshoz*. Ezek a kapcsolatok annak arányában nőnek és erősödnek, ahogyan a Volgamenti Erdővidék fém-, vegyészeti- és faipari

¹ Ugyanott, a Vjatka és a Káma közötti vízváltató mellett megkezdtek a foszforitok kibányászását. A Vjatka és Káma melletti bányai ipari kerület közlekedésének ellátására, vasútvonalat építettek.

gazdaságában a hiányzó láncszemek létrejönnek és a folyami és vasúti közlekedés fejlődik. Nagyjelentőségű volt Gorkij és a Volgántúl kapcsolatának megszilárdítása szempontjából a Gorkij—Kotyelnjics közötti vasútvonal, továbbá a gorkiji Volga- és Oka-híd megépítése.

A nagyjelentőségű fém-, vegyészeti- és faipari csoporton kívül áll a régi időkből ittmaradt *állati nyersanyagot feldolgozó ipar*, amelyet két központ képvisel: Bogorodszk, (Gorkij környékén) és Kirov-Szlobodszkij kerület, Kirov-területen.

Igen fejlett a *kézműipar*, amely fanyersanyagot (majdnem mindenütt megvan), fémanyagot (az okamenti kerületben), továbbá bőr- és gyapjúnyersanyagot (Gorkij-terület okamenti kerületeiben és Kirov-terület Kirov-Szlobodszkij járásában) dolgoz fel.

A *fűtőanyag* részben helyi eredetű *tőzeg* és *fa*, részben pedig ideszállítják — szén és olaj. A villamoserőművek többsége tőzeget használ.

A *mezőgazdaság* terén, a kollektivizálás következtében a vetésterület megnövekedett és a terméshozam a termények betakarított mennyisége és a jövedelmezőség, jelentősen emelkedett. A búza vetésterületének növekedése következtében a Volgamenti Erdővidék majdnem teljesen megszabadult a gabonabehozatal szükségességétől.

A jobbpart *kendertermesztésre, sertés- és baromfitenyésztésre*, a balpart *lentermesztésre és tejgazdálkodásra* rendezkedett be. A Volgántúl sűrű erdőségekkel borított kerületeiben nagyjelentőségű a vadászat, továbbá a gomba- és bogyószedés. Helyenként erősen fejlett a méhészet.

A *közlekedésben* a folyók nem kisebb szerepet játszanak, mint a vasutak. A vízi és a vasúti útvonalak csomópontja egyaránt Gorkij. A Volgán kívül hajózás folyik a Vetlugán és a Vjatkán; a többi folyót csak faúsztatásra használják. A vasútvonalak közül a legfontosabbak a következők:

1. Moszkva—Gorkij vasútvonal, amelynek folytatása a Volgántúlon a Gorkij—Kotyelnjics vasútvonal;

2. Moszkva—Kazán vasútvonal, amely Gorkij-terület déli részét szeli át;

3. Leningrád—Kirov vasútvonal, amely Gorkij- és Kirov-terület északi részeit szeli át.

Fő *kivületi* cikkek: a közlekedési gépgyártás termékei (mozdonyok, vagonok, hajók, gépkocsik és különböző közlekedési felszerelés); szerszámgépek; fa (gömbfa formájában a Volgán leúsztatják, feldolgozott formában a Központi Iparvidékre száll-

lítják) és a fafeldolgozás termékei; kikészített szőrme, bőr- és szőrlábbeli; foszforitok, zab, len.

Fő *behozatali* cikkek: szén a Donyec-medencéből, olaj a Kaukázusból, só az Alsó-Volga mellől, textilanyagok és gépek a Központi Iparvidékről, fémek az Uralból.

A VOLGAMENTI ERDŐVIDÉK VÁROSAI

Gorkij-terület *Gorkij* (azelőtt Nyizsnyij-Novgorod) — területi központ, az Oka mindkét partján, ott, ahol az Oka a Volgába torkollik. Nevét Nyizsnyij-Novgorodból országunk legnagyobb proletár írója, Makszim Gorkij tiszteletére változtatták meg. Makszim Gorkij itt született, nevelkedett. Itt írta helyi élményei alapján egész sor kiváló művét („Foma Gorgyjejev”, „Az anya” stb.).

Gorkij az egyik legnagyobb teherforgalmú volgai kikötő, központi helyet foglal el a Volga mellett, a volgai hajózás szervezeti központja, fontos vasúti csomópont, áruátrakodási hely s ugyanakkor igen nagy ipari központ.

1926-tól 1939-ig Gorkij három és félszeresre nőtt, a Volgamente legnagyobb, és a Szovjetunió hatodik városa (Moszkva, Leningrád, Kiev, Harkov és Baku után).

Ezt a fejlődést Gorkij rendkívül előnyös központi fekvésének köszönheti. A város az ország legfontosabb folyami útjai mentén fekszik, melyek olcsó közlekedést biztosítanak különböző irányban: Moszkvával, Leningráddal (a Mária-csatornarendszeren keresztül) az Urallal (a Kámán keresztül), az egész Volgavidékkel és a Káspi-tenger partvidékével egészen Iránig.

Előnyös fekvése a történelem folyamán mindig elősegítette Gorkij fejlődését. A város számára kiválasztott hely előnyösnek bizonyult erdőépítés számára is, amely Moszkva kijáratát a Volgára védte — előnyös volt a közlekedés a kereskedelem és végül, már napjainkban, az ipar számára egyaránt.

A szovjet uralom idején Gorkijban hidakat építettek a Volgán és az Okán át, ami a város fekvésének előnyeit még fokozta.

A „Krasznoje Szormovo”, a közlekedési gépgyártás óriása és a Molotov autógyár, a gorkiji ipar magvai, magában Gorkijban és határain túl is egész sor kisegítő iparüzemmel kapcsolódtak össze.

Azok közül az iparágak közül, amelyek a közlekedési gépgyártással közvetlen kapcsolatban nincsenek, az élelmiszer-, az olajfeldolgozó- és a textilipar a fontosabbak.

Gorkij nemcsak a legnagyobb közlekedési és ipari csomópont a Volga mentén, hanem fontos kulturális központ is, amelynek mintegy tucat főiskolája és egyeteme is van.

Gorkij munkásai és a város élenjáró értelmisége nagy segítséget nyújtott a szomszédos nemzeti köztársaságok kulturális felemelkedéséhez.

A város központja a régi vár, amely az Oka magas partján fekszik, közvetlenül ott, ahol a folyó a Volgába omlik. A várból széles kilátás nyílik az Okára és a Volgára. A hajózási idényben az Oka torkolatánál s a Volga jobbspartján a torkolat mindkét partja körül számos kikötőben szoronganak a gőzhajók, uszályok és más hajók.

Gorkij környékén sok fontos ipari város van. Közülük a fontosabbak: *Dzerzsinszk*, feljebb az Oka mentén *Balahna* és *Pravgyinszk* hatalmas rotációs papírgyárral.

Kirov-terület *Kirovot* azelőtt Vjatkának nevezték. Kirovnak, a Vjatka kormányzóságban született *Sz. M. Kirov* tiszteletére nevezték el. Kirov — területi központ, a Vjatka folyó mellett, ott ahol a folyót a Leningrád felé vezető vasúti fővonal keresztezi és a fővonalból a Kotlasz felé vezető vonal elágazik.

Kirov régi város, azelőtt az egész Vjatka-medence elsődleges orosz gyarmatosítási központja volt. A régi Vjatka elhanyagolt kormányzósági város és politikai száműzetési hely volt. A mostani Kirov gyorsan fejlődő ipari és kulturális központ. Fő iparüzemei: a közlekedési felszerelési gyár, a Vörös Csillag gyufagyár, amely nagyságát tekintve a Szovjetunió második gyufagyára, taneszközöket és tanfelszerelést gyártó kombinát, bőr- és cipőüzem, báránybőrbundakészítés. A Honvédő Háború éveiben a város ipara, az idetelepített gyári felszereléssel, erősen kifejlődött.

Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság A Mári Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság központja *Joskar-Ola* (Vörös Város), amelyet az

Köztársaság ország vasúti hálózatával a Zeljonodolszk (Kazán közelében) felé vezető új vasútvonal köt össze.

A VOLGAMENTI ERDŐS-SZTYEPPE-VIDÉK, VAGY A KÖZÉP-VOLGA VIDÉKE

A Csuvas, a Mordvin és a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság, valamint Penza-, Uljanovszk- és Kujbisev-terület

Fekvése és természeti viszonyai A Közép-Volgavidék a Volga két partján terül el, a Volga folyásának azon a részén, ahol a folyó nyugat-kelet irányból észak-dél irányba fordul. A Volga a nyugat felől érkező Szura torkolata közelében lép a Közép-Volgavidék területére és délen a szamarai könyök alatt hagyja el ezt a területet.

A Volga e vidéken fogadja magába a Kámát és a folyót három vasúti fővonal keresztezi: Kazánnál, Uljanovszknál és Batrakinál. E városok nagy átrakodási helyek.

A Közép-Volgavidék területén fontos útvonalak keresztezik egymást.

1. A Moszkvából és Leningrádból Kazahsztánba és Középázsia-ába, és a Moszkvából az Uralba és Szibériába vezető vasútvonalak;
2. a Moszkvából és Leningrádból a Kaukázusba (a Volgán át), és az Uralból a Kaukázusba és a Donyec-medencébe (a Kámán és a Volgán át) vezető víziútvonalak.

A Közép-Volgavidék azon a sávon fekszik, melyet az erdőből a sztyeppébe való átmenet jellemez. A Közép-Volgavidék északi felében a Volgába ömlő Vetluga tisztán erdei folyó, a Szamara viszont, amely a szamarai könyök kiszögelésénél ömlik a Volgába, közel ahhoz a ponthoz, ahol a Volga kilép a Közép-Volgavidékről — sztyeppéi folyó.

A Közép-Volgavidék általában feketeföldű erdős-sztyeppe, de nem áll összefüggő feketeföld területekből, hanem talajviszonyait és növényzetét tekintve eléggé tarka képet nyújt. Északon az erdő, délen a sztyeppe felé mutat átmenetet.

A jobbpart a *Volgamenti Felfoldon* fekszik, amely legnagyobb magasságát a Volgánál éri el. Ez a magaslat védi valamennyire a jobbpartot a délkeleti tikkasztó szelektől, a balpartot pedig elzárja a nyugati nedves szelektől és ilymódon bizonyos fokig éghajlati választóvonalat alkot.

A jobbpart — dombos magaslat, bonyolult, helyenként festői tagoltsággal, nagy részében elegendő csapadékkal (400—500 milliméter), jelentős erdőmaradványokkal, köztük lomblevelűek (tölgy, hárs stb.) is vannak. Itt rosszabb minőségű feketeföld és podzol talaj van túlsúlyban.

A balpart — síkság, amely csupán délkeleten dombosodik kissé az Obscsij Szirt lejtős emelkedései felé. Kevés a csapadék (300—450 milliméter). Középső részén a talaj feketeföld és kevés erdejű, északon (a Kámán túl) erdős, délen pedig teljesen erdőtlen.

Az éghajlat szárazföldi jellege általában északnyugatról délkelet felé fokozódik. Ugyanebben az irányban gyérebbé válik a folyók hálózata is.

Az ásványi fűtőanyagok közül a Közép-Volgavidéken tőzeg van (főleg északon), továbbá pala (Uljanovszkától keletre, Szizranytól délre és délkeleten, az Obscsij Szirten). Találhatunk azonkívül egész sor nemrég feltárt olajlelőhelyet is (Szizrany, Csisztopol mellett és másutt).

Az *ásványi nyersanyagok* közül a következők találhatók: *foszforitok*, amelyek a palával együtt fordulnak elő. Továbbá különböző *épitőanyagok*, amelyek feltárása legjobban a Volga jobbparti magaslatainak hajlatain terjedt el.

Történelmi-földrajzi áttekintés

Mint az egész Volgavidéken mindenütt, a jobbpartot itt is sokkal hamarabb tárták fel és telepítették be az oroszok, mint a balpartot. A Volgán túli sztyeppék ténylegesen csak akkor települtek be, amikor a Volgán megkezdődött a gőzhajózás és különösen akkor, amikor itt is vasútvonalakat építettek, vagyis a jobbágyság megszüntetése után. Ennek megfelelően különbözőképpen alakult a jobbparton és a balparton a népsűrűség, más-más földviszonyok alakultak ki és másként alakult az egész gazdasági berendezés. A jobbparton, a korai orosz gyarmatosítás vidékén, ahol sok volt a földesúr, a jobbágyság megszüntetése után is sok hűbéri csökevény maradt. A parasztság nagy tömegeinek itt kevés föld jutott és gazdaságuk tisztán fogyasztó jellegű volt. Erősen kifejlődött a kézmű- és a vándoripar. A balparton, a későbbi telepítési területen csak feleannyi földesúr volt és a népsűrűség is félakkora volt. A nagy földterületek és a földesúri függőség alóli viszonylagos szabadság elősegítette, hogy itt nagy kulák-gazdaságok alakuljanak ki, amelyek jótermésű években nagy búza-feleslegeket adtak. A balparton egy-egy paraszteszaládra két-háromszor akkora föld jutott, mint a jobbparton.

A forradalom előtt a jobbpart általában hasonló volt a Központi Feketeföld-övezethez. Itt is túlsúlyban voltak a földesurak, kevés volt a föld és a lakosság elszegényedett: a balpart pedig az Alsó-Volgavidékhez hasonlított rablógazdálkodást folytató kulák-gazdaságaival, amelyek nagymennyiségű árugabonát termeltek, gépeket és bér munkásokat alkalmaztak és ugyanakkor erősen külterjes gazdálkodást folytattak (gabonavetések magas százalékaránya, a műtrágya hiánya) és gyakran szenvedtek az aszálytól.

Lakosság

Amikor a Közép-Volgavidéket oroszokkal telepítették be, az itteni népek — mordvinok, csuvasok, tatárok — elmozdultak helyükről. Ennek következtében jött létre a mind a mai napig fennálló nagymértékű nemzetiségi keveredés. A *mordvinokon*, *csuvasokon* és *tatárokon* kívül már a baskírok is élnek itt. Az őslakosság összesen több mint 25 százalékot alkot. A jobbpart és balpart között mutatkozó népsűrűségi különbség mind a mai napig fennmaradt.

Az átlagos népsűrűség 40 ember négyzetkilométerenként.

Emellett a jobbparton a népsűrűség eléri az 50—60 embert, sőt még többet is. A balparton pedig mindössze 20—30.

A városi lakosság százalékaránya a sztálini ötéves tervek idején megkétszereződött ugyan, de az országos viszonylatnál alacsonyabb.

Gazdaság A Közép-Volgavidék a forradalom idején elmaradt agrárterület volt, ahol a gabonaneműek vetésterülete volt túlsúlyban. Ipara igen gyenge volt és főleg a helyi mezőgazdasági nyersanyag feldolgozásával foglalkozott.

A sztálini ötéves tervek éveiben a Közép-Volgavidék népgazdaságát gyökeresen átszervezték. Erős ipar fejlődött ki, amelynek össztermelése a Honvédó Háború elején már egyszínvonalon állt a mezőgazdasággal. A nehéziparból, amely teljes egészében a szovjet uralom éveiben keletkezett, kiemelkedik a *gépgyártás* (főleg a közlekedési gépgyártás), a *vegyészeti ipar* és az *építőanyaggyártás* (tégla, alabástrom, aszfalt, üveg stb.). Ezek a sok fűtőanyagot igénylő iparágak a Volgamentén helyezkednek el, amelyen a fűtőanyagok egész áradatát szállítják (fát fentről, szenet és olajat lentől), főleg a nagy városokba, Kazánba és Kujbisevbe. Erősen kifejlődött a mezőgazdaság feldolgozásával kapcsolatos ipar: elevátorok, malmok, hántolók, szeszégetők és keményítőmelás-üzemek, húskombinátok, zsírolvasztók, szappanfőzők, gyertyagyárak.

A fanyersanyagot (a jobbparton a helyi, a Volga mentén úsztatott fát) fűrésztelepek, falemezgyárak, gyufa- és papírgyárak dolgozzák fel.

A *kézműipar* a sűrűn benépesült jobbparton összpontosul és helyi nyersanyagokat dolgoz fel. (Bőr-, cipő-, halina-, nemez-, fafeldolgozó- és építőanyagipar stb.).

Nagy jelentőségre tett szert az utóbbi években az olajtermelés, a „második Baku” újonnan feltárt lelőhelyein, valamint az olajfeldolgozás (Kujbisevben és Szizranyban).

A *mezőgazdaság* újjászervezése a jobbparton és a balparton némileg különböző utakon ment végbe.

A jobbparton, amely sokkal sűrűbben lakott, súlyt helyeztek a rendelkezésre álló területek jobb kihasználására: erősen emelték a *takarmány- és ipari növények* (burgonya és kender) termesztési százalékanak arányát, kifejlesztették a *belterjes állattenyésztést* (sertés és tejelőszarvasmarha) és olyan kisebb mezőgazdasági ágakat, mint a kertészkedés, konyhakertészet és baromfitenyésztés.

A *balparton*, ahol még maradtak szabad földek és amelynek déli része gyakran szenved a szárazságtól, a főfigyelmet az állandó búzatermést adó vetésterületek bővítésére, továbbá a földművelés

és a termésbetakarítás gépesítésére, a húst és gyapjút termelő állattenyésztés fokozására és a szárazság elleni küzdelemre fordították. A sztyeppés részen figyelemreméltó szerepet játszik a napraforgó- és dinnyetermesztés.

A Közép-Volgavidék majdnem teljes egészében (északi széle kivételével) időnként szárazságtól szenved, különösen a délkeleti, volgántúli része. Itt munkálatok folynak víztárolók és mezővédő erdőövezetek létesítésére. Az állami mezővédő erdőövezetek közül a Közép-Volgavidék területére két sáv jut, az egyik Csapajevszk felé halad a balparton, a másik Penza felé halad a jobbparton.

A Közép-Volgavidék fő közlekedési hálózatát a Volga és három szélességi irányban haladó fő vasútvonal alkotja. Ezek a vasútvonalak Kazánnál, Uljanovszknál és Batrakinál keresztezik a Volgát. Kinyel állomásánál (Kujbisevtől keletre) a fővonalból kiágazik a Cskalov felé vezető igen fontos vonal, amely tovább Kazahsztán és Középázsia területére vezet.

A fő kiviteli cikkek: gabona, lábasjószág, állati nyersanyagok különböző termékei (szőrme, halinalábbeli, gyertya, szappan stb.), építőanyagok, tölgyfából készült hordódonga és más fakészítmények, hajók, vasúti felszerelések.

Fő behozatali cikkek: szén, olaj, gépek, textilanyagok.

A KÖZÉP-VOLGAVIDÉK VÁROSAI

Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság *Kazán* — a Tatár Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság központja, a Volga balpartján terül el, nyolcvan kilométerrel feljebb attól a ponttól, ahol a Káma a Volgába ömlik. Kazán régi város, a kazáni tatárok birodalmának volt fővárosa. Miután az oroszok meghódították, az első időkben, mint a Moszkvai Állam legnagyobb városának a Keleten, katonai közigazgatási jelentősége volt. (I. Péter idejében az óriási kazáni kormányzóság központja volt.) Kereskedelmi szempontból fontos, mint olyan pont, ahol a Káma folyón különböző nyersanyagok (főleg állati eredetű nyersanyagok) halmozódtak fel az Uralból és Szibériából.

Már a forradalmat megelőző időkben kifejlődött az állati nyersanyagokat feldolgozó ipara (bőr-, szőrme-, szappan- és gyertyaipar stb.).

A szovjet hatalom idején a város erősen megnőtt, a régi iparágak fejlődtek, és új iparágak keletkeztek. Különösen rohamos fejlődésnek indult a vegyészeti ipar. A Honvédő Háború elején sok iparüzemet telepítettek ide.

A régi kazáni egyetem körül, ahol V. I. Lenin tanult, egész sor főiskola és műszaki főiskola keletkezett. Kazán nagy kulturális központ lett, ahol a Szovjet Tudományos Akadémiának is van intézete.

A lakosság jelentős részét tatárok alkotják. Kazán a tatár kultúra legnagyobb központja.

Csuvas Autonóm Köztársaság *Cseboksari* — a Csuvas Köztársaság központja, Szovjet Szocialista a Volga jobbpartján. Vasúti hálózattal a Kanas állomástól kiinduló új vonal köti össze.

Mordvin Autonóm Köztársaság *Szaranszk* — a Mordvin Köztársaság központja, Szovjet Szocialista új, nagy kenderfeldolgozó és kondenzálttej-gyárakkal.

Penza-terület *Penza* — területi központ a Szura folyó mellett, vasúti főútvonalak csomópontja. Jelentős ipara van, régi fűrész- és papíripara, valamint új, gyorsan fejlődő fémfeldolgozó és főleg gépgyártó (kerékpár- és óragyár) ipara.

Uljanovszk-terület *Uljanovszk* (azelőtt Szimbirszk) — a Volga magasan fekvő jobbpartján fekszik ott, ahol a Volgát a vasútvonal keresztezi. Területi központ. V. I. Lenin (Uljanov) születési helye. Fűrész- és élelmiszeripara van. Újonnan épült autógyára van.

Uljanovszkot új vasútvonal köti össze északon Kazánnal és délen Szaratovval.

Kujbisev-terület *Kujbisev* (azelőtt Szamara) — területi központ a Volga balpartján, a szamarai könyök csúcsában, ott, ahol a Szamara folyó a Volgába ömlik. Új nevét V. V. *Kujbisev* tiszteletére kapta, aki a Nagy Októberi Forradalom idején itt dolgozott. A régi, forradalomelőtti Szamara gabonakereskedelmi város volt malmokkal, serfőző és szeszégető üzemekkel. A szovjet hatalom éveiben Kujbisev nagyipari központtá fejlődött. Különböző, főképpen közlekedési gépgyártással.

A várost terv alapján rendezték, főutcáit az új építészetet képviselő nagyszabású épületek díszítik. A város fölött a Volga magas, festői partján ligetekben és kertekben nyaralók vannak.

Szizrany — a Volga jobbpartján fekszik annak a pontnak közelében, ahol Batrakinál a Tula—Penza—Kujbisev fő vasútvonal a Volgát keresztezi. A városban nagy gyárak vannak: lokomobil-, palafeldolgozó-, üveg- és aszfaltgyárak. Ezenkívül jelentős régi ipara is van: élelmiszeripar, fűrésztelepek és bőripar. Batrakiban gabonát raknak át a Volgáról Moszkvába vezető vasútra. A várostól délre palát bányásznak.

A VOLGAMENTI SZTYEPPE-VIDÉK, VAGY AZ ALSÓ-VOLGA VIDÉKE

Szaratov-, Sztálingrád- és Asztrahan-terület

Fekvése és természeti viszonyai Az Alsó-Volga vidéke a Volga alsó folyásának két partján terül el. Nyugaton a Központi Fekete-föld-övezettel és Északkaukázussal, keleten Kazahsztánnal határos.

Az Alsó-Volgavidék sztyeppés és félig sivatagi aszályos éghajlatú síkság, amelyet kettészel a Volga. Északkeleti sarkát Szaratovnál kiegészíti a *Volgamenti Felföld*, amely a Volga jobbpartján halad Sztálingrádig és dél felé, az úgynevezett *Jergenyi* domblánc formájában folytatódik.

Északkelet felől a balpartig húzódnak az *Obscsij Szirt* nyúlványai. Az Obscsij Szirttől délre és a Jergenyitől keletre terül el a *Káspi-tenger melletti Alföld*, amely messze keletre Kazahsztán területére nyúlik. Ennek az Alföldnek a déli része nagy kiterjedésen (a Káspi-tenger partvidékén és a Volga alsó folyása mellett Kamisintől kezdve) a tengerszint alatt fekszik. Aránylag még nem régi geológiai korszakban ezt az egész térséget a Káspi-tenger vize borította. Ennek nyomai nagyszámú sós tó formájában (*Baszkun-csak, Elton* stb.) maradtak meg.

Az Alsó-Volgavidék *éghajlata* erősen szárazföldi. Az éghajlatra erős befolyást gyakorol a száraz sztyeppék és a középázsiai sivatagok övezetének a szomszédsága. A nyári hőmérséklet itt olyan, mint a Krimben, a téli pedig mint a Murman-parton. Az éghajlat szárazsága északnyugatról délkeleti irányban erősen növekszik. Ezzel párhuzamosan gyérül a folyók hálózata is.

Az éghajlatnak megfelelően, ugyanebben az irányban változik a talaj és a növénytakaró jellege is. Csupán az északnyugati sarok, Szaratov mögött a jobbparton, erdős-sztyeppe, kisebb erdőmaradványokkal. Szaratovtól Sztálingrádig, a Volga mindkét oldalán elterülő széles övezet száraz sztyeppe gesztenyeszínű talajjal. Tovább délre már világosbarna erősen homokos és szíkes talajú fél-sivatag kezdődik, amely csak legelőnek alkalmas. Ezzel együtt erősen változik a haszonterületek összetétele is: az erdős-sztyeppés északnyugati sarokban a fő haszonterület a szántó, a középső szakaszon a szántóföld erősen csökken, erdő már nincs és egyre inkább nő a legelők aránya és végül délen már a legelők alkotják a haszonterületek javarészét, nagykiterjedésű meg-

művelésre alkalmatlan földterületek (homok és szikes területek) tűnnek fel, szántófölddel pedig csak elvétve találkozunk.

Az Alsó-Volgavidék e három övezete közötti különbséget a következő táblázat mutatja:

	Évi csapadék mm-ben	Falusi lakosság km ² ként
Északnyugati sarok	450—300	40
Középső övezet	300—150	14
Káspi-tenger menti félsivatag	150-nél kevesebb	1,4

Az Alsó-Volgavidék három széles övezetét észak-déli irányban átvágja a Volga, amely Sztálingrádtól kezdve nem vesz fel több mellékfolyót és a széles (45 kilométert is elérő) *Volga-Ahtubinszki árterületet* alkotja, kövér, alluviális talajjal, amely értékes a mezőgazdaság számára.

A Volga deltája és a Káspi-tenger szomszédos sekély részei igen gazdagok halban.

Az *ásványi kincsek* közül *palát* (az Obscsij Szirt nyúlványain északkeleten), *földgázt* (Szaratovnál és más helyeken), *cement-agyagféléket* (Volszknál), *foszforitokat* (a Volgamenti Felföld körzetében), *sót* (az Elton, a Baszkuncsak és más tavakban) és *vasat* bányásznak (a Hoper folyó mellett).

Történelmi-földrajzi áttekintés Az Alsó-Volgavidék területén volt a nagy volgai útvonal kezdete a Káspi-tengertől (Asztrahantól) jövet.

A mostani Sztálingrádnál érték el a Volgát azok az Ázsiából jövő szárazföldi utak is, amelyek az Ural és a Káspi-tenger között „a népek nagy kapuján” át vezettek. Ezeken a helyeken már a régmúltban nagy kereskedelmi városok alakultak ki.

Moszkva a tatár iga lerázása után nyomban támadásba ment át és törekvése az volt, hogy a volgai útvonalat kézbe vegye. Így Kazán után hamarosan Asztrahant is hatalma alá vetette.

A kereskedelmi útvonalon kívül a moszkvaiakat itt a hal- és sóipar is érdekelte. Ami a mezőgazdasági telepítést illeti, aránylag korán csupán a szaratovi erdős-sztyeppe vidék népesült be, a délebbre fekvő száraz sztyeppéket csupán legelő állattenyésztésre tartották alkalmasnak. Az orosz földművelőket az aszályos sztyeppe visszariasztotta.

Még a XIX. század második felében is inkább mentek a

Központi Feketeföld-övezet szomszédos kormányzóságaiból áttelepülők a távoli Szibériába. Csak akkor, amikor Szibériában a legjobb földeket már elfoglalták, a Volgán gőzhajók jártak és a száraz sztyeppén vasútvonalak húzódtak, csak akkor kezdték a Központi Feketeföld-övezetből áttelepülők az Alsó-Volgavidék középső övezetét gyorsan benépesíteni.

A régi települési területen, a szaratovi erdős-sztyeppén a földesuraké volt a föld közel harminc százaléka és a birtokviszonyok általában ugyanúgy alakultak, mint a szomszédos Központi Feketeföld-övezetben: éhség-bérlet, ledolgozás, technikai elmaradottság és a háromforgós rendszer okozta válság. Az aszályos sztyeppén pedig, mely később népesült be (különösen a Volgántúl) aránylag nagy paraszti, kuláktípusú birtokok képződtek. Itt a magasfokú árutermelés és a mezőgazdasági gépek aránylag széleskörű alkalmazása, a földek használaton kívül hagyásának rendszerével, egyoldalú gabonatermesztéssel és a műtrágya felhasználásának teljes elhanyagolásával párosult. A terméseredmény a szárazság következtében rendkívül ingadozó volt.

Lakosság A lakosság túlnyomó része (több mint háromnegyede) orosz, utána számszerint az *ukránok* következnek. Az Alsó-Volgavidék északi részében elég sok tatár, mordvin és csuvas nemzetiségű is van.

Az átlagos népsűrűség (tizenhat ember négyzetkilométerenként) csupán a középső sztyeppés övezetre jellemző, az erdős-sztyeppén a népsűrűség ennek háromszorosa, a Káspi-tengerhez csatlakozó félsivatagban pedig egy tizede. A volgamenti árterület magas népsűrűségével tűnik ki.

A folyók hálózata itt igen ritka (Sztálingrádon alul a Volgának nincsenek mellékfolyói). Ezzel kapcsolatban a falvak is többnyire nagyok, elszórtak, a folyók mentén több kilométerre elnyúlnak, úgyhogy a szántóföldek messze esnek a házaktól.

A városi lakosság százalékaránya, a sztálini öt éves tervek idején az ipar gyors fejlődése következtében, erősen megnövekedett és elérte a 36 százalékot (magasabb az országos átlagnál). Majdnem minden város a Volgamentén fekszik. A városi lakosság 60 százaléka három nagy városban — Szaratovban, Sztálingrádban és Asztrahanban összpontosul.

Gazdaság Az első öt éves terv kezdetén az Alsó-Volgavidék elmaradott agrárterület volt, melynek földművelése a szárazságok miatt ingadozó gabonatermést hozott. Volt halászat és gyengén fejlett ipar, amely a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozására szorítkozott, továbbá sóbányászat és fűrésztelepek.

Az Alsó-Volgavidék kivitelre akkoriban csupán gabonát (a jótermésű években) szarvasmarhát, halat és sőt adott.

A szocialista építés következtében az Alsó-Volgavidéken a mezőgazdaság erősen fejlődött és nagyarányú ipar jött létre.

A *jobbparti erdős-sztyeppén* (Szaratov-terület északnyugati sarka) ahol a legsűrűbb lakosság van, a mezőgazdaság sokkal belterjesebb lett azáltal, hogy növelték a burgonya és a veteményes takarmányfüvek termesztési arányát, új termesztési ágat, cukorrépatermesztést vezettek be és kifejlesztették a sertésenyésztést.

A *középső sztyeppés övezet* (Szaratov-terület többi része és Sztálingrád-terület északi része) hatalmas gabonatermő vidék, ahol az acélos búzafajták termesztése van túlsúlyban. A nemgabonaneműek közül az első helyen a *napraforgó* áll, utána a mahorkadohány és mustár következik. Fő jószágfajták a *húsratenyésztett szarvasmarha* és a juh. Az igásállatok között a lovak mellett sok az ökör.

A *legaszályosabb déli részen*, amely Sztálingrád-terület balpartját és Asztrahan-területet öleli fel, a fő mezőgazdasági ág a *húst és gyapjút adó legeltető állattenyésztés*, (főleg a juhtenyésztés) és a lótenyésztés. Itt sok az állattenyésztő szovhoz. Erősen elterjedt a teve is. Az Alsó-Volgavidéknek ez a déli része Sztálingrádtól kezdve nem termeszt elég gabonát és ezt a Volga felső folyásának vidékéről pótolja.

A *Volga völgye* az árterületi réteken kívül híres a gyümölcs- és veteményeskertjeiről és dinnyéjéről. Déli részében szőlőt termesztenek és újabban nagy meletget kívánó iparnövényeket is: gypotot, kenafot stb.

Az Alsó-Volgavidék főképpen a szárazságtól szenvedett. Az aszály minden öt évben legalább egyszer elpusztította a termés nagyobb részét. A Szovjetunió európai felének szárazságtól sújtott területei közül az Alsó-Volgavidék szenvedett legtöbbet a szárazságtól. A Kazahsztánból áradó tikkasztó szelek útközben először ezt a területet érik. Ennélfogva természetes, hogy a szárazság elleni támadás sztálini terve az Alsó-Volgavidéknek szentelte a legnagyobb figyelmet.

A nyolc állami erdőövezet közül, ha nem is teljesen, de legalább részben hét halad át az Alsó-Volgavidéken.

Fontos és országos jelentőségű termelési ág a só, amelyet a Baszkuncsak tóból termelnek, a halászat a Volga deltájában és a Káspi-tenger szomszédos részében. A Volga deltájában és alsó folyása mentén a falusi lakosság többsége halászzattal foglalkozik és halászkolhozokban szervezkedett.

A régi feldolgozó iparágakat főképpen helyi nyersanyagokat feldolgozó az egész területen elszórt, aránylag kis üzemek képviselik. Ilyen üzemek: az elevátorok, malmok, hántolók, gyapjúmosók, vágóhidak, olajütők, bőrkikészítő üzemek, zsírolvasztók, szappanfőző üzemek stb.

Az élelmiszeripar ágai közül a legjobban kifejlődött a konzervipar, amelyhez az Alsó-Volgavidéken minden lehető nyersanyag rendelkezésre áll: hal, hús, zöldség, bogyógyümölcsök, gyümölcsök, továbbá só és növényi olaj.

Az új iparágak közül a legnagyobb a *gépgyártás* és ezen belül elsősorban a traktorgyártás. Az óriási sztálingrádi traktorgyár rendkívül fontos szerepet játszik nemcsak az Alsó-Volgavidék, hanem az egész ország mezőgazdaságának átépítésében. (A sztálingrádi csata idején az üzemet feldúlták, de már helyreállították és újra működik.)

Nagyjelentőségű a fűrészipar, a hajógyártás (Kraszno-armejszk, Asztrahan), az olajfinomító ipar, a cementgyártás (Volszk) a halfeldolgozó ipar (Asztrahan).

Ezek az iparágak, akácsak a nagyobb iparvállalatok, melyek a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozásával foglalkoznak, a Volga mentén helyezkedtek el, ahonnan nemcsak nyersanyagot, hanem fűtőanyagot is kapnak.

Az Alsó-Volgavidék fő *vasútvonalai* a Volgától északnyugat felé a Központi Iparvidék felé haladnak. (A Szaratovból, Kamisinból, Sztálingrádból kiinduló vonalak.)

A Donyec-medencével és az Északkaukázussal az Alsó-Volgavidéket a Sztálingrádból nyugatra és délnyugatra Tyihoreck felé kiinduló vasútvonalak kötik össze. A Volgán át Szaratovnál épült új híd biztosítja a Volgántúl és Asztrahan számára a közvetlen kapcsolatot a Központi Iparvidékkel. Az új Uralszk-Ileck vasútvonal Szaratovot közvetlen összeköttetésbe hozta Kazahsztánnal és ezen keresztül Középázsiaival.

Az Alsó-Volgavidék a maga határain túl traktorokat, gabonát, szarvasmarhát, bőrt, gyapjút, halat, sőt, növényi olajat, mindenféle konzervet (hal-, hús-, főzelék- és gyümölcskonzerveket) *visz ki*.

A Volgán, az Alsó-Volgavidéken keresztül szállított áruk közül a legfontosabbak az olaj (lentről fölfelé) és a fa (felülről lefelé). A só Vlagyimirovka kikötőből nemcsak felfelé megy a Volgán, hanem lefelé is, az asztrahani halipar számára halsózás céljára.

Az Alsó-Volgavidék fő *behozatali* cikkei ugyanazok, mint a Közép-Volgavidéken: olaj, szén, textilanyagok és ezenkívül még fa.

AZ ALSÓ-VOLGAVIDÉK VÁROSAI

Szaratov-terület *Szaratov* — területi központ a Volga jobbpartján. Nagy kikötő és vasúti átrakodóhely a Bakuból a Központba menő olajszállítmányok és az Alsó-Volgavidék mezőgazdasági termékei számára. Vasúti csomópont volgai híddal. Nagy mezőgazdasági gépipari központ. Mezőgazdasági ipar, olajfinomítás, famegmunkáló-, textil- és mechanikai ipar.

A helyi földgázkészletek felhasználása nemcsak a város és ipara gázellátását tette lehetővé, hanem a Szaratov—Moszkva új gázvezetéken keresztül Moszkva gázellátását is.

A város jelentős kultúrközpont — egyeteme és több főiskolája van. Itt született N. G. Csernisevskij. A városban Csernisevskij életének és munkásságának emléket múzeum őrzi.

Sztálingrád-terület *Sztálingrád* (régebben Caricin) — területi központ a Volga jobbpartján, a folyó legnyugatibb könyökénél, ahol legjobban megközelíti a Dont és a Donyec-medencét. A város fekvése is utal legfontosabb szerepére — a Volga kapcsolataira a Donnal és a Donyec-medencével. Nagy volgai kikötő és fontos vasúti csomópont, ahol három vonal: a moszkvai, a donyec-medencei és a novorossziji vasútvonal találkozik.

A volgai teherszállítmányok (olaj, fa stb.) fontos vasúti átrakodópontja.

A város ipara, a közlekedésben elfoglalt helyzetével kapcsolatos. Fontosabb üzemei:

1. Fűrésztelepek, melyek a felülről úsztatott fát dolgozzák fel. Innen a fa vasúton megy tovább a Donyec-medencébe.
2. Kőolajfinomító.
3. Minőségi fémkohászat (a „Vörös Október” gyár), amely a Volgamentén gyűjtött ócskavassal a Donyec-medencéből szállított fűtőanyaggal dolgozik és az autóipar számára gyárt acélt.
4. Őriási traktorgyár.

A közelben van Krasznoarmejszk — nagy hajógyárral.

Sztálingrád már két ízben írt ragyogó fejezeteket hadtörténelmünkbe. Első ízben 1919-ben, amikor Sztálin megszervezte Caricin védelmét (a várost akkor így hívták) és ennek folytán a Szovjetek megtartották a bakui olajhoz vezető volgai utat, és a kubáni-doni ellenforradalom nem tudott egyesülni a szibériai ellenforradalommal. Másodízben 1942—43-ban, amikor a szovjet hadsereg Sztálin vezetésével Sztálingrádnál a világtörténelem egyik legnagyobb győzelmét aratta és a 300 000 főt számláló fasiszta német hadsereget teljesen megsemmisítette.

A város és iparának helyreállítási munkálatai a háborúutáni ötéves terv során gyorsan haladnak. A traktorgyár már teljes kapacitással működik.

Asztrahan-terület *Asztrahan* — területi központ a Volga deltájában. Vasútvonal köti össze a Szaratov-Uralszk vonallal. Az új kizljari vasútvonal Északkaukázussal köti össze.

Tengeri csatorna 12 láb mély horgonyzó hellyel a Káspitengerben, ahol a teherszállítmányokat tengeri hajókról folyami hajókra (a bakui olajat) és a folyami hajókról a tengeri hajókra rakják át (a Kaukázusba és Középázsia felé irányuló fát). A káspitengeri halászat és hajózás szervező központja. Nagy halipara van, a halászhoz szükséges fahordók és hálók készítésével, hajógyárral és hajójavító műhelyekkel.

Kérdések

1. Mely területek tartoznak a Volgamentéhez és miért osztjuk fel őket 3 csoportra: a) a Volgamenti Erdővidékre, b) a Volgamenti Erdős-Sztyeppevidékre (másképpen Közép-Volgavidékre) és c) Volgamenti Sztyeppevidékre (másképpen Alsó-Volgavidékre)

2. Milyen jelentősége van a Volgának a Volgamente számára?

3. Mikor és hogyan vette birtokba az orosz nép a Volgamentét?

4. Az oroszokon kívül milyen népek laknak a Volgamente területén?

5. Miben különbözik a Volga jobbpartja a balparttól, a Volgamente mindhárom részében?

6. Mutassanak rá a Volgamenti Erdővidék természeti viszonyainak jellemző vonásaira.

7. Mi Gorkij fekvésének sajátossága, milyen a város ipara és milyen kapcsolatban áll az ipar a város fekvésének sajátosságaival?

8. Milyen belső különbségek vannak a Volgamenti Erdővidéken belül?

9. Milyen folyók és vasútvonalak szelik át a Volgamenti Erdővidéket?

10. Melyek a Volgamenti Erdővidék kiviteli cikkei?

11. Milyenek a Volgamenti Erdős-Sztyeppés-vidék természeti viszonyai?

12. Milyen vasútvonalak szelik át a Volgamenti Erdős-Sztyeppevidéket?

13. Melyek a Volgamenti Erdős-Sztyeppevidék kiviteli cikkei?

14. Sorolják fel a Volgamenti Erdős-Sztyeppevidék városait; határozzák meg fekvésüket és jelentőségüket.

15. Milyenek az Alsó-Volgavidék természeti viszonyai?

16. Hogyan és mitől függően változik a népsűrűség az Alsó-Volgavidéken?

17. Melyek az Alsó-Volgavidék kiviteli cikkei?

18. Nevezzék meg az Alsó-Volgavidék három legnagyobb városát! Mi fekvésük sajátossága?

Tizenharmadik fejezet

KRIM-TERÜLET

Természeti viszonyai A Krim aránylag kis területén változatos természeti viszonyok uralkodnak, melyek a különböző részekén különböző gazdálkodási lehetőségekre adnak módot.

A félsziget északi része alkotja az egész terület négyötödét. Sztjeppés síkság, talaja és éghajlata igen hasonlít Dél-Ukrajna szomszédos sztyeppéire.

A *hegyes rész* lejtőit erdő fedi, a magasabban fekvő sík helyeken legelők vannak, a völgyekben pedig a kertészetre, szőlő- és dohányművelésre alkalmas területek.

A *déli part* — egészen keskeny sáv (3 km-től 10 km-ig), mely a tenger és a tenger felé meredeken lejtő hegyek között fekszik. A déli partvidék éghajlata különösen kedvező, nem ismeri a téli fagyokat és a nyári záporokat és festőien szép a fekvése a hegyek és a tenger között.

A *Kercs-félsziget* Krim keleti részén, hasznos ásványaival, óriási — az egész Szovjetunió számára fontos *vasérc és földgáztelepeivel* tűnik ki.

A Krimet majdnem minden oldalról övező tenger a félsziget természeti kincseit *hallal* gazdagítja, északon pedig a Szivas kis tengeröbleiben természetes úton, lerakódó tengeri *sót* találunk.

Történelmi mult A Krim félszigeti, helyesebben „majdnem szigeti” fekvése meghatározta sajátos történelmi fejlődését is. Krim az ókor kezdete óta sok évszázadon keresztül a legkülönbözőbb népek csatáinak hadszíntere volt. Ezek a népek a tengerről is, a szárazföldről is jöttek ide. A tenger felől jöttek az ókorban a föníciaiak, görögök, rómaiak és gyarmatokat alapítottak. A középkorban jöttek az olaszok (főként genuaiak) és végül a törökök. A szárazföld felől különféle nomád népek törtek be, melyek közül a tatárok voltak a legutolsók.

Amikor a cári kormány Krimet 1783-ban elfoglalta Törökországtól, a legjobb földeket a hercegeknek és az udvari előkelőségeknek osztotta szét, akik a félszigeten fényűző palotákat építettek. A mult század nyolcvanas éveitől kezdve, amikor a vasútvonalak kiépültek, megkezdődött a Krim-félszigeten az oroszok és ukránok fokozottabb letelepülése.

A polgárháború idején Krim volt Vrangel utolsó menedékhelye. Csak a dicső perekopi harcok után, 1921-ben, szabadult fel a fehérgárdisták uralma alól.

Krim természeti kincseit a forradalom előtt kevéssé és csak egyoldalúan használták ki. A síkságon csak gabonaféléket termesztettek, ami a talajt erősen kimerítette. A hegyes vidéken külterjes állattenyésztést folytattak. Az erdőket rablógazdálkodásszerűen irtották. A déli part természeti szépségeit csak a gazdagok élvezték. A Kercs-félsziget méhében rejlő természeti kincsek majdnem teljesen kiaknázatlanul heverték.

Lakosság A Krim történelme fényt vet a lakosság kevert nemzetiségi összetételére; az *oroszok* és *ukránok* azonban együttvéve a lakosság túlnyomó többségét alkotják. A lakosságnak több mint a fele a városokban él. Ez nemcsak az ipar fejlettségével, hanem az üdülőhelyek és a kikötők sokaságával is magyarázható.

Gazdaság A szocialista építés a Krim minden gazdasági ágát és vidékét érintette.

A kollektivizált *mezőgazdaság* az értékesebb növények termesztésére fordít nagy gondot. A mezőgazdaság vidékek szerinti specializálása a Nagy Honvédő Háború kezdetéig a következőképpen alakult:

A *sztjeppvidéken* a gabonatermesztés a kitűnő minőségű és korai búzára korlátozódik, mely kivitelre megy. Ugyanitt *dohányt*, *kerti növényeket* is természetnek, sikeresen folyik a gyapot meghonosítása.

A *hegyek előtti völgyekben* és a *déli parton* hatalmas kertészeti, dohánytermesztő és szőlészeti szovhozokat létesítettek, melyeknek termése a Szovjetunió minden részébe, sőt külföldre is eljut.

Erősen fejlett a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipar. Dohánygyárak és főzelék, gyümölcs- és halkonzervgyárak vannak.

A déli part cári és hercegi palotái most a dolgozók szanatóriumai és üdülői. Krim az egész ország munkásainak és parasztjainak „gyógyintézete”.

A krimi üdülőhelyek a szovjet időben megsokszorozódtak.

Új építkezés következtében az ipar a Nagy Honvédő Háborúig össztermelés tekintetében már maga mögött hagyta a mezőgazdaságot.

Legfőbb *kiviteli* cikkek: fém, só, márvány és más építőanyagok, főzelék-, gyümölcs- és halkonzervek, az egész Szovjetunióban legjobb bor és dohány, továbbá vasérc (a Kercs-félszigetről) és só (Perekopból).

A *behozatalban* a legfőbb cikkek a szén (a Donyec-medencéből), az olaj (a Kaukázusból), fa (Belorussziából és a Kaukázusból),

szövetfélék (Moszkva- és Ivanovo-területről) és a zsiradékfélék (északról).

A Krim-terület legfőbb feladata az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves tervben a fasiszták által lerombolt városok, üdülők, gyümölcsösök, szőlő- és dohányültetvények helyreállítása, különös tekintettel a minőségi szőlőfajták telepítésére.

Mivel a Krim sík részeit időnként aszály sújtja, itt is megindult a szárazság elleni támadás sztálini tervének megvalósítása. Folyik a munka az erdősítés és a víztározók építése terén.

Szimferopol — a félsziget középpontjában, a hegyek lábánál elterülő erdős-sztyeppék között. Krim-terület központja, konzervüzemekkel és konzervipari gépgyártással. Jelentős kultúrközpont, a Krim legfőbb vasúti csomópontja

Szevasztopol — a Fekete-tenger legjobb természetes kikötője, vasúti végállomás. Szevasztopol kétízben szerzett hervadhatatlan dicsőséget: az 1854—1856 évi krími háborúban és a német fasiszták elleni Honvédő Háborúban.

Feodoszija — gabonakikötő és vasúti végállomás, dohánygyárral és halászzattal.

Kercs (a Kercs-öbölnél) — kikötőváros. A kercsi vasércvidék központja és egyben a krími halipar központja is.

Jalta — kikötőváros. A tengerpart festői fekvésű, ívalakú amfiteatrumot képez ezen a helyen. A Krim legnagyobb nyári és téli üdülőhelye, a déli partvidék üdülőhelyeinek szervezeti központja.

Kérdések

1. Természeti viszonyok szempontjából milyen részekre lehet a Krim-félszigetet felosztani és az egyes részekben milyen mezőgazdasági ágat művelnek?
2. Miért értékes különösen a Krim déli partja?
3. Melyek a Krim fő kiviteli cikkei?

AZ ALSÓ-DONVIDÉK ÉS ÉSZAKKAUKÁZUS

**Rosztov-terület, Krasznodár-vidék az Adigei autonóm területtel,
a Sztravropol-vidék a Cserkesz autonóm területtel, Groznij-terület,
Kabardai-, Észak-Oszét és Dagesztán Autonóm
Szovjet Szocialista Köztársaságok**

A Kaukázus-hegység északi lejtői és előhegyei Északkaukázusnak csak a déli részét foglalják el a Kubán és a Tyerek folyók vonaláig. Északkaukázus többi része ettől a vonaltól északra sztyeppés síkság. Kubán sztyeppéi észak felé közvetlenül határosak a doni sztyeppékkel, ugyanolyan síksági területek és termékenyek, meleg éghajlattal, mely lehetővé teszi a gyümölcs és szőlő művelését. A doni sztyeppék, akárcsak a kubániak, az Azovi tengerre nyílnak. A multban az oroszok ezeket a sztyeppéket a doni, kubáni és tyereki kozákcsapatok települései útján szerezték meg. A Donyec-medence keleti szárnya, mely Rosztov-területhez tartozik, az egész Északkaukázust egészen Dagesztánig ellátja szenével. Hasonlóképpen Groznij- és Majkop-terület olaja nemcsak Északkaukázust látja el, hanem egész Rosztov-területet. A Don-melletti Rosztov a legnagyobb lakosságú város és fő közlekedési csomópont, mely a fontosabb közlekedési utakat, köztük a bakui fővonalat, magához vonja. A város nemcsak Rosztov-terület gazdasági központja, hanem az egész Északkaukázusé is. A Don-melletti Rosztovon keresztül fut majdnem minden vonal, amely Északkaukázust a Központi Iparvidékkel, a Központi Feketeföld-övezettel és Ukrajnával összeköti.

Így Rosztov-terület nem pusztán földrajzi fekvése, természeti viszonyai, a letelepedés és birtokbavétel menete és jellege, hanem jelenlegi termelési kapcsolatai folytán is természetszerűen Északkaukázushoz tartozik.

Fekvése és természeti viszonyai Északkaukázus déli részén hatalmas természetes határ húzódik — a *Kaukázusi-hegygerinc*, melynek középső részén át még nem vezet vasút-vonal. Az összeköttetés Kaukázusontúllal Bakun keresztül és a nemrégiben épített Szuhumiba haladó feketetengeri vasútvonalon történik.

Északkaukázus területén az egyetlen káspitengeri kikötő — Mahacskala.

Így a kedvező fekvés szempontjából nagy különbség van a vidék nyugati része — melynek a Fekete-tengeren és a rosztovi vasúti csomóponton keresztül kijárata van — és a többi rész között, melyet vagy hegyek határol-

25. ábra. Az Alsó-Don és Északkaukázus (Rosztov- és Groznij-terület, Sztavropoli és Krasznodari vidék, Kabardai (I), Észak-Oszét (II), Dagesztan (III) Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságok, Adigei és Cserkesszki autonóm terület).

nak (déli), vagy pedig aszályos sztyeppék (északkeleten) és csak a délkeleti szélén van kijárata a Délkaukázusba Mahacskalan és Bakun keresztül. Északkaukázus közlekedése kissé javul a Kizljár—Asztrahan vasútvonal megépítésével, mely Északkaukázust a Volgavidékkel és az Urallal köti össze.

Északkaukázus *felszíne* északi és déli részre oszlik. Az északi rész mélyenfekvő síkság és folytatása a Don és az Alsó-Volga sztyeppés síkságának. A déli rész dombos és hegyes. A határ

köztük, amint erről már említés történt, az a vonal, amely Észak-kaukázust két főfolyójának, a Kubánnak és a Tyereknek a szélességi körrel párhuzamos folyása mentén vonul.

Ettől a vonaltól északra csak Sztavropol környékén van emelkedés, ahol a síkságba északon a *Sztavropoli felföld* nyúlik be, melynek magassága eléri a 800 métert. Ezen az emelkedésen keresztül (az Elbrusz-Sztavropol vonalon) vonul a vízválasztó nyugaton a Kubán-medence és keleten a Kuma és a Tyerek-medencéje között.

Északkaukázus *éghajlatát* két egymással ellentétes alkotóelem jellemzi — a nyugati szelek a párát és a tenger mérséklő befolyását hozzák, a keleti szelek pedig Ázsia szárazföldi éghajlatú vidékéről télen száraz fagyot és nyáron száraz forróságot hoznak. „Választófalaként” a két alkotóelem között a Pjatyigorszki és a Sztavropoli felföld szolgál. A csapadék eloszlására jelentős befolyást gyakorol a vidék felszíne is: az előhegységekben és különösen a hegyekben jóval több a csapadék, mint a síkságon. A legtöbb csapadék (500—600 mm, sőt több is) délnyugaton hull a Fekete-tengerhez és a hegyekhez közelebb. Északkeleti irányban a csapadék mennyisége csökken és Asztrahan-terület határán 300 mm-ig, sőt még mélyebbre is süllyed.

A talaj- és növény-övezeteket általában a felület és az éghajlat szabja meg. Nyugaton, ahol több a csapadék, a hegyek lejtői összehasonlíthatatlanul gazdagabbak erdőkben (főleg lomblevelű erdőkben tölgy és bükkfával), mint keleten, ahol Dagesztán hegyei legtöbbször teljesen kopárak. A mélyebben fekvő sík területeken, nyugaton, egészen a Kubánig tölgyes erdős-sztyeppe vonul (füves síkság tölgyesekkel), tovább északra pedig, a Kubánon túli síkságon, kezdődik a feketeföldű füves sztyeppe, amely észak felé a Don medencéjében folytatódik, északkeleten pedig ürömmel benőtt sztyeppébe megy át. A Káspi-tenger partjainál, a Kuma és a Tyerek folyó között a vidék félsivatag jellegű, helyenként futóhomokkal és szikes talajjal.

Északkaukázus *főfolyói*: a *Kubán* és a *Tyerek* a Kaukázusi-hegygerinc gleccsereiből és örökös hómezőiről erednek, akárcsak összes déli mellékfolyóik. A folyók vízmennyisége és a víz szintje erősen ingadozik. A legmagasabb vízállás nyár végén van, amikor a gleccserek és a hó megolvad. Az áradás idején a Kubán és a Tyerek alsó folyásuknál áttörik a parti gátakat és nagy kiterjedésben elöntik a partot, árterületet alkotva. Északkaukázus folyói fontosak energiagazdálkodás (a felső részükön) és öntözés szempontjából, de hajózás szempontjából nincs jelentőségük. Hajózás és az is

esupán kis hajókkal, csak a Kubán alsó folyásán van (Krasznodárig).

A Don teljes egészében síksági folyó, akárcsak összes mellékfolyói. Lassan és nyugodtan folyik, nem hiába nevezik „csendes Donnak”. A Don Rosztov-területen mindenütt hajózható. Jobboldali, zsilippel felduzzasztott mellékfolyója — az Északi-Donyec — alsó folyásán szintén hajózható (ezen jut ki a donyeci szén a Donra). A Don baloldali mellékfolyói — a Szal és különösen a Nyugati-Manics — igen sekélyvízűek.

A két *Manics* (Nyugati és a Keleti) horpadásban folyik, mely a Kaukázus északi határát alkotja. A folyók medrét hajózási csatorna építésére használják (a nyugati része már készen van), melynek a célja egyúttal az is, hogy a gyér csapadékú sztyeppéket öntözze.

A vidék fő *ásványkincsei* a következők — energiaforrások: a Donyec-medence *szene*, amely keleti szárnyával, Ukrajnából a Rosztov-területre lép (Sahti és környéke), Groznij és Nyeftyegorszk *ásványolaja* (Krasznodár-vidék) és Dagesztán *foldgáza*. Szén is előfordul a Kaukázusi-hegygerintől északra fekvő új lelőhelyeken.

Az ásványi nyersanyagok közül meg kell említeni a cementmárgát (Novorosszijszknál és Krasznodár-vidéken), műtrágyanyersanyagot (a Kubán mellékfolyói mentén, a Bolsaja-Laba és Belaja mentén), fémérceket (Szadonnál Észak-Oszét-földön) és *ritka fémeket* (a Kabardai Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban).

Igen nagy jelentőségűek a vidék *gyógyvizei* (Pjatyigorje a Mineralnije Vodi-nál kiinduló mellékvonal mentén).

Ukrajnához hasonlóan az Északkaukázus is az Alsó-Don-vidékkel rendkívül előnyösen egyesíti magában a kedvező fekvést, a feketetengeri kijáráttal és a kivételes természeti gazdagságot az ipar (a Donyec-medence keleti szárnyának szene, a kubáni-feketetengeri és grozniji olaj, és a hegyi folyók „fehér szene”) és a mezőgazdaság számára (a Kubán és a Don mentén fekvő feketeföld sztyeppék, a Kaukázus völgyei és előhegységei és a Fekete-tenger szubtrópus partvidéke).

Történelmi-földrajzi áttekintés

Mielőtt az oroszok ide jöttek, a fő gazdasági ág a hegyekben és a síkságokon egyaránt a legeltető állattenyésztés volt. Az Alsó-Donvidéket a XVIII. század elején csatolták Oroszországhoz végérvényesen. Az északkaukázusi terület sík részét az oroszok a XVIII. században és a XIX. század első felében vették birtokba és telepítették be. A hegyvidéket csak a múlt század hatvanas éveiben hódították

meg. Földbirtokosi föld itt igen kevés volt. Igen nagy befolyást gyakorolt a határvidék fejlődésére a Don-melletti Rosztov—Baku vasútvonal (1876-ban). Az itteni mezőgazdaság nagyarányú árutermelésével és a gépek viszonylag széleskörű alkalmazásával tűnt ki. A falusi lakosság osztályrétegződése igen előrehaladt. A földnélküli és lóval nem rendelkező parasztok nagyszámú rétegével a kulákok tömör sorai álltak szemben.

Északkaukázus — különösen Kubán — régtől fogva nagy fogyasztópiac volt a mezőgazdasági gépek és az ipari közszükségleti cikkek számára. A nyári munka sok munkakeresőt vont ide, az „elszegényedett” Központból. A helyi munkaerőt a mezőgazdaság mind foglalkoztatta, úgyhogy sem a háziipar, sem a vándoripar nem volt ismeretes. A polgárháború kezdetén Kubán, hatalmas kulákrétegével a „csendes Donnal” együtt, a fehérgárdista ellenforradalom fő támasza volt. A forradalom győzelme után a falu fejlett osztályrétegződése elősegítette a kollektivizálás gyors és határozott megvalósítását.

Másként alakult az őslakosság élete. Itt, különösen a magas hegyek között, a gazdálkodás legfontosabb ága továbbra is a legeltető állattenyésztés maradt. A társadalmi viszonyokban a feudalizmus, sőt a nemzeti szervezeti csökevénye maradt meg.

Lakosság Északkaukázus lakossága nemzetiségi szempontból igen változatos. Az őslakosság között, amely az oroszok bejöveteléig itt élt, nagyszámú, különböző népfaj volt.

A nagyobbak közülük autonóm köztársaságokká és autonóm területekké egyesültek.

Az *adigei nép* a Krasznodár vidékhez tartozó Adigei autonóm területen egyesült.

A *cserkesz nép* — a Cserkesz autonóm területen egyesült, mely a Sztavropol-határvidékhez tartozik.

A *kabard nép* a Kabardai Autonóm SzSzk-ban egyesült.

Az *oszét nép* az Észak-Oszét ASzSzk-ban.

A Dagesztán Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban vagy 30 különféle néptörzs él, amelyek különféle nyelveken beszélnek — (*avarok, lezginek, andik, darginek, lakok* stb.).

Északkaukázus és az Alsó-Donvidék lakosságának 3/4 részét a bevándoroltak — az oroszok és ukránok — alkotják.

Az őslakosság és a bevándorolt lakosság közötti határvonal általában egybeesik a Kubán és a Tyerek vonalával — az oroszok és ukránok a síkságon, az őslakosság a hegyek között él. Ehhez két megjegyzést kell fűzni a vidék keleti és nyugati szélére vonatkozóan. Északkaukázus legnyugatibb részén az oroszok a terület hegyes részét is benépesítették, a keleti szélén pedig, ahol a Tyerek

és a Kuma alsó folyásai között száraz, felsivatagi sztyeppék területnek el, amelyek csak legelőre alkalmasak, a síkságon nem telepedtek le az oroszok.

Az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként 30 fő. Ez a szám 50-ig, sőt feljebb emelkedik, egyfelől a síkság legtermékenyebb részein, a nagy folyók — a Kubán, a Tyerek (Észak-Oszétföldön) és a Don völgyében, másfelől a bányavidékeken, a Donyec-medence keleti szárnyának szénbányavidékén és a grozniji olajvidéken. Legalacsonyabb a népsűrűség (négyzetkilométerenként 10 és még ennél is kevesebb) a Kaukázusi-hegygerinc magas részein és északkeleten, Asztrahan-területtel határos aszályos pusztákon.

A lakótelepek két élesen különböző típusa különböztethető meg. Az oroszok és ukránok lakta síkságon a nagy sztanyicák¹ vannak túlsúlyban 5000, sőt még több lakossal. A települések széles területnek el a síkságon a folyók mentén, nagy kertekkel és veteményesekkel a házak mellett. A hegyekben az őslakosság kis hegyi falvakban (aulokban), a hegyi folyók vagy patakok meredek partjai mentén lakik egymás fölött szorongó kunyhókban.

A városok itt majdnem teljesen újak, csak az oroszok bejövetele után fejlődtek ki, mint erődített pontok, üdülőhelyek, vagy ipari és kereskedelmi gócpontok (nagy kereskedő falvakból). A városi lakosság az ipar 1920 és 1939 közötti fejlődésével kapcsolatban majdnem megkétszereződött és elérte a lakosság 30%-át.

Gazdaság A cári időkben Északkaukázus gazdasága egyoldalú, primitív, rosszul szervezett agrár gazdaság volt, különösen a nemzetiségi vidékeken. A mezőgazdaság búzát termesztett kivitelre, a bányászat cementmárgát és nyersolajat adott, de a mezőgazdaság és a bányászat között Északkaukázus területén kevés kapcsolat volt.

Az első ötéves tervben ez a kapcsolat megvalósult azzal, hogy a Don-melletti Rosztovban felépült az óriási *mezőgazdasági gépgyár* („Rosztzelmas”: Rosztovi Mezőgazdasági Gépgyár). Ez a gyár, melynek termelése a cári Oroszország egész mezőgazdasági gépgyártási termelését felülmúlja, a legkülönbözőbb mezőgazdasági felszereléseket és gépeket gyártja, köztük sok olyat, amit eddig a Szovjetunióban nem gyártottak és teljes egészében külföldről hoztak be. Ennek a gyárnak a felépítésére azért választották Rosztovot, mert minden ami a gyár számára szükséges, kéznél van — a szomszédos taganrogi és a szulini gyárak féme, Sahti szene, ugyanonnan villamosenergia is, a szükséges faanyag a kaukázusi

¹ Sztanyica — kozák falu. — Szerk.

hegyek lejtőiről (a majkopi járásból). A gyár termelésének fogyasztói mindenk előtt a Don és Kubán közelfekvő gabonatermő síkságai, azután Ukrajna és a Volgamente szomszédos mezőgazdasági vidékei.

A helyi anyagból és helyi energiával előállított mezőgazdasági gépek segítségével művelik Északkaukázus földjeit és ugyancsak helyi üzemanyagot használnak fel. Így Rosztov mezőgazdasági gépgyártása a *kitermelő ipart*, annak fém, fa, szén és olajtermelésével a mezőgazdaság szolgálatába állította és ezzel a vidék minden fontos gazdasági ágát egyetlen kombinátban kapcsolta össze.

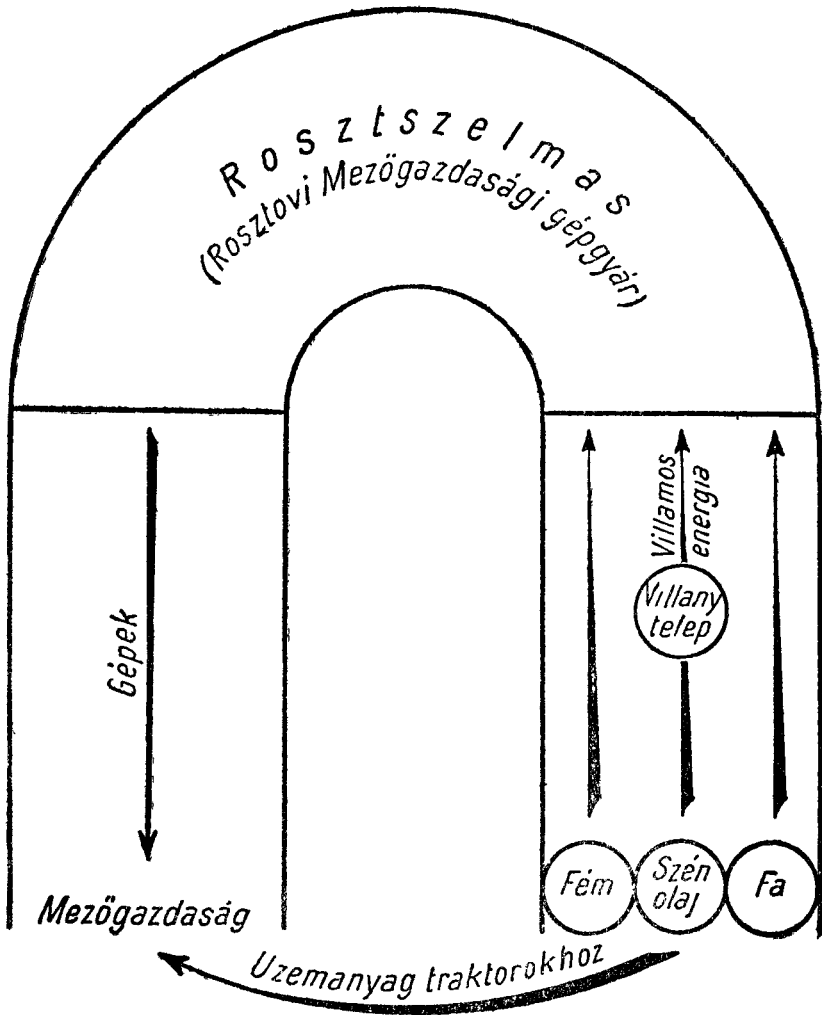
A sztálini ötéves tervek fokozott gazdasági építkezése következtében az Északkaukázus, Ukrajnához hasonlóan, igen fejlett gazdasági területté változott, amely az óriási, búza, napraforgó, dohány, különféle gyümölcs- és főzelékfélék, hús, gyapjú és zsiradék feleslegekkel rendelkező gazdag mezőgazdaságot erős iparral egyesíti, amelyet jól ellát a helyi energia és a különféle mezőgazdasági és ásványi nyersanyag.

A kolhozok és szovhozok szervezésében Északkaukázus egyike volt az elsőeknek és *mezőgazdasága* a sztálini ötéves tervek idején igen nagy termelési sikereket ért el. Az új csatornák (a manicsi, nyevinnomisszki és mások, melyek a Kubánból, a Tyerek-ből és más folyókból ágaznak ki), valamint a víztárolók, megsokszorozták az öntözött földek területét, melyek különösen értékesek az ipari növények számára.

A fajállatok meghonosítása és az új ipari növények elterjedése (gyapot, szója, ricinus stb.) a mezőgazdaság színvonalát erősen emelte. Egyidejűen az értékesebb, már régebben is termesztett növények (dohány, napraforgó, kukorica), valamint a belterjes állattenyésztés számára fontos takarmánynövények vetésterületét is növelték. A vetésterület és a termés hozam növekedése nagyobb betakarítást és jövedelmezőséget eredményezett a mezőgazdaság számára.

A legnagyobb kiterjedésű mezőgazdasági vidék a Kubánmente (Krasznodár-Armavir), ahol a végtelen őszi búza, kukorica és árpaföldek között nagy területet foglalnak el a takarmánynövények, veteményeskertek, dinnyeföldek és ipari növények. Régi ipari növények — a napraforgó és a dohány. Újak a gyapot, tea, szója és a ricinus. Ugyancsak sok itt a gyümölcsös, szőlő és konyhakert, méhészet (közel az előhegységekhez) és a Kubán árterületén (Krasznodár alatt) a kiszáritott földeken rizsvetések zöldelnek. A belterjes és sokoldalú földműveléssel — belterjes állattenyésztés párosul (hús és tejelő fajszarvasmarha és sertés), mely a gazdag takarmányt használja fel (gabonát, veteményes takarmányfüveket az élelmiszeripar hulladékait).

A Kubánnal északon és keleten egy olyan *övezet* határos, mely *nem eléggé nedves* és amely a Rosztov-területen levő Sós-sztyeppéket, a Krasznodár-vidék északkeleti részét és a Sztavropol-vidék nyugati részét öleli fel. Ezen az *öve-*

26. ábra. A Rosztszelmas termelési kapcsolatának sémája.

zeten a legfőbb gabonaneműek a tavaszi búza és az árpa, a nem-szemes-termények között pedig — melyeknek százalékaránya itt lényegesen alacsonyabb, mint a Kubán mentén — a napraforgó és a dinnye. Az állattenyésztésnek (hús-szarvasmarha és juh) itt jórészt a legelőtakarmány az alapja. Ez az övezet a gabonatermesztés földművelő valamint a hús és gyapjú irányzatú legeltető állattenyésztés övezete.

Még tovább északkeletre fekszik az aszályos övezet, amely Rosztov-területnek Asztrahan-területtel határos keleti részét és a sztavropoli vidék északkeleti részét foglalja el. Itt legeltető az állattenyésztés (főleg juhtenyésztés és ménes lótenyésztés) és ingadozó terméshozamú gabonaterületekkel vegyesen fordul elő.

A cári időkben a Sós-sztyeppéket aszályos voltuk miatt nem tartották földművelésre alkalmasnak és majdnem kizárólag legeltető állattenyésztésre használták fel: juhnyájak és ménesek legeltek itt. A szovjet időben egész sor különleges rendszabály — mezővédő erdősávok létesítése, mesterséges tavak, műlyszántás, bőséges trágyázás, a helyes füves vetésforgó bevezetése útján a kolhozok és a szovhozok nagy területet hódítottak el a száraz sztyeppéből. Óriási szovhozok létesültek. A Sztálin-kolhoz a búza terméshozamát az 1935. évi 10 mázsáról 1938-ban 30 mázsára emelte.

Északkaukázus nemzeti köztársaságaiban és területein, melyek az *előhegységek övezetében* és a *Kaukázusi-hegygerinc lejtőin* vannak, a folyóvölgyek belterjes (gyakran öntözött) földművelését (kukorica földek, kertek, dinnyeföldek és szőlők) — a hegyi rétek legeltető állattenyésztése egészíti ki.

Északról dél felé utazva a Felső-Kubán és baloldali mellékfolyói völgyében a természeti viszonyoknak és a gazdaság termelési irányainak párhuzamos váltakozása figyelhető meg. A völgy alsó, még igen széles részében ipari növények óriási táblái láthatók (különösen napraforgó). Feljebb, ahol a völgy összeszűkül és a környező hegyek magasabbak, a gabonafélék lépnek előtérbe és emelkedik az állattenyésztés aránya. Még feljebb, ahol a völgy egészen keskeny szakadékká szűkül, a mezőgazdaság kétemeletes: lent, a házudvar mellett kicsiny bevetett területek gyümölcsösökkel és konyhakertekkel, fönt — több száz méter magasságban pedig legelők vannak. Sok helyen, ahol a hegyek lejtőin erdők vannak, fakitermelés folyik. A fát a folyón úsztatják le. Végül, már egészen a gleccserek alatt, csak alpesi legelők vannak elszórt pásztorsátrakkal, hegyi meteorológiai állomásokkal és alpinista menedékházakkal.

Különösen jelentős a *Fekete-tenger partvidéke*, amelyet a hegység megvéd a hideg északi szelektől. Ez a vidék úgyszólván nem ismer telet (Szocsiban januárban rózsák nyílnak). Meleg tengeri éghajlat, dús délszaki növényzet és festői fekvés a hegyek és a tenger között, gyógyforrások — mindez együttvéve a Fekete-tenger partvidékét a kerti növényzet és a gyógyhelyek vidékévé teszi. A földművelésre alkalmas, hegyek és a tenger közé szorult terület korlátozottsága és a gyógyfürdők sokasága miatt (Szocsi, Maceszta, Anapa és mások), a mezőgazdaság elsősorban gyümölcskertekre (alma, körte, mandarin, citrom) és szőlőtermesztésre korlátozódik. Az ipari növények közül dohány, tea, déli kender, és illóolaj tartalmú növények fordulnak elő. Erősen elterjedt a virág és dísznövény termesztés.

Északkaukázus mezőgazdasága nagyon sokféle nyersanyagot ad, melynek feldolgozására hatalmas és igen sokoldalú ipar alakult ki, amely általában a nyersanyagnak megfelelően helyezkedik el. A legjobban elterjedt iparágak: elevátorok, malmok, olajütők, vaj-, dohány-, konzerv és makaroni gyárak; sok a gyapjúmosó, bőrgyár, zsírolvasztóüzem, borpincészet stb.

A mezőgazdaság és a mezőgazdasági ipar fejlődése mellett Északkaukázusban a sztálini ötéves tervek idején a *hasznos ásványi kincsek* kiaknázása is erősen fejlődött: a széné (a Donyec-medence keleti szárnyán), az olajé (Majkopnál, Groznijnél és Dagesztánban), a cementmárgáé (Novorosszijszknál) és a színes fémeké (Észak-Oszét-földön és más helyeken).

A mezőgazdasági gépgyártáson kívül, melyet egész sor üzem képvisel és országos jelentősége van, Északkaukázusban sok gépipari gócpont alakult ki, melyek a helyi szükségletet látják el. Így pl. az olajipari felszerelésgyár Groznijban és Tuapszeban, valamint mezőgazdasági ipari felszerelést gyártó üzemek Krasznodárban és Novorosszijszkban.

Északkaukázus fő iparvidékei:

1. A *Donyec-medence* keleti határvidéke (Sahti) — kőszénbányászattal és két nagy feldolgozó ipari központtal — Rosztovval és Taganroggal.

2. A *Kubán-Fekete-tenger vidéke* — cementgyártással (Novorosszijszk), olajtelepekkel (Nyeftyegorszk, Majkop közelében), olajfinomító iparral (Krasznodár) és mezőgazdasági iparral (Krasznodár, Armavir és Majkop).

3. *Groznij vidéke* (olajtelepek, olajfinomítás és olajipari felszerelést gyártó ipar).

4. *Dzaudzsikau* (színesfémkohászat).

Energiaforrásul a villanytelepek számára az első vidéken a szén, a másodikon az olaj és a többieken az olaj és a „fehér szén” (vízienergia) szolgál.

A *szállítási fővonal* — az északkaukázusi Rosztov—Baku vasútvonal. A vasúti hálózat a legfejlettebb a Donyec-medence és a Kubánmente területén. A legnagyobb vasúti csomópontok: Rosztov, Tyihoreckaja, Kropotkin, Armavir és Krasznodár. Nagy jelentősége van a tengeri közlekedésnek a következő kikötőkkel: az Azovi-tengeren *Rosztov* (a Don alsó folyásán), *Taganrog*, *Jejszk*, a Fekete-tengeren *Novorosszijszk* és *Tuapsze*, valamint a Káspi-tengeren *Mahacskala*.

A szárazföldi összeköttetés a Kaukázusontúllal a legutóbbi

időig a Bakun keresztül vezető vasútvonalon valósult meg, amely a Kaukázus hegységét keletről megkerüli. A Nagy Honvédő Háború éveiben kiépült a vasútvonal a Fekete-tenger partvidéke mentén, amely a Moszkva-Tbiliszi utat 600 km-rel rövidíti meg.

A Kaukázus hegygerincén keresztül három *hágóút* vezet:

1. A Grúz Hadiút (Dzau dzsika u-Tbiliszi) a Tyerek völgyéből a Kresztovij-hágón keresztül a Kura folyó Aragva nevű mellékfolyója völgyébe;
2. Az Oszét Hadiút (Alagir-Kutaiszi) az Ardon völgyéből (a Tyerek mellékfolyója) a Mamiszonij-hágón keresztül a Rion völgyébe;
3. A Szuhumi Hadiút (Cserkessz-k-Szuhumi) a Tyeberda (a Kubán mellékfolyója) völgyéből a Kluhor-hágón keresztül a Kodor völgyébe.

Ezek közül közlekedési jelentősége — személyi és részben teherszállítási szempontból — csak az elsőnek van, a másik két út csak turisták részére használható.

A fő *kiviteli* cikkek: mezőgazdasági gépek, ásványolaj, cink, antracit, cement, gabona, dohány, gyümölcsök, konzervek (zöldség, gyümölcs, hal és húskonzervek), növényi olaj és gyapjú.

A vidék nyugati részének gazdasága (Grozni) nagy mértékben elpusztult a német megszállás következtében.

Északkaukázus feladata az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben: helyreállítani a németek által szétbontott gazdaságot és városokat (a Don-melletti Rosztovot, Krasznodart, Sztavropolt), a mezőgazdaságban elterjeszteni a fajsziólművelést, fejleszteni a tea és a narancsfafélék termesztését Szocsi környékén. Fontos a bányászat fejlesztése is, különösen a ritka fémeké és a szénbányászaté a vidék délnyugati részein fekvő lelőhelyeken.

Az aszály elleni támadás sztálini terve szerint Északkaukázusra a kolhoz és szovhoz mezővédő erdőövezeteken kívül, az állami erdősávokból is jut egy rész és pedig a Sztálingrád-Sztyepnoj-Cserkessz sáv déli fele, valamint a Don és a Donyec mentén húzódó sáv megfelelő részei.

AZ ALSÓ-DONVIDÉK ÉS ÉSZAKKAUKÁZUS VÁROSAI

Rosztov-terület *Don-melletti Rosztov* — területi központ a Don magas jobbpartján, a delta kezdeténél. Egész sor fontos útkeresztezésnél elfoglalt előnyös fekvése tette lehetővé, hogy Rosztov már a forradalom előtt nagy kereskedőváros legyen és így sok fontos vasúti fővonalat vont magához. Rosztovon keresztül bonyolódnak le Északkaukázus legfontosabb kapcsolatai a Központtal és Ukrajnával. A szovjet években Rosztov lakossága a fokozott ipari és kulturális építés következtében megkét-

szereződött és az egész vidék legnagyobb városa lett. A mezőgazdasági gépgyár (Rosztszelmas) felépítésével Rosztov egyike lett a Szovjetunió legnagyobb mezőgazdasági gépgyártó központjainak.

A német fasiszták okozta rombolás után a város újjáépül.

Taganrog — azovitengeri kikötő, nagy kohászati és gépipari központ. A. P. Csehov szülővárosa.

Sahti — a Donyec-medence keleti szárnyának szénbányászati központja.

Novocserkasszk (Rosztovhoz közel) nagy gépgyárral, egész sor főiskolával és tudományos kutatóintézettel.

Krasznodár-vidék *Krasznodár* — a vidék központja, a Kubán-folyó mellett. Nagy vasúti csomópont, élelmiszer és olajfinomító iparral.

Novorosszijszk — egyike a legnagyobb feketetengeri gabonakiviteli kikötőknek és a Szovjetunió legnagyobb cementipari központja.

Majkop — a Belaja-folyó mellett, az Adigei autonóm terület központja, közelében a Kubán—feketetengeri olajvidék legfontosabb lelőhelyei.

Tuapsze — olajkiviteli kikötő, kőolaj finomító iparral.

Szocsi — a feketetengeri partvidék üdülőhelyeinek központja.

Sztavropol-vidék *Sztavropol* — Sztavropol-vidék központja, a Kropotkintól elágazó szárnyvonalon, fejlett élelmiszeriparral.

Pjatyigorszk — a Pjatyigorje-járásban, a Mineralnije Vodi állomástól elágazó szárnyvonal mentén, a gyógyvízüdülőhelyek központja (Mineralnije Vodi-i gyógyfürdő csoport).

Cserkesszk — a Cserkesz autonóm terület központja, a Nyevinnomisszktól elágazó szárnyvonal végpontja és a Kluhori hágón át vezető hágóút kezdete.

Kabardai ASzSzk Az autonóm köztársaság központja *Nalcsik*, vasúti szárnyvonal mentén.

Észak-Oszét ASzSzk *Dzandzsikau* — az Észak-Oszét köztársaság központja, a Tyerek folyó mellett, ott, ahol a folyó a hegyeket elhagyja. Vasúti szárnyvonal végpontja és a Grúz Hadiút kiindulási pontja. Színesfémkohászata a szadoni lelőhely sokfémű ércein alapszik.

Dagesztán ASzSzk *Mahacska* — Dagesztán központja a Don-melletti Rosztovból Bakuba vezető vasútvonal mentén, káspitengeri kikötő. A grozniji ásványolaj innen megy tengeri úton Asztrahanba.

Grozniy-terület *Grozniy* — az olajvidék központja, termelés tekintetében a bakui járás után a második helyet foglalja el. A kőolaj-kitermelésen és finomításon kívül felszerelést is gyártanak az olajipar számára.

Kérdések

1. Miért tartozik Rosztov-terület Északkaukázushoz?
2. Milyen energiaforrások találhatók az Alsó-Donvidéken és Északkaukázusban?
3. Hasonlítsák össze Északkaukázus nyugati és keleti részeit fekvés és természeti viszonyok szempontjából.
4. Hogyan oszlik meg a lakosság az Alsó-Donvidéken és Északkaukázusban?
5. Milyen jelentősége volt a „Rosztzelmas” felépítésének Északkaukázus termelési kapcsolatainak megszilárdításában?
6. Hogyan alakult ki Északkaukázus mezőgazdaságának vidékek szerinti specializálása?
7. Milyen iparvidékek alakultak ki az Alsó-Donvidéken és Északkaukázusban, milyen iparágak és energiaforrások vannak?
8. Készítsenek térképvázlatot Északkaukázus közlekedési útvonalairól, jelöljék meg a fő vasúti csomópontokat és kikötővárosokat, nyilakkal tüntessék fel az Északkaukázusba menő és onnan kiinduló fő áruforgalmat.

Tizenötödik fejezet

URAL

Molotov-, Szverdlovsk-, Cseljabinszk-, Cskalov-terület, Baskir és Udmurt¹ Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság

Az Ural gazdasági földrajzi értelemben (a címben felsorolt területekkel és köztársaságokkal) távolról sem vág össze az Ural fizikai földrajzi fogalmával.

Az *Ural hegyei* messze túllépnek a gazdasági értelemben vett Ural határain. Mind északon, ahol az Ural-hegylánc mentén halad a határ a Szovjetunió európai részének északkeleti vidéke és Szibéria között, mind délen, ahol az Ural déli hegynyúlványával — a Mugodzsári hegyekkel — mélyen benyomul a Kazah SzSzK

¹ Az Udmurt Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság nem tartozik az Ural hegység területéhez. A szomszédságon kívül még az a körülmény, hogy fő iparága — a fémipar — urali fémminel dolgozik, szolgált alapul arra, hogy az Ural vidékéhez csatolják.

területére. Az Uralnak ezek az északi és déli szélei nem tartoznak az Ural gazdasági földrajzi értelemben vett területéhez, mert egészen a legutóbbi időkig gazdaságilag fejletlen vidékek voltak, az Ural déli széle pedig ezen kívül még azért sem, mert túllépi az OSzFSzK határát. Másfelől az Ural gazdasági földrajzi szempontból nemcsak egyedül az Ural hegyeit foglalja magába, hanem jelentős terjedelemben a tőle keletre és nyugatra elterülő síkságot is. A legfontosabb azonban, ami gazdasági szempontból összefogja az Ural területeit és Köztársaságait, maga az Ural-hegység.

Az Ural heggyerince roppant természeti kincseivel és az ezek alapján kifejlődött bányaiparral ugyanakkor gazdasági értelemben is „gerince” a hozzátartozó területeknek. Az Elő-Ural az urali hegylánctól nyugatra és az Uralontúl az Uraltól keletre főleg mezőgazdasági kiegészítőként jön tekintetbe. Ez a két vidék látja el az Ural bányavidékét élelmiszerral, munkaerővel, régebben pedig igavonó erővel is.

Fekvése és természeti viszonyai

Az Ural a Szovjetunió már régen birtokba vett európai része és Szibéria határán fekszik, ahol az oroszok csak a XVII. század elejétől kezdtek letelepedni. Az Ural tehát fekvésénél fogva arra hivatott, hogy összekötő kapocs legyen az európai rész és Szibéria között. Ezenkívül kiinduló terep Szibéria meghódítására és termelőerői fejlesztésére.

Az Ural hegyei igen régiek és erősen lekoptak. Ezzel magyarázható viszonylag nem nagy magasságuk (a legmagasabb csúcsok sem érik el a 2000 métert — vagyis lényegesen alacsonyabbak a Kaukázus hágóinál), továbbá az is, hogy rendkívül gazdag a felszínre törő hasznos ásványokban. A nyugati lejtők sokkal lankásabbak — a keletiek meredekebbek, mert erősen lekoptak a földcsuszamlásoktól; ennél fogva jobban feltárták belsejüket. A hasznos ércek fő lelőhelyei az Ural keleti lejtője mentén vannak.

A három rész — Észak-, Közép- és Dél-Ural — közül, melyre az Ural-hegyláncot felosztani szokták, Közép- és Dél-Ural teljesen az urali területeken fekszik, Észak-Ural azonban csak déli részével (attól a helytől, ahol a Pecsora és az Északi-Szoszva eredete közeledik).

Közép-Ural, melyre különböző oldalról Molotov- és Szverdlovszk-területek mintegy támaszkodnak, a legalacsonyabb mindhárom közül. Szverdlovszk körül a terep annyira kisímul, hogy a hegyek csaknem észrevehetetlenné válnak.

Dél-Ural jóval magasabb Közép-Uralnál, de nem ér el olyan magasságot, mint Észak-Ural (Dél-Ural legmagasabb pontja

a Jaman-Tau 1639 méter). Dél-Ural több hegyláncra oszlik, melyek legyezőalakban futnak dél felé és mintegy 250 km szélességben terjednek ki.

Az urali hegyek viszonylagosan kis magasságuk mellett is nagy akadályt jelentenek mind a vasúti közlekedés, mind a helyi mezőgazdaság fejlődése szempontjából (a bányauzemek közvetlen környezetében).

Az Ural északról déli irányban hosszan húzódik és területén egész sor éghajlati és talaj-növényzeti övezet található. Minthogy a magasabb szinteken hidegebb van, éppen ezért minden éghajlati talaj és növényzeti öv a hegyes részen valamivel délebbre nyúlik mint a környező síkságokon.

Az Uralban az éghajlati viszonyokat nagyjából négy részre lehet osztani: *északnyugati* részre, melynek éghajlata hűvös és csapadékos, *északkeletre* — hideg és meglehetősen csapadékos nedves éghajlattal, *délnyugatra* — viszonylag meleg és kissé aszályos éghajlattal és végül *délkeletre* — erősen szárazföldi és száraz éghajlattal.

A talaj és a növényzet elhelyezkedése az Uralban a földrajzi szélességtől, a felszín magasságától és a csapadék mennyiségétől függ. Erdők nagyjából az Ural északi részén és a nyugati lejtőkön vannak; a Kazahsztán felé néző délkeleti rész — sztyeppés.

Észak-Ural déli részét és Közép-Uralt teljesen erdő, főleg tűlevelű erdő borítja, de nyugat felől jelentékeny vegyes erdősáv nyúlik ide. Dél-Uralban a magasabb szinten jegenyefenyő, lejjebb erdei fenyő található (helyenként lombos fákkal erősen keverve). Ez az erdő keskeny nyelvként nyúlik ki dél felé és az alacsonyabb szinteken nyugat felől kezdetben hársfák, majd erdőszttyeppék övezik, kelet felől pedig gyér erdei fenyők keskeny sávja, amely sztyeppébe megy át. Bár az urali erdők sok helyen már erősen megritkultak, továbbra is nagy jelentőségűek, és nemcsak az Ural számára, hanem a Volgavidék számára is, ahová a faanyag úsztatással a Káma folyón jut el.

A feketeföld sztyeppék övezete megkerüli az Uralt és messze elhajlik dél felé, követve az erdők déli határát.

Az éghajlat, valamint a talaj és a növénytakaró nagy különbségei a földfelszín különbségeivel együtt igen erősen jutnak kifejezésre az Ural különböző részein a mezőgazdaságban.

Az Urali hegyek viszonylag nem nagyon magasak és ezért a nedvesség tárolása szempontjából nem jelentősek. Csak Észak-Uralban vannak kisebb gleccserek. Ennek folytán az Ural folyói távolról sem olyan bővízők és nem képviselnek olyan energia-

forrást, mint a Kaukázus folyói. A legtöbb csapadék (700 mm-ig) északnyugaton esik, Észak- és Közép-Ural nyugati lejtőin — a legkevesebb délkeleten, vagyis Dél-Ural keleti lejtőin, melyek Kazahsztán száraz sztyeppéi felé néznek. Ennek folytán a nyugati lejtőkön a folyók bővizűbbek, mint a keleti lejtőkön. Az Ural összes folyói közül közlekedés és vízienergia szempontjából egyaránt a Káma a legjelentősebb. A következő helyet a Káma mellékfolyója, a Belaja foglalja el.

Az Ural fő gazdagsága nem vizeiben és erdeiben, hanem hasznos ásványi kincseiben rejlik.

Az Ural ásványi kincseinek alapja: a *vasérc*, amely egyes kisebb vagy nagyobb lelőhelyeken, az egész hegyláncban mindenütt előfordul. Az Ural vasércei nagyrészt magas fémtartalmúak és káros szennyeződéstől mentesek. A legfontosabb lelőhelyek:

Dél-Uralban — *Halilovo* (Cskalov-terület), *Komarovo-Zigazinszkoje* (Baskiria), a *Mágneses* hegy és *Bakal* (Cseljabinszk-terület);

Közép-Uralban — a *tagil—kusvai csoport* (a Blagodaty, Vizsokaja és Lebjazsja hegyek) és az Alapajevszk és Szerov melletti lelőhelyek (Szverdlovszk-terület).

Az urali vasérc — különösen a bakali — a legjobb az egész Szovjetunióban és a legalkalmasabb minőségi fém előállítására. Ez a jelentősége még inkább emelkedik azért, hogy az Uralban elegendő mennyiségű fa van a faszénnel történő olvasztáshoz és egész sor fém, melyeket a minőségi kohászatban a vashoz kevernek és amelyeket a „vas útitársainak” neveznek. Közülük nikkel, króm, mangán stb. fordulnak elő az Uralban.

Az Ural ugyancsak gazdag *színesfémekben*, s mindenek előtt rézben is, amely akárcsak a vas, az egész Uralban előfordul.

Kivételesen nagyok az Ural készletei a különféle vegyi nyersanyagokban. Van itt kálisó és konyhasó, foszforit chromit, nem is szólva a kokszolás, rézolvastás és a szénégetés melléktermékeiről.

Ezenkívül arany, platina és különféle drágakövek, továbbá azbeszt, bauxit és más könnyűfémek, különféle építőanyagok találhatók. Ásványkincsek tekintetében az Ural egyike az elsőnek a világon, pl. platina, azbeszt és drágakövek tekintetében.

„Az Ural... a gazdagság olyan kombinációja, aminőt egy országban sem lehet találni.” (Sztálin.)

Ezzel az óriási gazdagsággal és változatos ásványi nyersanyagkészlettel csupán a *szénkészlet* nincs összhangban. A szén

a kizeli (Molotovtól északkeletre), a jegorsinszki (Szverdlovszktól keletre), cseljabinszki és bogoszlovszki főlelőhelyeken összpontosul.

A fenti lelőhelyek közül kokszolható szenet (azt is csak kuznyeck-i szén hozzáadásával) csak a kizeli lelőhely szolgáltat. A többiek szene csak fűtésre jó, kohászat céljaira nem alkalmas. Annál inkább fontos feladata az Uralnak a szénbányászat fejlesztése, hogy a szénbehozatal (Kuznyeck-medencéből és Karagandából) egyedül a kohászat számára szükséges kokszolható szénre korlátozódjék.

A kohászati fűtőanyag jelentékeny kiegészítője a *faszén*. Az erdők a síkságon nyugaton egészen Ufaig húzódnak és keleten Irbitig, a hegységen és nyugati lejtőin pedig Bajmak vonaláig. A keleti lejtők azonban csapadék hiánya miatt csupásszá válnak, nem sokkal azután, ahol az Ufa-Cseljabinszk vonal a hegyet átszeli.

Energetikai fűtőanyag szempontjából igen nagy jelentősége van annak a *kőolajnak*, amelyet már a szovjet időben Molotov és Krasznokamszk környékén, majd Baskiriában (Isimbaj, Tujmaza) és más lelőhelyeken (Buguruszlan, Kámamente) találtak. A baskiriai olaj előhelyek alkotják a „Második Baku” fő telepét. Az Uralban jelentékeny *tőzegkészletek* is vannak.

Minthogy az Ural hegyei nem magasak és a csapadék viszonylag kevés — a vízienergia készletek sem nagyok és ezek is szétszórtnan fordulnak elő kisebb zuhatagoknál, de jelentőségük a kis- és közepméretű villamosítás szempontjából mégis nagy. A nyugati lejtő folyói különösen a Káma, gazdagabbak energiában. Az Ural ásványkincseinek rendkívüli változatossága és a lelőhelyek szétszórtsága az Ural bányáiparának változatosságát és szétszórtságát is eredményezi.

A mezőgazdaság szempontjából természetesen nem a hegyes rész a fontos, hanem a körülötte elterülő síkság, különösen délen az erdős-sztyeppés övezetben és a feketeföldű sztyeppéken.

Történelmi-földrajzi áttekintés Az Ural volt az első „igazi” hegyvidék, ameddig a Moszkvai Állam eljutott.

Elsőnek az Uralig a novgorodiak jutottak el, akik a szőrmeért már a XII. században hadjáratokat vezettek a folyókon Észak-Uralba. Később, a XV. században, a Kámamentén sóforrásokat fedeztek fel és sófőző helyek kezdtek kiépülni. A sótermelés volt abban az időben az egyetlen olyan iparág, amelyet nagy méretekben szerveztek meg és a legfőbb termelő vidék az Észak volt (Szolvicegodszk). A Sztroganovok gazdag kereskedő családja só kitermelő üzemait Északról az Uralba a Káamához tette át, és a XVI. században a moszkvai kormánytól óriási területeket kapott hűbéri birtoklási jogokkal.

Az Ural vas és rézércet a XVII. században kezdték kitermelni. Az Uralban a bányáipar nagy fejlődése már I. Péter idején

megkezdődött, amikor a Moszkvai Államnak a hadsereg felfegyverzésére rendkívül nagy szüksége volt fémre. Az Ural ásványi kincseihez úgy jutott a Moszkvai Állam, hogy óriási földterületeket osztott szét azzal a kötelezettséggel, hogy a földbirtokosok a föld méhének kincseit kiaknázzák. Jogot kaptak arra, hogy jobbágy-parasztokat „vigyenek ki” ide, akiket az üzemekhez kötöttek munkaerőként. Az urali üzemekben folyó kényszermunka, a primitív technika és az állati kizsákmányolás körülményei között, még a fegyencmunkánál is rosszabb volt.

Minden egyes urali üzem története nemhiába van tele lázadásokkal. Pugacsov fölkelésében az urali bányák jobbágy munkásai képviselték a legnagyobb erőt.

Amíg a vas kiolvasztása kőszénnel ismeretlen volt, az Ural kiváló minőségű érceivel, gazdag érdeivel és ingyen munkaerejével igen nagy szerepet játszott a világ kohászatában. A XVIII. században az Ural külföldre is szállított fémeket, gy a többi között Angliába is, amelynek összes erdőit fölemésztette már a vasolvasztás.

Az Ural világjelentőségét elvesztette, mikor Angliában a XVIII. század végén felfedezték az olvasztást ásványi fűtőanyaggal. Az 1861-es jobbágyfelszabadítási reform következtében az urali kohászati gyárak elvesztették az ingyen munkaerőt, de a gyárosok továbbra is megtartották óriási földjüket, a gyári jobbágyparasztok pedig nem kaptak más földet, mint a házkörüli gazdaság telkét. Így továbbra is a gyárhoz voltak kötve és olcsó munkaerőt szolgáltatottak a gyárosoknak. Ezzel együtt az elmaradott társadalmi rend az urali üzemekben továbbra is jelentős mértékben megmaradt. A gyárak a fával történő olvasztás következtében kis méretűek és technikailag elmaradtak voltak. Ilyen körülmények között az Ural gyártmányai bár kiváló minőségűek voltak, teljesen erőtlennek bizonyultak a versenyben az új bányai ipari vidékkel szemben, amely a XIX. század hetvenes éveiben kezdett kialakulni Délen, a krivojrogi vasérc, a donyeci szén, a külföldi tőke és a legújabb technikai felszerelés alapján. Dél az Uralt már a kilencvenes években túlszárnyalta.

1899-ben Lenin így jellemezte az Uralt: „A reformelőtti rendszer közvetlen maradványai, a ledolgozási rendszer erős elterjedtsége, a munkásnak az üzemhez láncolása, a munka alacsony termelékenysége, a technika elmaradottsága, az alacsony munkabér, a kézi termelés túlsúlya, a vidék természeti kincseinek kezdetleges, rablógazdaságra emlékeztető kiaknázása, a monopóliumok, a konkurrencia korlátozása, az elzárkózottság és a kereskedelmi-ipari fejlődésétől való elszigeteltség.”¹

¹ Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 483. old.

A faszén törékeny, nem bírja ki a nagy nyomást, ennél fogva a faszénnel történő munkánál a kemencéket sokkal kisebb méretűre kellett építeni (ötször-tízszer kisebbre), mint a koksz fűtésnél. A mechanikai energiát a lezuhanó víz erejéből nyerték egyszerű malomkerék beiktatásával. Így minden gyár fel-tétlenül tö mellett épült. Az üzem körül, 30 km-es körzetben, szénégető kemencék voltak. A kemencéket úgy igyekeztek elhelyezni, hogy a fát lehetőleg úsztatással juttathassák oda. Ha a gyár a vasútvonalon kívül esett, a termé-keket a folyón úsztatással szállították el, amit rendszerint egy évben csak egy időszakban lehetett megtenni — tavasszal, magas vízállás idején. Az ilyen üzem kiszolgálása nagyszámú gyalogos és lovas munkaerőt igényelt az üzemem kívül: favágókat, úsztatókat, szénégetőket, kocsisokat az érc és a szén szállí-tására stb. Az Ural bányaiipari vidékeire tízezerszámra mentek a parasztlak-vándoriparosoként a szomszédos vidékekről. A parasztlak volt ezeknél a mun-káknál a fő „motor”. Az Ural volt a világ egyetlen olyan kohászati vidéke, ahol a nyersvas előállítása a zabterméstől függött. A kis urali üzemek mun-kásai maguk is félig parasztlak maradtak, házkörüli gazdasággal, veteményes kerttel, kaszálóval és néha még fogyasztásra szolgáló gabonatermesztéssel. A régi Uralra igen jellemző volt a gyári munka részleges leállása nyári időben, hogy a munkásoknak lehetőséget nyújtsanak mezei munkák elvégzésére.

A polgárháború idején 1919-ben, a fehérek az Uralból kivonulva egész sor üzemet tettek teljesen tönkre. Az urali üzemek felsorolásánál gyakoriak voltak az ilyen megjegyzések: „A saját érckészletek kimerültek.” „A gyárnak nincs fűtőanyaga.” „A felszerelés alkalmatlan.”

A régi Ural kohászati ipara, mely a cári Oroszországtól maradt vissza örökségképpen, több mint száz, kiöregedett, elhasznált berendezésű kisüzemből állt, melyek az egész Uralban elszórva, gyakran a vasútvonaltól távol feküdtek és a helyi ércet faszén segítségével dolgozták fel.

Lakosság

Nemzetiségi összetétel szempontjából az Ural lakossága meglehetősen egységes. A lakosság több, mint 90 százalékát oroszok alkotják (több mint a Közép-Volga-vidéken). A többi között a *baskirok* (Baskiriában), a *komi-permjakok* (Molotov-terület a Komi-Permjak nemzeti körzetben), az *udmurtok* (az Udmurt ASzSzK-ban) és egész Elő-Uralban elszórtan *tatárok* vannak a legnagyobb számban.

Az átlagos népsűrűség négyzetkilométerenként 17 fő.

A szovjet időben az Uralban a bányászat hatalmas fejlődése következtében a népsűrűség és a városi lakosság arányszáma erősen növekedett.

Az Ural lakossága a forradalomelőtti időben is leginkább iparos volt. Jelenleg az ipar óriási fejlődésével — különösen a háborús és a háborúutáni években — a lakosság többsége magas-fokú jártasságra tett szert a géptechika terén.

Az Ural-hegység mentén fekvő bányaiipari városok típusa elüt a hegy-lánc mindkét oldalán fekvő „mezőgazdasági függelékek” városaitól. A bányá-vidék városai túlnyomórészt erősen ipari jellegűek, lakosságuk igen magas

százaléka dolgozik az iparban. Ezek a városok rendszerint régebbi gyárakból fejlődtek ki, melyek a cári időben falusi színvonalon voltak, mint falvakat igazgatták őket és nyoma sem volt bennük a városrendezésnek. Városokká csak a sztálini ötéves tervek idején lettek, mikor ipari üzemeiket újjáépítették. Ezen városok nagy része tehát még egészen új város.

Az Elő-Ural és az Uralontúl városai régen keletkeztek (főleg kereskedő falvakból, vagy erődítményekből), és később mint közigazgatási vagy kereskedelmi elosztó pontok fejlődtek. Az utóbbi időben azonban sok város erősen iparosodott.

A városi lakosság arányszáma az iparosodás óriási sikereivel kapcsolatban az 1926. évi 25 százalékról 1939-ben 36 százalékra emelkedett. Az Ural bányaiipari részében a városi lakosság arányszáma két-háromszorta magasabb, mint az Elő-Uralban és az Uralontúl. A legmagasabb (60%) Szverdlovszk-területen, mely a legjobban iparosodott az Ural területei között.

A Nagy Honvédó Háború éveiben az Ural ipari városai erősen megnövekedtek, különösen a nagyobbak, mint Szverdlovszk, Cseljabinszk, Magnitogorszk, Nyizsnij-Tagil, Ufa.

Az Ural nagyvárosai ipari jellegűek és többnyire a bányai ipari részen fekszenek.

Gazdaság A szovjet hatalom első éveiben mindenekelőtt az urali bánya és kohászati ipar helyreállításával kellett foglalkozni, mert nagyrészt elmaradt és elavult felszerelésű volt, s ráadásul a Kolcsak-bandák alaposan elpusztították. Ez a helyreállító munka minden fontossága ellenére sem volt elegendő, mert nem adta és nem adhatta azt, amit az ország az Uraltól elvárt.

Ha a régi üzemeiket úgy állították volna helyre, hogy meghagyták volna a faszenes olvasztási eljárást, akkor még egymillió tonna öntöttvasat sem tudtak volna adni, pedig a szocialista építéshez keleten új vasútvonalak, gyárak, városok építésére, sokmillió tonnára volt szükség.

Ez a feladat elsősorban az Uralra hárult, mert ez volt kelet felé az utolsó, valamennyire fejlett kohászati vidék.

Itt, ezenkívül még a következő megfontolásokat vették figyelembe:

1. Az egész óriási terület számára, mely az Uraltól keletre fekszik — beleértve Szibériát Távolkelettel és Kazahsztánt Középáziával együtt — az Ural megfelelőbb helyen fekszik, mint Dél. Minthogy ez a terület gazdaságilag „fiatal” és fejletlen, az építést itt a legelején kellett kezdeni, ezért a fém-szükségletnek itt oly nagyra kellett lenni, hogy csak a fémhiánytól kellett tartani és nem attól, hogy felesleg lesz.

2. A kiváló minőségű érc — a vas „utitársainak” csaknem teljes sorozata mellett — és a jelentős fakészletek együttvéve, biztosítják az Ural minőségi fémtermelését, amely mind a hazai gépgyártás, mind a hadiipar számára szükséges.

3. Ha kiegészítésképpen a minőségi fémtermelés e lehetőségeihez hozzávesszük, hogy az Uralban a hadiipar számára egyéb anyagkészletek, színes- és ritkafemek, valamint a legkülönbözőbb vegyszeti nyersanyagok is vannak, továbbá azt, hogy az Ural külső támadásoktól védve van, úgy teljesen világossá válik az Uralnak, mint az ország legjobb védelmi bázisának alapvető fontossága.

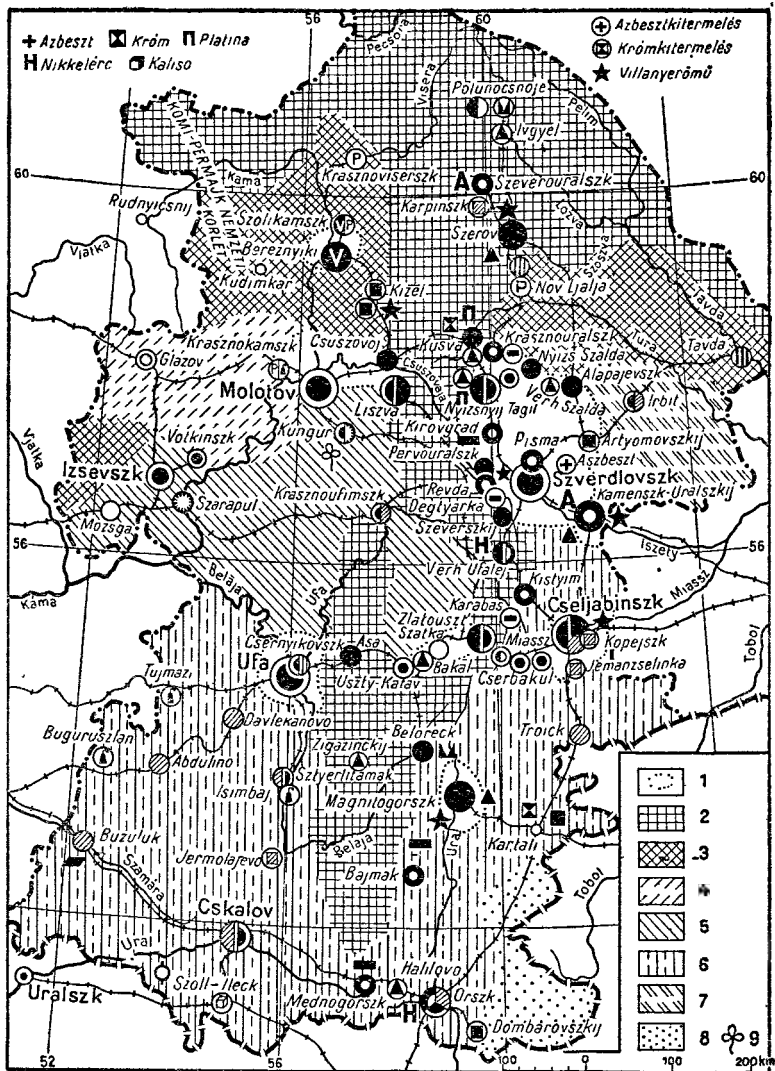
Ahhoz azonban, hogy az Ural milliőtonnaszámmra tudjon fémeket adni, a faszénről át kellett térni a kőszénre. Az Uralnak, mint már tudjuk, az a baja, hogy bőséges és minőségi érckészlettel rendelkezik ugyan, de a kohászat számára szükséges kokszolható kőszene jóformán nincs. Ugyanakkor a Nyugatsibériai Alföld túlsó oldalán fekvő Kuznyeck-medencének óriási, kiváló minőségű kokszolható szénkészlete van, de vasérckészlete még nincs feltárva.

Ennek alapján született meg az *Ural—Kuznyeck Kombinát*. Alapeszméje az a gondolat, hogy Ural ércét össze kell kapcsolni a kuznyeck-i szénrel. Vagyis mind az Uralban, mind a Kuznyeck-medencében egész sor új, nagy vaskohászati üzemet kell építeni, és ugyanazokon a vonatokon az Uralból a Kuznyeck-medencébe a vasércet, a Kuznyeck-medencéből az Uralba pedig kőszent kell szállítani. Az a vaskohászat azonban, ami az urali vasércen és a kuznyeck-i szénen épül fel és amelyeket a mindkét irányban közlekedő vasúti ingajáráttal egyesítenek — csak alapja az Ural—Kuznyeck Kombinátnak. Ezen az alapon teljesen zárt nehézipari ciklust kellett megteremteni, ami a vaskohászaton kívül a színes-fémkohászatot, a gépgyártást, vegyszeti ipart, a közlekedést és a villamoserőművek hálózatát is felöleli.

A SzK(b)P Központi Bizottságának az „Uralmet” (Urali fémipar) munkájáról szóló határozata 1930-ban a következőképpen fogalmazta meg a keleti, második szén- és kohászati bázis megteremtésének szükséges voltát, az urali érc és a kuznyeck-i szén egyesítése útján:

„Az ország iparosítása nem támaszkodhat már tovább egyedül a déli szén- és kohászati bázisra. Az ország gyors iparosításának elengedhetetlen feltétele a Szovjetunió második létfontosságú szén- és kohászati központjának a megteremtése, keleten, az Ural és Szibéria rendkívül gazdag szén- és érclelőhelyeinek felhasználásával.”

Az Ural—Kuznyeck Kombinát felépítéséről szóló végleges döntést Sztálin elvtárs javaslatára a Párt XVI. kongresszusán 1930-ban fogadták el. A harmincas években az Ural—Kuznyeck Kombinát terve megvalósult és létrejött a Szovjetunió második szén és kohászati bázisa.

27. ábra. Az Ural ipari központjai és mezőgazdasági kerületei.

Mezőgazdasági kerületek: 1. városkörüli zöldség-tejgazdaság, 2. faipar, mezőgazdasági göcekkel, 3. faipar, tejelőállat-tenyésztéssel és gabonával, 4. len-tej, 5. gabona tejgazdasággal és húsállat-tenyésztéssel, 6. búza tejgazdasággal és húsállat-tenyésztéssel, 7. tejgazdaság (vajgyártás), gabonával, 8. legeltető, hús- és gyapjúállat-tenyésztéssel, 9. lóheremag termesztés.

Az egymástól 2000 km-re fekvő szén és vas egyesítése a kapitalista országok gyakorlatában csak olcsó víziút esetében lett volna lehetséges. Mi biztosította a Szovjetunióknak e távolság legyőzésének lehetőségét?

Mindenekelőtt a rakományok tömegjellege és a szerelvények teljes megterhelése mindkét oldalon, ami jelentékenyen olcsóbbítja a szállítást. A gyárak óriási mérete már egymagában is csökkenti a termelés költségét. Az üzem óriási mérete lehetővé teszi, hogy a szén koksizolását a kohászati üzemek mellett szervezzék meg (ahogy ez Magnitogorszkban történik), és a kohászatot a vegyészeti iparral és elektromos energia termelésével egyesítsék. Ez az egyesítés a nyersanyag jobb kihasználását teszi lehetővé, ami újabb megtakarítást, vagyis a termelés költségeinek újabb csökkenését eredményezi. Ennek eredményeképpen az a helyzet áll elő, hogy az Ural—Kuznyeck Kombinát vaskohászati üzeimeiben — Magnitogorszkban, Novo-Tagilban és Kuznyeckben — gyártott fém- és vas és a szén közötti óriási távolság ellenére — olcsóbb, mint a déli üzemek vasa.

Igy a távolság legyőzése csak az építés óriási méretei, a magas színvonalú technika útján és azáltal vált lehetővé, hogy korlátlan lehetőség volt a különböző iparágak kombinálására. Ezzel sikerült elérni a nyersanyag maximális kihasználását és a termelés költségeinek maximális csökkentését.

Ezenkívül, ami nem kevésbé fontos, hogy a szovjet állam, amely valamennyi termelési ágat a kezében egyesít, a kohászati üzemek építésével egyidejűen az Ural—Kuznyeck Kombinát területén vasutakat, gépgyárakat és egyéb fémfeldolgozó üzemeket is létesített, vagyis a fémtermelés kibővítésével egyidejűen kibővítette a fogyasztók körét is. Kapitalista gazdasági viszonyok között oly építkezés, mely ilyen terjedelemben ennyi iparágat fog össze, teljesen lehetetlen.

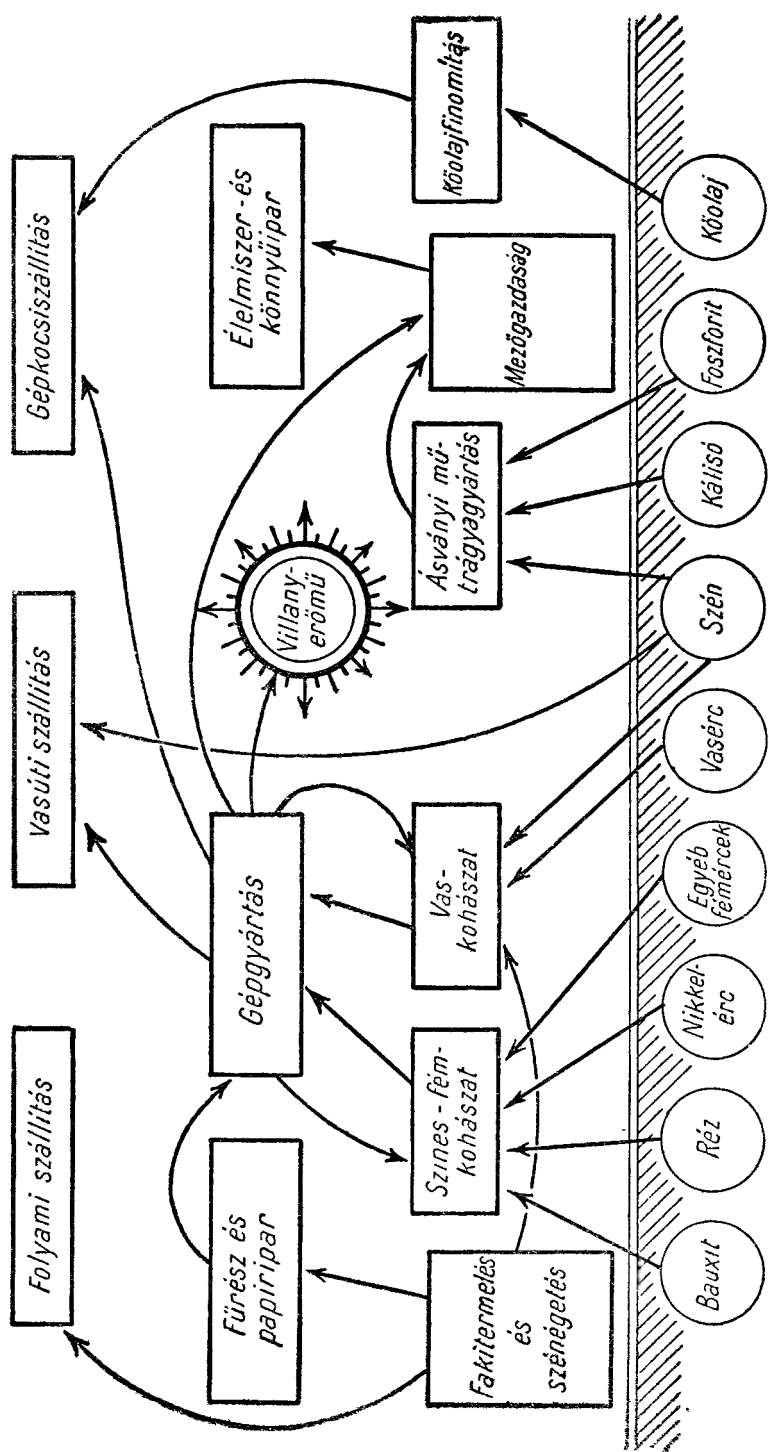
Az Ural építésében az Ural—Kuznyeck Kombinát vezető szerepet játszott. Mint az Ural—Kuznyeck Kombinát többi részeinek aktív építője, az Ural maga is újjáépült és a régi forradalomelőtti Ural helyén új, szocialista Ural alakult ki.

Az Ural *vaskohászata* a következőkből áll:

1. két igen nagy új gyár, amely a kuznyeck szénrel dolgozik és átlagminőségű fémeket ad: *Magnitogorszk* és *Novo-Tagil*.
2. húsznál több újjáépített régi gyár, melyek faszénrel dolgoznak és minőségi fémeket termelnek. Közülök a *szerovi* üzem a legnagyobb.

A magnitogorszki gyárat még a második öt éves terv idején építették az Ural folyó balpartján, a kiváló minőségű óriási vasérc készlettel rendelkező mágneses hegy mellett. Vasútvonalat is építettek Magnitogorszkból Kartaliba. A Nagy Honvédő Háború kezdetéig a magnitogorszki gyár egymagában több fémeket adott, mint a régi Ural valamennyi üzeme együttvéve, egész kapacitása többszörösen magasabb, mint a forradalomelőtti Ural egész olvasztóvas termelése.

A kuznyeck szénen kívül a magnitogorszki üzem az utóbbi években a fele akkora távolságra fekvő Karagandából is kap koksizható szenet; a Karaganda és Magnitogorszk közti út kiegyenesítésére épült az Akmolinszk-Kartali-i vasútvonal.

28. ábra. Az Ural termelési kapcsolatainak sémája.

A novotagili gyár a magnitogorszkinál később épült, Nyizsnyij-Tagilban, ahol már megvolt a régi nyizsnyij-tagili üzem, amely faszénnel dolgozott. A novotagili gyárat a Viszokaja hegy látja el érccel.

Az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben befejezik a cseljabinszki és nyizsnyij-tagili vaskohászati üzemek építését.

Az Ural faszénnel működő minőségi kohászati üzeimei új, kiváló minőségű acélfajták termelésére tértek át, melyeknek a gépgyártásban és a hadiiparban egyaránt nagy a jelentőségük. Az Ural új, minőségi kohászati üzeimei közül különösen nagyjelentősége van a cseljabinszki üzemnek.

A vaskohászattal együtt az Ural *színesfémkohászata* is igen nagy eredményeket ért el. A színesfémkoháshozat a forradalomelőtti időben majdnem kizárólag a rézolvastó üzemek képviselték, melyek elmaradott technikájuk folytán nem tudták kihasználni a rézhez keveredett kén és vasat, ami igen jelentékeny az urali rézlelőhelyek ércében. A vas a salakba ment, a kén pedig a levegőbe illant, megmérgezte a levegőt és a gyár körül több kilométer körzetben elpusztította a növényzetet. Az új módszerek lehetővé tették az ércből kivont réz százalékanak emelését, továbbá az érc egyéb alkotórészeinek teljesebb kihasználását — köztük a kénét is, amely egész sor iparág, különösen a vegyészeti ipar számára igen nagyjelentőségű. A régi üzemek átszervezésével egyidejűen új rézolvastó üzemeket is építettek. Közülük a legnagyobbak a *krasznouralszki*, *mednogorszki* és a *pismai* üzem (elektrolizissal).

A Nagy Honvédő Háború kezdetén az Ural szolgáltatta a Szovjetunió réztermelésének 85 százalékat. A réztermelésen kívül, az urali színesfémkoháshozat a szovjet években cink-, nikkel- és alumíniumtermeléssel egészült ki.

A fémtermelés — és ezen belül a minőségi és színesfémtermelés — kibővítése alapján az Uralban hatalmas *gépgyártás* keletkezett, főleg nehézgépgyártás, mely sok fémot fogyaszt és felszerelést gyárt a bányá- és kohóipar, a közlekedés és a mezőgazdaság számára. Az Ural legnagyobb gépgyártó központjai Szverdlovszk és Cseljabinszk, továbbá Nyizsnyij-Tagil, Molotov és Ufa (helyesebben Csernyikovszk, Ufa mellett).

Az újonnan létesült urali gépgyárak közül a legnagyobbak:

1. a szverdlovszki nehéz bányá- és kohászati gépgyár, az „*Uralmas*” — a gyár, amely gyárakat épít — elegendő kapacitással, hogy évenként olyan méretű gyárakat lánson el felszereléssel, mint a magnitogorszki gyár.

2. a *nyizsnyij-tagili vagongyár*, amely a novotagili gyár fémjével és a helyi faanyaggal dolgozik.

3. A *cseljabinszki traktorgyár*, amely a közismert CsTZ márkájú nehéztraktorokat gyártja.

Lényegében a *vegyészet*i ipar is újonnan létesült a szovjet időben. Az Uralban, mint már tudjuk, ritkaságszámba menően együtt fordul elő a legkülönbözőbb nyersanyag: vannak itt káli- és konyhasótelepek (Szolikamszknál és Bereznjikinél), foszforit, chromit és pirit, valamint a szén kokszolásának gázmelléktermékei, a színesfémek feldolgozásának és a szénégetésnek melléktermékei.

A vegyészeti ipar újonnan létesített üzei közül a legnagyobbak a *bereznjiki*i és a *magnitogorszki* vegyészeti kombinátok.

Fakészlet szempontjából az Ural a Szovjetunió európai részén az északkeleti vidék után a második helyen áll. Az erdők jelentékeny része az üzemeké. A gyári erdők a faanyagot szénné dolgozzák fel. De a gyári erdőkön kívül is marad még sok erdő. A fakitermelés a szovjet időben új vidékekre terjedt ki és jelentékeny mértékben növekedett. Növekedett a *famegmunkálás* is: fűrésztelepek, furnir-, fa-, vegyipari üzemek, valamint papírgyártó kombinátok keletkeztek. A fafelesleget a Káma és az Ufa felső folyásáról leúsztatják a Volgára Sztálingrádig, sőt még tovább is.

Az ipar, a közlekedés és a városok gyors fejlődése növelte az *energiaszükségletet*. A régi forradalomelőtti Ural főleg fát használt. A fafűtőanyagot csak részben egészítette ki a helyi szén. Az üzemekben ezenkívül még a vízierőt is használták, amit a vízierék szolgáltatott. Mégcsak gondolni sem lehetett arra, hogy a rendkívül megnövekedett energia- és fűtőanyagszükségletet fával fedezzék. Főképpen a széntermelést kellett emelni. A helyi széntermelést többszörösre emelték, különösen a kizeli és a cseljabinszki lelőhelyeken. Ennek ellenére a helyi szénbányászat hosszú éveken keresztül nem tudott lépést tartani a szükséglet növekedésével. Sok szén kellett behozni a Kuznyeck-medencéből és Karagandából, nemcsak kohászati fűtőanyag, hanem energetikai fűtőanyag céljára is. Ezenkívül számos új fűtőanyagforrást: tőzeget, kőolajat és vízienergiát vettek igénybe.

Tíznel több villanytelepet létesítettek, szén- vagy tőzegfűtéssel. A telepek távvezetékek útján vannak kapcsolatban egymással. Bereznjikitől Magnitogorszkig egységes energiarendszer keletkezett.

A kámai nagy vízierőmű és más erőművek építése folyamatban van.

Az utóbbi években az Ural igen nagy eredményeket ért el a kisméretű falusi villamosítás terén is.

Az Ural kivételesen nagy szerepet játszott a szovjet ország védelmében a német fasiszták ellen. A Nagy Honvédő Háború idején teljes egészében érvényesült az Ural kivételesen kedvező helyzete a hadiipar fejlesztése szempontjából: védve van a támadással szemben és rendelkezik valamennyi szükséges nyersanyaggal — kiváló minőségű vasércel, „útítársaival” együtt, amelyek a minőségi fém előállításához szükségesek, különféle színesfémekkel és végül sokféle vegyészeti nyersanyaggal. Előrelátó intézkedések a sztálini ötéves tervek idején olyan ipari építkezést indítottak meg, mely már a háború első hónapjaiban lehetővé tették az Ural számára, hogy a Nyugatról idetelepített óriási mennyiségű felszerelést a munkaerővel egyetemben felvehesse.

Az Uralban minden iparág képviselve van. Gépgyáraiban az óriási hengerművektől kezdve egészen az órákig a legkülönbözőbb gépek és szerkezetek készülnek.

A nehézipar
15 gőcpontjai

A fent felsorolt iparágak — a bánya-, kohászati-, gép-, vegyészeti-, faipar és energiatermelés alkotják az urali ipar alapvető vázát, melyek egymással

bonyolult és szoros termelési kapcsolatban állnak. Ezek az iparágak az ásványi nyersanyagok lelőhelyeinek megfelelően egyes „fészkekben”, vagy csomópontokban helyezkednek el. Minden ilyen csomópontban, ha nem is mind, de a fenti iparágak többsége képviselve van. E gőcpontok közül a legnagyobbak a következők:

Szverdlovszk-területen — a szverdlovszki, tagil-kusvai, szerovi és kamenszki,

Molotov-területen — a molotovi, bereznyikii és a kizelicsuszovoji,

Cseljabinszk-területen — a cseljabinszki, magnitogorszki és a miasszi-zlatouszti,

Baskiriában az ufai és végül

Cskalov-területen az orszki.

Az Ural *mezőgazdasága* különböző helyeken különböző jellegű és jelentőségű. annak megfelelően, milyenek a természeti viszonyok, az iparhoz való viszony és a szállítási feltételek. Mindenekelőtt a hegyes és a sík részt kell egymástól megkülönböztetni — az Elő-Uralt és az Uralontúlt, azután pedig a sík részeket, mindegyikben az erdős Északot és az erdős-sztyeppés vagy sztyeppés Délt.

A *hegyes részen* a hegyvonulat mentén a mezőgazdaság fejlődését a hegyi felület, az erdők és az éghajlat akadályozzák. A mezőgazdasági terület ott még a 20 százalékot sem éri el — annak is legnagyobb része kaszáló. A mezőgazdaságot jelentékeny részben a konyhakertészet képviseli, melyet a folyók és patakok völgyében fekvő ház melletti földdarabkákon üznek. A *gazdálkodás jellege: veteményes kertészet és tejgazdaság*. E gazdálkodási ágak

fejlődése a nagy eredmények ellenére sem tart még lépést az ipari gócpontok gyorsan növekvő lakosságának szükségleteivel.

Az *erdős Észak* — mind az Elő-Ural (Molotov-terület, Molotovtól északra), mind az Uralontúl (Szverdlovszk-terület Irbittől északra), mezőgazdasági szempontból nem nagyobb jelentőségű, mint a hegyvidék. A legfőbb gazdálkodási ág itt az *erdőgazdaság* — fakitermelés, úsztatás és faipar. A vetésterület elenyésző csekély százalékot képvisel. A gabonagazdálkodás csak fogyasztói jelentőségű, árjelentősége csak a *lennek* és a *tejelőállattenyésztésnek* van.

A *többi terület*, az Elő-Ural és az Uralontúl egyaránt, bővelkedik kenyérgabonában — különösen délen. A hegyektől távolabb — vagy a *rozs* (északabbra), vagy a *búza* (délebbre) áll az első helyen. Egészen délen Cskalov-területen a köles nagyjelentőségű. A nem gabonafélék közül — melyeknek százalékaránya itt nem magas, különösen az Uralontúl — az északi vidékeken, a legnagyobb jelentősége a *lennek* és a *burgonyának* van, a déli vidékeken pedig a *napraforgónak*. Baskiriában a Belaja folyó balpartján meghonosodik a *cukorrépa*.

A banya- és kohóipari kerületekhez tartozó vidékek *állattenyésztésében* nagy jelentősége van egyrészt a *tejelő állat*, és helyenként a *sértésenyésztésnek* — másrészt a *lőtenyésztésnek* (teherszállításra). Az Elő-Ural és különösen az Uralontúl déli száraz sztyeppéin az állattenyésztés *hús-gyapjú* irányú (hússzarvasmarha, juh). Egészen délen Kazahsztán határán *tevék* is vannak a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasággal kapcsolatos élelmiszeripar — malmok, olajütők és vajgyárak, daratisztítók, vágóhidak és húskombinátok — elsősorban az egész területen előfordul, ahol nyersanyag van. A szovjet időben ez az ipar gyökeresen átépült. Az elmaradott technikájú kisüzemeket modern technikával felszerelt nagyüzemek váltották fel.

Az Ural *közlekedésében* a vasúti közlekedés túlsúlyban van a vízi közlekedéssel szemben, minthogy az Ural folyói közül rendszeresen csak a Káma és a Belaja hajózható, a többiek csak úsztatásra használják.

Az Ural vasúti fővonalai kizáróan szélességi irányban épültek, hogy az európai és ázsiai rész összeköttetését az Uralon keresztül biztosítsák. Két vasútvonal van Szverdlovszk felé: Molotovtól (azelőtt Perm) Kunguron keresztül¹ és Szarapultól kiinduló vonal. Ezenkívül van az Ufa—Cseljabinszk vonal és végül a Cskalov—Orszk vonal.

A vonalak vezetésének megválasztásánál mindenekelőtt a hegységen átvezető hágókat vették figyelembe. A szverdlovszki vonal éppen ezért érdemelte a legnagyobb figyelmet, mert a hegyek itt a legalacsonyabban, az Ufa—Cseljabinszk vonal az Aj folyó völgyének alkalmas átjáróját használja föl, a Cskalov—Orszk-vonal a hegységet délről megkerüli.

A keleti lejtőkön észak déli irányban több vasútvonal halad át. Az itt

¹ Molotovtól Szverdlovszkig van egy másik vonal is — Nyizsnyij-Tagilon keresztül, mely sokkal régiebb és hosszabb, meredekebb lejtőkkel és emelkedésekkel: ezt a vonalat amelyet most már villamosítottak, helyi, gyárak közötti közlekedésre használják.

húzódnó vonal különböző útszakaszokból tevődik össze: az Orszk—Cseljabinszk—Szverdlovszk—Kusva—Szerov vonalakból.

A vasúti csomópontok között az első helyen Szverdlovszk áll: a többi között fontosabbak: Cseljabinszk és Molotov, amelynek mint kámaparti kikötőnek, az átrakodás szempontjából is jelentősége van.

Jóllehet az Ural vasúti összeköttetése a szovjet időben igen sokat javul (új vonalak építése, régi vonalak forgalmának fokozása villamosítás útján) — az Ural közlekedése mindezekig szűk keresztmetszetet jelent, ami erősen akadályozza a gazdaság és — mindenekelőtt a bányáipar fejlődését.

A közlekedési utak elégtelensége már csak azért is erősen érezteti hatását, mert a közlekedés az Ural számára különösen szükséges és fontos, mind a belső, mind a külső összeköttetés szempontjából. A *belső összeköttetés* nagy jelentőségét mindenekelőtt a bányáipari rész és a „mezőgazdasági függelék” termékcseréje indokolja, továbbá a bányáipari rész belső termelési összefüggései is — (érc, fa, szén, fémgyártmányok szállítása).

A *külső kapcsolatok* fontosságát a vasérc (a Kuznyeck-medencébe) és a szén (a Kuznyeck-medencéből és Karagandából) szállítása, továbbá a Szovjetunió európai és ázsiai része közötti átmenő forgalom indokolja.

Ami a fát és a gabonát, valamint a többi mezőgazdasági termékeket illeti, az Ural jóformán önellátó és csak igen kevés fát és kenyérgabonát igényel Nyugatsibéria szomszédos vidékeiről. Ugyanakkor az Ural nyugati vidékei fafeleslegeiket (a Káma és Ufa felső folyásáról), a gabonafeleslegüket (a Belaja balpartjáról Baskiriában és a Cskalov-területről) nyugatra küldik.

Az Ural főfeladata az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben: saját energiabázisainak fejlesztése, hogy az Uralba szállított energetikai fűtőanyag mennyisége csökkenjen. Ezért az Uralban bővítik a szén- és olajkitermelést és fejlesztik a vízierőművek építését nemcsak a nagyokét (a Kámán és az Ufán), hanem a közepes és a kis folyókon is.

Igen nagy jelentősége lesz az Ural számára az új vasútépítkezéseknek. A délszibériai fővonalon kívül, amely újabb keresztezése lesz a hegyláncnak és Dél-Ural számára újabb, sokkal rövidebb összeköttetést biztosít, mind a Központi Iparvidékkel, mind a Kuznyeck-medencével, rá kell mutatni a Gorkikj—Omszk és Kartal—Akmolinszk, valamint egész sor kicsi, de fontos vasútvonal építésére.

Befejezést nyer két igen nagy kohászati üzem — a cseljabinszki és novotagili gyárak, valamint egy minőségi kohászati gyár is, amely a halilovói króm- és nikkel keverékkel — természetesen ötvözött vasérből — fog acélt előállítani.

Az Ural gépipara tízezerszámra gyárt autókat, traktorokat, vasúti kocsikat, munkapadokat és felszerelést az új bányászati-kohászati üzemek számára. A háborúutáni ötéves terv során az Ural gépipara sok üzemmel gazdagodik, melyekben bonyolult precíziós gépeket fognak gyártani, olyanokat, amelyeket eddig főként Moszkvában és Leningrádban gyártottak, úgyhogy az Ural saját erejéből tud majd bármely gépet előállítani.

Erősen fejlesztik a könnyűipart is (textil, kötszövő, cipő stb.). Sokat javul a közlekedés, ami eddig gyenge pontja volt az Uralnak (Dél-Ural átvágása a délszibériai fővonallal, egész sor szárnyvonal, vonalak villamosítása).

Igy az Ural kifejleszti gazdasági szerkezetének „felsőbb emeleit” és egyoldalúan fejlett bányaiipari vidékből teljesen zárt termelési ciklust jelentő sokoldalú iparvidékké válik.

Az Ural déli és különösen délkeleti aszálytól szenvedő részére is kiterjed az aszály elleni támadás sztálini terve.

AZ URAL VÁROSAI

Molotov-terület *Molotov* (azelőtt Perm) — területi központ, a hajózható Káma-folyó mentén. Közeliében ömlik a Kámába a Csuszovaja-folyó. A Kirovból Szverdlovszkba vezető vasútvonal itt keresztezi a Kámát. Fontos közlekedési pont vízi- és vasúti átrakodóhely. A molotovi ipar központja, gépgyártással, fa- és olajfeldolgozással, papír és foszforműtrágyagyártással. A fémeket a csuszovoji kohászati üzemből kapja, a fát úsztatással a Kámáról. Közeliében van Krasznokamszk — a világ legnagyobb cellulóze-papír kombinátjával.

Bereznijiki — a Káma-folyó mentén. Vegyipari kombinátja műtrágyát és szódát gyárt a helyi nyersanyag (konyha- és kálisó) és a kizeli szén felhasználásával.

Szverdlovszk-terület *Szverdlovszk* — területi központ a nem-hajózható Iszety mellett az Ural legnagyobb vasúti gócpontja (hét vonal) és egyben az Ural legnépesebb városa.

Itt van az „Uralmas” — a legnagyobb nehézgépgyár, amely bányaiipari és kohászati üzemek számára gyárt felszerelést. Ennek következtében Szverdlovszk az egész Ural legnagyobb ipari gócpontjává fejlődött.

A Nagy Honvédó Háborúban a város ipara igen erősen megnövekedett, rendkívül sokoldalúvá vált és a technikai kultúra rendkívül magas színvonalra emelkedett.

A város az utóbbi évek nagyméretű építkezéseivel kapcsolatban bámulatos gyorsasággal fejlődik és nemcsak ipari, hanem kultúrközponttá is lett, sok főiskolával és műszaki főiskolával, melyek élén a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának urali intézete áll.

Fekvése festői, koroskorul gyönyörű fenyvesekkel. A város mellett, a Sartas tónál külön diákváros épült.

Nyizsnyij-Tagil — a Viszokaja hegy közelében — az Ural egyik legrégebb bányaipari központja. Valamikor a Demidovoknak — az Ural előbbi „gazdáinak” a székhelye volt. Nyizsnyij Tagil — a Tagil-kusvai iparvidék központja, a Közép-Ural legnagyobb vasérc-lelőhelyeire (a Viszokaja, Blagodaty, Lebjazsja hegyek) támaszkodik.

A vidék magvát a novotagili kohászati üzem alkotja. A novotagili üzemmel egyidejűen fémfeldolgozó gyárak is épültek — a tagili vagongyár és a verhnjeszaldai nehéz hídszerkezetépítő üzem („Sztalmoszt”), melyek az itt termelt fémen alapulnak. A színes-fémkoháshozat a kirovgrádi és a kraszouralszki új gyár képviseli.

Szerov — a Tavda-folyó Szoszva nevű mellékfolyója mellett. A város együtt növekedett a hasonló nevű gyárral, amely a forradalomelőtti faszénfűtésű üzemek legnagyobbika és minőségi fémet szolgáltat. Az Ural legészakibb iparvidékeinek központja, mely a helyi érc, a bogoszlovszki szénlelőhely és a még bőven lévő fakészletek alapján fejlődik.

A minőségi fémkoháshozaton kívül (Novaja Ljalja) még fejlett a fűrés-, a fafeldolgozó-, valamint papíripar.

Kamenszk-Uralszkij — Szverdlovszktól délkeletre — a színesfémkoháshozat hatalmas központja.

Cseljabinszk — területi központ a Miassz-folyó mentén, nagy vasúti csomópont közeli barnaszén-lelőhellyel. A kilencvenes évek közepe, a szibériai vasúti fővonal építése óta Cseljabinszk, mint a vasútvonal kezdőpontja, nagy szerepet játszott a Szibériába irányuló áttelepülési mozgalomban, és átvette Tyumentől „Szibéria kapuja” szerepét.

A szovjet időben Cseljabinszk kedvező közlekedési helyzete folytán, ami sík felszínnel párosul (fontos az üzemek elhelyezkedése szempontjából), valamint annak következtében, hogy vize és fűtőanyaga van, az eldugott város a színes- és minőségi fémkoháshozat, gépgyártás és vegyipar hatalmas központjává fejlődött és lakossága 1926-tól 1939-ig négy és félszeresre emelkedett. Legfontosabb új építkezése: a nehéztraktor-gyár és a minőségi kohászati gyár.

Ezenkívül fejlett élelmiszeripara és mezőgazdasági gépgyárak is vannak. Szverdlovszk után az Ural második ipari központja,

mely folytonosan növekszik. A cseljabinszki szénbányák körül új város keletkezett — Kopejszk.

Zlatouszt — az Aj-folyó mentén, ott, ahol a folyó áttöri az urali hegyvonulatot. A hely alkalmasnak bizonyult a hegységen át vezető út megépítésére. Kihasználva ezt az előnyt, zsilipet, gyárat és utat építettek, majd a kilencvenes évek elején megépült a vasútvonal is (Ufától—Cseljabinszkgig).

Kohászati gyára, a bakali ércből, minőségi acélt állít elő, a szerszámgyár pedig ugyanebből az acélból különféle fontos szerszámokat gyárt.

Zlatousztól keletre fekszik Miassz városa, új autógyárral. A környéken aranyat bányásznak.

Magnitogorszk — az Ural nem hajózható felső folyása mentén, a Mágneses-hegy mellett. Új szocialista város, mely a magnitogorszki gyárral együtt keletkezett. A Kartaliba vezető szárnyvonal összeköti a Cseljabinszkból Orszkba és Cskalovba vezető vasútvonallal.

A Kartali—Akmolinszk-vasútvonal kiépülésével Magnitogorszk és Karaganda között közvetlen összeköttetés létesült.

Baskir ASzSZK *Ufa* — Baskiria központja a Belaja folyó jobbpartján, ott ahol az Ufa beleömlik és a Kujbisevi-vasútvonal a folyót keresztezi. Új vasúti vonallal az isimbajevi olajvidékre.

Nagy új építkezései: fakombinát, olajfinomító, motor és egyéb gyárak — Ufát hatalmas ipari központtá tették. A város a forradalomelőtti időhöz viszonyítva több mint kétszeresre növekedett. Mellette a fakombinát és más újonnan épített üzemek körül új város keletkezett — *Csernyikovszk*.

Beloreck — a Belaja hajózhatatlan felső folyása mentén, Baskiria egyetlen vaskohászati központja. Keskenyvágányú vasút köti össze a Kujbisevi-vasúttal és a Komarovo-Zigazinszkij vaslelőhellyel, ahonnan az ércet kapja. Kohászati gyára minőségi fémeket gyárt, amiből a drótygyárban kiváló minőségű drót készül.

Cskalov-terület *Cskalov* — területi központ — az Ural folyó jobbpartján, nyílt sztyeppés vidéken. A város a XVIII. század első felében épült, mint az orosz uralom délurali támpontja és egyúttal kiinduló pont a Kazahsztán és Középázsia felé irányuló további hódításhoz. Hosszú ideig megőrizte tisztán katonai jellegét, majd utána a Központ és Középázsia közti kereskedelmi árucseréi központja volt. Erre a célra a városban különleges „cserehatóságot” és nagy raktárakat alapítottak.

Ma a város a szocialista építés egyik szervező központja.

Az egyetlen nagyváros a Kujbisevtől Taskentig terjedő szakaszon. Iparában fontos a mozdonyjavító üzem és az élelmiszer- és könnyűipar.

Orszk — az Or, az Ural baloldali mellékfolyója — partján. Régebben, a cári időkben kis erőd volt a kazahsztáni sztyeppék határán, ami száműzetési helyül is szolgált (itt töltötte száműzetését Sevesenko, az ismert ukrán költő). Most Orszk gyorsan fejlődő ipari város — az Orszk—Halilovo bányavidék szervező központja, a gazdag vasérc (Halilovo), réz (Bljava), nikkel és szénlelőhelyek bázisán. Nagy húskombinát is van itt.

Kérdések

1. Sorolják fel a legfontosabb urali réz-, vas- és szénlelőhelyeket és jegyezzék a térképre.

2. A XVIII. században Anglia miért nem tudott versenyezni az urali fémmel és miért nem tudott a XIX. században az Ural Oroszország déli vidékével versenyezni?

3. Milyen adottságai vannak az Uralnak a minőségi fémkohászat szempontjából?

4. Milyen vegyészeti nyersanyagok vannak az Uralban?

5. Miért fekszenek Szverdlovszk, Cseljabinszk, Magnitogorszk — az Ural legnagyobb ipari központjai — az Ural keleti lejtője mentén?

6. Milyen energiaforrásokkal rendelkezik az Ural és hol vannak ezek az energiaforrások?

7. Sorolják fel az Ural legnagyobb ipari központjait, mutassanak rá, melyek fekvésének sajátosságai és hogyan vannak ellátva közlekedési utakkal.

8. Melyek a legfontosabb új építkezések az Uralban?

9. Milyen szerepet játszott az Ural a Nagy Honvédő Háborúban és miként változott meg a háború éveiben?

10. Mi a lényege az Ural—Kuznyeck Kombinátnak? Milyen szerepet játszik ebben az Ural?

11. Készítsenek térkép-vázlatot az Ural közlekedési útjairól és a fontos csomópontokról.

12. Jelöljék meg a vázlaton (nyilakkal) az Uralba irányuló és az Uralból kiinduló fő áruforgalmat.

13. Vizsgálják meg az Ural termelési kapcsolatainak vázlatát, jelöljék meg a gazdaságnak azokat az ágait és a termelési kapcsolatoknak azokat a vonalait, melyek leginkább erősödnek a háborúutáni öt éves terv építkezései során.

14. Mit szállít ki az Ural és hová?

15. Sorolják fel, mit létesített a háborúutáni öt éves terv és mi a jelentőségük.

Tizenhatodik fejezet

SZIBÉRIA ÉS TÁVOLKELET ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

A természeti viszonyok és a gazdasági fejlődés általános jellemzése

Szibéria rendkívül nagy kiterjedése és távoli fekvése, valamint „fiatalsága” folytán a Szovjetunió európai részéhez képest kevéssé ismert. Igen jellegzetes és erősen különbözik a Szovjetunió európai részétől. Ezért mielőtt áttérnénk az egyes részek jellemzésére, hasznos lesz, ha bizonyos — jóllehet igen rövid és általános — képet vázolunk Szibériáról, a maga egészében. Az ilyen általános áttekintés megóv bennünket az ismétlésektől és lehetővé teszi, hogy az egészet megismerve az egyes részek sajátosságait jobban megértsük.

Természeti viszonyai és gazdasági értékelésük

Szibériának, a fizikai földrajzban, Ázsia egész északi részét nevezik, amely az Ural hegyláncától a Csendes-óceánig, és az Északi Jegestengertől a Szovjetunió déli határáig (keleten) az Ob és az

Aral—Káspi-medencék közti vízválasztóig (nyugaton) terjed.

A valóságban, a fennálló politikai-közigazgatási felosztás szerint, Szibéria határai délnyugaton kissé összeszorulnak, mint-hogy: 1. Az Urali területek — Szverdlovszk és Cseljabinszk — az Ural hegyvonulatától némileg elnyúlnak keletre, a Nyugatszibériai Alföldre. 2. Kazahsztán északi határa, amit nemzetiségi szempontból vontak meg, szintén benyúlik a Nyugatszibériai Alföldre — mind északon (általában a szibériai vasúti fővonalig), mind keleten az Irtyis jobbpartjára.

Szibéria nyugattól keleti irányban 6—7000 kilométerre és északról déli irányban 2,5—4000 kilométer szélességben terül el, és óriási területet, 12,5 millió négyzetkilométert foglal el, ami több mint egész Ázsia egynegyed része.

Ezen az óriási kiterjedésű területen, amely kétszer akkora, mint a Szovjetunió európai része, a cári időkben 10 millió lakos élt és még most is, amikor Szibéria lakossága a szovjet időben megkétszereződött, még mindig csak egyhetede a Szovjetunió európai részében élő lakosságnak.

Óriási kiterjedés és nagy távolságok, rendkívül kevés lakosság és rendkívül alacsony átlagos népsűrűség — ezek Szibéria fő jellemvonásai, amelyek első látásra szembetűnnek.

Természeti kincsekben Szibéria igen gazdag. Óriási, világ-

viszonylatban is nagyjelentőségű energiakészletei vannak; szén (a Kuznyeck, Tungusz, Cseremhovo és a többi szénmedencékben) és a hatalmas szibériai folyók — az Ob, Jenyiszej, Angara, Léna, Amur és nagyszámú bővízü mellékfolyók vízienergiája. Ugyanitt, a legkülönbözőbb ásványi nyersanyagok hevernek mindenütt — kohászati, vegyészeti, építőanyagok és különösen nemes- és ritka-fémek — arany, ezüst, platina és más fémek. Végül ugyancsak itt vannak a világ legnagyobb kiterjedésű erdőségei, melyek a Szovjetuniót erdőterület szempontjából a világ első országává teszik.

Az ország szén-, vízienergia és fakészletének $\frac{3}{4}$ része van Szibériában.

Szibéria jelentősége a földművelésre alkalmas terület szempontjából jóval szerényebb, jóllehet Szibéria délnyugati részének sztyeppés és erdős-sztyeppés övezetében a földművelés háromszor-négyszer több gabonát tudna szolgáltatni, mint amennyire Szibéria egész lakosságának szüksége van.

Itt felmerül az az igen fontos kérdés: mivel magyarázható, hogy Szibéria természeti gazdagsága ellenére a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig a legteljesebb mértékben elmaradt ország volt, és gazdasága csak a szovjet viszonyok közepette kezdett rohamosan fejlődni.

A válasznál figyelembe kell venni 1. Szibéria helyzetét a tenger és az ősrégi kultúrközpontok szempontjából, 2. Szibéria éghajlatának rendkívüli zordságát.

Az Északi Jegestenger partvidéke az Északi Sarkkörön túl fekszik. A tenger itt 9 hónapon át jég borítja. Bár több ízben történt kísérlet arra, hogy e part mentén tengeri utat létesítsenek, az Atlanti-óceánról a Csendes-óceánra, a cári Oroszországban ez lehetetlennek bizonyult. Csak egyes hajó-soknak sikerült Szibériát északról megkerülni, azt is csak úgy, hogy útközben telelniök kellett. A rendszeres kereskedelmi hajózás szempontjából az ilyen utazásoknak semmiféle jelentősége nem volt. Az Északi Jegestenger jég-bilincsbe volt verve és ennek következtében a beleömlő szibériai folyók — az Ob az Irtissel, a Jenyiszej és a Léna jelentősége is csökkent a közlekedés szempontjából.

A Szibéria keleti partjai mentén fekvő tengerek, a Csendes-óceán — a Bering- és az Ohotszki-tenger — szintén kevésbé hozzáférhetőek a hajózás számára, mert a hideg áramlatok folytán az év jelentékeny részében szintén jég borítja őket. Még a vlagyivosztoki kikötő is, ami a csendesóceáni part-vidék legdélibb részén fekszik, kénytelen télen jégtörők segítségével folya-modni. Ha figyelembe vesszük az ország óriási kiterjedését, hogy központi részei messze esnek a tengertől, és hogy a környező tengerek nem igen alkal-masak hajózás számára, úgy világossá válik, hogy Szibéria tengeri útjainak kihasználása igen nagy akadályokba ütközik.

Szibéria csak azután kezdett a kultúrával megismerkedni, hogy Orosz-országhoz csatlakozott, vagyis a XVII. századtól kezdve, európai Orosz-országgon keresztül.

Szibéria éghajlatára az Atlanti-óceán még kisebb mértékben gyakorol befolyást, mint a keleteurópai síkság éghajlatára. A Csendes-óceán, a partja mentén húzódó hegyláncok miatt, nem tud mérsékelő befolyást gyakorolni Szibéria központi részeinek éghajlatára. Ennélfogva az Uralontúl éghajlatának szárazföldi jellege a csendesóceáni partvidék vízvázasztó hegyvonalatáig folytonosan növekszik. Szibéria északkeleti sarka az Ojmekon-i abszolút hidegpólussal az a hely, ahol a két félgömb egész szárazföldjén a leghidegebb a tél. Az évi 0-fokos izoterma,¹ amely a Szovjetunió európai részében Arhangelszken keresztül vonul, Szibériában leszáll dél felé Tobolszkgig, majd tovább Tomszkgig, Krasznojarszkgig, Csitáig és Blagovesczenszkgig, az évi + 4 fokos izoterma, amely a Szovjetunió európai részében Leningrádon, Kalininon, Uljanovszkon keresztül halad, az Uralontúl annyira leereszkedik délre, hogy csak Szibéria déli határvidékét súrolja, keleten átmegy Mandzsuriába és a Szovjetunió területére csak Vlagyivosztk környékén tér vissza.

Így Szibéria nagy része — ami területének több mint $\frac{3}{4}$ részét képezi — az évi középhőmérséklet szempontjából és méginkább a téli hőmérséklet szempontjából hidegebb, mint Arhangelszk és Szibéria déli övezetének többi része, s hőmérséklet szempontjából a Szovjetunió európai részének északi övezetével egyenlő.

Az izotermák irányának megfelelően, amint kelet felé haladunk, a tundrák és különösen a tajga déli határai is lejjebb húzódnak. A földművelésre legalkalmasabb erdős-sztyepp és sztyepp sávnak határt szab északról a tajga, délen pedig kezdetben Nyugatszibéria és Kazahsztán határán a száraz sztyeppék, majd Közép- és Kelet-szibériában a hegygerincek. Az északi tajga a hegyvidéki tajgával már az Ob és a Jenyiszej vízvázasztójánál érintkezik. Az általában magasabb fekvésű Kelet-szibériában a sztyeppe már nem összefüggő övezet, hanem számos foltra tagolódik.

Ugyancsak az erősen szárazföldi éghajlat következtében a nyári hőmérséklet, amely a földművelés számára a legfontosabb — már sokkal kedvezőbb Szibériában. Ha a „normális” földművelés határán, ahol a vegetációs időszak 90 nap (napi + 10 fok középhőmérséklettel), vagyis ahol a földművelés minden különösebb költséges rendszabály nélkül lehetséges — vonalat húzunk, úgy ez a vonal Nyugatszibériában az Ob és az Irtis találkozása szélességi körén; Középszibériában az Angara — szélességi körrel párhuzamos — folyásától északra halad, majd északkeleten megkerüli a nyelvet, mely a Léna középső folyását Jakutszkkal együtt magában foglalja, visszafordul a Bajkál-tó felé, átmegy a Bajkálontúlra, északkeleten az 55. északi szélességi fokig emelkedik, magába foglalja az Amur torkolatát és majdnem egész Szahalint. Ez a vonal jelzi hozzávetőlegesen azt a határt, ameddig Szibériában gyakorlatilag a „normális” földművelés terjed.² Kelet-szibériában azonban a dombos-hegyes talajfelszín folytán a földművelés még a fenti határokon belül sem terjedt el az egész területen, hanem főleg a folyóvölgyek mélyedéseiben húzódik meg és elég gyakran szenved a korai fagyoktól.

Szibériának a földművelés számára inkább alkalmas, ennél fogva általánosan és sűrűbb népességű részének óriási területe csak keskeny és keleti irányban mindinkább összeszűkülő folyosót foglal el, ami déli határán hosszúra

¹ Izoterma — az azonos évi középhőmérsékletű földrajzi pontokon át húzott vonal. — Szerk.

² Egyébként Szibériában sok helyen ettől a vonaltól messze északra is vannak kisebb gabonavetések.

nyúlik és északon a tajga, délen pedig száraz sztyeppék vagy hegyes gerincek közé szorul.

Összefoglalva Szibéria fekvésének sajátosságait és természeti kincseinek összetételét, az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. Szibéria a természettől gazdagon megáldott föld — különösen keleti részén. Sokkal alkalmasabb az ipar, mint a mezőgazdaság fejlesztésére.

2. Nagy kiterjedésénél, a környező tengerek kismérvű hozzáférhetőségénél fogva, továbbá azért, mert déltől hegygerincek és pusztaságok választják el, valamint a földművelés tekintetében fennálló nehézségek folytán (a délnyugati rész kivételével) — Szibéria olyan ország, amelynek fellendítése nehézségekkel jár. Termelőerőinek fejlesztése nagy erőfeszítéseket igényel a különféle akadályok — és mindenek előtt az óriási távolságok legyőzésére. Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy előzetesen nagy kiadásokat kell fordítani vasútvonalak építésére, a folyók meghódítására, erdőirtásra, az ásványi kincsek kiaknázására, a folyók energiájának felhasználására stb.

Szibéria sokat adhat, de csak előzetes nagy befektetések és erőfeszítések árán.

Így érthetővé válik, hogy Szibéria természeti kincsei a cári uralom alatt miért szunnyadtak olyan sokáig és miért csak a szocializmusban — amely korábban ismeretlen lehetőségekkel rendelkezik a különféle természeti nehézségek leküzdésére — keltek életre.

**Történelmi-föld-
rajzi áttekintés**

A nagy szovjet haza többi határvidékétől eltérően — Kaukázus, Középázsia, Délkazahsztán, melyek multjukban számos hatalmas államalakulást éltek át és magas kulturális színvonalra emelkedtek — Szibéria mindaddig, míg az oroszok meg nem hódították — majdnem teljesen „történelem nélküli” terület volt.

Szibéria mielőtt még cári száműzetési hely lett, hosszú időn keresztül, mondhatni, „történelmi” száműzetési helyül szolgált — délről, Kinából és Mongoliából, ide szorultak a gyengébb néptörzsek.¹

Szibéria őslakói, a burjátok és a jakutok kivételével, kisebb törzsekhez tartoznak, amelyek egészen a legutóbbi időkig nomád vagy vándorló életet éltek. Ennélfogva az oroszok előrenyomulása Szibériában viszonylag igen gyorsan ment. Az orosz „világjárók” kis csapatokban haladtak előre: az Ob vízrendszeréből hajóátvonatással jutottak a Jenyiszej vízrendszerébe, majd

¹ Ez nemcsak Észak-szibéria olyan kis népeivel történt így, mint pl. az evenkek (tunguzok), hanem olyan nagy népekkel is, mint a jakutok és a burjátok.

utána a Lénára és így Észak-szibéria egész óriási területét az urali hegyvonulattól a Bering-öböl lig bejárták 67 esztendő alatt — Jermáktól (1581) Szemjon Gyezsnyevig (1648). Szibéria déli részeit és Távolkeletet, ahol az oroszok erősebb népekkel találták magukat szemben, csak jóval későbbben csatolták Oroszországhoz.

Szibéria őslakosságának rendkívüli gyengeségével és elmaradottságával magyarázható az a tény is, hogy Szibéria birtokba vétele az oroszok által sokkal teljesebben történt, mint az orosz cárizmus többi gyarmatának kézbevétele. Míg Délkaukázusban és Közép-Ázsiában az oroszok rendszerint a lakosság 5 százalékát sem képezik, és majdnem kizárólag a városokban tömörülnek, addig Szibéria lakosságának több mint 90 százaléka orosz — vagyis jelentősen több, mint pl. a Közép-Volga vidékén.

Míg a spanyoloknak Közép- és Délamerikában tett első próbálkozásainál az arany, a portugáloknak és hollandoknak pedig Kelet-Indiában és Indonéziában a fűszer volt a vezérlő csillaguk, addig Szibéria első meghódítóinak, a kozák atamánoknak ilyen csalogatóul a prém szolgált. Szibéria meghódításának folyamatát egyik történészünk úgy határozta meg, mint „egész évszázadra terjedő cobolyvadászatot”.

Prémekben szedték a „jaszákok”¹ is, amellyel a szibériai „idegen fajúakat”² a moszkvai kincstár megterhelte.

E törekvésnek megfelelően a kozák felderítések az északibb tajgás övezetben folytak, ahol több volt a prémes vad és ahol az orosz kozákoknak a benszülött lakosság gyér lélekszáma, elmaradottsága és gyengesége miatt senkitől sem kellett félniök. Csak azután, mikor Szibériában már állandó orosz lakosság gyűlt össze, hatoltak tovább a hódítók a folyók felső folyása felé északról déli irányban, minden egyes medence belsejébe.

I. Péter uralkodása, vagyis a XVIII. század óta kezdik a prém mellett az ásványi kincseket is kiaknázni. Ez azonban hosszú időn keresztül a szállítási viszonyok következtében csak a nemesfémekre, az aranyra és ezüstre szorítkozott, melyek szállításra alkalmasabbak voltak (az Altájban és a bajkálontúli nyeresinszki bányavidéken).

A prém és a nemesfémek — ez volt minden, amit az anyaország Szibériából, a szibériai vasúti fővonal kiépítéséig kapott. A mezőgazdasági termékeknek csak igen korlátozott piacuk volt a gyéren lakott városokban és az egészen északon fekvő nem-földművelő területen. Szibériában ezért igen sokáig megmaradt a parasztgazdaság természetes jellege.

¹ Jaszák: adó. — Szerk.

² Idegenfajúak, idegenek: Szibéria őslakóinak megalázó elnevezése a cári uralom részéről. — Szerk.

Szibéria gyarmatosítása eredetileg kényszer jellegű volt. A következőképpen történt:

1. rendelet alapján parasztokat telepítettek ide, akiket a bánya és kohászati üzemekhez kötöttek munkára, vagy pedig a postautakhoz rendelték postakocsis szolgálatra;

2. kozákok települtek át, akik egész „vonalakban” települtek ide a határvédelem céljára és a határvidékek meghódítására (szibériai, bajkálontúli, amuri, usszuri-i kozák csapatok) és végül

3. bűnügyi és politikai száműzetés helye lett.

Régebben az önkéntes áttelepülők főképpen olyan emberek-ből álltak, akik „ellentétbe kerültek a törvénnyel” és menedéket kerestek.

A mult század közepéig Szibériában a földművelő paraszti gyarmatosítás főleg az északi és az uralvidéki kormányzóságokból indult ki és Szibéria legközelebbi részén közvetlenül az uralontúli vidéken meg is állapodott. Csak a mult század második felétől — amikor az Obon és az Irtisen megindult a hajózás, valamint később, amikor az 1861-ben végrehajtott parasztreform következtében kezdett élesen jelentkezni a túlnépesedés európai Oroszország központjában, öltött tömegjellegűt a parasztok áttelepülése Szibériába és ez a vándorlás tovább, Szibéria belsejébe irányult.

A parasztáttelepülési mozgalmon nagyot lendített a Szibéria-vasút, amely a kilencvenes évek közepén épült ki. Még jobban fellendült az 1905—1906-os évek agrármozgalma után. Ez a mozgalom megmutatta, hogy a parasztság nemcsak dolgozni tud a földesuraknak, hanem föl is tudja gyűjtani az úri kastélyokat. Ennélfogva teljesen érthető, hogy a cári kormány az 1905-ös forradalom után miért változtatta meg erősen áttelepítési politikáját és miért tért át a „minden eszközzel való akadályozásról” a „minden eszközzel való közreműködésre”.

Az eredmények hamarosan mutatkoztak:

			vagyis évenként
25 év alatt (1860—1885)	Szibériába áttelepült ..	300 000 fő,	12 000 fő
20 „ „ (1885—1905)	„ „ ..	1 500 000 „	75 000 „
10 „ „ (1905—1914)	„ „ ..	3 250 000 „	325 000 „

A Szibéria-vasút, amely Cseljabinszktól Vlagyivosztkig egész Szibériát és Távolkeletet átszeli, igen nagy szerepet játszott a letelepedésben, és az óriási területnek, különösen déli övezetének, kiaknázásában és gazdasági fejlesztésében. Ez a vasútvonal Szibériának milliószámra szállította az új áttelepülőket, akik milliónyi hektár új területet vetettek be (főleg Nyugatszibériában) és tízmillió pud számra adták a gabonafelesleget az európai Oroszországba menő kivitel céljára. Ez az útvonal felélénkítette Szibéria belső árucseréjét is és fellendítette a városok és a helyi ipar fejlődését.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző húsz esztendőben Szibéria lakossága majdnem megkétszereződött és a vetésterület két és fél-szeresére növekedett. Az áttelepülési hullám $\frac{3}{4}$ részben Nyugatszibéria föld-

művelésre alkalmas erdős-sztyeppés és sztyeppés övezetein ülepedett le, ahol új mezőgazdasági vidék keletkezett nagy gabona-, állat- és vajfelesleggel.

Ez a vidék közel százmillió pud gabonát, hatmillió pud húst és ötmillió pud vajat szolgáltatott a szibériai kivitelre és európai Oroszországból sok mezőgazdasági gépet, szövetet és egyéb ipari terméket hozott be, mert feldolgozóipar Szibériában alig volt.

Szibéria egész iparában a forradalom előtt mindössze 80 000 munkás dolgozott, $\frac{4}{5}$ részük a bányaiparban, főképpen az arany-, valamint a kőszénkitermelésében, amelyre a vasútnak volt szüksége. A feldolgozó ipart csak kis élelmiszer, bőr- és fűrészüzemek képviselték. Ez az ipar annyira gyenge volt, hogy még a saját mezőgazdasági nyersanyag feldolgozására sem volt elég. A gabonát, bőrt, gyapjút és a szalonnát Szibériából főként nyers, feldolgozatlan állapotban szállították ki. A feldolgozó ipar még a saját szükséglet kielégítésére sem volt elegendő, még a subákat és halinacsizmákat is európai Oroszországból hozták be nagy mennyiségben.

Igy Szibéria a cári Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig nyersanyagszolgáltató gyarmat volt, mely az anyaországnak prémet, aranyat, gabonát, húst, és vajat adott, onnan pedig a feldolgozóipar készítményeit kapta.

Szibéria gazdaságának átépítése a szovjet hatalom idején A szovjet hatalom megalakulásával Szibéria számára a „prém”, az „arany” és a „búza-vaj” korszak után új korszak — az iparosítás korszaka következett, amit Szibéria természeti kincsei igen indokoltta tettek.

Szibéria iparosításában a szovjet hatalom kezében az *Ural—Kuznyeck Kombinát* volt a legfőbb bázis, amely Szibériát az urali vas és a kuznyeckai szén egyesítése útján saját fémmel látta el. A saját fém volt az az alap, melyen megindult a gépi felszerelés gyártása a gazdaság minden ága számára. Szibéria saját fémjéből maga tudja előállítani az egész szükséges gépi felszerelést, mind a közlekedés (sínek, gőzmozdonyok, vasúti kocsik, folyami hajók), mind a mezőgazdaság (mezőgazdasági gépek és felszerelés), mind a bányaipar (csillék, exkavátorok) számára.

Az utóbbi években Szibériában megkezdődött a finom és precíziós gépgyártás.

Igy a vas volt az a láncszem, amelyet megragadva, az egész láncot meg tudták mozgatni.

Az *Ural—Kuznyeck Kombinát* közvetlen kötelékébe tartozó iparágak: a szén, a vas és színesfémek, a gépgyártás, vegyészeti ipar, villamosítás — után Szibéria a sztálini öt éves tervekben számos élelmiszer- és könnyűipari ágat is ki tud fejleszteni. Így képes saját nyersanyagát, legalább saját szükséglete kielégítésére, feldolgozni.

Sok iparágnál a szibériai ipar még tovább is haladt, mint a helyi nyersanyag feldolgozására saját szükségletére. Így pl. Szibéria új gyapotszövet gyárai a gyapotot Középázsiából kapják, egész sor vegyipari és fafeldolgozó üzem nyugatra, az Ural másik oldalára küldi készítményeit.

Szibéria iparosítása újra és igen erősen fellendült a Nagy Honvédő Háború idején. Szibéria és főleg Nyugatszibéria az Urallal együtt sok áttelepített gyár felszerelését megkapta. Szibériára az Urallal együtt nagyfontosságú feladatok hárultak: a frontot kellett ellátniok.

A háborús években természetesen Nyugatszibériában főképpen azok az iparágak fejlődtek erősen, amelyek szoros kapcsolatban voltak a védelemmel. De ezeken kívül még sok más olyan iparág is fejlődésnek indult, amelyeket Szibéria régebben egyáltalán nem ismert. Szibéria ipara a háború után összehasonlíthatatlanul erősebb és sokoldalúbb lett.

Az ipar fejlődésével egyidejűen a sztálini ötéves tervek során a *közlekedés* is fellendült. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatni a Kuznyeck-medence és a Távolkelet új vasútvonalaira, a Szibériai-fővonal második vágányának lefektetésére, a vasúti közlekedés ellátására, saját sinekkel, gőzmozdonyokkal és vasúti kocsikkal, továbbá a hajóépítő és hajójavító üzemek építésére a főfolyókon, az északi folyók hasznosítására, a gépkocsi és légi közlekedés fejlesztésére, amely Szibéria északi részében kivételes jelentőségű.

Az ipar fejlődése a *mezőgazdaságnak* nemcsak gépeket és műtrágyát adott, hanem kiszélesítette belső piacát is. Itt meg kell jegyezni a vetésterület általános nagyobbodását, a *búzatermesztés* eltolódását észak felé, az ipari és takarmánynövények vetésterületének növelését, a *cukorrépa* és más növények bevezetését a haszonállat-tenyésztés, valamint a gyümölcs- és veteménykertészet fejlesztését.

Kulturális téren is sok történt, egyebek közt a burját, jakut és a többi szibériai nép nemzeti kultúrája terén. Írni-olvasni-tudás tekintetében még a távoli Jakutföld is jóval túlhaladta az egész cári Oroszország színvonalát. Még a forradalom előtt egész Szibériában csak egy főiskola volt — a tomszki egyetem — napjainkban Szibériában már tucatjával vannak főiskolák és műszaki főiskolák, melyek Szibéria minden gazdasági ágának szakembereket nevelnek — a bányaipartól a fa- és szörmeiparig.

Külön ki kell emelni a Szibéria legészakibb részének hasznosítása terén elért sikereket. Itt az északitengeri út megnyitása

játszotta a főszerepet. Ez a feladat, amint már láttuk, kivihetetlen volt a cári Oroszországban. A feladatot a rendszabályok következetes és pontos végrehajtásával a nagy Sztálin közvetlen vezetésével és ellenőrzésével megoldottuk.

A bolsevikok, hogy a jég uralmát megtörjék, felhasználták a legújabb technika minden vívmányát — így a rádiót és a repülést is, melyek pótolhatatlan segítséget nyújtanak a jég felderítésnél. Sűrű rádióállomás hálózatot létesítettek, rendszeresen tanulmányozzák az északi tengereket és a jégtakarót, új, a jegek közti hajózásra alkalmas tengeri hajókat terveztek és építettek, tökéletesítették a jégtörőket és edzett sarkkutató kádereket neveltek. Az északitengeri út országos jelentőségű, mert ez a legrövidebb út az Atlanti-óceánról a Csendes-óceánra, és teljesen a szovjet partvidék mellett halad. Jelentősége Szibéria szempontjából az, hogy lehetővé teszi Észak-szibériából a fa és az ásványi nyersanyag kiszállítását és egyúttal megkönnyíti gépek és különböző felszerelések behozatalát Szibériába, mind a mezőgazdaság, mind a bányászat számára (pl. markológépek az aranykitermeléshez), megkönnyíti a gőzhajók eljutását a távoli szibériai folyókra.

Az északitengeri út megnyitásával kapcsolatban kis északi folyók is hajózhatókká váltak (Pjaszina, Hatanga, Anabara, Olenyok, Jana, Indigirka és mások), melyek most mellékutakul szolgálnak az északitengeri úthoz.

Szibéria sarkvidéki tengerpartján egész sor új kikötő és más lakótelep létesült. Új sarkvidéki földművelő gócok keletkeztek. Új hasznos ásványi lelőhelyeket fedeztek fel és Észak-szibéria kulturális fejlődésére is lehetőség nyílt.

A szovjet hatalom óriási munkát végzett az *északi kis népek kulturális felemelése* terén, melyeket a cári Oroszországban a megvesztegethető hivatalnokok és a kereskedők a legnagyobb nyomorra, sőt kihalásra kárhoztattak. A szovjet időben Észak-szibériában iskolák, kórházak, orvosi gyógyhelyek, állategészségügyi intézmények és kultúrközpontok hálózata létesült. Észak-szibéria népei először jutottak kultúrához, először szervezték itt meg a harcot a trachoma ellen, oltották be a gyermekeket himlő, és a rénszarvasokat pestis ellen.

Az új életfeltételek és a szovjet hatalom különleges gondoskodása az északi kis népekről, a lakosság jelentékeny szaporodásában nyert kifejezést. Míg a cári időkben ezeknek a népeknek a többsége kihalófélben volt, most a születések százaléka erősen emelkedik.

Régebben a pestis időről-időre nagy pusztítást végzett a szarvascsordákban, a helyi lakosságot teljes nyomorba döntötte. Napjainkban a pestis elleni harcra repülőgépeket használnak fel, amelyek nyomban eljuttatják az állatorvosokat a pestisellenes oltóanyaggal együtt a tundra legelghagyatottabb helyeire is, mielőtt valahol a pestis felüti fejét. Ezeknek a kulturális rendszabályoknak óriási gazdasági jelentősége, a távoli Észak viszonyai között, magyarázatra nem szorul.

A prémvadászat fejlesztésére vadászati gazdasági állomásokat és faktóriákat¹ létesítettek, melyek a vadászoktól a prémet megveszik, s élelmi-

¹ Faktória: ahol a vadászok a prémekeket eladják, s puskát, lőszert stb. vásárolnak. — Szerk.

szerrel és lőszerrel látják el őket. Állatorvosi segély és rénszarvastenyésztő szovhozok szervezése elősegítette a rénszarvastenyésztés jelentős emelkedését.

A sarkvidéki földművelési gécek létesítésével lehetővé vált az északi vidék ellátása friss főzelékfélékkel, ami rendkívül fontos a skorbut elleni harcban.

Észak-szibéria nagyobb népei külön nemzeti körzeteket alakítottak. Nemzeti káderek nevelésére külön főiskolák létesültek.

Szibéria területi felosztása

Az Állami Tervbizottság 1921-ben a szovjet ország területi felosztására tervet dolgozott ki abból a célból, hogy minden kerület ipara számára a legjobb fejlődési lehetőséget biztosítsa. Szibériát hat területre osztották fel. Három területen az ipar fejlődését óriási energia- és ásványi nyersanyagkészlet segíti elő. E területek:

1. Kuznyeck—Altáj-terület a Kuznyeck-medencével, az Altáj és Szajan hegységrendszerhez tartozó vas-, réz- és vegyes ércleteleivel.

2. Léná—Bajkál-terület a Cseremhovo-köszénmedencével, az Angara vízierő forrásaival és a Bajkál-tó mindkét partján fekvő sokféle hasznos ásványi kincsrel.

3. Távolkelet-terület az Amur medencéjében, a csendesóceáni tengerparttal (Kamcsatkával és a Csukcs-félszigettel). A területen nagy ásványi fűtőanyag (szén és olaj) és ásványi nyersanyag (vas és vegyes érc) készletek vannak.

Szibéria többi, az ipari fejlődés szempontjából kevésbé jelentős területét a folyók medencéje alapján további három területre osztották fel:

4. Nyugatszibéria — másként Ob-terület (az Ob és az Irtis mentén).

5. Jenyiszej-terület (a Jenyiszej mentén).

6. Jakut-terület (a Léná mentén).

Szibéria tényleges területi felosztása kezdetben, amikor a termelőerők még nem kezdtek fejlődni, a területek száma tekintetében elmaradt az Állami Tervbizottság tervezetétől. Később azonban, amikor az iparosításban elért sikerekkel együtt mind a gazdaság, mind a lakosság gyorsan kezdett növekedni, minden egyes terület gazdasága is szövevényesebbé vált, megkezdődött a nagy területek további elosztása és a tényleges megoszlás szerint a területek száma jóval nagyobb lett, mint azt az Állami Tervbizottság tervezte.

Szibériát nagyjából három nagy részre oszthatjuk: *Nyugatszibériára*, *Kelet-szibériára* és a Csendes-óceán partvidékén fekvő *Távolkeletre*. Ezek a természeti és gazdasági szempontból különböző részek mindegyike több közigazgatási egységet foglal magában.

A szibériai területek, a felosztás ellenére is, átlagban még mindig hússzor nagyobbak mint az európaiak, ugyanakkor azonban a lakosságuk sokszorosan kevesebb.

Ez világosan beszél Szibéria rendkívül alacsony népsűrűségéről, ami azzal magyarázható, hogy minden egyes területen többé-kevésbé nagy kiterjedésű pusztai területek, tajgák vagy tundrák vannak.

Lakosság

Mint már tudjuk, Szibériában a lakosság megoszlása rendkívül egyenetlen. A legsűrűbben lakott keskeny sáv délen, a Szibériai-vasúti fővonal mentén húzódik. Emellett a lakosság népsűrűsége keleti irányban csökken. Ettől a sávtól északra, a tajga déli részén a lakosság jóval gyéresebb,

a tajga északi része és az egész tundra majdnem teljesen néptelen.

Figyelembe kell venni, hogy Szibéria egész északi részén szélességi irányban semmiféle út sincs az egyik folyómedencéből a másikba. Jenyiszej vidék északi részének nincsen egyenes összeköttetése sem nyugatra az Ob vidék északi részével, sem keletre a Léna vidék északi részével. Ha pl. az Ob mentén fekvő Szurgutból a Jenyiszej menti Igarkába vagy Jenyiszejszkbe akarunk utazni, akkor előbb az Obon fel kell menni a vasúti fővonalig, utána pedig a vasúton addig a pontig kell utazni, ahol a vasútvonal a Jenyiszejt átszeli, vagyis Krasznojarszkgig és végül Krasznojarszktól a Jenyiszejen le kell ereszkedni Jenyiszejszkgig, vagy Igarkáig.¹

Északszibériára rendkívül jellemző, hogy a forgalmat a legkezdetlegesebb közlekedési eszközök — a kutya, vagy rénszarvas fogatú szán — és a legmodernebb: a repülőgép bonyolítja le.

Kérdések

1. Melyek Szibéria fekvésének és természeti viszonyainak sajátosságai? Mi a különbség e tekintetben Nyugat- és Keletszibéria és Távolkelet között?

2. Mi Szibéria legfontosabb gazdasági ága?

3. Miért volt Szibéria az orosz birodalom legelmaradottabb része?

4. Mi a jelentősége Szibériában a Szibériai-vasúti fővonalnak?

5. Melyek a szocialista építés fő eredményei Szibériában?

6. Mi az északitengeri út és mi a jelentősége?

7. Mit tett a szovjet hatalom Szibéria legészakibb részének fejlesztése terén?

8. Miként oszlik meg a lakosság Szibériában?

Tizenhetedik fejezet

NYUGATSZIBÉRIA

Kurgan-, Tyumen-, Omszk-, Novoszibirszk-, Tomszk- és Kemerovo-terület és az Altáj-határvidék a Gorno-Altáj autonóm területtel.

Fekvése és természeti viszonyai Nyugatszibéria az Uraltól az Ob és Jenyiszej vízválasztójáig, és Kazahsztán aszályos sztyeppéitől a Jegestenger hideg partjáig terjed. Nyugatszibéria délnyugati részén Mongólia határánál az Altáj-hegység emelkedik — többi része síkság — a Nyugatszibériai Alföld. Ez az

¹ Az utóbbi években lehetőség nyílt arra, hogy esetenként, nyári időben ilyen utazásokra az északitengeri utat lehessen felhasználni.

egész óriási terület, amely körülbelül a Szovjetunió európai részének felével egyenlő, majdnem teljes egészében az Ob-folyó medencéjében fekszik, amely az Altaj-hegységből ered, az egész Nyugatsibériai Alföldön végig hőmpolygeti vizét és az Északi-Jeges-tengerbe ömlik.

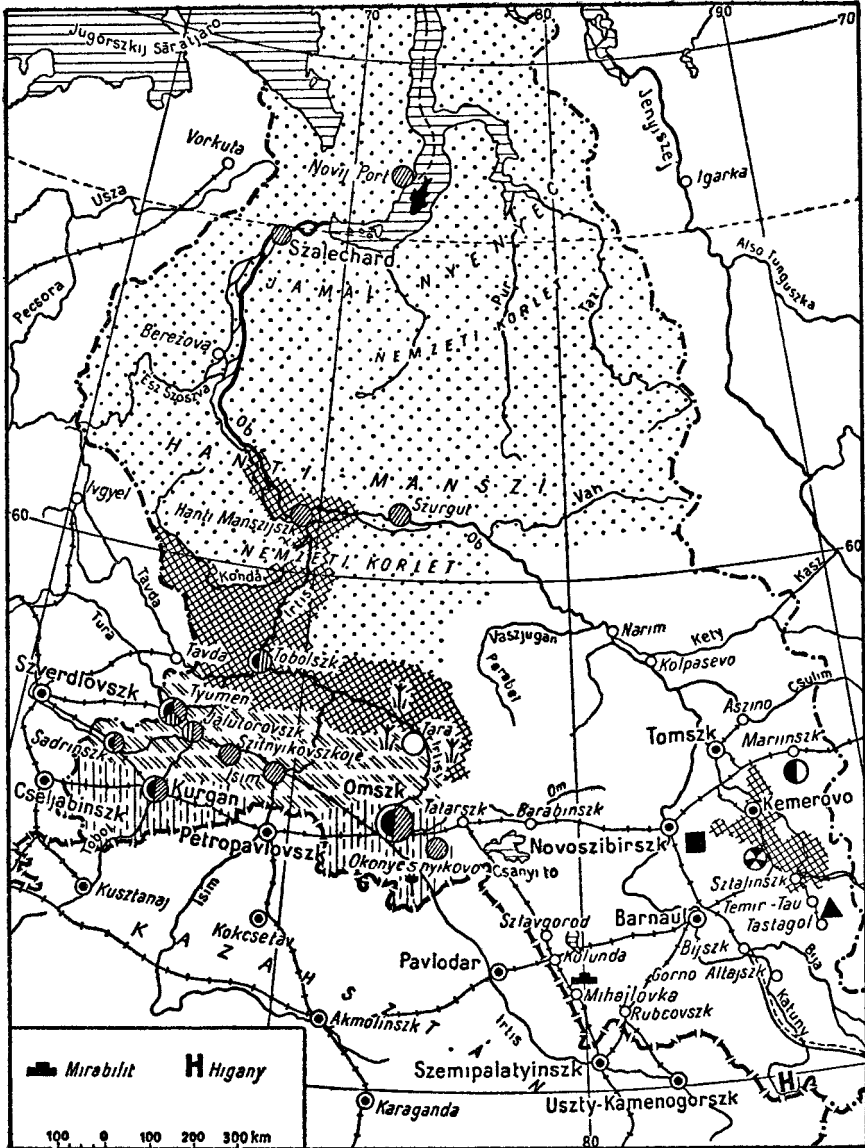
Az *Altaj-hegység* Nyugatsibéria egész területének mintegy egytized részét foglalja el. Legmagasabb csúcsa — a Beluha hegy Katunszkije Belki-ben, 4 500 méter magas. Gleccsereiből fakad a Katuny folyó, az Ob egyik ága. Az Altaj északi és nyugati lejtői bőséges csapadékot kapnak és gyönyörű vörösfenyő, ciprus, jegenye és erdeifenyő erdők borítják. Nagyobb magasságokban hegyi legelőket találunk, magas, sűrű és nedvűs füvekkel. Az Altaj délkeleti része, melyet a hegygerincek elzárnak a nedves szelektől, száraz és kopár. Az Altajról sok bővizű, energiában gazdag folyó ered. Hegyei között sok a hasznos ásványkincs: higany, arany, színes- és ritkaföldfémek.

Az Altaj-hegység keleti részén, az Ob jobbpartján, két mellék-hegységre oszlik: a Szalairi hegyláncra és a Kuznyeck-i Ala-Taura; a köztük levő völgykatlanban, melyet a Tom, az Ob egyik mellék-folyója öntöz, terül el a *Kuznyeck-köszénmedence*, mely készlet és a szén minősége tekintetében első helyen áll a Szovjetunióban, és Nyugatsibéria fő természeti kincse, ipari fejlődésének alapja. A szén közvetlen közelében cink- (Szalairban) és vasérc (Kuznyeck-medence délkeleti sarkában) is vannak itt.

A Nyugatsibériai Alföld — egyike a föld legnagyobb alföldjeinek. A Keleteurópai síkságtól eltérően, mely igen hullámos és helyenként egész sor 300 méterig terjedő emelkedés szakítja meg — a Nyugatsibériai Alföld teljesen sík, minden emelkedés nélkül. Omszknak — mely az óceántól 1 500 km távolságra fekszik — a tengerszint feletti magassága mindössze 82 méter. A vasútvonat, mely a Nyugatsibériai Alföldet délen átszeli, egyenesen halad, mint a nyíl, minden töltés és mélyedés nélkül.

Nyugatsibéria éghajlata, minthogy az Atlanti-óceántól nagy távolságra van, jellegzetesebben szárazföldi, mint a Szovjetunió európai részéé. Itt sokkal zordabb télen, nagy ingadozás van a nyári és téli hőmérséklet között. Tomszkban, mely Moszkvával azonos szélességi fokon fekszik, a július olyan, mint Moszkvában, a január viszont majdnem 10 fokkal hidegebb. Harminc fokos hidegek itt olyan gyakran fordulnak elő, mint Moszkvában húsfokosak. A szánút egyfolytában hat teljes hónapig, októbertől márciusig tart, olvadás nélkül.

A Nyugatsibériai Alföld a talaj sík volta és a tengertől való

29. ábra. Nyugatszibéria.

nagy távolsága miatt óriási kiterjedésében is nagyon egyforma. Az éghajlat, továbbá a talaj és a növényzet változása majdnem teljesen a földrajzi szélességtől függ és igen fokozatosan megy végbe.

Nyugatsibéria területén nagyjából három övezetet lehet megkülönböztetni: délen az erdős-sztyeppét, középen a tajgát, északon a tundrát. A leginkább hasznosított terület az erdős-sztyeppé.

Az *erdős-sztyeppé*, mely délen sztyeppébe megy át, északon pedig (Omszktól 100—150 km-re északra) a tajgától keskeny, lomblevelű fákból álló (főleg nyír- és nyárfa) erdősáv választja el — igen termékeny feketefölddel rendelkezik. A földművelés azonban helyenként időszakos aszályoktól szenved. Az erdős-sztyeppés és a sztyeppés övezet négy részre oszlik: az Isim erdős-sztyeppére, a barabai erdős-sztyeppére, a Kulunda-sztyeppére és az Altáj-sztyeppévidékre.

Az *Isim erdős-sztyeppé* az Isimnek, az Irtis baloldali mellékfolyójának mindkét partján terül el. Eléggé nedves, sőt helyenként mocsaras. Ez a vidék települt be leghamarabb, mint a Szovjetunió európai részéhez legközelebb eső terület. Jórészt megművelt terület, népsűrűsége elég magas.

A *barabai erdős-sztyeppé* az Irtis és az Ob között, a Szibériai-fővonal mindkét oldalán fekszik. Enyhén dombos, lankás és alacsony (5—10 m magas) „tarajokkal”, melyek délnyugatról északkeleti irányba vonulnak. Helyenként törpe nyírfákból álló sűrű ligetekkel találkozunk. A csapadék itt nem elegendő, a folyóhálózat ritka, sok a sekélyvízű tó, melyek közül a legnagyobb a Csani, amely belső, lefolyás nélküli medencét alkot. Minthogy nincs elegendő jó ivóvíz, kutakat kell ásni. Az európai Oroszországból jövő áttelepülők hosszú ideig elhaladtak a Baraba mellett és az Altáj-sztyeppévidékre tartottak. Baraba csak későn, e század elején kezdett benépesülni.

A *Kulunda-sztyeppén* még később, csak az első világháborút közvetlenül megelőző években kezdtek letelepülni. Ez a sztyeppé Barabától délre, Kazahsztán határán fekszik. Aszályos, erdői nincsenek, hacsak a folyókmenti alluvialis homokban húzódó keskeny fenyőerdősávot nem számítjuk. Fekete-földű talaja elég termékeny, de az időnkénti szárazság miatt a terméshozam erősen ingadozik, úgyhogy a földművelés itt meglehetősen bizonytalan.

A Kulunda-sztyeppé keserűsós tavai gazdagok értékes ásványi nyersanyagokban (glaubersó és szóda) a vegyészeti ipar számára.

A legalkalmasabb a mezőgazdaság számára az úgynevezett *Altáj-sztyeppévidék* (Bijszk—Barnaul—Rubcovszk). Termékeny feketeföld talaj — ami Szibériában ritka — elegendő nedvességgel és meglehetősen meleg vegetációs időszakkal, ami lehetővé teszi a cukorrépatermesztést és a gyümölcskertészetet.

Az Obtól keletre a sztyeppé és erdős-sztyeppé sáv ék alakban elkeskenyedek, minthogy itt a tajga déli határa tovább dél felé húzódik, délről pedig az Altáj-hegység erdőborította mellékláncai vonulnak.

Mariinszknál az északi tajga a földrajzi szélesség adta feltételek folytán összeér a hegyvidéki tajgával.

A *tajga* Nyugatsibériában főként szibériai fenyőből és jegegyefenyőből áll, cédrusfenyővel (az agyagos talajon) és vörösfenyővel (a homokos talajon), délen nyír- és nyárfával keverve. Annak ellenére, hogy a tajgán a csapadék nem bőséges, a talaj sík volta, mely nem teszi lehetővé a víz lefolyását, a hideg éghajlat, valamint az erdőtakaró okozta csekély elpárolgás a talaj jelentős elmocsarasodását eredményezik.

A görbén „meghajolva” nőtt fenyők, melyeket szürke moha borít, nyárfa és fagyabozótok magas „rossz fúvel”, nagyon sok tuskóval, korhadt fatörzsekkel — nem keltenek kellemes érzést. A mocsaras talaj, a famaradványokkal és hulladékokkal „beszemetelt” erdő erősen csökkenti a nyugatsibériai tajga értékét. Ezenkívül nagy területet foglalnak el az erdőtüzek-től kiégett helyek.

Különösen sok mocsár van az Irtis és az Ob közti szegletben, az Ob baloldali mellékfolyói — a Vaszjugan és a Parabel — mentén. Tavasszal, amikor magas a vízállás, az alacsonyan fekvő vízvázalástokat elontik a tavaszi vizek, úgyhogy csónakon lehet egyik folyóról a másikra eljutni.

Az Ob és Taz alsó folyása mentén keskeny sávot *erdős-tundra* foglal el; a Kari-tengerbe mélyen benyúló Jamal és Gidan-félszigetek pedig, melyek az Ob öblének két oldalán területnek el, *tundravideket* alkotnak.

Az Ob — Nyugatsibéria főfolyója — a világ legnagyobb folyói közé tartozik. Legfőbb mellékfolyója, az Irtis, mint az Ob maga is, az Altáj-hegységben ered, (az úgynevezett Mongol Altájban, az államhatár másik oldalán). Kérve a teljesen lapos Nyugatsibériai Alföldre, az Ob és az Irtis lassan hömpölyögnek, sehol sem képezve vízeséseket. Az Ob főmedre, miután az Irtissel egyesül, 5 km szélességet ér el, s az egész árterület szélessége a mellékfolyókkal együtt eléri, sőt túlhaladja a 30 km-t. Ott, ahol a tengeröbölbe ömlik, hordalékainak lerakódásaiból nagy torkolatzátonyt alkot, amiért tengeri hajók nem tudnak befutni a folyóra. Emiatt a tengeri hajóknak messze az öböltől, az *Uj Kikötőben* kell horgonyt vetniük. Az Ob és az Irtis hajózható részei mintegy óriási „villát” alkotnak, mely Nyugatsibéria összes szélességi övezeteit átszeli és azoknak különböző irányzatú gazdaságait egységes egészbe kapcsolja. Az az ív, amelyet az Ob és az Irtis egyesülésükig alkotnak, lehetővé teszi az áruknak szélességi irányú szállítását egész Nyugatsibérián keresztül Tomszktól (a Tom-folyó mellett), vagy Acsinszkból (a Csulim-folyó mellett) Tyumenig (a Tobol-ba, az Irtis mellékfolyójába ömlő, Tura-folyó mellett). Az északitengeri út megnyitásával az Ob—Irtis víziút jelentősége még jobban megnövekedett.

Lakosság Az átlagos népsűrűség (1939-ben mintegy 10 millió fő 2,4 millió négyzetkilométerre) négyzetkilométerenként kb. 4 fő. Ez az átlagos népsűrűség azonban egyáltalán nem jellemző, mert a lakosság elhelyezkedése szerfölött egyenlőtlen. Az északi tundra vidék és a tajga északi része rendkívül gyéren lakott. Ezt a területet csak helyenként, a folyók mentén hasznosították, melyek itt úgyszólván az egyetlen közlekedési útát jelentik. A lakosság főként a földművelésre legalkalmasabb övezetben, a vasúti fővonal mentén összpontosul — amely dél felé két „nyelv”-ben végződik: az Altáj-sztyeppevidékben és a Kuznyeck-medencében. Az erdős-sztyeppés sávban, mely Nyugatsibéria területének alig egyötöd részét képezi — a lakosság kilencetizede él. Ide tartottak és tartanak az Ural másik oldaláról áttelepülők fő tömegei — oroszok és ukránok. Itt összpontosulnak a vetésterületek, az ipar és a vasútak. Itt van minden valamennyire jelentős város is.

Az őslakosság, mely Nyugatsibériában az oroszok bejöveteléig élt — többé-kevésbbé tisztán, keveredés nélkül — csak a ritkán lakott, jórészt nem földművelő területeken maradt meg. Az Altáj hegységben élnek az *altájok*, akik az Altáj-határvidékhez tartozó *Gorno-Altaj autonóm területben* egyesültek. Kemerovo-terület délkeleti sarkában a Kuznyeck—Ala-Tau hegységben él a *sorec* nép. A tajgás övezetben élnek a *hantik* (osztyákok) és a *manszik* (vogulok), akik *Hanti-Manszi Nemzeti Korzetben* egyesültek. A tundrán *nyenyec*ek élnek, akik a *Jamalo—Nyenyec Nemzeti Korzetet* alkotják.

Az orosz lakosság között, mely az összlakosság több mint kilencetizedét alkotja, hosszú időn keresztül feltűnően megkülönböztették a réglakókat — a szibirjakokat a régi, főként az Uraltól és az északi kormányzóságból bevándoroltak leszármazottjait, és az újonnan letelepülteket (az „oroszországiakat”), akik később, már a szibériai-vasútvonal kiépítése után jöttek ide.

A réglakók nem annyira földműveléssel foglalkoznak, mint inkább állattenyésztéssel és különféle iparral — fuvarozással, erdőgazdasággal és vadászattal. Szép, gyakran emeletes, deszkatetős és kövezett udvarú gerendaházakban élnek. A szibirjakok nagyrészt erős, igen egészséges emberek, akik megedződtek a zord természet elleni harcban és kemény, bátor harcosokat adnak a hadseregnek. A szibirjakok hozzászoktak az úrnélküli szabad élethez és kitűnnek önállóságukkal, gyakorlati érzékükkel, a hagyományok kevésre becsülésével és bizonyosfokú ridegségükkel.

Az újonnan letelepedettek, akik főleg a Központi Feketeföld-

övezetből és Ukrajnából jöttek ide, jórészt jellegzetes „földművelők”. Főként az erdős-sztyeppés és sztyeppés övezeteket keresték, ahol az áttelepülők „gazdagjai”, felhasználva a magukkal hozott többé-kevésbé korszerű felszerelést, egyszerre 50—100 gyeszjatyin szűzföldet szántottak fel udvaronkint. A szibirjakok számára, akik eddig 10 gyeszjatyinnál többet nem igen vetettek be, ezek a szántások furcsaságnak látszottak és néha falvastúl kimentek meg nézni az újonnan letelepedettek földjeit.

Az új telepesek házai általában szegényesebbek, mint a rég-lakóké, jórészt szalmatető-s vályogházak.

Nyugatszibéria sztyeppés vidékein gyakran egész ukrán fal-vak találhatóak fehérre meszelt vályogkunyhókkal, a jellegzetesen hozzájuk tartozó kertekkel.

A régi és az új lakosok közötti különbségek az idő folyamán fokozatosan elmosódnak.

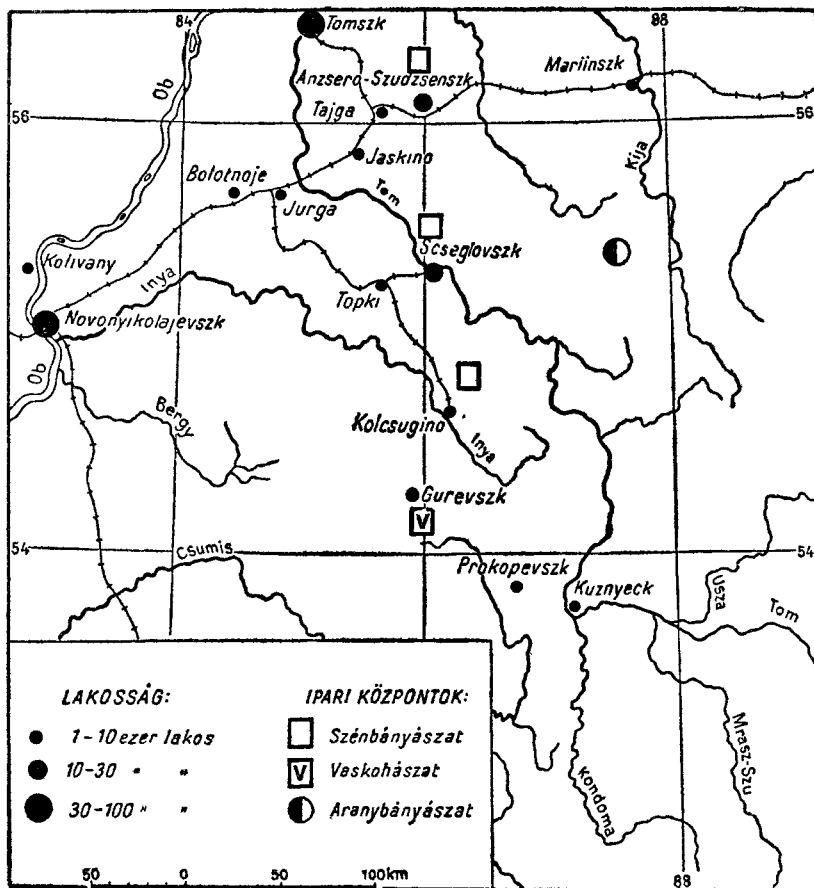
Gazdaság Nyugatszibéria területén az ipari fejlődésnek óriási lehetőségei vannak (a kuznyeck-i szén, az Altáj-hegység vízienergiája és ásványi nyersanyaga, fa) és mező-gazdaság számára rendkívül alkalmas jelentős területei vannak az erdős-sztyeppés övezetben.

A cári időkben jóformán csak a mezőgazdasági lehetőségeket használták ki, azt is igen gyengén. A nagyipar hiánya miatt a Kuznyeck-medence szénét csak mozdonyok fűtésére használták.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után az ipari lehetőségek széleskörű kihasználása is megkezdődött. Az Ural—Kuznyeck második szén és kohászati bázis létesítéséről szóló határozatot 1930-ban fogadták el, Sztálin elvtárs javaslatára a Párt XVI. kongresszusán. És már két év elteltével a szibériai vadonban, amely régebben csak a II. Katalin korabeli, a messzi Ural fémjével dolgozó kis olvasztókemencéket ismert — a Tom partján Kuznyeck, a kis eldugott vidéki város mellett kinőtt a földből a *vaskohászat* óriása — a Sztálin nevét viselő Kuznyeck-i fémkombinát, melynek maximális teljesítőképessége 2—3-szorta nagyobb, mint a forradalomelőtti Ural egész termelése.

A kuznyeck-i gyárnak saját, közeli szene van, ércet pedig részben a közel-ékvő lelőhelyeken bányásznak (Sztálineszktól dél-keletre), részben pedig az Uralból, a Mágneses hegytől szállítanak. Az érc azokban a vasúti kocsikban érkezik, melyek az urali üzemnek a szénét szállítják a Kuznyeck-medencéből.

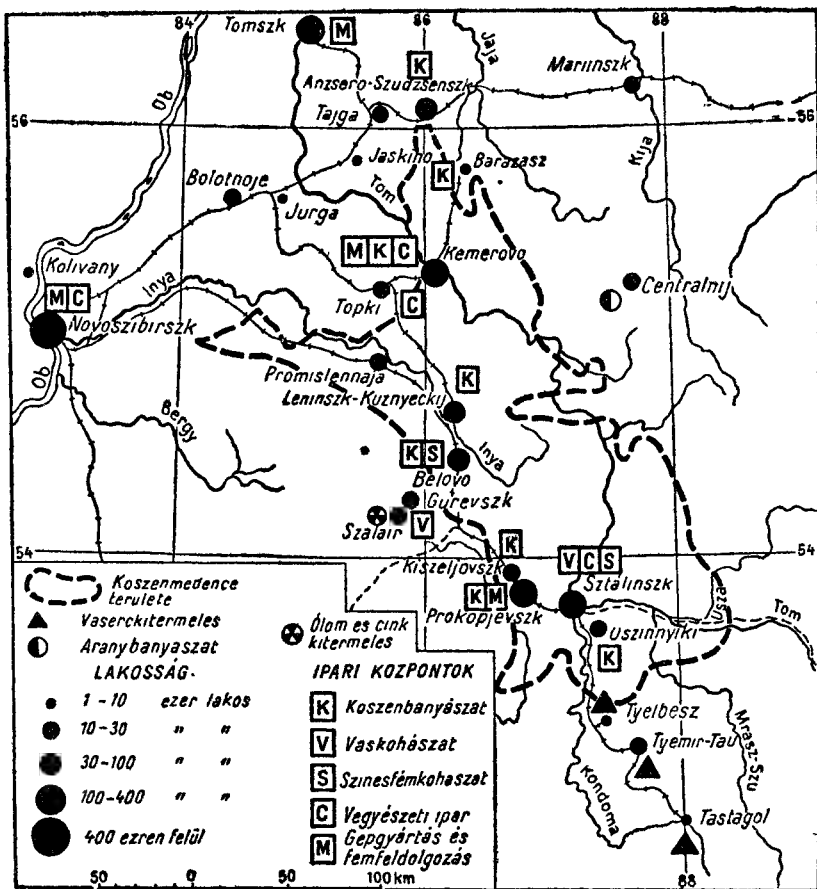
A Kuznyeck-medencében a vaskohászattal együtt *színesfémkohászat* is keletkezett, a belovoi cinküzem, melyet részben a helyi

30. A Kuznyeck-medence 1913-ban.

(Szalair-ból) részben pedig Kazahsztánból odaszállított érc táplál (a Leninogorszk közelében lévő Zirjanovo bányából).

A saját kohászat az alapja a gépgyártásnak is, amely a közlekedést (vasúti és vízi), a bányászatot és a mezőgazdaságot felszereléssel látja el. A legnagyobb gépgyártó központ Novoszibirszkben alakult ki — a kisebbek Omszkban, Tyumenben, Tomszkban, Karganban, Rubcovszkban és a Kuznyeck-medence többi városaiban.

31. A Kuznyecki-medence 1939-ben.

Az ipari, vasúti és a középittkezés részéről megnyilvánuló kereslet erősen fellendítette az *építőanyag* (tégla, mész stb.) és a *faipart*.

A nehézipar nyomán az élelmezési és a könnyűipar is fejlődni kezdett. Az élelmezési iparágak közül Nyugatszibériában most is, mint régebben, 300 üzemmel a *vajgyártás* a legfejlettebb. Vajgyártásban Nyugatszibéria az első helyen áll a Szovjetunióban. Sok az elevátor, a malom, hántoló, kenyérgyár, olajütő, vágóhid,

szeszfőző stb. Újabban cukorgyárak épültek az újonnan bevetett cukorrépaföldek környékén (az Altáj-sztyeppevidéken).

Erősen kifejlődött a *bőripar* is, és ennek alapján a láb-beliipar.

Textilipar létesült, mely nemcsak a saját nyersanyagot dolgozza fel (gyapjút és lent), hanem a középázsiai gyapotot is, amit a Turkesztán-Szibériai vasútvonalon szállítanak ide.

A Nagy Honvédő Háború éveiben Nyugatszibéria ipara a Szibériai-vasútvonal mentén fekvő minden városban jelentékenyen megnövekedett, a nyugatról ideköltöztetett üzemekkel.

Egész Nyugatszibéria legfőbb energiaforrása a kuznyecki szén — ezzel működik a villanytelepek nagyobb része. A villanytelepek és gyárak, valamint az Ural nehézipari óriásai a kuznyecki szén hatalmas fogyasztóivá váltak.

Kuznyeek-medencét gyorsított ütemben gépesítik, villamosítják, elágazó vasúthálózattal, koksüzemekkel és különféle segédüzemekkel látják el. Szénvidékké válik, kiterjedt és változatos fogyasztókörrrel — egyszóval második Donyec-medencévé alakul át.

1950-re a Kuznyeek-medence annyira kifejleszti saját vasérc bázisát, hogy nem szorul többé az Uralból hozott ércre.

A Nagy Honvédő Háború éveiben a Kuznyeek-medence ipara igen erősen megnövekedett, éspedig egyrészt az új építkezések, másrészt a nyugatról ide telepített felszerelés következtében. A szén-, fém- és vegyészeti ipar mellett a Kuznyeek-medencének már jelentékeny és sokoldalú gépgyártása, továbbá élelmiszer- és könnyűipara is van. Sokoldalú fejlett iparvidékké fejlődött. Lakossága az utóbbi húsz esztendőben megháromszorozódott, megnövekedtek városai, melyekben az egész lakosság kétharmada él.

A szén sokoldalú felhasználása alapján a Kuznyeek-medencében (főként Kemerovóban) Szibériában új ipar, *kokszevegyszereti ipar* létesült, mely szoros kapcsolatban áll a kohászattal. A kokszeelés ellátja az olvasztókemencéket, a kokszeelés gáznemű melléktermékeit pedig vegyszereti üzemek használják fel, amelyek a többi között műtrágyát is gyártanak a mezőgazdaság számára.

Szibéria *mezőgazdasága* az iparosítás megindulásával műtrágyát, gépeket kap, s az iparosítás egyúttal piacot is teremtett a mezőgazdasági termékek számára.

A forradalomelőtti idők színvonalához viszonyítva Nyugatszibéria mezőgazdasága mennyiségi és minőségi tekintetben egy-

aránt erősen fejlődött. A vetésterület 1941-re elérte a 12,6 millió hektárt, a forradalomelőtti színvonalat több mint kétszeresre emelve; egyidejűen a termés hozam is emelkedett. A sztálini ötéves tervek idején a földművelés jelentős mértékben elterjedt észak felé a tajga vidékére, ahol többtízezer hektár új vetésterület keletkezett.

A vetésterületnek több mint felét *búza* foglalja el (tavaszi), melynek vetésterülete szintén erősen eltolódott északi irányban és ezáltal felváltotta a „szürke” gabonákat, a *rozst* és *zabot*. A fő gabonatermő vidék azonban továbbra is a déli, erdőtlen övezet maradt, ahol a búza aránya a vetésterületen 75 százalék.

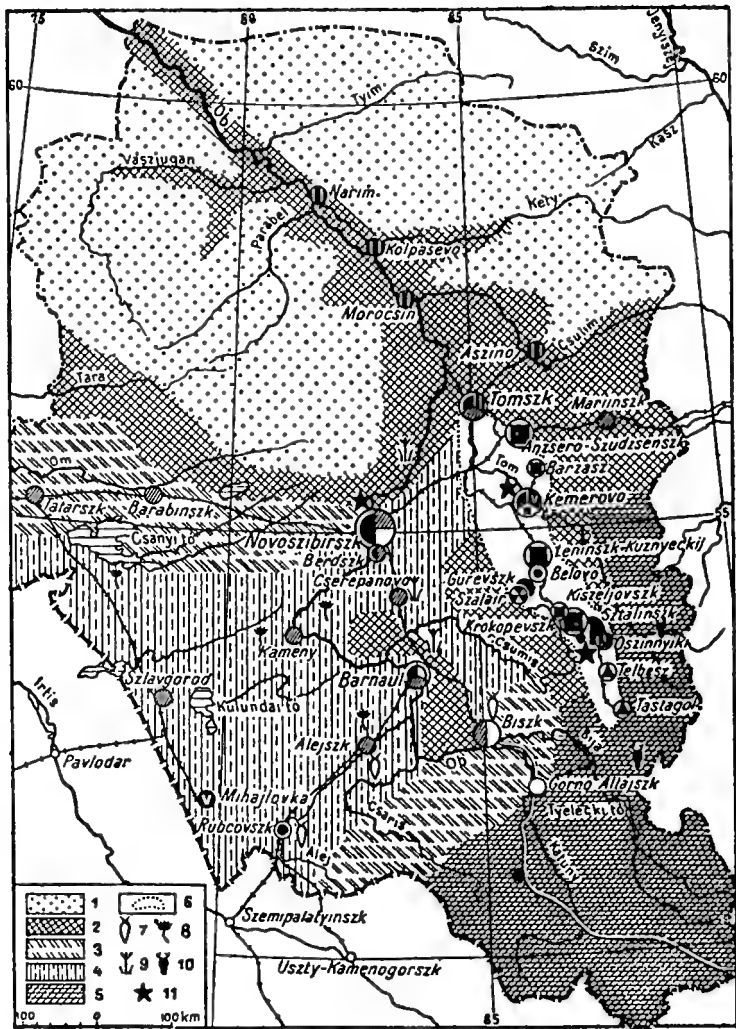
Nyugatsibéria a búzával bevetett terület terjedelme és búzája minősége tekintetében egyaránt kimagasló helyet foglal el az egész Szovjetunióban.

Az utóbbi években a vetésterület Nyugatsibériában igen erősen növekedik. Altáj-határvidék és Novoszibirszk-terület kolhozparasztjai egyedül 1947-ben több mint félmillió hektárral növelték a vetésterületet, főként szűzföld felszántásával.

Nyugatsibériában a legutóbbi időkig csak tavaszi búzát vetettek. Az őszi vetések elpusztultak. Az volt a vélemény, hogy a fagy miatt az őszi búza termesztése nem lehetséges. A szovjet tudósok és agronómusok a kérdés gondos tanulmányozása után megtalálták a megoldást. Liszenko akadémikus módszere abban áll, hogy az őszieket szántás nélkül egyenesen a tavasziak tarlójába kell vetni, tárcsás vetőgép segítségével, amely a magot 3—4 cm mélységben helyezi a földbe és nem nyomja le a tarlót. Az ősziek kiválóan áttelelnek a kevert földben, ahol nincsenek nagy üres terek, amelyeket betölthetne a víz, amely jéggé fagyva kárt tenne a gyökérben. A tarló a hajtások földfeletti részét megóvjaa a szelektől. A tarlón megmarad, méghozzá elegendő vastag rétegben a hó, amely mintegy takarót alkot és megvédi az őszi vetést a fagytól. Ezért mind a gyökerek, mind a hajtások épen maradnak.

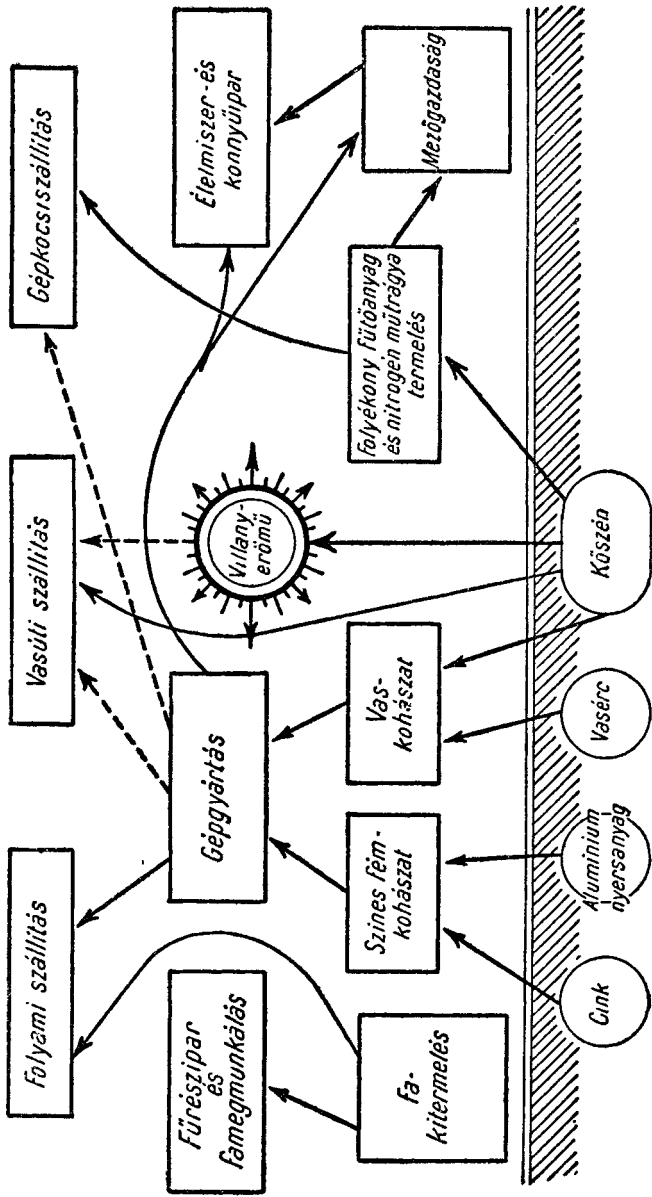
Több ezer hektáron végzett sikeres tapasztalatok után Nyugatsibériában nagy területen kezdik az őszi vetést alkalmazni. Ennek több okból igen nagy jelentősége van. A legfontosabbak a következők:

1. ha tavasziakat is, ősziakat is vetnek, a vetés és aratás idejének különbözősége miatt sokkal teljesebben ki lehet használni a munkaerőt és nagyobb területet lehet megművelni,
2. az őszi vetések jobban bírják a szárazságot,
3. az őszi vetések segítenek a dudva elleni harcban.

32. ábra. Novoszibirszk-, Tomszk- és Kemerovo-terület, valamint az Altáj-határvidék ipari központjai és mezőgazdasági kerületei.

Mezőgazdasági kerületek: 1. vadászat az erdőkben, 2. fakitermelés, tejelőállat-tenyésztéssel (vajgyártás), helyenként gabonatermesztéssel, 3. tejgazdaság (vajgyártás), gabonatermesztés, 4. búza, hús- és tejelőállat-tenyésztés (vajgyártással), 5. hegyes vidék tejelő-, hús- és gyapjúállat-tenyésztéssel, 6. városkörüli zöldség- és tejgazdaság (vajgyártással). A legjobban elterjedtek: 7. cukorrépa, 8. napraforgó, 9. len, 10. szarvasstenyésztés, 11. nagy villanytelemek.

33. ábra. Nyugatsibéria termelési kapcsolatainak sémája.

Jóllehet a nem gabona növények — az ipari növények és különösen a takarmányfélék vetésterülete — Nyugatsibériában a szovjet időben nemcsak abszolút számban, hanem viszonylagosan is megnövekedett, a nem gabonafélék százalékaránya mégis csak feleakkora (10—15 százalék) mint a Szovjetunió európai részében.

A legfontosabb *ipari növények* — a *napraforgó*, amely akár csak a búza, leginkább a déli sztyeppéken terjedt el. A *rostlen* két vidéken összpontosul: 1. Tara és Tobolszk körül és 2. a Szalair nyugati lejtői mentén. Burgonya mindenütt van, de a legtöbb a városok körüli kerületekben.

Új növény Nyugatsibériában a *cukorrépa*, amely az utóbbi években meghonosodik az Altáj-sztyeppevidéken.

Az állattenyésztésben a legfőbb helyet a tejelő szarvasmarha foglalja el. A tej nagyobb részét vajjá dolgozzák fel. Az állattenyésztésnek ilyen irányát egyrészt a piaci viszonyok (a nyers tej iránti helyi kereslet hiánya), másrészt természeti körülmények indokolják (a helyi takarmányfüvek magas zsírtartalmat adnak a tejnek).

Hús-szarvasmarha- és juhtenyésztést csak az aszályos sztyeppevidékeken és az Altájban folytatnak, ahol megmaradt a *ménes-lótenyésztés* is.

A kisebb gazdasági ágak közül meg lehet említeni a *méhészetet* (az Altájban), a *dinnyetermesztést* (az Altáj-sztyeppevidéken) és az utóbbi időkben kifejlődött iparszerű *konyha-* és *gyümölcskertészetet*, amely az új micsurini módszerek következtében észak felé tolódik el (törpe fák).

Nyugatsibéria északi részén, a Hanti-Manszi és a Jamalo-Nyenec nemzeti körzetekben a gazdaság fő ága, most is, akárcsak régebben, a prémvadászat, szarvastenyésztés és halászat, amelyek a szovjet gazdasági rendszerben jelentős fejlődésnek indultak.

Nyugatsibériának déli, a földművelés számára hasznosított övezetében összpontosulnak az összes vasútvonalak. A fővasútvonalon kívül, mely Cseljabinszktól Omszk, Novoszibirszk felé és tovább halad, még a következő vonalak vannak: Tyumen—Omszk, Novoszibirszk—Barnaul—Szemipalatyinszk, Tatarszk—Szlavgorod—Pavlodar és még néhány, a fővonalból a Kuznyeck-medencébe elágazó szárnyvonal. Ez a vasúthálózat bonyolítja le a víziutakkal együtt a fő áruforgalmat — belsőt és külsőt egyaránt.

Nyugatsibéria *belső áruforgalmából* a legfontosabbak a következők:

1. szén és fém a Kuznyeck-medencéből a vasúti fővonalhoz és az ipari központokba,

2. gabona és egyéb élelmiszerek az Altáj-sztyeppevidékből a Kuznyeck-medencébe,

3. szemközi egymással találkozó szállítmányok: az Irtisen lefelé, a sztyeppés és erdős-sztyeppés övezetből a tajga és tundra övezetbe gabona, és viszont a tajga övezetből délre — fa.

Nyugatszibéria legfőbb *kiviteli cikkei*: gabona, hús, állat, bőr, hal, szörme, fa, szén, fém, sinek és többfajta gép. Gabona nyugatra (az Uralba) és messzebb, keletre (Keletszibériába és Távolkeletre), délnyugatra (Középázsziába) egyaránt megy. Szenet és fát nyugatra és Középázsziába szállítanak, fémet, sineket, gépeket — főleg keletre. A többi teherszállítmány nyugat felé irányul.

Az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben Nyugatszibéria, mely a háborúelőtti ötéves tervekben és különösen a Nagy Honvédó Háború esztendeiben (az ideiglenesen megszállt vidékekből kiűritett felszereléssel) erősen fejlesztette gazdaságának minden ágát — fokozott ütemben fejlődik tovább. Nyugatszibéria előtt jelentékeny feladatok állnak: nemcsak vetésterületét és állatállományát kell növelnie, hanem széntermelését, fém- és felszerelés gyártását is. A többi között fejleszteni kell a kuznyECKi gyár saját ércbázisát, emelni kell a Kuznyeck-medence széntermelését, továbbá a textilipar fejlesztését.

Nyugatszibéria és az Ural számára igen nagy jelentősége lesz a Sztálinszk-Magnitogorszki (másként Délszibériai) vasúti fővonal építésének befejezése. Az új vasút Abakantól (Krasznojarszki vidék) Sztálinszkon, Barnaulon, Pavlodaron és Akmolinszkon keresztül és tovább a már kész útszakaszon Magnitogorszkiig halad, kijáráttal nyugaton Kujbisev vidékére. A Délszibériai vasúti fővonal újabb kiegészítő és sokkal rövidebb összeköttetést létesít Szibéria és Dél-Ural, valamint a Szovjetunió európai részének délkeleti területei között.

NYUGATSZIBÉRIA VÁROSAI

Kurgan-terület *Kurgan* — területi központ, a Tobol folyó mellett, ahol a Szibériai-vasútvonal a folyót átszeli. Szverdlovszkkal új vasútvonal köti össze. Jelentős élelmiszeripari központ. Új mezőgazdasági gépgyár: az „Uralszelmas”.

Omszk-terület *Omszk* — területi központ az Irtis partjain, ahol a folyó a szibériai-vasútvonallal találkozik, amely innen nyugat felé elágazik Cseljabinszk és Tyumen felé. A város

a XVIII. században erődként épült. Egészen a forradalom idejéig megőrizte katonai-hivatalnoki jellegét és igen nagy közigazgatási jelentősége volt, mint a sztyeppés főkormányzóság központjának, amely Kazahsztán nagy részét is magában foglalta. Most nagy, mezőgazdasági nyersanyagot feldolgozó ipari központ (elevátorok, malmok, húskombinát, bőrgyárak stb.), ezenfelül vegyészeti és gép-ipara is van (mezőgazdasági és közlekedési). Omszkban nagy mezőgazdasági főiskola és egész sor tudományos kutatóintézet van.

Vasúti és vízi átrakódópont. Az Irtisen Omszkba letről fa, felülről, Kazahsztánból sárgadinnye, görögdinnye és állattenyésztési termékek érkeznek. Omszk az Obtól északra fekvő terület fő ellátási központja.

A város teljesen sík, majdnem fátlan helyen fekszik.

A város eredeti magva (a régi erőd) az Om, az Irtis jobboldali mellékfolyójának jobbpartján épült. Később a város kiterjeszkedett az Irtis jobbpartján és lefelé a folyó mentén (egészen a mezőgazdasági intézetig), és fölfelé (a vasúti pályaudvarig), majd áterjedt az Irtis balpartjára. Ott van *Novo-Omszk* — vasúti állomás, ahol a fővonalból a tyumeni vonal elágazik.

Tyumen-terület *Tyumen* — területi központ a Tobol folyó Tura mellékfolyója mellett. A legrégibb szibériai orosz város. Az Ob-Irtis hajózás legnyugatibb pontja. Hosszú időn keresztül végpontja volt a legrégibb Szibériai-vasútvonalnak — a Perm (jelenleg Molotov) — Tyumeni vasútvonalnak, amely a Volga és Ob medencéit köti össze. A Szibériai-vasút felépítéséig Tyumen volt Szibéria „kapuja”, amelyen annak idején csaknem egymillió száműzött és ugyanannyi áttelepülő haladt át. A fa- és gabonaszállítmányok jelentős vízi és vasúti átrakódópontja. Fűrész-, furnír-, vegyészeti-, hajóépítő-, bőr- és malomipara van.

Tobolszk — a Tobol és az Irtis találkozásánál. Egyike az első szibériai városoknak, sok régi műemlékkel. Régebben nagy közigazgatási jelentősége volt. Az Obtól északra fekvő terület ellátási központja.

Novoszibirszk-terület *Novoszibirszk* — területi központ az Ob mellett, ott, ahol a Szibériai-vasút fővonala a folyót keresztezi. A városból két vasúti vonal indul ki, az egyik Barnaul-Szemipalatyinszk irányában (ahol a Turkesztán—Szibériai vasútvonal kezdődik), a másik pedig a Kuznyeck-medencébe.

Novoszibirszk — egészen fiatal város. A XIX. század végén még fenyves volt a helyén. A város a szibériai-fővonal építésével kapcsolatban keletkezett, mint lakótelep az Ob állomás mellett.

Ma, Szibéria legnagyobb városa, országos jelentőségű. A város növekedése és fejlődése most is tart.

Novoszibirszk nagy közlekedési csomópont (négy vasútvonal és két víziút — az Obon felfelé és lefelé — találkozáspontja, nagy vasúti-vízi átrakódópont. Igen nagy ipari központ, fejlett és sokoldalú iparral (gépgyártás, élelmiszer, könnyűipar, fafeldolgozás stb.).

A város ipara a háborúelőtti időkkel összehasonlítva sokszorosára növekedett, egyfelől az idetelepített ipari berendezések, másfelől új építkezések következtében. Novoszibirszknek, a gépgyártás fejlesztése terén az urali hegyvonulattól keletre elterülő egész óriási területen nincs versenytársa Szverdlovszkon és Cseljabinszkon kívül.

A város kulturális jelentősége is nő. Egész sor főiskolája van, élükön a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának nyugat-szibériai intézetével.

Novoszibirszk mesésen gyors növekedését kizárólag annak köszönheti, hogy központi fekvése van, amely mind a négy irányban összeköttetést biztosít: nyugat felé az Urallal és az európai résszel, kelet felé Kelet-szibériával és Távolkelettel, délfelé az Altájjal, Kazahsztánnal és a Turkesztán-Szibériai vasútvonalon keresztül Középázsiával, s végül észak felé a tajgával és tundrával víziúton. Igen fontos, hogy közel fekszik a Kuznyeck-medencéhez, amellyel szemben Novoszibirszk helyzete ugyanolyan, mint Harkové a Donyec-medencéhez viszonyítva.

A város nagyobb része az Ob jobbpartján fekszik, de a balpartra is átnyúlik. Nagyszerű látkép tárul a hatalmas iparvárosra, a gyárkémények erdejére, a vasúti hídról, ahonnan az egész várost be lehet látni, amely nagyjából terraszosan emelkedik felfelé a folyó jobbpartján.

Tomszk-terület *Tomszk* — területi központ a Tom jobbpartján, hetven kilométerre attól a ponttól, ahol a folyó az Obba ömlik. A Szibériai-fővonaltól északra fekszik és vele szárnyvonal köti össze. Itt van az első szibériai egyetem (1888) és technológiai intézet, amelyek körül a szovjet időben egész sereg új főiskola létesült. Tomszk lett Szibéria kádernevelő központja. A városból új vasúti szárnyvonal vezet a Csulim folyóhoz, ahonnan fát szállítanak. Az utóbbi időben erősen fejlődött a gépipar, amely a Kuznyeck-medencét és a famegmunkáló ipart látja el felszereléssel.

Kemerovo-terület *Kemerovo* — területi központ a Tom folyó mellett, nagy szénbányászattal, vegyészeti gyárakkal és villanytelepekkel.

Sztálingszk — új város a Tom balpartján, keletkezését az óriási vaskohászati üzem építésének köszönheti. A Kuznyeck-medence központja, számos nagyszabású új építménnyel.

Altáj-határvidék *Barnaul* — a vidék központja, az Ob balpartján, ott, ahol a Novoszibirszkból Szemipalatyinszkba vezető vasútvonal a folyót keresztezi.

Fejlett élelmiszeripar, valamint bőr- és bundakészítő ipar. Új gyapjúszövet kombinát. A Nagy Honvédő Háború éveiben Barnaulban sok közlekedési gépeket, szerszámgepeket és kazánokat gyártó üzem stb. telepedett meg nyugatról, úgyhogy a város ipara erősen megnövekedett és sokoldalú lett. A Délszibériai-vasúti fővonal kiépítése után Barnaul nagy vasúti csomóponttá válik, közvetlen összeköttetést kap a Kuznyeck-medencével és még jobban fejleszti iparát, főképpen nehéziparát. A várost az Altáj „ipari szívének” nevezik.

Bijszk — a Bija folyó mellett, közel ahhoz a helyhez, ahol a folyó a Katunyba ömlik. Az Altajszk állomástól kiinduló vasúti szárnyvonal mellett. A Mongóliába vezető Csujszik-országút kezdőpontja. A városban könnyűipari és élelmiszer-, valamint gépipari üzemek vannak.

Rubcovszk — a háború éveiben traktorgyár létesült. Épülőben van az „Altajszelmas” (Altaji Mezőgazdasági Gépgyár).

Gorno-Altajszk — a Csujszik-országút mellett Gorno-Altáj autonóm terület központja.

Kérdések

1. Mi Nyugatszibéria legfontosabb gazdasági ága?
2. Mi az Ob—Irtis víziút közlekedési jelentősége?
3. Hogyan oszlik meg a lakosság Nyugatszibériában?
4. Milyen Nyugatszibéria szélességi övezeteinek gazdasági megoszlása?
5. Milyen iparágak tartoznak a Kuznyeck-medence nehéziparához?
6. Melyek a sztálini öt éves tervek legfontosabb gazdasági eredményei

Nyugatszibériában?

7. Sorolják fel Nyugatszibéria fő kiviteli cikkeit.

8. Jellemezzék Nyugatszibéria legnagyobb városait, fekvésük sajátosságaival kapcsolatban.

9. Mutassák meg a térképvázlaton a Nyugatszibériából kiinduló áruforgalmat (nyilakkal).

10. Vegyék szemügyre a térképen Nyugatszibéria közigazgatási egységeinek fekvését és határait s mindegyiknél mutassanak rá a természeti viszonyok, a lakosság és a gazdaság legjellemzőbb sajátosságaira.

11. Jellemezzék Novoszibirszkot és magyarázzák meg, miért éppen ez a város fejlődött ilyen óriási mértékben Nyugatszibéria összes városai közül?

Tizennyolcadik fejezet

KELETSZIBÉRIA

Krasnojarszk-vidék a Hakasz autonóm területtel, Tuva autonóm terület, Irkutszk-terület, Burját-Mongol ASzSzk, Csita-terület, Jakut ASzSzk.

Fekvése és természeti viszonyai Keletszibéria — Nyugatszibéria és a Távolkelet között fekszik. Nyugaton az Ob és Jenyiszej vízválasztójától, keleten a Csendes-óceán partvidéke mentén húzódó vízválasztó hegygerincekig 3000 kilométer hosszúságban és déltől északi irányban a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság, valamint Mandzsuria határától az Északi Jeges-tengerig 2000—2500 kilométer szélességben terül el.

Keletszibériának, minthogy Szibéria középső részét foglalja el, nincs olyan előnyös fekvése, mint Szibéria másik két részének, amelyek elzárják az Atlanti-óceántól és a Csendes-óceántól.

Nyugatszibériával ellentétben Keletszibéria legnagyobb része felföldet képez, melyben a fennsíkok és a hegygerincek a területnek majdnem háromnegyed részét foglalják el.

Felszín szempontjából Keletszibéria három részre oszlik:

1. a *Középszibériai Fennsíkra, a Jenyiszej és a Léna között,*

2. a *Szajan-Bajkál hegyvidékre* délen, mely egész sor hegygerincből áll. Ezek: a Nyugat-Szajan, Kelet-Szajan, a Bajkál-hegyek, Hamar-Daban, a Jablonovij hegyvonulat és mások.

3. A *Jana-Kolimai hegyvidékre* a Lénán túl északkeletre, amely a Verhojanszk hegygerincet és a Cserszki hegység egy részét foglalja magában.

Nagyobb alföldek Keletszibériában csak nyugaton vannak (a Jenyiszej medencéjének baloldali része, mely a Nyugatszibériai Alföldhöz tartozik) és északon (az Északi-Jeges-tenger partja mentén), valamint a Léna és a Viljui között.

Keletszibéria *éghajlata* még sokkal inkább szárazföldi és zordabb, mint Nyugatszibériáé. A tél különösen szigorú. 40 fokos fagyok majdnem olyan gyakran fordulnak elő, mint Nyugatszibériában a 30 fokosak. Szretyenszkben, mely 3 fokkal délebbre fekszik Moszkvától, a január nem 10 fokkal hidegebb a moszkvainál, mint Tomszkban, hanem majdnem 20 fokkal. Azoknak a napoknak a száma, melyeknek napi középhőmérséklete alacsonyabb a 0 foknál,

majdnem egész Kelet-szibériában több mint 180. Az örökös fagy déli határa, amint a Jenyiszejen áthaladunk, erősen déli irányba hajlik, úgyhogy állandó fagytól mentes területek csak viszonylag kis területen vannak, egészen délen (különösen délnyugaton).

A *tundra* és a *tajga*, melynek déli határai az izotermákkal együtt kelet felé haladva szintén déli irányban tolódnak el, Kelet-szibériában lényegesen nagyobb területet foglal el mint Nyugat-szibériában.

Összefüggő *sztyeppés* övezet, mint Nyugatszibériában, itt nincs. Nyílt, lával gyéren benőtt, vagy teljesen fátlan sztyeppés vagy erdős-sztyeppés részek egyes elszigetelt, főleg csak a mélyebben fekvő helyeken vannak.

Ilyenek például az Abakan-sztyeppe a Krasznojarszk vidék déli részén (a Hakasz autonóm területen), a Szelenga folyó mentén fekvő sztyeppe Burjat-Mongóliában, az Aginszkaja-sztyeppe a Csita-terület déli részén, továbbá a Kanszknál és Tulunnál levő erdős-sztyeppés részek stb.

Így olyan terület, ami földművelésre teljesen alkalmas lenne, Kelet-szibériában kevesebb van, mint Nyugatszibériában, különösen, ha figyelembe vesszük azokat a nehézségeket, melyeket a korai fagyok, az örökös fagy, továbbá a hótakaró elégtelen volta jelent a rendkívül zord télen. Ennélfogva a földművelés itt igen gondos alkalmazkodást követel a helyi természeti-hegyrajzi és talaj-éghajlati viszonyokhoz, valamint megköveteli egész sor agrotechnikai rendszabály alkalmazását is. Viszont a tajga Kelet-szibériában jóval kevésbbé mocsaras, ennélfogva az erdők minősége lényegesen jobb. Az értékesebb fafajták, különösen a veresfenyő itt mind abszolút, mind relatív viszonylatban sokkal nagyobb területet foglalnak el. Ezért ipari fát különösen fontos célokra, így például repülőgéplégsavarok készítésére Kelet-szibériából hozzák. A Bajkálontúl, veresfenyőerdői, ellentétben Nyugatszibéria tajgás erdőivel, nem mocsarasak, nincsenek eltorlaszolva tuskókkal, korhadt kidőlt fákkal. A hatalmas fák tiszta helyen és egymástól távolabb nőnek, úgyhogy az erdő ápolt park benyomását kelti és nagyon értékes.

Kelet-szibéria fő folyói a *Jenyiszej* és a *Léna*, a világ legnagyobb folyói közé tartoznak és kiváló tulajdonságaik a hajózást elősegítik. A Jenyiszejnek, az Obtól eltérően, torkolati zátonyai nincsenek és a tengeri hajók többszáz kilométerre tudnak felmenni rajta — egészen Igarkáig, sőt még tovább. A Jenyiszejen és a Lénán kívül még egész sor kevésbbé jelentős, de mégis igen nagy folyó ömlik a Jenyiszejbe (akkorák, mint pl. a Pecsora, vagy a

Energia szempontjából különösen nagy értéket képvisel a *Jenyiszej* és az *Angara*. Ez utóbbinak vízbőrsége állandó és óriási, minthogy folyását a Bajkál-tó természetes úton szabályozza. Az Angara igen olcsó vízi energiát adhat.

Kelet-szibéria ásványkincsei rendkívül gazdagok és sokfélék. Kőszén- és barnaszénkészlete majdnem kétszer akkora, mint a Kuznyeck-medencéé. Igaz, hogy legnagyobb szénmedencéi, a Tungusz és a Léna szénmedence, igen messze északon, a Sarkkörnél fekszenek, de a vasútvonal mentén délen is egész sor nagy készlettel rendelkező medence van, így a Csulim-Jenyiszej, a Minuszinszk, az Irkutszk-Cseremhovo és a Kanszk-medence. Különösen kitűnik az Irkutszk-Cseremhovo-medence, mely fontos helyet foglal el a már felderített készlet szempontjából és a legolcsóbb szén szolgáltatója a Szovjetunióban.

A szürkefémek közül a *vas* és *mangán* fordul elő. Az Uraltól a Csendes-óceánig elterülő egész szakaszon, Kelet-szibériában vannak a legnagyobb vasérckészletek (az Angara-Ilím, az Alsó-Angar és más lelőhelyek). Kelet-szibéria kőszénkészletei (Irkutszk-területen és Jakutföldön) a legnagyobbak a Szovjetunióban.

Kelet-szibéria *arany-* és *rúdkafémek* szempontjából az első helyet foglalja el a Szovjetunióban. Nagy színesfém (ólom, cink, réz és mások), vegyi nyersanyag és építőanyag, valamint grafit, azbeszt, bauxit és más ásványi kincsei is vannak.

Összefoglalva: Nyugatszibériához viszonyítva Kelet-szibéria egészben véve sokkal kevésbé alkalmas a mezőgazdaság számára hegyes felszíne és sokkal zordabb éghajlata folytán. Az ipari fejlődéshez szükséges források tekintetében azonban Kelet-szibéria nem marad el Nyugatszibéria mögött, sőt sok tekintetben felül is múlja. Hátrányos földrajzi és természeti viszonyai Kelet-szibéria mezőgazdasági kiaknázását sokkal nehezebbé teszik, mint Nyugatszibériát és még sok olyan terület van, amely hasznosításra vár.

Lakosság Kelet-szibéria területe másfélszer akkora, mint a Szovjetunió európai részének területe, lakossága azonban kevesebb Moszkva-terület lakosságánál.

Átlagos népsűrűség szempontjából Kelet-szibéria a Szovjetunió valamennyi nagyobb területe közül az utolsó helyen áll, Nyugatszibériához viszonyítva ötszörte ritkábban lakott.

A Szibériában áttelepülő parasztok elsősorban művelésre alkalmas földet kerestek. Ilyen földet Nyugatszibéria déli részén találtak és túlnyomó többségük ott is telepedett le. Rossz földekre menni akkor, amikor jobbak is vannak, nem lett volna ész-

szerű. Magyarányú ipari építkezésre Kelet-szibériában még nem került sor.

Oroszok jóval kisebb számban telepedtek meg itt, mint Nyugat-szibériában. Az őslakosság számaránya itt jóval nagyobb.

Az őslakosság közül a legnagyobb létszámúak — a *burját-mongolok* (több mint 250 000) és a *jakutok* (270 000) — autonóm köztársaságokat alkottak — a Burját-Mongol és a Jakut Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságokat. Krasznojarszk-vidék déli részén Hakasz autonóm területen élnek a *hakaszok*, Krasznojarszk-határvidék északi részén Evenk Nemzeti Körzetben az *evenkek*, Tajmir Nemzeti Körzetben a *nyenyecsek*, a Tuva autonóm területen pedig a *tuvaik*.

Az újonnan jött lakosság között *ukránok* itt összehasonlíthatatlanul kevesebben vannak, mint Nyugat-szibériában. Ellenkéntben Nyugat-szibériával, itt sokkal többen vannak szibirjakok, réglakók, mint újonnan letelepedettek. Az utóbbiak csak néhány földművelő vidéken vannak túlsúlyban, ahol gabonafelesleg van. (Minuszinszk, Kanszk, Tulun). A kevéssé hozzáférhető és néptelen Kelet-szibériát a cári kormány szívesebben használta fel száműzésre (büntető és politikai száműzésre egyaránt), mint Nyugat-szibériát. A cári száműzés kedvelt helyei éppen a legeldugottabb zúgok voltak, mint például a Jenyiszejszk-vidék északi része, Jakutföld, valamint az Angaramente.¹

Kelet-szibéria mezőgazdasága Nyugat-szibériához viszonyítva jelentékenyen gyengébb, s ezért a városi lakosság arányszáma itt nagyobb, sőt sok vidéken a falusi lakosok körében is többen foglalkoznak különböző mesterségekkel — fuvarozással, fakitermeléssel, aranyásással és mosással, vadászattal — mint földműveléssel. A lakótelepek általában kisebbek és egymástól nagyobb távolságra fekszenek, mint Nyugat-szibériában.

A falusi helységekhöz az építkezések típusa a bőségesen rendelkezésre álló fa következtében a fából épített orosz parasztház, gyakran fedett és kövezett udvarral.

A helyi őslakosság többségénél különféle ipari foglalkozások fejlődtek ki és terjedtek el: vadászat és favágás (a tajgában), halászat (a Bajkál-tó körül és a nagy folyók mentén), bányászat (a nagyszámú aranylelőhely, szén, só és egyéb hasznos ásványi kincsek telepei közelében), fuvarozás (az országutak mentén) és így tovább.

¹ A Bajkálontúlon fekvő Nercsinszki hegyi körzetet a cári időkben egész sor fegyházi kényszermunkatelep céljára használták fel (Akatur, Zeren-tuj stb.).

Az ilyenfajta foglalkozások távol az otthontól és még hozzá a zord éghajlati viszonyok közepette erősen házzájárulnak nagy ügyesség és fizikai edzettség megszerzéséhez.

Gazdaság A cári időkben Keletszibériának, melyet száműzetésre és kényszermunkára használtak fel, elmaradott és kevés hozamú mezőgazdasága és igen gyengén fejlett ipara volt, úgyhogy gabonát és majdnem minden szükséges iparcikket Nyugatról kellett behozni. Csak az aranybányászat és a vadászat (prém) voltak jelentékeny kivitt szolgáltató gazdasági ágak.

A legfőbb bázis, amely a nyugatszibériai Ural-Kuznyeck medencéhez hasonlóan Keletszibéria gazdaságát alakítani és óriási természeti gazdagságát hasznosítani tudja, az *Angara-Jenyiszej Kombinát* lesz. A terv vázlata még a harmincas évek elején elkészült. Ennek a tervezetnek a lényege az, hogy a helyi nyersanyagot az Angara és a Jenyiszej segítségével fogják kihasználni.

A terv alapja nagy villanytelepek építése az Angarán és a Jenyiszejen, ami igen nagy anyagi befektetéseket követel. Ahhoz, hogy ilyen távoli és gazdaságilag kevésé kihasznált helyeken hasonló nagyszabású építkezésbe kezdjenek, először a Kuznyeck-medencét kellett megfelelően kifejleszteni, mint a legközelebb eső bázist. Ezenkívül a helyi gazdaságot is kissé élénkebbé kellett tenni.

Keletszibéria a sztálini öt éves tervek idején a régi és az új gazdasági ágakban egyaránt jelentékeny sikereket ért el.

Az aranybányászat — Keletszibéria fő gazdasági ága. Helyreállították a régi lelőhelyeket, melyek az első világháború és a polgárháború éveiben tönkrementek és egész sor új aranyelő vidéket nyitottak meg, melyek közül a legnagyobb Jakutföldön a Léna-folyam Aldan nevű mellékfolyója mentén fekszik. Az aranyelőhelyeket újból felszerelték markológépekkel és a legmodernebb felszereléssel.

A bányászatban egész sor új ág keletkezett: *ónbányászat* (a Bajkálontúl), továbbá *grafit* (Aliberov lelőhely, az Angara Oka nevű baloldali mellékfolyója felső folyásánál), *bárit* (Hakassziában) és *csillámpala*, melyben Keletszibéria a Szovjetunióban az első helyen áll.

Fejlődött a *sókiutermelés* is (Uszolje, Irkutszk-területen) és különösen a *szénbányászat* (a Cseremhovo-medencében és más helyeken).

Az erdőkiutermelés többszörösre növekedett. A Jenyiszej mentén,

torkolatától 700 kilométerre új város épült — Igarka — fűrésztelepekkel és tengeri hajók számára alkalmas kikötővel, melyek fát szállítanak innen. Új fakitermelő vidékek keletkeztek a Csulim mentén is (Krasznnojarszk-vidék) és az Angara baloldali mellékfolyói mentén (Irkutszk-terület). A fa feldolgozására több iparág van kialakulóban.

A *gépgyártás* is fejlődésnek indult Kelet-szibériában, amely főleg a bányászat, mezőgazdaság, továbbá a vasúti és viziszállítás ellátását szolgálja.

A gépgyártás legnagyobb központja — Krasznnojarszk, Irkutszk és Ulan-Ude. Minden nagyobb városban több új élelmiszer- és könnyűipari üzemet hoztak létre.

A *mezőgazdaság* legfőbb eredménye az, hogy 1913-hoz viszonyítva két és félszeresre sikerült növelni a vetésterületet. Egyidejűen a terméshozam is emelkedett, úgyhogy a gabona-betakarítás több mint négyszeresre növekedett. Mezőgazdasági terményfelesleggel rendelkező vidékek Krasznnojarszk-vidék déli részén és Irkutszk-területen vannak.

A *földművelésben* a gabonaneműek itt még nagyobb százalékban szerepelnek, mint Nyugatszibériában (több mint 90 százalék). Az utóbbi években a búza hódított nagy teret. A vetésterületen nagy helyet foglal el a zab, amire az igásállat-fuvarozás erős fejlettsége folytán igen nagy szükség van.

Őszi vetések az örökös fagy, a vékony hótakaró és a kegyetlen hideg miatt Kelet-szibériában a délnyugati részek kivételével nem voltak. Az utóbbi években az őszi vetés itt is, akárcsak Nyugatszibériában, sikeresen tért hódít, jelentékenyen növekszik a burgonya és takarmánynövények vetésterülete.

Fontos az *állattenyésztés*, melynek jelentősége a mezőgazdasági bevételekben olyan mértékben emelkedik, ahogy Kelet felé haladunk. A Bajkálontúl, Hakassziában (Krasznnojarszk-vidék déli részén), valamint Jakutföld mezőgazdasági vidékein (Jakutszk környékén) az állattenyésztés általában jövedelmezőbb, mint a földművelés. A fő állatfajták: a szarvasmarha, juh és az országutak mentén a ló. Sertésenyésztéssel a belterjes földművelés fészkeiben találkozunk, főként a városok körül.

Északon a tundrán és az erdős tundrán a *rénszarvastenyésztés* igen fejlett. Kelet-szibéria gazdaságában, különösen északon, jelentős helyet foglal el a *prémvadászat*, *halászat* és *tengeri vadászat*. Észak meghódításában óriási jelentősége van a sarkvidéki földművelés fészkeinek, amelyek az utóbbi években egész sor helyen létesültek, egészen Indigarkáig és Kolimáig.

Kelet-szibéria közlekedése kevésbbé fejlett, mint Nyugat-szibériáé. Kelet-szibéria területén a vasúti fővonalból három többé-kevésbbé jelentős szárnyvonal indul ki:

1. az Acsinszk—Minuszinszk-vonal, amely Minuszinszk völgykatlan gazdag vidékeinek egyenes kiutat biztosít nyugat felé,
2. az Ulan-Ude—Nauski-vonal, ami Mongóliával biztosít szilárd összeköttetést és végül 3. a Karimszkaja—Oltor-vonal.

A vasúti hálózat fejletlensége folytán a vízi közlekedésnek Kelet-szibériában viszonylag nagyobb jelentősége van. Kelet-szibéria egész északi része számára ez a legfőbb, ha nem is az egyetlen közlekedési lehetőség.

Az északitengeri út megnyitásával a Jenyiszej és a Léna hajózása erősen megélénkült, mert sikerült ezekre a folyókra a gőzhajót eljuttatni. Megindul a hajózás a kisebb északi folyókon is.

Mint hogy a vasútak száma nem elegendő, szerepüket több irányban az autó- és igásállat utak töltik be. Ilyen országutak:

1. Az Uszinszki-országút, amely Minuszinszktól délre Tuva autonóm területre vezet.
2. Azok az országutak, melyek a vasúti fővonalat a felső Léna kikötőivel kötik össze (Kacsug, Zsigalovo, Uszty-Kut).
3. Az Aldani-országút Szkovorogyino állomástól az Aldan aranyvidékhez.

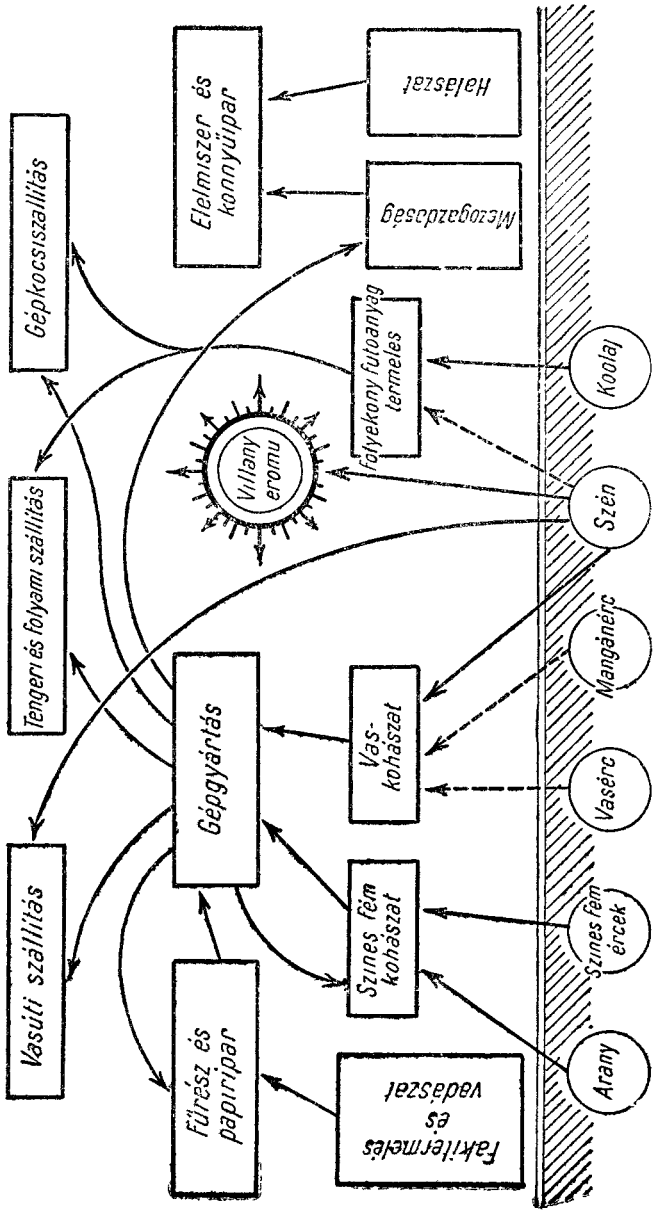
Kelet-szibéria *kiúteli* cikkei: arany, szarvasmarha, szőrme, fa és a folyópát.

Az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben Kelet-szibéria továbbfejleszti szén-, arany-, színes- és ritkafém bányászatát, faiparát, valamint gépgyártását, mezőgazdaságát és a házi iparágakat. Kelet-szibéria gazdaságában újdonság a folyékony fűtőanyag előállítása barnaszénből,¹ továbbá a textilipar.

A kisipari termelőszövetkezetek helyi iparának termelése megkétszereződött. A mezőgazdaságban fejlődik a gabonafélék termesztése (Krasznojarszk-vidék déli részén) fejlesztik a húsfeldolgozást (Csita-területen és a Burját-Mongol Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaságban), valamint a rénszarvas-tenyésztést (északon).

Kelet-szibéria óriási területének különböző részein igen változatos és rendkívül gazdag természeti kincsek vannak. Rövid ismertetésben valamennyire is teljes elképzelést adni róluk szinte lehetetlen. Ezért csak egyes vidékeket ismertetünk, melyek az ipari fejlődés számára fontos anyagi forrásokkal rendelkeznek. Jelenleg négy ilyen említhetünk meg:

¹ Szintetikus benzin. — Szerk.

35. ábra. Keletszibéria és Távolkelet termelési kapcsolatainak sémája.

1. A *Felső-Jenyiszej-vidék*, a minuszinszki szénnel, számos hasznos ásvány lelőhellyel, a Jenyiszej vízienergia készleteivel.

2. Az *Alsó-Jenyiszej-vidék*, ott, ahol az Angara a Jenyiszejbe ömlik, a Jenyiszej és az Angara vízierő készleteivel, a Jenyiszej-vidéki tajga aranytelepeivel, az Angara torkolatának közelében újonnan felfedezett vasérc-telepekkel, sok más hasznos ásványi kincssel és óriási fakészlettel.

3. A *Bajkál—Cseremhovo-vidék*, az Angara felső folyása mentén, a cseremhovói szénnel, vasérc és más hasznos ásványtelepekkel, valamint a Felső-Angara vízienergia készleteivel.

4. A *Nyercsinszk-vidék* a Bajkálontúl vegyes fémtartalmú (ólom, cink) ércekkel, szénnel, továbbá arannyal, vassal és különféle ritkafémekkel.

KELETSZIBÉRIA VÁROSAI

Krasznojarszk- vidék

Krasznojarszk — a vidék központja, a Jenyiszej mellett, ahol a Szibériai-vasúti fővonal keresztezi. Ipara ellátja a vidék fő gazdasági ágait. Bányaipari felszerelést gyártó üzem, fakombinát fűrésztelepekkel és egyéb üzemekkel és élelmiszeripar. Új mozdonygyár, valamint kombájnt és egyéb mezőgazdasági gépeket gyártó üzem.

A hatalmas folyó magas, erdőborította partjaival festői látványt kölcsönöz a város környékének.

A régi város a Jenyiszej balpartján van, azonban a fontos új építkezések a jobbparton történtek, ahol ezzel kapcsolatban a lakásépítkezés is fejlődik.

A Jenyiszej jobbpartján (a folyó mentén valamivel feljebb) kiemelkedő hegyek, híres „oszlopok”, festői sziklák vannak, melyek most védett területet képeznek és az alpinizmus nagy iskolájául szolgálnak.

Minuszinszk — a Jenyiszej jobbpartján, jelentős mezőgazdasági vidék központja.

Összeköttetési bázis a Tuvai autonóm területtel.

Abakan — Hakasz autonóm terület központja — a Jenyiszej balpartján, szemben Minuszinszkkal. Közelében bányák vannak, melyek Krasznojarszktól szénrel látják el.

Kanszk — Krasznojarszktól keletre, a vasútvonal mentén, a kanszki gabonatermő erdős-sztyeppe központja, több újonnan épített ipari üzemmel.

Tuva autonóm terület

Kizil — a terület fővárosa, a Jenyiszej forrásfolyóinak egyesülésénél fekszik, nemcsak közgazdasági, hanem közlekedési, ipari és kultúrközpont is.

Irkutszk-terület *Irkutszk* — területi központ az Angara jobbpartján. A várossal szemben ömlik az Irkut az Angarába, a Bajkáltól 68 km-re. Az Angara és az Irkut felső folyásukon — áttörve az Irkutszkit félkörben övező hegyeket — kelet felé a Bajkálontúlra, és dél felé Mongóliába nyitnak utat. Az Angarán lefelé vezet az út a Jenyiszejhez¹ és a Lénán lefelé (Kacsug kikötő 250 km-re Irkutszktól) — Jakutföldre.

A fontos utak csomópontjában elfoglalt központi helyzete nagy jelentőséget biztosított Irkutszknak, kezdetben mint közgazgatási és kereskedelmi központnak, majd később, a vasúti fővonal kiépítésével és a cseremhovoi szén kitermelésének megkezdésével, mint ipari központnak is. Irkutszk már régóta fő ellátó központja a keletszibériai aranylelőhelyeknek. Munkaerőt, élelmiszert és felszerelést ad. Ez a jelentősége erősen növekedett, amikor felépítették a gyárat, amely markológépeket gyárt az aranybányák számára.

Egyetem és nagyszámú főiskola és műszaki főiskola létesítésével a város kulturális jelentősége is igen megnövekedett.

A város legjelentősebb része az Angara jobbpartján terül el. A folyó délnyugatról és nyugatról veszi körül. A pályaudvar az Angara balpartján van. A szovjet idoben végzett építkezés nagy eredménye az állandó Angarahíd, amely a várost a pályaudvarral összekoti. Irkutszk az utóbbi években gyorsan és sokoldalúan fejlődik. Különös szépséget kölcsönöz a városnak a gyönyörű Angara-folyó, hatalmas, mély, sebes, hideg és átlátszó vizével, mely oly áttetsző, hogy kilenc méter mélységig át lehet látni. Tiszta időben — és ez itt megszokott jelenség — az Irkutszkit környező magaslatokról szabad szemmel is lehet látni a Hamar-Daban-hegység havas bérceit, melyek több mint 120 km-re a Bajkál túlsó oldalán emelkednek.

Burját-Mongol ASzSZK *Ulan-Ude* — a Burját-Mongol Köztársaság központja, a Szelenga-folyó jobbpartján, ott, ahol a vasúti fővonal keresztezi. Gyorsan fejlődik az új építkezések következtében, amelyek közül a legnagyobbak a mozdonygyár, a vagongyár, a hús-kombinát, s az üveggyár. Összeköttetés Mongóliával, Ulan-Bator felé.

Csita-terület *Csita* — területi központ a Jablonovij hegyláncon túl, a vasúti fővonal és a Csita folyó mellett, amely a közelben ömlik az Ingodába. A városnak, fenyőerdőkkel borított dombok között, festői fekvése van. Közelében vannak a csernovszki szénbányák. Nagy mozdonyjavító üzem, elektromechanikai gyár, valamint báránybőr-bunda készítés.

¹ Az átjáró utakat itt az Angarán levő zuhogók zavarják.

Jakut ASzSzk *Jakutszk* — Jakutföld központja, a Léna balpartján, a köztársaság mezőgazdasági kerületének leginkább lakott részén. A városból a Léna víziútján kívül szárazföldi út vezet dél felé az Aldanhoz, és tovább az Amur folyamhoz, keletre pedig Ajanhoz, Ohotszkhoz és északkeletre Verhojanszkhoz.

Kérdések

1. Hasonlítsák össze Keletszibériát Nyugatszibériával fekvés, felszín és éghajlat, továbbá a gazdasági hasznosítás szempontjából.
2. Melyek Keletszibéria legjelentősebb természeti kincsei?
3. Hol vannak Keletszibériában gabonatermő, gabonafelesleggel rendelkező helyek?
4. Milyen gazdasági ágaknak van Keletszibériában országos jelentősége?
5. Jellemezzék Keletszibéria főbb városait.
6. Mi az Angara—Jenyiszej Kombinát?
7. Melyek Keletszibéria főbb új építkezései és mi a jelentőségük a természeti kincsek felhasználásában és a termelési kapcsolatok megszilárdításában?
8. Nézzék meg a térképen a Keletszibériához tartozó közigazgatási egységek fekvését és határait, mutassanak rá mindegyiknél a természet, a lakosság és a gazdaság alapvető sajátságaira.
9. Hasonlítsák össze foglalkozás szempontjából Keletszibéria lakosságát a Központi Iparvidék, a Központi Feketeföld-övezet, Ural és Nyugatszibéria lakosságával.

Tizenkilencedik fejezet

TÁVOLKELET

A Habarovszki- és Tengermelléki-vidék, Amur- és Szahalín-terület

Fekvése és természeti viszonyai A Távolkelet a Szovjetunió egész csendesóceáni partvidéke mentén nyúlik el — a délen fekvő Poszjet-öböltől, ahol a Szovjetunió és Korea közötti határvonal húzódik, messze északkeletre a Bering-szorosig, ahol a Szovjetuniót a tenger választja el az Egyesült Államokhoz tartozó Alaszkától. A legdélibb és legészakibb pontok között huszonnyolc szélességi fok a távolság. Ha pedig egyenes vonalat veszünk délnyugattól északkeletre, Koreától a Bering-szorosig, körülbelül négy és félezer kilométer a távolság.

Ez a nagykiterjedésű terület, egyenlő a Szovjetunió európai részének felével. A partjait mosó tengerek — északon a Csukes-

tenger, keleten a Bering-, az Ohotszki- és a Japán tenger — erősen tagoltta teszik.

A Távolkeletet majdnem teljesen hegyláncok borítják, melyek többnyire a tengerparttal párhuzamosan haladnak. Ezek közül a hegyláncok közül a legfontosabbak: a szihote-alinyi, a burejai, a dzsugdzsuri, a kolimai, a korjaki és a kamcsatkai hegylánc.

Minthogy a Távolkelet sok szélességi fokon át hosszan nyúlik el, partjait a tengerek sok helyen mélyen bevágják és részekre tagolják, a tenger és a hegyek különböző helyeken különbözőképpen befolyásolják az éghajlatát. Így az éghajlati viszonyok a Távolkelet területén rendkívül változatosak.

Távolkeletet a következő részekre oszthatjuk: *Tengermellék, Amur-vidék, Ohotszki-partvidék, Kamcsatka, Szahalin és a Csukcs-félsziget.*

Az első két rész, a Tengermellék és Amur vidéke, a legjobban feltárt és a leginkább lakott, a Szovjetunió többi részével közvetlenül kapcsolatban vannak. A kapcsolatot az Amur folyó és a Szibériai-vasúti fővonal teremtette meg. A többi rész zord éghajlati viszonyai következtében a még feltárássra és hasznosításra váró területek közé tartozik.

Távolkeletnek ezeket az északi végvidékeit Távolkelet fő, déli részével csak a tenger kapcsolja össze. Kamcsatka lakói úgy érzik magukat, mintha szigeten élnének és így szoktak beszélni: „A szárazföldről érkeztem”, „A szárazföldre utazom”.

Távolkelet a *monszun-szelek* övezetében fekszik, kivéve a Csukcs-félszigetet, ahol a *sarkvidéki éghajlat* az uralkodó. A téli monszun, amely a zord Jakutföldről fúj, száraz fagyot hoz. A nyári monszun, amely a tenger felől fúj, nedvességet, ködöt és esőt hoz.

Vlagyivosztkban, amely ugyanolyan szélességi fokon fekszik, mint a szubtropikus Szuhumi a Fekete-tenger partján, a tél hidegebb mint Arhangelszkben, a nyár viszont elég meleg a rizstermesztéshez. A folyók mentén nem annyira tavasszal vannak áradások, mert télen kevés a hó, hanem inkább a nyár végén, amikor patakokban ömlik az eső, amelyet a nyári monszun hoz a tenger felől.

Az éghajlati hatások különbsége következtében — Jakutföld felől és a Csendes-óceán szubtropikus területei felől — közeli szomszédságban találhatók a teljesen különböző övezetekre jellemző növények és állatok: az Amur alsó folyása mentén zuzmó nő és rénszarvast tenyésztene, a Hanka-tó mellett viszont lótusz nő és tigrisek tanyáznak.

Távolkelet északi szélei, amelyek a hideg kamcsatkai áramlat

és az Északi Jegestengerről fúvó szelek hatásának vannak kitéve, zord éghajlatúak, olyan hőmérsékleti viszonyokkal, amelyek a megfelelő szélességi fokra jellemző hőmérséklet alatt maradnak. Az Amur torkolatától északra a vegetációs időszak (10 foknál magasabb hőmérséklettel) seholsem éri el még az évi kilencven napot sem és olyan napok, melyek középhőmérséklete meghaladná a húsz fokot, egyáltalán nem észlelhetők a tengerparti sáv kivételével, ahol évente harmincnál kevesebb az ilyen napok száma. A tundra déli határa, amely messze délre elhajlik, Kamcsatkában a hatvanadik szélességi foknál is délebbre nyúlik.

A földművelés, amelyet a zord éghajlat és a hegyi talajok szűk térre szorítanak, csupán a Távolkelet déli fő részében elterülő alacsony síkságokra szorul. E síkságok közül a fontosabbak: a Zeja-Bureja síkság az Amur mentén, az Amur balpartján a Zeja és a Bureja folyók között és a Hankai-síkság a Tengermelléken, a Hanka-tónál. Távolkeleten ezek a földművelés fő fészkei, jóltermő földekkel, amelyek gazdag termést adnak, nem ismernek aszályokat, de nagyrészt szükségessé teszik az erdőirtást és a túlbő csapadék elleni küzdelmet. Ezenkívül a nyár végén beálló esőzések megnehezítik a gabonaneműek betakarítását is.

Távolkelet *fő természeti kincseit* az erdők alkotják, értékes fafajtákkal és nagyszámú prémes állattal, tovább a halban és tengeri állatokban bővelkedő vizek, a vízienergiában gazdag hegyi folyók és különösen az ásványi kincsek.

Távolkelet egész területét, déli határaitól egész a tundrákig *erdő* borítja. A Csukcs-anadiri határvidék egészen a tundra uralmában van. Északon a kelet-szibériai és ohotszki fafajták az uralkodók: a daurszki vörösfenyő, az ajani lucfenyő, a terebélyes cédrus; délen értékes fájú erdők vannak túlsúlyban, amelyekben lomblevelű (amuri hárs, szil, gyertyánfa, mandzsuri dió, parafa stb.) koreai cédrusokkal keverednek és a fákat liánok fogják körül. Ez az úgynevezett „Uszuri tajga”.

A *prémes állatok* közül a Távolkeleten mókus, coboly, róka, hermelin, északon ezüstróka található.

A *halfajták* közül a főbbek lazacfélék: szibériai lazac, púpos lazac stb.; ezenkívül sok a hering és az ivaszi (távolkeleti szardínia), a tőkehal, a lepényhal, a makrella, a gadóc stb. Ősszel, amikor a lazacok a tenger felől megindulnak felfelé a folyókban, hogy lerakják ikráikat, helyenként olyan sűrű tömegben lepik el a vizet, hogy gyakran nehéz a vízben megmeríteni az evezőt.

A *tengeri állatok* közül bálnák, rozmárok, fókák, északi delfinek stb. élnek ezen a vidéken. A Komandor-szigeteken (Kam-

csatkától keletre), valamint a Tyuleny-szigeten¹ (Dél-Szahalin) medve-fókák és tengeri hódok tanyáznak.

Igen gazdag a Távolkelet *ásványkincsekben*. Található itt *kőszén* és *barnaszén* (Bureja-medence, Szucsán, Vlagyivosztok körül, Szahalin), *olaj* (Szahalin északkeleti részében), *vas* (Malij-Hingan, az Amur alsó folyása Nyikolajevszknál, az Olga-öböl mellett). Különösen sok az *aranylelőhely* (délen az Amurmentén, a Tenger-melléken és más helyeken), továbbá a *ritka földfémek* és *színesfémek* (a Tetyuhe-öböl közelében) és *ón* lelőhelyek. Az ónkészletek terén a Távolkelet vezető helyet foglal el a Szovjetunióban. Sok helyen a vas és a szén egymás szomszédságában fekszik (Hingan és Bureja vidéke, az Olga-öböl és Szucsán), vagy olcsó vízi útvonal, az Amur köti össze a vas- és szénlelőhelyeket. Nincs azonban a Távolkeleten konyhasó, úgyhogy ezt a máshol igen elterjedt ásványt, a halbesózáshoz messziről kell ideszállítani.

A Távolkelethez tartozó területek minden változatossága mellett — a déli tengerpartvidék liánoktól befutott dús erdőitől a Csukcs-félsziget zord tundrájáig — Távolkeletet a következő közös vonások jellemzik:

1. a hegyek bősége, a tenger közelsége, az éghajlat monszunos jellege (a távoli Észak kivételével), fontos természeti kincsek: ásványok, erdők, prémes állatok, tengeri állatok;

2. a Csendes-óceán partján fekszik a lehető legnagyobb távol-ságra az ország gazdasági központjaitól;

3. rendkívül fiatal terület, amit kifejez a terület ritkán lakottsága és hiányos feltártsága.

Lakosság Távolkelet legjelentősebb része a déli rész, az Amur-vidék és a Tenger-mellék csupán 1860-ban került Oroszországhoz, a Kínával kötött pekingi szerződés alapján, és annakidején még teljesen ősállapotban lévő, kultúrától érintetlen, majdnem néptelen ország volt.

A kis népekből álló őslakosság, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig igen alacsony kulturális színvonalon volt, mind-össze körülbelül 70 ezer fő, azaz a lakosságnak 3 százaléka. E terület nagyarányú betelepítése csupán a szovjet uralom idején kezdődött meg, amikor a lakosság majdnem megkétszereződött. Ilymódon a Távolkelet még igen fiatal terület, ahol a benépesedési folyamat még egyáltalán nem fejeződött be. Távolkelet lakosságának több mint felerésze bevándoroltakból áll, olyanokból, akik e terület határain kívül születtek. Amellett, hogy Távolkelet a Szovjetunió

¹ Tyuleny: fóka. — Szerk.

területének egynyolcadát alkotja, lakossága a Szovjetunió lakosságának mindössze egynyolcvanad része. Az átlagos népsűrűség itt tízszer alacsonyabb, mint általában a Szovjetunióban. Távolkelet népességének eloszlása rendkívül egyenetlen. A legjelentősebb déli részen, amely az egész területnek még a felét sem képezi, él a lakosságnak több mint kilencven százaléka, és még itt is majdnem teljes egészében csak a nagy folyók, az Amur és az Usszuri, valamint a fő vasútvonal mentén húzódó szűk sávon¹ összpontosul. Itt fekszenek az összes valamennyire is jelentős városok.

A városi lakosság százalékaránya, amely azelőtt is magas volt, a szovjet uralom éveiben még jobban emelkedett (24 százalékról 50 százalékra).

A városi lakosság magas százalékarányát nemcsak azok a nehézségek magyarázzák, amelyekbe itt a természeti viszonyok következtében a mezőgazdaság ütközik, hanem jelentős mértékben a vidék „fiatalsága” is. Az áttelepülők először a városokba veszik útjukat és legtöbbször ott is maradnak. Ezenkívül a gyér lakottság mellett az igazgatás, a gazdaság szabályozása, a kultúrintézmények, a kereskedelem stb. a lakosság nagyobb százalékát veszi igénybe, mint a hosszabb multra visszatekintő, sűrűn benépesült vidékeken.

A lakótelepek nagyobb része, köztük a városok is, teljesen fiatal: a Távolkelet legjelentősebb déli részének egyetlen városa sem ünnepelte még meg fennállásának századik évfordulóját. Az utóbbi években idetelepültek többsége — fiatalság, úgyhogy az itteni nép erőteljes, serény és edzett a természet ellen vívott harcban.

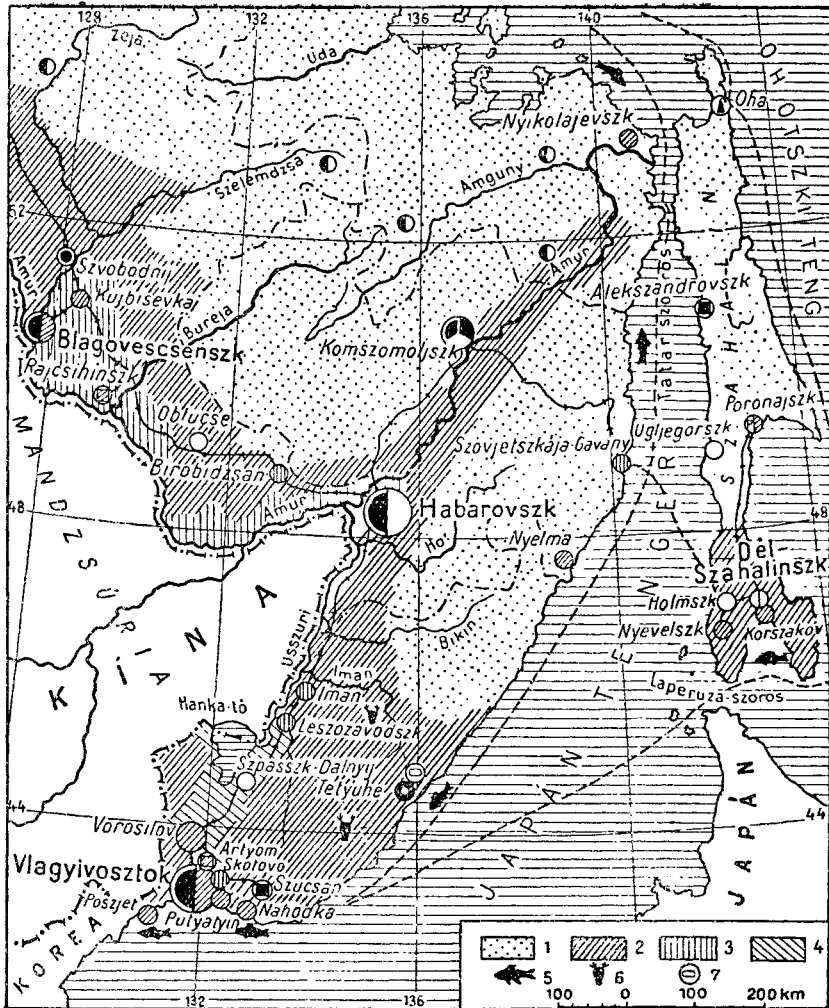
A mukaképes lakosság tízezrei vesznek közvetlenül részt ebben a harcban, mint matrózok, halászok, vadászok, favágók, aranyásók, bányászok, földmunkások, építőmunkások stb.

Gazdasága A cári kormány Távolkeletet csupán támaszpontnak tekintette a szomszédos kínai területek meghódításához. Hatalmas összegeket költött katonai célokra és semmit sem tett Távolkelet termelőerőinek fejlesztése érdekében.

A terület gazdasága egyoldalú és elmaradott volt. Távolkelet kizáróan nyersanyagot adott: fát, szőrmét, halat, aranyat; mindezt kivitték külföldre és majdnem mindent, amire a területnek szüksége volt: gabonát, húst, fémeket, valamint a tömegfogyasztási cikkeket kívülről hozták be. Feldolgozó ipar nem volt. A mezőgazdaság nem tudta az egész lakosságot ellátni.

Ennek következtében bár a dolgozó lakosságot erősen

¹ Ez a sáv a Zeja és Bureja folyók közötti síkságon és a Hanka-tónál kiszélesedik.

36. ábra. Távolkelet déli részének ipari központjai és mezőgazdasági kerületei.

Mezőgazdasági kerületek: 1. Szarvastenyésztés és vadászat (a partvidéken halászat), 2. faipar, mezőgazdasági göcpontokkal a folyók völgyében, 3. gabona, főképpen búza-termesztés, tejelő- és húsfeldolgozó-tenyésztéssel, 4. gabona-, főképpen rizstermesztés, szójabab termesztéssel, tejelő- és húsfeldolgozó-tenyésztéssel, 5. halászat, 6. pettyesszarvas-tenyésztés. Bányászat: 7. ón.

kizsákmányolták, Távolkelet mégis csak a Központ támogatásával tartotta fenn magát. A Központból évente sokszor tízmillió rubelt küldtek ide a hadsereg és flotta fenntartására, erődök építésére, a hivatalnokok illetményeire.

A szovjet hatalom Távolkeleten nagyarányú munkát indított meg e terület termelőerőinek fejlesztésére.

A *bányászatnak* azokat az ágait, amelyek a forradalom előtt is megvoltak, teljesen átszervezték és kibővítették. A nyersanyag kitermelést kiegészítették a nyersanyag feldolgozásával. Az *aranybányászatot* új felszereléssel látták el és gépesítették.

Erősen növekedett a *szén- és a fémbányászat*. Létrejött az *olajkitermelő*- (Szahalin szigetén) és az *olajfinomító* ipar (Habarovszkban). Kialakult a *vaskohászat* is (Komszomolszkban). Kifejlődött a *gépgyártás*, különösen a *hajógyártás*.

A *halászat* és a *tengeri vadászat* céljaira motoros hajórajt, a halbeszózó és halkonzervüzemek egész nagy hálózatát teremtették meg. A rákhalászat új kiviteli cikket hozott létre: a rákkonzervet.

A *fakitermelést* gépesítették, kibővült a fűrész- és fafeldolgozó ipar.

Rendezték a prémvadászatot: faktoriákat (eladási és bevásárlási központokat), védett területeket, prémes állattelepeket létesítettek.

Újjáalakult a *mezőgazdaság* is. Erősen megnövelték a vetésterületeket. A régi „orosz” növényfajtákon (búza, zab, rozs) és „kínai” növényfajtákon (rizs, szója, kaoliang¹) kívül új növényfajták termesztését is bevezették, például a cukorrépát.

Sokat fejlődött a *közlekedés*, amely a fiatal terület szempontjából igen nagyfontosságú. A vasúti fővonal második sínpart kapott. Vasútvonalat építettek Habarovszkból az új városba, Komszomolszkba. Épül a Bajkál-Amuri fővonal. Az Amur-vasút mentén fekvő Bolsoj-Nyever állomástól autótutat építettek észak felé az Aldan vidék aranybánya körzetébe, ami jelentősen megkönnyítette e körzet ellátását.

Kibővült a vízi, a folyami és tengeri közlekedés is. A tengeri flotta megerősítése és új kikötők építése következtében, jelentősen megélénkült a kapcsolat a Távolkelet fő, déli része és északi határvidékei, Kamcsatka és Csukes között. Egész sor új autótutat építettek, kibővítették a gépkocsiparkot. Erősen kifejlődött az autóközlekedés, ami különösen az északi részekkel tartott kapcsolat szempontjából játszik fontos szerepet.

¹ Kínai köles. — Szerk.

Az utóbbi években a Távolkelet gazdasága saját femtermeléssel és saját gépgyártással bővült, úgyhogy most már saját fémből maga állítja elő a szükséges felszereléseket a víziközeledés, a szén-, fa- és halipar számára. Ennek következtében a Távolkeleten lehetőség nyílt arra, hogy a gazdaság összes fő ágai gyorsan fejlődjenek.

Távolkelet olyan vidék, amely még egészében épülőfélben van: új gyárak, üzemek épülnek, új bányákat tárnak fel, új szovhozok, új öntözőcsatornák, új kikötők és egész városok épülnek.

A munkaerőhiány következtében Távolkeleten a gazdaság minden ágát gépesítik. A mezőgazdaság gépesítésének fokát tekintve a Távolkelet az első helyek egyikén áll a Szovjetunióban.

A Párt XVIII. kongresszusa elhatározta, hogy komplex gazdaságot kell teremteni. E faladat fontosságát különösen kiemelték Távolkelet szempontjából, tekintve a terület nagy kiterjedését. Molotov elvtárs erről a következőket mondta:

„Távolkelet példáján különösen látható, hogy az ország fő gazdasági központjának komplex fejlesztése nélkül nem lehet biztosítani a legfontosabb állami érdekeket. Távolkeleten ott helyben kell lennie mindennek, ami a fűtőanyag terén szükséges, de a lehetőség szerint mindennek, ami a fémipar és a gépgyártás terén, cement, fa és általában építőanyagok terén, továbbá a nehezen szállítható élelmiszerek és könnyűipari készítmények többsége terén szükséges. A Távolkeletnek természetesen teljes egészében önellátónak kell lennie főzelékefélékben és burgonyában. Általában erélyesen hozzá kell fognia a mezőgazdaság fellendítéséhez, a mezőgazdaság terén mutatkozó hiányosságainak teljes felszámolásához.”

Távolkelet gazdasági építése az utóbbi években ebben az irányban is halad. A közlekedéssel, nehéziparral és mezőgazdasággal párhuzamosan Távolkelet fejleszti élelmiszer- és könnyűiparát is, amely különböző fajta tömegfogyasztási cikket: szappant, üveget, edényt, gyufát, bútort stb. gyárt.

Különösen nagy figyelmet fordítanak a legfontosabb iparágak: a bányászat, az erdő- és faipar fejlesztésére, és a szükséges felszerelések előállítására.

Távolkelet *kiviteli* cikkei: fa, prém, arany, hal, rák- és halkonzervek.

Távolkelet belső árucseré kapcsolatai közül a legfontosabbak:

1. gabonaneműek és egyéb mezőgazdasági termények kivitele
Távolkelet két mezőgazdasági körzetéből: a Zeja és Bureja folyók

közötti síkságról, és a Hanka-tó mellékén elterülő alföldről a többi vidékre, amelyeknek mezőgazdasága nem eléggé fejlett;

2. halkivitel Kamcsatkából és az Amur alsó folyása mellől a többi vidékre;

3. olajkivitel Szahalinból a kontinensre.

A Japán fölött 1945-ben aratott győzelem eredményeként a Szovjetunió visszakapta Dél-Szahalint és a Kurili-szigeteket. Ezeket az ősi orosz birtokokat, amelyeket az orosz nép fedezett fel, kutatót át és tárt fel, Japán elragadta és támaszpontként használta fel a Szovjetunió ellen készülő támadásra. Japán, e területek birtokában és megvetve rajta a lábát, arra törekedett, hogy „ilymódon keleten elzárjon országunk elől minden kiutat a tengerre, következésképpen szovjet Kamcsatka és szovjet Csukcs kikötőjéhez is.”¹

A Kurili-szigetek most már nem választják el a Szovjetuniót a Csendes-óceántól, hanem szabad kijáratot nyitnak, aminek óriási a jelentősége. Elűzték a japánokat Koreából és Mandzsúriából, amely visszakerült Kínához. A Kínával kötött egyezmény alapján visszaszerezte a Szovjetunió történelmi jogait az orosz költségen épített vasútvonal és Port-Artur (Dalnijjal együtt) használatára a Liao-Tung félszigeten.

Ezzel megszűnt a japán támadás veszedelme is, kijáratot kapott a szovjet ország a nyílt óceánra, biztosítva vannak békés kereskedelmi kapcsolatai Mandzsúriával, amely a szovjet ország keleti része (Keletszibéria és a Távolkelet) szempontjából igen fontos lehet mint élelmiszerforrás (gabona, szarvasmarha) és mint olyan piac, ahol el lehet helyezni a szovjet ország keleti részében fejlődő, óriási lehetőségekkel rendelkező ipar készítményeit.

Mindez erősen javította a szovjet ország helyzetét Távolkeleten, és hasonlíthatatlanul jobb feltételeket biztosított e terület fejlődése számára.

Belső különbségek

Távolkelet egyes részei, amelyek az Amur folyása mentén a hosszan elnyúló csendesóceáni partvidéken szét-szórva fekszenek, annyira különböznek egymástól, hogy ha röviden is, mindegyikükről külön kell beszélni. Kezdjük nyugaton, ahonnan, az Amur mentén, az oroszok megindultak, hogy Tavolkelet legjelentősebb, déli részét birtokba vegyék.

A Bajkálontúl szomszédságában az Amur-terület az Amur baloldali mellékfolyói: a Zeja és a Bureja folyók mentén fekszik. E folyók alsó folyásai között terül el a Zeja és Bureja közötti termékeny síkság, amelyet régóta benépesítettek és jól megművelnek, főleg „orosz” növényfajtákra: búzára,

¹ *Sztalin.* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra 1949. 197. old.

zabra és rozsra. Ez a síkság a Távolkelet két élettárának egyike. (A másik a Hanka-tó körül elterülő síkság.) A síkságtól északra a hegyes tajgán fakitermelés, aranybányászat és más ásványi kincsek bányászata folyik.

Amur-területtől keletre, a nagy Amur-kanyarban, a Kis-Hingan és Habarovszk között fekszik a Zsidó autonóm terület, amelynek központja Birobidzsán.

Az Amur mentén elnyúló lapályos sávon a talaj termékeny és földművelésre alkalmas. Az északi rész a vasútvonalon túl, valamint a Kis-Hingan-tól nyugatra eső rész hegyes és erdős, ahol fakitermelés és aranybányászat folyik.

Az Amur alsó folyása mentén, Habarovszktól kezdve, erdők húzódnak, ahol fakitermelés és aranybányászat folyik. Mezőgazdaságra alkalmas terület itt igen kevés van.

Az élet a városokban, Habarovszkban, Komszomolszkban, az amurmenti Nyikolajevszkben összpontosul. Ezek a városok a különböző iparágak (kohászat, gép- és hajógyártás, fa-, hal-, feldolgozóipar és a szahalini olajat feldolgozó ipar) alapján fejlődnek.

A Tenger melléken, amely Távolkelet déli részén, az Usszuri folyó és a Japán-tenger között fekszik, a leglakottabb és legfontosabb a déli, Vlagyivosztoknál levő rész, ahol kedvező feltételek vannak az ipar (szén és más ásványkincsek), a mezőgazdaság (a Hanka-tó körüli alföld) és a halászat számára egyaránt.

Vlagyivosztokon kívül van itt még egész sor nagy város, amelyeknek vagy mezőgazdasági ipara van (Vorosilov), vagy bányaipara (Szucsán és Artyom szénbányászattal). A Japán-tenger mentén egész sor lakótelep létesült, ahol halászáttal, fakitermeléssel és ásványi kincsek bányászásával foglalkoznak. A legnagyobb kőztük Tyetyuhe, ahol fémeket bányásznak és Szovjetszkaja Gavany (Szovjet kikötő), ahová az új vasútvonal vezet.

Az Amur-vidéken és a Tenger melléken kívül Távolkelet területén még a következő részek vannak: az Ohotszki partvidék, a Csukcs-félsziget, a Kamcsatka-félsziget, a Kurili-szigetek és a Szahalin-sziget. A közlekedés ezekkel a részekkel főleg tengeri úton történik. Kőztük a legfontosabb: Szahalin és Kamcsatka.

Kamcsatkán a fő gazdasági ág a tengeri halászat, amely főleg a nyugati parton összpontosul. A szovjet hatalom éveiben a halászsákmány többszörösre emelkedett. Nagyszabású hal- és rákkonzervipar jött létre. Fejlődtek a többi iparágak is: a fakitermelés, a vadászat, ásványi kincsek bányászata és a mezőgazdaság. Az utóbbi számára a legalkalmasabb a Kamcsatka folyó völgye, amely két hegylánc között védve van és kevésbé szenved a felesleges csapadéktól.

Szahalin nagy sziget, amely hosszúságban ezer kilométerre húzódik. A sziget hosszában hegyvonulatok húzódnak. Északi részén az Ohotszki-tenger felől fúvó szelek erős lehűlést okoznak. Déli része erősen különbözik az északi résztől, éghajlatában és növényzetében egyaránt. A mezőgazdaság fejlődésére délen (különösen a völgyekben) több lehetőség van.

Szahalin legfontosabb természeti kincsei: erdők, ásványkincsek (szén, olaj, arany stb.) és hal a partmenti vizekben.

Szahalin már a XVII. század közepén ismertté lett az oroszok előtt. (Pojarkov amuri hadjárata.) Az orosz zászlót Szahalinon először (1805-ben) az orosz *Kruzenstern* világkörüli utazó tűzte ki. Abban az időben Szahalint félszigetnek tartották és csak 1849-ben haladt át először *Nyevelszkoj* orosz hajós a Tatár-tengerszoroson.

Szahalin betelepítése oroszokkal a XIX. század elején indult meg. Az őslakosság igen kisszámú volt és a fejlődés igen alacsony fokán állt. A cári időkben Szahalin száműzetési és kényszermunkahely volt. Az 1904—1905. évi orosz-japán háború után a sziget déli fele Japánhoz került. 1917—1925-ben a sziget északi felét japánok szállták meg. 1925-től kezdve gyors építés kezdődött a szovjet Szahalinon. A lakosság gyorsan gyarapodott a szárazföldről áttelepülőkkel. A sziget gazdaságában a vezető szerepet új iparágak: az olajtermelés és a szénbányászat foglalták el. Erősen fejlődtek a régi iparágak: a fakitermelés és a halászat is. Nem nagy arányokban ugyan, de megkezdődött a földművelés is, amelynek azonban a helyi viszonyok között nagy jelentősége van. A szovjet létfeltételek között Szahalin őslakói is új életre keltek.

1945 őszétől kezdve, amikor Dél-Szahalin a Kurili-szigetekkel együtt a Szovjetunióhoz visszakerült, nagyszabású építés indult itt meg. A kontinensről jelentős áttelepülés folyik. Dél-Szahalin fő halászati központ lett a Távolkeleten.

Szahalin fő termékei: fa, papír, hal, szén, olaj. Szahalin-terület központja *Juzsno-Szahalinszk*.

TÁVOLKELET VÁROSAI

**Tengermelléki
határvidék**

Vlagyivosztok — területi központ. A Szovjetunió legnagyobb kikötője a Csendes-óceán mellett, a Szibériai vasúti fővonal végpontja, amelynek itt van az egyetlen többé-kevésbé nyílt, hegyek által el nem zárt kijárata az óceánhoz.

A város keskeny és hosszú félsziget végén fekszik, amely az Amuri és a Usszuriji-öblöt egymástól elválasztja, annál a pontnál, ahol a magas partvonalba ívszerűen benyomul a Zolotoj Rog¹ öböl, amely kikötőnek igen alkalmas.

Vlagyivosztok nem csupán kiviteli és behozatali feladatokat lát el, hanem az egész szovjet csendesóceáni partvidék és a szovjet sarkvidék keleti részének ellátási támaszpontja is. Rendszeres hajójáratok indulnak innen Szahalin, Kamcsatka és az Ohotszki partvidék városaiba. Vlagyivosztok az északitengeri útvonal támaszpontja az útvonal keleti végén. Vlagyivosztokban állomásoznak a csendesóceáni tengeri vadászati hajórajok: bálnavadász, rákhalász és a tengeri vadász hajórajok.

A város ipara a tengerrel kapcsolatos: kereskedelmi- és halászhajók javítása és gyártása, továbbá halfeldolgozás és hal-tárolás (konzervgyár, hűtőház). Van bányafelszerelést előállító ipara is.

¹ Zolotoj Rog: Arany Szarv. — Szerk.

Vlagyivosztozk város fekvése rendkívül festői. Meredeken ereszkedik lefelé a partmenti hegyekről az öbölbe, ahol óceánjáró hajók horgonyoznak. Főutcája az öböl mentén húzódik. Házai főleg kőházak, sok szép, többemeletes épülettel.

A nyár meleg és csapadékos. Hosszú, derült ős után zord tél következik. A Zolotoj Rog-öböl néhány hónapra befagy, de jégtörők segítségével egész télen át élénk hajóforgalom van és az élet a kikötőben nem dermed meg.

Vorosilov — az Amur-vasút és a Mandzsúriai-vasút találkozásánál. Étolaj és zsírfeldolgozó kombinát, szeszgyár, rizshántoló üzem, nem messze új cukorgyár.

A Tengeremelléki vidék többi városa közül a legnagyobb jelentőségűek: *Szucsan és Artyom*, a szénbányászat fejlődő központjai Vlagyivosztozk közelében.

Habarovszk-terület *Habarovszk* — területi központ az Amur és az Usszuri egyesülésénél, a jobbparton terül el, ahol a vasúti fővonal az Amurt keresztezi.

Habarovszkban három igen fontos közlekedési irány találkozik, megfelelően az Amur és az Usszuri folyóvölgyek irányának. Mind a három irányban: nyugatra, északkeletre (Komszomolszk felé) és délre (Vlagyivosztozk felé) a folyami, vasúti és légi útvonal vezet. Északkeletre — Komszomolszk felé, és délre — Vlagyivosztozk felé ezenkívül országutak is vezetnek, amelyek autóközlekedésre alkalmasak.

Habarovszkban, mint fontos közlekedési és szervezési központban, jelentős ipar alakult ki. Ez az ipar:

1. távolkeleti nyersanyagot dolgoz fel: olajat, amelyet Szahalinból szállítanak ide (olajfinomító üzem) és fát, amelyet az Amuron és az Usszurin úsztatnak le (fakombinátorok);

2. fémfeldolgozás a helyi szükségletekre (gépgyártás).

A város az Amur magasan fekvő partján terül el. A főutak derékszögben haladnak az Amur felé három lefelé ereszkedő hegy gerincén.

Az Amurra meredeken kiugró part széléről kilátás nyílik az Amurra és a beletorkolló Usszurira, a távoli kéklő hegyvidékre, a lapályos végtelen tájával benőtt területekre az Amur balpartján.

Az Amur Habarovszknál hatalmas folyam. Az Amuron átvezető vasúti híd a Szovjetunió egyik leghosszabb hídja. Különösen nagyszerű képet nyújt az Amur nyáron, amikor a Habarovszkkal szemben lévő lapos parton az előtött területek majdnem a láthatárig nyúlnak.

Komszomolszk — az Amur balpartján fekszik. Új szocialista város, amelyet a vad őserdő közepette a Komszomol felhívására, a Szovjetunió minden részéből idesereglett komszomolisták építettek. Legnagyobb új építményei a hajógyár és az Amuri Acélmű (Amurszta).

Birobidzsán — a Zsidó autonóm terület központja, fűrész-

telepekkel és fafeldolgozó üzemekkel, különféle könnyűiparral (ruházati, cipőipar stb.).

Amur-terület *Blagovescsenszk* — területi központ, az Amur bal-partján, ahol a Zeja folyó beletorkollik. A város ipara kifejezi azt a helyzetet, amelyet a város az Amur mellett elfoglal és egyben a terület gazdaságának fő ágait tükrözi: az aranybányászatot, a fakitermelést és a gabonatermesztést. Van itt hajógyár, arany beolvasztó laboratórium, fűrésztelepek és fafeldolgozó üzem, elevátorok, malmok stb.

Kérdések

1. Melyek Távolkelet fekvésének jellegzetességei?
2. Melyek Távolkelet fő természeti kincsei?
3. Melyek Távolkelet területének közös vonásai?
4. Miben nyilvánul meg Távolkelet „fiatalsága”?
5. Miért oly magas Távolkeleten a városi lakosság százalékaránya?
6. Miért fontos különösen Távolkelet számára a gépesítés?
7. Miért fontos különösen Távolkeleten a komplex gazdasági építés?
8. Melyek Távolkelet fő gazdasági ágai, a régiek és az újak?
9. Melyek a fő arany-, halászati és mezőgazdasági kerületek Távolkeleten?
10. Melyek a legfontosabb gazdasági eredmények Távolkeleten?
11. Jellemezzék Blagovescsenszk, Habarovszk és Vlagyivosztk jelentőségét és alapvető funkcióit fekvésük jellegzetességével kapcsolatban.
12. Mi a Japántól visszaszerzett terület, Dél-Szahalin és a Kurili-szigetek gazdasági és védelmi jelentősége?
13. Jelöljék meg a térképen a Távolkelethez tartozó közigazgatási egységek fekvését és határait, s sorolják föl mindegyiknél természeti viszonyaik, lakosságuk és gazdaságuk fő jellegzetességeit.

Husadik fejezet

UKRÁN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság a Szovjetunió európai felének délnyugati részén terül el.

A történelem folyamán az ukrán nép több állam területén élt. Az ukrán nép újra az Ukrán SzSzK keretében 1939-ben és 1940-ben egyesült, amikor a szovjet kormány bölcs sztálini politikája következtében Lengyelországtól Nyugat-Ukrajna, Romániától pedig Észak-Bukovina és Besszarábiának egy része elvált. Ez a folyamat 1945 júniusában ért véget, amikor a Szovjetunió és Csehszlovákia között kötött szerződés alapján Kárpátontúli Ukrajnát az Ukrán SzSzK-hoz csatolták.

**Természeti
viszonyai**

Ukrajna területének szerkezetét tekintve — síkság, nem nagy magaslatokkal: délkeleten a *Donyeci hegyháttal*, nyugaton a *Volhinia-Podolszki felfölddel*, amely a dnyeprmenti dombláncokhoz csatlakozik. Nyugati szélén a *Kárpátok* hegyei húzódnak.

Ukrajna fő folyója a *Dnyepr*, amely a dnyeprmenti dombláncot Zaporozsje fölött átvágja. Nagyságra Európa harmadik folyója (a Volga és a Duna után), jobboldról a *Pripjaty*, baloldról a *Gyeszna* a mellékfolyója. Ukrajna többi folyója: a *Déli-Bug*, és a *Dnyesztr*, amelyek a Dnyeprtől nyugatra ömlenek a Fekete-tengerbe, továbbá az *Északi-Donyec*, a Don jobboldali mellékfolyója — közlekedési és energetikai szempontból egyaránt sokkal kisebb jelentőségűek.

Ukrajna északi és északnyugati részébe főleg nyugati szelek érkeznek az Atlanti-óceán felől s több a csapadék. Itt gazdagabb a folyók hálózata, sok az erdő, a rét, a mocsár.

Ukrajna déli felében csapadék kevesebb van, a magasabb hőmérséklet következtében pedig nagyobb az elpárolgás. Ennélfogva a folyók hálózata itt igen ritka. A csapadékmennyiség Ukrajna északi és déli övezetében kelet felé észrevehetően csökken.

Ukrajna *éghajlata* általában enyhe. Nincsenek zord telek, a januári középhőmérséklet — 5—7 fok között ingadozik. A nyár hosszú, az átlagos hőmérséklet féléven át nem száll a tíz fok alá.

Ukrajna mezőin pompásan megterem minden mérsékelt égövi növény. Déli szélén sok szubtropikus növényt lehet termesztetni, köztük gyapotot és narancsféléket.

Talaját és növényzetét tekintve Ukrajna területének fő része (nem számítva a Kárpátokat) három övezetre oszlik, amelyek északnyugatról délkeleti irányban következnek egymás után. A három rész:

a) *Erdővidék*, amely Kiev földrajzi szélességéig nyúlik, bőséges csapadékkal, nagy erdőterületekkel (vegyes erdők: fenyők, tölgyek és gyertyánfák). Talaja podzol és erősen mocsaras.

b) *Erdős-sztyeppe*, kevés erdővel és gazdag feketeföld talajjal. *Jobbpartra* és *balpartra* oszlik. A jobbpart magasabban fekszik és tagozottabb, csapadékosabb és enyhébb éghajlatú. A talajmélyedésekben a lombos erdők megmaradtak. A balparton szakadékoktól felhasogatott réti sztyeppe a folyómenti tölgyesek és tülevelűek keskeny sávjaival váltakozik.

c) *Sztyeppe*, teljesen erdőtlen, kövér feketeföld talaj, amely délen barna- és gesztenyeszínű talajba megy át. Időszakonként aszálytól szenved, különösen keleti részén.

A sztyeppe övezet területén egymástól négyszázkilométeres távolságban terül el Ukrajna két ásványi kincsekben leggazdagabb vidéke: a Donyec-medence és a Krivoj Rog. A Donyec-medencében vannak a Szovjetunió európai részének legnagyobb *kokszolható szén- és antracitlélőhelyei*, Krivoj Rogban pedig óriási, kitűnő minőségű *vasérctelepek* vannak.

A Donyec-medencében szénen kívül *tűzálló agyagfélék és mészkő* található, a Krivoj Rog vidékén viszont igen gazdag *mangánérctelepek* (Nyikopol környékén). *Vas, szén, mangánérc, mészkő, tűzálló agyag: teljes gyűjteménye mindazoknak a nyersanyagoknak, amelyek a vaskohászathoz szükségesek.*

Ezenkívül Ukrajnában igen gazdag kőszó (Szlavjanszk — Artyomovszk a Donyec-medencében), kaolin-, grafit- és higanyérc (Nyikovitovkánál) lelőhelyek vannak. Van ezenkívül barnaszén és tőzeg. A Kárpátok előhegyeiben olaj, ozokerit, földgáz és sók vannak.

Mint láthatjuk, Ukrajna a Szovjetuniónak a természettől egyik legbőségebben megáldott része. Ukrajna egyaránt gazdag mindabban, ami az iparhoz és a mezőgazdasághoz szükséges.

Ukrajna területén találhatók a Szovjetunió európai részének legnagyobb, elsőrendű minőségű vasérc- és kokszolható széntelepei, továbbá a feketeföld területek javarésze, amelynek éghajlati viszonyai, hőmérséklete és csapadéka a legmegfelelőbb.

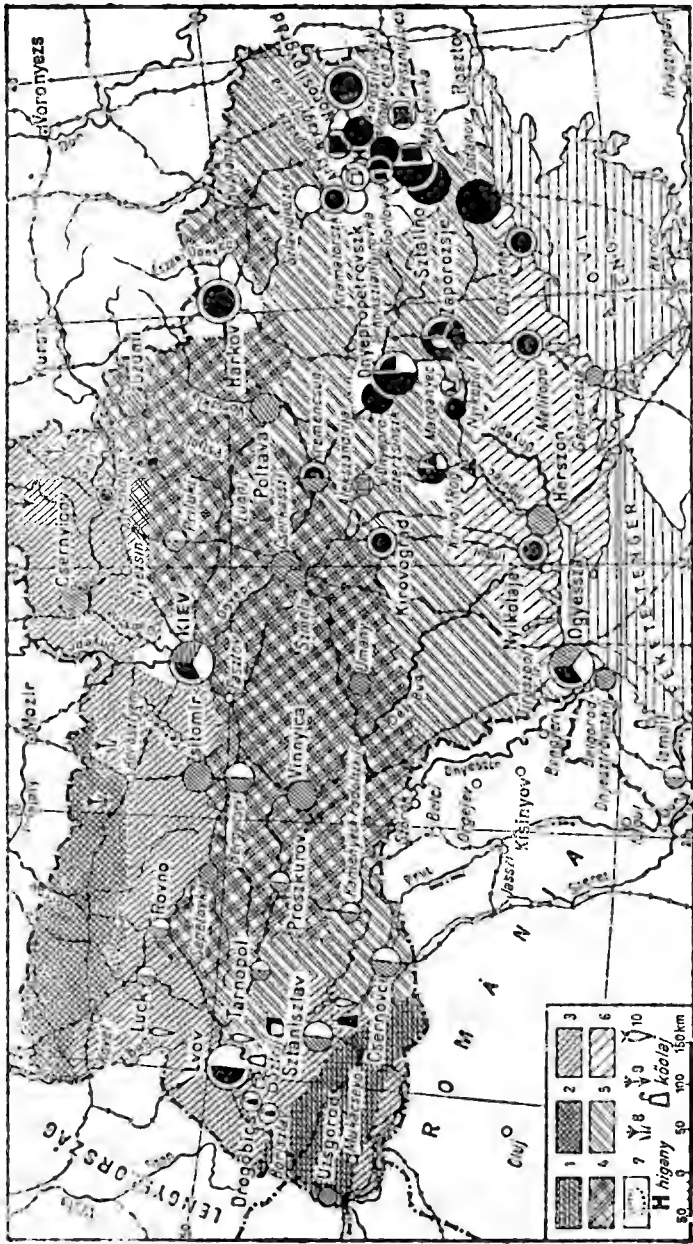
A különleges geológiai szerkezet következtében a Donyec-medence ásványkincs lelőhelyei nem hegyes vidéken fekszenek, miként többnyire történni szokott, s ami gátolja a földművelést.

A gazdag természetes nyersanyagforrásokhoz járulnak a földrajzi fekvés előnyei is. Különösen figyelembe kell venni Ukrajna viszonylagos közelségét országunk történelmi települési központjaihoz és a tengerhez.

**Történelmi-
földrajzi áttekintés** Ukrajna évszázadokon át a lengyel pálok hatalma alatt súlyos szolgátságban élt. Az ukrán nép körében gyakoriak voltak a felkelések. A vég nélküli háborúk, amelyek Ukrajna területén folytak, tönkretették az országot és akadályozták gazdasági fejlődését.

A XVIII. század végén a lengyel uralom megszűnt. Az ukrán és az orosz nép egyesült. Ukrajna, a nyugati részek kivételével, az egykori Orosz Birodalom része lett és eredetileg tisztán mezőgazdasági jelentősége volt, gabonát és jószágot szállított a Központi Iparvidék számára.

A Fekete-tenger partján elterülő déli sztyeppék, amelyek hosszú ideig a krimi tatárok betörései miatt lakatlanok maradtak,

37. ábra. Az Ukrán SzSzk ipari központjai és mezőgazdasági kerületei:

Mezőgazdasági kerületek: 1. érdézföld, legeltető, 2. érdézföld, 3. gabona- és burgonyatermesztés, 4. gabona- és burgonyatermesztés, 5. gabona- és burgonyatermesztés, 6. gabona- és burgonyatermesztés, 7. gabona- és burgonyatermesztés, 8. gabona- és burgonyatermesztés, 9. gabona- és burgonyatermesztés, 10. gabona- és burgonyatermesztés.

csupán a XVIII. század végén kezdtek benépesedni. Kezdetben ezeket a sztyeppéket főleg legeltető állattenyésztésre használták.

Ukrajna gyors fejlődése csak a vasútépítés megkezdésével köszöntött be. Az első vasútvonalak itt a XIX. század hetvenes éveitől kezdve épültek, Moszkvából kiindulva Ukrajnán át a Fekete-tenger és az Azovi-tenger kikötőihez, utána pedig a Donyec-medencéből Krivoj Rogba. A vasútvonalak építésével hatalmas kiviteli gabonatermő kerület alakult ki gyors ütemben a déli sztyeppéken. Utána főleg külföldi — francia és belga — tőkebefektetésekkel létrejött délen a kohászati ipar, amely az akkori idők legújabb felszerelése és a Donyec-medencét Krivoj Roggal összekötő vasútvonalak segítségével ki tudta használni a déli rész terméshozatát előnyeit és gyorsan megelőzte a régi, elmaradott Uralt.

Századunk elején Ukrajna a Donyec-medencével, a Krivoj Roggal és ásványi kincseiken alapuló kohászattal a nehézipar fontos körzetévé vált.

Lakosság Az Ukrán SzSzK lakossága háromnegyed részben *ukránokból* áll. A fentmaradó egynegyedrészt *oroszok, zsidók, lengyelek* stb. alkotják. Oroszok főleg a Dnyepr balpartján, különösen a Donyec-medencében és a városokban laknak. A zsidók a Dnyepr jobbspártjának egész sor városában a lakosság igen jelentős százalékát alkotják.

A legsűrűbben lakott vidék, ahol a Honvédő Háború előtt a népsűrűség négyzetkilométerenként 100 emberre, sőt helyenként még többre is emelkedik, a jobbspárti erdős-sztyeppe, ahol belterjes mezőgazdaság folyik, továbbá az ipari Donyec-medence, ahol a lakosságnak több mint fele a városokban lakik.

A Sztyeppe (a Donyec-medencén kívül) és az Erdővidék alacsony népsűrűségű: az Erdővidék azért, mert itt sok a megművelésre alkalmatlan földterület (erdők és mocsarak), a sztyeppe pedig azért, mert később kezdett benépesülni, mint Ukrajna többi körzete.

A sztálini ötéves tervek idején, az ipar rohamos fejlődése következtében, a falusi lakosság, főleg az ukrán lakosság, tömegesen tért át ipari foglalkozásra és települt át a falvakból a városokba. Különösen erősen emelkedett a Donyec-medence városainak, valamint Ukrajna két legnagyobb városának — Kiev és Harkov lakosságának a száma.

A települések jellege és a lakótelepek típusai Ukrajna különböző részeiben igen különböznek. Míg az Erdővidéken, amely forrasokban és erdőkben bővelkedik, a kis falvak vannak túlsúlyban faépítményekkel, az erdőtlen és kevésvízű sztyeppén a lakosság nagy falvakba tomorult, az épületek nyers-

téglából, helyenként kőből épültek. Ukrajna erdős-sztyeppés övezeteinek legnagyobb részére a közép nagyságú települések jellemzők. Ezek vagy a kisebb folyók mentén, vagy szakadékos völgyek alján, kis mesterséges tavak körül fekszenek.

Ukrajna falvaira jellemzők a gondosan fehérre meszelt házacsákák, amelyek gyümölcskertek zöldjében bújnak meg. Az építkezésnek ezt a típusát az ukránok messze Ukrajna határain túl is megőrizték, mindenütt, ahol letelepedtek: Északkaukázus gabonatermő sztyeppéin, a Volgántúlon, Nyugat-szibériában és Kazahsztán szomszédos övezetében, sőt még a Távolkeleten is.

Gazdaság A Szovjetunió keretében az Ukrán SzSzK a lakosság számát tekintve a legnagyobb és gazdasága a leghatalmasabb a szövetségi köztársaságok között, az OSzFSzK után. Az Ukrán SzSzK rendkívül nagy szerepet játszik a Szovjetunió népgazdaságában.

Ukrajna területe a Szovjetunióknak mindössze egy negyvenede, lakossága viszont a Nagy Honvédó Háború előtt a Szovjetunió lakosságának egyötödét képezte. Az Ukrán SzSzK-ra jut a Szovjetunió egész ipari termelésének majdnem egyötöde, búzatermésének több mint egyötöde, sertésállományának majdnem egyötöde és cukortermelésének háromnegyede. Különösen kiválik Ukrajna kőszén- és vasércbányászata, öntöttvas- és acéltermelése.

Ezekben az igen fontos gazdasági ágakban Ukrajna adta a háború előtt az országos termelés felét — kétharmadát. Fontos helyet foglalt el a gépgyártásban is (az országos termelés egyhatoda).

Ukrajna a Szovjetunió legnagyobb szén- és kohászati bázisa és egyik legfontosabb élelmiszerbázisa.

Ukrajna népgazdaságára jellemző, hogy fejlett ipar mellett, fejlett mezőgazdasága is van.

Ukrajna *iparában* kivételesen fontos, országos jelentőségű a Donyec-medence és Krivoj Rog ásványkincsei alapján kiépült *nehézipari* együttes.

A forradalom előtt Ukrajna nehézipara nem volt eléggé kiépítve. Volt szén- és ércbányászata, de majdnem teljesen hiányzott a gépgyártás és a vegyészeti ipar. A rendkívül gazdag energiaforrások ellenére sem volt egyetlen nagy villamoserőműve sem. Ukrajna szén- és fémtermelése az országos termelés négyötödét, a géptermelés azonban mindössze egytizedét érte el.

A sztálini ötéves tervek következtében a *szén- és ércbányászat*, valamint a *fémtermelés* a Nagy Honvédó Háború kezdetén, több mint háromszorosra emelkedett. Ezt a fejlődést az a megfeszített és szívós küzdelem eredményezte, amely a régi, a kapitalistáktól örökségbe kapott Donyec-medencének új, szocialista Donyec-medencévé való átépítéséért folyt.

A termelés erős megnövekedésével egyidejűen megváltozott a déli *kohászat* földrajzi elhelyezkedése is. Azelőtt a legfontosabb déli kohászati üzemek a Donyec-medencében feküdtek, mivel a szén után igazodtak. A kohászat technikájának megváltozása csökkentette a szénhasználatot az érc felhasználásához viszonyítva. Ezenkívül az új típusú óriási üzemek mellett előnyössé vált a szénkokszolás megszervezése a kohászat mellett, hogy a kokszolásnál keletkező gázokat is ki lehessen használni. E megfontolások alapján az új kohóművek építésénél inkább az érchez, mint a szénhez igazodtak.

A sztálini ötéves tervek idején óriási mértékben (ötvenszeresen) megnőtt a *gépgyártás*, és elsősorban a gépgyártásnak azok az ágai, amelyek a legtöbb fémeket igénylik és a legfontosabbak Ukrajna részére. Ide tartoznak olyan iparágak, amelyek csírája már előbb is megvolt, mint pl. a mezőgazdasági és közlekedési gépgyártás, az új iparágak közül pedig az az ipar, amely a bányászat, kohászati üzemek, villamosítás és vegyészeti ipar számára gyárt felszereléseket.

A sztálini ötéves tervek eredményeként Ukrajnában hatalmas és sokoldalú gépgyártás fejlődött ki, amely Ukrajna gazdaságát összehasonlíthatatlanul magasabb színvonalra emelte, és gazdaságának fő ágait egyetlen hatalmas termelési egységbe fűzte.

Ukrajnában minden feltétel megvan a *vegyészeti ipar* fejlődéséhez és pedig:

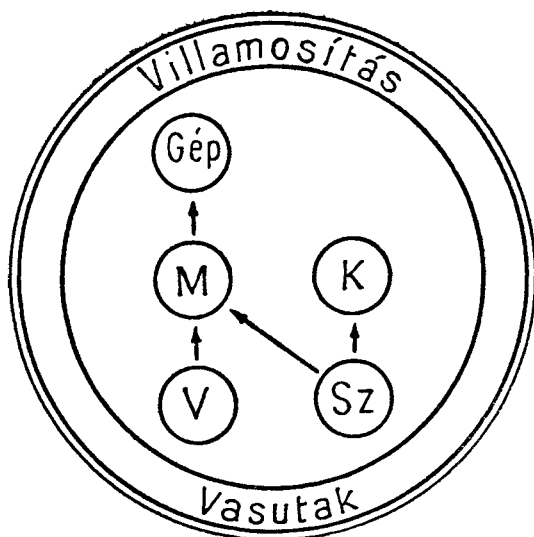
1. különféle nyersanyag: a szénkokszolás és a kohászat melléktermékei, só és foszforit telepek stb.;
2. energiaforrások: szén és víz;
3. a piac felvevő képessége vegyészeti ipari termékekre, nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság részéről is (műtrágya, amely különösen a cukorrépatermesztéshez szükséges).

A cárizmus idején Ukrajnában a vegyészeti iparnak csak gyenge csírái voltak meg. A szén kokszolásánál keletkező gázokat, amelyek a legkülönbözőbb vegyi termékek gazdag forrásai, egyáltalán nem használták fel, hanem engedték elillanni a levegőbe.

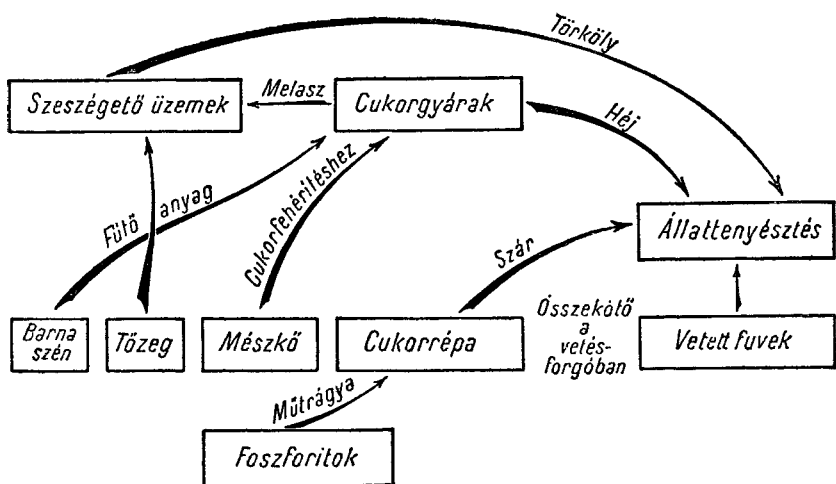
A Honvédő Háború kezdetén Ukrajnának fejlett vegyészeti ipara volt, amely főleg a fontos vegyészeti alapanyagokat állította elő: nitrogén-, kén- és sósavat, szódát stb. Ukrajna vegyészeti iparának fő alapja a szénkokszolás melléktermékei és a sótelepek.

Ukrajna vegyészeti ipara a legszorosabb kapcsolatban van a szén- és kohászati iparral, mind termelés, mind terület tekintetében, úgy hogy a szén-, a fém- és a vegyészeti ipar Ukrajnában mintegy egységes kombinátot alkot.

Ukrajna vegyészeti iparának jelentős része a földek termőképes-

38. ábra. A Donyec-medence termelési kapcsolatai. Rövidítések: M = mangán, K = króm, V = vas, Sz = szén.

39. ábra. Ukrajna Dnyepri-jobbparti részének termelési kapcsolatai.

ségének emelésére szükséges műtrágya gyártását szolgálja. A vegyészeti ipar fejlődése tehát, akárcsak a mezőgazdasági gépgyártás fejlődése is, a nehézipar és a mezőgazdaság között létesít kapcsolatot.

Az ukrajnai nehézipar minden ágának szén-, kohászati-, gépgyártó és vegyészeti iparnak — óriási mennyiségű olcsó és könnyen szállítható energiára van szüksége. Ezt az *energiát* Ukrajna a sztálini ötéves tervek éveiben a szénbányászati melléktermékek (törmelék, por és a szénbányászat más hulladékai) hasznosításán és a Dnyepr vízeséses részein épült vízierőművekből (Dnyeprogesz) kapta. Ukrajna villamoserőtelepei a legnagyobb erőműrendszert alkotják Európában.

Ukrajna nehézipara általában két nagy területben csoportosul: a *Donyec-medencében*, amely magában foglalja az egész szénbányászatot, a gőzzel hajtott villamoserőtelepek legnagyobb részét, a vaskohászat és a nehézgépipar legnagyobb részét, továbbá a Dnyepr vidéken, ahol az egész vasérc- és nyikopoli mangánércbányászat, a kohászat, a gépgyártás és a vegyészeti ipar jelentős része összpontosul.

Ezek a területeken kívül még három jelentős ipari központ van: *Harkov*, *Kiev* és *Odessza*, ahol többféle iparág összpontosul, amint ez a nagy városokban rendszerint szokásos, a nehézipari ágak közül pedig itt összpontosul a legbonyolultabb: a gépgyártás, amely szakképzett munkaerőt igényel.

Az ukrán nép joggal büszke arra, hogy az ő földjén született meg korunk leghatalmasabb mozgalma, a Sztahanov-mozgalom, hogy e mozgalom úttörői — Alekszej Sztahanov, Pjotr Krivonosz, Maria Gyemcsenko nyomában, a nép körében ezrével támadtak tehetséges szervezők az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban.

A *mezőgazdaság* terén Ukrajna szintén igen nagy sikereket ért el a szovjet időkben. A vetésterület 1913-tól 1940-ig több mint harminc százalékkal növekedett, emellett a nem-gabonaneműek vetésterülete több mint háromszorosra nőtt, (9,6 százalékról 32 százalékra). Egész sor új növényfajta: a gyapot, a szója stb. termesztése honosodott meg. Erősen emelkedett a termés hozam a gabonaféléknél és az ipari növényeknél, különösen a cukorrépánál.

Mezőgazdasági téren Ukrajnát a következő vonások jellemzik:

1. a mezőgazdasági terület igen magas százalékaránya;
2. a növényfajták rendkívül sokfélesége, a rozstól a gyapotig;
3. fejlett mezőgazdasági technika, amely a különösen kedvező talaj és éghajlati viszonyokkal kapcsolatban egész sor növényfajtnál aránylag magas termés hozamot biztosít;

4. szoros kapcsolat mind a mezőgazdasági ágak között, mind a mezőgazdaság és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó hatalmas ipar között (cukorgyárak, szeszegető-, olajütő, konzerv-, bőrgyárak, elevátorok, malmok, húskombinátok stb.).

Különösen nagy Ukrajna jelentősége *őszi búzában* (a Szovjetunió őszi búzavetésének 2/5-e), *kukoricában* (1/3), *cukorrépában* (7/10) és *napraforgóban* (több mint 2/5).

Ukrajna talaját és növényövezetét a következő vonások jellemzik:

Az Erdővidék: a mezőgazdasági terület alacsony százalékaránya az erdők és mocsarak miatt, a lakosság népsűrűsége alacsony, az állattenyésztés és a takarmánynövények fokozott jelentősége, a vetésekben a rozs és a hajdina uralkodó szerepet játszik, a nem-gabonaneműek közül pedig a vetett takarmányfűvek, a burgonya, valamint a len és a kender.

Az Erdős-Sztyeppe: legnagyobb népsűrűség és a mezőgazdaság magas belterjessége, túlsúlyban az őszi búza, a cukorrépa (a Dnyepri balpartján a napraforgó) és a hizlaló állattenyésztés.

A Sztyeppe: a leginkább megművelt terület, kisebb népsűrűséggel, a nem-gabonafélék (napraforgó, dinnye és gyapot) alacsony százalékarányával. Uralkodó helyzetet foglal el a búza és az árpa, amelyek itt igen bő termést és nagy feleslegeket adnak.

Ukrajna hatalmas gazdasága, a maga igen nehezen szállítható termékeivel (szén, fém, gabona) igen nagy követelményeket támasztott a közlekedéssel szemben. A tengeri közlekedés elsősorban a gabona- és érc kivitel szempontjából jelentős. Ukrajna folyói a Dnyepren kívül sekély vízűek. Annál nagyobb Ukrajna vasúti közlekedésének a megterhelése. A vasúthálózat sűrűségét tekintve Ukrajna 1941-ben az első helyen állt a Szovjetunióban. A Szovjetunió vasútainak egész teherforgalmából mintegy egyharmadrész jut Ukrajnára.

Ukrajna *kivitelének* fő cikkei: szén, fém, gabona, só és cukor. *Fő behozatali* cikkei: szövöttárúk (Moszkva- és Leningrád-terület-ről), fa (a Volgán Sztálingrádon át és a Dnyepren), olaj (a Kaukázusból), hal (az Alsó-Volgáról).

A német támadás következtében Ukrajna igen sokat szenvedett. A németek megsemmisítették azoknak az iparvállalatoknak a legnagyobb részét, amelyeket nem sikerült áttelepíteni. Visszavonulásukkor vízzel árasztották el a Donyec-medence bányáit, felrobbantották a vasúti hídakat, felégették a városokat, elhajtották a jószágot.

A helyreállító munkálatok az ellenség kiűzése után azonnal

megkezdődtek, a lehető leggyorsabb ütemben folynak és a mostani ötéves terv során sikeresen befejeződnek.

A háború előtti gazdaság helyreállításával párhuzamosan folyik a gazdaság bővítése és az új építkezés is. Új autózemek, új építőanyagüzemek épülnek, gázvezetékét fektettek le Dasava és Kiev között, új autótutakat építenek, geológiai kutatómunkálatok folynak, hogy olajat és természetes gázokat találjanak, fokozottan fejlődik a szénbányászat a Dnyepr jobbpartján és a nyugati területeken.

Ukrajna legfontosabb iparágaiban a fejlődést a következő táblázat mutatja:

Megnevezés	1932-ben	1937-ben	1950-ben (terv)
Öntöttvas (millió tonna)	3,99	8,8	9,7
Acél „ „	3,1	8,5	8,8
Szén „ „	39,2	69,0	86,1
Villamosenergia (milliárd kw óra)	3,2	9,3	13,7
Mozdony (darab)	431,0	880,0	1000,0

Mivel Ukrajna, különösen déli, sztyeppés szakasza néha szenved az aszálytól, területét figyelembevették az aszály elleni támadás szttálini tervében.

Az Ukrán SzSzk területi felosztása Ukrajna területét a következő hét csoportra oszthatjuk :
1. Jobbparti erdős-sztyeppe, 2. Balparti erdős sztyeppe, 3. Donyec-medence, 4. Dnyepr-vidék, 5. Gabonatermő-sztyeppe, 6. Erdővidék és 7. Ukrajna nyugati területei.

A *Jobbparti erdős sztyeppe* — Kamenyec-Podolszk-, Vinnyica- és Kiev-terület (északi része nélkül) — alkotja Ukrajna fő részét. Itt telepedett le először az ukrán nép. A gazdag feketeföld talaj meleg és csapadékos éghajlattal párosul. Ez nemcsak Ukrájnának, hanem az egész Szovjetunióknak is egyik legnagyobb belterjes mezőgazdasági területe. A belterjes mezőgazdaság kifejlődését itt a természeti viszonyok mellett a magas népsűrűség és a fejlett vasúti hálózat is előmozdította. A vasúthálózatot itt stratégiai elgondolások alapján már jóval a Nagy Októberi Forradalom előtt kiépítették.

A vezető növényfajta a cukorrépa. A fiatal ritkás erdők és ligetek között mindenütt bársonyosan zöldelő cukorrépamezők láthatók, amelyek között többé-kevésbbé egyenletesen, elszórva a folyók vagy tavak partján a cukorrépafeldolgozó üzemek fekszenek. A cukorrépa nagy jövedelmet ad (egy hektár terméséből három tonna cukor is nyerhető), de igen gondos talaj-megmunkálást, foszfát-talajjavítókat és sokparcellás füves vetésforgót igényel. Mindez emeli a vetésforgóba tartozó gabonaneműek terméshozamat is. A gabonaneműek közül a legfontosabb az őszi búza, amely itt a legmagasabb és legállandóbb terméshozamot adja. Utána a rozs, az árpa és a zab következik. Nagy jelentőségűek a hüvelyesek is (borsó, lencse, bab).

A belterjes földműveléssel együtt jár a belterjes állattenyésztés is

(sertés-, húsmarha- és tejelőmarha-tenyésztés), amelyhez itt kiváló és különböző takarmányfajták állnak rendelkezésre:

- a) vetett fuvek, amelyek a cukorrépatermesztés kísérői a vetésforgóban;
- b) a cukorrépa és cukorfőzés hulladékai (szár, héj, melasz);
- c) a szirupot felhasználó szeszégetés melléktermékei (törköly).

A cukorrépa itt tehát átalakította és magához kapcsolta a mezőgazdaság egész szerkezetét. A cukorrépafieldolgozó üzemek az őket környező szovhozokkal, válogatóállomásokkal, nagy javítóműhelyekkel, jószág hizlalóikkal (néha szeszégető üzemekkel is), a környező falvak gazdasági és kulturális központjai.

Nagy jelentősége van a házkörűli gazdaságokban a kertészkedésnek, a Dnyesztr-vidék hideg szelektől védett mély völgyeiben pedig a szőlőtermesztésnek is. Az erdők lombjai közt rejlő fehérre meszelt vályogkunyhókból álló ukrán falu itt található a legjellegzetesebb formájában. A mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparágak közül a cukor- és a szeszégető iparon kívül van itt malomipar, gyümölcs- és főzelékfeldolgozó ipar, cukrász- és húsipar. A cukorgyártással összefügg a (műtrágya céljára szükséges) foszforit kitermelés, mészkőbányászat (cukorfehérítéshez is), szén- és tőzégkitermelés.

A könnyűipart a bőr-, a cipő-, a konfekció-, a kötöttáru- és textilipar képviseli.

Ezekben az iparágakban széleskörű alkalmazásra talált igen sok kis helység kézműves lakosságának szakmai ügyessége.

A Balparti erdős-sztyeppe — Poltava-, Harkov- és Szumi-terület (az Erdővidékhez tartozó északi része nélkül). Természeti viszonyait és mezőgazdaságának szerkezetét tekintve egyaránt átmeneti területet alkot nyugatról a jobbparti vidék, északról az OSzFSzK Központi Feketeföld-övezete és délkeletről a sztyeppe között. Noha a szovjet időkben a cukorrépa vetésterülete itt erősen növekedett, összefüggő nagy táblát csupán északkeleten Szumi és Harkov között alkot. A gabonaneműek itt nagyobb jelentőségűek, mint a jobbparton. Emellett a tavaszi búza már jelentős helyet foglal el az őszi búza mellett. A cukorgyárak mellett nagy jelentőségre tett szert a malomipar, amelyet nagy gőzmalmok képviselnek; a nem-gabonaneműek közül, a cukorrépán kívül a burgonya, a mahorkadohány, délen pedig a napraforgó és a dinnye (a Dnyepr mentén) termesztése jelentős. Az állattenyésztés terén a balpart sertés-tenyésztésével és nagy hentesárúgyáraival tűnik ki.

Az ipar fejlődésére nagy jelentőségű volt a terület kedvező fekvése a Dnyec-medencéből Moszkvába és Leningrádba vezető útvonalak mentén. Az iparban első helyen az általános gépgyártás áll, amely különösen Harkovban fejlett.

A Donyec-medence: Sztálino- és Vorosilovgrád-terület, Ukrajna nehéziparának jelentős részét foglalja magában.

A nehézipar alapját itt a kőszénipar alkotja (a háború elejéig az ország egész kőszéntermelésének több mint a fele a Donyec-medencére jutott). A kohászati üzemek munkája a kőszénen és a Krivoj Rogból ideszállított vasércen alapult. Itt vannak a koksizoló berendezések is. A kokszt segítségével a kohászati üzemekben nyersvasat és acélt olvasztanak, a kokszyártás többi termékét pedig a vegyészeti gyárak (nitrogén-, műtrágya- stb. gyárak) dolgozzák fel. Fejlett a nehézgépipar is, amely az ugyancsak itt nyert fémből nagyszabású, sok fémet felemésztő felszereléseket gyárt a bánya- és a kohászati ipar részére.

E fő iparágak kiszolgálására itt nagyarányú építőanyag- és más anyagtermelés (dolomit, mészkő, tűzálló téglák olvasztókémencék, Martin-kémencék

és kokszoló kemencék részére) jött létre. A többi iparágak közül meg kell említeni a sóbányászatot (az országos termelés fele), és az ezzel kapcsolatos szódagyártást, a Szovjetunió legnagyobb üveggyárait, a higany- és cinktermelést és sok mást. Mindezeket az üzemeket, amelyeket a legszorosabb termelési kapcsolatok fűznek egymáshoz, sűrű vasúthálózat köti össze és egységes energiaellátás fogja egybe, a nagy villamoserőmű telepektől kiinduló nagyfeszültségű vezetékek útján.

A városok és munkástelepek, amelyek a kohászati és gépgyárak, valamint a kőszénbányák körül fejlődtek ki, a sztálini ötéves tervek idején az ipari üzemek nagyobbodásával együtt szintén gyorsan fejlődtek, és egymással összenőve egész sor nagy várost alkottak, amelyeket számos kisebb város vesz körül. Ezen a területen, amely Ukrajnának még egyhuszadát sem képezi, Ukrajna városi lakosságának majdnem egyharmada tomorul.

A háborúutáni ötéves terv végére a Donyec-medence nemcsak teljesen visszaállítja háborúelőtti termelését, hanem szénben és fémekben egyaránt jelentősen túl is szárnyalja.

A Dnyepr-vidék — Dnyepropetrovszk-terület és a Zaporozsje-területnek vele szomszédos része — a Donyec-medence után Ukrajna második nehézipari kerülete.

Fő iparága a vaskohászat, amelyhez itt vasérc (Krivoj Rog) és mangánérc (Nyikopol) áll rendelkezésre. A szenet és a mészköanyagokat pedig a Donyec-medencéből szállítják ide. A Dnyepr-vidék nagy előnye, hogy vízben bővelkedik (Dnyepri), aminek a Donyec-medence nehézipara erősen hiányát érzi.

A nyersvas- és acélttermelés terén a Dnyepri-vidék a Honvédő Háború kezdetén kissé elmaradt a Donyec-medence mögött, de a hengereltvas termelés, különösen a csőgyártás terén még felül is múlta.

A fő ipari központok vagy a nyersanyagbázisok mellett fekszenek (Krivoj Rog, Nyikopol), vagy a Dnyepri mellett (Dnyeprodzerzsinszk, Dnyepropetrovszk és Zaporozsje).

A Dnyepri-vidéknek, minthogy a sztyeppés övezet északi, kevésbé aszályos részén fekszik, hatalmas és biztos alapokon nyugvó mezőgazdasága van. A fő gabonafélék: a búza és az árpa. Az ipari növények közül a fontosabbak: a napraforgó, a déli kender s a szója.

A nagy búzaföldek és a dnyepri közlekedési út a fejlett malomipar alapja.

A Gabonatermő sztyeppe a tengerrel szomszédos sztyeppés területeket, az Odessza-, Herszon-, Nikolajev-, Zaporozsje-területet (Zaporozsje nélkül), továbbá Kirovográ-területet öleli fel. Az utóbbi a sztyeppe északi részén fekszik, kevésbé aszályos és igen termékeny vidék. Ide tartozik Izmail-terület (Besszarábia déli része) is.

Az ukrainai sztyeppe (beleszámítva a Donyec-medencét és a Dnyepri-vidéket is), mielőtt Ukrajna Oroszországgal egyesült volna, dél felől teljesen nyitva állott a krími tatárok támadásai előtt, és ezért lakatlan maradt mindaddig, amíg Oroszország 1783-ban a Krímet meg nem hódította. Ezután hosszú ideig legeltető állattenyésztés céljaira szolgált. Már a múlt század végén, amikor vasútvonalakat fektettek itt le, megkezdődött a sztyeppe felszántása és a legeltető állattenyésztést kiszorította a belterjes gabonatermesztés. A cári időkben itt tisztán kapitalista kulák-földművelés folyt, gépek széleskörű alkalmazásával (munkaerő hiánya miatt), de mindennemű trágyázás nélkül. Bőven voltak itt nagy földesúri birtokok is. Majdnem kizáróan gabonaneműeket, különösen búzát és árpát termesztek kiviteli célokra. Ez a vidék Ukrajna és az egész Szovjetunió legnagyobb éléstára.

A gabonafélék mellett a Dnyepr alsó folyása mentén és mindkét oldalán, a tenger melléki sávon, a sztálini ötéves tervek idején új, nagy kiterjedésű gyapot-termő terület alakult ki a nem öntözött földeken. A vetésforgóban a gyapottal együtt helyet foglalnak vetett takarmányfűvek, amelyek a talaj termékenységének helyreállításához és a szénakaszálók hiányában a jóságok takarmányozásához szükségesek. A gyapottermesztés a gyapottisztító üzemek egész hálózatát fejlesztette ki. A gyapotvetésektől északra (Kirovograd-területen) megjelent a szója, amely több nedvességet igényel. Erősen növekedett a napraforgó vetésterülete. A csapadékdúsabb folyómenti földeken sok a kert, a dinnyeföld (görög- és sárgadinnye) és a szőlő.

Az „Ascania Nova” védett területen új, merino-juhajtát tenyész-tettek ki, „Ascaniai Rambouillet” elnevezéssel. Ez a fajta adja a világ legjobb finomgyapjas juhait. A juhek igen nagyok (súlyuk eléri a 80—100 kilót) és gyapjúhozamuk tíz kilogramm, sőt több is.

A gabonatermő sztyeppe ipara szorosan összekapcsolódott mezőgazdaságával. Vagy a mezőgazdasági nyersanyagokat dolgozza fel (malmok, ele-vátorok, olajtűző üzemek, konzervgyárak stb.), vagy mezőgazdasági felszere-lést állít elő. A tengerparti városokban a tengerrel kapcsolatos iparágak, mindenekelőtt a hajógyártás alakult ki.

A sztyeppén, ahol a folyók hálózata gyér, a falvak is ritkák, nagy távol-ságban vannak egymástól, kilométerekre elnyúlnak a szakadékos völgyekben és a kis folyócskák mellett, ahol víz is van és a szélről is védettek. Sok falu nemrégén keletkezett a szovhozok s a gép- és traktorállomások körül. A váro-sok többsége szintén fiatal, terv szerint épített negyedekkel és nyílegyenes utcákkal, amelyeket akác-fák szegélyeznek.

Az Erdővidék — Zsitomir- és Csernyigov-terület, Szumi- és Kiev-terü-let szomszédos részeivel. Természeti viszonyait tekintve bő csapadékaival, sűrű erdőivel (különösen nyugaton) és podzol talajával tűnik ki.

A népsűrűség itt sokkal alacsonyabb, mint a délről szomszédos erdős-sztyeppén. Ipara aránylag gyengén fejlett. A mezőgazdaság terén a belterjes művelést igénylő ágak fejlődtek ki erősen: a len, a kender, a burgonya és az ezzel együttjáró vetett takarmányfűvek (valamint a természetes rétek és erdei legelők) alapján a tejelő állattenyésztés. Délen az erdős sztyeppe hatá-rán cukorrépa- és mahorkadohányművelés folyik. Az Erdővidék Ukrajna területén az egyetlen vidék (ha nem számítjuk Ukrajna nyugati területeit), ahol a rozs túlsúlyban van a búzával szemben. Fontos élelmezési növény a hajdinakása. A földművelésen kívüli foglalkozások és a vándoripar jelentős szerepet játszanak.

Az ipar a helyi nyersanyagok, főleg a mezőgazdasági és fanyersanyagok felé tájékozódik. Fő iparágak az élelmiszeripar (különösen a keményítősirup-gyártás és a szeszégetés), a fa- és fafeldolgozó ipar (különösen a bútorgyártás), a porcellán- és majolikaipar, a bőr- és bőrpár, továbbá a len és a kender elsődleges feldolgozása. A bányászat terén említésre méltó a gránitkitermelés, az ovruszkai homokkőfejtés (amelyet tűzálló téglák készítéséhez használnak a kohászati ipar számára) és a labradoritfejtés. A labradorit igen szép burkolóközet, ebből épült a moszkvai Lenin-mauzoleum.

A Honvédő Háborút megelőző években erősen fejlődött a tőzegkiter-melés, ami jelentékenyen bővítette a fűtőanyagforrásokat az ipar számára, amely azelőtt csupán fát használt.

Ukrajna nyugati területei olyan földek, amelyek csak 1939 után és még később kerültek a Szovjetunióhoz. Ide tartoznak:

a) hat terület: Rovno-, Volhinia-, Tarnopol-, Lvov-, Sztanyiszláv- és

Drogobics-terület, amelyek 1939 őszén egyesültek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasággal;

b) Csernovic-terület Észak-Bukovina és Besszarábia északi részét foglalja magában, amelyeket Románia a szovjet kormány javaslatára 1940 nyarán engedett át egész Besszarábiával együtt;

c) Kárpátontúl-terület, amely csupán 1945-ben, a Csehszlovákiával kötött szerződés alapján került a Szovjetunióhoz.

Ezek a területek mind olyan földek, amelyek már a X. században a Kievi Oroszországhoz tartoztak és lakosságuk túlnyomó többsége ukrán.

Míg a Szovjetunióhoz nem kerültek, e-földek dolgozó lakossága kettős elnyomás alatt sínylődött: osztály- és nemzetiségi elnyomás alatt. Az elszegényedett falvak lakói vaseke helyett kezdetleges faekét használtak, lámpa és gyufa helyett — mint száz évvel ezelőtt — fenyőfaforgácsot, kovakövet és taplót. Ennek következtében ezek a területek mezőgazdaságilag és kulturálisan igen visszamaradtak Ukrajna olyan területeihez képest, amelyek mindjárt a Szovjetunióhoz kerültek.

Nyugatukrajna egyes részei között igen jelentős különbségek vannak a természeti viszonyokat és a gazdasági irányt illetően. Nagyjából négy részre oszthatjuk:

1. *Kárpátmente.* Délen terül el, hegyes vidék, amely a Kárpátok északi lejtőit és előhegyeit foglalja magában;

2. *Erdővidék.* Északon, lapályos fekvésű vidék, a Pripjaty jobboldali mellékfolyói: a Sztohod, a Sztir és a Gorim mentén;

3. *Középső rész.* Dombos síkság, amely a Volhinia-Podolszki-felföldön az első két rész között terül el;

4. *Kárpátontúl.*

A *Kárpátmente* — Csernovic-, Sztanyiszláv- és Drogobics-terület — ásványkincsek, olaj, világítógáz, konyhasó és kálisó bányászatával és építőanyagtermelésével tűnik ki. A Kárpátok lejtőin a nagyértékű erdőknél fűrésztelepek keletkeztek. Az ukrán hegylakók (huculok) a hegyi legelőkön főleg állattenyésztéssel és fakitermeléssel foglalkoznak. A festői völgyekben egész sor üdülőhely van.

Az *Erdővidék* — Volhinia- és Rovno-terület — erdős terület, amely északi részén, a Pripjaty közelében, erősen mocsaras. Ez Nyugatukrajna legelmaradottabb része, ahol a földesúri elnyomás a legerősebb, a parasztság pedig a legszegényebb volt.

A fő növényfajta a rozs és a burgonya, fogyasztási célokat szolgálnak. Az ipar gyenge: kis malmok, fűrész- és téglauzemek. Kevés a városi lakosság.

A *Középső rész* — Tarnopol- és Lvov-területet, s az északról és délről szomszédos területek egy részét foglalja magában. A Dnyesztr és ennek baloldali mellékfolyói öntözik, amelyek mélyre hasítják a felföldet és meredek partot alkotnak. A felföldön megmaradt termékeny feketeföld és az enyhe éghajlat igen kedvez a földművelésnek. Nyugatukrajnának természeti viszonyait tekintve, ez a leggazdagabb része, hasonlít a Dnyep-r jobbparti erdős-tyeppéhez: itt a legsűrűbb a vasúthálózat, legsűrűbb a lakosság és legmagasabb a városi lakosság százalékaránya.

A gazdaság alapja a földművelés, különösen a gabonatermesztés (búza, rozs, árpa), amelyhez burgonya- és helyenként cukorrépatermesztés járul, valamint a földművelésen alapuló élelmiszeripar, malmokkal és szeszégető üzemekkel.

A *Kárpátontúl* 1945 óta tartozik az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz. Igen kis terület (mindössze 12 000 négyzetkilométer, azaz a Krim fele).

Ukrajnának ez a része bonyolult és szenvedésekben gazdag történelmi multra tekinthet vissza. Ősi szláv föld, már böcs Jaroszláv idejétől kezdve a Halicsi Fejedelemséghez tartozott. Azután a magyarok és lengyelek támadásaitól szenvedett, majd Ausztria-Magyarország uralma alá került (Magyarországhoz tartozott). Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után Csehszlovákiához csatolták. Németország, mikor Csehszlovákiát meghódította, Kárpátontúli Ukrajnát csatlósának, Magyarországnak engedte át, amelynek uralma alatt maradt egészen addig, amíg a Szovjet Hadsereg felszabadította. A külföldiek részéről szenvedett elnyomás fokozott kivándorlást okozott (főleg az Egyesült Államokba).

Bár évszázadokon át az egymást váltogató külföldi urak elnyomása alatt sínylődött, a hegyek között meghúzódott őslakosság, amely magát „orosznak” nevezte, teljesen megőrizte nemzeti sajátosságait (nyelvét, szokásait), lelkesedéssel fogadta felszabadítóit és azonnal kinyilvánította azt az óháját, hogy történelmi hazájához akar csatlakozni.

A Kárpátontúli terület a Keleti-Kárpátok délnyugati lejtőjén terül el és egész sor kis folyó öntözi, amelyek délnyugatra folynak és a Tiszába, a Duna mellékfolyójába ömlenek. A Kárpátok lejtőit, amelyek a terület nagy részét elfoglalják, gyönyörű erdők (bükk, tölgy, gyertyán, feljebb tűlevelűek, főleg jegenyefenyő) borítják. A Kárpátontúli Alföld sík területein, a délnyugati határ mentén és a hegyi völgyekben termékeny talajú földek vannak.

Gazdasága elmaradott. Csupán élelmiszer- és feldolgozó ipara van. Nagy jelentőségű a sóbányászat (szolotvinai sótelepek) és a kaolinbányászat. A termények között a kukorica, a búza és a burgonya van túlsúlyban. Sok a kert és a szőlő. Fejlett borászat van. A hegyes részeken (a „Verhovinán”), a földműveléssel szemben a legeltető állattenyésztés van túlsúlyban, amely nyáron a hegyi réteket (a „polonínákat”) használja.

A lakosság jövedelmének jelentős része a fakitermelésből származik. A lakosság túlnyomó többsége falvakban lakik. A két legnagyobb város *Uzsgorod* (a terület központja) és *Mukacsevo* mindössze 30—40 000 lakosú. *Uzsgorodon* új egyetem nyílt.

Az országot vasúti fővonal szeli át, amely a síkságon a délnyugati határvonal mentén Kosice (Csehszlovákiában) felé halad. Három vasútvonal Lengyelországból kiindulva a Kárpátok hágóin át keresztezi az országot.

A mostani öt éves terv szerint Ukrajna nyugati területein fejlődik a fűtőanyag: az olaj-, barnaszén- és tőzegtermelés. Egész sor vízierőmű épül (a legnagyobb a Tisza egyik kárpátontúli mellékfolyóján). A bővített fűtőanyag- és energiatermelés alapján sokoldalú feldolgozóipar (élelmiszer-, textil- és más iparágak), valamint a fa-, fűrész-, vegyészeti, papíripar és bútorgyártás (bükkfából) is fejlődik. Emelkedik a sókitermelés és a különböző építőanyagok termelése. A mezőgazdaságban a kertészet, a szőlőművelés és a bortermelés fejlődik.

AZ UKRÁN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG VÁROSAI

Kiev — az Ukrán SzSzK fővárosa. Lakosságának számát tekintve a háború kezdetén a harmadik helyen állt a Szovjetunióban (Moszkva és Leningrád után).

A Dnyepr középső folyása mellett fekszik, valamivel lejjebb a Dnyepr legnagyobb mellékfolyói, a Gyeszna és a Pripjaty torko-

latától. Ennélfogva Kiev központi uralkodó helyzetet foglal el a Dnyepr vidékén. Együttal nagy vasúti csomópont is.

Kiev Ukrajna történelmi és földrajzi központja.

Gazdasági téren Kiev azelőtt kereskedelmével tűnt ki. Ipara nem nagy, főleg élelmiszeripar. A sztálini ötéves tervek éveiben itt fejlett és sokoldalú gépgyártás keletkezett, amely a vegyészeti, cukor-, bőripar és egész sor más könnyű- és élelmiszer iparág számára felszerelést gyárt. A könnyűipar fejlettségét tekintve Kiev 1941-ben az első helyen állt az Ukrán SzSzk-ban.

Kiev együttal nagy kulturális központ is, sok nagy színházzal, múzeummal, főiskolával, elsősorban egyetemmel. Számos tudományos kutatóintézet van, amelyek között az Ukrán Tudományos Akadémia vezető helyet foglal el.

Mint egyik legrégibb város, amely a XIII. század közepéig a Kievi Oroszország fővárosa volt, Kiev területén sok értékes történelmi emlékmű összpontosul.

Kiev a Dnyepr magas jobbpartján, festői dombok között terül el. A dombokat mindenütt kertek borítják. Kiev a Szovjetunió egyik legszebb városa.

A németek okozta pusztítások után a város újjáépítési munkálatai gyorsan haladnak előre.

1948-ban megépítették a dasavai gázvezetékét, amely a várost és iparát gázzal látja el.

Tervbevették egy földalatti villamosvasút építését.

Vinnica — a legnagyobb cukortermő terület, Vinnica-terület központja, a Déli-Bug szakadékos, sziklás partjain. Festői fekvése miatt néha „kis Kievnek” nevezik.

A városban jelentős ipar van, mely szoros kapcsolatban áll a mezőgazdasággal. Egyfelől műtrágyát gyárt, mezőgazdasági gépeket javít, másfelől mezőgazdasági terményeket dolgoz fel.

Harkov — Harkov-terület központja, 1934-ig Ukrajna fővárosa volt. A Dnyepr nyugatra, a Volga és a Don keletre esik tőle. A Donyec-medencéből a Központi Iparvidékre vezető vasutak mentén a legnagyobb csomópont. Moszkva és Leningrád után a Szovjetunió harmadik gépgyártási központja. Nagy kulturális és műszaki tudományos központ, sok főiskolával, Sevcenkónak¹ szentelt nagyszerű emlékművel.

A város sokat szenvedett a német fasiszták rombolásaitól. Az újjáépítő munkák teljes erővel folynak.

Poltava — Poltava-terület központja. Négyfelé elágazó

¹ Sevcenko — a legnagyobb ukrán költő. — Ford.

vasúti csomópont a Vorszkla folyó jobboldali, magas partján. Mezőgazdasági nyersanyagfeldolgozó ipar. A város csupa kert. Közelében van a poltavai csatamező, történelmi emlékművekkel.

Sztálino — Sztálino-terület központja, a Donyec-medence legnagyobb városa.

Közelében (10—15 kilométerre) van *Makejevka*, az „Ukrajnai Magnitogorszk”.

Zsdanov (azelőtt Mariupol) — kikötőváros az Azovi-tenger mellett. Szén- és fémkivitel.

E három város kohászati üzelei a Honvédó Háború kezdetén a legnagyobbak voltak a Donyec medencében.

Vorosilovgrád (azelőtt Luganszk) — területi központ, a Donyec-medence legnagyobb gépgyártási központja.

Dnyepropetrovszk — Dnyepropetrovszk-terület központja, a Dnyepr mindkét partján, az egykori vízesések fölött, a Szamara folyó torkolatával szemben. Szamara egykor hajózási szempontból volt jelentős.

Itt, ahol a Dnyeprt átszeli a Krivoj Rogot a Donyec-medencével összekötő vasúti fővonal, nagy vaskohászati és nehézgépgyártási központ alakult ki.

Ugyancsak a Dnyepr mellett alakult ki két hatalmas nehézipari központ: *Dnyeprodzerzsinszk* és *Zaporozsje* is.

Krivoj Rog — a Dnyeprbe ömlő Ingulec folyó felső folyásánál. A krivojrogi vasércbányászati kerület központja.

Odessza — Odessza-terület központja. Lakosságának számát tekintve Ukrajna harmadik városa. Fát és gabonát szállít külföldre, a tengeren át olajat kap a Kaukázusból, szenet a Donyec-medencéből, cementet Novorosszijszkból és mindezt vasúton észak felé továbbítja — Ukrajna Dnyepr-jobbparti vidékére, Belorussziába és tovább egészen Leningrádig.

Nagyon különböző iparágak alakultak itt ki: mezőgazdasági és közlekedési gépgyártás, élelmiszer-, konfekció-, kötszövő-, bőr-, cipő-, vegyészeti, fafeldolgozó- és jutaipar (zsákok cukor és gabona számára) stb.

Odessza Kiev és Harkov után Ukrajna harmadik kulturális központja és legnagyobb üdülőhelye. Igen festői fekvésű és szép város. A város középső része magas és sík területen fekszik, ahonnan a tengerhez óriási kőlépcsőzet vezet.

Nyikolajev — Nyikolajev-terület központja, mélyen a Bug-öbölben (hetven kilométerre a tengertől). Nagy tengeri és folyami kikötő. Nagy hajógyártási központ. Gabonát és krivojrogi érceket szállít külföldre.

Herszon — a Dnyepr torkolatában tengeri és folyami kikötő, Herszon-terület központja. Mezőgazdasági gépgyára és nagy konzervgyárak vannak.

Kirovograd — az Ingul felső folyása mellett, területi központ, nagy élelmiszeriparral és mezőgazdasági gépgyártással.

Csernyigov — területi központ a Gyeszna jobb partján. Ukrajna egyik legrégebb városa, élelmiszer- és faiparral.

Zsitomir — Zsitomir-terület központja, a Tyetyerev folyó festői partján. Nagy bútorgyárakkal.

Csernovic — területi központ a Prut-folyó mellett. Fontos vasúti csomópont. Textil- és élelmiszeriparral, egyetemmel.

Lvov — Lvov-terület központja és egész Nyugat-Ukrajna legnagyobb városa, számos vasútvonal (hat vonal) csomópontjában. Lvov régi város, a XIII. században keletkezett. Nagy kulturális központ, régi egyetemmel. Könnyű- és élelmiszeriparral.

A város közelében (Dasava) világítógázlelőhely van, mely a várost olcsó fűtőanyaggal látja el. 1948-ban befejezték a Dasava-Kiev gázvezeték építését.

A folyamatban lévő öt éves terv ezt mondja: „Lvov városát Ukrajna nagy ipari központjává kell fejleszteni.

Lvov városában autószerelőüzemet, izzólámpagyárat, telefon- és távirókészülék gyárat, üvegyárat, kötszövőtárugyárat, élelmiszeripari vállalatokat kell építeni és üzembe helyezni, helyre kell állítani és növelni kell a városi villanytelep kapacitását is.”

Az építkezés sikeresen folyik.

Kérdések

1. Melyek Ukrajna fő természeti kincsei?
2. Milyen volt a Nagy Honvédő Háború kezdetén Ukrajna részesedése az ország gazdasági életében a legfontosabb gazdasági ágak terén?
3. Milyen iparágak alkotják Ukrajna nehéziparát és milyen kapcsolatban állnak ezek az ágak egymással?
4. Vázolják a térképen a déli fémipari kerület határát. Milyen lelőhelyeket és központokat foglal magában?
5. Milyen természetes területekre oszlik Ukrajna és milyen vonások jellemzik e területek mindegyikének mezőgazdaságát?
6. Mit és hova visz ki Ukrajna, mit és honnan hoz be?
7. Jelöljék meg Ukrajna tengeri kikötőit és e kikötők fő kiviteli cikkeit.
8. Milyen ág csoportra lehet felosztani Ukrajna területeit?
9. Milyen ágakból áll a Jobbparti erdős-sztyeppe ipara?
10. Hasonlítsák össze a Jobbparti erdős-sztyeppét a Balparti erdős-sztyeppével.
11. Hasonlítsák össze a Donyec-medencét a Dnyepr-vidékkel.
12. Melyek az ukrainai népgazdaság szocialista újjáalakításának fő vonalai és mily eredményeket értek el külön-külön?

Huszonegyedik fejezet

MOLDVA SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Moldva Szovjet Szocialista Köztársaság a Szovjetunió délnyugati részén fekszik. Keleten területe kissé túlnyúlik a Dnyeszteren, Nyugaton a Prut határolja. A Prut mentén halad a határvonal a Szovjetunió és Románia között. Moldva északkeleten, keleten és délen az Ukrán SzSzK-gal határos.

Moldva SzSzK 1940-ben alakult. Állományába tartozik a volt Moldva Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság nyugati része, amely az Ukrán SzSzK-hoz tartozott és Besszarábia egész középső, nagyobbik része, amelyet Románia adott vissza.

Természeti viszonyai

Moldva SzSzK földje termékeny feketeföld. Középső részén dombos síkság, meleg, földműveléshez kedvező éghajlattal. A nyár itt meleg, a tél enyhe. A csapadék dél felé általában csökken.

Északon a sík, csupán helyenként kissé halmos, erdőtlen, erősen művelt feketeföldű belcui sztyeppe terül el. Ettől délre, a köztársaság középső részében a Kodri-magaslatok vannak, amelyek helyenként a négyszáz métert is meghaladják, lombos tölgy-, gyertyán-, kőris- és juharerdőkkel. A lejtőket podzolos talaj borítja. Még délebbre, a táj újból lapályos és a sík feketeföldű aszályos Budzsak-sztyeppébe megy át. Erdők és bokrok csak a folyók árterületén maradtak meg.

Az *ásványi kincsek* közül agyag, mészkőfajták és más építőanyagok fordulnak elő.

Lakosság

A lakosság többsége *moldovánokból* áll. Rajtuk kívül *oroszok, ukránok és zsidók* vannak a köztársaságban.

A városi lakosság viszonylag kevés, a lakosságnak egyötödét sem képezi.

A falusi házak túlnyomó része kőből, téglából, de gyakrabban vályogból készült fehérre meszelt kunyhók. Majdnem minden kunyhó körül kert van gyümölcsfákkal, sovénnyel körülvéve és konyhakertek, melyekben dinnyefélék teremnek. A falvak körül kukoricaföldek terülnek el. A vízben főtt kukoricaliszt a mamaliga a moldovánok szokásos étele, a kukoricaszár pedig a legfőbb takarmány és fűtőanyag.

Gazdaság

A Szovjetunió keretében Moldva SzSzK gyorsan kifejlesztette mezőgazdaságát és helyi mezőgazdasági nyersanyagfeldolgozó iparát.

A *gabonaneműek* közül fontosak: a *kukorica, a búza, az árpa.*

Sok a *dohány*, a *napraforgó*, a *szója*, a *gyümölcsöskert* és a *szőlő*. Különösen sok szőlő van a Dnyesztr mély völgyében, amely védve van a szelektől. Délen a sztyeppéken fejlett juhtenyésztés is folyik. Az iparágak közül leginkább a konzerv-, a bor-, a szeszegető-, a malom-, az olajsajtoló-, a dohány- és a cukoripar fejlődött ki. Fő kiviteli cikkek: a szőlő, a bor, gyümölcsök, dió, búza, konzervek.

A fasiszta német és román hordák 1941 nyarán feldúlták az országot. A köztársaság felszabadulása után helyre kellett állítani az ország gazdasági életét.

Kisinyov — Moldva SzSzK fővárosa a Bik-folyó, a Dnyesztr jobboldali mellékfolyójának partján, a festői Kodri-hegyek közepontjában. A német-román megszállás idején a várost lerombolták és hanyatlóban volt. Most gyorsan visszaszerzi korábbi jelentőségét.

Kérdések

1. Hogyan, mikor és milyen részekből alakult Moldva SzSzK?
2. Milyenek a moldvai köztársaság természeti viszonyai és mi a jelentőségük az ország gazdasági fejlődése szempontjából?
3. Milyen Moldávia lakosságának nemzeti összetétele?
4. Melyek a fő növényfajták Moldáviában?
5. Milyen ipar van Moldáviában?
6. Moldávia gazdaságának mely ágai haladják meg a helyi jelentőség határait?

Huszonkettedik fejezet

BELORUSSZ SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Belorussz SzSzK a Szovjetunió nyugati részén terül el.

A belorussz nép hosszú ideig egységes egészet alkotott az ukrán és az orosz néppel, és csupán a sajátos történelmi viszonyok vezettek bizonyos fokú elkülönülésre.

Területe minden oldalról nyitott. Ezért Belorusszját történelme egész folyamán sokszor érte idegen támadás északnyugatról (németek és svédek), nyugatról (lengyelek és franciák) és délről (krimi tatárok). A belorussz nép földje századokon át, egészen a XVIII. század végéig hadszíntér volt a Moszkvai Állam és Lengyelország között dúló háborúkban. A XVIII. század végétől kezdve, Lengyelország felosztása után, egész Belorusszija az Orosz Birodalomhoz tartozott az első világháborúig, amely után két részre osztották.

Belorusszija keleti része a Szovjetunió megalakulásakor szövetségi köztársaságként a Szovjetunióhoz került. A szovjet viszonyok között gazdasági és kulturális téren egyaránt gyorsan fejlődött. Nyugati része viszont, amely Lengyelország akkori fasiszta kormányának járma alá került, e kormány részéről kegyetlen gazdasági és nemzetiségi elnyomást szenvedett. Nem előre haladt, hanem visszafejlődött gazdasági és kulturális téren egyaránt. Szovjet-Belorusszija ipari termelése 1937-ben az 1913. évvel szemben a huszonegyszeresére emelkedett. Nyugatbelorusszija ipara ezzel szemben majdnem a felére csökkent. Nyugatbelorussziját csak 1939-ben csatolták a keleti szovjet részhez.

**Természeti
viszonyai**

A Belorussz SzSzk *felszíne* síkság. Északon a *Litván-Belorussz Felföld* morénás jellegű: halmok és dombok, melyeket a gleccserek halmaztak fel, széles, sekély tavak, melyeket gyakran magas, jégkorszakbeli eredetű gömbölyded partok öveznek, morénaüledékekkel teleszórt folyómedrek, kőgörgetegek a tavak, folyók fenekén és a mezőkön. Délen a Pripjaty folyó mentén a síkság fokozatosan mocsaras lapályba megy át, amely alig észrevehetően lejt a Dnyepr felé. Ez a Belorussz Erdővidék, amelynek folyói igen lassan folynak az elmocsarasodott partok között és tavai is elmocsarasodtak. Belorusszija keleti és déli részét a Dnyepr és mellékfolyói öntözik: balról a *Szozs*, jobbról a *Berezina* és a *Pripjaty*. Északi és nyugati részét a Balti-tengerbe ömlő folyók: a *Nyugati-Dvina*, *Nyeman* felső folyása, és a *Vilija*, a Nyeman mellékfolyója öntözi.

A folyók mellékfolyói egymáshoz közel vannak, a vízvásztók alacsonyak. Ez a körülmény igen megkönnyítette a hajóvontatók, majd később csatornák építését. A csatornákat, amelyeket még a cári uralom idején építettek, elhanyagolták, senki sem törődött velük. A szovjet uralom idején újjáépítették a Dnyepr-Bug csatornát, amely a Muhovec folyót, a Nyugati-Bug jobboldali mellékfolyóját a Pripjaty baloldali mellékfolyójával köti össze. Megkezdődött a Dnyepr és Nyeman összekapcsolásának munkája is.

Belorusszija *éghajlata* aránylag enyhe és csapadékos. Átmeneti jellegű a szárazföldiből a tengeri éghajlat felé. A tél kissé melegebb a moszkvainál, a nyár valamivel hűvösebb. A csapadék sok (átlag 600 mm), úgyhogy a gabonavetések nem az aszálytól, hanem inkább a felesleges csapadéktól szenvednek. Csapadékdús nap évenként kétszáz van, a felhősödés erős.

A megművelésre alkalmatlan földek főleg mocsarak. A Pinszki-mocsarak az Erdővidéken minden nyáron tengerre

változnak, melyből mint világító tornyok emelkednek ki a ritkás, magasabb helyeken növény fűcskák.

Miután egész Belorusszija a Szovjetunió belül egyesült, a szovjet kormány erélyesen és nagy méretekben fogott a mocsarak kiszáritásához. Külön határozatot hoztak, hogy Belorusszija minden mocsarát termékeny szántóföldre és kaszálóra kell változtatni. A szovjethatalom éveiben Keletbelorusszijában több száz ezer hektár mocsarat száritottak ki.

Az elmocsarasodott területek *talaja* sok növényi maradványt és foszfort tartalmaz. A kiszáritás után gyakran igen nagy, a szokásosnál kétszer is nagyobb termést ad. A többi terület talaja füves podzolos talaj, amely trágyázásra szorul. Jobb talajfajták, amelyek különösen a lentermesztésre, gyümölcs- és konyhakertészetre alkalmasak, keleten és Minszk körül vannak. Délen a mocsaras talajjal váltakozva sovány, homokos-agyagos talajok vannak túlsúlyban. Ezek burgonyatermesztésre alkalmasabbak.

Az egész területnek több mint egynegyedét erdő borítja. A legnagyobb erdőségek az Erdővidék északi részén és a Belorussz SzSzkK északnyugati határvidékén vannak. A Belovezsai-vadon, a lengyel határon, a legnagyobb védett vegyeserdő-terület Európában.

A Belorussz SzSzkK területén két *erdőtípussal* találkozunk: tajgás erdő, főképpen jegenyefenyőekkel, amely északkeleti irányból, és lomblevelű erdő, tölgy-, juhar-, hárs-, valamint gyertyánfakkal, amelyek délnyugatról terjedtek itt el. A száraz homokos talajú helyeken vörösfenyő erdők, a nedves talajon éger- és nyárfakerdők vannak. A Belorussz SzSzkK erdői ipari fában gazdagok és jellegzetes vonásuk a faanyag viszonylag gyors gyarapodása. A bőséges folyóhálózat megkönnyíti a fausztatást északnyugat felé is (a Nyugati-Dvinán és a Nyemanon) és dél felé is (a Dnyepri és mellékfolyóján, a Berezinán, Belorusszija fő fausztató folyóján).

Az *ásványi kincsek* közül a legfontosabb a *tőzeg*, a fő energiaforrás. A tőzegkészletek oly nagyok, hogy ezek fokozott kitermelése bőségesen fedezheti az ipar egész szükségletét. A tőzegen kívül vannak különböző *építőanyagok* (mészkefajták, homok üveggészítéshez, agyag fazekaskészítményekhez stb.) és *foszforitok*. Belorusszija déli részében (az Erdővidék területén) nemrég *kőótelepeket* fedeztek fel.

Lakosság

Túlnyomó többségben vannak a *belorusszok*, akik a lakosság négyötödét képezik. A többi nemzetiség közül a Honvédő Háborúig a legnagyobb számban a *zsidók* voltak, akik az egész területen elszórtan, főleg a városokban éltek. Vannak

ezenkívül *oroszok* (keleten), *ukránok* (délen) és *lengyelek* (nyugaton). A lakosság elég egyenletesen oszlik meg, a népsűrűség csak az Erdővidéken csökken erősen, ahol nagy területeket erdők és mocsarak borítanak, megművelésre alkalmas föld pedig aránylag kevés van.

A forradalom előtt Belorusszija falusi vidékein nagyon elterjedtek a majorságok, a városi települések között pedig az úgynevezett „mesztecskók”, a kis városkák, amelyek tömve voltak kiskereskedőkkel, kézműiparosokkal és szegény emberek, különösen zsidók tömegével.

Keletbelorusszijában, amely az első világháború után mindjárt a Szovjetunióhoz csatlakozott; a majorságok a kollektivizálás folyamán falvakká fejlődtek. A „mesztecskók” a kereskedelem államosítása és a nagy városok új gyárai révén megszabadultak a fölösleges lakosságtól, amelyet jelentős mértékben az új gyarak szívtak fel.

Nyugatbelorusszijában azonban a „mesztecskók” rendkívül siralmas külseje és a lakosok szörnyű életfeltételei fennmaradtak.

Gazdaság A Szovjetunió keretében Belorusszija népgazdaságát a Honvédő Háború kezdetéig a következő sajátságok jellemzik:

1. belterjes *mezőgazdaság* ipari növényekkel (len, kender, burgonya) és sertéstenyésztéssel,

2. *különféle iparágak*, amelyek elsősorban helyi nyersanyagokat (fát, mezőgazdasági és ásványi nyersanyagokat) dolgoznak fel, s a korábbi kézműiparosok köréből kikerült szakképzett kéde-reket alkalmaznak.

Keletbelorusszija sokkal fejlettebb iparával és belterjesebb mezőgazdaságával különbözik Nyugatbelorusszijától.

A nem-gabonaneműek az egész vetésterületnek több mint egyharmadát képezik. A *mezőgazdaság* jellege itt alapjában véve ugyanaz, mint az OSzFSzK európai részének nyugati területein, azaz *ipari növények* és *haszonállattenyésztés*. A különbség azonban az, hogy a Belorussz SzSzK-ban a vezető termesztési ág nem a len, mint az OSzFSzK szomszédos területein, Szmolenszk- és Kalininterületen, hanem a *burgonya*, amelynek itt sokrétű alkalmazása van (élelmezés, takarmányozás, szeszfőzés, keményítőkészítés kivételre), és az evvel kapcsolatos *sertéstenyésztés*, amely kezdetben makkoltatáson fejlődött, később pedig áttért a burgonyára, s a vajgyártás és szeszfőzés hulladékanyagaira. A len és a vele kapcsolatos fűvetés, valamint tejelő állattenyésztés a Belorussz SzSzK-ban a burgonya és a sertéstenyésztés mögött második helyre szorult.

Belorusszija északi részén az első helyen a len, a tej és ezek feldolgozása áll. Délen az első helyet a húzállat tenyésztése, a kender és a tógazdaság foglalja el.

Ezenkívül helyenként nagy jelentőségre tett szert a gyümölcs- és konyhakertészet, valamint a baromfitenyésztés.

A belorussz *ipar* nagyobb része helyi nyersanyagokat: mezőgazdasági nyersanyagokat, fát és ásványi nyersanyagokat dolgoz fel.

Mezőgazdasági nyersanyagot dolgoznak fel a következő iparágak: a len- (északon, Vityebszkben), a kender-, bőr-, cipő- és kefékötőipar (első helyen áll a Szovjetunióban), és egész sor élelmiszeriparág: szeszegetés, keményítőmelás, hentesárú, húsfeldolgozó, vajgyártás, olajsajtoló, sajt-, gyümölcs-, zöldségipar stb.

A *fa* a következő iparágak alapja: a fűrésztelepek, lemez-famegmunkáló-, valamint a gyufa- és papíripar, amelyeknek országos jelentőségük van.

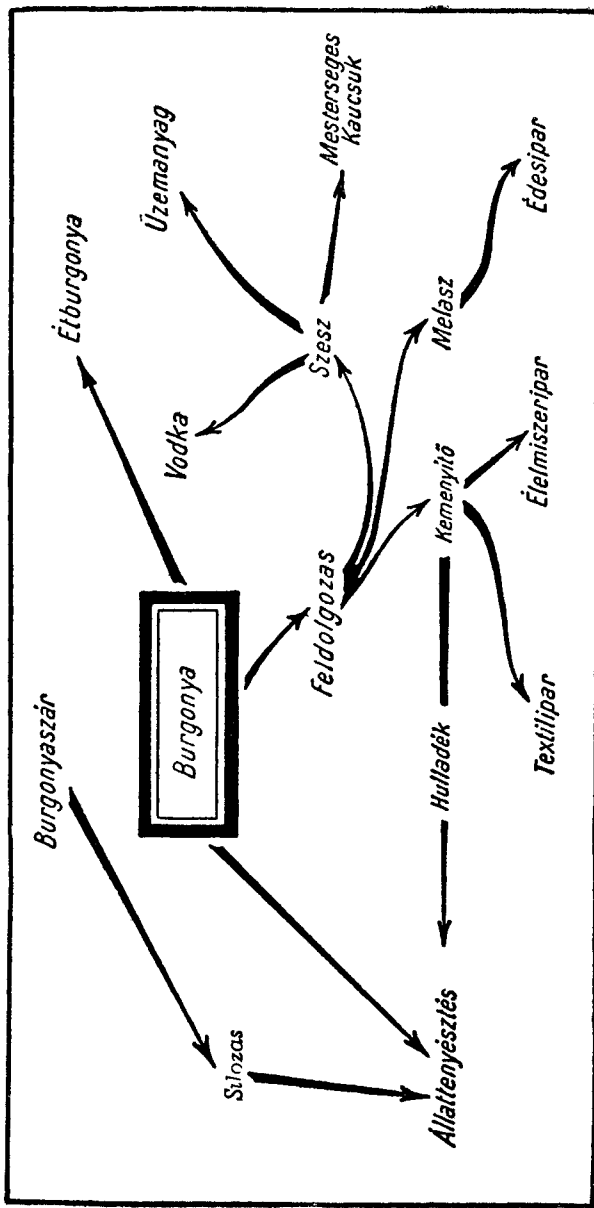
Az *ásványi kincsek* lehetővé teszik az építőanyagok és a foszfortartalmú műtrágya előállítását.

Az *ideszállított nyersanyag* alapján dolgozó, és különösen a Honvédő Háborút megelőző utolsó években kifejlődött néhány iparág közül meg kell említeni a nagyarányú, országos jelentőségű fémfeldolgozó-, a textil-, valamint a kötszövő- és konfekcióipart. A régi kézművesek köréből szakképzett káderek álltak rendelkezésre.

A *tőzegkitermelés* többszörösen emelkedett. A fő tőzegfogyasztók a nagy és kis *villamoserőművek*, amelyeket nagy számban építettek a szovjet uralom idején.

A Belorussz SzSzk igen nagy sikereket ért el a szovjet hatalom éveiben a kulturális építés terén is. Az Októberi Szocialista Forradalom előtt a lakosság kétharmada nem tudott írni-olvasni. Az analfabétizmus most már megszűnt. A forradalom előtt nem volt egyetlen felső tanintézet sem, a szovjet uralom idején tucatjával alakultak a főiskolák és tudományos kutatóintézetek, amelyek élén a Belorussz Tudományos Akadémia áll. Az Októberi Forradalom előtt tilos volt a belorussz nyelv használata, a szovjet hatalom idején százával adnak ki újságokat és könyveket belorussz nyelven.

Belorusszija területe is szenvedte a német fasiszta hódítók megszállását, amely megzavarta a köztársaság békés alkotó életét. A lakosság, a gazdasági és kulturális intézmények jelentős része, keletre költözött. A fasiszta német hordák támadásától Belorusszija, akárcsak Ukrajna, igen erősen szenvedett.

40. ábra. A burgonya felhasználásának sémája.

A városok többségét az iparvállalatokkal együtt majdnem teljesen elpusztították.

Belorusszijának, akárcsak Ukrajnának, az 1946—50. évi öt-éves tervben a főfeladata: a németektől feldúlt villamoserőművek, üzemek és gyárak újjáépítése. Különösen fontosak a gépgyárak. Új iparvállalatokat is (traktor-, kerékpár- és gépkocsigyárt stb.) építenek. Tovább folynak a munkálatok a mocsarak kiszárítására. A népgazdaság helyreállítása és fejlesztése teljes erővel folyik. A terv jelentős részét már teljesítették. Több mint hatezer iparvállalatot építettek újjá, köztük egész sor igen nagy üzemet. Több mint kétezer falu és község teljesen újjászületett. 375 ezernél több lakóházat építettek a falvakban, és 41 ezernél több gazdasági épületet a kolhozokban.

A háborúutáni ötéves terv alapján 270 ezer hektár elmocsarasodott területet száritanak ki. A tőzegkitermelés a háborúutáni ötéves terv éveiben megháromszorozódott. Kétszeresre nőtt a villamoserőművek teljesítőképessége is. A folyamatban lévő ötéves terv egész sor gépgyár építésével új elemet visz Belorusszija iparába.

Minszk — a Belorussz SzSzk fővárosa, Szviszlóc folyó partján és a Moszkva—Varsó-vasúti fővonal mellett. Minszk a cári időkben elhanyagolt kormányzósági város volt, néhány utcával és özőnvezelőtti épületekkel. A szovjet hatalom idején a város képe erősen megváltozott. Minszk Belorusszija nagy ipari és kulturális központjává fejlődött. A félig kisipari műhelyek helyén gépgyárak, famegmunkáló gyár és konfekciógyárak keletkeztek. Minszkben van a Belorussz Állami Egyetem, a belorussz nemzeti kultúra központja, továbbá egész sor más főiskola létesült. Minszkben van a Belorussz Tudományos Akadémia és egész sor tudományos kutatóintézet, köztük a mocsárgazdasági intézet. A Honvédó Háborút megelőző utolsó években sok szép, nagyszabású épület létesült.

Az újjáépítési munkák a németek rombolásai után javában folynak a városban. A háborúutáni ötéves terv legnagyobb új építményei: a traktor- és az autógyár.

Gomel — területi központ a Dnyepri hajózható mellékfolyója, a Szosz mellett, vasútvonalak csomópontjában. Ipari város, amely a szovjet uralom idején erősen fejlődött.

Mogiljov — területi központ, dnyepri kikötő, volt kormányzósági város, amely a szovjet hatalom idején egész sor nagyszabású új építménnyel szinte megújult.

Vityebszk — területi központ, a Nyugati-Dvina mellett. Régi város, amely a szovjet uralom idején a Belorussz SzSzk legnagyobb textilközpontjává lett.

Kérdések

1. Melyek a Belorussz SzSzk fekvésének és természeti viszonyainak sajátosságai?
2. Jelöljék meg a Belorussz SzSzk mezőgazdaságának és iparának fő ágait.
3. Milyen nyersanyaggal és milyen energiaforrásokkal dolgozik a Belorussz SzSzk ipara?
4. Készítsenek térképvázlatot a Belorussz SzSzk vasútvonalairól és jelöljék meg rajta a fő csomópontokat.
5. Melyek a háborúutáni öt éves terv fő feladatai Belorusszijával kapcsolatban?

Huszonharmadik fejezet

A BALTI SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGOK

Litván SzSzk, Lett SzSzk, és Észt SzSzk

Földrajzi helyzetét tekintve a Szovjet-Baltikumnak a Szovjetunió számára igen nagy jelentősége van a külső kapcsolatok szempontjából. A szovjet ország központi területeiből Nyugateurópa felé vezető közvetlen úton fekszik és emellett a Baltikum partjainál a tenger csak rövid időre, vagy előfordul, hogy egyáltalán nem fagy be. A Szovjet-Baltikum „természetes kikötője” a Szovjetunió európai részének.

E földrajzi helyzete következtében a Baltikum megszilárdítja a Szovjetunió állásait a Balti-tengeren, és délnyugatfelől fedezi Leningrádot.

Természeti viszonyai A balti szovjet köztársaságok a keleteurópai síkság északnyugati szélén terülnek el. A Baltikum tájain erősen meglátszik a gleccserek tevékenysége, amelyek valaha a skandináv hegyekről idáig csúsztak. *Felülete* nagyjából lapos, alacsony fekvésű és a tenger felé lejt, helyenként azonban morénás dombvonulatok következtében erősen dombos. Sok a tó, amelyek körül morénás dombok alkotnak természetes duzzasztó gátat. Az alacsonyabban fekvő, gyenge vízfolyású részek nagy területen elmocsarasodtak. A gleccserek tevékenységével van kapcsolatban az is, hogy a talaj agyagos és homokos. A mezőkön sok elszórt sziklagörgeteg van.

A Baltikum *éghajlata* mérsékelt szárazföldi. A tenger közelsége következtében az éghajlat szárazföldi jellege kevésbé észrevehetően jut kifejezésre, mint a Szovjetunió középső terü-

letein. Moszkvával összehasonlítva a tél itt enyhébb, a nyár pedig hűvösebb. Az idő áras erősen változékony, télen gyakran fordul elő olvadás. A nyugati szelek sok csapadékot hoznak. Sok a felhős nap. A csapadékos éghajlat kedvez a réteknek és elősegíti a szálas-takarmányok fejlődését.

A Baltikum a vegyes erdők övezetébe tartozik, amelyek vörösfenyőből és jegenyefenyőből állnak, nyárfákkal, égerfákkal, nyírfákkal és tőgyekkel keverve.

A Baltikum vidéke igen festői. Kerek és lejtős dombok váltakoznak tágas lapályos rétekkel, amelyeket gazdag és dús nedvtartalmú füves növényzet takar. Sok a csapadék. A zöldelő növényzet között itt-ott előcsillan a tavak vagy kis folyók tükre. Az erdők már erősen megritkultak, de a láthatárt mégis majdnem mindenütt erdő szegélyezi. A táj megművelt jellegű: a rétek, legelők és szántók nagyobb területet foglalnak el, mint az erdők és a megművelésre alkalmatlan földek. Sok helyen a rétek és legelők nagyobb kiterjedésűek, mint a szántók, a szántókon pedig a takarmánynövények — vetett fűvek, gyökestermések, zab igen nagy helyet foglalnak el. Mindenütt tehát legel.

A balti partvidéknek sajátos arculata van. Az alacsony hullámmosta fővenypartot nagyrészt vörösfenyők borítják. A Balti-tengerparton, különösen Riga körül, sok az üdülőhely.

Ásványi nyersanyagok terén a Baltikum aránylag szegény. Sok helyen van tőzeg és építőanyagok: *homok, agyag, mészkő*. A legnagyobb jelentőségű az *égethető bitumenpala* (Észtországban), amelyből folyékony fűtőanyagot nyernek.

A gazdasági fejlődés fő jellegzetesége
A Baltikum népeit — litvánokat, észteket, letteket, történelmi kapcsolatok fűzték össze Oroszországgal a németek ellen vívott évszázados közös küzdelem alapján. I. Péter uralkodásától az első világháborúig a Baltikum az Orosz Birodalom keretébe tartozott és nemzetgazdasága elválaszthatatlan részét alkotta Oroszország nemzetgazdaságának.

Baltikum kikötőin — Rigán, Tallinon, Lepaján, és Ventszpilszen keresztül ment az orosz kivitel (gabona, fa, len stb.) és behozatal (fém, felszerelések stb.) jelentős része. Oroszország belső területeit a balti kikötőkkel vasútvonalak kötötték össze: az Orel—Riga, Romni (Ukrajnában)—Lepaja, Moszkva—Ventszpilsz vasútvonal.

Külföldi nyersanyagok és üzemanyagok alapján a Baltikum kikötővárosaiban jelentős ipar (gép-, textil- és vegyészeti ipar) fejlődött ki, amely szoros kapcsolatban volt a külföldi tőkével, de az orosz piacra dolgozott. Lettország és Észtország a cári Oroszország leginkább fejlett ipari területei közé tartozott.

Litvánia, Lettország és Észtország külön államok lettek a

Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, amely Oroszország minden népének megadta az önrendelkezési jogot. A szovjet hatalmat azonban itt a beavatkozók segítségével hamarosan megdöntötték és Litvánia, Lettország és Észtország burzsoá köztársaságokká váltak egészen 1940-ig, amikor újra a Szovjetunióhoz csatlakoztak.

A Baltikum elszakadása után megszakadtak gazdasági kapcsolatai is a szovjet országgal. A Szovjetunió kivitele és behozatala más kikötőkön, főleg Leningrádon és Murmanszkon át haladt. Miután piacait elveszítette, a Baltikum ipara jelentősen hanyatlott. Hanyatlását az első imperialista háborúutáni válság még inkább fokozta. Munkások ezrei maradtak munka nélkül. A fejlett nehézipart, amely Oroszország számos piacát látta el, az élelmiszer- és könnyűipar váltotta fel, amely a szűk belső piacot szolgálta ki. A nyugateurópai piacokon a Baltikum ipara nem volt versenyképes.

Ekkor történt kísérlet arra, hogy a Baltikum gazdaságát a „dán útra” tereljék, azaz olyan kivitelre dolgozó állattenyésztő jellegűvé tegyék, mint Dánia gazdasága. A tejgazdaság, sertésitenyésztés és baromfitenyésztés fejlesztése terén bizonyos sikereket el is értek. Vajat, szalonnát és tojást szállítottak külföldre, főleg Angliába. A Baltikum London állattenyésztő major-ságává kezdett válni.

A dán példának ez a másolása azonban nem vezette ki a zsákutcából Baltikum gazdaságát. Az agrárvilágválság körülményei között megnehezült a termékek elhelyezése a külföldi piacokon. A baltikumi kulákok meggazdagodtak az államtól kapott kiviteli prémiumokból, a kevésföldű parasztok tömegei azonban egyre jobban szegényedtek. A Baltikumban megvalósított „földreform” kissé csökkentette a nagybirtokok szerepét, ugyanakkor fokozta a felső kulákréteg erejét és a dolgozó parasztságot ennek rendelte alá.

A kis és gyenge balti államok, fennállásuk kezdetétől kénytelenek voltak külföldi kölcsönökhöz folyamodni és ezzel pénzügyileg súlyos függő helyzetbe kerültek a nagy európai országokkal szemben és azok politikájának engedelmes eszközeivé váltak.

1939-ben a Szovjetunió kölcsönös segélynyújtási szerződést kötött a balti köztársaságokkal. Litvánia, Lettország és Észtország burzsoá kormányai azonban meghiúsították a szerződések végrehajtását. 1940 nyarán a Szovjetunió azt követelte, hogy olyan kormányokat alakítsanak Litvániában, Lettországon és Észtországban, amelyek biztosíthatják a megkötött szerződések teljesítését. *Az új, a Szovjetunióval szemben baráti kormányok demokratikus parlamenti választásokat tartottak. Litvánia, Lettország és Észtország nemzetgyűlése a nép akaratát kifejezésre juttatva, államát Szovjet Szocialista Köztársasággá nyilvánította. Az új szovjet köztársaságokat kérésüknek megfelelően felvették a Szovjetunió keretébe és a szövetségi köztársaságokat megillető jogokat kaptak.*

A szovjet hatalom Litvániában, Lettországon és Észtországban államosította a földet minden kincsével együtt, a bankokat, a nagy kereskedelmi és ipari vállalatokat. A felesleges földeket, amelyek az egy gazdaságra megállapított mértéken felül a kulákok birtokában voltak, a kevésföldű és földnélküli parasztok között osztották fel.

Azzal, hogy a Baltikum a Szovjetunióhoz csatlakozott, gyökeresen megváltozott gazdasági helyzete is. Az azelőtt tétlenül álló fagymentes balti kikötők megélénkültek, megkezdődött a Szovjetunió külkereskedelmi kapcsolatainak lebonyolítása.

A gépgyártás, valamint a textil- és vegyészeti ipar, amely eddig jóformán szunetelt, országos jelentőségűvé vált és tág lehetőségek nyíltak fejlődése számára. A hatalmas Szovjetunió keretében a nyersanyag és a piac egyaránt teljesen biztosítva volt számukra.

A szovjet gazdasági rendszerben Észtország ipari termelése már az első évben hatvan százalékkal növekedett. A szakképzett munkás- és mérnökkádereket, akik azelőtt nem találtak alkalmazást, kezdték bevonni az állandóan fejlődő iparba. A munkanélküliség rövid idő alatt megszűnt. Óriási piacra tett szert a baltikumi haszonállattenyésztés is. Baltikum egész gazdasága feléledt, miután kapcsolatai a Szovjetunió középső vidékeivel helyreálltak.

Ezt az emelkedést ideiglenesen megszakította a fasiszta csapatok átmeneti megszállása a Nagy Honvédó Háború kezdetén. A Szovjet Hadsereg segítségével a Balti szövetségi köztársaságok lerázták a gyűlölt fasiszta jármot, visszaállították a szovjet rendszert s a nagy orosz nép segítségével haladéktalanul hozzáálltak gazdaságuk továbbfejlesztéséhez és újjáépítéséhez. Ez a munka igen sikeresen folyik, amit igen elősegít a lakosság magas kulturális színvonala és szervezettsége. A gazdasági építéssel párhuzamosan halad a kulturális építés is. Most már minden köztársaságnak megvan a maga tudományos akadémiaja.

LITVÁN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Litván SzSzK a másik két balti szovjet köztársaságtól délre terül el. Területét, lakosságának létszámát és népsűrűségét tekintve Litvánia az első helyen áll a balti köztársaságok között.

A Litván SzSzK-nak a többi balti köztársasághoz hasonlóan kijárata van a Balti-tengerre. Ez a kijárat: Klajpeda kikötőváros.

Litvánia felülete általában sík, csupán nyugaton és keleten erősen dombos. Sok a tó és a mocsár. Az erdőket, amelyek egykor egész Litvániát elborították, már nagyrészt kivágták.

Litvánia *főfolyója* a *Nyeman*. Belorusszijában ered, és Litvánián át a Balti tengerbe ömlik. A Nyemanon fát úsztatnak. Kaunasz után a folyó hajózhatóvá válik.

A köztársaság *lakosságának* legnagyobb része *litván*. Ezen-

kívül oroszok, zsidók és lengyelek élnek a területén. A lakosság leginkább mezőgazdasággal foglalkozik. Litvánia falusi lakossága túlnyomórészt nem majorokban, hanem falvakban lakik.

Csak azután, hogy a Szovjetunió keretébe került, kezdődött meg Litvánia gyors gazdasági és kulturális fellendülése.

A Litván SzSzK *mezőgazdasága* jóval fejlettebb, mint ipara.

A *földművelés* nagyobb szerepet játszik, mint a többi balti köztársaságban. A földművelésben azonban a Baltikum többi részétől eltérően, a gabonaneműek vannak túlsúlyban, a takarmány- és az ipari növények fölött.

Litvániában a gabonaneműek közül főképpen *rozst* és *zabot*, kisebb mértékben *búzát* termesztenek. A nem-gabonaneműek közül három fő növényfajtát termesztenek: *burgonyát*, (jórészt sertés-hízalásra), *lent* és *szálastakarmányokat* (különösen lóherét), amelyek a vetésforgóban egymással kapcsolatban vannak. Kisebb *cukorrépa* vetések is vannak.

Az állattenyésztést a *sertés-* és *baromfitenyésztés*, valamint a *tejgazdaságok* képviselik.

Az állattenyésztés Litvániában vaj, szalonna és más állati eredetű termékek kivitelére rendezkedett be. Ezért jelentős ipar fejlődött itt ki állati nyersanyagok, hús és tej feldolgozására. Ez, az ipar termelésének méreteit tekintve, első helyen áll Litvániában és az egész országban elterjedt.

A mezőgazdasággal kapcsolatos élelmiszeriparon kívül Litvániában *jamegmunkálóipar* van. Textilgyárak dolgoznak ide szállított gyapottal. Tőzegkitermelés folyik.

Kiviteli cikkek: szalonna, vaj, len, faanyagok.

A háborúutáni ötéves terv feladata nemcsak a gazdaságok helyreállítása a károk után, amelyeket a német fasiszták okoztak, hanem a háborúelőtti színvonal jelentős túlszárnyalása is, különösen az iparban, amelynek termelése majdnem megkétszereződik. Különös súlyt helyeznek a villamoserőművek fejlesztésére (a tőzégfűtéssel), a mezőgazdasági gépgyártás és az élelmiszeripar fejlesztésére.

Az óriási építőanyag szükséglettel kapcsolatban, amely a megszállók által feldúlt épületek újjáépítéséhez, valamint az új ipari építéshez szükséges, Litvánia, akárcsak a többi balti köztársaság is, igen nagy figyelmet szentel az építőanyagok (tégla, gipsz, cserép, üveg stb.) gyártásának.

Vilnyusz — a Litván SzSzK fővárosa.

A város erdők és dombok között terül el, ott, ahol a Vilejka folyó a Vilijába, a Nyeman mellékfolyójába ömlik. A X. században

alapították. A városban sok építészeti emlékmű van. Egyeteme Európa egyik legrégibb egyeteme. Nagy vasúti csomópont.

Kaunasz — a Nyeman folyó mellett, a Vilija torkolatánál fekszik. A köztársaság fő ipari központja. Litvánia iparának mintegy a fele itt összpontosul: hús-, fűrész-, gyufa-, textil-, fémfeldolgozó-, dohány- és malomipari üzemek. Egyeteme van.

Klajpeda — majdnem fagymentes tengeri kikötő, a Nyeman torkolatától északra.

LETT SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Lett Szovjet Szocialista Köztársaság a Balti-tenger partján van, ott, ahol a nagy Rigai-öböl mélyen benyúlik a szárazföldre.

A köztársaság közepén, lejtősen ereszkedve a Rigai-öböl felé terül el a termékeny Riga-Elgavai Alföld. A terület a széle felé emelkedik és dombossá válik. Ezek a dombos magaslatok igen festőiek. „Livoniai Svájcnak” nevezik őket. Lettország partja lapos, fővénypart.

A köztársaságot délkeletről a *Daugava* folyó (Nyugati-Dvina) szeli át, amely Belorusszijából jövet Lettország területén áthaladva a Rigai-öbölbe ömlik. A folyón fát úsztatnak, a hajózást a zátonyok és zuhatagok megnehezítik. A Daugava jelentős vízienergiaforrásokat rejt magában.

A tenger enyhítő hatása az éghajlatra különösen nyugaton érezhető.

Lettországban főképpen az ország északi és nyugati részén vannak erdők.

A *letteken* kívül, akik a Lett SzSzK lakosságának zömét alkotják, keleten a Latgale-területen a lettekkel rokon *latgalok*, továbbá *oroszok* élnek. Latgalia Lettország legelmaradottabb területe volt, amely földmunkásokat adott Lettország többi körzetébe a kulákgazdaságok részére.

Az első világháború előtt Lettország nemzetgazdasága Oroszország egész gazdaságával szoros kapcsolatban fejlődött. Riga, Lepaja és Ventszpilsz kikötőin át ment az orosz kivitel mintegy negyedrésze. A kikötővárosokban, főleg Rigában nagy ipar: hajóépítő-, gépgyártó-, textil-, vegyészeti- és gumiipar fejlődött ki, amely az orosz piacra dolgozott.

Az 1914–18-as háború gazdasági válságot idézett elő, az ország elszakadása Oroszországtól pedig az orosz piac elvesztésével járt. Az erős nehézipart gyenge élelmiszer- és könnyűipar váltotta fel. A munkanélküliség állandó lett. A dolgozó parasztság szolgálai függőségben volt a kulákkal szemben.

Csupán a szovjet hatalom győzelmével és Lettország belépésével a szovjet köztársaságok családjába kezdődött a felvirágzás ideje a köztársaság gazdaságában.

A Honvédó Háború kezdetén a Lett SzSzK-ban a termelés méreteit tekintve első helyen az élelmiszeripar állt, amely nagyrészt az állattenyésztéssel volt kapcsolatban. A kis élelmiszerüzemek leginkább falvakban helyezkedtek el. Az élelmiszeripar vajgyárakból állt leginkább északon és nyugaton, olyan járásokban ahol a tejgazdaság a legfejlettebb volt. A vajgyártáson kívül hús-, malomipar és cukorgyártás van.

A második helyen a *textilipar* állott (gyapjú-, len-, selyem- és főleg pamutipar), amely elsősorban Rigában összpontosult.

Volt továbbá gépgyártás, amely Rigában (elektrotechnikai felszerelések, kerékpár stb. gyártás), valamint Lepájában összpontosult. Ezenkívül jelentősen kifejlődött a gyufa-, gumi-, papír-, dohány- és famegmunkáló ipar.

A Lett SzSzK *mezőgazdaságában* a fő helyet az állattenyésztés: a *tejgazdálkodás*, a *sertés- és baromfitenyésztés* foglalja el. A állattenyésztés fejlődését Lettországbán mint általában a Baltikumban, a csapadékos éghajlat, a zamatos fűvel benőtt dús rétek és legelők segítik elő. A földművelés iránya: takarmánytermesztés (takarmányfűvek, burgonya). A gabonaneműek a vetésterületnek a felét sem veszik igénybe, emellett a gabona egyrészét szintén a jóságok takarmányozására fordították. Az ipari növények között a legfontosabb a len. A háborúutáni években nagy léptekkel haladt előre a mezőgazdaság kollektivizálása.

Lettország vaját, szalonnát, lent, faanyagokat, gumikészítményeket, gyufát, távbeszélőkészülékeket és rádiókészülékeket *visz ki*.

Lettország gazdasága a németek garázdálkodása után a háborúutáni ötéves terv alapján nemcsak teljesen helyreáll, hanem jóval a háborúelőtti színvonal fölé emelkedik. Különös súlyt helyeznek a villamoserőművek építésére (vízienergia és tőzeg kihasználásával), amelynek termelése két és félszeresére emelkedik és a könnyűipar (cipő-, textilipar stb.) fejlesztésére.

Riga — a Lett SzSzK fővárosa — a Daugava-folyó mellett terül el, közel ahhoz a helyhez, ahol a folyó a Rigai-öbölbe ömlik. Európa egyik legrégebbi városa, a XII. század eleje óta ismeretes. A Lett SzSzK iparának kétharmada itt összpontosul: gép-, textil-, vegyészeti-, dohány-, famegmunkáló-, élelmiszeripar stb. Riga nagy kikötőváros, egész sor vasútvonal és a faúsztatás végpontja a Daugaván. Riga igen fontos kulturális központ, nemcsak Lettországbán, hanem az egész Baltikumban.

Lepaja és Ventszpilsz — kikötő- és ipari városok.

ÉSZT SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az Észt Szovjet Szocialista Köztársaság a többi balti köztársaságtól északra a Finn-öböl és a Rigai-öböl között terül el. Területét és lakosságának számát tekintve Észtország Litvánia és Lettország után következik.

Észtországhoz sok sziget tartozik, köztük a *Moonzund-szigetcsoport*, amely a Balti-tengeren, a Rigai- és a Finn-öböl bejáratánál fekszik és honvédelmi szempontból nagy jelentősége van.

A köztársaság északi része alföld, sok mocsárral és homokos területtel. Az alföld mészkőfok kiugrással („glint”) ereszkedik a Finn-öbölbe. A partvonal Észtország területén erősen szakadozott és sok alkalmas öblöt alkot. Délebbre a terep emelkedik és dombossá válik, a talaj itt termékenyebb.

Észtország legnagyobb tavai — a Pejpusz (Csud)-, a Pihkva (Pszkovi)- és a Virtsz-Jarv-tó — egymással kapcsolatban állnak. Ennek az egész törendszernek (a Csud-tóból eredő Narva folyó útján) lefolyása van a Finn-öbölbe. A zuhatagok és örvények nehezítik a hajózást Észtország rövid és bővizű folyóin, de növelik energetikai jelentőségüket.

Ásványkincsekben Észtország gazdagabb, mint a többi balti köztársaság. Legnagyobb jelentőségűek a Finn-öböl mentén az ország északkeleti övezetében fekvő bitumenpala telepek. A pala feldolgozása folyékony üzemanyagot és gázt ad.

Az *észteken* kívül, akik a lakosság zömét alkotják, a köztársaságban, különösen keleti részében, sok orosz él. A lakosságnak több mint kétharmada falun — tanyákon él.

A Honvédő Háború kezdetén Észtország gazdasága a következőképpen oszlott meg: első helyen a *textilipar* állott. (Nagy pamutgyárak Narvában és Tallinban, néhány szövet- és lenfonó gyár.)

A ffeldolgozás kifejlesztette a gyufa-, papír- és bútoripart. A mezőgazdasági iparok közül kitűnik a vajgyártás, a hús- és bőr- ipar. A gépgyárak legnagyobb része Tallinban van.

Fontos, más országokban jóformán ismeretlen iparág a *folyékony üzemanyagtermelés palafélékből*.

Észtország mezőgazdaságában első helyen a *tejelőállat-tenyésztés* áll. A rétek és legelők itt méginkább túlsúlyban vannak a szántókkal szemben, mint Lettországban. A tej nagy részéből vajat készítenek. Fejlett *sertés- és baromfitenyésztés*.

Sok szálastakarmányt vetnek. Jelentős a burgonyatermesztés. Az élelmezési célokat szolgáló gabonaneműeken, a rozson és a búzán kívül nagy szerepet játszanak a takarmányfélék.

Mint Lettországhban, a parasztok itt is nagyszámban tömörülnek kolhozokba.

A partvidéken fejlett a *halászat*.

Fő *kiviteli* cikkek: vaj, hús, tojás, faanyagok.

A háborúutáni ötéves terv fő feladata: a gazdaság és a városok helyreállítása a német megszállás után, továbbá a legfontosabb gazdasági ágak további fejlesztése. A legnagyobb, már helyreállított iparüzemek közül meg kell említeni a textilüzemeket (a Balti Manufaktúrát Tallinban és a Krenbolmi Manufaktúrát Narvában) és a motorgyárakat; az új iparüzemek közül egész sor szuperfoszfát és palafeldolgozó üzemet. A szuperfoszfát és a palakitermelés 1950-ben az 1940. évi termeléshez képest négy és félszeresre növekszik.

Tallin — az Észt SzSzK fővárosa — a Finn-öböl partján fekszik. Nagy és kényelmes kikötő, nagy ipari és kulturális központ. Tallinban összpontosul az Észt SzSzK iparának több mint a fele (gép-, textilipar stb.).

Tartu (azelőtt Jurjev) — régi egyetemi város.

Narva — a Narva folyó mellett. Nagy textilközpont, a Krenbolmi Manufaktúrával, amely újból Európa egyik legnagyobb textilgyárává vált, teljes termelési ciklussal.

Kérdések

1. Milyen a balti szövetségi köztársaságok földrajzi helyzete? Múltassák a balti szövetségi köztársaságok földrajzi helyzetének gazdasági és védelmi jelentőségét.

2. Melyek a Baltikum természeti viszonyainak sajátosságai és milyen jelentőségük van a Baltikum gazdasági fejlődése szempontjából?

3. Milyen hátránya volt a balti államok gazdasági fejlődése szempontjából annak, hogy 1918—19-ben elválasztották őket Szovjetországtól?

4. Milyen jelentősége volt a Szovjetunió és a balti köztársaságok szempontjából annak, hogy 1940-ben a balti köztársaságok újra egyesültek a Szovjetunióval?

5. Miben különbözik a Litván SzSzK a többi balti köztársaságtól, fekvését, természeti viszonyait, történelmi körülményeit, gazdasági fejlődésének fokát és irányát tekintve?

6. Melyek a Litván SzSzK gazdaságának fő ágai?

7. Litvánia ipara miért kevésbé fejlett, mint Lettország és Észtország ipara?

8. Melyek Lettország fő gazdasági ágai?

9. Melyek Észtország fő gazdasági ágai?

10. Hasonlítsák össze a balti szövetségi köztársaságok fővárosait, fekvésüket, közlekedési és ipari jelentőségüket.

11. Jelöljék meg a háborúutáni ötéves terv fő feladatait a balti szövetségi köztársaságokkal kapcsolatban.

KARÉL-FINN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság a Szovjetunió északnyugati részén fekszik. Területe délről észak felé 600 kilométer hosszúságban nyúlik el, a Ladoga-tótól a Fehér-tengerig. Nyugaton Finnországgal határos.

A Karél-Finn SzSzk 1940-ben alakult az OSzFSzk-hoz tartozó Karél Autonóm SzSzk-ból, azon terület nagy részének hozzácsatolásával, amely az 1940-es békeszerződés alapján került Finnországtól a Szovjetunióhoz. A Karél-Finn SzSzk-hoz Finnországtól a Ladoga-tó északi partvidéke és északon Kuolajarvi város körzetének egy része került.

Természeti viszonyai A Karél-Finn SzSzk a gránit, a tavak és az erdők országa. A gleccserek tevékenysége itt különösen szembetűnően észlelhető: Gleccserektől

barázdált domborokkal teleszórt felület, síma, valaha éles szakadozott sziklák, gyakori sziklagörgetegek a mezőkön. Sokezer tó: a terület tizenöt százalékát tavak foglalják el. A legnagyobbak a Ladoga-, az Onyega- és a Vigozero-tó. A tavak különböző szinteken terülnek el: az összekötő folyók zuhatagosak, vízienergiában gazdagok, nagyobb jelentőségűek energetikai, mint közlekedési szempontból.

Az *égghajlat* hűvös és csapadékdús. A csapadék délen meghaladja az évi ötszáz millimétert és ez, az alacsony párolgás mellett, elmocsarasodásra vezet. Podzolos talaj. A mezőgazdaságilag hasznosított földek az egész területnek mindössze három százalékát képezik, amiből a szántóföldek ötödannyi helyet foglalnak el, mint a rétek.

A terület kétharmadát *erdők*: vörös- és jegenyefenyők borítják.

Az ásványi kincsek közül a fontosabbak: *építőanyagok* (gránit, bazalt, márvány), valamint *kvarc, csillám, vasérc* (a hegyi kőzetekben és a tavak fenekén) és *színesfémek*.

A Fehér-tenger és a belvizek (tavak és folyók) *halban* gazdagok.

Lakosság A Karél-Finn SzSzk lakossága *karélokból, finnekből és oroszokból* áll. A népsűrűség igen alacsony.

Csupán délen, a mezőgazdaságra alkalmasabb részekben, amelyeket szántók céljára az erdőktől megtisztítottak, ér el a népsűrűség tíz embert négyzetkilométerenként. Távolság, észak felé, ahol a

nagy mocsarakkal és tavakkal megszakított erdőségek kezdődnek, a népsűrűség csökken.

A falusi jellegű lakótelepek igen kicsinyek, néha csupán öt-tíz udvarból állnak és igen ritkán, elszórtan találhatóak a folyók vagy tavak partján. A házak nagyok, igen tágasak, gyakran kétemeletesek. A mocsaras helyeken a házakat gyakran a mélyen földbevert cölöpökre építik. A falusi lakosság fő tevékenysége: erdei munka, fakitermelés és fausztatás. Erősen elterjedtek a famegmunkálással kapcsolatos kézműiparok, továbbá építkezési kő megmunkálás, vadászat, helyenként halászat.

Télen, amikor a folyók befagynak, Karélia sokkal járhatóbb. Ilyenkor mindenki, apraja-nagyja, sível közlekedik. A mocsaras helyeken nyáron is szánokon kell közlekedni.

A városi lakosság az ipar fejlődésével kapcsolatban az utóbbi években gyorsabban növekedett, mint a falusi, és 1939-ben elérte a 32 százalékot. A szovjet időkben a karél nép igen nagy sikereket ért el kulturális téren és már az első ötéves terv végére mindenki tudott írni-olvasni.

Gazdaság A cári időkben Karélia néptelen és úttalan, félreeső zug volt, sajátos „Szibéria a főváros közelében”. Nem hiába nevezték a „félelemnélküli madarak országának”.

A Murmanszk-vasutat csak 1916-ban építették. A határvidék fő kincsei — az erdők, a vízienergia és az ásványkincsek kihasználatlanul heverték és a lakosság igen szegényen élt, vadászattal, halászáttal és kisebb területen tűzzel irtott erdők helyén, mezőgazdasággal foglalkozott. A súlyos gazdasági helyzet következtében a lakosság tömegével ment máshova munkára, főleg a Mária-csatornarendszer vízi szállításához.

A szovjet hatalom éveiben Karélia a felismerhetetlenségig megváltozott. Nagyipar jött létre. A mezőgazdaság szocialista alapokon újjáalakult. Mérhetetlenül megnőtt a lakosság kulturális színvonala. Karélia gazdasági sikereinek legjobb bizonyítéka volt, hogy a korábbi munkaerőfelesleget erős munkaerőhiány váltotta fel és már nem Karéliából mennek az emberek munkára, hanem Karéliába jönnek.

Az ipar fő ágai: fa-, famegmunkáló- és a papíripar, amely főleg a vízierőművek energiáját használja.

Az erdei munkákat gépesítették. A fakitermelés a forradalomelőtti időkhöz viszonyítva, több mint nyolcszorosra növekedett. Fakitermelés és fűrésztelepek az egész köztársaságban mindenütt vannak, legtöbbjük azonban a vasútvonalak és a Fehér-tengert a

Balti-tengerrel összekötő csatorna övezetében (fafűrészelés, lemez-, bútór- és tipusházkészítőipar). Hajógyártás is van.

A cellulóze- és papíripari vállalatok nagyrészt a közlekedési főútvonalak, a Kirovszk (azelőtt Murmanszk)-vasútvonal mentén, Szegezsaan, Kondopogában és más városokban vannak.

Ezeket az ipari központokat villamoserőművek szolgálják ki, amelyek nagyrészt „fehér szénnel” dolgoznak.

Nagy jelentőségre tett szert az *építőanyag* kitermelés. A karéliei kő nagy mennyiségben megy Moszkvába és Leningrádba. Az építkezési kőanyagok kitermelése nagyrészt víziközlekedéssel áll kapcsolatban. A kőbányák az Onyega-tó nyugati partján, a Ladoga-tó északi partján és más helyeken fekszenek. Csillámpala bányászat folyik.

A köztársaság *mezőgazdasága állattenyésztési* (tejgazdaság) és *konyhakertészeti* irányzatú, sok *szá astakarmány termesztéssel*. A gabonaneműek közül a legfontosabb a rozs, az árpa és a zab. Az itteni gabona nem elég, nagy mértékben szállítanak ide (a Volgáról a Mária-csatornarendszeren át).

A fő mezőgazdasági kerületek délen vannak. A szovjet hatalom éveiben sok új földet tettek művelhetővé, amelyek azelőtt erdős és mocsaras területek voltak. A földművelés messze északra nyomult előre.

A Karél-Finn SzSzk-nak két kijárata van a tengerre: északon a Fehér-tengerre (Kem és Belomorszk kikötőin át), délen a Finn-öbölbe és ezen keresztül a Balti-tengerre (Leningrád és Viborg kikötőin át, amelyek már az OSzFSzk területén fekszenek).

Az északi és déli tengeri kijáratokhoz két útvonal vezet, amelyek hosszanti irányban az egész köztársaságon keresztül vezetnek:

1. a *Kirovszk-vasút* a hozzá csatlakozó vonallal, amely a Ladoga-tó északi oldalán Viborgba vezet.

2. A Fehér-tengert és a Balti-tengert összekötő víziút: a Sztálinról elnevezett Fehér-tenger—Balti-tengeri *csatorna* (a Fehér-tenger mellett fekvő Belomorszktól az Onyega-tó mellett fekvő Povenyecig) — az Onyega-tó — a Szvir folyó — a Ladoga-tó — a Néva folyó.

Ezek a fontos fő útvonalak a fa kiviteli szállítását és az átmenő forgalmat bonyolítják le. A köztársaság fő iparkerületei a vasútak mentén fekszenek.

Fő *kiviteli* cikkek: fa, faanyagok, papír, építkezési kő, csillámpala.

A Nagy Honvédó Háború idején a Karél-Finn SzSzk területének jelentős részét a német fasiszta hódítók megszállták.

A háborúutáni ötéves terv alapján a köztársaság gazdaságának vezető ágai nemcsak elérik a háborúelőtti színvonalat, hanem jelentősen túl is szárnyalják. Ez különösen a villamosenergia termelésre vonatkozik, amely kétszeresére emelkedik, és a papírtermelésre, amely háromszorosra nő.

Petrozavodszk — a Karél-Finn SzSzk fővárosa, az Onyega-tó nyugati partján, a Leningrád—Murmanszk vasútvonal mentén. Fő iparvállalatai: az Onyega gyár (felszerelésgyártás a faipar számára), sülécgyártás és csillámfeldolgozó gyár.

Belomorszk — fakiviteli kikötő a Fehér-tenger mellett, ahol a Fehér-tenger—Balti-tenger csatorna és a Kirovszk-vasút a tengerhez ér. Végpontja az új vasútvonalnak, amely a kirovszki vasútvonalat a Moszkva—Arhangelszk vonallal összeköti.

Kérdések

1. Hogyan, mikor és milyen részekből alakult a Karél-Finn SzSzk?
2. Értékeljük a Karél-Finn SzSzk természeti viszonyait mezőgazdasági és ipari szempontból.
3. Mi a jelentősége a Kirovszk-vasútnak és a Sztálinról elnevezett Fehér-tenger—Balti-tenger csatornának a Karél-Finn SzSzk gazdasági fejlődése szempontjából?
4. Melyek a Karél-Finn SzSzk népgazdaságának fő ágai, mit visz ki és hová?

Huszonötödik fejezet

A KAUKÁZUSONTÚLI SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGOK

Azerbajdzsán SzSzk, Örmény SzSzk, Grúz SzSzk

A kaukázusontúli szövetségi köztársaságok és az OSzFSzk között a politikai határ nem azonos teljesen a Kaukázusontúl fizikai-földrajzi határával, amely a Kaukázusi-hegylánc mentén halad. Nyugaton az OSzFSzk átlépi a hegyláncot és kissé délre nyúlik; az Azerbajdzsán SzSzk és a Grúz SzSzk észak felé nyúlik át a hegyláncon.

A Kaukázusontúl nyugaton határos a Fekete-tengerrel és keleten a Káspi-tengerrel. Mindkét tenger fontos szerepet játszik a Kaukázusontúl és a Szovjetunió többi része közötti kapcsolatban. A Káspi-tenger partvidéke mentén, a Mahacskalán és Bakun át vezető vasútvonalat már régen, még az 1860-as évek végén megépítették. A Fekete-tenger partvidéke mentén, a Szuhumin és

Gagrin keresztül vezető vasút építését csak a Nagy Honvédő Háború éveiben fejezték be. A Kaukázusi-hegyláncon átvezető bágóutak főleg a turistaforgalom szempontjából jelentősek.

Természeti viszonyai

Északkaukázussal ellentétben, ahol a Kaukázusi Főhegylánc az egyetlen hegység, a Kaukázusontúl a Főhegylánc, vagyis a *Nagy-Kaukázus* délen (a Szurami hegyláncon át) egyesül a *Kis-Kaukázussal*, amely számos hegyvonulatával és ezek elágazásaival az ország egész déli részét elborítja. A Kaukázusontúl egészében hegyes vidék, meglehetősen magas átlagos szinttel.

Tengerszintfeletti magasságát tekintve a Kaukázusontúl területe így oszlik meg:

A hatszáz méteren aluli alacsony övezet 43 százalék,
a 600—1800 meter magas középső övezet 36 százalék,
az 1800 méteren felüli felső övezet 21 százalék.

A Kaukázusontúl természeti kincsekben gazdag terület. A Kaukázusontúl fő természeti adottságai:

1. *szubtropikus éghajlat* a vidék alföldjein és völgyeiben, ami lehetővé teszi egész sor nagyértékű, meleg éghajlatot kedvelő növényfajta (gyapot, tea, szőlő, narancsfafélék stb.) termesztését.

2. *ásványi kincsek*, köztük olyanok, amelyeknek világjelentőségük van: a bakui olaj és a csiaturai mangánérc;

3. *belvizei* (hegyi tavak és hegyi folyók), amelyek hegyi jellegük miatt jóformán alkalmatlanok a közlekedésre, de rendkívül értékesek a száraz sztyeppék öntözésére és még inkább, mint olcsó energiaforrás;

4. *erdőiben* értékes fafajták vannak (szamsit¹, bükk, mahagóni stb.)

A Kaukázusontúl termelőerőinek fejlődését a következő alapvető nehézségek akadályozzák:

1. a hegyes terület, amely nagymértékben megnehezíti a közlekedést és nemcsak a hegyláncok gerincén, hanem a meredek hegylejtőkön is igen jelentős területeket vesz el a földműveléstől;

2. a Kaukázusontúl keleti részének aszályos éghajlata.

A vízienergiaforrás felhasználása a modern technika segítségével lehetőséget ad e nehézségek leküzdésére.

A hegyi folyók nemcsak vizet adnak az öntözéshez, hanem

¹ A szamsit — pálmafajta, értékes, megmunkálható, igen kemény faanyaggal, amelyet súlyra adnak el és exportálnak. A szamsitból golyóscsapagyt, orsokat, kis hengereket készítenek textilgepek számára stb.

olcsó villamos energiát is, a villamos energia pedig a Kaukázusontúl nem csupán az iparhoz, hanem a közlekedéshez (hegyszakaszok villamosítása meredek emelkedők leküzdésére, öntözéshez) víz átszivattyúzás magasabb szintekre, a növények beltérjes termesztése számára új területek hasznosításához (teraszok létesítése a hegylejtőkön), fakitermeléshez és az ásványkincsek kiaknázásához (kötélpályák létesítése a kevésbé hozzáférhető helyeken a fa és ércek szállítására) is szükséges.

Történelmi-földrajzi áttekintés A Kaukázus mint átjáró Európa és Ázsia között, régóta igen fontos szerepet játszott a közlekedésben és az áruforgalomban. A Kaukázuson két fontos történelmi útvonal vezetett keresztül: az egyik délről északra a Káspi-tenger menti lapályon (az úgynevezett „Derbenti-kapu”), a másik nyugatról keletre a Rion és a Kura völgyeiben, amelyeket a Szurama-hágó köt össze. Másodrangú, inkább helyi jelentőségűek voltak a Kaukázusi Főhegylánc hágóin keresztül vezető útvonalak. Ezeknek az utaknak a birtoka nagy előnyökkel járt, mert igen különbözőek a természeti viszonyok és a szomszédos mezőgazdasági területekkel élénk kereskedelem alakult ki. Éppen ezért a Kaukázusontúl egész történelmét betölti a harc, amelyet ezekért az útvonalakért vívtak.

A Kaukázusontúlt a XIX. század első felében Oroszországhoz csatolták. Mint ipari szempontból elmaradt terület, a Kaukázusontúl a cári Oroszország gyarmatává vált.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomig a Kaukázusontúl fentebb felsorolt kedvező természeti adottságai közül csupán az első kettőt, azaz a meleg éghajlatot és az ásványkincseket használták ki, azt is csak részben és rablógazdálkodással. A vízi energiaforrások felhasználását, ami a Kaukázusontúl viszonyai között lehetőséget ad minden nehézség leküzdésére, még csak el se kezdték. A termelőerők fejlődését nagy mértékben megnehezítette, hogy a Kaukázusontúl a volt Orosz Birodalom keretében gyarmati helyzetet foglalt el.

Lenin így jellemezte a Kaukázusontúlnak, mint a cári Oroszország gyarmatának gazdasági életében beállott változást:

„... kiszorultak a helyi, évszázadok óta fennálló «kustár»-iparok, amelyek tonkrementek az ideszállított moszkvai iparcikkek konkurenciája következtében. Tonkrement az ősrégi fegyverkovács mesterség a tulai és belgiumi importcikkek versenyének hatására, tonkrement a kusztárszerű vasfeldolgozás a behozott orosz készítmények versenye nyomán s ugyanígy tonkrementek a kisiparnak mindazok az ágai, amelyek a réz, az arany, az ezüst, az agyag, a zsiradékok, a szóda, a bőr stb. kusztárszerű feldolgozásával foglalkoztak; mindezeket a cikkeket olcsóbban állítottak elő az orosz gyárak-

ban, amelyek a Kaukázusba szállították termelvényeiket. Megszűnt a serlegek készítése szarvból, a grúziai feudális rend és a hagyományos lakomák megszűnése következte; tonkrement a sapkakészítőipar, mert az ázsiai viseletet az európai váltotta fel; tonkrement a tomlók és korsók előállítás a helyi bor számára, amely először került eladásra (kifejlesztve a kadármesterséget) és a maga reszeről meghódította az orosz piacot. Az orosz kapitalizmus ilyen módon bevonta a Kaukázust a világ áruforgalmába, helyi sajátosságait — az ősi patriarchális elzárkózottság maradványát — kiegyenlítette, *piacot teremtett magának gyárai számára.*¹

A cári kormány, miután uralma alá vetette a Kaukázusontúl valamennyi nemzetiségét, minden nemzetiségen belül a hűbéri vezető rétegekre támaszkodott, hogy teljesen uralma alá hajtsa az alsóbb rétegeket és így még nagyobb mértékben fokozta a szociális elnyomást, megakadályozott minden előrehaladást és elősegítette a legelmaradottabb társadalmi formák fennmaradását. A feudalizmus és a jobbagyság maradványai a Kaukázusontúlon egészen a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig megmaradtak.

A cári hivatalnokok, hogy uralmukat megszilárdítsák, minden eszközzel szították a nemzetiségi ellenségeskedést a Kaukázusontúl nemzetiségei, különösen pedig az azerbajdzsánok és örmények között.

Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor érthetővé válik, miért maradt minden természeti gazdagsága mellett a Kaukázusontúl egészen az Októberi Forradalomig elmaradott és szegény terület.

Amíg a Kaukázusontúl a cári Oroszország uralma alatt volt, termelőerőinek fejlődése csupán a bakui olaj és a csiaturai mangánérc kitermelésére és e kitermelést szolgáló Kaukázusontúli-vasútvonal megépítésére szorítkozott. Ezek a vállalkozások azonban nem gyarapították a Kaukázusontúl gazdaságát, mert a jövedelme idegen földre ment.

Gazdaság *A Kaukázusontúl a világjelentőségű bakui olajipari kerülettel a Szovjetunió fő olajbázisa.*

Az olaj az a fő cikk, amellyel a Kaukázusontúl a Szovjetunió gazdaságához hozzájárul. A Szovjetunió belső fogyasztásában és kivitelében a kaukázusontúli olaj egyaránt igen fontos szerepet játszik.

A Kaukázusontúl népgazdaságában a bakui olaj kiemelkedő helyet foglal el: a gyári munkások túlnyomórésze itt dolgozik, a villamosenergia fejlesztésének, az egész ipari terme-

¹ Lenin. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 588—589. old.

lésnek és a Kaukázusontúl kivitelének legfontosabb alapja az ásványolaj.

Az éghajlati viszonyok sokfélesége következtében — amelyet a terület függőleges övezetekre tagozódása idéz elő — a Kaukázusontúl mezőgazdasága igen változatos. Az öntözött földek konyhakertészetétől a nomád állattenyésztésig, melyet nyáron a hegyekben, télen a síkságokon levő idényszerű legelőkön folytatnak, a mezőgazdaság számos változata található itt meg.

A függőleges tagozódású övezetek közül, mezőgazdasági szempontból a legfontosabb az alsó övezet, amely éghajlati viszonyai következtében a legalkalmasabb az értékesebb melegkedvelő növények termesztésére. A következő övezetben csak gabona-termesztés és gyümölcskertészet van. Még magasabban fekszik az erdős övezet és efölött az alpesi rétek övezete, amely nyári legelőknek alkalmas.

A szint emelkedésének arányában gyorsan és élesen válnak kedvezőtlenebbé nemcsak a természeti viszonyok, hanem a közlekedési viszonyok is. A hegyi ösvényeken a szállítás 15—20 kilométerre többbe kerül, mint a vasúton 1000—2000 kilométerre. A munka földrajzi megosztása, valamint a kulturális kapcsolatok, szintén nehezebben valósíthatók meg. A magas hegyi vidékeken a legtovább maradtak fenn a naturális gazdálkodás és a régi társadalmi viszonyok¹ maradványai.

A Kaukázusontúl területének mintegy egyötöde alkalmatlan a megművelésre (sziklák, homok, mocsarak), további egyötödét erdő borítja, több mint egyharmada legelő, amelyek téli legelőkre (az alsó övezet száraz, nem öntözött sztyeppéi) és nyári legelőkre (magas hegyi legelők) oszlanak. Megművelt terület (beleértve a szántóföldeket, majorságokat, kerteket, szőlőket és szénakaszalókat) az egész területnek csupán egynegyedrésze. A téli és nyári legelők egyenlőtlen eloszlása következtében a jószágot nagy távolságokra kell hajtani. Azerbajdzsánból például, ahol az alföld száraz sztyeppéin sok a téli legelő, a jószágot nyáron Örményország magas alpesi rétjeire hajtják, késő ősszel pedig újra visszaterelik le a sztyeppére, amelyet ebben az időben az esőzések után fű borít. A száraz sztyeppék öntözésének arányában a téli legelők területe csökken; viszont az öntözött földek egy részén szálaskarmányokat termesztnek, ami a belterjes állattenyésztéshez átmenetet biztosít.

¹ A legjobb példa erre Szvanyetyija, Grúzia egyik része, amely Kutaisztól északra, nehezen hozzáférhető hegyek között fekszik és igen sokáig megőrizte életmódjában a régi hűbéri rendszer maradványait.

A forradalmat megelőző időkben a földet nem használták ki eléggé, emellett a vetésterület 90 százalékát gabonafélékkel vetették be.

A gabonaneműek termesztésére nemcsak a magasabb szinten fekvő és a meleget kedvelő növények termesztésére alkalmatlan földeket, hanem az alsó övezetben fekvő földeket is felhasználták, holott ezeket előnyösebben lehet értékesebb növényfajták, például gyapot, déligyümölcsök stb. termesztésére használni, amelyek számára a Kaukázusontúl a Szovjetunióban, ha nem is az egyetlen, de egyike a kevés megfelelő körzeteknek.

Ez egyfelől az utak hiánya miatt történt, ami erősen megdrágítja a szállítást. Másfelől az egyéni gazdálkodást űző parasztgazdaságok gyengék voltak és ezért kevésbé alkalmasak arra, hogy ipari növények termesztésére térjenek át és inkább előnyben részesítettek a természetes gazdálkodáshoz közelálló gazdasági ágakat, vagyis az olyan gazdasági ágakat, amelyek kevésbé függték a piactól és biztosították a gabonaszükségletet. Ezenfelül a belterjes gazdálkodást kívánó növényfajták termesztése a Kaukázusontúl talajviszonyai között nagy kiadásokkal jár, amit a kis egyéni parasztgazdaság nem bír el.

A mezőgazdaság szocialista újjáalakítása során a helyzet erősen megváltozott. A nagy területekkel rendelkező, traktorokkal és egyéb tökéletesített mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel ellátott hatalmas szovhozok és kolhozok számára hasonlíthatatlanul könnyebbé vált, hogy új földeket ipari növények számára megműveljenek. És valóban az utóbbi években sikerült jelentősen növelni az egész vetésterületet, különösen az ipari és takarmánynövények vetésterületeit.

A gabonaneműek ezen a területen a fogyasztás céljait szolgálják. A legfőbbek közülük a kukorica és az őszebúza. A gabonahiányt behozatallal fedezik, Északkaukázusból.

Fő állatfajták: a *juh* és a *sarvasmarha*. Ló igen kevés van, a földművelésben a sokkal szívósabb bivaly, a közlekedésben a tevé, az öszvér és a szamár helyettesíti.

A jellegzetes kultúrnövények között a legelterjedtebb a *szőlő* és a vele kapcsolatos *borászat*. Nagyon fontos a *gyapot* és a *dohány*, a *gyümölcskertészet* és a *selyemhernyótenyésztés*. A gyapot a fő növény a Kaukázusontúl jellegzetes ipari növényei között. A Kaukázusontúl a Szovjetunió második gyapottermő vidéke (Középázsia után).

Minthogy a Kaukázusontúl nagy része aszályos (kivétel csak Nyugatgrúzia, amely a Fekete-tengerre nyílik), a mesterséges öntözés igen nagy jelentőségű.

A víztárolók berendezésére emelt gátakat vízierőművek építésére és energianyerésre használják fel, ami szintén jelentősen elősegíti a Kaukázusontúl gazdasági fejlődését. Lenin 1921-ben, Grúzia, Azerbajdzsán és Örményország kommunistáihoz intézett felhívásában ezt írta: „Igyekezní kell azonnal javítani a parasztok helyzetén és nagyméretű villamosító és öntözési munkálatokba kell fogni. A legszükségesebb a talajöntözés, ez fogja a legjobban

átalakítani országukat, új életre fogja ébreszteni, eltemeti a multat, megszilárdítja a szocializmusra való átmenetet.”¹

A sztálini ötéves tervek éveiben már néhány százezer hektár területet vettek öntözés alá és egész sor nagy vízierőművet építettek: a zemoavcsalai vízierőművet a Kura folyónál, a rioni vízierőművet a Rion folyónál, az eréváni és a kanakiri vízierőműveket a Zanga folyónál stb.

A Kaukázusontúl sok helyén a kis hegyi folyókon sok kis villanytelepet építettek. Ezek áramot szolgáltatnak a lakások világítására, a kis helyi ipar és mezőgazdasági felszerelések számára is. A falvak villamosítása erősen fejlődik, akár csak az Uralban.

A mezőgazdasággal együtt erősen kifejlődtek azok az iparágak is, amelyek mezőgazdasági termékeket dolgoznak fel.

Az *olajipart* gyökeresen újjáépítették.

Jelentősen kibővült a *szén-, mangánérc- és rézbányászat*. Ferro-mangán gyár épült, megkezdték az értékes *építőanyagok* kibányászását. Kibontakozóban van a *vegyészeti ipar* és a *gépgyártás*. A gépgyártás 1940-re, 1913-hoz viszonyítva, a Kaukázusontúlon több mint hússzorosa, az egész ipar pedig ugyancsak ebben az időközben kilencszeresre emelkedett.

Újonnan jött létre a *textilipar*. Igen sok iparüzem keletkezett a famegmunkáló iparban, aminek különösen nagy a jelentősége, mert a Kaukázusontúlon kiváló minőségű faanyagok vannak.

Egész sor *vízierőmű* felépítésével megkezdődött a vízi-energia felhasználása.

A Kaukázusontúl természeti viszonyainak sokfélesége következtében e terület természeti kincseit teljesen csak úgy lehet feltárni, ha a termelés vidékenként specializálódik. Ez szükséges a *közlekedés* megjavítására, annál is inkább, mert a közlekedés a legszűkebb keresztmetszet a Kaukázusontúl gazdaságában. A hegyi folyóknak a belvizi közlekedésben majdnem semmi jelentőségük nincs. A vidék hegyes jellege szükségessé teszi mester-séges szárazföldi utak építését, de éppen ez a jelleg meg is nehezíti az utak építését.

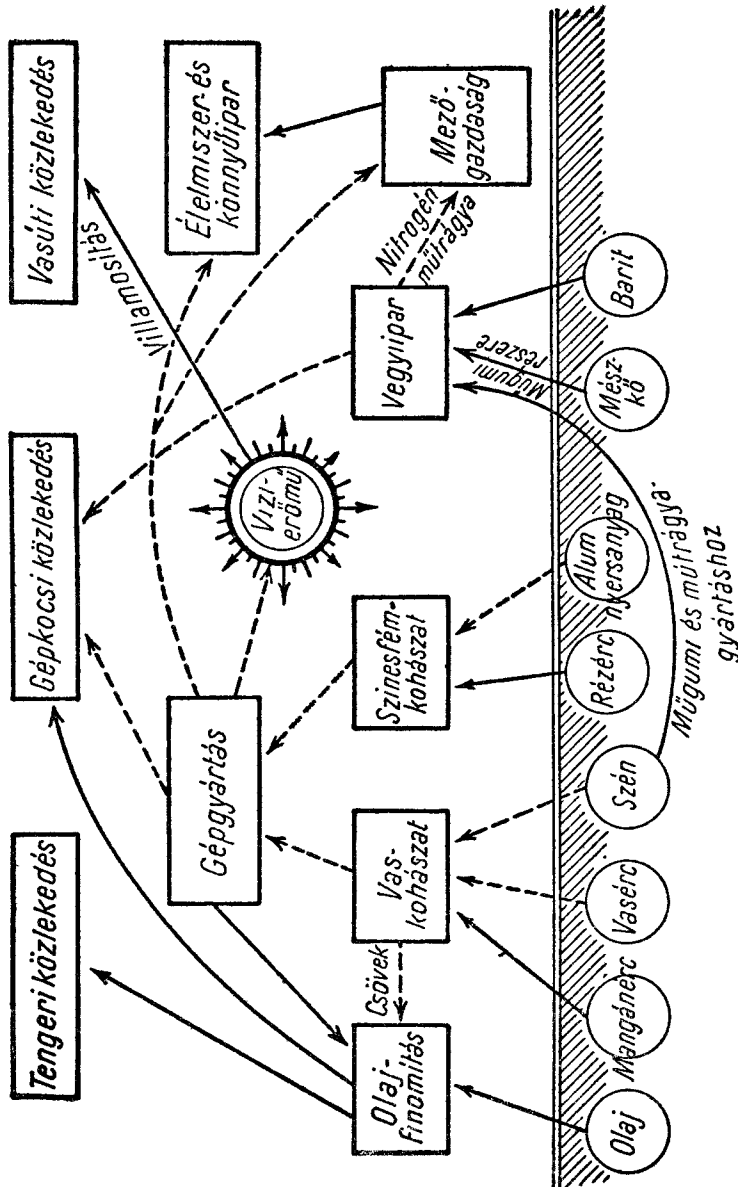
A *Baku—Batumi-vasúti fővonal* déli elágazásával Dzsulfa felé és egész sor kisebb elágazásával, a legfontosabb azon közlekedési vonalak közül, amelyek a Kaukázusontúl belső és külső kapcsolatait egyaránt ellátják. A Kaukázusontúl egyes járásaiban még mindig a málhás utak, vagy a gyalogösvény az egyetlen összeköttetés a külvilággal.

¹ Lenin. Válogatott művek, II. köt. Szikra 1949. 836. old.

A gépkocsiközlekedés a Kaukázusontúl számára igen nagy-jelentőségű, mert autóutat ott is lehet építeni, ahol a hegyes vidék a vasútvonal számára nehezen hozzáférhető.

A Kaukázusontúl szövetségi köztársaságai amellet, hogy igen szerény területet foglalnak el, egész sor természeti erőforrással és gazdasági ággal rendelkeznek, amelyek nemcsak a Kaukázusontúl, hanem az egész Szovjetunió szempontjából is nagy jelentőségűek. Ilyen Azerbajdzsán olaja, Grúzia mangánérce, ilyenek a délszaki növényfajták (gyapot, tea, szőlő stb.) Amellet, hogy gazdaságuk egész sor közös vonást mutat és természeti viszonyaik, fekvésük, történelmi multjuk közös vonásai összekapcsolják őket, mindegyik köztársaságnak megvannak a maga élesen kifejezésre jutó sajátosságai is. Míg a Kaukázusontúl igen nagy felesleggel rendelkezik olyan gazdasági ágakban, mint az olaj, a mangánérc, a délszaki növények, ugyanakkor sok olyan gazdasági ága van, amelyek nem fedezik a szükségletet és ezt a Szovjetunió más részeiből származó behozatallal pótolják. Ide tartozik a gabona, a vas (különösen csövek az olajiparhoz és az olajvezetékekhez), a műtrágya stb. A Nagy Honvédő Háború éveiben, amikor a Kaukázusontúl kapcsolatai a Szovjetunió többi részével bizonyos időre meggyöngültek, azoknak a gazdasági ágaknak a termelése, amelyek feleslegeket termelnek, csökkent, és ugyanakkor élesen felmerült a kérdés, lehetséges volna-e, hogy a Kaukázusontúl hiányzó termékeinek legalább egy részét olymódon fedezze, hogy mind a három szövetségi köztársaság közös erőfeszítéssel fejleszti saját természetes erőforrásait. A háborúutáni ötéves terv alapján a Kaukázusontúl építése éppen az ilyen, az egész Kaukázusontúlra vonatkozó közös feladatok megoldására irányul. Legnagyobb és legékeőbb példája ennek az építésnek a kaukázusontúli kohászati üzem, amely most épül Tbiliszi közelében Daskeszan (Azerbajdzsán) vasérctelepei Tkvibuli és Tkvarceli (Grúzia) szénlelőhelyei bázisán. Ez az üzem a Kaukázusontúlt saját fémmel látja el, ami mind a három köztársaságban fejlődő gépipar és a csőgyártás szempontjából egyaránt rendkívül szükséges. Csőre nagy mennyiségben van szükség az olajiparban, olajvezetékek készítésére, továbbá vízvezetékek és öntözőművek készítésére is, de ezideig a Szovjetunió más vidékeiről szállították ide. Csöveket a kaukázusontúli kohászati üzemen kívül a csőhengergyár is fog gyártani, amely az előbbivel egyidejűen épül Azerbajdzsánban (Baku közelében).

A háborúutáni ötéves terv alapján folyó építés — mint ez eléggé jól látható a felhozott példából is — rendkívül megerősíti

41. abra A Kaukázusontul termelési kapcsolatainak sémája.

a termelési kapcsolatokat a Kaukázusontúl köztársaságai között és gazdaságukat egységes hatalmas termelési kombinátba kapcsolja össze. (Lásd a termelési kapcsolatokat feltüntető 40. ábrát.)

A saját nyersanyag- és energiaforrások alapján létrejövő kohászat gépgyártással és gépkocsigyártással egybekötve, továbbá egész sor nagy vízierűmő és a vegyészeti ipar létrehozása még magasabb színvonalra emeli a Kaukázusontúl iparát, mezőgazdaságát és közlekedését egyaránt.

A háborúutáni ötéves terv a Kaukázusontúl mindhárom szövetségi köztársaságában igen nagy figyelmet fordít a hydrotechnikai berendezésekre: töltésekre, vízierűművekre, öntözőcsatornák építésére, amelyeknek az energiaszolgáltatás és az öntözött területek nagyarányú növekedését kell biztosítani. A terméshozam emelése érdekében erősen növelik a műtrágyagyártást és a takarmánynövények arányát a vetésforgóban. Igen erősen fejlődik az építőanyagok termelése.

AZERBAJDZSÁN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az Azerbajdzsán SzSzk keretébe tartozik a *Nahicseván* Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság és a *Nagorno-Karabah autonóm terület*.

Azerbajdzsán a Kaukázusontúl keleti részén fekszik. a Káspi-tenger mellett. Középső nagyobb része lapályos fekvésű síkság, a Kura és alsó folyásának Araksz nevű mellékfolyója mentén. Északon Azerbajdzsán Dagesztánnal (a Szamur folyó mentén) határos és magában foglalja a Kaukázusi-hegylánc délkeleti szélét az *Apseron-félszigettel* együtt.

Azerbajdzsán területére délnyugaton benyúlnak a *Kis-Kaukázus* keleti mellékhegységei, melyek Örményországtól nehezen járható hegygerincekkel választják el. Itt van a *Nagorno-Karabah autonóm terület* (Sztyepanakert székhellyel), túlnyomóan örmény lakossággal. Azerbajdzsán délkeleti vége a Talis-hegység és a Káspi-tenger közé szorul, amely mellett keskeny sávként a termékeny *Lenkorányi Alföld* húzódik.

Azerbajdzsánt a Fekete-tengerről jövő csapadékot hozó nyugati szelek nem érik, mert hegységek torlaszolják el, azért éghajlata szárazföldi. A hőmérséklet a hely magasságától függ. A Kura és az Araksz alsó folyása mentén elterülő alföld száraz sztyeppe, olyan forró éghajlattal, mint az Aral-Káspi környéken. A földművelés mesterséges öntözésre szorul. Erdő még a hegyek-

ben is igen kevés van. Kivételt csak a Nagy-Kaukázus és Talis déli lejtője képez, ahol a bőséges csapadék következtében a növényzet gazdag és változatos.

Azerbajdzsán folyói, mint a Kaukázusban mindenütt, hajózásra alig alkalmasak. Csak a Kura alsó folyása használható kis hajók számára.

Hasznos ásványi kincsei közül a legfontosabb a *kőolaj* az Apseron félszigeten, Bakunál. Azerbajdzsán területén *vasérc* is van (Daszeszán) és alunit¹ (Zaglik). A vasérc és az alunit kitermelése már megkezdődött.

A lakosság zöme, $\frac{3}{5}$ -e, *azerbajdzsán* nemzetiségű, akik főként a Kura folyó mentén a sztyeppés alföldön élnek. Rajtuk kívül vannak még *örmények* (a Nagorno-Karabah autonóm területen és a városokban), *grúzok* (nyugaton), *oroszkok* (a városokban, különösen Bakuban), *talisok* (a Lenkorányi Alföldön) és *tatok*.

A régi típusú azerbajdzsáni falvakra (és a régi városokra is) jellemzők a keskeny, kanyargós sikátorok, melyeknek mindkét oldalán agyagkerítések húzódnak, kis, lapos tetejű, az utca felől ablaktalan házacskákkal. A házak kőből vagy nyerstéglából épültek és a lapos tetőt fölül földdel szórják be. Minden ablak az udvarra nyílik. Az újabb falvaknak már európai külsejük van.

A *gazdaság* főága, melynek nemcsak országos, hanem világjelentősége is van, az Apseron-félsziget *kőolajipara*. Az olajat Bakuból két irányba szállítják: vagy észak felé (Káspi-tenger) Asztrahanon keresztül a Volgára (részben Mahacskalán keresztül), vagy nyugat felé Batumihoz (vasúton vagy csővezetéken) és innen a tengeren vagy külföldre, vagy Ukrajnába.

A *bakui olajvidék első a Szovjetunióban és a legnagyobbak egyike az egész világon*. A szovjet időben a bakui vidék egész olajipara gyökeresen újjáépült. Az összes munkafolyamatokat, kezdve az olajkutatáson, a kutak fúrásán és végezve az olajkitermelésen, teljesen gépesítették. Sok új lelőhelyet tártak fel és vettek használatba, melyek most a termelés nagyobb részét szolgáltatják. A csavarfúrás a kutak mélységét megtízszerezte (400—450 métertől 3900 sőt 5000 méterig), ami lehetővé tette a mélyebben fekvő olajrétegek kihasználását.

Az olajfinomító üzemek szintén teljesen újjáépültek. Ennek eredményeképpen jóval több értékes terméket, benzint, ligoint stb. vonnak ki az ásványolajból. Újabban az olajipar felszerelésé-

¹ Alunit (v. timkő) a timsó nyersanyaga. Timsót égetés útján nyerünk belőle. — Szerk.

nek gyártását is megszervezték, amelyet most már egészen a helyszínen készítenek.

Azerbajdzsán többi részén a *mezőgazdaság* van túlsúlyban, ami a legfejlettebb az alföldön. A legfőbb mezőgazdasági vidékek a *Mugán*, *Milj* és *Sirvan* sztyeppék, amelyek a kuramenti alföld leglapályosabb és legmélyebben fekvő részét alkotják. Ezek az öntözéses földművelés vidékei.

A legfontosabb növény a *gyapot*. Gyapot tekintetében Azerbajdzsán Üzbekisztán után a második helyet foglalja el a Szovjetunióban. A gyapottermesztés terén fontos vívmány az egyiptomi hosszúsálú értékes gyapotfajták meghonosítása, amelyek a finom szövetek gyártásához (batiszt, markizet) szükségesek. A gyapottal állnak kapcsolatban a *gyapottisztító üzemek*. A gyapot itt a legfőbb, de nem az egyetlen ipari növény. Nagy területet foglal el a lucerna, ami évenként két-három termést is ad és ezért nagy jelentősége van takarmányozás szempontjából. A gyapottal váltott vetésforgója emeli terméshozamát. Továbbá jelentős még a búza, amely az öntözött földeken 40 métermázsát is ad hektáronként, a rizs, szezám, dinnyefélék és a zöldségfélék.

A kuramenti alföld öntözetlen területe mint legelő nagy jelentőségű. Ősszel, amikor nagy esőzések vannak és a földet fű novi be, a Nagy- és a Kis-Kaukázus hegyi legelőiről, a beálló hidegtől úzva, sok nyáj ereszkedik le Azerbajdzsán sík vidékeire. Itt nincsenek kemény fagyok és a zoldtakarmány majdnem egész télen keresztnel megmarad.

Ezeket a téli legelőket kislagnak¹ nevezik. Télen a legelőkön megélénkül az élet. Itt történnek a vágások és itt értékesítik a nyáron elkészített és eltett sajtot. Itt nyírják a gyapjút, az állattenyésztő kolhozok és szovhozok legfőbb termékét. Az Októberi Forradalomig, míg magángazdálkodás volt, az állatok keresztnelhajtása a földművelő vidékeken igen rendetlenül folyt és nagy összeutkozásokra vezetett az okozott károk miatt. Most, a szocialista gazdaságban, rendezték a marhahajtást. Hidak, itatók építésével és a takarmány megfelelő előkészítésével zavar és károkozás nélkül folyik a marhák áthajtása. A telelésre mindvégig van takarmány, ami lehetővé teszi a tavaszi esők és a friss fű kivárását. Majusban a friss tavaszi fuvon a nyájak, miután erőt gyűjtöttek a nyári hegyi legelőre való áthajtásra, elhagyják az alföldet. Megszűnik a juhok bégetése és a juháskutyák ugatása, a kétkerekű kordék nyikorgása és a gépkocsik lármája. A sztyeppe ismét elsárgul és hosszú időre rekkenő, kietlen pusztasággá változik, melynek naptól perzselt térségein csak a szél által felkavart homokfelhők száguldanak.

A csapadékos déli előhegyekben és a Nagy-Kaukázus völgyeiben a legnagyobb jelentősége a *gyümölcsösöknek*, a *selyemhernyótenyésztésnek* és a *dohánytermesztésnek* van.

Jellegzetes kertészeti vidék a *kubai kerület* Azerbajdzsán északkeleti részén, kertész és selyemhernyótenyésztő vidék — Nuha és Semaha kerülete —

¹ Kis = tél; lag = tábor. — Szerk.

nagy selyemparral Nuhában, gyümölcskertészeti és dohánytermesztő vidék — a *zakatali kerület*. Ezek a vidékeken mindenütt fontos szerepet játszik a *kézművesipar*, különösen a gyapjú- és a selyemfeldolgozás, valamint a szőnyegszövés. Ezekkel az iparokkal főleg nők foglalkoznak. Nagorno-Karabahban a mezőgazdaság említett ágai mellett háziipar, állattenyésztés (lő- és számártenyésztés) van.

Kirovabadtól délre, a Sah-Dag hegylánc mellékhegységeiben egész sor értékes ásványtelep van. Egyrészek már kitermelés alatt van, a többi kitermelését most készítik elő. Az ásványkincsek változatossága ezt a vidéket különösen jelentőssé teszi — sajátos kis „Azerbajdzsáni Ural”.

Daskeszanban mágneses vasérctelepek, vannak. Zaglik falunál egész alunithegy emelkedik. E vidéken más ásványok lelőhelyei is ismeretesek. A vidék gazdaságában a *bányaipar* már most is jelentékeny szerepet játszik és a közeljövőben előreláthatóan főszerephez jut. A *kirovabadi kerület* az Apseron-félsziget után Azerbajdzsán második iparvidékévé válik.

A Lenkorányi Alföld rendkívül sajátoságos jellegű. A csapadékos meleg éghajlat következtében a régi növényeken — a rizsen és a konyhakerti növényeken kívül — új, értékes növények is meghonosodnak: tea- és narancsfélék (narancs, citrom, mandarin). Ez a vidék Azerbajdzsán csapadékos, szubtropikus része.

Azerbajdzsán gazdaságában nagy helyet foglal el a *halipar* a Kura alsó folyásán és az egész Káspi-tenger partvidékén. A halászat sok értékes halat és kaviárt ad.

Azerbajdzsán legfőbb *kiviteli* cikkei: az olaj és olajtermékek, majd utána a gyapot, rizs, gyümölcs, bor, selyem és hal.

A háborúutáni ötéves terv legnagyobb építkezése a minge-sauri vízierőműtelep a Kurán, ami a bakui olajipart látja el energiával és vizet szolgáltat a száraz sztyeppék öntözéséhez. Az új ötéves terv 112 000 hektár terület öntözését írja elő. A jövőben a „minge-sauri tenger” vizével 400 000 hektár gabonaföldet és 200 000 hektár gyapotföldet — a legjobb gyapot termesztésére — lehet öntözni. A Kura-Arakszi Alföld nemcsak Azerbajdzsán, hanem az egész Kaukázusontúl éléstára lesz. Egyidejűen Baku olajipara is erősen fejlődik.

Baku — Azerbajdzsán fővárosa — az olajkitermelés és az olajfinomító ipar legnagyobb központja. A Szovjetunió ötödik legnépesebb városa. Baku az Apseron-félsziget déli partján mély és alkalmas öbölnél fekszik. Itt vezet ki a Káspi-tengerre az a történelmi jelentőségű út, amely nyugattól keleti irányban az egész Kaukázusontúlt átszeli. Ugyaninnen nyílik út a Káspi-tengeren észak felé — a Volga torkolatához, keletre — Középpáziába és délre — Irán felé.

A kedvező fekvés következtében itt már az ókorban nagy közlekedési és kereskedelmi jelentőségű város alakult ki. A város gyors növekedése azonban csak az olajkitermeléssel, a múlt század hetvenes éveiben kezdődött. Az olajkitermelés és finomítás nyomán

Bakuban olyan iparágak keletkeztek, melyek az olajipart látják el: gépgyártás, ami felszerelést állít elő, vegyészeti ipar, ami az olajiparral kapcsolatos, vagy pedig az olajfeldolgozás melléktermékeit használja fel, vagy segédanyagokat állít elő az olajfeldolgozás számára és végül villanytelepek, melyek energiát szolgáltatnak.

Később a lakosság számának emelkedésével, igényei kielégítésére a könnyű- és az élelmiszeripar is kialakult. Azerbajdzsán iparának háromnegyed-, és egész Kaukázus iparának több mint kétötöd-része Bakuban összpontosul. Az olajat és az ásványolajtermékeket főként Asztrahanon keresztül a Volgán és Batumi felé szállítják el. A cári időkhöz viszonyítva az olajkitermelés több mint kétszeresre növekedett és ezzel együtt a lakosság is. Az ipar és maga a város is gyökeresen átépült.

Bakutól északnyugatra nagy csőgyár épül, amely a Tbiliszi közelében levő új kaukázusontúli gyártól kapott fémmele az olajkutatáshoz, kitermeléshez és szállításhoz szükséges csöveket fogja előállítani. Ugyanott vegyészeti gyár is épül, Baku ásványolajfeldolgozó iparának vegyészeti anyagokkal való ellátására.

Baku, napjainkban, nem csupán ipari, hanem egyben kultúrközpont is. Itt van az Azerbajdzsán Tudományos Akadémia. Egyetem, Zeneművészeti Főiskola és egész sor intézet és színház.

A város az öböl körül félkör alakban terül el. Körülötte emelkedik az olajmezőken az olajkutak erdeje. Kozottuk van a munkáslakótelepek egész sora.

Bár az Apseron-félsziget mélyen a tengerbe nyúlik, éghajlata mégis rendkívül száraz és forró, ami a Káspi-tenger északkeleti partjai és Közép-ázsia felől fújó száraz szelek következménye.

Az Apseron-félsziget a forradalomelőtti időkben nyomasztó benyomást keltett. A sivatag közepén vigasztalanul feketéllettek az olajkutak és az olajmunkások sivár barakkjai. A munkások hihetetlen zsúfoltságban laktak, egy-egy fekvőhelyen gyakran két munkás felváltva aludt. A munkanap igen hosszú volt és a munkafeltételek igen súlyosak. Az uzemek és a házak egyaránt piszkosak és barátságtalanok voltak. Még a levegő is telítve volt olajgázzal és porral, ami vastagon megulte a környezetet. Nem hiába kapta Baku városának egyik része a „Fekete város” nevet.

Egész más külseje van Apseronnak napjainkban. A korszerű finomítógyárak és csőberendezések ragyognak a tisztaságtól. Az olajfeldolgozás egész folyamatát légmentesen elzárták, a levegőben az olajnak még a szaga sem érezhető. Az előbbi barakkok helyén kényelmes, zöld kerttel korulvett lakóházak épültek. Az egész félszigeten nagy, új lakótelepek keletkeztek. A terméketlen pusztaságok, a mesterséges ontózás következtében (a vizet az ontózáshoz mély kutakból nyerik) zöldelő elővárosokká változtak, mely korulgyumolcsos- és veteményeskertek, dinnye- és szőlőültetvények terülnek el. Az uzemeket és a településeket Bakuval, a központtal és egymással villamosvasút és keskenyvágányú vasút kоти össze. Az elővárosi vasutak gyűrűje a félsziget északkeleti részén érinti a tengerpartot, ahol fürdőhely van gyönyörű strandokkal, Baku olajmunkásainak kedvenc udulóhelye.

Kirovabad — Baku után Azerbajdzsán második legnagyobb városa. Textil- és élelmiszeripar.

Lenkorány — a Káspi-tenger partján, közel Irán határához. A Kaukázusontúl második (a Fekete-tenger partvidéke után) szubtropusi vidékének központja.

ÖRMÉNY SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Örményország — *hegyes ország*, magas fennsíkokon terül el, melyeket minden oldalról hegyláncok vesznek körül. Legmélyebben fekvő része az Araksz völgyében több mint 900 méter magasán fekszik, több fennsíkja pedig 2500, sőt még nagyobb magasságra is emelkedik. Nagy tengerszint feletti magassága következtében a hőmérséklet erősen csökken és az a körülmény, hogy minden oldalról hegységek vesznek körül, megnehezíti a csapadékot hozó szelek behatolását területére. Ennélfogva Örményország *éghajlata* száraz, a magas szinteken pedig hűvös. Leninakán téli hőmérséklete (több mint 1500 méter magasságban a tengerszint felett), déli fekvése ellenére a moszkvai téli hőmérséklettel egyenlő. *Talaja* túlnyomórészt vulkánikus eredetű és termékeny, azonban a csapadék hiánya miatt a földművelés mesterséges öntözést igényel. Óriási *vízienergiakészlettel* rendelkezik az 1900 méter magasán fekvő *Szevan-tó* (Gokcsa-tó), amely 1000 méterrel magasabban fekszik, mint az Araksz völgye, ahová a *Zanga* folyón keresztül lefolyása van.

A vízienergiának Örményország számára igen nagy jelentősége van már csak azért is, mert területén nincs sem ipari jelentőségű ásványi fűtőanyagkészlet, sem fa. Erdők, az aszályos éghajlat miatt csak helyenként fordulnak elő a hegyekben.

Az *ásványi nyersanyagok* közül *réz* (Alavergyi, Zangezur) és értékes építőanyagok találhatók (az artiki tufa, habkő, mészkő).

Örményország *lakossága* nemzetiségi szempontból egységesebb mint Grúzia, vagy Azerbajdzsán lakossága. Az igen régi kultúrájú *örmény nép* a lakosságnak több mint 85 százalékát alkotja. Örmény lakosság van a török határon túl is, ezenkívül körülbelül 1 millió örmény él a Szovjetunióban, Örményország határain kívül, főként Grúziában, Azerbajdzsánban és Északkaukázusban — leginkább a városokban. Szovjetörményországba egészen a legutóbbi időkig egész sor országból érkeztek letelepülésre örmények, akik Örményország török részéből vándoroltak ki, menedéket keresve a vadállati pogromok elől. Az örmények áramlása Szovjet-

örményországba a világ minden részéből politikai jelentőségű, szemléltető bizonyítéka annak, hogy a szovjet rendszer a legjobb lét- és fejlődési feltételeket biztosítja minden nemzet számára. Az örményeken kívül Örményországban azerbajdzsánok, grúzok, oroszok, kurdok, ajszorok (asszirek) is élnek.

Az ősrégi örmény kultúra a szovjet években újjászületett és egyre fejlődik. 1913-ban Örményországban a lakosságnak csak 15 százaléka tudott írni-olvasni, ma pedig majdnem mindenki tud. 1938-ig az iskolák tanulóinak száma 68-szorosra növekedett. Az örményeknek saját írásuk van, amely több mint másfélezer éves. Az örmény népi hősköltemény, a „David Szaszunszkij” messze földön ismeretes.

Örményország nemcsak a legkisebb a Kaukázusontúl szövetségi köztársaságai között, hanem természeti és gazdasági viszonyai szempontjából is a legkevésbé változatos. Örményország nagyobb részét az *Örmény Felföld* foglalja el. Ennek a felföldnek a vidéke megmerevedett kőtengerre emlékeztet. Felületén egymásután váltakoznak a megdermedt szegényes fűvel benőtt lávafolyamok az élettelen kőtömbök és kőtörmelékek rengetegével.

A réteket vagy kaszálónak használják — ahol a talaj felszíne megengedi — vagy nyári legelőnek. Az *állattenyésztés* Örményország nagyobb részének fő gazdasági ága. Az örmény állattenyésztők kitűnő *sajtot* készítenek. Az itteni (svájci sajtokhoz hasonló) sajtok, valamint a gyapjú, a hús és a bőr — Örményország fontos kiviteli cikkeit képezik.

Örményország nagykiterjedésű magaslati legelőit a szomszéd testvéri köztársaságok állattenyésztő gazdaságai is felhasználják nyári legelőként, különösen az azerbajdzsánok, akik nyáron a kuramenti alföld napégette sztyeppéiről ide hajtják a jószágot.

Az Örmény felföld alacsonyabban fekvő helyein, 1 000—2 000 méter magasságban több, majdnem teljesen sík és eléggé terjedelmes térség van, száraz, sztyeppeszerű tájjal és termékeny fekete-föld vagy gesztenyeszínű talajjal. Ilyen például a *Leninakáni sztyeppe* Örményország nyugati részén és a *Lori-i sztyeppe* északon, Grúzia határán. Ezek a felföldi sztyeppéken a lakosság főfoglalkozása a *gabonatermesztés* (búza és árpa). Ahol öntözésre lehetőség nyílik, ott *kertészet* folyik. A leninakáni sztyeppén, ahol nagy öntözőcsatornát építettek, az utóbbi időben sikerült a *cukorrépát* meghonosítani. Leninakánban cukorgyár épült.

A leninakáni sztyeppe fontos, országos jelentőségű gazdasági ágává vált a gyorsan növekvő *rózsaszínű tufa bányászat* (vulkánikus

eredetű kőzet — kiváló építőanyag) az Alagez hegy lábánál (artiki tufa) és a *habkö* (tajtékkő) az Alagez vidékén és Ani falunál.

Örményország legfontosabb gazdasági vidéke, ahol egyúttal a lakosság is a legsűrűbb, az *Ereváni volgykatlan* és az *Araksz középső folyása* mentén húzódó völgy. Ennek a járásnak háromszög alakja van és minden oldalról hegyek határolják. Talaja termékeny, helyenként vulkánikus, másutt alluviális eredetű. Itt nyáron ragyogón süt a nap, a föld sok meleget kap, de csapadékhiány miatt mesterséges öntözés nélkül semmi sem terem meg, hasonlóan Azerbajdzsán Mugani és Milji sztyeppéihez. Élet ott van, ahol víz van. A vidék öntözött részein buján zöldelnek a *gyapotültetvények, szőlő- és gyümölcsöskertek*. Itt sok a falu és magas a népsűrűség. A szomszédban pedig, ahová öntözéssel víz nem jut, élettelen, terméketlen sivatagok vannak.

A figyelem természetesen a Szevan-tó vízzel telt óriási kőmedencéje felé fordul, amely 1 000 méterrel magasabban fekszik, mint ezek a vízre szomjas földek. A tónak természetes lefolyása van az Araksz középső folyásának völgyébe a Zanga folyón át. A Szevan-tóba 28 folyó és patak ömlik, de csak egy ered belőle, a Zanga, ami annak a víznek, amit a Szevan a folyóktól és a csapadékból kap, csak elenyésző részét (kevesebb, mint 1/20 részét) viszi magával, a többi elpárolog. A párolgás csökkentésére elhatározták, hogy erősen fokozzák a tó lefolyását és egyúttal csökkentik a víz szintjét — és ezzel együtt felszíne területét — valamint az elpárolgó víz mennyiségét is. A Zanga medrét eredeténél kiszélesítve, jelentékenyen növelhető a folyó vízbősége, amelyet 8 vízierőmű felállítására lehet kihasználni. A kormány jóváhagyta ezt a nagyszabású tervet, melynek megvalósítása folyamatban van. Több vízierőművet már felépítettek.

Ez a hatalmas és olcsó energiaforrás egész sor nagy energiafogyasztó üzem felállítását tette lehetővé (köztük aluminium gyárat is). Ezek az üzemek már a közeljövőben irányt szabnak Örményország ipari fejlődésének, háttérbe szorítva mind az alaverdi-i üzem rezét, mind Ereván konzerv- és konyakiparát, valamint a híres artiki tufát és habkövet.

Örményország fő *kiviteli* cikkei — réz, építőanyag, gyapot, konyak, gyapjú, bőr és sajt.

Az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben folytatják a vízierőművek építését a Zangán. Közülük a legnagyobb a gjumusi — 1950-ben már áramot szolgáltat. Megfelelően fejlődik az ipar (kábel-, vízturbina-gyárak stb.) és bővül az öntözött vetésterület.

Ereván — az Örmény SzSzK fővárosa — a Zanga folyó bal-

partján. A Tbiliszi — Leninakán — Dzsulfa fővonallal rövid szárnyvonal köti össze.

Az Októberi Forradalomig a városnak alig volt 30 ezer lakosa. Legnagyobb ipari üzeme a 100 munkással dolgozó konyakgyár volt. A városnak ma már százezernyi lakosa van. Ipari üzemeinek száma közel nyolcvan, amelyekben Örményország egész ipari termelésének fele összpontosul. Az élelmiszer-, szesz- és dohányipar mellett, ami első he yen áll, kü önböző egyéb iparágak is vannak. Az ipart és a városi gazdaságot kis vízierőtelepek látják el villanyárammal. Az új, hatalmas vízierőmű energiáján, amely a Zanga felső folyásán épül és ami a Szevan — Zanga lépcsőzetes esésének vízierőművei között az első, új nagyüzemek gócpontjai alakulnak ki.

Ereván — nagy kultúrközpont, sok főiskolával és tudományos kutató intézettel, élükön az Örmény Tudományos Akadémiával. A városban sok múzeum (Nemzeti Múzeum, Forradalmi Múzeum stb.) és történelmi emlékmű van. A város teljesen újjáépül.

Ereván város ezer méter magasan fekszik a tengerszint fölött egy horpadásban, melyet délről az Araksz határol, északnyugatról és északkeletről pedig hegyek szegélyeznek. A folyóból kivezető ontozócatornák (arik) kora tavasztól késő őszig frissen tartják a növényzetet. Nem hiába hívják Erevánt a kertek városának. A város magasan fekvő pontjairól nagyszerű kilátás nyílik észak felé az Alagezre és dél felé az Araratra.

A környéken sok új lakótelep van, melyeket a világ minden részéből idetelepoló örmények alapítottak.

Leninakán — a kaukázusontúli déli vasútvonal mellett fekszik. Örményország iparvárosa, textil-, kötszövő- és élelmiszeriparral, amely az új ötéves tervben erősen fejlődik.

GRÚZ SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Grúz SzSzk-hoz tartozik: az *Abház ASzSzk*, az *Adzsar ASzSzk* és a *Dél-Oszét autonóm terület*.

Grúzia a Kaukázusontúl nyugati részén, a *Szurama hegység* mindkét oldalán terül el. A Kaukázusontúl nyugati csapadékos vidékét (a *Rion* völgyétől), és a Kaukázusontúl keleti részét (a *Kura* völgyének felső felétől), valamint a Nagy- és a Kis-Kaukázus lejtőit és hegységeit foglalja magában. Ezért Grúzia a három délkaukázusi szövetségi köztársaság közül legváltozatosabb természeti viszonyaival tűnik ki. Azerbajdzsán szomszédságában, az előbbire jellemző száraz sztyeppék (a *Siraki* és a *Karajaz* sztyeppék) és Örményország szomszédságában az erre az országra jellemző kopár hegyek találhatók. Grúzia azonban a Fekete-tenger partvidéken olyan értékkel rendelkezik, ami Azerbajdzsánban alig van, Örmény-

országban pedig egyáltalán nincs. Ez az érték a *nedves szubtropikus vidék*, bőséges csapadékkal és vörösföld talajjal, olyannal mint Japán és Délkína szubtropikus vidékeinek talaja. A növényzet itt örökzöld, rendkívül gazdag és változatos szubtropikus növényzet.

A csapadékos éghajlat, a hegyes felület, a hatalmas hóval fedett és gleccserektől megszaggatott hegységek következtében, Grúzia vízienergiában rendkívül gazdag. Ebben a tekintetben Grúzia Azerbajdzsánt és Örményországot is sokszorosan felülmúlja. A nagy és olcsó vízienergia források és a rendkívül gazdag *ásványkincskészletek* — *mangán* (Csiaturánál), *kőszén* (Tkvibulinál és Tkvarcelinél), *olaj* (a Siraki sztyeppen), *bárit*, *andezit*, *ritka fémek* és értékes építőanyagok — minden szükséges előfeltételt megadnak a nehézipar fejlesztéséhez.

A *grúzok* — igen régi és magaskultúrájú nép — alkotják az egész lakosság több mint kétharmadát.

Grúziában sok *örmény* él, különösen Tbilisziben. A grúzokon és örményeken kívül a köztársaságban oroszok, ukránok és más nemzetiségek is élnek. Grúzia a legsűrűbben lakott a többi kaukázusontúli köztársaság között. Különösen sűrű a lakosság Nyugatgrúziában és Kahetyijában.

A lakótelepek és lakóházak jellege Grúzia különböző helyein más és más. Az erdőkben gazdag Nyugatgrúziában a házakat fából építik. A rioni völgy alacsonyabban fekvő nedves helyein a nedvesség elleni védekezésül a házakat cölöpökre állítják. A települések általában házgazdaságyszerűek. Minden egyes ház magányosan áll, gyümölcsös vagy szőlőkertek között, a ház gazdasága rendszerint a kukorica- és a dohányföldet is magában foglalja. Az egyes házak 100—200 méter, sőt nagyobb távolságra is fekszenek egymástól. A falvak a völgy mentén 5 kilométerre, sőt még hosszabban is elhúzódnak és utána, csaknem megszakítás nélkül, egy másik hasonló falu kezdődik.

Keletgrúzia sztyeppés völgyeiben a kő- vagy nyerstéglaházak vannak túlsúlyban. A falvak itt népesek, az udvarok szomszédosak, a vetések a falun kívül a mezőn vannak. A hegyes vidékeken a kis falvak vannak túlsúlyban, kőből épült házakkal, melyek a hegylejtőn elszórtan fekszenek.

A változatos természeti viszonyoknak megfelelően Grúzia gazdasága is sokoldalú. Az egész Szovjetunióhoz viszonyítva, Grúzia a *szubtropusi földművelés, borászat és bányászat* vidéke, azonban gazdaságában igen fontos szerepet játszanak az újonnan megteremtett iparágak: a *gépgyártás* (mely felszerelést gyárt az olaj-, tea-ipar, a borászat és a selyemipar számára), a *könnyű- és a faipar*, az *építőanyagipar* és más gazdasági ágak, valamint a fürdőhelyek, amelyek részben klimatikus fürdőhelyek, részben pedig a gyógyforrásokon alapuló gyógyfürdők.

Grúzia legfontosabb gazdasági vidékei, melyek az egész Szovjetunió gazdaságában elfoglalt helyzetét meghatározzák, Nyugatgrúziában a nedves

szubtropusi vidék és Imeretijja, Keletgrúziában pedig Kahetijja, és Tbiliszi környéke a Kura völgyének hozzátartozó részével.

A nedves, szubtropusi vidék a Fekete-tenger partvidékét (Adzsarisztán és Abházia partmenti sávjai) és *Kolhidát* (a Rion folyó alsó folyásánál fekvő lapály) öleli fel.

E vidék természetének jellegzetessége a meleg éghajlat (az évi középhőmérséklet $+ 14$ fok, a csapadék mennyisége 1500—1600 mm), ami a növényzet fejlődését nagy mértékben elősegíti.

Kolhidában a földművelésre alkalmas területet a mocsaraktól és a sűrű, elmocsarasodott síksági erdőtől kell elhódítani. Az erdőket át meg átfonják a liánok és járhatatlan őserdőket képeznek. Ezek a nedves erdők és mocsarak a malária fészkei. Kolhidában nagyszabású lecsapoló munkát végeztek. A kiszáritott terület máris többtízezer hektár.

A jövőben egész Kolhida teljes kiszáritását tervezik. Az előbbi mocsarak helyén összefüggő mandarin-, citrom- és egyéb szubtrópusi ültetvényeket létesítenek. A mocsarak kiszáritásánál különleges jelentősége van az eukaliptusz-fák ültetésének. Ezeket a szép fákat a gyors növekedés és a rendkívüli magasság jellemzi. Ezenkívül azért is hasznosak itt, mert gyökérrendszerükkel a talajt kiszáritják.

A nedves, szubtropusi vidék azért értékes, mert a Szovjetunióban ez a legfontosabb olyan hely,¹ ahol könnyen lehet termeszteni az olyan értékes szubtrópusi növényeket, mint a tea, mandarin, tunga-fa, eukaliptusz, muskát-dió, babér, rami-rost, kámfor stb.

A szubtropusi földművelés fejlesztése — új dolog, de gyors ütemben növekszik és óriási távlatai vannak.

A szubtropusi növényültetvények — elsősorban a tea és narancsfajták ültetvényei jelenleg már többtízezer hektárra terjednek. A nedves szubtropusi vidéken ezenkívül jelentékeny helyet foglalnak el a többi értékes déli növények is: a dohány (különösen Abháziaiban), az illóolajnövények, a fekete szilva, mandula, olajfa, őszibarack és más gyümölcsfák.

A sűrű bukk-, gyertyán- és tölgyerdők, melyek a tengermelléki hegyek alacsonyabb lejtőit fedik, télen elhullatják levelüket; ha a tengerről nézzük, a szürkés háttérben télen még jobban kiemelkednek a narancsfafélék és egyéb szubtropusi növények zöld levelei. Az ősz végén ezeket a fákat az érett gyümölcsök — a narancs, mandarin és aranyszínű citrom — tömege ékesíti. A mandarin és a citrom Moszkvába és a Szovjetunió többi nagyobb városaiba megy, részben pedig feldolgozásra a konzervgyárakba. Egyes mandarin- és citromfákat találunk ma már mindenütt a kolhoz-parasztok házatáján.

A vastag és ragyogó sötétlevelű teacerjeültetvények állandóan bővülnek. A tealevelek feldolgozása teljes egészében gépesítve van és különleges tea-gyárakban történik.

Grúzia szubtrópusi vidékén számos gazdaság a ház melletti kertben a legkülönbözőbb növényeket termeszti, kezdve a narancsfaféléktől és egyéb gyümölcsfaktól, a konyhakerti növényekig és a kukoricáig. Ugyanitt nő a szederfa is. Levele a selyemhernyó tápláléka. Az állattenyésztés másodrangú jelentőségű. A haszonállatok közül tehenet, disznót és háziszárnyast tartanak (pulykákat is). Igavonó állatként a csavarosszarvú testes fekete bivaly szolgál.

¹ Hacsak nem számítjuk az Azerbajdzsán SzSzk-ban a Lenkorányi alföldön levő kis csapadékos szubtropusi sávot.

Az *ipar* a szubtropusi vidéken szoros kapcsolatban áll a földműveléssel. Tea-, dohány-, konzervgyárak, gyümölcsaszalók, illóolajgyártó üzemek a leggyakoribbak.

A gazdaság minden ágának rohamos fejlődése nagyarányú villamosítást tett szükségessé. Egész sor vízierőműtelepet építettek (a Zemo-Avczali, Rioni stb.).

Imeretyija a Rion medencéjének középső részén van. Központja Kutaiszi város.

A kerület főgazdasága hasznos ásványkincseiben és vízienergiakészleteiben rejlik.

Kutaiszitól keletre fekszik a *Csiaturai mangánlelőhely*, melynek érce minőség tekintetében a legjobb és készlet szempontjából a második helyet foglalja el a világon. (Elsőnek az ukrainai Nyikopol készletét tartják.)

A *mangánérc bányászása és feldolgozása* a grúz ipar egyik legfőbb ágát képezi. Ugyancsak Imeretyijában van Grúzia legfontosabb fűtőanyagbázisa — a *tkvibuli-i szénlelőhely*.

A rioni vízierőmű olcsó energiája és a tkvibuli-i szén alapján épül a rioni nitrogén-műtrágya kombinát, amely a szubtropusi ültetvényeket látja majd el.

A mezőgazdaság főágai: a *selyemhernyótenyésztés* (nagy selyemfeldolgozó üzemmel Kutaisziban) és a *szőlészet*.

Kahetyija az Alazan folyó felső medencéjében fekszik 450—500 méteres szinten. A meleg időjárás, a sok napfény, az elegendő nedvesség és a termékeny talaj Kahetyiját a szőlő és *borászat* hazájává teszi. A kahetyijai bor Grúzia egyik legfontosabb kiviteli cikke nemcsak a Szovjetunió többi köztársaságaiba, hanem kulfldre is. Az utóbbi években Kahetyijában sikeresen fejlődik a gyapottermesztés. Jelentékeny helyet foglal el a dohánytermesztés és a selyemhernyótenyésztés.

A szőlők javarésze egyetlen, csaknem 100 kilométeres sávban, az Alazan jobbpartja mentén húzódó lankákon terül el.

Kahetyijában szinte egyeduralkodó a szőlészet, és az egész lakosság szőlőtermesztéssel foglalkozik. A szőlő itt az anyagi jólét legfőbb alapja. Ősz kezdetén a nehéz furtok beérnek; az egyik fajta gyöngéd rózsaszínű, a másik sötétlila és a harmadik zöld marad. A szőlők gondozása hosszadalmas és fárasztó munkát kíván, de a szüret minden fáradságért kárpótol. Minden tőkérlő átlag 10 kilogrammot, sőt még többet is szüretelnek. Egy hektár hozama eléri a 100 métermázsát is. A szüret szeptemberben van, amikor Kahetyija különösen szép és unnepeles. Szaporán megy a munka. A leszüretelt termés nagyobb részét autókön a központba szállítják. Itt gépprések sajtolják a szőlőből a mustot, ami aztán erjedésnek indul és fokozatosan borra alakul. Kahetyija különösen asztali borairól híres.

Grúzia fő *kiviteli* cikkei: mangán, ásványolajtermékek, fa, dohány, gyümölcs, bor és tea.

Az 1946-tól 1950-ig terjedő évek legnagyobb építkezése a kaukázusontúli kohászati üzem Tbiliszi közelében (Rusztavi, 12 kilométerre Tbiliszitől), amely a teljes kohászati termelési ciklust — az olvasztást, Martin-üzemet és hengerelést — egyesíteni fogja. Ércet a gyár Daskeszánból, szenet Tkvarcseliből és Tkvibuliból fog kapni.

Ennek az üzemnek a felépítésével Kaukázusontúl saját

fémmeel rendelkezik majd, mind a fejlődő gépgyártáshoz, mind a csővezetékekhez (olaj-, majd öntözőcsővezeték), amelyek részére a csöveket a Baku-melletti új csőgyár is gyártani fogja.

Kutaisziban nagy autógyár és bányagépgyár épül, ami a szénbányászatot látja majd el felszereléssel. A szénkitermelést az ötéves tervben négyszeresre emelik. Az új villanytelepek közül a legnagyobb a Hrami-folyó, a Kura jobboldali mellékfolyója mellett létesült erőmű. A száraz Szamgori sztyeppén — mely keletről egészen Tbiliszig nyomul — az Iora folyó vize 40 000 hektár, ma még parlagon heverő földet fog öntözni.

Nagymértékben bővülnek az öntözött területek, a tea, narancsfélék és más szubtropikus növények ültetvényei.

Tbiliszi — Grúzia fővárosa, népessége és iparának jelentősége szempontjából az egész Kaukázusontúl második városa.

Tbiliszi — igen régi város, fekvése rendkívül kedvező. A Kaukázusontúl középpontjában, a Kura völgyében épült, melyen keresztül ősidőktől fogva nagy történelmi út vezetett Európából Ázsiába. A múlt század nyolcvanas éveiben ezen az útvonalon épült meg a kaukázusontúli vasútvonal. Nem messze a város fölött ömlik a Kurába baloldali mellékfolyója, az Aragva, melynek völgyén halad Északkaukázusba a legjobb hágóút (az úgynevezett Grúz Hadiút) — autóközlekedésre alkalmas országút. Tbiliszi közelében még két fontos út kezdődik, amelyeken vasútvonalak haladnak — kelet felé az Alazan völgyébe és délre Örményországba.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalomig Tbiliszi közigazgatási-kereskedelmi város volt kevés, főleg kis- és kézművesiparral.

Ma Tbiliszinek fejlett és sokoldalú ipara van, nemcsak élelmiszer- és könnyűipara (konfekció, selyemipar, gyapjú-, bőr- és lábbeli ipar), melyben Tbiliszi az egész Kaukázusontúlon az első helyet foglalja el, hanem nehézipara is. Ha Rusztaviban (Tbiliszi közelében) fölépül a kaukázusontúli kohászati üzem, Tbiliszi a Kaukázusontúl legfontosabb fémipari központjává válik.

A város nemcsak politikai, közlekedési és ipari, hanem egyúttal kultúrközpontja is Grúziának. Itt van a Grúz Tudományos Akadémia. Egyetemének 5 000 hallgatója van. Számos más tudományos intézet, múzeum, főiskola, műszaki főiskola és színház, köztük a híres, Sota Rusztaveliről, Grúzia nagy költőjéről elnevezett színház van itt.

Tbiliszi a Kura szűk völgyében, a folyó mindkét oldalán terül el 16 km hosszúságban. A folyó a városban észak-déli irányban folyik. A régi város-

rész központi helyet foglal el, közel a forró kénes forrásokhoz, amelyek kihasználására épültek és működnek a már régóta nevezetes fürdők.

A régi város szűk sikátoraival és igénytelen házaival ázsiai jellegű. Ettől északra és délre épültek az európai külsejű új városrészek pompás utcákkal (a legnagyobb a Rusztaveli-sugárút), széles parti sétányokkal, nagyszámú szép épülettel, parkokkal és körutakkal. A közeli hegyekben sok nyaralóhely van, viszonylag hűvös éghajlattal.

A várostól nyugatra emelkedik a Dávid-hegy, melyről gyönyörű kilátás nyílik a városra és a környező virágzó falvakra, a közeli hegyek sztyeppés lankáira és a távoli magas hegyláncok sziklás ormaira. A Dávid-hegy lapos tetején kultúrpark létesült, mely a város lakóinak kedvenc pihenőhelye. A lármás és gyakran fellelő városból a siklón néhány perc alatt el lehet érni az 500 méter magasságban fekvő helyet, ahol mindig csend, tiszta és friss hegyi levegő fogadja az érkezőt.

Tbiliszi körül igen erősen fejlett a városkörüli gazdálkodás — a konyha- és gyümölcskertészet stb.

Kutaiszi — a Rion folyó mellett fekszik, ott ahol a folyó a hegyek közül a síkságra lép. A Kaukázusontúli-vasúti fővonallal szárnyvonal köti össze. Jelentős textil-, selyem-, szövet- és konfekcióipar.

Csiatura — Kutaiszitól keletre fekszik, a legnagyobb mangánlelőhely központja.

Potyi — kikötő a Fekete-tenger partján, a mangánérc kiviteli helye.

Gori — kis város a Kaukázusontúli-vasúti fővonal mentén Tbiliszitől nyugatra. Sztálin szülővárosa.

Szuhumi — az Abház ASzSzk fővárosa — fürdőhely és a dohánytermesztés központja. Tropusi növényekkel teli fűvészkertjéből láthatók a Kaukázusi-hegylánc hófedte csúcsai. A városban van: a Szubtropusi Növények Tudományos Kutatóintézete és az Orvostudományi Kísérleti Intézet híres majomtelepe.

Batumi — az Adzsar ASzSzk fővárosa, a Kaukázusontúli-vasútvonal végpontja a Fekete-tenger partján. Olaj és olaj-termékek kiviteli kikötője. Közvetlen a város mellett (északra) fűvészkert van, nedvességet kedvelő szubtropusi növényzettel. A fűvészkert után fekszik Csakva, a nagy tea szovhoz, ahol a teaipar számára felszerelést gyártó üzem van.

Kérdések

1. Mi a Kaukázusontúl fő természeti gazdagsága?
2. Miért használták ki olyan rosszul a Nagy Októberi Szocialista Forradalomig ezt a gazdagságot?
3. Mi jellemzi a Kaukázusontúl fekvését? Miben különbözik Grúzia fekvés szempontjából Azerbajdzsántól?
4. Mi a jelentősége a kaukázusontúli ásványolajnak az egész Szovjet-

unió és a Kaukázusontúl gazdaságában? Milyen utakon jut a bakui kőolaj a Központba, Ukrajnába és a Volgamentére?

5. Melyek a szocialista építés fő eredményei a Kaukázusontúl gazdaságában?

6. Mi jellemzi a Kaukázusontúl mezőgazdasági területének szerkezetét?

7. Hogyan befolyásolja a függőleges övezeti fekvés a mezőgazdaságot, a közlekedést és a lakosságot?

8. Melyek Azerbajdzsán legfontosabb természeti kincsei?

9. Melyek Azerbajdzsán legfontosabb mezőgazdasági ágai és hogyan oszlanak meg?

10. Melyek Azerbajdzsán kiviteli cikkei?

11. Jellemezzék Örményország fekvésének és természeti viszonyainak sajátosságait.

12. Mi jellemzi Örményország legfontosabb mezőgazdasági ágait? Hol helyezkednek el?

13. Melyek Örményország kiviteli cikkei?

14. Miben különbözik Grúzia Örményországtól és Azerbajdzsántól a természeti viszonyok szempontjából?

15. Sorolják fel Grúzia legfontosabb mezőgazdasági ágait. Miként oszlanak meg az egyes ágak?

16. Jellemezzék röviden Grúzia Fekete-tenger melléki partvidékét.

17. Hasonlítsák össze Tbiliszit és Bakut.

18. Hasonlítsák össze a kaukázusontúli szövetségi köztársaságokat kivitelük szempontjából.

19. Milyen termékeket cserélnek egymás között a Kaukázusontúl szövetségi köztársaságai? Jelöljék meg ezt a cserét a térképvázlaton.

20. Milyen jelentősége lesz a kaukázusontúli kohászati üzemnek a Kaukázusontúl termelési kapcsolatainak fejlesztése szempontjából?

Huszonhatodik fejezet

KÖZÉPÁZSIA SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁGAI

Turkmen SzSzk, Üzbek SzSzk, Tadzsik SzSzk és Kirgiz SzSzk

Középázsia szövetségi köztársaságainak területe nyugaton, a Káspi-tengertől keletre, a kínai határig és északon, Kazahsztántól délre, az iráni és afganisztáni állam határáig terjed. Afganisztán keleti részén a Szovjetuniót csak keskeny sáv választja el Indiától. A természet Középázsiaiában hatalmas erejével, változatosságával és éles ellentéteivel tűnik ki. Találunk itt hatalmas hegységeket, a Szovjetunió legmagasabb, örökös hófedte csúcsait, találunk itt terjedelmes lapályokat a tengerszintnél alacsonyabban fekvő horpadásokkal és nyáron izzón forró homokkal. Néha az erős téli fagyok itt olyan nyári hőséggel párosulnak, mint az egyiptomi forróság. A terméketlen homokpusztaságokat hatalmas folyók szelik át.

**Természeti
viszonyai**

A virágzó oázisokból szabadszemmel lehet látni a környező végtelen homokpusztaságot és a hóval fedett hegycsúcsokat.

Középázsia egész területe belső lefolyás nélküli medence, felületéről egy csepp víz sem jut el a nyílt óceánig. Mindkét nagy folyója — az *Amu-Darja* és a *Szir-Darja* a zárt Aral-tóba ömlik. A folyók vize, amint a hegyekből a síkságra jut, öntözésre szolgál, de a víz a perzselő napsugarak hatása alatt gyorsan elpárolog és elvész a homokban. Hajózás csak az Amu-Darján lehetséges, ott is csak nagy nehézségekkel a zátonyok és a meder irányának gyakori változása miatt. Viszont a folyói öntözésre igen alkalmasak, minthogy eredetükről, a magas hegyekből, sok termékeny iszapot hoznak magukkal. Így a vízzel előöntött föld egyúttal trágyát is kap. Ehhez járul, hogy vízállásuk a gleccserek olvadása miatt éppen a nyári időszakban a legmagasabb. Középázsia folyói vízienergiában is igen gazdagok, amit a folyók felső folyásánál a hegyes részekén képződő vízeséseknél lehet kedvezően felhasználni.

Az *éghajlat* erősen szárazföldi. A nyári középhőmérséklet a síkságon a 30, sőt 32 fokot is eléri, télen viszont a terület jelentős részén fagy. Örökzöld növényzet, mint a Kaukázusontúl batumi partvidékén, itt nincs. A csapadék igen kevés, a terület nagyobb részén 100—200 mm évenként; csak az előhegyekben ér el 400 mm-t és többet.

A csapadékhiány és a magas nyári hőmérséklet eredménye, hogy a földművelés kizáróan az öntözött területeken lehetséges. A vizet csatornákon a földekre vezetni a hegyek lábánál, az előhegységekben a legkönnyebb, ahol a folyók esése még elég jelentős, különösen ott, ahol a hegyekből a síkságra futnak. A vizet itt nem kell felnyomni a földekre, hanem szabadon folyik a főcsatornába és ágazik el a földekre a kis mellécsatornák (arikok) kiterjedt hálózatán keresztül.

Középázsia sűrűn lakott oázisainak jórésze a hegyek mentén, a hegyek lábánál fekszik. A magasabb szinteken, a hegyek völgyeiben és az észak vagy dél felé néző lejtőkön a földművelés öntözetlen földön folyik. A legtöbb ilyen föld Középázsia keleti magas hegyi vidékén található.

A nedvesség hiánya miatt Középázsia erdőtlen ország. Igazi erdők csak itt-ott, a hegyoldalakon találhatók. Ezenkívül a homoksivatagban egyes helyeken szakszaul¹ csalitok találhatók.

¹ Szakszaul — kis levéltelen fa, amely a középázsiai szíkes és homoksivatagokon nő. — Szerk.

Középázsia legjellegzetesebb tájai — hegyek, homoksivatagok, száraz sztyeppék és — főként az előhegyekben — öntözött oázisok, olyan folyók partján, melyek a hegyekből a homoksivatagra ereszkednek.

Középázsia hasznos ásványi kincsei még távolról sincsenek felderítve. A cári Oroszországot Középázsia csak mint gyapottermő vidék érdekelte. Még a már ismert ásványlelőhelyeket is vagy nem méltatták figyelemre — mint a *Kara-Bogaz-öböl* ásványkincseit (glaubersó), vagy rablógazdálkodásszerűen aknázták ki, mint a fergánai olajat. Középázsia hasznos ásványkincseinek komoly feltárása csak a szovjet időben kezdődött. Kiderült, hogy Középázsia igen gazdag *szénben, olajban, színesfémekben, kénben* stb.

Történeti-földrajzi áttekintés Középázsia története nagyrészt az öntözött terület változásának története. Ez a terület az új vízgyűjtők, csatornák és vizes árkok révén, hol növekedett, hol csökkent. A békés fejlődés hosszabb szakaszai az öntözőrendszer kiszélesítését és megszilárdulását, a megművelt terület növekedését és gazdasági felvirágzását vonták maguk után.

De egy-egy háború, vagy a nomád népek támadása elégséges volt ahhoz, hogy néhány esztendő alatt évszázadok munkájának minden eredménye megsemmisüljön és a pusztától elhódított megművelt területet ismét betemesse a futóhomok.

Már az ókorban az Amu-Darja, Szír-Darja és a Zeravsán partján több gazdag és hatalmas állam alakult ki. Középázsia az ókori kultúra kiindulópontjai — Kína, India és Mezopotámia — között terül el. Központi fekvése lehetővé tette, hogy jelentékeny hasznat húzzon a közvetítő kereskedelemből. De Középázsianak nem volt kijárata a nyílt tengerre, amiért ókori kultúrája tespedésre volt kárhoztatva. Ázsia déli partjai körül vezető hajóutak megnyíltával, a Középázsian átvezető utak kezdtek elveszíteni jelentőségüket.

Tamerlán idejében (a XIV. század végén és a XV. század elején), aki Szamarkandot tette meg óriási birodalma fővárosává, rövid virágzás után a nomád népek hódították meg Középázsiaát. Ezután fellendülés már nem következett, egészen az oroszok bejöveteléig, akik Középázsia leigázását a mult század nyolcvanas éveiben fejezték be. Középázsia nagyobb államai az oroszok bejöveteléig Khiva, Bokhara és Kokand (Fergána) voltak.

Középázsia gazdag történetének emlékét sok régi város romjai és hatalmas csatornák őrzik, melyekkel lépten-nyomon találkozunk a homokpusztaságban.

Az oroszok bejövetelével Középázsia gyorsan bekapcsolódott Oroszország gazdasági rendszerébe, gyarmati jelleggel.

Az orosz kereskedelmi és ipari tőke leginkább a gyapotot nélkülözte, melynek termesztésére Középázsia napsütötte, meleg, termékeny, öntözött talajú oázisainál alkalmasabbat el sem lehetett volna képzelni. A Krasznovodszk—Szamarkand, majd később a Kinyel—Orenburg—Taskent vasútvonal megépítésével a gyapotot és egyéb nyersanyagot (selyem, gyapjú, bőr stb.), melyet régebben a helyi kézművesipar dolgozott fel, egyre nagyobb tömegekben szállították az anyaország ipari központjaiba. Onnan viszont az olcsó gyári áru özönlött Középázsia piacaira és kiszorította a helyi kézművesipar termékeit.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom különösen nagy-jelentőségű volt Középázsia számára, mert dolgozó lakosságát kettős iga alól szabadította fel: az orosz tőke és a helyi földbirtokosok és uzsorások járma alól.

Lakossága Középáziát iráni és turk (turk-mongol) eredetű népek lakják. Az első csoporthoz tartoznak az ország őslakóinak maradványai — a *tadzsikok*, régi földművelő nép. A második csoporthoz tartozó népek későbbben jöttek Középázsia területére és az orosz hódítás idején még nomádok voltak. Ezek a *turkmenek*, *kara-kalpakok*, *kirgízek* és *kazahok*. Középázsia legnagyobb népe, mely lakosságának felét alkotja, az *üzbek* nép, mely a betelepült nomádoknak az őslakókkal történt keveredése útján keletkezett. Az üzbekék már az oroszok bejövetelekor letelepült földművelő nép voltak. Az oroszok a lakosságnak 5 százalékát sem alkotják és majdnem kizárólag a városokban élnek. Ezenfelül kis csoportokban, beékelődve egész sor nép él itt: örmények, arabok, bokharai zsidók és mások. Középázsia néprajzi térképe általában igen tarka.

Középázsia területének nemzeti elhatárolását 1924-ben hajtották végre. Minden nemzeti köztársaság — Turkmenisztán, Üzbekisztán a Kara-Kalpak ASzSzK-gal együtt, Tadzsikisztán a Gorno-Badahsan autonóm területtel együtt és Kirgizia — a hozzátartozó nemzetiség településének legjelentősebb részét egyesítette. A nagyszámú, elszórtan letelepedett, nemzeti kisebbségi gócpontok, külön nemzeti körzeteket alakítottak.

Középázsia átlagos népsűrűsége (1 négyzetkilométeren 8 fő) megközelíti a Szovjetunió egész területének átlagos népsűrűségét. Az átlagos népsűrűség azonban még semmit sem mond a tényleges népsűrűségről, mert a természeti viszonyok rendkívüli változatos-sága folytán a lakosság igen egyenlőtlenül oszlik meg. Mig a homoksivatagok és a magas hegyek teljesen néptelenek, az oázisok-

ban a népsűrűség négyzetkilométerenként eléri a 100-at, sőt a 200-at is. A legnagyobb a népsűrűség Üzbekisztánban, mert itt az előhegységben sok a termékeny oázis. Legalacsonyabb a népsűrűség Turkméniaiban és a Kara-Kalpak ASzSzK-ban, mert területükön van a legtöbb homokpusztaság.

A települések külseje szerfölött különböző, a helység természeti viszonyai, a nemzetiség és az építés időpontja szerint változik. A legelterjedtebbek az üzbek kislakok (falvak), melyek az oázisokban gyümölcsöskertek és gyapotültetvények közepében fekszenek. Szűk sikátorok, kő-, téglavagy agyagházak lapos tetővel, az udvarra nyíló ablakokkal, kő- vagy agyagkerítéssel jellemzi ezeket a falvakat. A régi üzbek városok a falvaktól csak nagyságukban különböznek. A nagy utcák mentén mindkét oldalon arikok (vizesárok) húzódnak a fák öntözésére, melyek a helyi viszonyok közt oly szükséges árnyékot adják.

A csak nemrég letelepedett kirgizek és más népek auljai (kis falvak) kevésbé rendezettek, mint az üzbek kislakok. Az épületek anyaga majdnem kizárólag dőngölt agyag. A házak igen egyszerűek és igénytelenek, körülöttük szegényes növényzettel, vagy teljesen növényzet nélkül. Még kezdetlegesebbek azok a települések, melyek még a nomád életmód mellett telelőhelyeként jöttek létre („ksztau”).

A magas hegyvidéken, különösen Tadzsikisztánban, a falvak a hegyoldalakon rendetlenül elszórt, kőből rakott házak csoportjából állnak.

Egészen más a külseje az új falvaknak, melyek az elmúlt évek nagyszabású építkezései következtében az új gyárak, bányák, gép- és traktorállomások és szovhozok körül keletkeztek. Középázsiai városai is teljesen újjáépülnek. Megszűnik a cári időben kialakult elkülönülés a régi (ázsiai) és az új (európai) város között. Széles utcák épülnek vízvezetékekkel, csatornázással, villanyvilágítással és új, fürdőszobás házakkal.

Gazdaság Középázsiai mezőgazdaságának fő ágai:

1. az öntözéses földművelés, belterjes művelést igénylő növényekkel (főleg gyapottal);
2. öntözetlen földművelés, gabonatermesztéssel a bővebb csapadékú magasabb előhegyekben;
3. a síksági legeltető állattenyésztés, főleg teve és juhtenyésztés — a száraz sztyeppéken és a sivatagi lapályokon;
4. hegyi legeltető állattenyésztés, főként szarvasmarha, kecske- és juhtenyésztés — a hegyes vidékeken.

Az öntözéses földművelés vidékein a legelők elégtelensége folytán kevés állatot tartanak és főként munkára használják. A régebbi időkben az igavonó állatot tavasszal megvették az állattenyésztő vidékeken és ősszel a mezőgazdasági munka befejezése után ismét eladták. A legeltető állattenyésztési gazdaságokban, mind a síkságon, mind a hegyekben egyaránt a szántóterület és a jőszág között fordított az arány — sok jőszág és majdnem semmi szántóterület. A nem öntözéses földművelés vidékein kisebb a szakadék a földművelés és az állattenyésztés között. Takarmánynövények, és mindenekelőtt lucerna bevezetése a vetésforgóba az öntözött földeken, jelentékenyen hozzájárul a földművelés és állattenyésztés közötti szakadék kiküszöböléséhez.

A mezőgazdaság előbb említett típusainak megoszlása az egyes középázsiai köztársaságokban a táj jellegétől és az öntözés fejlettségétől függ.

Középázsia mezőgazdaságának típusai közül a legfontosabb az öntözéses földművelés, mind az ott foglalkoztatott lakosság létszáma, mind e gazdaságnak a termelésben és a kivitelben való részesedése szempontjából. A vetésterület kétharmadán öntözéses földművelés van.

Az öntözött földeken főleg belterjes ipari növényeket — mindenekelőtt *gyapotot* — termesztenek. A gyapot rendkívül igényes növény. Termékeny talajra, gyökerei számára bőséges nedves-ségre és levelei számára verőfényes napsütésre van szüksége. Középázsia oázisai lósz feletti szürkeföld-talajukkal és bőséges napsütéssel a lehető legjobban megfelelnek e feltételeknek. A mezőgazdaság egész jövedelmének több mint egyharmada és a földművelés jövedelmének körülbelül a fele gyapottermesztésből származik. Középázsia kivitelének több mint kétharmadát (érték szempontjából) a gyapot adja. Ahol gyapot van, ott sűrű a lakosság és nagyok a városok, s ott húzódik a vasútvonal. A gyapot vetésterületének növelése, terméshozamának fokozása és a gyapotfajták nemesítése — ez Középázsia legfontosabb gazdasági kérdése.

Középázsia gyapotja nemcsak a helyi szükséglet, hanem az egész Szovjetunió számára is fontos, minthogy *Középázsia a Szovjetunió legnagyobb gyapottermő vidéke*: az egész gyapottermés negyötödét adja.

A cári Oroszország gyapotszükségletének mintegy a felét külföldről hozta be — főleg az Egyesült Államokból. A szovjet-hatalom az öntözött gyapottermesztő területek kiszélesítésével és a terméshozam egyidejű emelésével oldotta meg azt a feladatot, hogy a behozataltól mentesüljön.

Középázsia déli részén olyan területeket találtak és vettek megművelés alá, amelyek teljesen alkalmasak az egyiptomi gyapot termesztésére.

A gyapot Középázsia legfőbb, de nem egyetlen belterjes művelést igénylő növénye. A gyapoton kívül *rizst, mákot, ricinust, hüvelyeseket, dohányt* és gyümölcsöt termesztenek (alma, körte, őszibarack, sárgabarack, szőlő stb.). Ugyancsak sok a szederfa, melynek leveleivel a selyemhernyók táplálkoznak. A *selyemhernyótenyésztés* Középázsiaiában igen nagyjelentőségű. Jelenleg a *cukorrépa*-vetések is jelentős területet foglalnak el.

Az intenzív munkát igénylő növények termesztése és azok változatossága szempontjából Középázsia öntözéses földművelése

még a Szovjetunió európai részének legelőrehaladottabb mezőgazdasági vidékeit is felülmúlja.

Az állattenyésztés ágai közül a legnagyobb jelentősége a juhtenyésztésnek, különösen pedig a karakül¹ juhok tenyésztésének van.

A sztálini ötéves tervek idején a nomád népek letelepítése majdnem teljesen befejeződött. Ebben a kollektivizálás, a takarmány beszerzése a nagyszámú kaszálógéppel ellátott gép- és traktorállomások útján és az öntözött területek kiszélesítése nyújtott nagy segítséget.

Az ipar összes ágai, melyek helyi mezőgazdasági nyersanyagot dolgoznak fel, erősen fejlődtek. Számos nagy gyapottisztító üzem, olajütő, gyümölcs és zöldségkonzerv-gyár, bőrgyár stb. épült. Nagy textil-, selyem- és gyapotipar jött létre. Az utóbbi években Középázsia saját kohászatot állított fel, sikeresen fejleszti gépgyártását és a szükséges ipari felszerelés nagyobb részét saját fémjéből állítja elő. Egész sor vízierőmű épült.

Kulturális téren is forradalmi átalakulás ment végbe. A cári kormány Középázsia népeit tudatlanságban tartotta. A lakosság majdnem teljesen írástudatlan volt. A nemzeti kultúrát elnyomták, a nők rabságban éltek és adták-vették őket, mint a rabszolgákat, letakart arccal jártak. Most bevezették az általános elemi oktatást, s az ifjúság tízezerével tanul a műszaki iskolákon. Sok a főiskola. Tömegével jelennek meg napi- és hetilapok és folyóiratok. Nemzeti irodalom jött létre. A helyi lakosságot tömegesen vonták be az iparba.

A középázsiai szocialista építés sikereinek óriási politikai jelentősége van. Középázsia szovjet köztársaságai szemléltető példát nyújtanak Kelet elnyomott népeinek, hogyan kell új, szabad életet élni.

A háborúutáni ötéves tervben a főfigyelem arra irányul, hogy Középázsia köztársaságaiban a termelési ciklus a vas- és színesfémkohászat, a gépgyártás és a mezőgazdaság számára szükséges műtrágyagyártás tekintetében kiegészüljön. A színesfémkohászat saját nyersanyagon épül, a vaskohászat ideszállított ócskavasat kap. A gépgyártás, mely most saját fémházhoz jutott, jórészt a mezőgazdaság érdekét szolgálja és ezt a célt szolgálja teljes mértékben a műtrágyagyártás is. Az ásványi, valamint a talaj és az éghajlat nyújtotta gazdasági lehetőségek alapján az

¹ A karakul juhok értékes prémet szolgáltató középázsiai („perzsa”) juh fajta. A karakul prem a fiatal baranyok preme. — Ford.

ipar és a mezőgazdaság termelési kapcsolata gyorsan megszilárdul. Ezért nagyjelentőségű a vízierőművek építése is, melyek kettős célt szolgálnak: biztosítják az öntözött terület kibővítését a mezőgazdaság számára és az elektromos energia termelésének fokozását az ipar számára.

TURKMEN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Turkmenisztán a Káspi-tenger és az Amu-Darja között fekszik, amely mögött Üzbekisztán területe kezdődik. Északon Turkmenisztán Kazahsztánnal és az Üzbekisztán kötelékébe tartozó Kara-Kalpak ASzSzK-gal határos, délen a határ a *Kopet-Dag-hegylánc* és a Paropamiz mellékhegység mentén halad, és egybeesik a Szovjetunió államhatárával Irán és Afganisztán felé.

Középázsia köztársaságai között Turkmenisztán a legforróbb, legaszályosabb és legsivatagibb jellegű. Területének több mint 90 százaléka sivatag és száraz sztyeppe. Hegyek csak déli határán emelkednek, de azok sem nagyon magasak (3 000 m-ig) és gleccsek nincsenek rajtuk. Az innen eredő legnagyobb folyók — a *Tedzszen* és *Murgab* — felső folyása Iránban van, ahol vizük legnagyobb részét felhasználják öntözésre. Öntözés nélküli földművelés úgyszólván nincs és az oázis is igen kevés. Oázisok csak a Kopet-Dag és a Paropamiz mentén vannak, melyekről több patak és folyócska ered. Északkeleten az Amu-Darja mentén is több oázis terül el öntözött földekkel. Turkmenisztán területének többi részét az óriási *Kara-Kum* sivatag foglalja el, melyet legeltetésre használnak. A Krasznovodszkból Szamarkandba vezető vasútvonal Turkmenisztánban délfelé erősen eltér az egyenes iránytól, mert a mozdonyok számára szükséges víz csak a Kopet-Dag mentén található.

Turkmenisztán *éghajlata* erősen szárazföldi és rendkívül száraz. Az évben kevés nap van, amikor a hőmérő fagypont alá süllyed, csapadékos napok alig vannak. Napsütés szempontjából Turkmenisztán olyan mint Egyiptom vagy Kalifornia. A párolgás a csapadékhoz viszonyítva igen magas. Az ország déli része jelentékenyen melegebb az északínál. Délen jól megterem az egyiptomi gyapot.

Az oázisokon kívül a *növényzet* igen szegényes. Turkmenisztán 48,4 millió hektár kiterjedésű területéből 35 millió hektár sivatag, ami legfeljebb legelőnek alkalmas. Ha öntöznék, szántásra 6 millió hektár lenne alkalmas, ebből azonban ténylegesen félmillió hektárt öntöznek.

Turkmenisztán túlnyomó részén, mely távol esik az Amu-

Darjától, igen kevés a víz. Nyugatturkmenisztánban olyan kevés víz van, hogy Krasznovodszkban az édesvizet desztillálással állítják elő a tenger vízből, vagy Bakuból hozzák.

Az *ásványi kincseket* csak az utóbbi években kezdték feltárni.

Legfőbb ásványi kincsei — a *Kara-Bogaz-öbölben* lévő *mirábilis*, melyből szinte kimeríthetetlen készlet van, a vegyészeti ipar számára. *Olaj* van a *Nebit-Dagban* és a *Cselekenen*, *kén* pedig a Kara-Kum központjában és Gaurdak-ban (délkeleten).

Turkmenisztán *mezőgazdaságában* az oázisok *öntözéses* földművelése az oázisok körül elterülő sivatagok *legeltető állattenyésztésével* párosul. Az utóbbi években a mezőgazdaságon kívül erősen fejlődött az *élelmiszer-* és a *könnyűipar*, fejlődni kezdett a *nehézipar* is, *olaj, kén* és *vegyészeti nyersanyagok* termelése és feldolgozása terén. A forradalomelőtti időhöz viszonyítva Turkmenisztán ipara 1940-ben majdnem tizenkétszeresre nőtt és a népgazdaság összes termelésének kétharmadát adja.

Kivételi cikkei: gyapot, gyümölcs, selyem, karakül prém, szőnyegek és olaj.

Az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves tervben Turkmenisztán gazdasági kiépítése a már korábban kijelölt irányban folytatódik: bővítik az öntözött területet, fejlesztik az olaj és szén kitermelését, fokozzák a villanytelepek kapacitását, fejlesztik a feldolgozóipart (textil, konzerv stb.), valamint a műtrágyagyártást. (Szuperfoszfátgyár a kazahsztáni Kara-Tau foszforitjának és a gaurdaki saját kén felhasználására.)

A legnagyobb építkezések egyike a Kara-Kum-csatorna, amely az Amu-Darja vizét a Murgabig (437 km), majd a Tedzszenig vezeti el. Ez a csatorna lehetővé teszi a turkmenisztáni gyapottermesztés megháromszorozását. A csatorna hajózható lesz.

Turkmenisztánon belül a következő 6 főrészt lehet megkülönböztetni 1. Nyugatturkmenisztán, 2. a Kopet-Dag előhegysége, 3. a Tedzszen és Murgab medencéi, 4. az Amu-Darja középső folyása mentén húzódó sáv, 5. az Amu-Darja alsó folyása (Tasauz-terület) és 6. a középső Kara-Kum-vidék.

1. *Nyugatturkmenisztán* a Káspi-tenger mellett fekszik. Itt van a Kara-Bogaz-öböl vegyészeti nyersanyaga, s a fő olaj- és ozokerit készletek, amelyek irányt szabnak a köztársaság jövődi ipari fejlődésének. A *vegyészeti nyersanyagok* és az *olaj* kitermelése már megkezdődött, de Nyugatturkmenisztán fő gazdasági ágai továbbra is az *állattenyésztés* és a *halászat*. Földművelés itt alig van. Az Atrek völgye szubtropikus növények termesztésére alkalmas. Kísérletek folynak a cukornád meghonosítására.

2. A *Kopet-Dag előhegység*, a hegyről eredő patakok mentén fekvő kis oázisokkal. *Kertészet*, *selyemhernyótenyésztés* és *szőlőművelés*, valamint élelmiszer- és könnyűipar, szőnyegszövés van itt.

3. *A Tedzszen és Murgab medencéi két nagy oázist képeznek. Itt van Turkmenisztán öntözött földjeinek legnagyobb része. Murgab — a köztársaság fő gyapottermesztő vidéke igen értékes egyiptomi gyapotultetvényekkel. Újabb öntözési munkálatok terén nagy eredményt értek el. Az oázisokkal szomszédos legelőkön igen fejlett a karakül juh tenyésztés.*

4. *Az Amu-Darja középső folyása mentén húzódó sáv Turkmenisztánban a második helyen áll gyapottermesztés és karakül-tenyésztés terén. A gaurdaki kentelepek, a kálisó és konyhasótelepek a vegyészeti ipar fejlesztését teszik lehetővé.*

5. *A Tasauz-területen, mely az Amu-Darja alsó folyásánál fekszik, amerikai gyapotot és maglucernát termesztnek. Állattenyésztése értékes lófajták tenyésztésével tűnik ki.*

6. *A középső Kara-Kum a legeltető állattenyésztés vidéke (zsírfarkú és karakül juhok, tevék). Az ásványi kincsek közül só és kén fordul elő, melyek kitermelésére a sivalag közepén kísérleti uzemet létesítettek.*

Ashabad — Turkmenisztán fővárosa a Krasznovodszk—Szamarkand vasútvonal mentén. A város 1881-ben egy turkmen falucska melletti oázisban keletkezett, melyet a Kopet-Dag-ról jövő folyók öntöznek.

A sztálini ötéves tervek a korábbi kis félreeső katonai hivatalnoki várost nagy lakosságú jelentős ipari és kultúrközponttá fejlesztették. Ashabadban gyapotüzem, selyemgomolyítógyár, üveggyár, hűtőház, villanytelep és fejlett élelmiszeripar keletkezett. A szovjet időben a városban több főiskolát és tudományos kutatóintézetet nyitottak, melyek részben magában a városban, részben a város melletti park-körzetben helyezkednek el. Megalakult a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának intézete is.

Új autótutak összeköttetést létesítettek a város és a szomszédos járások között. A köztársaság legtávolabbbfekvő nyugati, északi és keleti járásait légijáratok kötik össze Ashabaddal.

1948 végén a földrengés erős pusztítást okozott a városban.

Csardzsou — ahol az Amu-Darja az ashabadi fővonalat keresztezi. Teher átrakodóhely. Gyapot és selyemfeldolgozó ipar. Az épülő vasútvonal Csardzsout Nukusszal köti össze.

Krasznovodszk — káspitengeri kikötő, az ashabadi vasútvonal kiinduló pontja.

ÜZBEK SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Az Üzbek SzSzk magában foglalja a Kara-Kalpak ASzSzk-ot.

Üzbekisztán természeti adottságai a legkedvezőbbek és a köztársaság gazdaságilag a legfejlettebb a középázsiai szövetségi köztársaságok között. Bár az Üzbek SzSzk Középázsia területének csak 1/3-át foglalja el, mégis itt van a lakosság 60

százaléka, az öntözött területnek több mint a fele, a vasutak két-harmada, a gyapotültetvények háromnegyede, az ipar háromnegyede és itt van majdnem minden nagyobb város.

Üzbekisztán területének nagyobb része hegyek előtti síkságon és alföldön fekszik. A magas, örökös hóval fedett hegyek csak megközelítik határait, de nem terjednek a határokon belülre. A hegyekből sok bővízű folyó folyik a köztársaság területére. Ezek a folyók, melyek Kirgiziában, vagy Tadzsikisztánban erednek középső folyásukon érik el Üzbekisztánt, amikor folyásuk már nyugodt és medrük szélesebb. Itt, az előhegységben a legalkalmasabb a vizet a folyókból öntözésre elvezetni. Ez magyarázza meg, hogy miért van Üzbekisztánban annyi oázis, miért lett Középázsia valamennyi köztársasága között a legerősebb.

Bár Középázsia mindkét főfolyója — az *Amu-Darja* és a *Szir-Darja* érinti (részben) Üzbekisztánt, az oázisok túlnyomó részét nem ez a két folyó, hanem mellékfolyóik vize öntözi.

Középázsia legnagyobb oázisa a *Fergána-völgy*, melynek területe túlnyomórészt Üzbekisztánban van. A Szir-Darjának azok a mellékfolyói öntözik, melyek a völgyet északról keletre és délről övező hegyekből folynak. 1939-ben építették a *Nagy Fergána-csatornát*, amely a Szir-Darja forrásaiból, a Narinból és a Kara-Darjából veszi a vizét és a Fergána-völgy egész déli részét el látja vele.

A *taskenti* oázist a Szir-Darja jobboldali mellékfolyói: a Csircsik és az Angren öntözik.

A *szamarkandi* és a *bokharai* oázisokat az Amu-Darja jobboldali mellékfolyója — a *Zeravsan* öntözi.

Katta-Kurgannál, Szamarkand alatt, a Zeravsan mentén az egész nép munkájával nagy víztárolót létesítettek (az úgynevezett „Üzbek tenger”).

Az Üzbekisztán déli részén fekvő három nem nagy oázist — Kaska-Darja, Sirabad és Szurhan Darja — az Amu-Darja kevés-vízű jobboldali mellékfolyói öntözik. Az utóbbi két oázis, mely délre nyílik és észak felől a hegyek védik az északi hideg szelektől, Üzbekisztán legmelegebb vidéke és ezért egyiptomi gyapot termesztésére használják. Magának az Amu-Darjának a vizével csak a *horezmi* oázist öntözik, a Szir-Darja vizével pedig csak az *éhség-sztyeppei* oázist, mely a Fergána-völgy kijáratánál helyezkedik el és alsó része már Kazahsztánhoz tartozik.

Itt két nagy víztároló épül, nagyobb mint az „Üzbek tenger”.

Üzbekisztán *hasznos ásványkincsei* az ország kedvezőbb fekvése és sűrűbb lakossága folytán jobban felderítettek, mint

Középázsia többi köztársaságaiban és kitermelésük már meg is kezdődött. Ezek között van az *olaj* a Fergána-völgyben és az ország déli részén, *réz* Almalikben (Taskenttől délre), *kén* Sorszuban és *márvány* és *szén* az Angren medencében (Taskentnél).

Az *üzbekek* Üzbekisztánban mintegy háromnegyed részét, a Kara-Kalpak ASzSzK-ban pedig kb. egyharmadát alkotják a lakosságnak. Kara-Kalpakia lakosságának többi része *kara-kalpakokból* és *kazahokból* áll.

Ezenkívül Üzbekisztánban sok *tadzsik* él. Vannak még bokharai zsidók, oroszok, örmények stb.

Az üzbekek régi földművelők, akik kiválóan értenek az öntözéses földműveléshez és a Szovjetunió legjobb gyapottermesztői, kertészei és selyemhernyó tenyésztői közé tartoznak. Üzbekisztán oázisai zöld kertek és szőlők. Sok üzbek Középázsia többi köztársaságában, kolhozokban és szovhozokban dolgozik és átadja a helyi lakosságnak az öntözéses földművelésben szerzett tapasztalatait. Kultúrszínvonal szempontjából is az üzbekek állnak vezető helyen Középázsiaiában. Üzbekisztán nagyszámú főiskolája és szakiskolája nemcsak Üzbekisztánnak nevel kádereket, hanem Középázsia többi köztársaságának is.

Üzbekisztánban jóval több a városi lakosság, mint a többi középázsiai köztársaságban — a lakosság negyede városokban él.

Üzbekisztán sok városa igen régi, némelyik már több mint ezer éve áll fenn, pl. Bokhara, Szamarkand stb. Az üzbek városok rendszerint a nagy oázisok központjában, nagyszámú kislak között fekszenek, amelyek gyakran (különösen a Fergána-völgyben) erősen megközelítik a városokat. A kisebb városokban a lakosság jelentős része földműveléssel foglalkozik.

Üzbekisztán a Szovjetunió legnagyobb gyapottermesztője. A Szovjetunió egész gyapottermésének kétharmadát szolgáltatja. A gyapot terméshozama itt igen magas. Üzbekisztán majdnem négyszerannyi gyapotot takarít be, mint Turkmenisztán, Tadzsikisztán és Kirgizia együttvéve. A gyapot átlagos terméshozama a második öt éves tervben megkétszereződött.

A gyapot megmunkálására Üzbekisztánban sok *gyapot-tisztító* üzem létesült, mely itt a legelterjedtebb iparág. Az Októberi Forradalomig a gyapot feldolgozás a termesztés helyén csupán erre korlátozódott — a gyapot a tisztítókából teljes egészében a központhba ment. Ma Taskentben és Fergánában Üzbekisztánnak saját *gyapotszövőgyárjai* vannak. Gyapot- és selyemszövet gyártás terén Üzbekisztán az első helyen áll Középázsiaiában. A gyapotmagvat az *olajütőkben* dolgozzák fel. Üzbekisztánnak

saját *selyemgyárai* vannak: Szamarkandban és Margelamban. A selyem kezdeti feldolgozására sok *selyemgombolyító* üzem építettek, melyek nagyobb része, mint a gyapottisztító üzemek is — a Fergána-völgyben van. Üzbekisztán Középázsia köztársaságai között első a *gyapjú* feldolgozása terén. Különösen értékes termék a *karakuljuhok* préme. A *gyümölcskertészet* és *szőlészet* a gyümölcskonzerváló- és aszalóipar, valamint a borászat alapja.

A háborús években Üzbekisztán ipara a nyugatról áttelepített gyárak és üzemek segítségével erősen fejlődött. 1944-től üzemben van Üzbekisztán és egyúttal egész Középázsia első kohászati üze me; így Középázsianak most már saját acélja van.

Gabonavetésre, főképpen *búzára* leginkább a magasabb szinteken fekvő öntözéses földeket használják. Üzbekisztánnak azonban saját gabonája nem elég, behozatalra szorul — részben a szomszédos köztársaságokból — Kazahsztánból és Kirgiziából — részben távolabbi vidékekről — Nyugatszibériából, vagy a Volgamentérről. *A rizs vetésterülete szempontjából Üzbekisztán az első helyet foglalja el a Szovjetunióban.*

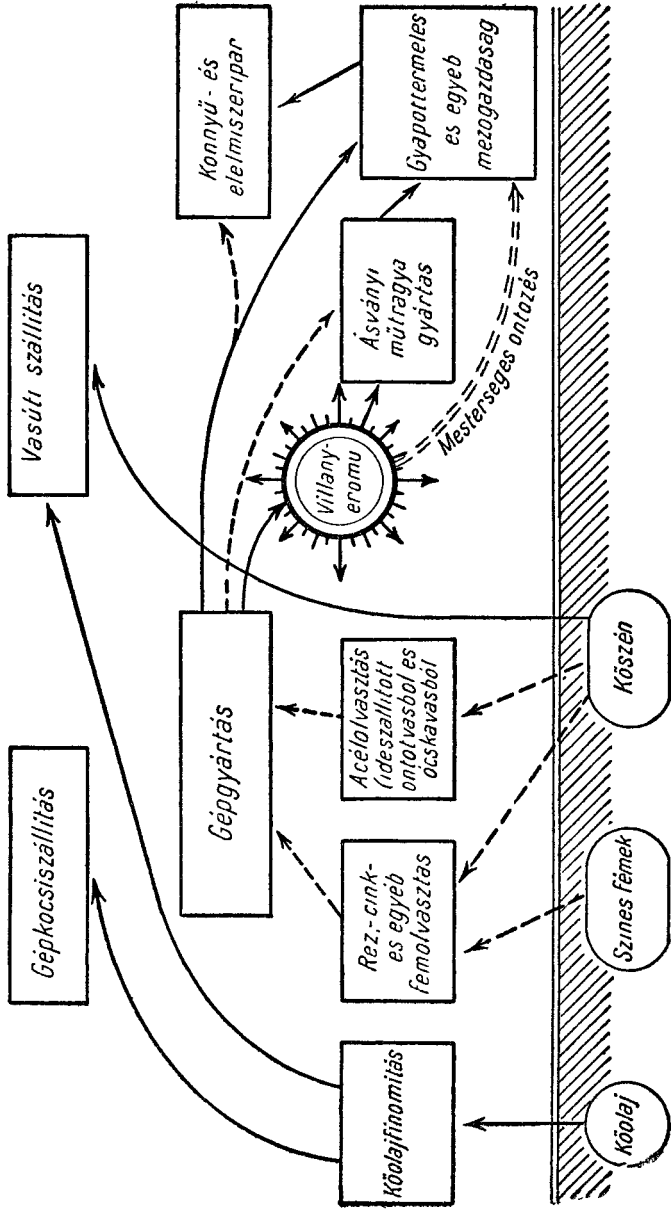
A *nehézipar* Üzbekisztánban új ipar, amely a mezőgazdaság szükségleteit elégíti ki. A taskenti mezőgazdasági gépgyár a gyapotmezőket látja el gépekkel. Nemrégiben fejezték be Taskent közelében a nitrogén-műtrágya üzem építését, mely a Csircsik-vízierőmű energiájával dolgozik és a gyapotföldeket műtrágyával látja el.

A *bányászat* terén megemlítérem ltó az olajkitermelés Fergánában és Délüzbekisztánban, a barnaszén Angrenban Taskent körül, továbbá a réz, márvány, ozokerit és kén.

Üzbekisztán fő *kieviteli* cikkei: gyapot, gyapotolaj, selyem, gyümölcs (nyers, aszalt és konzerv), karakülprém és a bor.

Az 1946—1950-ig terjedő ötéves tervben befejezik a vas-kohászati üzem felépítését, növelik a villanytelepek teljesítőképességét, amelyek közt a legnagyobb a farhadi vízierőmű a Szirdarján. A szénbányászat több mint a tízszeresre emelkedik. A gépgyártás a mezőgazdasági gépek és a helyi ipar-, textil-, élelmiszer- és vegyészeti ipar részére szükséges felszerelést fogja gyártani. Nagymértékben bővül az öntözött földek felhasználása.

A háborúutáni ötéves terv egyik legfontosabb feladata a gyapottermesztés nagymérvű növelése (több mint kétszeresre). Ezt részben a vetésterület növelésével (az elhanyagolt és újabb vetésterületek használatbavételével), de főként a termés hozam növelésével (műtrágyázás, helyes veté sforgó bevezetése lucernával, magnemesítés és a föld jobb megmunkálása) kell elérni. Hogy

42. ábra. Középzásia termelési kapcsolatainak sémája.

Üzbekisztán gyapotföldjei több műtrágyát kapjanak, erősen kibővítik a csircsiki elektrokémiai nitrogén-műtrágya kombinátot és néhány új gyárat építenek. Minthogy a Szir-Darja vizét Üzbekisztánban igen erősen igénybeveszik öntözésre, hatalmas gát építését vették tervbe, melyet az Amu-Darján Kelif környékén építenek. Ez a gát, melynek építését már a háborúutáni ötéves terv után fejezik be, az Amu-Darja vizének szintjét 20 méterrel emeli. A csatornán, melyet a folyó jobb partján vezetnek le, 3 vízierőművet építenek (500 000 kw. összteljesítménnyel). Energiájukkal szivattyútelepek fognak működni, melyek a vizet a Kaskadarja-területre emelik fel, ahol a Szovjetunió új, legnagyobb gyapotvidéke létesül.

Vasútvonal épül az Amu-Darja mentén (Csardzsou-Nukusz), melynek igen nagy jelentősége lesz Kara-Kalpákia és a Horezmi oázis fejlesztésére; a jövőben a vasútvonalat meghosszabbítják Alekszandrov-Gaj-ig (Szaratov-terület), ami Középázsia nyugati részének összeköttetését a Központtal jelentősen megrövidíti.

Taskent — az Üzbek SzSzK fővárosa és egész Középázsia legnagyobb városa — nagykiterjedésű virágzó oázisban, melyet a Csircsik, a Szir-Darja jobboldali mellékfolyója öntöz.

Taskent Középázsia egyik legrégebb városa, rendkívül kedvező központi fekvéssel, a Középázsian át délről északra és nyugatról keletre vezető történelmi utak kereszteződésén.

A cári időben a turkesztáni főkormányzóság központja volt, amelynek hatásköre egész Középázsiaira kiterjedt. A sztálini ötéves tervek idején kétszeresre nőtt és a legnagyobb ipari és kultúrközponttá fejlődött.

Fő iparága a gépgyártás, amit az új mezőgazdasági gépgyár és néhány tucat mechanikai gyár és műhely képvisel.

Könnyűiparágai közül a legfejlettebbek: a gyapot-, konfekció-, kötszövő-, a bőr- és lábbeli-ipar.

Az élelmiszeripart a malmok és a konzervgyárak képviselik, melyek húst, zöldséget és gyümölcsöt dolgoznak fel. Taskentben összesen több mint 100 új gyár és üzem van.

A várostól északra fekvő Csircsikben nemrégiben hatalmas vízierőmű épült, vegyészeti kombináttal. Az építkezés nyomán új város keletkezett — Csircsik.

Taskent egyúttal a legnagyobb kádernevelő iskola is nemcsak Üzbekisztán, hanem a többi középázsiai köztársaság számára is. Itt van az Üzbek Tudományos Akadémia. Van egyeteme, egész sereg más főiskolája és intézete, múzeumai, színházai és könyvtárai.

A régi város szűk és forró utcái és sikátorai mellett új város fejlődött ki, melyet helyesen, terv szerint építettek és kikövezték. Ez a két város egy-

más mellett volt, mégis mindegyik a saját külön életét élte. Az egyikben űzbekek éltek — főként kis kézművesek, kerttulajdonosok és kereskedők, a másikon oroszok — katonák és hivatalnokok.

A két város közti korábbi különbség most már elmosódik, a régi város újjáépül. Az utcákat kiszélesítik, járdával és kővezetettel fedik, megszüntetik a porképződést, kitisztítják a vizesárkokat, több fát ültetnek. Taskent lakói a meleg elől a hegyekben keresnek menedéket, ahol az utóbbi években sok nyaralótelep, szanatórium és üdülőtelep épült.

Szamarkand — a Zeravsan folyó völgyében, Tamerlán birodalmának régi fővárosa, sok történelmi műemlékkel. Gyapottisztító-üzemek és selyemgyárak. Van egyeteme, trópusi orvosi intézete és több főiskolája.

Bokhara — sűrűn lakott oázisban fekszik, melyet a Zeravsan folyóból vezető csatornák öntöznek. A bokharai emír volt fővárosa és a középázsiai muzulmánok volt vallási központja. Most itt nevelődnek a szocialista építés nemzeti káderei. A vasúti fővonallal szárnyvonal köti össze. Gyapottisztító üzemek.

Khiva — öntözőcsatorna mentén épült, melyet az Amu-Darjából, annak felső folyásába vezettek. (A khivai kánság volt fővárosa.)

Angyizsan, Namangan, Kokand, Fergána — a Fergána-völgy gyapottermesztő vidékeinek nagy központjai.

Urgencs — a Horezm autonóm terület központja, gyorsan fejlődő iparral.

TADZSIK SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Tadzsik SzSzk-hoz tartozik a *Gorno-Badahsan autonóm terület* — *Horog* székhellyel.

Tadzsikisztán szovjet Középázsia délkeleti szélén fekszik.

Két oldalról idegen államokkal — keleten Kínával és délen Afganisztánnal, mely mögött India terül el — a másik két oldalról pedig szovjet szövetségi köztársaságokkal — Üzbekisztánnal és Kirgiziával — határos.

Tadzsikisztán határai, melyeket nemzeti szempontból határoztak meg, igen kanyargósak, különösen északon, ahol területe mélyen benyúlik a Fergána-völgybe.

Tadzsikisztán — a vele szomszédos Kirgiziához hasonlóan — *hegyes ország*. Itt emelkednek a Szovjetunió legmagasabb hegyláncai és csúcsai, hatalmas gleccserekkel (a *Lenin-csúcs*, 7124 m, az Alájontúli-hegyláncban és a 7495 m magas *Sztálin-csúcs*, az I. Péter- és a Tudományos Akadémia-hegyláncok találkozásánál).

A hegyláncok nyugatról keleti irányba húzódnak, kelet felé erősen emelkednek. Tadzsikisztán keleti része a Pamíron fekszik,

melynek fennsíkjai 2500—4500 m magasban terülnek el. Tadzsikisztán hegyei általában majdnem teljesen erdőtlenek. Aszály és kopárság tekintetében Tadzsikisztán nem marad Turkmenisztán mögött. A különbség csak az, hogy Turkmenisztán túlnyomórészt sivatagos alföld, Tadzsikisztán pedig erdőtlen hegyvidék.

A hegygerincek igen megnehezítik a közlekedést. A Gisszár- és Turkesztán-hegygerinceken át vezető hágók — Leninabad — Sztálinabad felé vezető úton — 3 000 m-nél magasabban fekszenek, az Os—Horog út hágói a Pamíron 4 000 méternél is magasabban vannak.

Az örök hó határánál és a gleccsereknél hatalmas, sebesvízű folyók erednek. Tadzsikisztánnak csak északi, a Fergána völgyébe benyúló része tartozik a *Szir-Darja*-medencéjéhez, területének többi része az *Amu-Darja* medencéjéhez tartozik, mely Tadzsikisztán legdélibb részén, Afganisztán határán ered.¹

Tadzsikisztán déli völgyeit, amelyek az Amu-Darja jobboldali mellékfolyója mentén fekszenek, északról teljesen hegyek zárják el, dél felől viszont nyitva vannak a forró afgán szelek előtt. Ezekben a völgyekben — *Gisszár-völgy* a Kafirnigán folyó és *Vahs völgye*, a Vahs folyó mentén — igen forró és száraz éghajlat van. A Vahs völgyét „szovjet Egyiptomnak” nevezik. A hegyek lejtőin több a csapadék és itt lehetséges a földművelés az öntözetlen talajon is.

A *Pamírnak* egész más képe van. Nagy tengerszintfeletti magassága folytán éghajlata hideg (az évi középhőmérséklet 0 fok alatt van), a csapadék itt pedig még kevesebb mint a völgyekben (mindössze évi 80 mm), minthogy a magas hegygerincek minden oldalról feltartóztatják a csapadékot hozó szelet.

Tadzsikisztán hegyeiben igen sok *hasznos ásványi kincs* van, közöttük igen ritkák és értékesek is: *arany, arzén, ón, ólom, olaj, szén és só*.

Tadzsikisztán lakosságát $\frac{3}{4}$ részben *tadzsikok*, régi, magas kultúrájú nép alkotja. A tadzsikok már régen betelepült földművelők. Kiváló szakértők öntözőcsatornák és a hegyi utak építésében.

Lélekszám szempontjából a második helyen az *üzbekek* vannak (nyugaton és északnyugaton). A Pamír, amely Gorno-Badahsan autonóm terület néven van különválasztva, igen gyéren lakott. Nyugati, alacsonyabb részein különböző iráni törzsek élnek, a keleti magasabb részein — *kirgizek*.

¹ A Pamír és a Vahan-Darja egyesülésétől addig a helyig, ahol a Vahs beleömlik, az Amu-Darját Pjandznak nevezik.

Jóllehet Tadzsiszisztán hegyeit valamivel jobban kihasználják mint a többi középázsiai köztársaságok hegységeit, a lakosság legnagyobb része, a bevetett területek és az ipari üzemek mégis a völgyekben összpontosulnak, melyek közül a legnagyobb három völgy: a *Fergánai* (melyet Tadzsiszisztánban Északi Völgynek neveznek), a *Gisszári* és a *Vahs* völgye. A kislakok a völgyekben nagyok, a folyók vagy a nagyobb vizesárkok mentén hosszúra nyúlnak. A hegyi kislakok kisebbek és házaik rendetlenül, elszórtan fekszenek a hegyoldalakon.

Tadzsiszisztán országos jelentőségű gazdasági ágai közül a többi középázsiai köztársaságokhoz hasonlóan, az első helyet a *gyapottermesztés* foglalja el. Már több mint százezer hektár területen természetnek gyapotot és ennek több mint $\frac{1}{4}$ része a rendkívül értékes és igen sok meleget kívánó *egyiptomi gyapot*. A legfontosabb egyiptomi gyapotültetvények a Vahs völgyében lévő újonnan öntözött földeken vannak. A vahsi építkezés (gát, öntözőcsatornák, új városok stb.) Tadzsiszisztán legnagyobb építkezése.

A gyapoton kívül Tadzsiszisztán öntözött földjein *rizst*, *lucernát* is természetnek, vannak *gyümölcsöskertek*, mindenfajta gyümölcsfával, *szőlők*, *szederfák*, melyek a selyemhernyótenyésztés alapját képezik és az öntözött földeken gabonaneműek: *búza*, *árpa* stb.

Az aszalt gyümölcsök (urjuk, kuraga¹ stb.), valamint a mazsola, melyeknek készítésével főként az Északi völgyben foglalkoznak (Leninabad, Ura-Tyube), a Szovjetunió minden részébe eljutnak.

Az *állattenyésztés* legjelentősebb alapja a hegyi legelő. Igen nagyjelentőségű az értékes *gisszári juh*. A Pamíron a nyájakban sok *jak* (helyi szarvasmarha fajta) van.

Ipara, mely teljes egészében az utóbbi években jött létre, részben a mezőgazdasággal (gyapottisztító üzemek, gyümölcskonzervgyárak, malmok, selyemgyárak stb.), részben pedig a hasznos ásványkincsekkel áll kapcsolatban, melyek kitermelése egyelőre északon összpontosult (olaj, szén, ólom, arzén stb.). Megkezdődött a „fehér szén” (a vízienergia) felhasználása is.

Mint hogy a hegyek Tadzsiszisztán belsejében rendkívül megnehezítik a közlekedést, az útépités itt különösen fontos.

A szovjet időben Tadzsiszisztán közlekedésének javítása érdekében már sok történt:

1. kiépült a Termez—Sztálinabad-vasútvonal;

¹ Középázsiai száftott barack, maggal vagy magnélkül. — Ford.

2. megépültek a Leninabad—Sztálinabad, a Sztálinabad—Horog és az Os (Kirgízia)—Horog országutak;

3. rendszeres légi közlekedést teremtettek Taskent és Sztálinabad, valamint Taskent és Tadzsikisztán sok városa között.

Az építkezés a Nagy Honvédő Háború idején sem szünetelt; több öntözőcsatorna épült, köztük a nagy Gisszár-csatorna. Az ipar több textil- és élelmiszerüzemmel gyarapodott, melyeket ide telepítettek át.

Fő *kiviteli* cikkei: gyapot, selyem, gyümölcsök és vegyes ércek.

Az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves tervben befejezik a Vahs völgy öntözési munkálatait, fokozzák a szén- és színesfém-bányászatot, a villanytelepek és a sztálinabadi gyapotkombinát teljesítő-képességét.

Sztálinabad — a Tadzsik SzSzK fővárosa a Gysambinka folyócska partján fekszik, mely a Gisszár hegygerinc déli lejtőjén ered. Egészen fiatal város, melyet a szovjet hatalom épített az eldugott kislak, Gysambe helyén.

Sztálinabadban sok szép új épület van. A Termez felé vezető vasútvonal összeköti az általános vasúti hálózattal és országutakkal — a Vahs völgyével, Taskenttel (Leninabadon keresztül) és Horoggal. Légi vonal köti össze Taskenttel, Leninabaddal és Horoggal. Sztálinabad Tadzsikisztánnak nemcsak politikai, hanem egyúttal kultúrközpontja is. 1948-ban egyetem nyílt meg a városban. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának is van itt intézete.

Fő ipara az élelmiszeripar, mely a helyi mezőgazdasági nyersanyagot dolgozza fel. Ezenfelül nagy bórgyára, konfekció-üzeme és nyomdászati kombinátja van.

A város egyelőre még nem nagy, de rendezetten épül, fasorokkal szegélyezett széles utcákkal. A fák ugyanolyan fiatalok, mint maga a város, de a csatornából történő öntözés és a meleg déli napsütés következtében igen gyorsan nőnek. A város körül gyapotmezők terülnek el.

Leninabad — a Fergána völgy bejáratánál, a Szir-Darja balpartján és a vasútvonal mentén. Egyike a legrégebbi városoknak, mely a Kínából Előázsiába vezető régi karavánúton fejlődött ki. Jelentékeny könnyű- és élelmiszeripari központ.

KIRGIZ SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

A Kirgiz SzSzK *hegyes ország*, területe túlnyomórészt a *Tien-San* és a *Pamír-Aláj* hegyen fekszik.

A Kirgiz SzSzK keleten Kínával, északon Kazahsztánnal, nyugaton Üzbekisztánnal, délnyugaton és délen Tadzsikisztánnal

határos. Nyugaton mintegy két részre szakad — északi és déli részre, melyek a közük nyúló Fergána völgyet harapófogóként fogják át.

Kirgízia, akárcsak Tadzsikisztán, hegyes ország. Hegyei azonban nem olyanok, mint a tadzsikisztáni hegyek. A kirgíz hegyek, ha nem számítjuk a Han-Tengri hegységet, valamivel alacsonyabbak mint Tadzsikisztánban, és felületük korántsem oly szaggatott. Itt jóval kevesebb a vad, meredek szirt és szakadék mint Tadzsikisztán hegyeiben. Sokkal több az enyhelejtésű széles völgy, melyek nagyrészt elegendő csapadékot is kapnak. A völgyek bővelkednek gazdag alpesi rétekben és több helyen gabonaföldnek is alkalmasak. Így Kirgízia hegyei minden tekintetben jóval alkalmasabbak a hasznosításra, mint a tadzsikisztáni hegyek.

A 4 000—5 000 méter magas *hegyláncok* általában nyugatról keletre húzódnak, ahol tömörülnek és közvetlen a kínai határon a *Han-Tengri* óriási hegységet alkotják. 1944-ben a Han-Tengri vidéken egy újabb hegycsúcsot fedeztek fel, mely a „*Győzelem csúcsa*” nevet kapta (7 439 m).

Kirgízia területe csak kevés helyen ereszkedik le egy kissé a hegyekről — éspedig északon a *Csu* folyó és *Talasz* nevű mellékfolyója völgyében és nyugaton Üzbekisztán határán, ahol a Fergána-völgy keleti széle Kirgíziához tartozik. Ezek a völgyek 400—500 méterig is leereszkednek, és meleg hőmérsékletűek. Minthogy északra és nyugatra nyitva állnak, több csapadékot kapnak. Olyan vidékekhez, ahol a viszonyok a földművelésre alkalmasabbak, tartozik az *Isszik-Kul*-tó katlana. Ezeknek a területeknek a közlekedése is a legjobb. Nyugaton Fergánában, Kirgízia határát megközelíti a taskenti vasút néhány szárnyvonala, északon pedig Kirgízia határánál fut el a Turkesztán—Szibériai-vasútvonal, melynek szárnyvonala van Frunzehoz.

A hegyes részen a talaj és az éghajlat kevésbé alkalmas földművelésre, de igen gazdag *vízienergiában* és értékes *ásványi kincsekben*. Vízienergia tekintetében Kirgízia egész Nyugateurópát felülmúlja, szénkészlet szempontjából pedig első helyen áll Közép-ázsiaiában. A hegyes részen alig vannak utak, úgyhogy Frunzeból a kirgíz Fergánába vezető legalkalmasabb út a körvasút Csimkent, Ariszon és Taskenten keresztül. Kirgíziának ezeken a részein, északon és nyugaton, összpontosul a hasznos ásványi kincsek egész kiaknázása és az egész ipar, valamennyi város, s a lakosság nagyobb része.

Közepes népsűrűsége négyzetkilométerenként hét fő. A szélső völgyekben a népsűrűség a harminc-negyven főt is eléri, viszont a hegyes részen kettőre, sőt még kevesebbre is csökken.

A lakosság kétharmadát *kirgiz*ek alkotják. A fennmaradó harmadrész *orosz* és *ukrán*, akik főleg Kirgizia északi határvidékén és a városokban — részben pedig *üzbekek*, akik Fergánában élnek.

A kirgizek valamikor a felső Jenyiszej mentén éltek (egy-részüik *hakasz* néven ittmaradt) és legnagyobb részük a mostani területre a XVI. században települt. Az utóbbi időkig nomád életet éltek és nagyrészüik még most is legeltető állattenyésztéssel foglalkozik.

A XIX. század első felében a kirgizeket a Kokandi kánság igázta le, melyet azután Oroszország 1876-ban meghódított. Negyven esztendeig, míg a kirgizek a cári Oroszország leigázott népeként éltek, semmitsem haladtak előre, mert a kirgiz nép dolgozó tömegei kettős elnyomás alatt szenvedtek: saját hűbéruraik és Oroszország uralkodó osztályainak* elnyomása alatt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta Kirgizia gazdasági és kulturális téren egyaránt nagy eredményeket ért el. A volt nomádok majdnem mind letelepedtek. A majdnem általános írástudatlanságot, jóformán felszámolták. A kirgiz népnek már saját káderei, saját irodalma és sajtója van. A mezőgazdaság szocialista újjászervezése következtében majdnem megkétszereződött a vetésterület és új, értékes növényekkel gyarapodott. Az ipar kifejlődött. Erősen javult a közlekedés.

A gabonafélék között a legfontosabb a *búza*, a nem-gabonafélék között a *gyapot* és az újonnan meghonosított *cukorrépa*, a *rost-növények* (kender és kenaf), *mák*, *dohány* és a *lucerna*.

A földművelés óriási sikerei ellenére a fő mezőgazdasági ág most is az *állattenyésztés*, amely a gazdag hegyi legelőket használja ki. 13 millió hektár mezőgazdaságra alkalmas földből 11 millió hektár jut a legelőkre és kaszálókra.

A gyapottermesztés teljesen a Fergána-völgyben összpontosul, ugyanott van a lucerna, a kertészet és a selyemhernyótenyésztés is.

A *Csu völgyében* cukorrépát és rostonövényeket természetnek az öntözött földeken, melyek a Csu folyóból kapnak vizet. A *Talas* völgye dohány, az *Isszik-Kul-katlan* búza- és máktermesztésével tűnik ki, a *hegyes részen* pedig állattenyésztés folyik. Minden tavasszal, mielőtt a nap erősebben kezd sütni, és az alacsonyabban fekvő helyeken kiszárad a fű, a pásztorok a nyájukat a hegyi, alpesi legelőkre terelik, melyeket egész nyáron tápláló és nedvdús növényzet borít.

Gabonaneműek minden vidéken előfordulnak; még a hegyes vidék is saját kenyérgabonával rendelkezik.

Kirgizia *ipara* részben helyi mezőgazdasági nyersanyagot dol-

goz fel (gyapot, gabona, cukorrépa, dohány, selyem, állati bőrök, hús stb.), részben hasznos ásványi kincseket — főként a Fergána-völgy szénét — termel ki. A Fergána-völgyben összpontosul a feldolgozóipar jelentékeny része is — a gyapottisztító üzemek, selyemgombolyítók stb. Az ipar többi része a Csu völgyében van.

A Nagy Honvédő Háború éveiben Kirgizia ipara jelentékenyen megerősödött, részint a nyugatról ideköltöztetett üzemekkel, részint új építkezésekkel (cukorgyárak, textilgyárak stb.).

Kirgizia a Központba gyapotot, a szomszédos köztársaságokba pedig szénét, állatokat, kenyérgabonát és cukrot *szállít ki*. Szén- és gabonafelesleg tekintetében Kirgizia az első helyen áll a középázsiai köztársaságok között.

Az 1946-tól 1950-ig terjedő ötéves tervben kiépült a Kant—Ribacsje-vasútvonal, s nagyszabású öntözési munkálatok indultak meg (Csu csatorna). Növelik a villanytelepek kapacitását (1940-hez viszonyítva három és félszeresre). Fonógyár is épül.

Kirgizia egyik legfontosabb gazdasági feladata a Csu völgyéből a Fergána-völgybe vezető autót út megépítése, ami a két legfontosabb gazdasági vidéket összeköti (a Fergána és a Csu völgyeit), és elősegíti a túlsúlyban lévő hegyvidéki rész fejlődését.

Frunze — Kirgizia fővárosa a Csu-völgy központjában, melyet a kirgiz Ala-Tauról eredő és a Csuba ömlő hegyi folyók öntöznek.

Frunze napjainkban fejlődött nagy várossá. A városban jelentékeny ipar jött létre: nagy hús-hűtő kombinát, konzervgyárak, konfekcióüzemek, nyeregkészítő üzemek, makarónigyár és egyebek.

A városban hét főiskola és intézet, tíz technikum, két színház — orosz és kirgiz — és sok szép új épület van.

A várost vizesárcok öntözik, melyeket a Kirgiz Ala-Tauról eredő folyókból vezetnek le. A vizesárcokat topolyafasorok szegélyezik; sok a kert. A városnak vízvezetéke és több kisebb villanytelepe van.

Kérdések

1. Melyek Középázsia fő tájai és mezőgazdaságának fő típusai? Miként oszlanak meg a mezőgazdasági típusok a táj jellege szerint?
2. Rajzolják a térképre Középázsia fő folyóit és a főbb öntözött területeket. Hogyan oszlanak meg ezek a területek a talajfelület szerint?
3. Rajzolják a térképre a köztársaságok határait, a városokat és a vasútvonalakat.
4. Jellemezzék külön-külön Turkmenisztán, Üzbekisztán, Tadzsikisztán, Kirgizia természeti viszonyait és gazdaságát, és sorolják fel főbb oázisait.
5. Melyek a szocialista építés főbb eredményei mindegyik köztársaságban?

6. Miért Üzbekisztán a legfejlettebb a középázsiai köztársaságok között?
7. Mi a háborúutáni öt éves terv építkezésének legfontosabb iránya és tárgya?
8. Hasonlítsák össze Turkmenisztánt Üzbekisztánnal, Kirgiziát Tadzsikisztánnal, természeti viszonyok és a gazdálkodás iránya szempontjából.
9. Hasonlítsák össze Középázsia köztársaságait kivitelük összetétele szempontjából.
10. Vegyük szemügyre Középázsia térképén a közlekedési utakat, a hegyláncok és a sivatagok szerint. Milyen eredményre jutnak?

Huszonhetedik fejezet

KAZAH SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG

Fekvése és természeti viszonyai Kazahsztán óriási területet foglal el, mely nyugattól keleti irányban, a Volga alsó folyásától Kína határáig hárromezer km, észak-déli irányban pedig a Szibériai vasúti fővonalától a Tien-Sanig majdnem másfélezer km kiterjedésű.

Kazahsztán, területét tekintve a második helyet foglalja el a Szovjetunió szövetségi köztársaságai között, csak az OSzFSzK nagyobb nála. Nagyobb, mint az OSzFSzK-on kívül az összes többi köztársaság együttvéve.

Kazahsztán *felülete* túlnyomórészt síkság. Kazahsztánban vannak lapályok, melyek helyenként mélyebben fekszenek mint a tenger szintje és vannak örökös hóval borított magas hegyek. A szélső nyugaton Kazahsztán a *Káspimenti Alföld* és az *Uszty-Urt Felföld* nyugati felét foglalja el. Keletebbre a Mugodzsárin, az Ural mellékhegységén túl fekszik a *Turáni Alföld*, mely délre, az Aral-tó felé lejt. Kazahsztán északi széle benyomul a Nyugat-szibériai Alföldre, amelyet déli részén a szűk Turgáj-kapu a Turáni Alfölddel köt össze.

Magas hegyek csak Kazahsztán keleti és délkeleti részén emelkednek: az *Altáj*, a *Tarbagatáj* és a *Dzsungari Ala-Tau* déli gerincei, az *Ilintüli Ala-Tau* és a *Kirgiz Ala-Tau*. Az Altájtól és a Tarbagatájtól nyugatra Közép-kazahsztán területére a *Kazán gyűrődéses vidék* nyúlik be, amely régi, erősen lekopott, hasznos ásványi kincsekben igen gazdag hegyekből áll. A vidék felszíne enyhén halmos. A dombok közepes magassága nem nagy — 300—400 méter — de egyes magaslatok az 1 000, sőt az 1 500 métert is elérik.

Kazahsztán természeti viszonyainak legfőbb jellegzetessége:

az aszály és az erősen szárazföldi éghajlat. Az aszályos vidék központja az Aral-tó, ahol az évi csapadék 100 mm-nél kevesebb. Kazahsztán területének nagyobb részén, az egész központban és nyugati részén (az összterület kilenctizedén) a csapadék a 300 mm-t sem éri el. Ezeken a helyeken földművelés lehetetlen öntözés nélkül. Nagyobb mennyiségű csapadék csak az ország szélein van, északon, keleten és délkeleten a hegyek lejtőin.

Hőmérsékleti viszonyok tekintetében Kazahsztán északi és déli része erősen különbözik egymástól. Északon Szibéria határán a januári középhőmérséklet -20 fok és a júliusi $+20$ fok. Délen pedig Középázsia határán a januári középhőmérséklet -4 fok és a júliusi $+29$ fok. A tél és a nyár közötti különbség azonban mind északon, mind délen csaknem egyformán nagy. Még a nap folyamán is erősen változik a hőmérséklet. Nyáron, napközben óriási a hőség, viszont éjszaka, hajnalban a hőmérséklet igen hűvös.

Az erősen szárazföldi és száraz hőmérséklettel áll kapcsolatban a gyér *folyóhálózat*, a vízhiány, a növénytakaró és különösen az erdőtakaró szegénysége.

Kazahsztán valamennyi nagyobb folyója — az *Irtis*, az *Ili*, a *Szir-Darja*, az *Ural* — a köztársaság határvidékén folyik, határain kívül ered és területén „idegen” vizet visz. A folyók közül csak az Irtis hajózható teljes egészében, az Ili és az Ural csak kis hajók számára alkalmas. Az Irtis és mellékfolyói kivételével Kazahsztán folyói a Káspi, Aral és Balhas belső medencéihez tartoznak. A folyók közül sok elvész a homokban, még mielőtt vízmedencéhez eljutna. Ilyenek pl. a Csü, a Szari-Szu és a Talasz. A folyók egyrésze, különösen a kis folyók, nyáron kiszáradnak. Kazahsztánban sok tó van, de vizük nagyrészt sós, vagy keserű, ivásra alkalmatlan. Közép- és Nyugatkazahsztán nagy területein az emberek és az állatok számára egyetlen ivóvízforrásul a kutak vize szolgál. Ennélfogva a talajvíz kérdésének Kazahsztán számára nagy gyakorlati jelentősége van.

A vízszegénység nemcsak a mezőgazdaság, hanem az ipar fejlődését is akadályozza. Közép- és Nyugatkazahsztánban az új építkezések helyét mindenekelőtt a vízforrások határozták meg; sok esetben az új építkezések vízellátására vízvezetékeket és víztárolókat kellett építeni, vagy a sós tavak vizét kellett édesvízűvé változtatni.

A *talaj- és növényövezetek* általában az éghajlati viszonyoknak megfelelően oszlanak meg.

Északon keskeny és eléggé csapadékos övezetben a fekete- és a sötét gesztenyebarnaszínű talaj van túlsúlyban. Régen itt

árvalányhajjal borított sztyeppe volt, mely nyári legelőül szolgált a délről jövő nomád nyájaknak. Ezt a sztyeppet most már jelentős mértékben fölszántották, de még mindig itt lehet a legtöbb szabad, szántásra alkalmas földet (szűzföldet vagy elhanyagolt földet) találni.

Közép kazahsztán kiterjedt gesztenyebarna, — délen pedig barnaszínű (északi szürkeshínű) talajú térségeit északon gabona-félék, árvalányhaj és bakszakál, délen ürömfű és szikesföldi növényzet fedi. Főleg téli időszaki legelőnek használják, részben pedig tavaszi-őszi legelőknék.

Délkeleten a Tien-San gerincei mentén keskeny sávon termékeny szürkeshínű talaj van, mely öntözés mellett nagy termést ad. Az Altáj és Tien-San hegyi rétei gyönyörű nyári legelők. Általában Kazahsztán fátlan ország. Háromféle erdő fordul elő:

a) *hegyi erdők* az Altáj és a Tien-San lejtőin (tiensani fenyő)

b) *csalítok* a folyók mentén és a

c) *szakszaul¹ erdők* a déli homoksivatagokban, ahol igen nagy jelentősége van, mert az egyetlen helyi fűtőanyagforrás.

A 274 millió hektár kiterjedésű földterületből 175 millió hektár legelő, földművelésre alkalmatlan 50 millió hektár (homok, szikesföld, magas hegyvidéki terület stb.) és még majdnem 25 millió hektár jut a szántásra alkalmas földre és az erdőre (a bozótokkal együtt). Kazahsztán földjének nagyobb része, különösen középen és délnyugaton, csak legeltetésre alkalmas. A legelőkön kívül, melyek igen nagy értéket képviselnek² és még távolról sincsenek teljes egészükben kihasználva, vannak még szántásra alkalmas földek is (különösen az északi, keleti és délkeleti határvidéken), melyeknek csak mintegy egyharmadát használják fel vetésre.

Kazahsztánnak, melynek területe ötször nagyobb, mint Ukrajnáé, csak annyi földművelésre alkalmas területe van, mint Ukrajnának.

Sok helyen, különösen az Altáj és a Tien-San előhegyeiben, sok, szinte „paradicsomi zug” van, ahol a mezőgazdaság számára a legáldásosabb természeti viszonyok uralkodnak.

Ilyen pl. a gazdagon öntözött Bosztandik vidék a Pszkem folyó völgyében (Taskenthez közel), egészséges éghajlattal és pompás erdőkkel, melyek-

¹ Szakszaul: a középázsiai sivatagok sajátos levélnélküli fája. — Szerk.

² Összel az ürömfű elveszti keserű ízét és szagát és igen tápláló takarmány.

ben sok vad gyümölcsfa van, igen kiváló minőségű gyümölccsel. Van itt dió, mandulafa és pisztácia. A Kazah dombvidéken is találunk ilyen áldott helyeket.

Kazahsztán legfontosabb természeti kincsei azonban hasznos ásványai és mindenekelőtt színesfémek. Fő ásványi lelőhelyei nem a délkeleti határvidék magas hegyeiben vannak, hanem Közép-kazahsztán régi, erősen lekopott hegyeiben. *A Szovjetunió réz, ólom, cink és nikkel készleteinek több mint fele Kazahsztánban van.*

Három fő rézlelőhely van, mind a három Közép-kazahsztánban:

1. Dzsezkazgan, a Szari-Szu medencéjében, amely tartálékainak gazdagsága szempontjából első helyet foglalja el a Szovjetunióban, és a világon is az elsők között van;

2. Kounrad, a Balhas tótól északra,

3. Boscse-Kul, Karagandától északkeletre.

A legnagyobb *vegyesérc lelővidék* (cink, ólom, ezüst, arannyal és rézzel keverve) Leninogorszknál van az Altáji Ércvidéken, az Irtis jobbpartján.

Vegyes ércek előfordulnak Tien-San északi mellékhegységeiben is. Sok helyen nemesfémeket, aranyat és ezüstöt is találtak és már kitermelésük is megkezdődött. A színesfémeken kívül Közép-kazahsztánban vas (Ata-Szu) és mangán (Dzsezdí) is előfordul.

A nem-érces ásványok közül van *foszforit* (Aktyubinszknál és a Kara-Tau hegyeiben), só (Pavlodarnál és sok más helyen), ezen felül *borátok* (Inder tó) és különféle *építőanyagok*.

Kazahsztán ásványai fűtőanyag tekintetében sem szegény.

A Kazahsztán közepén fekvő karagandai kőszénmedence kokszolható kőszénkészlete a Donyec-medence és a Kuznyeck-medence után a Szovjetunió harmadik szénbázisa. Helyi jelentőségű szén Kazahsztán határvidékein, nyugaton délen és keleten is előfordul.

Kazahsztán nagy kokszolható szénkészletei Karagandában, valamint a helyi jelentőségű szénkészletek biztosítják a sok és különféle érc helybeni feldolgozását.

Az Emba olajvidék tartalék szempontjából Baku után a második helyet foglalja el a Szovjetunióban.

Változatos és bőséges ásványi kincsei következtében Kazahsztán a világ egyik leggazdagabb országa. Földje méhében minden évben újabb és újabb kincseket fedeznek fel.

¹ Természállapotban található bórsavas sók. — Szerk.

Történelmi-föld- rajzi áttekintés

Az oroszok bejöveteléig a kazah őslakosság fő foglalkozása a nomád állattenyésztés volt, mely Kazahsztán területének nagyobb részén uralkodó helyet foglal el. A telelés délen az Aral-tónál vagy a Szir-Darjánál történt. Tavasszal az egész lakosság a télen lesóványodott állatokkal, kibitkáival (fedett szekereivel) és jurtáival (nomád sátraival) együtt északra sietett a Tobol-Isim menti, a barabai erdős-sztyeppe dúsfűvű legelőire, vagy a kazah dombvidék és a Tien-San hegyláncainak hegyi legelőire, ahol az állatok egész éven át legeltek, hogy azután a tél kezdetén újból visszatérjenek telelőhelyükre. Minden egyes nemzetségnek megvolt a maga szigorúan meghatározott útvonala, ahol legelők és itatók voltak. A jóság (lovak és juhok) a szegényes fűmaradványokat a hó alól kaparta elő. Ha vetettek is, csak elenyészően keveset, kis tábla lucernát és kölest a telelőhely közelében. A jóság szolgáltatott élelmiszert (tejet és húst), ruházatot (bőrt és gyapjút), és ugyanakkor az egyetlen közlekedési eszközül is szolgált.

A kazahok gazdálkodása alapján véve természetes gazdálkodás volt.

Kazahsztán külső kapcsolatai abban az időben főleg dél felé, Középázsia oázisai felé és délkeletre, Kína felé irányultak, ahonnan az állatokért és állati termékekért cserébe megkapták azt a keveset, amire szükségük volt — szöveteket, háztartási eszközöket, fegyvert, teát, stb. Észak- és Északkeletkazahsztánnak Szibériával is voltak kereskedelmi kapcsolatai.

Kazahsztán meghódítása a cári Oroszország részéről majdnem 150 esztendőn keresztül a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig tartott.

Miután a cári Oroszország Kazahsztánt meghódította, az ország külső kapcsolatai erősen megváltoztak, és pedig északnyugati irányban, Oroszország felé. Ezzel együtt a régi gazdasági rend gyorsan bomlásnak indult. A cári kormány az orosz leteleplőknek a legtermékenyebb földeket adta Kazahsztán északi vidékén, olyan földeket, melyek a kazahoknak nyári legelőül szolgáltak. Ezzel megfosztották a nomád állattenyésztést legfőbb takarmánybázisától. Az állatállomány gyorsan csökkent. A nomád állattenyésztés összezsugorodott és az ország belsejébe, a legrosszabb földekre szorult.

A cári Oroszországban Kazahsztán elmaradott gyarmat volt, ahol a legeltető állattenyésztés uralkodott. A földművelés igen fejletlen volt és főleg fogyasztási célokra szolgáló gabonatermesztésre irányult. Ipar nem volt.

Az első vasútvonal, amely Kazahsztán északi határát érintette, a Szibériai fővonal volt, melyet a XIX. század végén építettek. Nem sokkal később, a XX. század elején építették meg Kazahsztán nyugati részén északnyugat—délkeleti irányban az Orenburg—Taskent vasútvonalat. Többvas útvonal Kazahsztánban nem épült az Októberi Forradalomig, és minthogy Kazahsztán folyói az Irtis kivételével hajózhatatlanok, Kazahsztán belsejében a fő közlekedési eszköz valójában a tevekaraván volt.

A kereskedés tárgya főképpen a jószág volt, amelyet messze Kazahsztán határán túl hajtottak eladásra. Ez az akkori viszonyok között az állattenyésztés egyik legnagyobb előnye volt a földműveléssel szemben.

Ilyen közlekedés mellett a bányászat megindítására irányuló kísérletek — minthogy a bányászat jelentékeny mennyiségű érc- és fűtőanyag többszáz kilométerre történő szállítását igényelte — teljes kudarcra voltak kárhoztatva. Csupán néhány, a leginkább hozzáférhető ásványkincset (vegyesércet és az embai olajat) kezdték külföldi kapitalisták rablógazdálkodással kiaknázni.

Igy történt, hogy Kazahsztán valamennyi természeti kincse közül leginkább egy másodrendűt — a száraz sztyeppék szegényes fűtakaróját — használták ki, a legértékesebbeket pedig, az ásványi kincseket, nemcsak hogy nem aknázták ki, hanem nagyrészt fel sem kutatták.

Lakosság Kazahsztán területe majdnem ötször nagyobb Ukrajnánál, lakossága azonban az ötödrésze. Az átlagos népsűrűség alig több két embernél négyzetkilométerenként. Nagy területeken ennél kisebb népsűrűség csak Szibéria északi részében, a tajga és a tundra vidékén található a Szovjetunióban. Ez az átlagos népsűrűség azonban nem általános jellegű. Közép-kazahsztán óriási térségein a falusi lakosság átlagos népsűrűsége még alacsonyabb, viszont az ország északi és keleti széle, ahol a természetes csapadék alapján (mesterséges öntözés nélkül) földművelés folyik, kétszer-háromszor sűrűbben lakott a középső résznél, Dél-kazahsztán pedig Közép-ázsiahoz hasonlóan majdnem lakatlan félsivatagok és hegyek vidéke, ahol közékük szorulva, előhegységek sávjában sűrűn lakott, öntözött földek foltjai vannak elszórva.

A lakótelepek népessége Kazahsztánban igen különböző. A földművelési körzetekben — az ország északi részében, valamint az Altáj és a Tien-San előhegyeiben — több nagy falu van (ezernél több lakossal) nagyrészt orosz vagy ukrán lakossággal. A száraz sztyeppéken, a közép- és nyugat-kazahsztáni félsivatagok-

ban viszont gyér a lakosság, főleg kazahokból áll, akik kicsinyke, kevéslakosú aulokban (falvakban) elszórtan élnek.

A lakosság túlnyomó részét *kazahok* alkotják, akik különböző nomád török és részben mongol származású törzsből alakultak egységes néppé itt, Kazahsztán területén.

A lakosság különösen nagy százalékát alkotják a kazahok az ország középső és nyugati részében, azaz éppen ott, ahol a természeti viszonyoknak megfelelően a legelő állattenyésztés erősen túlsúlyban van a földműveléssel szemben és ahol a falusi lakosság népsűrűsége a legalacsonyabb.

A kazahok után az *oroszok* és az *ukránok* következnek. A legnagyobb számban Kazahsztán északi és keleti részén élnek, ahol az elegendő csapadékmennyiség következtében földműveléssel lehet foglalkozni. Az oroszok főleg városokban, az ukránok pedig falvakban élnek.

Délkazahsztán oázisain, az öntözött földeken a kazahok, oroszok és ukránok mellett figyelemreméltó számban élnek az *üzbek*ek. Délkeleten, a kínai határ közelében *ujgurok* és *dungánok*, délnyugaton az Aral-tónál, a Kara-Kalpak Autonóm SzSzK határán *kara-kalpakok* élnek.

A határvidékek számos helyén a lakosság néprajzi összetétele igen tarka.

Kazahsztán lakosságában minden egyes rétegnek megvan a maga sajátos, jellegzetes foglalkozása: a kazahok a legeltető állattenyésztés, az üzbekok az öntözéses földművelés, az ukránok az öntözés nélküli földművelés mesterei, a dungánok kiváló konyhakertészek stb. A vegyes lakosságú területeken a különböző népek kölcsönösen eltanulják egymás foglalkozását. Az iparosodás fejlődése következtében az egész lakosság kapcsolatba kerül a gépi technikával.

A városok meglehetősen régiek és csak Délkazahsztán oázisain, Középázsia szomszédságában találhatók. Ilyen városok: Turkesztán, Csimkent, Dzszambul stb; Kazahsztán többi részében csak az oroszok bejövetelével kezdtek városok épülni. A cári időkben a városok erődökként alakultak itt a kazahok ellen, vagy kereskedelmi központokként a sztyeppével határos területeken élő nomád törzsekkel folytatott kereskedelem céljából. Ennélfogva Kazahsztánnak majdnem minden városa az ország szélén terül el. Kazahsztán középső részében városok csak a szovjet időkben, az ásványi kincsek kitermelésével kapcsolatban kezdtek létrejönni. Ilyen városok: Karaganda, Balhas stb.

Mínthogy az utóbbi években az ipar gyorsan fejlődött, Kazah-

sztán városi lakossága is igen gyorsan növekedett: 1926-tól 1939-ig a városi lakosság megháromszorozódott; a városi lakosság százalékaránya 28-ra emelkedett.

Kazahsztánban a lakótelepek a lakosság nemzetiségi hovatartozásának, valamint a természeti viszonyoknak megfelelően igen különbözök.

Kazahsztán északi és keleti részében a városok — mint Petropavlovszk, Pavlodar, Szemipalatyinszk — igen hasonlóak a szomszédos szibériai városokhoz, Délkazahsztán városai viszont — mint Kzil-Orda, Turkesztán, Csimkent, Dzszambul — a középázsiai városokhoz.

Mint hogy a kazahok csak nemrég tértek át az állandó leteleülésre, Kazahsztánban tomegesen vannak új lakótelepek. A kazah falvak még igen fiatalok és nagyjából még nincsenek eléggé rendezve, hasonlóképpen az egyes házkoruli gazdaságok sem. A házak agyagépítmények, agyagpadlókkal, majdnem teljesen lapos tetőkkel és kicsiny ablakokkal, amelyek kevés világosságot adnak. A házak körül nemcsak gyümölcsösök vagy konyhakertek nincsenek, hanem nagyrészt semmiféle udvari építmény sem. A házak rendetlen összevisszaságban, jelentős távolságban vannak egymástól és utcákat nem alkotnak. Annak arányában, ahogyan a tegnapi nomádok hozzászoknak a földműveléshez és a letelepedett élethez, házaikat konyhakertek, gyümölcsösök, gazdasági épületek veszik körül és a falvak rendezettebb külsőt öltenek.

A szovjet hatalom új vasútakat, gyárakat, üzemeket, szovhozokat, öntözőcsatornákat épített Kazahsztánban. Ezzel az építkezéssel Kazahsztán a tegnapi nomádok országából a szocializmus országává alakult. Különösen fontossá lett, hogy a kazahokat az iparba bevonják és új kádereket neveljenek az őslakosságból. A sztálini ötéves tervek éveiben Kazahsztánban az ipari munkások száma több mint négyszeresre emelkedett, főleg az őslakosság köréből.

Még gyorsabban nő az iskolahálózat, amely csaknem tízezer iskolát egymilliónál több tanulóval foglal magába. A forradalom előtt Kazahsztán lakossága majdnem teljesen analfabéta volt. 1939-ben a lakosoknak már több mint 75 százaléka tudott írni-olvasni. Kazahsztán maga nevel magának szakképzett kádereket is. Egyetemein, mintegy 15 000 diák tanul. A tudományos kutatóintézeteknek egész hálózata működik a Kazah Tudományos Akadémia vezetésével, amely nagy és sokoldalú munkát végez Kazahsztán természeti kincseinek tanulmányozása és kultúrájának emelése terén. A kazah irodalom élen az egész Szovjetunióban ismert népköltő, Dzszambul állt.

Gazdaság

Kazahsztán az első ötéves terv kezdetén még olyan terület volt, ahol a legeltető állattenyésztésből származó jövedelem felülmúlta a földművelésből származó jövedelmet, nemcsak önmagában véve, hanem a mezőgazdaság összes többi ágát is beleszámítva. A gazdaság elmaradottságának megfelelt a társadalmi rendszer elmaradottsága is.

A feudalizmus maradványait csupán 1928—1930-ban számolták fel, amikor elkobozták a földet a legnagyobb bájoktól,¹

¹ Kazah földesurak és kulákok. — Szerk.

valamint a szultánok és kánok utódaitól s hozzáálltak a mezőgazdaságok kollektívizálásához és a kulákságnak mint osztálynak felszámolásához. Ezzel egyidejűen folyt a szovhozok szervezése, is, amelyek itt hatalmas, szabad földek megművelésével igen nagy területet foglalnak el, valamint gép- és traktorállomások, sőt szénakaszáló gépállomások szervezésére is. Az utóbbiaknak rendkívül nagy jelentősége van az állatok téli takarmányának előkészítése szempontjából.

A mezőgazdaság társadalmi és műszaki újjászervezésével kapcsolatos óriási munka eredményeként Kazahsztán majdnem minden nomád gazdasága csatlakozott a kollektív gazdaságokhoz és egyben áttért az állandó letelepülésre. A vetésterület az 1913 évivel összehasonlítva megkétszerződött.

Kazahsztán *mezőgazdaságának* megoszlása az ország óriási területén a különböző természeti viszonyoknak megfelelően a következőképpen alakul:

Az *északi határvidék*, amelynek éghajlata kevésbé aszályos és talaja jobb, szarvasmarhatenyésztő és gabonatermesztő övezet nagy búzafeslegekkel. Az itteni szovhozok főleg gabonát termesztenek.

A következő övezet dél felé, *átmenetet* alkot Kazahsztán belsejének *félsivatagjai felé*, s *állattenyésztő-földművelő* övezet. A szovhozok itt főleg *állattenyésztő* szovhozok, hús és gyapjú irányzattal.

Délkeleten, a Dzsetiszuban¹ a mezőgazdaságban a fő helyet az *öntözött földek* foglalják el. Ezek a hegyek lábánál a völgyekben terülnek el, jó talajjal és kedvező hőmérsékleti viszonyokkal rendelkeznek, ami lehetővé teszi olyan értékes növényfajták, mint a *dohány*, a *cukorrépa*, a *szőlő* és különböző *gyümölcsök*, valamint a *rizs* termesztésének kifejlődését.

Délen a fő helyet az *öntözött földek* foglalják el (a Szir-Darja mellett és a Tien-San hegység előhegyeiben). Itt a Szir-Darja és mellékfolyója, az Arisz mellett fekszik Kazahsztán fő *gyapottermesztő* körzete, a Szir-Darja alsó folyása mellett pedig az új nagy *rizstermő* vidék.

Az Éhség-sztyeppe (Kazahsztán déli részén) öntözött földjein terül el a Pahta-Aral szovhoz, amely a Szovjetunió legnagyobb gyapottermesztő szovhoza. A hegyláncok mentén húzódó öntözött földeken cukorrépát termesztenek.

¹ *Dzsetiszu*: a Balhasontúl helyi elnevezése. Magyarra fordítva annyit jelent, hogy Hétfolyóköz. — *Szerk.*

Közép- és Délkazahsztán *száraz sztyeppéi és félsivatagjai* (az Uszty-Urt fennsík) továbbra is legelő, hús- és gyapjúirányzatú állattenyésztő területek, ahol a juh- és tevetenyésztés van túlsúlyban.

Kazahsztánban az utóbbi években nagy sikereket értek el a terelő állattenyésztéssel, amely a legeltető állattenyésztés új, a letelepüléssel összeegyeztethető formája. A terelő állattenyésztés lényege az, hogy a jóság jelentős részét (kivéve az igás jóságot, a tejelő jóság egy részét és végül a sertéseket) a pásztorok az évszakoknak megfelelően egyik legelőről a másikra hajtják. Nyári legelőül rendszerint a hegyi réteket, téli legelőül a síkságokat használják. A nomád állattenyésztéstől a terelő állattenyésztés abban különbözik, hogy a zöld takarmányra nem az egész jóságot vezetik át, hanem csak egy részét, az úgynevezett „legelő” jóságot és a jósággal együtt az egyik legelőről a másikra nem az egész lakosság, hanem csak a pásztorok vándorolnak.

A terelő állattenyésztésnél, a legeltető állattenyésztéssel ellentétben, a lakosság tömege egyhelyben él és földműveléssel foglalkozik, úgyhogy a gyermekek járhatnak iskolába és lehetővé válik, hogy a lakosságot kórházakkal, színházakkal, rádióval stb. lássák el.

A terelő állattenyésztés helyes megszervezése külön terelő utakat igényel, hogy ne okozzon kárt a jóság. Ezeket az utakat el kell látni takarmánnyal és itatókkal és — ami különösen fontos — a téli legelőkön elő kell készíteni megfelelő szénakészleteket arra az esetre, ha friss takarmányban hiány volna, ami akkor szokott megtörténni, ha felmelegedés után fagy áll be és jégkéreg fedi be a fűtakarót.¹

Kazahsztánban bőségesen állnak rendelkezésre nagyszerű idénylegelők, amely a terelő állattenyésztés mellett az állatállomány jelentős növekedését biztosíthatja. Az állattenyésztés fejlesztése Kazahsztán egyik legfontosabb feladata.

A szovjet uralom éveiben finomgyapjas juhajtát tenyésztettek ki, amely szívósságával, gondozás és legelő iránti igénytelenségével tűnik ki.

Kazahsztán fő *iparágai* a bányászat és a mezőgazdasági nyersanyagfeldolgozó ipar.

A *mezőgazdasági nyersanyagfeldolgozó ipart* malmok, húskombinátok, bőr- és zsírolvasztóüzemek, gyapjúmosók, cukorgyárak, szesz- és pálinkafőzők, gyapottisztítók, gyümölcskonzervgyárak stb. képviselik. Ezek az üzemek általában a megfelelő nyersanyag közelében helyezkednek el. A legnagyobb új üzemek az élelmiszeriparban: a szemipalatyinszki óriási húskombinát, az alma-atai gyümölcs- és zöldségkombinát és egész sor nagy malom.

A *bányászat* Kazahsztánban a cári időkben siralmasan

¹ A takarmányhiány egyéb okai: a nagy hóesés, a hosszantartó erős téli hóviharak, valamint az erős nyári aszály, ami teljesen felperzseli a legelők fűvét.

tgödött. Az egyetlen nagy ilyenemű vállalkozás a külföldi tőke által kizsákmányolt embai olajkitermelő ipartelep volt.

A szocialista építőmunka következtében Kazahsztán a Szovjetunió fő színesfémhokászati bázisa lett.

A *színesfémkohászat* terén a legnagyobb új üzemek:

1. A Balhas-tó melletti rézolvasztó kombinát, amely az igen gazdag kounradi réztelepek és a karagandai szén alapján működik.

2. A karakalpakiai rézolvasztó kombinát, amely Dzsezkazgan gazdag rézbányáiból és Bajkonur kőszénbányáiból áll, melyeket vasútvonal köt össze a karagandai szénnel. Ez lehetővé teszi a kombinát kapacitásának erős növelését. Folyamatban van a „Nagy Dzsezkazgan” építése.

3. A „Kazpolimetall” („Kazahsztáni Vegyesfém”) ólom-üzem Csimkentben.

4. A leninogorszki kombinát az Ulba folyó, az Irtis jobb-oldali mellékfolyója mellett, amely ezüstöt, cinket, ólmot, valamint aranyat és rezet is tartalmazó vegyesfém-lelőhelyek bázisán működik.

Kazahsztán adja a Szovjetunióban bányászott réz egy-harmadát, ólomnak egynegyedét és cinknek több mint felét.

Kazahsztán bányászatának legfontosabb *fűtőanyagbázisa a Karaganda-szénmedence*. A karagandai szén legnagyobb része a Dél-Uralba (Magnitogorszkba) megy. Karaganda országos jelentőségű, mint a Szovjetunió harmadik szénbázisa, a Donyec-medence és a Kuznyeck-medence után. Az új bányák építése és a szénkitermelés emelkedése rendkívül gyorsan halad Karagandában. A háború éveiben a szénbányászat majdnem megkétszereződött.

Erősen kibővítették és közlekedési hálózattal látták el az *embai olajipartelepeket* is.

A *vegyészeti iparban* a legnagyobb új üzem az aktyubinszki vegyészeti kombinát, amely a foszforit telepek bázisán működik.

Az a nagyszabású építkezés, amely Kazahsztánban a sztálini ötéves tervek éveiben bontakozott ki és az ország gazdaságát gyökeresen megváltoztatta, elképzelhetetlen lett volna a korábbi útnélküliség idején, amikor Kazahsztán területének gazdaságilag legjelentősebb részén vasút nem volt és csak tevekaravánok jártak. A szovjet időkben épített új *vasútvonalak* közül Kazahsztánra jutott a legtöbb. Kazahsztán vasúti hálózata kétezer kilométerről nyolcezer kilométerre nőtt, 1950-ben pedig eléri a 8 900 kilométert.

Az új vonalak közül a legfontosabb a *Turkesztán-Szibériai*

vasút, amely egyfelől Nyugatszibéria gabonavidékeire, másfelől Délkazahsztán és Középázsia gyapottermő vidékeire támaszkodik. Ez egyben megoldotta azt a fontos feladatot, hogy a gyapottermesztőket olcsó gabonával lássák el, (öntözésre nem szoruló földekről) és ezzel felszabadította a gabonatermesztés alól Délkazahsztán és Középázsia gyapottermesztésre alkalmas öntözött földjeit.

A Turkesztán-Szibériai vasútvonalon nagy arányokban indult meg a fa- és a kuznyeecki szén Nyugatszibériából Délkazahsztánba és Középáziába. Minthogy a külső országhatár közelében halad, a Turkesztán-Szibériai vasút megkönnyítette a Szovjetunió kereskedelmi kapcsolatait Nyugatkínával is. Ezenkívül a Turkesztán-Szibériai vasút életet vitt Kazahsztán egész délkeleti részébe, új gyárak, üzemek, szovhozok, valamint városok tucatjait hívta életre.

Nagyjelentőségű a Petropavlovszk-ból Akmolinszkon át Karagandába vezető vasútvonal is, amelyet meghosszabbítottak a Balhas-tóig és kiegészítettek a Zsarik-Dzsezkazgan közötti vonallal.¹

1939-ben építették meg az Akmolinszk-Kartali közötti vasútvonalat, amely közvetlen összeköttetést teremtett a karagandai szén és Magnitogorszk, valamint általában Dél-Ural között.

Ezek a vasútvonalak, amelyek elsőnek haladtak át Kazahsztán középső részén, biztosítják a karagandai szén útját az Uralba, Kounradba és Dzsezkazganba egyaránt.

A víziközeledést is fejlesztették az Irtyis, az Ural és az Ili folyókon, valamint a Balhas-tavon.

A Nagy Honvédő Háború éveiben Kazahsztán — az Urallal és Nyugatszibériával együtt — résztvett a front hadfelszereléssel való ellátásában.

Ezzel kapcsolatban különösen ki kell emelni a színesfémkohászati üzemeket és mindenekelőtt a csimkenti ólomüzemet, amely egyre növekvő tömegben szolgáltatott ólmot lövedékek készítésére, valamint Karagandát és Embát, amelyek fokozták a szén- és olajkitermelést; az új lelőhelyeket, amelyek mangánérczel látták el a magnitogorszki gyárat. Kazahsztán tehát nagy szerepet játszott az ország védelmében.

Sok áttelepített gyár kapott otthont Kazahsztán városaiban. Az új telephelyen a helyi szükségletekhez alkalmazkodtak. A hábo-

¹ A Petropavlovszk-Akmolinszk közötti szakaszt még a forradalom előtt építették.

rúban Kazahsztán egész ipara, bányászata és feldolgozó ipara egy-erősen megnövekedett.

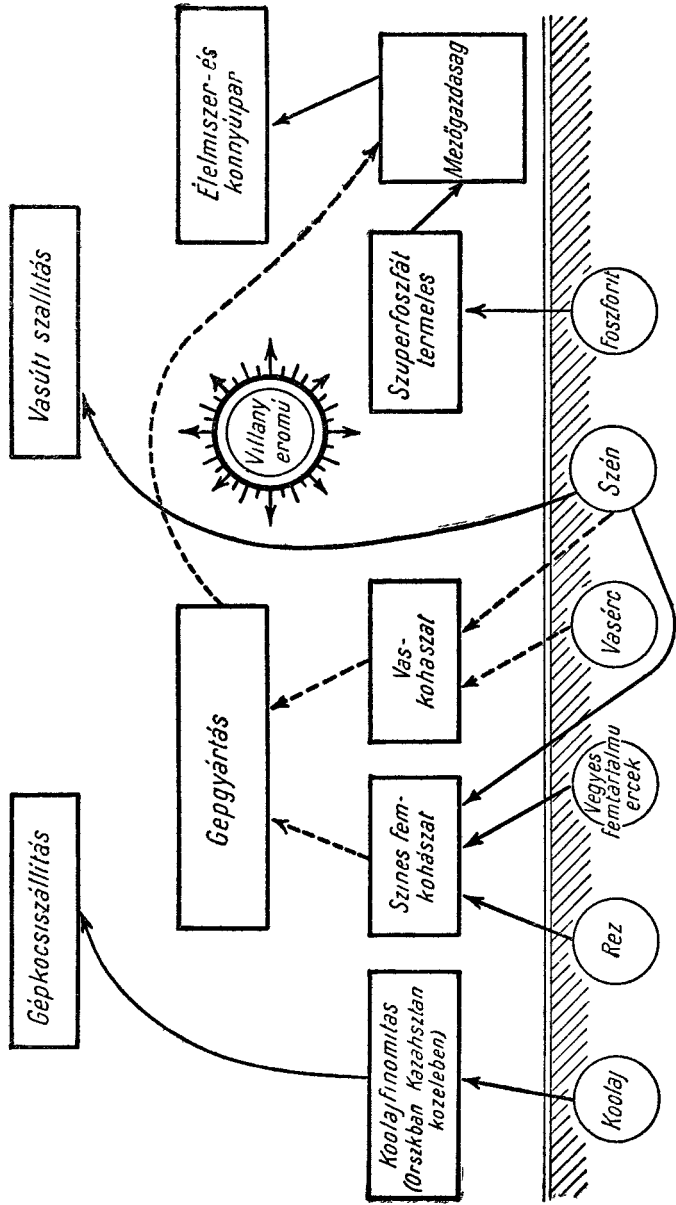
Fő *kiviteli* cikkek: háziállatok és állattenyésztési termékek (hús, bőr, gyapjú, vaj), búza, rizs, gyapot, cukor, színesfémek, olaj.

Fő *behozatali* cikkek: fa, szövetek, gépek és egyéb felszerelések. A karagandai szén az Uralba viszik ki, egyidejűen Kazahsztán keleti és déli része jelentős mértékben vesz igénybe behozott kuznyecki szén.

Az 1946—1950. évi ötéves terv alapján Kazahsztánban nagy építkezés indult meg a népgazdaság minden ágában: mintegy kétezer kilométernyi vasútvonalat fektetnek le. Az új vasútvonalak közül a legfontosabb a Mointi állomásról (Balhastól északra) Csu állomásig (ott, ahol a Csu folyót a Turkesztán-Szibériai vasútvonal keresztezi) vezető vasútvonal. E vonal megépítésével létrejön a transzkazahsztáni földrajzi hosszúsági fő vasútvonal, amely Kazahsztán északi és déli részét köti össze, és a legrövidebb útvonalat teremti meg a szibériai gabona és a karagandai szén számára egyaránt Délkazahsztánba és Középázsiaiba. A Dél-szibériai vasútvonal Kazahsztán egész északi részére nagyjelentőségű lesz. A magnitogorszki kohászati üzem és a karagandai szén közötti kapcsolat erősítésére a Kartali-Akmolinszk és az Akmolinszk-Karaganda vasútvonalakat villamosítják és kiépítik e vonalak második sínparját.

Erősen bővül az ásványkincsek (különösen az olaj, a szén, a réz és a vas) kitermelése. Új vaskohászati gyár épül Temir-Tauban (Karaganda környékén), ahol szén is, víz is van; a vasércet Ati-Szuból, a mangánércet Dzsezdiből fogják szállítani. Befejezik az új rézolvasztó gyár építését, amely a dzsezkazgani rézlelőhely, a színesfémkohászat „Magnitogorszkjának” a bázisán fog működni. Cink- és szuperfoszfátermelés létesült (Dzsambulban, a karataui lelőhelyek kihasználásával). A villamos erőművek kapacitása több mint kétszeresre emelkedik. Fejlődik a vízgazdálkodás, az öntözéses földművelés és a terelő állattenyésztési körzetek vízellátása céljából mintegy hatvanezer hektár új öntözött földterület lesz.

Az új üzemek közül, amelyek Kazahsztánban az ötéves terv alapján létrejönnek, a legfontosabb a vaskohászati gyár. A saját fémmel rendelkező Kazahsztánnak lehetősége nyílik, hogy még gyorsabban, mint eddig, fejlessze ki gazdaságának minden ágát és mindenekelőtt a gépgyártás itt legszükségesebb ágait: a mezőgazdaság, az ipar és a közlekedés számára szükséges gépek gyártását.

43. abra. A Kazah SzSzk termelési kapcsolatainak sémája.

Kazahsztán területének belső különbségei

Kazahsztán területe, mint láttuk, igen nagy. A természeti viszonyok és a gazdaság a különböző részekén igen különböző. A sztálini öt éves tervek idején gazdasága nagymértékben fejlődött és bonyolulttá vált. Ezért szükségessé vált Kazahsztánt egész sor területre felosztani.¹

Kazahsztán területeit a következő öt csoportra oszthatjuk: 1. Nyugat-kazahsztán, 2. Északkazahsztán, 3. Középkazahsztán, 4. Keletkazahsztán és 5. Délkazahsztán.

Nyugatkazahsztán számára — Nyugatkazahsztán-, Gurev- és Aktyubinszk-terület — a közlekedési utak közül a legnagyobb jelentőségű a Káspi-tenger Gurev kikötőjével és a Cskalov-Taskent vasútvonal, amely Nyugat-kazahsztánt északnyugatról délkelet felé szeli át és amelynek új elágazása a Gurev—Kandagacs—Orszk vonal.²

Nyugatkazahsztán a Káspi-tenger melletti alföldet, a Mugodzsarit (az Ural deli nyúlványa) és az Uszty-Urt-fennsíknek a Káspi-tenger felé eső nyugati részét foglalja magában.

Mivel az éghajlat forró és száraz, a *mezőgazdaság* fő ága a legeltető *állattenyésztés*. Kivétel csupán az északi rész, ahol elég csapadék van a földműveléshez. Itt a *gabonaneműek* közül elsősorban *kolest* vetnek, mert ez a legaszálytállóbb növényfajta, utána *búzá*t, az ipari növények közül pedig *napraforgót* és *mustart*. A folyókk árterületén és az áradások mentén sok a *dinnyeföld*.

A *bányászat*ot itt főleg az *embai olajipari* körzet képviseli, ahol az olajkutatások óriási olajkészleteket fedeztek fel. Az utóbbi évtizedben az olajkitermelés itt erősen emelkedett. Az ipartelepekhez Embából 300 kilométer hosszúságú vízvezetékét építettek.

Az olajon kívül *foszforitokat* (Aktyubinszk mellett), *borátokat* (az Inder-tónál) és *szenet* (Mugodzsariban) termelnek ki.

Az Ural folyó alsó folyása és a Káspi-tenger partvidékén fejlett a *halászat*, a Káspi-tengeren pedig a *fókavadászat*.

Nyugatkazahsztán fő gazdasági feladatai: az embai körzet olajiparának, az Ural folyó és a Káspi-tenger halászatának a fejlesztése.

Északkazahsztán — Kusztanaj-, Kokcsetav- és Északkazahsztán-terület — a Szibériai vasúti fővonalra, amely Északkazahsztán északi határa mentén fut, a Szibériai vasúti fővonalból kiágazó Cseljabinszk-Troick (elágazással Kusztanaj felé) és Petropavlovsk-Karaganda vasútvonalra támaszkodik. Az Akmolinszk-Kartali közötti új vasútvonal megrovidította a Karaganda-szénmedence kapcsolatát Magnitogorszkkal és Dél-Urallal. Északkazahsztán

¹ Kazahsztánban a lakosság, a városok, a közlekedési utak és a gazdaság egyaránt az ország szélein összpontosul. Középső része, mely pedig ásványkincsekben a leggazdagabb, a legaszályosabb, a legkevésbé lakott és legkevésbé hozzáférhető. Ez a rész csupán a szovjet években kezdett életre kelni, amikor megépítették ott az első vasútvonalakat és az első városokat. Ennek következtében az a helyzet, hogy „minden központ a periferián van, az egész periferia pedig közepén”. Kazahsztánnak ezt a sajátosságát számításba véve, területét a szélek felől kiindulva osztották be, úgyhogy Kazahsztán külső határai közelében, valamilyen útvonal mentén fekvő területi központhoz, lehetőleg nagyobb belső, vízben szegény, néptelen és úttalan területet hasítottak, s így a középső területre, Karaganda-területre már nem olyan nagy rész maradt.

² 1937-től kezdve Nyugatkazahsztán közvetlen kijáratot kapott az Alsó-Volgára a Szaratov—Uralszk—Ileckaja Zacsita új vasútvonal révén.

legnagyobb része a Nyugatsibériai Alföldön terül el (Kazahsztán északi határán a csapadék a négyszáz millimétert is eléri) és az Irtis mellékfolyói: a Tobol és az Isim öntözik. *Gazdaságában a legfontosabb: a gabonaföldművelés, főként búzatermesztéssel, a hús- és tej-irányzatú állattenyésztés vajgyártással és a juh-tenyésztés. Ez a terület Kazahsztán gabonában leggazdagabb része. A kazahokon kívül itt sok orosz és ukrán él. Dél felé a szárazság novekszik, és a hús és gyapjú irányzatú állattenyésztés lép előtérbe.*

Délkelet felől Északkazahsztán területére benyúlik a Kazah gyűrődéses vidék. A Petropavlovszkból Akmolinszkba vezető útvonal mellett fekszik igen festői helyen Borovoje, nagy fürdőhely és a „Sztyepnyak” aranylőhely.

Északkazahsztán fő gazdasági feladata — a vetésterületek növelése.

Északkazahsztánra nézve óriási jelentőségű lesz a Délsibériai fővonal megépítése (a Kartali-Akmolinszk vasútvonal meghosszabbítása Pavlodár felé és tovább keletre, Sztálinszkba és Abakanba), ami megrovidíti a kapcsolatot Magnitogorszk és a Kuznyeck-medence között.

Középkazahsztán — Karaganda- és Akmolinszk-terület — a Petropavlovszk-Karaganda-Balhas vasútvonalra és a belőle kiágazó, Kartaliba és Dzsezkazganba vezető új vasútvonalakra támaszkodik. Középkazahsztán a Kazah gyűrődéses vidék területén fekszik. Ez Kazahsztánnak a legaszályosabb, vízben legszegényebb, de ugyanakkor *ásványi kincsekben leggazdagabb* része. Hatalmas szénmedence — Karaganda — itt együtt van a legnagyobb rézérctelepekkel: Dzsezkazgannal és Kounraddal, valamint vas- és manganérc-telepekkel. Ez Kazahsztán legkevesebb mezőgazdasági és leginkább bányai része, amelyet csupán a sztálini öt éves tervek szocialista építése hívott életre. Valamennyi vasútvonala, bányája, uzeme és városa a szovjet időben épült.

Az új városoknak zöldségfélékkel és tejjel ellátása érdekében a városok közelében egész sor szovhoz jött létre, amelyek az ontózases foldekről jelentős termést takarítanak be. Földművelő központok létrehozása ezen a területen az utóbbi évek igen nagy vívmánya. Középkazahsztán fő gazdasági feladata — bányáiparának (szén, színesfémkohászat, vaskohászat) további fejlesztése, valamint új ontózases földművelő központok létrehozása az új ipari központok ellátására, és a terelő állattenyésztés fejlesztése.

Keletkazahsztán számára — Pavlodar-, Szemipalatyinszk- és Keletkazahsztán-terület — a legfontosabb közlekedési útvonalak: az Irtis és az Irtist Szemipalatyinszknál átszelő Turkesztán-Szibériai vasútvonal ideesőrése, valamint a Szibériai vasúti fővonalból kiágazó (Tatarszk-Szavgorod-Pavlodar) vonal és a Barnaul-Szemipalatyinszk vonalból Uszty-Kamenogorszkba és Leninogorszkba vezető szárnyvonalak. Keletkazahsztán deli része a hegyekbe nyúlik: délkeleten fekszik az *Altáj érchegység*, az Altajhegység ásványokban leggazdagabb része, délnyugaton a Kazah gyűrődéses vidék, északon viszont Keletkazahsztán a Nyugatsibériai Alföldre nyúlik át.

Az Irtis balpartján az aszályosság következtében majdnem kizáróan a legeltető, hús és gyapjú irányzatú állattenyésztés uralkodik, a kulundiai sztyeppén (Pavlodár-terület nyugati része, az Irtis jobbpartján) a *gabonatermesztő földművelés búzatermesztéssel*, amely gyakran szenved az aszálytól. Az Altájon fejlett a méhészet, a szibériai szarvasok tenyésztése, a fakitermelés, Pavlodar mellett sókitermelés van, Pavlodar körül pedig nagy vajgyártási kerület terül el. Keletkazahsztán természettől leginkább megáldott része a délkeleti rész. Gazdag *ásványi lelőhelyek* (ólom, cink, arany, réz stb.) egyesülése az Irtis felső folyásának *vízenergiájával*, igen kedvező feltételeket teremt az ipar

fejlődésére. A hegyi folyókkal bőségesen öntözött aránylag meleg éghajlatú völgyek pedig nagy lehetőségeket nyújtanak a mezőgazdaság számára. Kelet-kazahsztán termelőerőinek fejlődése egyelőre még a kezdet kezdetén van. A legfontosabb *bányaipari vállalat* a leninogorszki színesfémüzem. Ennek az igen gazdag körzetnek a fejlődési kilátásai a felső Irtis vízienergiájának felhasználásával kapcsolódnak össze. A háborúutáni ötéves terv során üzembe helyezik az Uszty Kamenogorszk vízierőmű első részlegét. Az Irtis jobbpartján lehetséges a földművelés jelentős fejlesztése is, balpartján pedig az állattenyésztésé. Fontos gazdasági feladat az irtisi hajózás fejlesztése.

Délkazahsztán — Kzil-Orda-, Délkazahsztán-, Dzsambul-, Alma-Ata- és Taldi-Kurgán-terület — nyugati részén a Cskalov-Taskent vasútvonalra, keleti részében a Turkesztán-Szibériai vasútra támaszkodik. Ezek az útvonalak Arisz állomásnál találkoznak.

Délkazahsztán óriási területet foglal el: nyugaton az Aral-tó, keleten a kínai országhatár határolja. Nyugati része, amely az Aral-tóval határos, alacsony és aszályos (Kzil-Kum sivatag). Területének többi része délen és keleten örök hó és gleccser borította hatalmas hegyláncokban végződik, ahonnan egész sor folyó ered, melyeknek völgyei az előhegyekben öntözésre alkalmasak. A hegyektől távolabb, a síkságokon, amelyek Közép-kazahsztánt övezik, a szárazság újból átveszi birodalmát. A földművelés számára meghódított „élő” sáv itt szűk szalagként húzódik nyugaton a Szir-Darja és jobboldali mellékfolyója, az Arisz mentén, tovább keletre pedig a Talaszi Ala-Tau, a Kirgiz Ala-Tau, az Ilintüli Ala-Tau és a Dzsungari Ala-Tau hegyek lábánál.

Ilymódon Délkazahsztán, a szomszédos Középázsiahoz hasonlóan, nagykiterjedésű félsivatagokat (helyenként teljes sivatagokat), alföldeket és síkságokat ölel fel, magas hóborította hegyekkel és oázisokkal a hegyek lábainál elterülő völgyekben és a nagy folyók mentén fekvő síkságon. Miként Középázsiaiban, a földműveléshez öntözés nélkül alkalmas földek itt is másodrendű szerepet játszanak, ilyenekkel csupán a hegyek lejtőin találkozunk.

A *mezőgazdaság* legelterjedtebb formája itt a *legeltető állattenyésztés*, amely nyáron a hegyi legelőket és a többi évszakban a síkságok legelőit használja fel, továbbá az *öntözéses földművelés* gyümölcsöskertekkel és értékes iparnövényekkel, *gyapottal, dohánnyal, kokszagizzal, cukorrépával* stb. az öntözött oázisokon. A legnagyobb gyapottermő vidékek Délkazahsztán-területen vannak (Éhség-sztyeppe a Pahta-Aral szovhozal és az Arisz folyó medencéje), a legnagyobb rizstermővidékek Kzil-Orda-területen, a Szir-Darja alsó folyása mellett és a Karatalu folyó melletti területen, a legnagyobb cukorrépa vidékek: Dzsambul-területen, a Kirgiz-Ala-Tau előhegyei mentén, valamint Taldi-Kurgán-területen a Kokszu és a Karatalu folyók völgyeiben. A *gabonaneműek* közül a legfontosabb a *rizs* az öntözött földeken, a *dzsugara*¹ az öntözés nélkül művelhető földeken, *búza* mind a kétféle földön. Az öntözéses földek terjedelme mintegy egymillió hektár, amelynek felét csak az utóbbi években kezdték öntözni. A legközelebbi években a kormány határozata alapján az öntözéses földek területét másfélmillió hektárra emelik. Különösen nagyszabású mesterséges öntözési munkák folytak és folynak a Szir-Darjánál és a Csü folyónál. A hegyekből jövő folyókon az utóbbi években sok kis vízierőművet építettek, amelyek a falvak villamosítására szolgálnak. Az őslakosságon, a

¹ Dzsugara: igen igénytelen, a szárazságnak ellenálló takarmánynövény. — Szerk.

kazahokon kívül oroszok, ukránok, üzbekek (különösen az oázisokon), ujugrok dungánok stb. élnek itt.

A *bányaiipari vállalatok* közül a legnagyobb a csimkenti ólomüzem, amely a lengeri szén és a Kara-Tau nyugati lejtőjén, valamint a Dzsungari Ala-Tau nyugati lejtőjén található ércek felhasználásával dolgozik. A Kara-Tau keleti lejtőin nemrég igen gazdag foszforitlőhelyeket fedeztek fel. Számos új cukorgyár van, köztük egy Dzsambulban, amely a Talasz folyó és a Turkesztán-Szibériai vasútvonal keresztezésénél fekszik.

Délkazahsztán fő gazdasági feladatai: az ontózás fejlesztése (a Kzil-Ordai csatorna a Szir-Darja balpartján), az ipari növények, különösen a cukorrépa vetésterületének a bővítése, a terelő állattenyésztés fejlesztése, a víziközlékedés fejlesztése az Ili folyón és a Balhás-tavon. Óriási jelentőségű lesz Délkazahsztan fejlődésére a Mointi és Csu közötti vasútvonal megépítése.

KAZAH SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG VÁROSAI

Alma-Ata — a Kazah SzSzK fővárosa az Ilintúli Ala-Tau északi lejtőjének lábánál, a hegységben eredő folyócskák képezte kúpon. Ezen a felföldön, amely a hegylánctól kissé előre nyomul az előtte nyíló sztyeppés síkság felé, fekszik Kazahsztán fővárosa.

A termékeny alluviális talaj, amely az előhegyek övezetét jellemzi, a nagy csapadékmennyiség (évente eléri a 700 millimétert is) és az Almaatinkák¹ bő víze, amelyeket a hegyek hótakarója és a gleccserek táplálnak, kitűnő lehetőséget nyújtanak dús növényzet fejlődésére. Ilyen módon a város és a mögötte fekvő völgy erősen elüt a száraz sztyeppe végtelen térségétől.

A kedvező természeti és földrajzi viszonyok ide irányították a cári tábornokok, e vidék hódítóinak a figyelmét is, akik már 1854-ben orosz települést létesítettek itt. Vernij városa², amelyet azért kereszteltek el ezzel a névvel, hogy a cárizmus támpontja legyen ezen a vidéken, egészen a Nagy Októberi Forradalomig megőrizte katonai-hivatalnoki jellegét.

A mai Alma-Ata (magyarul „az almák atyja”, azaz „az almák városa”) kevés közös vonást mutat a régi Vernijjével. Megépült a Turkesztán-Szibériai vasútvonal, a város Kazahsztán fővárosa lett, nagyszabású élelmiszer- és könnyűipar fejlődött ki, amelyet a két Almaatinka mellett épült új vízierőművek energiája táplál. A lakosság száma megsokszorozódott.

A város nagy kulturális központtá vált, egyetemmel, egész

¹ Nagy- és Kis-Almaatinka. — *Ford.*

² Vernij: hűség.

sor főiskolával, tudományos kutatóintézettel, Tudományos Akadémiával, hatalmas könyvtárral, több színházzal.

Alma-Ata jól rendezett, tervszerűen épült város. Nyílegyenes, öt kilométernél is hosszabb utcait aszfalt borítja, topolyafák sora ovezzi, a fákat az utcák mellett futó árkokból ontozik. A város házai gyönyörű új építészeti stílust képviselnek. Ha északról délre tekintünk végig a földrajzi hosszúság irányában az utcákon, a hóborította hegyek gyönyörű látképe tárul elénk.

Csimkent — Délkazahsztán-terület központja, országos jelentőségű ólomüzemmel és a régi, a világon egyetlen szantonin¹ gyárral, amelyet újjáépítettek s kibővítettek. Az Arisz folyó völgyében nagy gyapottermő kerület központja, új gyapotkombináttal.

Gurev — Gurev-terület központja, ott terül el, ahol az Ural folyó a Káspi-tengerbe ömlik, olajipari kikötő és központ, valamint halászati és halfeldolgozó ipari gócpont (halkonzervgyárral).

Petropavlovszk — Északkazahsztán-terület központja, az Isim folyó és a Szibériai vasútvonal kereszteződésénél és a Karagandába vezető vasútvonal kezdőpontjánál. Nagy élelmiszeripari központ.

Karaganda — Karaganda-terület és a Karaganda-köszénmedence központja a Petropavlovszk-Balhas közötti vasútvonal mellett. Új, gyorsan növekvő város, amely a lakosság száma szerint már a második helyen áll Kazahsztánban, Alma-Ata, a főváros után.

Akmolinszk — fontos vasúti csomópont a Délszibériai vasúti fővonal és a Petropavlovszk—Karaganda vasút kereszteződésénél. Újonnan épült a Kazah Mezőgazdasági Gépgyár.

Balhas — szintén új város a Balhas-tó északi partján, egy nagy rézolvasztó üzem közelében, amely a Balhastól 18 kilométerre északra fekvő kounradi rézlelőhelyek közelében épült.

Szemipalatyinszk — Szemipalatyinszk-terület központja, az Irtis folyó mellett, ahol a folyót a Turkesztán-Szibériai vasút keresztezi. Új, nagy élelmiszeripari üzemek: hatalmas húskombinát, malom stb. A lakosság számát tekintve Kazahsztán harmadik városa (Alma-Ata és Karaganda után). A város, minthogy a háborúban egész sor iparvállalatot telepítettek ide nyugatról, erősen kifejlődött. Állati nyersanyagokat feldolgozó különféle ipar (bőr, cipő-, gyapjúipar stb.) egyik legnagyobb gócpontja lett.

¹ Szantonin: gilisztahajtószer, amelyet az ürom egyik válfajának (*Artemisia cina*) bimbójából nyernek. — *Ford.*

Kérdések

1. Készítsenek vázlatos térképet Kazahsztán folyóiról, városairól és vasútvonalairól.
2. Jelöljék meg a térképen Kazahsztán ásványi kincseinek fő lelőhelyeit.
3. Kazahsztán melyik részén van a legkevesebb csapadék? A legtöbb hegy? Hol nincs egyetlen nagy folyó sem? Mely részén a legfejlettebb a bányai-
ipar? Az ontózási földművelés?
4. Miben hasonlít Északkazahsztán Nyugatszibéria déli részéhez?
Miben hasonlít Délkazahsztán Középázsiahoz?
5. Hasonlítsák össze Kazahsztánban a csapadék, a falusi lakosság nép-
sűrűsége és a mezőgazdasági ágak megoszlását.
6. Miért fekszik Kazahsztánnak majdnem minden városa az ország
szélén?
7. Mi a Turkesztán-Szibériai vasút és mi a jelentősége?
8. Melyek a szocialista építés fő vívmányai a Kazah SzSzK-ban?
9. Jellemezzék Alma-Atát, Csimkentet, Karagandát, Szemipalatyinszket.
10. Melyek a háborúutáni öt éves terv fő építkezései Kazahsztánban
és jelöljék meg ezek jelentőségét.
11. Mi a jelentősége az új vaskohászati uzemnek Kazahsztán népgazda-
ságának fejlődése és termelési kapcsolatainak erősítése szempontjából?

Huszonnyolcadik fejezet

TERÜLETKÖZI KAPCSOLATOK

A területek közötti kapcsolatok szilárdsága

A Szovjetunió köztársaságai, területei és vidékei természeti viszonyaikat, fekvésüket, történelmi multjukat és gazdaságukat tekintve igen különbözök. E különbségek ellenére valamennyi együttvéve egységes gazdasági egészet alkot. Éppen azért van nagy szükségük egymásra, mert különbözök. Éppen azért, mert a munka földrajzi megosztása alapján erős kapcsolatok fűzik őket egymáshoz lehetséges az, hogy különböző ipari és termelési ágakra rendezkedjenek be. Középázsia, öntözött földjeinek egyre nagyobb és nagyobb részét vetheti be gyapottal és nem kell búzát és rizst termesztene, mert búzát és rizst a gyapottermesztésre nem alkalmas vidékek szállítanak. Ugyanígy Arhangelszk-terület férfilakosságának majdnem a fele a fakitermelésben és a faúsztatásnál dolgozhat, mert gabonával és ipari készítményekkel más területek látják el.

A Szovjetunió különböző részei között fennálló kapcsolatok történelmileg már ősidők óta kialakultak és nagy szerepet játszottak a Szovjetunió megalakulásában is. Sztálin elvtárs „A szov-

jet köztársaságok egyesüléséről" szóló beszámolójában felsorolta azokat a körülményeket, amelyek meghatározták a szovjet köztársaságok egy szövetségi államba való egyesülésének elkerülhetetlenségét és rámutatott „az államszövetségünk különböző területei és köztársaságai között történelmileg kialakult természetes munkamegosztásra, a gazdasági munkamegosztásra" is. Sztálin elvtárs megjegyezte, hogy „ez a munkamegosztás, amely lehetlenné teszi az egyes kerületek teljes kifejlődését a köztársaságok különállása mellett, arra készíti a köztársaságokat, hogy egységes gazdasági egészben tömörüljenek”.

A Szovjetunió politikai egységének alapját tehát történelmileg kialakult gazdasági egysége alkotja. Az ország egyes részei régóta különböző termelési ágakat honosítottak meg, természeti viszonyaiknak, valamint a lakosság foglalkozásának s egész sor társadalmi és történelmi feltételnek megfelelően. Az ország különböző részeinek, különböző területeinek ez az egymás számára végzett munkája mindennél szorosabb kapcsolatba hozta őket egymással, mert egyetlen terület sem élhet a többi nélkül. Ebben rejlik a munka földrajzi megosztásának jelentősége.

Vegyük szemügyre a fő gazdasági kapcsolatokat a nagy szovjet ország fő részei között abban a formában, ahogy ezek a kapcsolatok a Nagy Honvédő Háború kezdetéig kialakultak.

Az egyes területek kapcsolatai

A Központi Iparvidék az a fő csomópont, amelyben a területek közötti kapcsolatok legfontosabb szálai összefutnak. Moszkva-, Jaroszlavl- és Ivanovo-terület, amelyek a Szovjetunió textiliparának mintegy nyolcvan százalékát foglalják magukban, a Szovjetunió minden részébe elküldik textiltermékeiket. Középázsia és a Kaukázuson túl gyapotvidékein létrejött gyapotipar következtében a Központi Iparvidék kapcsolatai ugyan egész sor járás szövöttáruval való ellátása terén kissé meggyöngültek, de Moszkva-területen óriási mértékben fejlődött a gépgyártás. A Központi Iparvidék kapcsolatai a többi területekkel a különböző gépi felszerelés szállításán keresztül újra megerősödtek. Emellett figyelembe kell venni, hogy azoknak a gépgyártási ágaknak a termékei, amelyeket Moszkva-terület elsősorban gyárt (munkagépek, precíziós gépek stb.), mindenütt elterjedtek, mintahogy elterjedtek a szövetáruk és Moszkva-terület termékeinek harmadik fajtája: a könyvek is. A gépek, szövetek és könyvek Moszkvából minden köztársaságba, területre és vidékre szétfutnak. A Központi Iparvidék kapcsolatai sokoldalúságukkal és általánosságukkal tűnnek ki. Az összes gazdasági szálak Moszkvában futnak össze az egész Szovjetunióból.

A Központi Iparvidék nemcsak szövöttárak, gépi felszerelések és nyomdaipari termékek ellátási központja, hanem mindenfajta nyersanyagot, fűtőanyagot és élelmiszert is fogyaszt óriási mennyiségben. Magához vonja a gyapotot Középázsiaiból és a Kaukázusontúlról, a szénét és fémét a Donyec-medencéből, az olajat a Kaukázusból, a gabonát, jöszágot és húst a Központi Feketeföld-övezetről, Ukrajnából, a Volgamentéről, Kazahsztánból és Nyugatsibériából, a halat a Volga alsó folyásáról, gyümölcsöket délről, fát északról stb.

A területközi kapcsolatok rendszerében a következő helyek fontosság szerint Leningrádot, az Uralt és Ukrajnát illetik meg, valamint Kaukázust olajiparával.

Ezek a területek, amelyek együttvéve a nehézipar leglényegebb részét magukban foglalják, a Központi Iparvidék ellátási bázisául szolgálnak fűtőanyag (Ukrán SzSzk és Kaukázus), fém (Ukrán SzSzk és az Ural) segédanyagok, vegyszeti anyagok és részben felszerelés (Leningrád) tekintetében. Ezek a területek ezenkívül mezőgazdasági gépekkel és felszerelésekkel, háztartási fémcikkkel stb. látják el a többi területet.

A többi területek egymás közötti kapcsolatai közül kiemelkedik a gabona és a fa ellentétes áramlása: gabonafélék délről északra, fa északról délre.

Ezek a szállítmányok négy határozott irányban mennek:

1. a Szovjetunió európai részének nyugati területein a Dnyepren, északon Belorusszija és az OSzFSzk nyugati területei között, délen pedig Belorusszija és az Ukrán SzSzk nyugati része között;

2. a Szovjetunió európai részének közepén vasútvonalakon a Központi Feketeföld-övezet és a Központi Iparvidék között;

3. az európai rész keleti felében részben a Volgán az Erdős Volgavidék területei és köztársaságai, valamint egész sor délen (a Volga alsó folyása mentén) fekvő terület között;

4. az ázsiai rész nyugati területén az Irtisen az erdős észak és a sztyeppés dél között.

Óriási gabonaszállítmányok mennek a Szovjetunió európai részének területén, általában délről észak felé: Ukrajnából, Északkaukázusból, a Közép- és Alsó-Volga mellől a Központi Iparvidékre, valamint északnyugatra és északkeletre, ezenkívül a Nyugatsibéria déli részében és Kazahsztán északi részében fekvő gabonatermő sztyeppékről és erdős-sztyeppékről egyszerre három irányba is szállítanak gabonát: keletre Keletsibériába és Távolkeletre, délre Középázsiaiba, nyugatra a Központi Iparvidékre.

A hús-, tejtermék- és élőállatszállítmányok szintén nagy

szerepet játszanak a területek közötti forgalomban. Nagy élőállat-, hús-, bőr- és gyapjúszállító Kazahsztán, ahonnan ezek a szállítmányok főleg a Központi Iparvidékre irányulnak. Vajat, sűrített tejet és egyéb tejterméket Nyugatsibériába, az európai rész északkeleti vidéke, valamint az Erdős Volgavidék szállít, fő átvevő pedig újra csak a Központi Iparvidék.

Nagy szerepet játszanak a területek közötti árucserkapcsolatok is, ami annak a következménye, hogy az egyes területek különböző ipari növényeket termesztenek.

Az első helyen itt azokat a kapcsolatokat kell megemlíteni, amelyek Ukrajna és a Központi Feketeföld-övezet cukortermő körzeteiből indulnak ki és a Központi Iparvidék kapcsolataihoz hasonlóan a Szovjetunió egész területét behálózzák. Az új cukorrépakörzetek kifejlődése — Északkaukázusban a Volga mentén, Baskiriában, Nyugatsibériában, Kazahsztánban, Középázsiaiban és a Távolkeleten — a cukorszállítmányok jelentős csökkenését vonta maga után.

Igen nagy jelentőségük van a Kaukázusontúl és Középázsia külső kapcsolatainak is, amelyek úgy keletkeztek, hogy a Szovjetuniónak ezek a részei gyapot és szubtropikus növények termesztésére rendezkedtek be, mert területük és a természeti viszonyok leginkább e növények termesztésére alkalmasak. Ugyanez áll a len-, kender- és napraforgó-körzetekre is.

A sztálini ötéves tervek idején a nagyszabású ipari, mezőgazdasági és közlekedési építés — az új gyárak, szén- és ércbányák, szovhozok, gép- és traktorállomások, vasutak és csatornák egész sokasága a legnagyobb változásokat idézték elő a Szovjetunió árucserkapcsolatainak rendszerében.

Az építés eredményeként annyira ki lehetett fejleszteni a szovjet ország termelőerőit, hogy felszerelések és nyersanyagok tekintetében megszűnhetett a külföldi függőség. Azokat a gépeket, amelyeket azelőtt külföldről hoztak be, most belföldön, a különböző kerületek gyártják. A gyapotot, amelyet azelőtt felerészben az Egyesült Államokban vásárolt a Szovjetunió, most belföldön termesztik, miután Középázsiaiban, Délkazahsztánban és a Kaukázusban a gyapotterületeket kibővítették, és sok új gyapottermő kerület jött létre, különösen Északkaukázusban és Ukrajna déli részén. Ennek következtében nagy árutömegek, amelyek külföldről áramlottak, elmaradtak és helyükbe új áruszállítások, most már nem külső, hanem belső területközi szállítások léptek.

Új és néha igen nagyarányú áruszállítások keletkeztek az új bányavidékek mellett. Ilyenek például az apatitot

termelő Kirovszk, a széntermelő Karaganda, a széntermelő Vorkuta és sok más.

A kirovszki apatit nemcsak az országon belül tört utat magának — Leningrád és más kerületek vegyészeti üzemeibe, egészen Ukrajnáig — hanem külfldre is.

A karagandai szén Magnitogorszkba és Dzsezkazganba ment, továbbá (a Mointi-Csu vasút megépítésével) eljut majd Délkazahsztánba is.

Az új utak új, korábban nemlétező kerületközi kapcsolatokat teremtettek. Így például a Turkesztán-Szibériai vasút utat nyitott a gabonának Kazahsztán északkeleti részéből és az Altáj sztyeppés vidékéről, valamint a szibériai tajga fájának Közép-ázsiaiba. Ugyanebben az irányban indult meg a szén is a Kuznyeck-medencéből.

Nem lehet említés nélkül hagyni azokat az új területközi kapcsolatokat sem, amelyek az építkezés következtében jöttek létre. Hiszen olyan óriásokat, mint Magnitogorszk, az egész ország épített. Ha feltérképeznők azokat a kapcsolatokat, amelyek a magnitogorszki építkezés idején építőanyagok, felszerelések szállítása és ellátása kapcsán keletkeztek, akkor a nyilak egész sokaságát látnók, amelyek a Szovjetunió minden fontosabb vidékéről irányulnak Magnitogorszk felé.

Még véget sem ért az egyik és máris megindul egy másik, nem kevésbé nagyszabású építkezés, változik az építés tárgya, de maga az építkezés és az erre az időszakra jellemző kapcsolatok nemhogy gyérülnének, hanem egyre bővülnek.

A nagyszabású villamosítás a kapcsolatok új és igen fontos formáját hozta létre: az energiaátvitelt vezetékek útján. Ilyen kapcsolat jött létre Moszkva-, Tula-, Ivanovo- és Gorkij-terület, valamint Ukrajna több területe és az Ural területei között. Később ezek a kapcsolatok még inkább erősödnek és bővülnek.

Az új építés azonban, amely távoli új körzetekben eddig kihasználatlanul heverő természeti kincseket hív életre és megveti az ipar alapjait egészen új helyeken, nemcsak új áruszállításokra, hanem az eddigi áruszállítások csökkenésére is vezet. Saját termelőerőik fejlesztésével és azáltal, hogy saját ipart teremtenek saját szükségleteik ellátására helybeli erőforrásaik felhasználásával, a fiatal, csak most életre kelő körzeteknek az ország távoli szélein nincs többé szükségük arra, hogy más körzetekből hozzanak be számos közszükségleti cikket. Legjobb példa erre a Távolkelet, amely már maga látja el magát gabonával, cukorral, gyufával és sok más közszükségleti cikkel. Ugyanebben az irányban érvényesül

a villamosítás és a különböző fűtőanyagok (szén, olaj, tőzeg, pala, gáz) kitermelésének fokozott fejlesztése. A fejlődés arra irányul, hogy csökkentsék a távoli fűtőanyagszállításokat az országos jelentőségű bázisokról (szenet a Donyec-medencéből és a Kuznyeck-medencéből, az olajat Bakuból).

Ilymódon egész sor korábbi távoli szállítást fokozatosan felváltják a sokkal rövidebb távolságra irányuló szállítások.

A gazdaság szocialista újjáalakítása nemcsak új területek közötti kapcsolatokat, új áruszállításokat hozott létre, hanem új társadalmi tartalommal is töltötte meg ezeket a kapcsolatokat. A területek közötti kapcsolatok megvoltak már az Októberi Forradalom előtt is, de ösztönösen alakultak ki, miként a cári Oroszország egész gazdasági élete is ösztönösen fejlődött. Emellett az egyes körzetek eszeveszett versengést folytattak egymással. A déli kohászat harcolt az urali ellen, a bakui olajipar a donyeci kőszénipar ellen. Ez a gazdasági háború a termelőerők óriási veszteségét okozta. A Szovjetunióban semmi ehhez hasonló jelenség nincs és nem is lehet, mert a déli és az urali kohászat és a donyeci szén és a bakui olaj már nem különböző urak birtokában van, hanem egy és ugyanaz a gazdájuk: a szocialista állam.

A területek közötti gazdasági kapcsolatokat, miként a szocialista gazdaság más ágait, a szocialista állam tervszerűen szervezi és minden terület az országos terv szigorúan meghatározott részét teljesíti. „A munka földrajzi megosztása, amely a kapitalizmus keretében ösztönösen lejátszódó folyamat, a munka területi megszervezésének tervszerűen megvalósított módszerévé válik, a munkának körzetenkénti specializálása alapján, abból a célból, hogy a munka terén a maximálisan lehetséges eredményességet érjük el.”¹

A munka földrajzi megosztásának új szocialista megszervezésére legjobb példa az Ural—Kuznyeck Kombinát, amely szemünk láttára jött létre, a XVI. Pártkongresszus határozata következtében, egységes, szigorúan átgondolt terv alapján és amely óriási területen a legkülönbözőbb termelőerők nagyméretű egyesítését mutatja.

Minthogy a Honvédó Háború éveiben az új építkezések és az áttelepített ipari felszerelések alapján a Volgamente, az Ural, Nyugatszibéria, valamint Kazahsztán és Középázsia ipara erősen fejlődött, nagymértékben fokozódtak a kapcsolatok e területek között, valamint köztük és a Központi Iparvidék között. A többi

¹ Az öt éves terv. III. kot. (oroszul).

között erősen növekedtek a szénszállítmányok a Kuznyeck-medencéből és Karagandából az Uralba, a fémszállítványok az Uralból a Központi Iparvidékre, a szén- és a fémszállítványok a Kuznyeck-medencéből Novoszibirszkbe. Teljesen új áruszállító kapcsolatok is jöttek létre, mint például a mangánércszállítás a kazahsztáni lelőhelyekről az Uralba.

A háborúban elpusztult vagy megrongálódott kerületek gazdaságát, a városok, a falvak és utak újjáépítését és helyreállítását a legközelebbi ötéves tervben teljesen be kell fejezni. Ezekhez az újjáépítési munkálatokhoz óriási mennyiségű, igen különböző építőanyagra, fára, kőre, cementre, téglára stb. van szükség. Elsősorban természetesen a helyi nyersanyagokat kell kihasználni, de ezenkívül sok, máshonnan szállított nyersanyagra is szükség van. Ennélfogva az építőanyag szállítások, a háborútól szenvedett nyugati vidékekre, jelentősen fokozódtak.

Területközi kapcsolatok a munkaerőgazdálkodásban A területek közötti gazdasági kapcsolatok nem csupán a teherforgalomban, hanem a munkaerő tekintetében is kifejezésre jutnak. A munkások vándorlása valamilyen nagyszabású építkezéshez, ahol nincs elég helyi munkaerő, állandó letelepedésre vagy ideiglenes ottlakásra, állandóan folyik.

A munkaerővándorlás — állandó és időszakos — megvan a burzsoá országokban is és megvolt a forradalomelőtti Oroszországban is. Azelőtt a szegényparasztság az ínségtől kergetve tavasszal építomunkára a városokba, vagy aratásra a déli sztyeppékre ment. Télen pedig északra, fakitermelésre és fausztatásra, szervezetlen tomegekben vándorolt „hallomásra”, „talamra”, éhezve, biztosított éjjeli szállás nélkül. Pénz hiányában gyalog mentek a vasúti töltés mentén, vagy magukkészítette ladikokon eveztek le a folyókon. Még a messze Sziberiában is „saját alkalmatosságukon” költöztek át a vasútvonal megépítése előtt, kilométerek ezreit tették meg „az apostolok lován”. A legnagyobb „komfort”, amelyet a cari kormány az áttelepülőeknek adott, a túlszűfolt, csigalassúsággal haladó tehervagonok voltak, ékesen szóló felírással „Negyven ember vagy nyolc ló”.

A korábbi ösztönös, rendetlen munkaerővándorlást tervszerű munkaerőtoborzás és szállítás váltotta fel, pontos számítás szerint: honnan, hová, mennyi és milyen munkaerő szükséges.

A legnagyobb változás a munkaerőfeleslegek elosztásában történt. A nyári mezőgazdasági munkaszak erős munkaerőszükséglete a gabonatermesztő vidékeken jelentősen enyhült, sőt helyenként teljesen a mezőgazdasági gépek széleskörű alkalmazása következtében meg is szűnt. Viszont igen erős munkaerőszükséglet támadt a nagyszabású új ipari építkezéseknél, mint Magnitogorszk, Karaganda, a Kuznyeck-medence stb. Az ipari építkezés viharos

tempója olyan országban, amely azelőtt mezőgazdaságilag és kulturálisan elmaradott ország volt, teljes komolyságában vetette fel a feladatot, hogy szakképzett káderek előkészítéséről kell gondoskodni. Különösen kiélezett ez a probléma a leginkább elmaradott távoleső területeken, amelyeket a cárizmus elnyomásban, sötétségben és rettegésben tartott. A legbonyolultabb, élenjáró technikával felszerelt nagy gyárakat kellett és kell építeni olyan kerületekben, ahol a falusi kovácműhely tegnap még a technika legutolsó vívmányát jelentette.

Hogy lehet ezt megvalósítani? Világos, hogy az ilyen kerületeknek kívülről kell segítséget nyújtani és az is világos, hogy ilyen segítséget legjobban a régi ipari kultúrájú kerületek, mint Moszkva, vagy Leningrád nyújthatnak, ahol százezrével vannak ipari munkások, kiknek családja már nemzedékek óta munkás és akik elsajátították a gépi technikát.

Moszkva és Leningrád azt a felelősségteljes feladatot vállalták magukra, hogy szakképzett munkaerőt szolgáltatnak minden olyan vidékre, ahol először indul meg az ipari termelés. Moszkvában és Leningrádban a főiskolák, tudományos kutatóintézetek nagy száma, a technikumok százai szolgálják e feladat teljesítését. „Kádervovácsműhelyek” alakultak az összes nagy területi és köztársasági központokban is. A magas képzettségű művezetők, technikusok és mérnökök sokezernyi brigádja, amelyeket Magnitogorszk vagy a Kuznyeck-medence építéséhez kellett toborozni, nagyobbik felében a régi ipari központokból kerültek ki. Ezek a brigádok azonban bármily nagyszámban voltak is, az olyan óriások számára, mint Magnitogorszk, csak az alapvető, szakképzettebb magot a „vázat” adhatják, amely körül a helyi munkaerők gyülekeznek. Magnitogorszk a két-háromezer lakosú kozák településből két-három éven belül százötvenezer lakosú várossá növekedett. Ez olyan fejlődés, amelyről a kapitalista országok nem is álmodhatnak, még az Egyesült Államok sem, a maga „amerikai” tempójával. És ez a növekedés főként a környékbeli lakosság köréből történik. Magnitogorszk nem csupán Cseljabinszki-terület járásaiból, hanem Baskíria egész déli részéből és Kazahsztán nyugati részéből magához vonzotta a lakosságot. Ilyen Magnitogorszkok a Szovjetunióban már tucatjával vannak, új, kisebb arányú városok pedig már százával.

Az állandó munkahelyre költözés fő áramlatai kelet felé irányulnak. Ez a folyamat szervezett formákban megy végbe, és — ami különösen fontos — ennek a vándorlásnak főképpen ipari, nem pedig mezőgazdasági célja van, mint azelőtt.

A Japán felett aratott győzelem után és azután, hogy Távol-keleten új területet kapott a Szovjetunió, a benépesítési feladat még sürgetőbbé vált.

Ezzel egyidőben nagyarányú munkaerővándorlás folyik a háborútól szenvedett nyugati vidékekre is, e területek gazdasága újjáépítési munkálatainak gyorsítása céljából. Ezenkívül egész sor új kapcsolat alakul ki a Szovjetuniónak azokon a helyein, ahol az újonnan feltárt ásványi kincsek alapján bányaiipari körzetek keletkeznek, amelyek kivezető utat keresnek termékeik számára.

Bevezetés	7
-----------------	---

Első rész

A SZOVJETUNIO ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE

<i>I. A Szovjetunio népgazdaságának általános jellemzése</i>	9
1. A cári Oroszország nemzetgazdaságának szerkezete.....	9
2. A Szovjetunio népgazdaságának szerkezete; a Szovjetunio helye a többi ország között	14
3. Alapvető változások a Szovjetunio termelésének elhelyezésében.....	19
<i>II. A Szovjetunio ipari földrajza</i>	24
1. Az ipar általános jellege.....	24
2. Energetika	26
3. A vaskohászat.....	35
4. A színesfémkohászat	40
5. A gépgyártás	41
6. A vegyészeti ipar	44
7. Az építőanyagipar	45
8. Az erdőkitermelő és fafeldolgozó ipar	46
9. A textilipar	50
10. Az élelmiszeripar	51
11. Változások az ipar területi megoszlásában.....	52
<i>III. A Szovjetunio mezőgazdasági földrajza</i>	53
1. A mezőgazdaság általános jellemzése	55
2. A Szovjetunio földművelési földrajza	60
3. Az állattenyésztés földrajza	62
4. A mezőgazdaság többi ága	66
5. A mezőgazdaság vidékek szerinti specializálása	67
6. Az aszályelleni támadás szttalini terve	70
<i>IV. A Szovjetunio közlekedésének földrajza</i>	76
1. A közlekedés jelentősége	76
2. Vasúti közlekedés	79
3. Vizi közlekedés	85

4. Tengeri közlekedés	90
5. Gépkocsi közlekedés.....	93
6. Légi közlekedés.....	94

Második rész

A SZOVJETUNIO TERÜLETI FELOSZTÁSA

V. Az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság . .	98
VI. A Központi Íparvidék	104
VII. A Központi Feketeföld-övezet	130
VIII. Az OSzFSzK európai részének északnyugati területei	139
IX. Az OSzFSzK európai részének északkeleti területei	152
X. Az OSzFSzK európai részének nyugati területei.....	161
XI. Kaliningrád-terület	168
XII. A Volgamente	169
XIII. Krim-terület	195
XIV. Az Alsó-Donvidék és Északkaukázus ...	198
XV. Ural	210
XVI. Szibéria és Távolkelet általános áttekintése	231
XVII. Nyugatszibéria	241
XVIII. Kelet-szibéria	259
XIX. Távolkelet	270
XX. Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság	282
XXI. Moldova Szovjet Szocialista Köztársaság	301
XXII. Belorussz Szovjet Szocialista Köztársaság ...	302
XXIII. A balti szövetségi köztársaságok	309
XXIV. Karél-Finn Szovjet Szocialista Köztársaság	318
XXV. A kaukázusontúli szövetségi köztársaságok ...	321
XXVI. Középázsia szövetségi köztársaságai	344
XXVII. Kazah Szovjet Szocialista Köztársaság ...	366
XXVIII. Területközi kapcsolatok	385

JELMAGYARÁZAT

a műben közölt térképekhez

	A Szovjetunio határa		
	Szovetsegi koztarsasagok hatara		
	A teruletek videkek es Autonóm Sz Sz K hatara		
	Vasut		Folyó
	Hajozhato csatorna		Tengeri utvonal

Ásványok:

	Köszén		Tőzeg		Tarka ercek
	Barnaszén		Vasérc		Arany
	Olaj		Mangánérc		Alumínium
	Bitumenpala		Rézérc		Foszforsó
			Konyhasó		

A többi ásványok jelmagyarázatát a megfelelő térképek közlik

Városok és lakosságuk

	Több mint 3 millió lakossal		200 000-1 millió lakosig		50 000-200 000 lakosig		50 000-nél kevesebb lakossal
--	-----------------------------	--	--------------------------	--	------------------------	--	------------------------------

Városok vezető ipara:

	Gépgyártás és fémfeldolgozás		Cementgyártás		Textil és konfekciós ipar
	Vaskohászat		Szilikáteskerámia ipar		Bőripar
	Színesfém-kohászat		Fa és fémegmunkáló ipar		Élelmiszer-szesz és dohányipar
	Vegyeszeti ipar		Papírgyártás		Különféle ipar

A fordítást ellenőrizte: Rákos Ferenc. — Szerkesztette: Lovass Pal.

2500 — Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.

Felelős: Janka Gyula

Ára fűzve 12.50 Ft
kötve 18.50 »

